

PÓTKÖTETEK

AZ EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNYHÖZ.

SZERKESZTIK

HEINRICH G., P. THEWREWK E., ÁBEL J.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG.

1889.

42.

AZ I. PÓTKÖTET TARTALMA.

	Lap
FÜLEP IMRE, Gyöngyösi István	83
HITTRICH ÖDÖN, Középkori görög keresztény anakreontikusok	1
HORVÁTH CYRILL, Temesvári Pelbárt és beszédei	145
NÉMETHY GÉZA, Spicilegium criticum in distichis Catonianis	128
POZDER KÁROLY, A sakk a Sáhnámében	317
SCHWARZ IGNÁCZ, Egy múlt századbéli magyar orvos könyvének egykorú ismertetése.	366
THEISZ GYULA, Racine ifjúsága	234
VÁLI BÉLA, Felvinczy György Comico-tragoediája	325
VÁRI (WEISS) REZSŐ, A magyar nemzeti múzeum egy viridarium-codexe	361
VÁRKONYI ENDRE, Párhuzamos idézetek	368
WEISS REZSŐ, De digammo in hymnis Homericis	369

Apróságok :

FLUDOROVICS ZSIGMOND, Svéd népdalok	360, 432
GRÓSZ JAKAB, Párhuzamos idézetek	233
HORVÁTH CYRILL, Dietmar von Eist, Elvárás	365
THEWREWK EMIL, Görög Anthologia XIV, 126	82
— — Anth. V, 27, Rufinustól	127
— — Bodenstedt, Dionysos	144
VENDE ERNŐ, A malom, XVI. száz. német népdal	316

KÖZÉPKORI GÖRÖG KERESZTÉNY ANAKREONTIKUSOK.

Több mint kétezer éve, hogy örökre elnémult Anakreon, a teosi dalnok. E hosszú idő azonban nem volt képes megsemmisíteni az agg költő emlékét s bár költészetét csak ránk maradt töredékeiből ismerjük, költői egyéniségének irodalomtörténetileg fontos befolyását igazolják a ránk maradt irodalomtörténeti adatok, de főleg az utánpótlók ama nagyszámú csoportja, mely az ókortól egészen napjainkig nevéhez fűződik.*) — Ez utánpótlók a teosi dalnok dicsőségének hirdetői; bár több közülök alig ismerve Anakreon költészetét, csak a nevéhez fűződő varázs hatása alatt állván, adózott ezzel is a hatalmas tehetségnek. — Anakreon, mint szerelmi költő vált nagygyá. — Az ókor még, mint az agg szívvel is szerelem után vágyódó aggastyánt, az örökké szerelmet éneklő dalnokot ismeri őt. Pedig írt másféle költeményeket is, himnuszokat, jambuszokat és elegiákat; e három lyrai fajban elért sikereit azonban úgy látszik messze fölülmulta a negyedikkel, a melossal, melylyel halhatatlanná tette nevét. Utánpótlói is ezen műfajban követték őt, de különböző módon. Első sorban metrum tekintetében követték, az anaclomenus vagy a hemiambicus metrumot használván, mely néhány fragmentumában is előfordul; tartalmilag is utánozták, a mennyiben szerelemről énekeltek, de későbbi utánpótlók csak a metrum tekintetében vették őt mintaképül, míg lantjuk a szent háromságról, az élet megvetéséről s egyéb ily, Anakreontól messze eső, tárgyokról zengett. E nagy tartalmi változást minek tulajdoníthatnók másnak mint természeti törvénynek, mely ép úgy uralkodik a természet országaiban, mint az irodalomban. — Az irodalmi műveket csoportosítván, könnyen felismerjük az egy korszak termékeit, melyeket más korszakéival összehasonlítván, csakhamar feltűnik előttünk a változás, s megtaláljuk a jellemző eltérést, melyből a fejlődési irányt is meghatározhatjuk. Ez a fejlődés ama közös természeti

*) Az összes utánpótlókat lásd P. Thewrewk Emil Anakreon kiadásában.

törvény, mely kezünkbe adja az egyeseknél előforduló eltérések magyarázatát, mert az egyes korszakokat vezérlő eszmék, mint a hervadó fa levelei, felváltva követik egymást. Tegnap a polgári erényeket szülő hazafiság, ma az Istenbeni egyesülés után vágyódó mély vallásosság az irányadó eszme, s a holnapit ki tudja? Így változván az emberi gondolkozás iránya, változik ennek ünnepi kifejezése a költészet is, mely míg tegnap édes szerelmi dalt zengett, ma már az Úr dicsőségét hirdeti.

Az emberiség gondolkozását és lelkesedését az ó-kor letűnte után egy új eszme vezérli, mely új, eddig nem tapasztalt, érzelmeket kelt a kedélyekben; a régi nézetek elhalaványulnak az új meggyőződés mellett, melyet az emberi lélekbe oltott az új hit, a kereszténység. — E középkori görög költők keresztények, kik közt már alig akad néhány, ki csak szerelmet zengene; közelebbről érdeklik őket a kereszténység mysticus tanai s asceticus hangu dalaiknak némely helye, mint a legfenségesebb költészet villanásai világítják meg egy-egy pillanatra azt a mély vallásosságban tova húzódó korszakot.

Az anakreoni dal is, mely a hogy Anakreon által inauguráltatott, s még a codex Palatinus dalaiban is leginkább szerelmet, földi gyönyöröket viszhangzott, a középkori anakreontikusoknál ritkán tolmácsolja már ezeket a tárgyakat, mivel magasztosabb s a kor szellemének uralkodó eszméi adták kezeikbe a lantot, mely leginkább a keresztény vallás dicsőségét hirdeti. — A középkori görög anakreontikusokat fogjuk ezuttal összefüggő egészben kutatás alá venni, de csak a mennyiben az anakreontikus költészettel tényleg összefüggésbe hozhatók.

A kittűzött kérdés tárgyalását felette nehezíti az a hosszú kor, melyet költőink, kikkel foglalkoznunk kell, betöltenek; továbbá az a körülmény, hogy a forma, mely egyedül képez összekötő kapcsolatot közöttük, maga is nagy változáson ment keresztül; gondolatbeli összefüggést pedig sokszor épen nem lehet konstatálni közöttük. Egyes költőknél pedig, mint Gregorius Nazianzenusnál és Synesiusnál ránk maradt költeményeik közül csak néhány esvén alakjánál fogva tárgyalásunk körébe, nehéz ezekről, mintegy elszakítva a többitől, önálló képet nyújtani. A tárgy halmaza sem engedi, hogy ezuttal az egyes költők egyéniségével érdemlegesebben is foglalkozzunk. Mindamellett nem érdektelen az ezen irányban való kutatás, minthogy a codex Palatinus

anakreonteáinak még mindig függőben levő kérdését is csak a középkori görög anakreontikusok ismerete mellett lehet alaposan tárgyalni.

Első sorban tehát a keresztény anakreontikusok dalait fogom ismertetni, minthogy ezek közvetlenül koruk gondolkozási módját tükröztetik vissza s azután a hellenistikusokéit, kik, bár maguk keresztények, dalaikban nem a kereszténység dicsőítését tűzték feladatul.¹⁾

Chronologiai sorrendben legelőször Gregorius Nazianzenust, a híres theologust kell említenünk, ki 389-ben halt meg. — Reánk maradt számos, különféle metrumban írt, költeménye közül csak hárommal fogunk foglalkozni. A *ὕμνος εἰς Χριστόν* című, mely 51. anaclomenus sorból áll, költői emelkedettséggel énekli Krisztust és a szentháromságot a niceai zsinat által megállapított dogma szerint, végül az Atya oltalmába és kegyeibe ajánlja magát. A tárgy tehát mint látjuk, legkevésbé sem anakreoni. Egyedül a metrum miatt kell e költeményt felemlítenünk, mely azonban magában véve igen emelkedett hangu nyilatkozatban mutatja be Gregorius vallásos költészetét, kinek nagy érdeme az, hogy a dogma præcise meghatározott szabályainak legcsekélyebb sérelme nélkül tudott valódi költői lendületű keresztény költeményeket írni. — Mily magasztos azon kép s mennyire keresztényi, melyet Istenről ad a bevezető sorokban :

Σὲ τὸν ἄφθιτον μονάρχην²⁾
 ὁδὸς ἀνυμνεῖν, ὁδὸς ἀείδειν,
 τὸν ἄνακτα, τὸν δεσπότην,
 δι' ὃν ἔμνος, δι' ὃν αἶνος,
 5 δι' ὃν ἀγγέλων χορεία,
 δι' ὃν αἰῶνες ἄπανστοι,
 δι' ὃν ἥλιος προλάμπει,

¹⁾ A tárgyalandó anakreontikusok nagy részt a XI. vagy XII-ik századbeli codex Barberinushan vannak meg, honnan Matranga adta ki őket az *Anecdota Græca* II-ik, és a *Spicilegium Romanum* IV-ik és IX-ik kötetében. Egyes szemelvények fel vannak véve a Christ et Parankas-féle *Anthologia Græca Carminum Christianorum*-ba is. Metrikájukkal behatóan foglalkozik Hanssen: *Accentus Grammatici in metris anacreontico et hemiambico quæ sit vis et ratio* . . . című értekezésében. 1887. *Philologus*. Suppl. Bd. V, Heft 2.

²⁾ Christ et Parank. *Anthologia*.

- δι' ὃν ὁ δρόμος σελήνης,
 δι' ὃν ἄστρον μέγα κάλλος,
 10 δι' ὃν ἄνθρωπος ὁ σεμνὸς
 ἔλαχεν νοεῖν τὸ θεῖον,
 λογικὸν ζῶον ὑπάρχων.

Krisztust továbbá, mint a mindenséget alkotó λόγος-t dicsőíti, mely Isten:

- 18 ὁμοούσιος γὰρ ἐστίν.

A következő sorokban a ὁμοούσιος lényegét fejtegeti, de nézzük a szentháromság könnyen metaphysicai kérdésekbe ütköző jellemzését mily költői egyszerűséggel oldja meg*):

- 25 Τριάδα ζῶσαν ἐρῶ σε,
 ἓνα καὶ μόνον μονάρχην,
 φύσιν ἄτρεπτον, ἄναρχον,
 φύσιν οὐσίας ὑφράστου,
 σοφίας νοῦν ἀνέφικτον,
 30 κράτος οὐρανῶν ἄπαυστον,
 ἄτερο ἀρχῆς, ἀπέραντον,
 ἀκατασκόπητον αὐγὴν,
 ἐφορῶσαν δὲ τὰ πάντα,
 βίβλος οὐδὲν ἀγνοοῦσαν
 35 ἀπὸ γῆς μέχρις ἀβύσσου.

E számos epitheton litániaszerű egyhangúsága a leghűbb kifejezése az akkori keresztények földöntúli ábrándos emelkedettségének. E költeményben tehát a metrumon kívül, tárgyánál fogva nem találunk egyebet, a mit anakreontikus reminiscentiának qualifikálhatnánk. Ennél többet észlelünk másik költeményében, melynek címe: εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν. Ez 181 hemiambicus sorból áll. A költemény első részét 1—75-ik sorig saját lelkéhez, a következőket pedig saját testéhez intézi a költő; bár nem distinguálja. a testi s lelki vágyakat eléggé. — E költemény némely helye élénken emlékeztet némely anakreoni dalra, de csak a mennyiben asceticus keresztény iránya megengedi. — Lelkéhez fordulva költőnk így szól:

*) A szentháromság helyes értelmezését nagy érdemnek tartották. Látni fogjuk, hogy Sophronius ezért mennyire megdicséri Narsest, az askalon-i püspököt.

*Τί σοι θέλεις γενέσθαι;
φυγῆν ἐμὴν ἐρωτᾷ.*

cf. Anacreonteum 9 *Τί σοι θέλεις ποιήσω,
τί σοι, λάλη χελιδάν;*

Első sorban azt kérdi lelkétől, hogy talán gazdagság után vágyódik?

7 *Θέλεις τὰ Γύγεω σοι;
καὶ δακτύλῳ τυραννεῖν;*

e gondolat megvan a 7-ik anakreonteumban is:

*Οὐ μοι μέλει τὰ Γύγεω
τοῦ Σαρδίων ἄνακτος,*

Gregorius gazdagságért vágyódó lelkének így válaszol:

22 *Οὐ ταῦτα δώσομέν σοι·
λαβεῖν γὰρ οὐδὲ χρεῖσσον·
ἀλλ' οὐδ' ἔμοιγ' ἀνυστόν.
ἔρριψα γὰρ μερίμνας,
ἀφ' οὗ θεῶ προσῆλθον.*

A gondtalanság kifejezése megvan az anakreoni dalokban is, — de nem ez a keresztényi, Istenbeni bizalmon alapuló gondnélküliség, ott az élvezetek gyönyöre okozza ezt:

Anacr. 30. 15 *πύχασον, χάλεϊ δ' ἐταίρην.
πρίν, ἔρω, ἐκεί μ' ἀπελθεῖν
ὕπδ νερτέρων χορείας,
σχέδασαι θέλω μερίμνας. továbbá*

Anacr. 36. 24 *μετὰ καὶ καλῶν γυναικῶν.
μελέτω δὲ τοῖς θέλουσιν
ὅσον ἐστὶν ἐν μερίμναις . . .*

Anacr. 43. 1 *Ὅταν πίνω τὸν οἶνον,
εὖδουσιν αἱ μερίμναι . . .*

Anacr. 48. 5 *ὅτ' ἐγὼ πίνω τὸν οἶνον
ἀπορίπτονται μερίμναι.*

Gregorius sorba kérdi lelkétől a mi után vágyódhatik, gazdagságot, hírt, dicsőséget. Szerinte mindez csak hiúság.

57 *τί γὰρ μέγ' εὖ φρονοῦσι
τᾶν σήμερον μὲν ὄντων,
ἐς αὔριον δ' ἀπόντων . . .*

e kifejezés, bár tartalmilag eltér, hasonlít a következő sorokhoz :

Anacr. 7. 9 τὸ σήμερον μέλει μοι,
τὸ δ' αὔριον τίς οἶδεν;

Végül költőnk így biztatja lelkét:

69 ἴθι, πρόβαινε ταρσοῖς
ὀξυπτέρου μενοινῆς
κυκλομένην πρὸς ὕψος
ἐγὼ πτερὸν καθαίρω,
ἐγὼ λόγοις ἐπαίρω,
ὥς εὐπτερόν τι ὄρνιν
75 ἐς αἰθέρα προπέμψω.

Ezután testét szólítja meg költőnk, érzéki gyönyörök s élvezetek helyett korbácsot s durva ruhát ígérve neki. — Gregorius e költeményében a minden földi élvezetekről lemondó keresztényi lélek szigorú erkölcsi szabályai nyilatkoznak, mely mintegy az összes földi élvezetek megtagadásának apotheosisa gyanánt tűnik fel előttünk. Gregorius hatalmas keresztény lelke tudott csak ily önmegtagadást hirdetni, ki cappadociai száműzetésében is kárpótolni tudta magasztos vallási öntudatával konstantinápolyi fényes állását és tekintélyét.

Harmadik szinte anaclomenusokban írt rövid költeményének címe: *περὶ ἀγνείας*. Az erény van e költeményben dicsőítve, mely minden jót egy úton vezérel.

Gregorius Nazianzenusnak kortársa volt a kyrénei Synesius püspök, ki 379-től 412-ig élt.

Synesiusnak tíz hymnusa maradt ránk *), melyek közül az 1-ső és 2-ik van anaclomenusokban írva. Synesius gazdag, pogány szülöktől származott s módjában volt a hellenisticus műveltséget teljesen elsajátítani, de fennkölt szelleme, mely hymnusaiból is kiviláglik, csakhamar a kereszténységhez fordult s ennek lőn magasztos tolmácsolójává s még e két költeményében is, melyeket tárgyalni fogunk, bár vannak bennük hellenistikus elemek, a keresztény vallásos lelkesedésnek oly elragadó kifejezései tündöklenek, miket csak nagy költői lélek volt képes létrehozni.

*) Legújabbban Flach adta ki: Synesii episcopi hymni metrici. Tübingae 1875.

Synesius első hymnusának bevezető soraiban maga czéloz az anakreoni utánzásra, mely mindenesetre a metrumra vonatkozik:

1 Ἄγε μοι λίγεια φόρμιγξ,
μετὰ Τηϊαν αἰοιδάν,
μετὰ Λεσβίαν τε μολπῶν,
γεραρωτέροις ἐφ' ὕμνοις
κελεύδει Δωριον ᾠδάν, —

anakreoni czélzás van a következő sorokban is:

ἀπαλαῖς οὐχ ἐπὶ νόμφαις
ἀφροδίσιον γελώσαις,
θαλερῶν οὐδ' ἐπὶ κούρων
πολυηράτοισιν ἤβαις, —

hanem Isten anyjának szeplőtlen fogantatása készíti dalra, a mely megmenti őt a földi gyönyörök átkos élvezetétől. A földi gyönyöröket, mint Gregorius is előbbi költeményében, hiábavalóságoknak tartva, elítéli

19 παρὰ τὰς θεοῦ μερίμνας,

Költőnk csak a bölcseséget óhajtja, mely kárpótól minden élvezetet s elégedettségre tanít.

45 κλύε καὶ τέττιγος ᾠδάν,
ὀρόσον ὀρθρίαν πίνοντος,

mely sorok emlékeztetnek a megelégedés dicsőítésére írt 32-ik anakreonteumra:

Μαχαρίζομέν σε τέττιξ
ὅτε δενδρέων ἐπ' ἄκρων
ὀλίγην ὀρόσον πεπωκώς
βασιλεὺς ὅπως ἀείδεις. —

Hymnusát azonban az Istenről zengi

52 ὁ μὲν αὐτόσσυτος ἀρχά,
ταμίης πατὴρ τε ὄντων,
ἀλόχευτος, ὑψιδάκων
ὑπὲρ οὐρανοῦ χαρίγων
ἀλύτῳ κύδει γαίων *)
θεὸς ἐμπέδος θαύσσει. . .

*) Il. I. 405. καθέζετο κύδει γαίων.

e metaphysikai definitió még tovább is folytatódik s utóbb a következő új platonicus sorokat olvassuk :

81 ὁ καταιβάτας ἐς ὕλον
νόος ἀφθιτος τοκῶν
θεοκοιράνων ἀπόρρητος,
ὀλίγα μὲν ἀλλ' ἐκείνων
ὅλος οὗτος εἰς τε πάντη
ὅλος εἰς ὕλον δεδυκώς
κύτος οὐρανῶν ἐλίσσει.
τὸ δ' ὅλον τοῦτο φυλάσσω
νενεμημέναισι μορφαῖς
μεμερισμένος παρέστη.

A keresztény Isten a hellenisticus philosophiai mindent mozgató νοῦς-szal azonosítatván, Synesiusnál nem találunk oly dogmatica is correct definitiókat, mint például Gregoriusnál. Synesius régi pogány nézeteinek, előtte legézszerűbb, tanait megtartván, azokat összeegyeztette a keresztény felfogással, bár keresztényi meggyőződésének vallásos mélységét eléggé bizonyítják e sorai:

108 μάχαρ, ὅστις βορὸν ὕλας
προφυγῶν ἔλαγμα καὶ γὰρ
ἀναδύς, ἄλματι κούφῳ
ἔχνος ἐς θεὸν τιταίνει!
μάχαρ, ὅστις μετὰ μοίρας,
μετὰ μόχθους, μετὰ πικρὰς
χθονογηθεὶς μελεδῶνας
ἐπιβύς, νόου χελεύθων
βυθὸν εἰδεν θεολαμπῇ!

bár utóbbi sorokban a νοῦς és βυθός azonosítvák a keresztény θεός-szal. — Költeményét az Isten után áhitó költői lélek fenkölt szavaival végzi:

128 ἄγε μοι ψυχά, πιοῖσα
ἀγαθορρόυτοιο παγᾶς,
ἰκετεύσασα τοκῆ·
ἀνάβαινε, μηδὲ μέλλε
χθονὶ τὰ χθονὸς λιποῖσα·
τάχα δ' ἂν μιγεῖσα πατρὶ
θεὸς ἐν θεῷ χορεύσεις.

Gregorius is, lelkéhez intézett, szavait előbb tárgyalt költeményében, hasonló gondolattal végzi.

Synesius 2-ik hymnusában, mely ugyanoly metrumban van írva, mint az előbbi, ismét az Istent dicsőíti. Bevezető soraiban a természet szépségei iránt való nem csekély érzékéről tesz tanuságot:

πάλι φέγγος, πάλιν αἶψ,
 πάλιν ἀμέρα προλάμπει
 μετὰ νυκτίφοιτον ὀρφνάν.
 πάλι μοι λίγαινε, θυμέ,
 θεὸν ὀρθροίοισιν ὕμνοις,
 ὥς ἔδωκε φέγγος αἶψ,
 ὃς ἔδωκεν ἄστρα νυκτί,
 περιχοσμίαν χορείαν.

A világrendszert mozgató νοῦς-t, mint mindennek forrását és atyját dicsőíti; azok az epithetonok, melyekkel felruházza, csak a régi philosophiai nézetekkel ismerős és az új hit élvezetének gyönyörében élő költő szájából eredhettek:

60 . . . σὺ δ' ἐσσι ρίζα
 παρεόντων, πρό τ' ἐόντων,
 μετεόντων, ἐνεόντων.
 σὺ πατήρ, σὺ δ' ἐσσι μάτηρ.
 σὺ δὲ ἡρώην, σὺ δὲ ἡγλὺς·
 σὺ δὲ φωνή, σὺ δὲ σιγή,
 φύσεως φύσις γονῶσα,
 σὺ δ' ἄναξ, αἰῶνος αἰάν,
 τὸ μὲν εἰ θέμις βοᾶσαι.
 μέγα χαῖρε, ρίζα κόσμου,
 μέγα χαῖρε, κέντρον ὄντων,
 μόνος ἀμβρότων ἀριδμῶν
 προανουσίων ἀνάκτων.

Költői érték dolgában Synesius most tárgyalt két költeménye mögött messze maradnak Sophronius Damascenus jeruzsálemi püspöknek anakreonteái. Sophronius 638-ban halt meg. A codex barberinusban 22 anakreonteája volt, de elveszett közülök

a 14-ik¹⁾ és 15-ik, a 16-ikból csak az utolsó 12 sor van meg.²⁾ Sophronius összes anakreonteai *κατὰ ἀλφάβητον* vannak szerkesztve. A két-két négysoros strofára, az *οἶκος*-ra, következik a két sornyi cuculium, mit ismét 3 sornyi anaclomenus követ, melyekben a cuculium tartalma van variálva, pl.:

I. 17 *Παρθενικῆς Μαρίας ἔθνεα κόσμου
Σεινὰ κυφορήτην μέλψατε πάντα.
Μερόπων ὅλη γενέθλη
Μαρίας κλυτῇ κυήσῃ
Ἰερὸν μέλος λιγαίνεις.*

A cuculiumok és a rájuk következő három sornyi anaklomenus kezdő betűi nincsenek az ábécze sorrendjébe véve, s feltűnő, hogy H-val kezdődő strofa nincs Sophroniusnál. — Sophronius nyolcz első anakreonteuma az új testamentum Jézusra vonatkozó kiválóbb helyeinek versbe szedése, mire maga Sophronius is czéloz,

IV. 5 *Βεβλῖον κόμῃς Λουκᾶ,
Κιθάρεν φέρει προφῆτα,
ἵνα οὖν τεχθέντι Χριστῷ
Διφυῆς μέλος προσάξω.*

Ez eljárás megszokott volt a keresztény egyházban; a kánokokat is, melyeket isteni tiszteletükön énekeltek, az ó testamentum bizonyos helyeiből készítették nyolcz énekben (cf. Christ Anthologia LXIII.).³⁾ Az első anakreonteumban költőnk Jézus fogantatásának megjelentését adja elő, Lukács evang. I. 26—38. versei szerint, a 2-ikban Jézus születését Lukács ev. II-ik része alapján, csak hogy eredeti egyszerűségéből kivetköztetve, elvont gondolatokkal nyújtja az előadást. — A harmadikban a mágusok tisztelgését olvassuk Máté evang. II-ik része alapján, némi eltérésekkel. Nevezetesen Sophronius szerint Antipatros uralkodik a zsidókon, nem Herodes.⁴⁾ Az 51-ik s köv. sorok így hangzanak:

¹⁾ Ezt Ehrhardt Leo nem rég egy párisi codexben felfedezvén, kiadta.

²⁾ A cod. Barb.-ban meglevőket kiadta Matranga Spicileg. Rom. IV. köt.

³⁾ A *κατὰ ἀλφάβητον* szerkezet is az egyházban énekelni szokott zsoltárok útján jött divatba; nevezetesen a 119-ik zsoltár is így van írva.

⁴⁾ Herodes Antipatros atyja volt a Jézus születésekor uralkodott Herodes Antipasnak.

Λέγε δὲ σφίσι δολόφων (t. i. Antipatros):
Ἐπὶ Βηθλεὲμ προπέμπων
ταχέως, φίλοι, σκοπεῖτε
περὶ τοῦ βρέφους ἰόντες.
Μετὰ τὴν θείαν δὲ πάντως
φανερύσατε . . .
καὺτος ἐνθὺς ἐλθὼν
κεφαλὴν ἀνακτι κλίνω.

Máté II. 8. versében mást olvasunk: «És mikor elbocsátaná őket Bethlehembe, monda nékik: Elmenvén oda, szorgalmasan értekezzetek a gyermek felől: és minekutána megtaláljátok, adjátok tudtomra, hogy én is elmenjek és tisztességet tegyek néki.» Épen ezért szükséges, hogy Máténál a mágusok álmokép által figyelmeztetessenek Herodes gonosz szándékára, mely figyelmeztetés Sophroniusnál is előfordul, bár itt fölösleges, az 57. s 58-ik sorok következtében. — A 4-ik anakreonteum Jézusnak a templomban való bemutatását tárgyalja Lukács evang. II. 21—40. verse alapján.

A 92. s köv. sorok így hangzanak:

Ἵπὸ σὸν δὲ πνεῦμα, ζούρη,
λόγῳ χάριτον διέλθοι,
Κραδῶν ὅπως ἀπείρων
Φανεροὺς λόγους ποιήσῃ.

Lukács II. 35-ik verse, az angol biblia-társulat kiadásában így szól: «(Sőt a te lelkedet is által hatja az éles tör), hogy megjelentessenek sok sziveknek gondolatai.» A zárjel tehát, tekintetbe véve Sophronius e helyét, fölösleges.

Az 5-ik anakreonteum Jézus megkereszteltetését tartalmazza Máté, Márk és Lukács evangéliuma alapján. Végül mint Matranga is megjegyzi, quasi melodus hæreticos reprehendens dicat: nolite cet.

114 *Εἰς θεὸς ἐν τριῳδί προύπτον ἐδείχθη,*
Τοῦτον ἐν εὐσεβίῃ, τίετε πάντες.
Θεὸς εἰς τριῶς φαίνθη,
Ὁ πατὴρ, παῖς, τὸ πνεῦμα,
Μόνον αὐτὸν εὐσεβοῦμεν.

A 6-ik anakreonteum Lázárnak Krisztus általi feltámasztását tartalmazza János evang. XI. 1—45. verse alapján, a cucu-

liumokat kivéve elég objectivitással és hűséggel.¹⁾ A 7-ik anakreonteum Jézus bevonulását adja elő János evang. XII-ik része alapján, a 8-ik pedig az úrvacsoráról szól. Utóbbiból már a cuculiumok tartalmát variáló három három sornyi anaclomenus hiányzik. A többi költeményben egyenkint Pál apostolt, János evangelistát, István Protomartyrt,²⁾ Pál apostol tevékenységét, Thecla Protomartyrt dicsőíti. — A 14-ik anakreonteum a Perzsák által 616-ban elfoglalt szent városra, Jeruzsálemre van írva, mely ezen, nem épen keresztényi szellemet tanusító sorokkal végződik:

99 *Περσίδα καιομένην θαῖτον ἰδέσθαι
ἀντὶ τόπων ἁγίων, Χριστέ, παράσχου.*

Az elveszett 15-ik költemény czíme: *Εἰς αὐτὸν ἔτοι εἰς τὸν ἄσωτον*. — Az egyptomi vértanukra irt költeményből csak az utolsó 12 sor maradt ránk; e költemény is körülbelül 100 sor lehetett, mert a ránk maradt rész ρ-val kezdődik. *Ῥοὸν αἵματος δειαίου* . . .

A 17-ik anakreonteum Narses askaloni püspököt dicsőíti, különösen a dogmák értelmezésébeni kiváló tehetségét:

45 *Λόγον οὐ λέγει τοχῆα,
Ἐτερον τὸ πνεῦμα μέλπει,
ἵνα τῶν τριῶν προσώπων
Νύσιν ἐκφύγη χαλίστην. és
81 *Τὸ βροτῶν ἔρεισμα Ναρσῆν
Δογματῶν τὸ τερπνὸν ἄνθος.**

A 35. és 36-ik sorok eltérnek a cuculium szokott metrumától:

*Σμύρνης ἀγαθὸς βλαστὸς ἀγνὴ βρύει
Ναρσῆς, διὸ καὶ παῖδας ἀγνοὺς ἐκτρέφει.*

A 18-ik anakreonteum a keresztet dicsőíti:

*Ἀσεβῶν χρόνος παρῆλθεν
Ἀγαθὴ γόρευε πίστις,*

¹⁾ Az evangélium e részének 18. és 30-ik versei, melyek a szövegkiadásban is zárjellel vannak jelölve, elhagyandók, mert azonkívül, hogy értelmük is glossára vall, mely később került a szövegbe, Sophroniusban sincs nyomuk.

²⁾ A 37. sor Matrangánál így hangzik: *Ἱεροῖσι λόγοις νίκην*, e helyett a metrum *Ἱεροῖς λόγοισι νίκην* olvasást kíván.

Ἄθρων νέφος ἐδάσθη,
Κιθάρη μέλισθε χάριτην.

A 19-ikben a mennybemenetelt, a 20-ikban pedig a szent város utáni vágyakozását énekli; utóbbiban, mely topographiai fontossággal bír, ilyen összetett szavakra akadunk:

21 Ἀχροκρῖνοχρυσομόρφους és

24 Ὀλομαργαρογυρόχροον.

A 21-ik anakreonteum czíme így hangzik: *Εἰς τὸν πάππον Μηνᾶν τὸν οἰκόνομον τοῦ Ἐννάτου Ἀλεξανδρείας σύχοφαντηθέντα ἐπὶ Φωκᾷ ὅτι Θεοδοσίον τὸν υἱὸν Μαυριχίου ἐδέξατο.* — Menas atyját Sophroniusnak egy társa irigységből, a gonosztól megszálva, vádolja, hogy magánál rejtegeti a már meghalt Theodosiust, Mauritius császár fiát. Menast Alexandriába viszik, hol kiderülven ártatlansága, e fölötti örömének ad itt kifejezést Sophronius. E gyanúsítás elég alkalom lehetett volna a kegyetlenkedő Phocas megbélyegzésére, de Sophronius tartózkodik ettől.

Az utolsó költemény Paulus Candidatus és Máriának párbeszéde. — Paulus sajnálkozik Mária elhunytá fölött, ki hitbeli főtámasza volt, de megnyugszik, midőn Máriától megtudja, hogy neki mennyit kellett szenvednie, ki sokkal többtől fosztatott meg.

Sophronius anakreonteái után a codex Barberinusban a következő czímű anakreonteum olvasható: *Σωφρονίου μοναχοῦ ιατροσοφιστοῦ. εἰς τὸν Ἰωσήφ.* E költemény 120 anaclomenusból, áll, Matranga (Spic. Rom. IV. p. XXX.) és Buecheler (Rh. Mus. XXXVII. p. 328.) Sophronius Damascénusénak tartják, pedig ellenük szól az, hogy e költemény nem *κατὰ ἀλφάβητον* van írva s bár 120 sorra terjed, mégis csak két sornyi cuculium van benne, mely sajátságok pedig rendszeresen vannak keresztül vive Sophronius Damascenus összes ránk maradt költeményeiben. — E költemény József és testvéreinek historiáját beszéli el. — Sophronius nemcsak metrikai tekintetben volt anakreontikus; és bár minden költeményében keresztény tárgyakat dolgozott fel, számos kifejezése közös az anakreoni költőkével. Ő is mint az anakreontikusok, a hangszerek közt semmi különbséget sem tesz, nála is a *λύρη, κιθάρη, πηκτίς, τύμπανον* és *χύμβαλον* egyre megy, valamint *μέλος, ὕμνος* és *αἶνος* is. Idézem ezuttal Sophroniusból a következő anakreontikus helyeket:

- I. 21 Ἱερὸν μέλος λιγαῖνοις
 cf. Jo. Gaz. 4. 14 μέλος ὄρνειον λιγαίνει
 1. 34 σὺν ἐμοὶ μέλος λιγαίνο·

- III. 1 Ἀγαθῶν Μάγων δικαίων
 Δρόμον ἐνσεβῆ λιγαίνω
 Ὅτι μοῦ λύρην δονοῦσιν
 Ἀπὸ Περσίδος μολοῦντες
 cf. Const. Gram. 1. 4 λύραν ὁ ξένος δονήσω

- IV. 5 Βιβλίον κόμειε Λουκᾶ,
 χιθάρεν φέρε προφῆτα
 Ὅτι οὖν τεχθέντι Χριστῷ
 Διφυῆς μέλος προσάξω.
 Γενέτῃ γάρ ἐστιν ἴσος
 Θεὸς ἐκ Θεοῦ παλάμας,
 Ἰσος αὖ πάλιν τεκούσῃ,
 Βροτὸς ἐκ βροτοῦ γὰρ ἄφθι,
 cf. Jo. Gaz. 2. 21 ὁ δὲ Φοῖβος ἄλλος ἐγγύς
 πάλιν εἵκελος φανάνθη.

- V. 1. 1 Ἀπὸ τῆς φίλης ἐρήμου,
 Ἀπ' Ἰορδάνου τε θείου,
 Ἄμα Προδρομῷ θεοῦ
 Ἄγιον μέλος βοήσω
 cf. Jo. Gaz. 2. 18 Παφίης χάριν κομίζων,
 σὺν ἐμοὶ κρότους βοήσει.

- V. 34 Φωτόγονου τελετῆς ἄρτι φανείσης,
 Φωτοφόροις χιθάραις μέλφομεν ὕμνους.
 A φωτόφορος jelző gyakori Leo Magisternél.

- VI. 9 Γλυκερὸς δὲ Χριστὸς εἶπεν
 τέχνα

Const. Gr. 1. 45 γλυκεροὶ κλάδοι, προσηγύδα.

VI. 108 Χαρίεν δὲ Χριστὸς εἶπεν

VI. 17 Πηχτίδος ἡμετέρης ἄρχεο Μάρθα
Καὶ Μαρίη κάσιος σῶμα λεγούσης
Κεθάργη ἐμὴν γε Μάρθα,
Μαρίη τε καὶ σὺ πλῆττε
Κάσιος γὰρ ἄσμα μέλπει. —

cf. Const. Gr. 1. 9 Δακρύων ἡμετέρων ἄρχεο κορύνη

IX. 5 Βασιλεῦ μελῶν προφῆτα,
Κεθάργη δίδου τινάσσειν,
Ἄρετῶν ὅπως γενάρχηγ
Μέλεσι σοφοῖσι μέλψω

Akoluth. 28 τέχνη
σοφίης ἄνακτα μέλψον

X. 1 Ἄγε πρὸς τρέχοντα Παῦλον
Πάλιν, ὃ λύρη με δείη,
Ἵνα συντόνους ἀγῶνας
Πάλιν ἐνθέως ἀείσω.

XI. 17 Ἰαχίης οὐρανίης, ὄζριμε κοῦρε,
Στομάτων ἡμετέρων δέχνυσο δᾶρα

cf. Leo. Mag. 5. 1 Ἡδύχομον, ῥοδόχρουν, χρούσειν ἄνθος,
παρθενόφωνα μέλη δέχνυσο ταῦτα.

XI. 81 Φωσφόρε παρθενίης, φωσφόρε μύθων
Ἠμετέρη κραδίη φέγγος ἱάλλοις

cf. Jo. Gaz. 3. 10 δύο φωσφόροις μιγεῖσι.

Leo. Mag. 5. 48 Ὁλιε, φωτοφόρον σβύζον εἴρες
χορουσίλουρον παρέχω νῦν ὄθεν ἄσμα.

XII. 1 Ἀρετὴν, ἀγῶνα, νίκην
 Στεφάνου κλυτοῦ λιγαίνω,
 Σὺν ἀποστόλοις καλέσσω,
 Στίχα μαρτύρων χορεύειν.

XIII. Ἀπ' αἰλάλων μελισσῶν
 Ἀπ' ἀκηράτων τὲ σίμβλων
 Δότε μοι μέλι τρυγῆσαι,
 Ἱερεῖς θεοῦ προφῆται
 cf. Jo. Gaz. 2. 1 Ἀπὸ φοιβάδος μελίσσης
 πεφορημένον με Μοῦσαι . .
 Const. Gr. 1. 21 Ἐλικωνίδας τρυγῆσαι
 ἐθέλων σοφὺς μελίσσας . .

XIII. 17 Ἱεραὶ παρθενικαὶ, πάσταδα θέκλης
 Στεφάνοις ἀθανάτοις στέφατε νύμφης
 cf. Leo. Mag. 5. 81 Νεκταρέοισιν ἰοῖς στέφατε νύμφης
 2. 54 Νεκταρέοισιν ἰοῖς πάσταδα ραίνω.

XVI. 1 Ἄγε μοι λύρην, πολῖτα *)
 Νοερὴν τάχος δόνησαι
 Μέλος ὄφρα τερπνὸν εἴπω,
 Γενέτην σοφὸν λιγαῖνον
 cf. Georg. Gr. 8. 18 Ἀπὸ πασσάλου δ' ἀκούσας
 χέλυν ὥς τάχος καθεῖλον.

A 17-ik költemény 27-ik s következő sorai Joannes Gazæ-
 usra emlékeztetnek:

27 Ζεφύρου πνέουσι χρεῖσσον
 Ἀρεταὶ σοφοῦ νομῆος,
 Ὅθεν ὡς κύκνος πετάζω
 Πτέρυγας σοφῆς μελίσσης.

* E sorhoz Hanssen a XXI. 1. sor alapján προφῆτα-t conjiciál.

- cf. Jo. Gaz. 1. 22 Ὁ καλὸς γέρον ὁ χύνος
Ζεφύρου πνέοντος ἔγνω
λιγυρὸν μέλος τι μέλπειν
 « 1. 8 ὁ σοφῆς βρύων μελίσσης,

- XVIII. 48 Θανάτου κράτος πατοῖσαν
 XX. 10 Θανάτου κράτος πατήσας
 cf. Akoluth. 11 ἔριδος τρόπους πατοῦσαι
 Anacr. 27. b. 6 σοφίη, τρόπος πατεῖται

- XIX. 75 Ῥόος ὁμιμάτων ἐμοῖο
Δαχρύων ἀποδακρύει νῦν
Ὅταν ἐς λογισμὸν ἔλθω
Ταχέως ἐκὺς στενάξων
 cf. Const. Gr. 1. 5 Βλεφάρων ῥόος χεέσθω
ποταμῶν δίκην τρεχόντων
ἔτι μου φίλην γενέθλην
κατέπεψε ροῦς θαλάσσης.

Sophronius után a codex Barberinusban Helias Syncellus, Michael Syncellus és Ignatius Diaconus költeményei következnek chronologiai sorrendben.

Helias Syncellusnak, ki a IX. század elején élt *), két költeményét kiadta Matranga az Anecdota Graeca II-ik kötetében. — Az első költemény címe: Ἀναχρεόντειον κατανακτικὸν ἀδόμενον εἰς ἕξον πλ δ'. 96 sora négy strófa anaclomenusokból van szerkesztve, cuculiumok nélkül, κατὰ ἀλλάζητον és pedig úgy, hogy a strófa kezdő betűjével a következő sorok kezdő betűi is mind meg-egyeznek. Az H-val kezdődő helyett A-s strófát találunk. Mély vallásos hangú költeményünkben nagyon kevés van, ami az anakreontikusokra emlékeztetne. Költőnk saját lelkét dorgálja, figyelmezteti a földi dolgok mulandóságára.

- 37 Κόνις ὀστέων δυσάδης
κεφαλῆς τρίχας ῥεούσας
κρανία φθορᾶς γέμοντα
καθορᾶσιν ὡς βδέλυγμα.
 cf. Anacr. 40. 10 κόνις ὀστέων λυθέντων,

*) Lásd Hanssen Accentus grammatici vis . . . cz. ért. 203. l.

látja továbbá lelkét halála után az Úr ítélő széke előtt, ki őt mindenestre az örök tűzre fogja kárhoztatni:

61 Παρὰ τοῦ χριτοῦ δ' ἀκούσω
πεπεδημένον λαβόντες
πυρὸς ἐν μέσῳ βαλόντες
πικρὰ τοῦτον ἐκπυροῦται.

E bűnhődést kikerülendő Krisztushoz és az Úrhoz fordul, hogy életét igazul tölthesse. Igen megható a bűnbánó léleknek őszinte hangja, mely e költeményen előmlik s mindjárt elején is feltűnő:

Ἀπὸ καρδίας θεμέθλων
ἀνάγω πυκνὰ στεναγμόν,
ὀνομημάτων γὰρ ἄχ' ἰος
ἀνακεκλιμένῳ κλονεῖ με.
Βροτὸς ἀσθενὴς ὑπάρχω,
βαρὺ φορτίον προσαίρω,
βίὸν ὡς ὁδὸν παρέλκω,
βάθος εἰς κακῶν προκύπτω.

A második költemény, melyből megtudjuk, hogy költőnk szerzetes, az elsővel hasonló tárgyu.

A következő sorok:

5 Βλεφάροις ἐμοῖς, προφῆτα,
δακρύων ῥοὰς παράσχοις,
κεφαλῇ τε ῥεῖθρα πλεῖστα
κατανύξεις ὁπάξεις

hasonlítanak Constantinus Gr. következő soraihoz:

1. 5 Βλεφάρων ῥοὰς χεῖσθω
ποταμῶν δίκην τρεχόντων . . .
1. 9 Δακρύων ἡμετέρων ἄρχεο κρήνη,
ποταμῶν ὑδροφόρων παύσατε ῥεῖθρα.

E második költemény az elsőtől szerkezetileg annyiban tér el, hogy utolsó négy sora cuculium, bár a két első nem rendes metrumban van írva:

89 Ἐλέψ μόνῳ σῶζε τότε, Χριστέ μου
τὸν πεσόντα διὰ σοῦ μέγιστον οἶκτον

*Μερόπων εὐσεβέες συμπαθεῖς ἄλγος
ἐπ' ἐμοὶ Σωφρονίῳ δειξατε θρήγους.*

Michael Syncellus Hierosolymitanus εἰς τὴν ἀναστήλῳσιν τῶν σεπτῶν καὶ ἁγίων εἰκόνων czímű anakreonteumát kiadta Leo Allatius: De ecclesiæ orientalis atque occidentalis perpetua consensione Coloniae Agrippinæ 1648. 1433. s köv. lapján; Hanssen i. ért. idézi Fabriciusnak Michael Syncellusra vonatkozó ezen helyét (Bibl. Gr. Harl. IX. p. 186): «Michael presbyter et Thomæ patriarchæ Hierosolymitani syncellus, amicus Theodori Studitæ (ki Hanssen szerint Fabricius alapján 759—836-ig élt), cuius extant ad eum epistolæ, non minus quam ille multa et gravia pro imaginum cultu passus est post sæculi noni initia.» A IX. század elején mint Hanssen is jelzi, Armeniai Leo 814-ben tiltotta el a képek tiszteletét.

Jelen költeményünk 126 sorból áll; a négy négy soros strofákra két sornyi cuculium következik. Költeményünkben, mely *κατὰ ἀλφάβητον* van írva, kevés anakreontikus reminiscentiát találunk; a 122-ik sor

Μέλεσιν μέλη συνάπτοι

hasonlít Jo. Gaz. 46-ik sorához:

φύσιν εἰς φύσιν συνάπτοι.

Költönket a szent képek iránti határtalan tisztelet lelkesíté a versek írására. — Első sorban Jézus, azután Mária, majd az apostolok, proféták, vértanuk képeit magasztalja költőnk egy-egy strofában. Például idézem a következő sorokat:

1 Ἀθανάτοιο λόγου σώματος εἶδος,
Τὸ βροτέης γενέθλης ἔσματο, μέλπω.

41 Γραπτὸν ἐν εἰκόνι σὸν παρθένε χάλλος,
Πνεύματος εὐαγέος φέγγεσι λάμπει
Ἰερῆς θεὸν τεκούσης
Μαρίας κόρης ἀνάσσης
Πάλιν εἰκόνα προπόντως,
Μάλα προσκυνῶ, φιλῶ τε.

31 *Μεγάλων ἀποστόλων τε
θεοφαντόρων ἀρίστων
Πάλιν εἰκόσι γραφείσαις
Κλέος, ᾧ θέμις προσάπτω*

s végül a képrombolók ellen a Λόγος-t és a szent lelket hívja segítségül:

119 *Ἁγίον θεοῦ πνεῦμα,
Διέπον θεοῦ ποίμνην,
Ἐκὰς αἰρέσεις διώκοις,
Μέλεσι μέλη συνάπτοις.*

Ignatius Diaconusnak, ki Constantinus Porphyrogenitus idejében élt, a cod. Barb. pinaxában elősorolt két költeménye közül az első maradt ránk*), melynek czíme: *Εἰς Παῦλον τὸν ἱδιον Μαθητήν*; a másik, elveszett költemény czíme: *ἀνακρεόντιον κατὰ νυκτικόν*. — Költeményünk 96 sorból áll, melyek közül 8 sor cuculium; a strofák *κατὰ ἀλφάβητον* vannak rendezve. Költőnk az élet mulandóságát hangsúlyozva ismétli ezen, az anakreontikusoknál gyakori gondolatot:

9 *Βλέπε πῶς πάντα χόνις, πάντα δὲ τέφρη
ὅσα γὰρ κόσμος ἔχει τύμβος ὑφέξει . . .*

ez után maga Paulus beszél:

23 *Ζοφερόν δόμον πετάσας
ἀκόρεστος εἶλε Πλούτων
ἐμὲ Παῦλον ὅσπερ ἔρνος
ἀπαλόν, τεμὼν πρὸ ὥραις.*

Lelke üdvéért Stephanus Protomartyr pártfogásába ajánlja magát, hogy tegye iránta kegyelmessé az Urat:

73 *Τεὸν εἰς δόμον με ζεύθων,
Στέφανε τρόμφ λιγαίνω
θεὸν ἱλαον γενέσθαι
ὅτε μοι κρίσιν προσάξει.*

*) Kiadta Matranga Anecd. Gr. II. E költeményt, mint Hanssen megjegyzi, a cod. Parisinus gr. 1220. bomb. sæc. XIV. (fol. 120c) Gregorius Nazianzenusnak tulajdonítja. 50 sora előfordúl a Morelli (Páris 1630)-féle Gregoriuskiadásban is.

A hellén mythologia Plutója a 23. s Hades a 80-ik sor szerint még éltek a nép tudatában; költeményünk így végződik:

98 *Ψέχασι ῥάναντες ὕμνον
δάκρυσι βρέχοιτε μήπω,
νέκυσιν γέρας γὰρ ὕμνος
θεὸς ἤδεται δὲ τούτοις.*

Photius patriarchának, ki 891-ben halt meg, *) három anakreonteuma maradt ránk a codex Barberinusban, melyeket Matrangá a Spicilegium Romanum IX-ik kötetében tett közzé. — Photius költeményei annyiban felelnek meg a hemiambicus metrumnak, hogy sorai ugyanannyi szótagszámmal bírnak, de különben a metrikai szabályok mellözésével, már azon rhythmikai szabályt követik, hogy az utolsó előtti szótag mindig accentuálva van.

Első költeményének czíme: Ὕμνος ἐκ προσώπου Βασιλείου δεσπότη. Ὕμνος α'. E költemény 25 négy-négysoros strófában κατὰ ἀλφάβητον van írva; Basilius császár vallásos bensőségű szavakban köszöni meg az Úr kegyét s továbbra is oltalmába ajánlja magát és népét. E költemény a templomi hálaének nemes egyszerűségével hat ránk. Eleje így hangzik:

*Ἀπὸ χειλέων ὕμνον
Προσφέρω σοι τῷ χτίστῃ,
Ἀπὸ καρδίας βάθους
Σοὶ δόξαν ἀναπέμπω.
Βάθος σου τῆς σοφίας,
Κριμάτων τῆς ἀβύσσους
Τὴς λόγος ἐξυμνῆσει
Δέσποτα τῶν ἀπάντων;
Γλῶσσαι δὲ πῶς ἐξελέποι
Τὸ σὸν, ὕψιστε, κράτος;
Ὡ βάθος, ὦ σοφία,
Νικῶσα πάντα λόγον;*

A második költemény: Ὕμνος ἐκ προσώπου τῆς ἐκκλησίας εἰς Βασιλεῖον τὸν φιλόχριστον βασιλέα. Ὕμνος α'.

*) Hanssen i. ért. tévesen állítja, hogy Photius 861-ben halt meg. Cedrenus Synopsisa szerint még Barda császár nevezte ki patriarchává s csak Basilius fia, Leo uralkodása alatt küldetett száműzetésbe.

Itt a gyülekezet dicséri Basiliust.

87 *Κατάπαυσον τὸν κόπον*
Ἥνιοχε ἡμέρας,
Ἀνέτειλεν γὰρ ἄλλος
Ἥλιος εἰς τὸν κόσμον.)*

A gyülekezet királyát a zsidók híres királyaival összehasonlítva magasztalásában még azoknak is fölébe helyezi, végül így szól hozzá:

Ἦ ἄγαλμα σοφίας
Καλλώπισμα εἰρήνης
Ἀγλάϊσμα τῶν σκήπτρων,
Ἐντεινε καὶ εὐφραίνου.

A harmadik költemény czíme: *Ἐγκωμιαστικὸς εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον δεσπότην.* *Ἦχος πλ β'.* Csak husz anaclomenusi szóttag számmal bíró sor maradt ránk, melyek közül e két strófát idézem:

Ἀπὸ λογικῶν λειμόνων
Σοφίας λάβωμεν ἄνθη,
Ἦνα τοῦ σοφοῦ δεσπότη
Τριὰν στέψωμεν χάραν.

Ἐαρι τῆς σῆς σοφίας
Τὸ ποίμνιον περιθάλπων,
Ἐπὶ νομᾶς τούτους ἄγων
Τὰς ζωφόρους ἰθύνῃς.

Photius e három költeménye tehát, mint a címjelzés is mutatja, énekekre is volt alkalmazva.

Leo császártól (886—912.) is maradt ránk egy rhythmikus sorokból álló anakreonteum, mely több codexben megvan. Matranga kiadta az *Anecd. Gr. II.* kötetében; czíme *ᾠδᾶριον κατανυκτικὸν ποίημα κυρίου Λέοντος φιλοσόφου καὶ βασιλέως.* E költemény 190 sorból áll, hat soros strofái *κατὰ ἀλφάβητον* sorakoz-

*) Az Akoluthos-féle költeményben is a naphoz van hasonlítva az illető magasztalt személy.

nak. — Michel Angelo képe elevenedik meg előttünk a császári költő apocalypticus szavaira, melyekben az ítélet napját tünteti elénk a maga félelmes nagyszerűségében. Sorai trónon ülő fenséges lélekre vallanak, ki belátja embertársaival közös siralmas sorsát. Idézem belőlük a következőket:

- 1 * *Ἄρα τίς γῆθεν ἀείρας*
ἐν συστροφῇ με Ζεφύρου,
ἀχαριαίως ἀποίσει
πρὸς τὴν κλαυθμῶνος κοιλάδα,
ἔν' ὅπως με τὰς μενούσας
ἰδὼν κολάσεις θρηγῆσω;
Βαβαὶ βαβαὶ πῶς βρυχήσῃ
γαῖα διχῇ ῥηγνυμένη,
νεύσει τῆς ὑπέρθεν βίας
φρικᾶδες ἀπογυμνοῦσα
χώρους τοὺς νῦν κεκευθμένους;
φεῦ μοι τῆς θέας ἐκείνης.
- 81 * *Ἐκεῖ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων*
ὀλολυγμὸς τε καὶ θροῆμος,
τάρταρος ἄμοιρος θέρμης,
ἀνήλιος καὶ σκιώδης.
ἐκεῖ πολύστονον πένθος
καὶ ὄχετοὶ τῶν δακρύων.
- 74 *Αἰλάψ λικμήσει τὰ ὄρη,*
καὶ ἀφανώσει τὰς νάπας,
καὶ ἐν πυρὶ ἀκαμάτω
ἐκτεφρωθήσεται χέρσος
ἐκ προσάπου Κυρίου,
κοῦναι τὴν γῆν ἐρχομένου
Μαρμαρυγᾶν νῦν φωστήρων
σβησθήσονται παραυτίκα,
καὶ τῶν ἀστέρων τὰ πλήθη
οἷά περ φύλλα πεσοῦνται
σύ δὲ φυγῇ, πῶς ὑποίσεις
τὴν ἔλευσιν τοῦ Δεσπότη;

Leírja továbbá az Urat, a mint ítéletet hoz a félelemben várakozó csoport fölött, kegyesen megszólítván a jókat, a gonoszokat pedig elűzván trónja elől.

152 *φιλανθρωπίης σῆς ὄντως*
ἐκπέσουσιν ἀλαζόνες,
κριταί, σοφοί, καὶ δυνάστα:
καὶ βασιλεῖς ὑπερόπται,
ἄξυγων καὶ ἱερέων
οἰμοί, πληθὺς καὶ μιγάδων.

Végül a szent háromsághoz és szűz Máriához fordul bűnbocsánatért és irgalmas segítségért. Az akkori idő bűnbánó mély vallásosságának tanúbizonysága e költemény, mely metrikai tekintetben csak mintegy hajszál által függ össze még az anakreoni költészettel, de különben már egészen más, fenségesebb czélt követ s egészen keresztényi gondolatfűzést tartalmaz.

Arsenius püspök, kinek kora bizonytalan, szinte írt egy anakreonteumot, melyet Matranga kiadott az Anecd. Gr. II. kötetében; czíme: *Στίχοι εἰς τὴν λαμπρὰν Κυριακὴν*. Husvét vasárnapját énekli Arsenius, mint a feltámadás napját, melylyel az egész természet megújul s e fölötti örömének ad kifejezést mint a korábbi anakreontikusok a *ἡμέρα τῶν ῥόδων* alkalmával. — Minthogy tárgya közelebb van az anakreontikusokéhoz, kifejezései is gyakrabban emlékeztetnek rájuk. Költeménye elején a feltámadó Krisztust magasztalja:

** Ἰτε μοι ξυμπάντες παῖδες,*
ἴτε φιλικτὰ χορεία,
ἴτε μουσόθρεπτα τέκνα,
γλυκερὰν ὅπα λαλεῦντες
λιγυρὸν μέλος φωνεῦντες,
ὕμνον προσφέρωμεν πάντες
βασιλεῖ καὶ χτίστη πάντων
βασιλῆϊ ὥρῳ ἐπέστη
** Ἄγε σαλπίσσωμεν πάντες,*
ἄγε φορμύσωμεν ἄσμα,
ἄγε τερπνὰς μελαδοῦντες
θεὸν ὑμνήσωμεν πάντες
κατέλιπε γὰρ τὸν τάφον,
συνέτριψε κλειῖθρα πάντα
ζοφεροῦ πικροῦ θανάτου
*δύναμιν δ' * Αἰδοῦ παμφόρου*
φυχὰς ἀνέστησε πάσας
ἁμαχὸν κράτος δεικνύων.

Az egész természet felujulásának örömével Krisztus feltámadását ünnepli, ezért buzdítja tanítványait, hogy élvezzék a tavasz gyönyöreit:

81 Λογικοὶ νέοι μοι δεῦτε,
 ἔαρος καιρὸς, σκιρτᾷτε
 ὁ αἴμων ἤδη συρίσδει,
 ἔαρινδὸν ἄσμα μέλπει,
 θαλεροῖς ἐπὶ ῥεέθροισ,
 σκιερᾶς ἐπὶ πλατάνοις
 ἀνάπαυσιν, εὐτρεπίζει.
 χελιδὼν ἄρτι Τηροῖος
 καταλαλεῖ τοῦ φθοροῖος
 τὸν Ἰτυν ζητεῖ δὲ πάλιν
 κασιγνήτη ταύτη σφόδρα.
 ὁ Πάν τῆς Ἥχους ἐράει,
 ὁ Κύκλωψ τῆς Γαλατείας,
 Ἀδάνιδος Ἀφροδίτη.
 Λογικοὶ νέοι μοι δεῦτε
 ἔαρος καιρὸς, σκιρτᾷτε
 γεράνων ἐσμὸς κλαγγάζει
 λιγέως ἄδει καὶ κύκνος
 πτερὸν ἀνείς τῷ Νεφύρῳ.

A tavasz leírását tovább folytatja, megénekli a bimbójából most fakadó rózsát, a többi tavaszi virággal, a virágokat megrabló munkás méhet, mely a kast körül zúgva készíti az édes mézt. Végül a szent háromsághoz fordul költőnk, iskolájának pártfogója Georgiusnak közbenjárásával, hogy tanítványainak

140 παρέχοις αὐτὸς τὴν γνῶσιν
 ὑφόμεν τοῖς μικροῖς λάτραις,
 ἵνα τὴν σὴν ἐξουσίαν
 ἀγαθωσύνην τὴν πᾶσαν
 συνώμεν ἐκ κτισμάτων.

Manuel Palaeologus császártól (1391—1425) is maradt ránk 15 στίχοι ἀνακρεόντειοι πρὸς τίνα ἀμαθῆ καὶ πλεῖστα φληναφοῦντα. Matranga adta ki az Anecd. Gr. II.-ben. Egy tolakodó üresfejű Thersitesnek kigunyolása, mely alig érdemel említést. Joannes Catraretől is, kinek korát nem ismerjük, maradt egy költemény,

ily czímmel: *Εἰς τὸν ἐν φιλοσόφοις φιλόσοφον καὶ ῥητορικώτατον Νεόφυτον ἀναχρεόντειοι.*

219 anaclomenusban van kigunyolva egy bizonyos Neophytos, ki rendkívül kapzsi s mindig a *δουκάτον* után vágyódik. Nagy bölcseknek híven magát, reményli, hogy patriarcha lesz, pedig semmit sem tanult, még csak grammatikát sem. Ha éhes, előveszi Aristotelest s azzal megy a piacra olvasván belőle a kofáknak szörnyű dolgokat, iszonyu magyarázatokkal, miért aztán pénzt kér, s ha valaki megkérdi, hogy mit is beszélt, akkor először pénzt követel az előbbi bölcsek szavaiért s ha kényszerítik, szörnyű esküvéseket tesz, hogy ha az illető nem fizet, nem hallja meg a mire kíváncsi. Erre aztán kikapja fizetését:

218 εἴτ' ἀθρόοι περισχόντες
οἶγε ταῦτ' ἀνερωτῶντες
συμποδοῖζουσι τὸν ἄνδρα,
παίλουσι κατὰ τὸν νότον
τίλλουσι καὶ τὴν ὑπὲρ τὴν,
ἀμοιβὴν αὐτῷ διδόντες
τῶν σοφῶν αὐτοῦ ῥημάτων.

Christophorus Primus a secretis, kinek korát szintén nem ismerjük, mint költeményeiből kitűnik, kikeresztelkedett zsidó volt. Két költeményét kiadta Matranga az Anecd. Gr. II. kötetében. — Az első költemény czíme: *Εἰς Ἰσραὴλ παραίνεσις ἡλ. α'.* *Κατὰ ἀλφάβητον* szerkesztett 120 sorból áll, melyek egy szótaggal rövidebbek is az anaclomenusnál és a metrika teljes mellőzésével szerkesztvék. Buzdítja a zsidókat, hogy legyenek keresztények.

Ἀπόθου βλασφημίαν
ἀπόθου ἀπιστίαν,
τὸ κάλυμμα ἀπόθου
ψυχῆς, Ἰσραηλίτα.

Figyelmezteti a zsidókat, hogy már a próféták is megjövendölték Krisztust s így serkenti őket:

Γενοῦ Ἰσραηλίτης
πράξει καὶ θεωρεῖα,
μετάρσιος τὴν φρένα
ὥς ὁ Ἰαχὰβ ἐπάλει.

Διδάχθητι προθύμως
τὴν γνῶσιν τῆς Τριάδος,
μυήθητι τὴν θείαν
Χριστοῦ οἰκονομίαν.

Ezután a zsidó próféták Krisztusra vonatkozó jövődöléseit idézi, mire így folytatja:

Φωτίζομαι, γενοῦχε,
τὸ βάπτισμα λαμβάνω,
μαθὼν ἅπερ ἡγνόουν
μυστήρια τοῦ νόμου.
Χωρὸς τῶν προφητῶν με
προσδέξασθε γνησίως,
ὅμῳ γὰρ ὑπακούσας
ἐνδύομαι τὴν χάριν.

A következő strófából az tűnik ki, hogy költőnk Basilius császár idejében élt (867—886):

Ψυχὰς χειραρμένως
προσάγω σοι, Σωτήρ μου,
Βασιλεῖος ὁ ὄναξ
βοᾷ νῦν τῷ Σωτήρι.

A második költemény szintén a zsidókhoz van intézve *Εἰς τοὺς αὐτοὺς Ἰσραηλίτας παραίνεσις ἡχ. α΄*.

Költőnk itt a próféták nyilatkozatainak magyarázatát adja:

Διδάχθητι τὰν θείων
Λογίων τὰς ἐκφράσεις
τῶν προφητῶν τὰς ῥήσεις
σωματικῶς μὴ νόει
Μὴ νόμιζε τὴν πόλιν
Σιῶν οἰκοδομεῖσθαι
ἐκ λίθων φαινομένων
ἐντίμων ἐν τῷ κόσμῳ, hanem
Ἐν ταύτῃ (t. i. ἐκκλησίᾳ) λίθος ἔντιμος
θεμέλιος ἐτέθη
Χριστός, ὥσπερ προεῖπεν
τῶν προφητῶν ἡ δόξα,

ki mellett van, mint 12 oszlopkő, a 12 apostol, kik közül Pétert smaragd-, Pált kárbunkulus-, a nagy Joannest pedig jáczint kőnek mondja.

Végül felemlítem a következő költeményt, melyet i. ért.-ben Hanssen közöl először: *Στίχοι ἀνακρεόντειοι τοῦ Ἡφαίστου τοῦ γερονότου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ἐπὶ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Δημητρίῳ τελευτήσαντι.* — Hephæstus Hanssen szerint a XII-ik század után élt, mert neve nincs meg a Du Cange által kiadott *Familie Byzantinæ*-ben, hol az addig élt bulgáriai püspökök elszámoltatnak. E költemény szabályos alakja (két két hat soros *anaclomenus* strofára két sornyi *cuculium*), de különösen rhythmikai szerkezete miatt figyelemre méltó.

Elegicus hangja némileg *Constantinus Grammaticus*ra emlékeztet.

18 *Νάματα τῶν ὑδάτων παύσατε πάντες
οἱ ποταμοὶ θαλρῶν ῥεῖθρα λαβόντες*

cf. Const. Gr. 1. 9 *Θαλρῶν ἡμετέρων ἄρχεο κρήνη
ποταμῶν ὑδροφόρων παύσατε ῥεῖθρα.*

7 *Νιόβης ἔμοι γε πένθος
κραδίην ἔχει κατ' ἄκρας*

cf. Const. Gr. 1. 78 *Νιόβης αἰνοτόχου ἄρα τὸ πένθος
παθέων ἡμετέρων ἀντιφερίξει.*

A 35-ik s köv. sorokat Hanssen így adja :

*Παθῶν νέος κρατήσας
σταθερὸς / γ / ἔρων ἐδείχθη
σαόφρων ἐν ἀσφαλεῖ
βλεφάροις νόμους ὀρίζων,
ἵνα*

40 *ὄφιν [ὥς] δά[μαρ]τ[α]φ[εύρης]*

Azt hiszem itt inkább azon gondolatot gyaníthatjuk, a mit *Gregorius Nazianzenus* *εἰς τὴν αὐτοῦ ψυχὴν* cz. költeménye 136. s köv. soraiban találunk, melyek így hangzanak :

*ἔμοι γὰρ οὐ σχολή σε
θάλλπειν σύνοικον ἐχθρόν,
ἐν' ὥς ὄφεις κρυμθεῖς
θέρμη δ' ἔπειτα λυθεῖς
ἐγκόλιός με τράσῃς.*

E hasonlatra czéloz talán a 35-ik sor: *Παθέων νέος χορῆσας*.

Láttuk e költőknél, hogy, míg költeményeik czímeiben majd mindig ott van az anakreoni elnevezés, addig költeményükben az anakreoni költészettel tényleg összefüggő dolgot nagyon keveset találtunk. Verselésük technikáját Hanssen idézett értekezésében áttanulmányozván, kimutatja az ezen költőknél észlelhető verselési fejlődést, mely oda irányult, hogy a metrikai versforma rhythmikussá váljék. Ezt az eredményt az accentus kezelése által érték el, mely ezen metrumokban, t. i. az anaclomenus- és hemiambicibusban, mindinkább gyakoribbá vált a sor negyedik és utolsó előtti szótagján. — Míg Synesiusnál a sor negyedik szótagjára 52·2⁰/o-szor, s a sor végelőtti szótagjára 70·2⁰/o-szor esik a hangsúly, e nismus mindinkább fejlődván Hephaestus költeményében a negyedik és a sor végelőtti szótagja már mindig accentuálva van. Ezen átmenet a középkori görög keresztény templomi énekek analogiájára történt, melyek csak szótagszám szerint lettek mérve s csak a sor közepe és vége lett az accentus által kiemelve.

Még négy költő van hátra *), kikuél kevesebb keresztényi elemet észlelhetvén, inkább nevezhetők anakreontikusoknak s dalaik mentek lévén a keresztény vallás tanainak dicsőítésétől, közelebb állnak a codex Palatinus anakreontikáihoz; s épen ezen, költeményeikben nyilatkozó több hellenisticus gondolat miatt, adta ki őket Bergk a Poetaë Lyrici Græci III-ik kötetében egy corpusban, az anakreonteák után mint Appendix Anacreonteorum. Költeményeikkel, melyek bár költői érték tekintetében alig érnek fel az előbb tárgyaltakéval, minthogy eddig feldolgozva nem voltak, kissé bővebben fogunk foglalkozni.

AZ APPENDIX ANACREONTEORUM.

Az appendix anacreonteorum költői: Joannes Gazæus, Constantinus Siculus, Leo Magister és Georgius Grammaticus.

Ezen appendixet először Matranga adta ki Rómában 1850-ben az Anecdota Græca II-ik kötetében, nagyobbára, a XI. vagy XII-ik századból származó codex Barberinus alapján, használt

*) A már felsoroltak közt lett volna helyük a megemlítésre Julianus, Basilus, Paulus Silentarius és Theodorus Prodromusnak, kiknek költeményeit azonban ez alkalommal nem használhattam.

ezen kívül egy florenczi és egy bécsi codexet is. — Bergk a Poëtae Lyrici Græci III-ik kötetében Matranga kiadása és a codex Barberinusnak Studemund által eszközölt collatiója alapján közli ezen költeményeket.

A codex Barberinusban mint már említettük, több anakreonteum is volt, sőt a meglevőkön kívül a codex indexéből megtudjuk a hiányzók czímeit is¹⁾. — Elvesztek belőle: Joannes Gazæus, Leo Magister és Georgius Grammaticus egyes költeményein kívül Arethas püspöknek költeménye *εἰς τὰ τοῦ Λέοντος τοῦ βασιλέως βρουμάλια*, továbbá *Λέοντος ποιητικοῦ καὶ φιλοσόφου ἀναχρεόντιον εἰς τὰ βρουμάλια τοῦ Καίσαρος Βάρδα*, egy másik költemény, melynek czíme *ἐγκώμιον Ἑφαιστου (Ἑφαιστίωνος) στρατηλάτου Ἀλεξάνδρου*. — A többi elveszett költemény közt voltak anakreoni dalok is, melyeket czímeik után itélve, tekintetbe véve ezeknek a codex Palatinus anakreoni dalaival megegyező (eltekinthető) megszakításoktól sorrendjét Bergk és Stark (Quæst. Anacr. p. 43.) azonosoknak tartanak a codex Palatinus anakreoni dalaival.

Joannes Gazæus Gázába való volt. A philisteusok földjén Askalontól délre s a tenger partjától nem messze fekvő Gáza városa irodalomtörténetileg fontos hely, mivel a mindinkább terjedő kereszténységgel szemben, Alexandriával együtt sokáig volt a hellenistikus műveltség ápolója. A Gázában virágzott irodalmi életre céloz a codex Palatinusban Joannes Gazæus *Ἐκφρασις τοῦ κοσμηκοῦ πίνακος*-a mellett levő következő marginálisjegyzet: *ταύτης τῆς γραφῆς μέμνηται καὶ Προκόπιος ὁ Γαζαῖος,*²⁾ *továbbá καὶ ὅτι ἡ πόλις αὕτη φιλόμουσος ἦν καὶ περὶ τοὺς λόγους εἰς ἄκρον ἑλληλικῶτα ἐλλόγιμοι ταύτης τῆς πόλεως Ἰωάννης, Προκόπιος, Τιμόθεος ὁ γράφας περὶ ζάων Ἰνδικῶν, καὶ οἱ τῶν ἀναχρεοντ(εῖων) ποιηταὶ διάφοροι.*

Gáza történetével behatóan foglalkozik Stark «Gaza und die philistäische Küste» czímű dolgozatában, hol bőven tárgyalja ezen városnak, mint a hellenistikus eszmék és irodalom fentartójának hosszas küzdelmét a kereszténységgel. — Stark, idézett műve 644. lapján, Joannes Gazæust Procopius kortársának tartván Proco-

¹⁾ E pinaxot Matranga közli a Spicilegium Romanum IV. kötetében.

²⁾ A *γραφὴ* itt nem ezen költeményre vonatkozik, hanem azon *πινάξ*-ra, mely ezen *γραφὴ*-ben le van írva.

piusnak Joanneshez címzett leveleit Joannes Gazæushoz írottaknak véli. Ámbár ezen azonosság a levelekből magukból nem derül ki, mégis igen valószínűnek tűnik fel, ha némely adatait Joannes Gazæus költeményeivel összevetjük. — Procopius 57. levele 1499-ben jelent meg Aldusnál, *Epistolæ Diversorum Philosophorum* cím alatt. Angelo Mai 1831-ben a *Classici Auctores* IV-ik kötetében Procopiusnak még kiadatlan 104 levelét bocsátotta közre, melyek közül négy (XI. XXXV. XCVI. és XCVIII.) van Joanneshez czimezve. Procopius összes leveleit ujabban Hercher rendezte sajtó alá az *Epistolographi Græci* Didot-féle kiadásában, hol az Joanneshez címzettek a következők: V. XII. XXXIII. LV. XCV. CLIV. és CLVI. E leveleken magukon is meglátszik, hogy írójuk az anakreoni költők hazájában élt, könnyed stylje, néhol tárgyai és kifejezései is az anakreoni dalokra emlékeztetnek. *)

Procopius CVIII-ik levelében Joannest ajánlja Alexandriában levő testvéreinek, kik, mint a hozzájuk intézett levelekből

*) A LXVI. levélből idézek egy részt: *εἰ δὲ καὶ κυνάρῃτοι πυκταὶ πρὸς χάριν ἀνεῖνται τῆς ἐρωμένης Ἀπόλλωνος (Daphne) καὶ ἔδωρ ἄφθονον, καὶ τέττιγες ἄδουσι, καὶ ὁδὸς τῇ πόα μαλακῇ παρακίχεται, καὶ δένδρα ἄλλ' ἐπ' ἄλλοις καὶ οἰκίαι τῶ τούτων ὕψει κατὰ μέσον κρηπτόμεναι, αἰετὰ τε μετρίαι, καὶ ὁσμὴ συμμιγῆς, καὶ σκιά τοῦ ἡλίου τὸ λυπηρὸν ἀποκλείουσα, ὑμέτερον ἢ ὡς τάχος ἀγγέλλειν ἢ διηγέισθαι τοῖς γράμμασι.*

A LXIX. levél egy része így szól: *Ζαχαρία ἀδελφῶ. . . ἴσως δὲ θανάμεις εἰ σοφιστὴς ὢν καὶ τὸ ἔαρ ἦδη θεώμενος, δέον ἐμπομπέυσαι τῷ λόγῳ, εἴτα παρῆλθον σιγῇ καὶ ποῦ ζητεῖς ἐν τοῖς γράμμασιν ἔνθῃ καὶ χελιδόνας καὶ θαλάττης μεταβολὴν ἡμερον, τὸν τε Ἀδωνιν τὸν καλὸν καὶ τὴν Ἀφροδίτην ἐκείνην τὴν παραδόξως ἐρῶσαν, καὶ ὅτι μὴ τὸ ῥόδον ἀκούεις καὶ τὴν ἐπ' αὐτῷ χάριν πάλιν θανάμεις. ἐγὼ δὲ τοιοῦτον οὐδὲν ἂν εἴποιμι καὶ μάστιγά γε πρὸς σέ, μήποτε πάλιν γελᾶσας ἀπειρόκαλόν με καὶ σοφιστὴν ὀνομάσης.*

A LXX. levél egy része: *Ἐπιφανίω. — . . . ἀλλ' ἐπειδὴ σε μόλις ἐπισήλαθε τῆς παλαιᾶς συνηθείας λόγος καὶ μνήμη (εἶθε μὲν καὶ πάλαι γέγονε τοῦτο) ὅμως δὲ τῆς σῆς γλώττης μετὰ τῶν χελιδόνων ἡδύ τι φθεγγομένης ἀκούσας διανίσταμαι τῇ ψυχῇ καὶ λαμπρότερόν μοι τὸν ἥλιον προσβάλλειν δοκῶ καὶ νῦν ὄντως ἔαρ ἐμοί.*

A LXXIX. levélben ezt olvassuk: *Ζαχαρία καὶ Φιλίππῳ ἀδελφοῖς. . . . ἄλλω μὲν γὰρ ἐν ἡδονῇ Κροῖστος τε εἶναι καὶ τὰκείνον κεκτῆσθαι, τῷ δὲ βασιλεὺς ὁ μέγας ἀκούειν, ἄλλος τὰς χελιδόνας ἰδὼν τὸ ἔαρ ἔχειν ὀρίζεται, ἐγὰ δὲ τῆς ὑμετέρας ἀπολαύων φωνῆς μεῖζον ἐφρόνουν ἢ Κροῖστος ἐπὶ τοῖς ταλάντοις ἐκείνοις καὶ βασιλεὺς ὁ μέγας ἐπὶ τῇ πλατανῷ καθήμενος, καὶ ἀντὶ τῶν χελιδόνων αὐτάς μοι προσάδειν ἐδόκουν τὰς Μούσας.*

kitünik, foglalkoztak a költészettel.¹⁾ — Ajánló leveléből megtudjuk, hogy Joannes tanítványa és egyuttal rokona volt, a ki valószínűleg tanulmányai folytatása végett ment Alexandriába. — Procopius másokat is ajánlott testvéreinek, így pl. CXLIII-ik levélben *Ὁ θαυμαστός Τιμόθεος*-t, a ki lehet, hogy azonos ama *Τιμόθεος ὁ γράφας περὶ ζώων ἰσχυρῶν*-nal. Procopius tanítványai közül úgy látszik többen keresték fel Alexandriát, közülök többet ajánlott testvéreinek (miről maga megemlékszik CXLVIII-ik levelében). Levelői után ítélve, élénk összeköttetésben lehetett Alexandriával, mely az ő korában irodalmi központ volt.²⁾ Az ekkor virágzott irodalomról Procopius elég józan ítéletet mond egyik levelében³⁾ belátva annak üres sekélyégeit s tudja mennyire eltörpült az a régi írók mellett.

De nézzük immár azon leveleket, melyek Joanneshez magához vannak intézve. A XII-ik levélben Procopius egy bizonyos Diodorust ajánl Joannesnek, s ezúttal Diodorus *λύσις*-e hallgatásuknak, a mi meglehetősen hosszasan lehetett, mert az V-ik levélből úgy látszik Joannes neheztelt Procopius hosszasan hallgatása miatt s ebben kölcsönös barátságuk elhidegülését látta, mely vád elől Procopius kitér ugyan, de nem is igen biztatja Joannest. A XXXIII-ik levél első mondata jellemzi Joannes stíljét (*Δέδεγμαί σου τὴν φίλην καὶ γέμουσαν ὄντως ἀφροδίτης ἐπιστολήν.*) Az LV. és XCV-ik levelekből megtudjuk, hogy Joannes tanítással

¹⁾ A CVIII-ik levél így hangzik: *Ζαχαρία καὶ Φιλίππω. Ὁ καλὸς Ἰωάννης καὶ τοῦ γένους ὑμᾶς ἀπαιτῆσει τὴν εὐνοίαν καὶ τῆς παρ' ἐμοὶ συμφουτήσεως. ἔστι γὰρ Λεοντίου παῖς, εἰ Διονύσιον ἴσῃ τῆς ἡμετέρας τηγῆς τὸν ἄνδρα. τοῦτον πέφυκεν ἀδελφὸς ὁ τοῦτον πατήρ, ἵνα καίπερ εἰδὼτας ὑπομνήσω τὸν ἀνθρώπον. εἰδὲ καὶ μὴ ταῦτα προσῇν, πάντως ἂν οἰκεῖον ἡγήσασθε θιασώτην ἡμέτερον καὶ τὸν παρ' ἐμοὶ χρόνον ἐκπληρώσαντα. οὐκοῦν μὴ μέλλετε τὸν νέον εὖ ποιεῖν ἔχοντα πανταχόθεν ὀφειλομένην τὴν εὐνοίαν, σιωπῶ γὰρ λέγειν ὥς καὶ τῷ τρόπῳ τοὺς ὀρεῖντας ἐπάγεται, ἐρυθριῶν εἰδὼς πρὶν τι καὶ λέγειν, καὶ φθέγγεσθαι μέτρια, τῷ καιρῷ τοὺς λόγους μετρῶν καὶ τὸν νοῦν ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν κτησάμενος.*

²⁾ CXXIV. lev. . εἰ δὲ καὶ Μοῦσαι ταύτην (sc. πόλιν) οἰκοῦσιν, ἔχεις ἐπαινοῦντα καὶ μέ.

³⁾ CXVI. . . ἄλλ' οὐδὲν δεῖ, φῆς, τὴν νῦν ἐπιπολάζουσαν ἐκβῆναι συνήθειαν. οὐκοῦν κατηγορεῖ, καὶ εἰ τὴν νῦν κρατοῦσαν τροφὴν εἰς σεμνοτήτά τις τὴν ἀρχαίαν ἐπανάγειν ἐθέλῃ, καὶ εἰ τὴν μουσικὴν ἐκπεσοῦσαν εἰς ἔθλους μελῶν καὶ δημοτικὴν φλυαρίαν εἰς τὴν Τερπάνδρον μοῦσαν αἰθεῖς ἐνέγκοι. . .

foglalkozott*) és nem volt ment a tanítással járó kellemetlenségek^{től}, mely körülmények Joannes Gazæusra is vonatkozhatnak s valószínűvé teszik, hogy azon Joannes, kihez Procopius leveleit intézi, azonos Joannes Gazæussal, ki mint költeményei mutatják foglalkodott tanítással és voltak kellemetlenségei a tanítás miatt.

Joannes Gazæus 2-ik anakreonteumának czímében olvassuk azt is hogy: *ἔχει δέ τινα καὶ εἰς τὸν μέγαλοπρεπέστατον Ζαχαρίαν τὸν Γαζαῖον παρόντα τῇ ὑκροάσει*, tehát itt nyilvános előadásról van szó, a 4-ik anakreonteum czíme még jobban idevág: *Σχέδιον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν ρόδων | μετὰ τὸ εἰπεῖν τοὺς φοιτητάς.* — Az 5-ik anakreonteum 37-ik s következő soraiból surlódásra következtethetünk, mely Joannes Gazæus és tanítványai közt felmerült:

*Τί με, παῖδες, οὐ φιλεῖτε
τὸν ἀεὶ ζέοντα Μούσαις,
νοερόν φέροντα Βάχον
Ἑλικωνίοις κυπέλλοις;*

Ugyanezen dalban egy hasonlat is van, mely mindenesetre az ő tanító voltára czéloz:

49 *Μετὰ ποιμνίων ὁ ποιμήν
μεθύων γάλακτι Μούσης,*

*) LV. Ἐξήλωκά σε τῆς γονῆς, εἰ τοιαῦτα τίκτει ἐπίστασαι. εὐδαιμόνων γὰρ πατέρων παῖδας ἀποφαινεῖς εὐδαιμόνας, μουσικῶ τινι νόματι τὰ θεῖα σοφῶς προφερόμενος. τοιοῦτος ἡμῖν ὁ λογιώτατος ἀφίχται Μονσῆλος, ὃν ἐπαινεῖν ἐθέλων καὶ τὰ προσόντα μὴ λέγειν δυνάμενος μόνην τὴν σιωπὴν ἀρκεῖν ἡγοῦμαι πρὸς ἐπαινον. ἀλλ' εἰ μοί τι πίθοιο, τὴν Ἀγαμέμνονος ἐπὶ σοὶ μεταρμόσω φωνήν, βάλλ' οὕτω, φίλε Τεῦκρε, καὶ μὴ φείσῃ φθεγγόμενος. — XCV. Εἰ τὴν φιλίαν ἐνευσμένην δείκνυσσι τὸ σιγᾶν, ἀνάγκη μέχρι λόγων αὐτὴν ἀεὶ συνεστάναι εἶγε τούτων ἀπόντων ἐλέγχεται. οὐκοῦν λείπεται καὶ τὸν δυσμενῆ φίλον ἡγεῖσθαι, μόνον εἰ φθέγγοιτο. ἀλλὰ μὴ τοιοῦτοι κριταὶ φιλίας ἡμεῖς; τί γὰρ κολλῇ καὶ σιωπῶντα τῇ μνήμῃ τοὺς φίλους ὁρᾶν; ὅπερ ἡμῖν καὶ νῦν ἐστὶ καὶ οὔποτε παύσεται. λογιώμεθα δὲ μᾶλλον ὥς οὐ δέδοται πάντα πρᾶττειν ὥς ἕκαστος βούλεται, αἱ ἔξωθεν δὲ φροντίδες τοῦ βίου καὶ τὸ τοῦ μέλλοντος ἄδηλον ἐπικρατοῦσιν ἔσθ' ὅτε τοῦ λογισμοῦ, καὶ τὰ μὲν ἄγει, ὃ δὲ δουλεύει καὶ πείθεται. κάμοι τοίνυν, ἐπειδὴ τοῦ διδάσκειν ἐπέβην, ἀγῶνές τε συνεχεῖς καὶ αἱ περὶ τούτων φροντίδες ἐξ ἀρχῆς τε ἐπέθεντο καὶ μέχρι νῦν οἷα ἀπέλιπον. ταῦτα μᾶλλον ἐρῶν ἐνθυμεῖσθαι ἢ ἐπὶ μικροῖς ὑποπτεῖν ὥς ἡμεν ἀγαθοὶ ποτε πρὸς φιλίαν καὶ νῦν ἤδη πεπαύμεθα. ἀλλ' ὦ Ζεῦ καὶ Ἑρωτες καὶ ὅσοι φιλίας ἐπόπτει, πείθοιτε τοὺς ἐμοὺς κατηγοροὺς, ἄς οὔποτε πρὸς λήθην αὐτῶν ἀφικόμην, ἀλλὰ σύνειμι τῷ λογισμῷ καὶ λέγειν τὴν δοκῶ καὶ λεγόντων ἀκούειν καὶ ὥς εἰ τούτους ἀγνοῶ καὶ ἔμαντοῦ ἐπιλέλησμαι.

*λιγέως ἄριστα παίζω,
καλύκων χάριν δοχεύων.*

Ezen összhangzó bizonyítékok után, azt hiszem elfogadhatjuk Stark azon nézetét, hogy Procopius ezen levelei Joannes Gazæushoz vannak intézve. — Elfogadván ezen nézetet Joannes Gazæus korát is meghatározhatjuk, minthogy Procopius Anastasius uralkodása (491—518) alatt élt, Joannes Gazæust az V-ik század végére tehetjük (cf. Hanssen Accentus grammatici vis expl. p. 205). — Procopius CLIV-ik leveléből világosan kitűnik, hogy Joannes Gazæus Alexandriában van*), abban az Alexandriában, mely Procopius szavai szerint a Muzsák lakhelye s mint ilyen nagy befolyással lehetett Joannes Gazæusra. — Joannes már Alexandriában tanítóskodott s mint Procopius LV-ik leveléből kitűnik, nem csekély eredménnyel; később úgy látszik Gázában folytatta pályáját.

Joannes Gazæustól hat anakreonteum maradt ránk a codex Barberinusban, s ezeken kívül még egy hetediknek czíme: *του αὐτοῦ τίνας ἂν εἴποι λόγους ὁ Διόνυσος τοῦ ἑαρος ἐληλυθότος.*

Költőnk a codex Palatinusnak ama jegyzete szerint a gázai anakreontikusok közé tartozik, mely költészet nagyban virágzott Gázában, valószínűleg Alexandria befolyása alatt. — A legközelebb fekvő kérdés ez uttal az, hogy vajjon micsoda viszonyban állanak Joannes Gazæus költeményei az anakreonteákhoz és miben áll ezen költemények egyéni, jellemző sajátysága. — Ezek a költemények épen úgy, mint az anakreonteák nagy része anaclomenusokban vannak írva; csak két költemény előtt, mintegy bevezetésül, akadunk más metrumra; kifejezéseik pedig annyira közösek, annyira conventionálisak, hogy mintegy a testvériség jelét képviselvén lehetetlen volna ezeket egymástól elválasztani. — Ezen chablonszerű kifejezések illusztrálására elégnék tartom csak néhány példát idézni. Így például:

- I. 8 ὁ σοφῆς βρύων μελίσσης
III. 12 γλυκερῆς βρύων μελίσσης

- I. 8 ὁ σοφῆς βρύων μελίσσης
IV. 22 ἀγέλαι σοφῆς μελίσσης

*) ἀλλὰ καὶ τὴν ὑμετέραν ἐπιστολὴν ἐκ τῆς Ἀλεξάνδρου πεμφθεῖσαν λαβὼν αὐτοὺς ἑμᾶς ἔχειν ἐδόκουν.

- III. 15 ὁ δ' ἔρωσ . . .
 φρένας εἰς φρένας συνάπτων
 IV. 5 ὁ δ' ἔρωσ . . .
 φύσιν εἰς φύσιν συνάπτει
-

- III. 18 ἵνα τὰς φρένας συνάπτων
 III. 16 φρένας εἰς φρένας συνάπτων
-

- III. 17 ὁμοτερπέεσσιν αὔραις
 II. 8 ὁμοτερπέεσσιν αὔραις
-

Ugyanazon gondolatmenetet látjuk a következő két helyen:

- IV. 5 'Ο δ' ἔρωσ σοφῶ βελέμνω
 φύσιν εἰς φύσιν συνάπτει,
 ἵνα μὴ χανοῦσα λήθῃ
 γένος ἐκ γένους καλύψῃ. és
 V. 18 Φύσι πότνια χλοάζεις
 νεότητας ἐχαράτεις,
 ἵνα μὴ βίος καθεύδων
 βροτέας σκέπη γενέθλῃας
-

- I. 16 τί πάθω, φίλοι; τί ῥέξω;
 VI. 5 τί πάθω, πάτερ, τί ῥέξω;
-

- I. 20 νοερῶν λόγων κρατοῦσαι
 VI. 80 νοεροῖς λόγοισι δήσας.
 Végül: VI. 90 λιγέως ἅπαντα παίζειν
 V. 51 λιγέως ἄριστα παίζω.

cf. Anakreonteum 6. 10 πρέπει τὰ τέρπνα παίζειν.

Látjuk ezekből, mennyire ragaszkodik költőnk némely kifejezéshez, sőt azt is tapasztaljuk, hogy több, ezen egész anakreoni költészetet jellemző szó, különböző költeményben ugyanazon lábon fordul elő, így például:

γλυκερή	III.	3. és 12. sorban ugyanazon lábon mint az I. 26. 36-ik sorban						
κεράσσοι	«	18.	«	«	«	«	II. 20.	«
λιγαῖνοι	«	22.	«	«	«	«	I. 30.	«
σοφός	IV.	5. 22.	«	«	«	«	I. 39.	«
φιλοτερπής	«	9.	«	«	«	«	I. 29.	«
λιγαίνει	«	14.	«	«	«	«	I. 30.	«
τινάξω	«	25.	«	«	«	«	I. 38.	«
γαλήνης	V.	30.	«	«	«	«	III. 4.	«
κυπέλλοις	«	40.	«	«	«	«	III. 11.	«
κρίσιν	«	42.	«	«	«	«	I. 15.	«
φιλίης	VI.	6.	«	«	«	«	I. 19.	«
μερίμνης	»	9.	«	«	«	«	V. 22.	«
βελέμνοις	«	47.	«	«	«	«	IV. 5.	«
τόλμα	«	57.	«	«	«	«	I. 15.	«

Térjünk át ezennel Joannes Gazæus egyes költeményeinek tárgyalására.

Az első költemény czíme: *Ἐπιβατήριος*, induló. — Hat hexameter képezi a bevezetést, melyre 35 anaclomenus következik. A bevezetés a nyilvános előadás, akroasis, hallgatóihoz van intézve ¹⁾, mely tapsával vagy kaczajával ítelt a közreműködőkön s a melyet megnyerni fő vágya volt az illető előadónak s ezért látjuk költőnk bevezetésében a *captatio benevolentiae* nyomait. ²⁾ Mint a bevezetésben, úgy az egész költeményben költőnk magáról beszél. A bevezetésből ³⁾, melyben életpályájára hivatkozik s aggodalmát

¹⁾ Procopius a CXVI-ik levelében ilyen, Gázában tartott, nyilvános előadásra czéloz: ἄλλ' ὅπως μὴ τὴν δύναμιν τῶν ἐμῶν λόγων καταπλαγείς πόρρωγένῃ τοῖς τὰ τοιαῦτα γραφεῖν ἡμῖν· μὰ γὰρ τὸν σὸν Νεῖλον καὶ τὰς παρούσας σοὶ Χάριτας, θέατρον λογικὸν τὴν σὴν παρέσχον ἐπιστολήν, κὰν τῇ Γᾶξῃ μέση πρὸς πάντας ἐλέγετο. κἀγὼ μὲν ἀλαζὰν ἡδούμην ὑπὸ τῶν σῶν γραμμάτων καλούμενος, ἐγέλα δὲ τὸ θέατρον ἐπ' ἐμοί. σὺ δὲ τῶν λόγων εὐδαίμων ἐδόκεις.

²⁾ Ugyanezt látjuk az *Ἐκφρασις* 20-ik s köv. soraiban. Joannis Gazæi *Descriptio Tabulæ Mundi et Anacreontea*. (Recensuit E. Ábel. 1882.): Ἄλλ' ἃ θέατρον φαιδρὸν ἡττικισμένον, στήριγμα σεμνὸν τῆς δίκης καὶ τῶν λόγων, θερμὴν ποιοῦντες τοῖς κρότοις προθυμίαν μὴ με γράφοιτε πρὸς θρόσος, τόλμης γραφεῖ. ἐγὼ γὰρ ἤλθον οὐ γραφεὺς τῆς εἰκόνος μηδὲν τι τολμῶν, ἀλλὰ τὴν τόλμαν φράσων.

³⁾ ὦ φίλοι, ἦτοι κλῆρος ἐμός, χαίρω δὲ καὶ αὐτὸς Περικλὴν πλάστιγγα πολύτροπον ὁμμασι λεύσων.

fejezi ki a költői siker fölött, a mi nála, kit a Múzsza csak most fegyverzett fel, kétes, mivel ismeri hallgatóinak szigorú kritikáját, melyet megnyerni vágya, s hogy ezzel hirt szerezzen neki Apolló: mind-ebből arra következtethetünk, hogy ha nem is egyáltalában, de Gázában való első nyilvános fellépését láthatjuk ezen költeményben. A Múzsza által felfegyverzett csatába induló harczoshoz hasonlítja magát, ki örömmel megy a harczba, mert hírt szerezhet ott *).

A költemény maga egy kérdéssel kezdődik:

‘Ο χορός τίς ἐστὶν οὗτος,
ὁ σοφῆς βρύων μελίσσης;

E kérdés azt hiszem az akroasis hallgatóira vonatkozik, melyre a bevezetésben levő captatióhoz consequenter meg is felel költőnk:

ἔλαθον πόδες με μᾶλλον
μεμειθυμένον λαβόντες
Ἑλικῶνος εἰς τὸ μέσσον.

Tehát azt képzei, hogy a Helikonon van, hol aztán Apolló és a Muzsák előveszik őt, hogy Hermes által azon merészséget, hogy a Helikonra mert jönni, megbüntessék. Barátjaihoz fordul; mit tegyen? A következő strófában bátorítja szívét, mert hisz

φιλίης πνέουσι Μούσης
νοερῶν λόγων κρατοῦσι
νοερὸς λόγους κομίζοις

ezek a Helikonon levők, kik alatt költőnk a hallgatóságot érti.

A következő homályos értelmű strófa így hangzik:

22 ‘Ο καλὸς γέρων ὁ χύκνος
Ζεφύρου πνέοντος ἔγνω
λιγυρὸν μέλος τι μέλπειν·
ὁ δὲ δῆμος ἐστὶν οὗτος,
γλυκερὴν χέων ἐέρσην.

Μοῦσά με νῦν θάρηξεν ἐκηβόλος, οὐκ ἐπὶ χάρμῃ,*)
οὐκ ἐπὶ δυσμενέων νύφα βάρβαρον· ἀλλὰ μενοινῇν
ὑμετέρην σκοπὸν οἶδα τανύσκοπον, ἣν ῥα δοκεῖω
εἶσομαι αἶκε τύχῳ, πόρῃ δέ μοι εἶχος Ἀπόλλων.

*) Szokatlan itt a Muzsának ,ἐκηβόλος‘ epithetonja, mely nyilván Apollótól mint a Muzsák vezetőjétől került a Múzsza nevéhez.

Azt hiszem, hogy a *καλὸς γέρων ὁ κύκνος* korrespondeál *ὁ δὲ δῆμος ἐστὶν οὗτος*-szal s a *καλὸς γέρων*, mely felismeri, hogy költőnk mily édesen dalol, Gázára, erre a *δῆμος*-ra vonatkozik, melyről később a 35-ik sorban ezt olvassuk:

ὁ δὲ δῆμος ἐστὶν οὗτος,
γλυκερῇ ῥέουσα Μοῦσα, és a 40-ik sorban
ὁ δὲ δῆμος ἐστὶ Φοῖβος.

Tehát Gáza, melynek polgárai az ő hallgatói, először a hattyúhoz, azután a Muzsához, végül magához Apollóhoz van hasonlítva. A következő strófában az előbbi, hattyúról vett, hasonlat mellé rokon hasonlatok sorakoznak:

27 *Γέρανοι τρέχουσι πάσης*
σπόρον αὐλακος διώκειν·
φιλοτερπέος δὲ Γάζης
σπόρον ἤλυθον λιγαινέιν·
ὁ δὲ δῆμος ἐστὶν οὗτος.

A 30-ik sorbeli *ἤλυθον* lehet egyes számu 1-ső vagy többes számu 3-ik személy; azt hiszem az előzményekhez jobban illik, ha egyes számu 1-ső személynek névén, magára a költőre vonatkoztatjuk, ki azt akarja mintegy mondani, hogy a kedves Gázába jöttem énekelni, ide a hol most vagyok. Hogy csakugyan magáról beszél a költő, az kiviláglik a következő strófából:

32 *Δότε βάρβιτον δονήσω·*
ὁ δὲ καλλίμολος Ὀρφεὺς
σὺν ἐμοὶ μέλος λιγαίνει·
ὁ δὲ δῆμος ἐστὶν οὗτος
γλυκερῇ ῥέουσα Μοῦσα.

A befejező strófában pedig a bevezetésben előadott captatio benevolentiae-t tetőzi be, midőn Gázát magához Phoebushoz hasonlítja.

37 *Περὶ με πνέων ὁ Φοῖβος*
χέλυν ἤλυθεν τινάσσειν
παλάμῃ σοφῇ μελίσζων·
ὁ δὲ δῆμος ἐστὶ Φοῖβος
νοερῆς γέμων μελίσσης.

Költőnk tehát, ki a bevezetésben mint ujonezot mutatja be magát, dalait szülővárosának, Gázának dicsőítésével kezdi.

A 2-ik számú dal czíme így hangzik:

τοῦ αὐτοῦ. Λόγος εἰς τὸν ὑπερφυέστατον Ζαχορίαν τὸν Δοῦχα τὸν Ἀσχαλωνίτην· ἔχει δέ τινα καὶ εἰς τὸν μεγαλοπρεπέστατον Ζαχαρίαν τὸν Γαζαῖον παρόντα τῇ ἀκροάσει.

A költemény bevezető két sora így hangzik:

Ὁ λόγος στρατηγικὴν λαβὼν ἐξουσίαν,
θαῤῥῶν πρόεισι τῷ στρατηγῷ συντρέχων,

ezen sorok után következik 20 anaclomenus.

E költemény tehát, mint az előbbi is, nyilvános akroasison adatott elő. Zachariásra, az askaloni dux-ra van írva ki az 5. és 6-ik sorok szerint ott a város katonai parancsnoka lehetett.

5 πολιλόγοισι κόμοις
πολιλόγον δονεῖτε.

A 3-ik strófa így hangzik:

11 Ὁ δ' Ἄρης ἀναξ ὁ σῶφρον
δεδιδαγμένος γελᾶσαι,
Παφίης χάριν κομίζων
σὺν ἐμοὶ χρότους βοήσσει

Ezen Ares, kiről itt szó van, az illető Zacharias dux, a kiben a 19. és 20-ik sorok szerint Ares és Phoibos hatalma egyesült.

19 Πόθεν ἦλθε Φοῖβος, ἄνδρες,
χρότος Ἄρεος κεράσσας;

A kérdés már most az, hogy Phoibosnak és Aresnek micsoda tulajdonsága egyesült Zacharias dux-ban; erre némi világot vet a 21. 22-ik sor hol ezt olvassuk:

Ὁ δὲ Φοῖβος ἄλλος ἐγγὺς
πάλιν εἰσελὸς φαάνθη.

Ez a Φοῖβος ἄλλος a gázai Zachariás, valószínűleg Procopius testvére, ki a hozzá intézett levelek szerint költészettel foglalkozott. Ezt elfogadva, Φοῖβος itt mint a költészet istene szerepel s a Παφίης χάριν κομίζων Aresben is olyan Zacharias duxot kell képzelnünk, ki a nagyban Paphiét dicsőítő anakreontikus költé-

szetnek ha nem is művelője, talán kedvelője volt, vagy a tudományokat művelte s ily módon érdemelte meg, hogy költőnk azt kívánja, hogy Zacharias magasabb hivatalokra emelkedjék

15 Στρατιῆς, μάχαρ, κρατήσας,
σοφὸν ἱππότην διδάξας,
τὸ δὲ πεζὸν ἡμερώσας
ἔχε μείζοντας θοώχους.

Ezen sorokból és az utóbbi józan kívánságból azt következtethetjük, hogy Zacharias duxnak a hadsereg szervezése körül is voltak érdemei.

A 3-ik számú költemény nászodal. Czime: Ἐπιθαλάμιος σχεδιασθεὶς εἰς τὸν θαυμασιώτατον Ἀνατόλιον Φαύστου τὰ πρῶτα φέροντα Γύζης. A bevezető két sor, melyre aztán 24 anaclomenus következik, így hangzik:

Ὁ λόγος ἐρωτικὴν ἐπιγνοῦς παρρησίαν
ἦλθεν χορεύων ὡς δεδοικῶς τοὺς πόθους.

Anatolius, Faustus fia, Gázának elüljárója üli lakodalmát, melynek örömében a 7-ik s köv. sorok szerint az egész város osztozik. Költeményünk elején a vőlegény Phæthon, a menyasszony pedig mint Kythere van nevezve.

5 ὅτι τὴν νέαν Κυθήρην
Φαέθων νέος χομίζει.

A 10-ik sorban ezt olvassuk:

δύο φωσφόροις μιγεῖσι.

Az utolsó strófa pedig így hangzik:

23 Ἀνατελλέτω τὸ φέγγος
τὸ φερώνυμον τοῦτος
Φαέθων φάος λοχεύων
νεαρὸν σέλας χομίζοι.

Bergk a 23-ik sorhoz ezt jegyzi meg: «Ceterum hæc non satis conveniunt enm inscriptione, in qua Faustus pater Anatolii dicitur: fortasse supra Φαῦστον Φαύστου corrigendum, ut patri Anatolii, filii Fausti nomen fuerit, qui quidam postea etiam paternum nomen asciverit.» A vőlegénynek a naphoz való hasonítását látjuk Leo Magister 3-ik számú nászodalában is, 29. 30-ik sor:

"Ηλιε, φωτοφόρον σύζυγον εὔρες,)
ἀστέρας εὐστεφέας παῖδας ἐνέγκοις*

Ezen gondolatot világosabban fejezi ki Georgius Grammaticus 8-ik számu nászdala 36. s köv. soraiban:

*"Οθεν, ᾧ μάχαιρα, χαίροις
γεραροῖς ζυγεῖσα λέκτροις·
τετελεσμένας δ' ἐς ὥρας
παῦν ἀγκάλασι φέρβοις.*

Joannes Gazæus is a 23-ik s következő sorokban azt akarja mondani, hogy tűnjék fel az új fény, a mely téged apává vagy anyává tesz, azaz legyen magzatod. — Ábel e helyhez Bergk jegyzete után ezt írja: . . «vix recte cum Faustus et φαῦσις, φανστήριος, φανσίμβροτος, φαύω (= φάω, φαίνω) sono simillima sint.» Valószínű, hogy szójátékkal van dolgunk.

A 4-ik számu dal címe ez: *Σχέδιον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν ρόδων*, μετὰ τὸ εἰπεῖν τοὺς φοιτητάς. E költemény szinte akroasison adatott elő. A rózsák napján, mint egyéb ünnepeken is a tanítók nyilvánosan felleptették tanítványaikat, kiknek előadásai után maga költőnk lépett elő ezen költeményével, melyben a tavaszt dicsőíti. — Látja a rózsadiszü berkeket, a Kharisok virágát; dicsőíti Erost, mint a termékenység gondozóját. A tavasznak újra ébredésével élednek a Muzsák, madárdaltól zeng a zöld liget s e képre kedves fényt bocsát Apolló s költőnk is dalra kél:

21 *Δότε μοι ρόδον Κυθήρης,
ἀγέλαι σοφῆς μελίττης,
ἵνα Κύπριδος γελώσης
μέλος εἰς ρόδον τινάξω.*

Hasonló gondolatok vannak az 5-ik dalban, melynek címe így szól: *Λόγος, ὃν ἐπεδείξατο ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν ρόδων ἐν τῇ αὐτοῦ διατριβῇ*. E költemény címe és azon célzásból következtetve, mely a 37. s következő soraiban rejlik, nem adatott elő nyilvános akroasison, hanem Joannes valószínűleg csak saját tanítványai körében adta elő. — Itt is Eros, a Kharisok s az újuló tavasz képezik éneke tárgyát. A 25—36-ig terjedő sorokban

*) E sor még egyszer előfordul Leo Magisternél az 5-ik nász dalban, mint 43-ik sor.

Kythere és Adonisról énekel, a zöldülő kikeletet, mint Adonist, személyesítve hozza elénk. *)

A 37. s köv. sorokban költőnk tanítványaihoz szól

87 *Τί με παῖδες, οὐ φιλεῖτε
τὸν ἀεὶ ζέοντα Μούσαις,
νοερόν φέροντα Βάχχον
Ἑλικωνίοις κυπέλλοις;*

Tanítványai tehát úgy látszik nem igen kedvelik költőnket, pedig hivatkozik magára, mint a kit mindig a Múzsák hevitnek, ezzel akarja őket megbékéltetni. A következő strófából e surlódás okát is megtudjuk némileg.

41 *Νέον ἦθος ἐνθαμίζον
χρίσιν οὐκ ἔῃ κομίζεῖν·
νεοτῆσι γὰρ ἦ3η
φιλέει μάλιστα παιζεῖν.*

Tanítványait valószínűleg könnyelműségükért fedtte meg, a miért ezek nehezteltek rá, mivel szemben költőnk az időre hivatkozik, mely neki fog majd igazat adni.

45 *Ὁ σοφὸς χρόνος βὰδιζων
ἐς ἐτήτυμον δικάσσει,
ῥτε τὸν τρέφοντα μύθοις
γενέτην ἔχειν διδάξει.*

Költőnk azonban nyugodtan folytatja dalát, mint a pásztor nyája után menve, dalban keresve vigaszt:

*) Aphrodite és Adonis ezen viszonya valamint a tavasz dicsőítése Gázában kedvelt téma lehetett. Idézem erre Procopius VIII-ik levelét. Ζαχαρία. Αὔσον ἡμῖν μετὰ τοῦ χειμῶνος τὴν σιωπὴν, ἀμφοτέρω μὲν γὰρ ἐπαχθῇ, εἰ δὲ ἦν διὰ παντὸς σοῦ λαλοῦντος ἀκουεῖν, καὶ χειμῶν ἂν ἡμᾶς οἰδὲν ἐλύπει τοσοῦτον. ἀλλὰ γὰρ ὅλῳ θείματι τὴν σὴν ἡμῖν ἐπάφες πηγὴν. νικᾷ γὰρ αὐτὴ παρ' ἐμοὶ τὴν ἐκ τοῦ ἔαρος ἡδονήν, εἰ καὶ νέον ἐν τούτῳ τὸ φῶς, εἰ καὶ χειμῶνες ἐν τούτῳ πληροῦσι τὰς ἀκοὰς τῆς ᾠδῆς, ἐμοὶ δοκεῖν ὑμνοῦσαι τὴν ἄραν, καὶ τὰ ῥόδα τῆς κάλυκος ἀναδύντα μέσην τινὰ καὶ κεκραμένην παρέχει τὴν θέαν καὶ εἰς μνήμην ἔγει διηγημάτων ἀρχαίων ὥς ἦν Ἄδωνις καλὸς καὶ Ἀφροδίτῃ τοῦτον ἐζήτει καὶ ἡ τεκοῦσα τοὺς Ἐρωτας οἷα οἶδ' ὅπως ἐρᾷν ἐπαιδεύετο, τῶν δὲ παιδικῶν ἀποτυχεῖν πλῆττεται τε τὸν πόδα καὶ φαίνει τὸ ῥόδον. ἀλλ' ἡμᾶν ἐρᾶντων ἕς πρὸς τὴν σὴν φωνὴν μικρὰ ταῦτα νομίζεται.

49 Μετὰ ποιμνίων ὁ ποιμὴν
μεθύων γάλακτι Μούσης,
λιγέως ἄριστα παίζω,
καλῶν χάριν δοκῶν.

A 6-ik költemény, mely 96 anaclomenusból áll *), így van ezimezve:

Τίνας εἴποι λόγους ἡ Ἀφροδίτη ζητοῦσα τὸν Ἀδωνιν· |
ἀντιφθέγγεται ὁ πρὸς ταύτην ὁ Ζεὺς | ἔπος πρὸς ἔπος ἀμειβόμενος.

Az 1—15-ig terjedő sorokban Aphrodite panaszkodik, hogy ő, kit Eros ösztönöz, hogy az embereket szerelemre tanítsa, búsulásnak adta magát; Zeus a 16—30-ik sorokban felelve szemére hányja Aphroditének álnokságát, ki ezért most méltán bűnhődik s a mivel ezelőtt embereket és isteneket gyötört, most maga gyötrődik abban; hisz még atyját sem kimélte meg, ki ezuttal megemlékszik azon sok szégyenről, melyet a földi lényekkel való szerelmeskedései okoztak neki. — Aphrodite (31—45.) az Ares foga által kimúlt s jelenleg az alvilágban Hades feleségét gyönyörködtető Adonist akarja onnan visszahozni, kinek távolléte miatt ἄγονος φύσις καθεύδει. Az ugató Kerberus sem fogja megakadályozni, hogy kedvesét visszahozza. Zeus megengedi neki, hogy lemenjen az alvilágba, s a miket előbb mondott szerelmi viszonyairól, most visszavonja.

56 Ἀπάτας πλέχουσι μῦθοι,
κενεὰ πνέουσι τόλμαι,
τὰ πάθῃ πνέουσι γαίης
μακάρων ἄνω πρὸς οὐδ'ας·
ἀπαθὴς Ὀλυμπός ἐστιν.

Mintha más Zeus beszélne itt, mint előbb. Aphrodite és Adonis létét tagadja, midőn azt kérdi:

71 Τί δὲ καλύπτει τὸ θάλλειν;

A 76. s következő sorokban azonban fölismerhetjük Zeusunkban a keresztények Mindenhatóját, a Teremtőt:

76 Γάνυμαι τὰ τερπνὰ πάσχων,
ἐσορῶν ἄγαλμα κόσμου
ὕπερουσίῳ φρονήσει,

*) Vége elveszett.

*Ὑπερ ἥνυσα ξυνάπτων
νοεροῖς λόγοισι δήσας.*

De még ez a Zeus is ismer egy hatalmasabb lényt, mely mindenek fölött önmagától létezik.

81 *Κρυφίως Ὑπερθεν ἄλλου
ἕτερος σθένος φαίνεται,
τὸ δὲ δευτέρων προάρχον
καθ' ἑαυτὸ χωρὶς ἔσται
ὑπὸ μελίζονος προνοίης.*

A keresztény istenfogalmat költőnk két egyénre ruházván összevegyíti a görög mythust a keresztény tanokkal, az Alkotót, ki hatalmas szavával a mindenséget teremtette Zeusnak nevezi, de fölébe helyez egy még hatalmasabb lényt. Költőnknek szüksége volt e ketté választásra, mert mythologicus személyeket szerepeltet ezen költeményben s így némileg Zeusnak is meg kellett tartania az antik felfogás szerint képzelt alakját, de mintegy eltörpíti az új hit hatalmas Istene mellett. *)

Aphrodite Zeusnak ezen magasabb értelmű, inkább keresztényies, nyilatkozataira elkedvetlenedve válaszol, de Zeus azután mégis csak az előbbi lesz s Paphiét még inti kötelessége teljesítésére:

91 *Ἥαφίη, φύλαγμα κόσμου
τὸ τελεσφόρον κομίζεις,*

*) Joannes Gazæus "Εκφρασις-ában is tapasztalhatjuk a keresztény és hellenisticus nézetek vegyítését, a mi különben azon időben igen közös dolog volt, onnan következtethetjük, hogy azon *κοσμικὸς πῖναξ*-on, melyet Joannes leír, keresztény és görög mythologiai alakok egymás mellett voltak ábrázolva. Így az ecphrasis 41-ik sorában a szent háromság ábrázolását írja le költőnk, az 50-ikben pedig Phæthonról beszél s a többi következő alak is mind nagyrészt a görög mythológiából van véve.

Egyébiránt Joannes Gazæus keresztény istenfogalma, melyet 6-ik anakreonteumában leír, hasonlít ahhoz, melyet az ecphrasisban is ád, hol ezt olvassuk:

19 *Παγγενέτωρ, ἐπίουρε, θεηγενές, ὄρχαμε κόσμον,
σὸν τόπον αὐτοτέλεστον ἔλιξ χρόνος ἱμνοπολεῖν,
ῥῆζα σοφῇ βίῳτοιο· σὺ γὰρ νομήτορι κύκλω
ἄξονίνην τροφάλλιγγα θεηδόχον ἀμφιελίσσεις,
καὶ βιοτῆς οἴηκα παλιννόστοιο φυλάσσεις.
ὦ πάτερ, ἄχραντον λοχίης αὐτόσπορε ποιμήν,
πέμπε μέλους προχοήν, . . .*

ἀνὰ νύκτα καὶ καθ' ἡμέρα
διὰ νυμφίων ἐρώτων
γενεὺς τρέφουσα πάσας.
Ἄροτους δίδασκε τίχτειν . . .

Aphrodite és vele Adonis itt tehát mint a természeti megújulásnak, a termékeny kikeletnek megszemélyesített alakjai szerepelnek a keresztény Mindenhatóval szemben.

Átfutván az egyes költemények tartalmán, vessünk még egy pillantást rájuk az anakreonteákhoz viszonyukra vonatkozólag. Jellemző az utánzásra nézve, hogy a mint például a 23-ik anakreonteumban a hangszerek közt nem találunk semmi distinctiót,*) úgy változtatja Joannes Gazæus is a χέλυσ-t és βάρβιτος-t.

Az anakreonteák és költőnk dalai közt egyes helyeknél a következő vonatkozásokat tapasztalhatjuk.

An. 2. 1 Δότε μοι λύρην Ὀμήρου
59. 1 Ἀνὰ βάρβιτον δονήσω
Jo. Gaz. 4. 21 Δότε μοι ῥόδον Κυθήρης
1. 32 Δότε βάρβιτον δονήσω.

An. 2. 3 φέρε μοι κύπελλα θεσμιῶν
4. 2 ἔαρος κύπελλον . . .
59. 27 πόθων κύπελλα χίρνη
Jo. Gaz. 3. 11 Δότε μοι πόθου κύπελλον

An. 3. 19 καὶ Κυθήρην γελῶσαν
Jo. Gaz. 4. 23 ἵνα Κύπριδος γελᾷσῃς.
A nevető Kypris, úgy látszik, állandó alak.

An. 32. 11 θέρεος γλυκὺς προφήτης
Jo. Gaz. 5. 34 κρατερός βίου προφήτης

*) εἰς κίθαραν — θέλω λέγειν Ἀτρεΐδας . . . ὁ βάρβιτος δὲ χορδαῖς —
utóbb Ἑρακλέους λύρη δε. . . | ἔρωτας ἀντεφάνει. — Ezt már Sophronius-
nál is tapasztaltuk.

An. 44. 1 ἴδε πῶς ἔαρος φανέντος
Jo. Gaz. 4. 11 ἔαρος νέον φανέντος

An. 14. 4 ῥόδα φέρουσιν ὥραι
An. 32. 9 χῶπῶσα φέρουσιν ὥραι
Jo. Gaz. 5. 17 Τὴ γὰρ οὐ φέρουσιν ὥραι
μετὰ χεΐματος χελιδόνους ;

Ennyi az, mit Joannes Gazæusnak az anakreonteákhoz viszonyára vonatkozólag felmutathatunk. Határozott utánzást tehát költőnknel nem láthatunk, de egyes kifejezések használatából azt következtethetjük, hogy ismerte az anakreonteákat; de mégsem tapasztaljuk nála azt a szellemes könnyedséget, mely némely anakreonteumot oly tetszetőssé tesz; költőnk inkább elnyújtja s különfélelékép variálja tárgyát; gondolatokban nem gazdag s mint láttuk kifejezéseiben is gyakran ismétli magát. Mythologiai képei szűk körben mozognak, még ha tekintettel vagyunk is ránk maradt költeményei csekély számára. — Főalakjai: Aphrodite, Eros, Adonis, Apollo, kiket költőnk Stark szerint Gáza előbbi cultusából vett át. (cf. Stark Gaza. 643. és 596. ll.)

Gázának kiváló nevezetességét képezte a Majuma nevű kikötő városban tartott tavaszi ünnepély a Majuma, melyet Aphrodite tiszteletére ültek meg, éjjel, fényes kivilágítás mellett; a midőn érzéki jelenetekben ábrázolták Dionysost Satyrokkal, Aphrodite születését a tengerből s viszonyát Eros és Adonishoz. — E fényes ünnepélyt egyéb kikötő városokban is megtartották. Ostiában I. Anastasius császár (491—518) betiltotta, *ædum atque indecorum spectaculumnak* jelezve*). Stark a *ῥοδῶν*-t is, mely Joannes Gazæus 4-ik és 5-ik költeményének czimében is meg van említve, a Majuma ünnepély emlékének hiszi s szerinte ezen ünnepély nyomait tapasztaljuk a gázai anakreontikusok dalaiban is, kik leginkább a tavasz-, rózsa-, Aphrodite-, Dionysos- és Adonisról énekelnek, s ezen mythologiai alakok, melyek a Majuma ünnep alkalmával a látványosságok közt ott forgolódtak a nézők szemei előtt, ez ünnepélynek, mind-

*) Ez ünnepély azonban sokáig szokásban volt, csak más alakban, mert még Constantinus Porphyrogenitus Syntagmájának II-ik könyvében beszél azon formulákról, melyet a katonaság mondott, midőn Majumát kért.

inkább növekedő keresztény befolyás következtébeni eltörlése után, az anakreontikusok dalaiban maradtak fenn *).

Nem mulaszthatom el, hogy Hanssen metrikai kutatásainak eredményét, a mennyire ide vonatkozik, ne ismertessem. Szerinte Joannes Gazæusnál az accentus 93·3⁰/o-szor esik az anaclomenus utolsó előtti szótagjára, a sor belsejében pedig 71⁰/o-szor esik a negyedik szótagra. — Egyuttal megemlítem, hogy Georgius Grammaticus metrikája nem tér el nagyban Joannes Gazæusétól, a mennyiben Georgius Grammaticusnál az utolsó előtti szótagra 97·5⁰/o-szor, a sor belsejében a negyedik szótagra pedig 67·7⁰/o-szor esik a hangsúly.

Az előbb említett metrikai tünemények is a mellett szólnak, hogy Georgius Grammaticust Joannes Gazæustól nem nagy időköz választá el s tárgyaik is nagyrészt közösek; a chronologiai rend ellen nem igen vétünk tehát, ha ezennel Georgius Grammaticus ismertetésébe fogunk.

Georgius Grammaticus korára vonatkozólag Bergk az Appendix Anacreonteorum előszavában ezt mondja: «Aetas hominis incerta, fortasse Joannis Gazæi si non æqualis, at popularis certe fuit; cf. Stark Gaza p. 645.» Stark ezen idézett helyen a közös tárgyak következtében sorozza Georgiust a gázai anakreontikusok közé. — Az utóbbi állításra vonatkozólag Hanssen i. ért. 206. l. ezt mondja: «Nec tamen ausim propter Libani mentionem Georgium Gazæis τῶν ἀνακρεοντείων ποιηταῖς διαφόροις adscribere, quorum laudem servavit illud codicis Anthologiæ Palatinæ scholion». Pedig az előbbiek nem is a Libanon miatt gondolják Gázába valónak, s a Libanon úgy van említve, hogy abból semmi e féle következtetést nem lehet levonni.

I. 61 Αἰβάνου κλέος Κυθήρη,
 Χαρίτων ὅπου τὰ τόξα·
 Μαραθῶν ἔρωσ' Ἀθήνης,
 σοφίης ὅπου τὰ τόξα.

*) A *ἡμέρα τῶν ῥόδων*-nak keresztény variánsát láthatjuk az Arsenius által megénekelt *λαμπρά Κυριακή*-ben, hol, bár az egész költemény keresztény szellemben van írva, szinte meg van említve Aphrodite és Adonis, a kiknek viszonyát, mint láttuk, Procopius is régi mesének mondja s valószínűleg a gázai anakreontikusok elevenítették fel.

Különben is a tárgyazonosságot a költő hazájára nézve csak fenntartással lehet irányadónak vennünk, mert ilyen módon a codex Palatinus csaknem valamennyi anakreonteáját gázai terméknek lehetne kvalifikálni. — Hanem van egy hely Georgius Grammaticus 7-ik epithalamiosában, miből azt következtethetjük, hogy Georgius Aegyptomban volt. A kérdéses hely így szól:

9 Ὁ γέρων πάρεστι Νεῖλος
κεφαλὴν ῥόδοις πυκάσσας
ἵνα σὺν νέοις χορεύσῃ
πολιὸς πόδας τινάσσων.

Bár Nilus, mint személynév is előfordul Procopius leveleiben, itt mégis a folyóra kell gondolnunk, melyet Procopius is sokat emleget leveleiben, mint Aegyptom boldogítóját; s ha a később tárgyalandó Akoluthos-féle költeményre nézve elfogadjuk Weil hypothesisét, hogy t. i. ez is Georgius műve, ki ezt Koluthos dicsőítésére írta, a mellett, hogy Georgius illetőségi helyét meg tudjuk, korára is következtethetünk hozzávetőleg. — Koluthos u. is Anastasius uralkodása (491—518.) alatt élt, tanítványa lévén Georgius, egyszersmind Joannes Gazæusnak is kortársa lehetett. — De különben Weil hypothesisének elfogadása nélkül is valószínű, hogy Georgius is, úgy mint Joannes Gazæus, Egyptomból, nevezetesen Alexandriából, a Muzsák városából nyerte költői impulzusát. Különösen ha elfogadjuk Hanssennek *) legújabb hypothesisét, melyben az anakreonteák közül a 21—32-ig terjedőket az alexandriai Aristobulosnak tulajdonítja, Alexandriát tekinthetjük az anakreontikus költészet gyűpontjának. — Georgius Grammaticusnak az index szerint 9 költeménye volt a cod. Barberinusban; de csak nyolcz maradt ránk, mert kettő, mely az indexben meg van nevezve, elveszett, egy azonban, mely az indexben nincs megemlítve, a többi közt megmaradt, t. i. a 2-ik számu, Bergknél. —

Az 1-ső költemény czíme: *Τὴ εἴποι ἡ Ἀφροδίτη τῆς Ἀθηνᾶς φουτευσάσης ἐλαίαν, καὶ ἀνελθόντος ῥόδου*; E költemény eleje úgy látszik elveszett; 168 anaclomenus maradt ránk, melyekben a rózsa és vele Aphrodite van megénekelve, mint a ki diadalmaskodik Athénén, de, hogy tulajdonképen hogyan diadalmaskodik a rózsa által, azt nem tudjuk meg. A költemény gondolatmenete

*) Zur Kritik der Pseudoanakreontea. Philologus XLVI. Bd. 3.

a következő. — Aphrodite maga mondja, hogy Eros kedveskedvén, hozta neki a rózsát, mely itt úgy látszik, hogy a szerelmet, illetőleg a termékenységét jelenti.

- 19 ὁ γὰρ ἡ φύσις προσεῦρεν
τὸ ῥόδον μόνον προσεῦρεν ἐς
42 * Ἐτι παρθένος καλεῖσθαι
τάχα νῦν θέλεις Ἀθήνη·
μάθῃς τοὺς πόθους Κυθήρης,
ἵνα καὶ ῥόδου κρατήσῃς.

ezzel világos a 7-ik s köv. sor értelme:

- 7 Ἀπ' ἐμῶν ῥόδων προῆλθες,
ἀπ' ἐμοῦ φέρεις τὸ κάλλος,
ἵνα σε πλέον τὸ κέντρον
ῥοδόεις φυτοῖς δαμάσῃς.

Általam bírod szépségedet, rózsáim által jöttél létre, t. i. Athéné. — A rózsza által Aphrodite Pallason is diadalmaskodik

- 70 Παφίη, χόρευε μούνη,
ὅτι καὶ μόνη διδάχθης
κρατέειν σοφῆς Ἀθήνης
φλογεροῖς ῥόδοις τυπείσῃς.

sőt a rózsza által nyert, ezen győzelmét Aphrodite többre becsüli Paris almájánál is, mert:

- 97 διὰ τῶν ῥόδων γὰρ ἄρτι
σοφίης κρατοῦσα λάμπω.

minek következtében Aphrodite mindenek fölött uralkodik

- 111 Σοφίης ἄνασσαν ἄρτι
τὸ ῥόδον φανὲν διδάσκει,
ὅτι Κύπριδος τὰ πάντα.

Aphrodite e diadalával nem. elégszik meg, még Herát is le akarja győzni.

- 147 Κρατεοῦσα νῦν Ἀθήνης
Παφίη θέλω κρατῆσαι
Ζυγίης μόνη γὰρ αὖτις
παλάμας ἐμὰς προφεύγει.

Végül arra buzdítja Pallast, hogy a harcza is rózsából készült paizsszal menjen, hogy második Paphiét lássanak benne a Danaok. — Ez nagyjában e költemény tartalma, melyet nagyon elhomályosít az, hogy minden egyes, önálló gondolatot tartalmazó strófa, sem előzőjével, sem a rá következővel semmiféle összefüggés által sincs kapcsolatba hozva, annyira, hogy szinte fárasztó a sok, hasonló tartalmu, anaclomenusnak olvasása. — E költeményen meglátszik Joannes Gazæus hangja.

Mindjárt az 1-ső sor:

‘Ο ΎΕΡΩΣ ΧΑΡΙΝ ΣΥΝΑΠΤΩΝ

Jo. Gaz. 3. 16. és 6. 46-ra emlékeztet. — A 35-ik sorbeli *Δότε μοι ῥόδον*, valamint a *ῥόδον εἰς χάριν συνάπτων* is igen megszokott kifejezés. Annál szokatlanabb a 65-ik sorban

‘Ο γέρων ΎΕΡΩΣ ΧΟΡΕΪΣ.

Erosnak ezen jelzője másutt nem fordul elő.

Feltűnő, hogy míg Jo. Gaz.-nál Eros szerepel, addig Georg. Gr.-nál Eros mellett Eroses is. I. 1. 6. 65. 91. 115. 165.

Georgius Gr. nem kerüli úgy a hiatust, mint Jo. Gaz. pl.:

1. 165 *‘Ο ΎΕΡΩΣ Ο ΤΗΣ ΚΥΘΗΡΗΣ*
1. 1 *‘Ο ΎΕΡΩΣ ΧΑΡΙΝ ΣΥΝΑΠΤΩΝ*
1. 79 *Ἐδάης ῥόδου τὸ ἄνθος*
2. 36 *‘Ο ΎΕΡΩΣ Πάλιν ΚΥΘΗΡΗΣ*
3. 47 *‘Ο ΎΕΡΩΣ Ἀρην δαμάζει*
3. 78 *‘Ο ΎΕΡΩΣ σε, Κύπρι, βάλλει*
3. 115 *‘Ο ΎΕΡΩΣ δίκαια πρᾶττει*
4. 27 *‘Ο ΎΕΡΩΣ τρέχειν διδάσκει.*)*

*) E példák arra indíthatnának, hogy Georgius 7-ik epithalamiosának 5-ik sorát, mely Bergknél így hangzik: *‘Ο δ’ ἔρως ὁ πάντα παίζων ὁ γένος γένει συνάπτων*, így olvassuk *‘Ο ἔρως, ὁ πάντα παίζων*, bár e sor utánzás lehet Jo. Gaz.-ból, kinél 3. 15 ezt olvassuk:

*‘Ο δ’ ἔρως, ὁ πάντα τίκτων
φρένας εἰς φρένας συνάπτων.*

A 83-ik sorhoz, mely így hangzik: *ὅτι Κύπριδος προσῆλθε*, Bergk ezt jegyzi meg: «nescio an ὅθι Κύπριδος προσῆλθε scribendum sit». A *προσῆλθε* olvasás mellett bizonyítanak ugyanezen dal következő sorai:

7. *Ἀπ’ ἐμῶν ῥόδων προσῆλθες, és*
21. *Γλυκερὸν ῥόδον προσῆλθεν.*

A 42. anaclomenusból álló 2-ik költemény czíme így szól:
Τὶ εἴποι ἢ Ἀφροδίτῃ τῆς Ἀθηνᾶς διὰ ῥόδου πεισθείσης βοηθῆσαι τοῖς Τρωσίν;

Ismét az előbbi stylben szerkesztett, összefüggéssel alig bíró, strófákból ismét Aphroditének Pallas fölött a rózsza általi diadalát tudjuk meg; mert ráveszi, hogy segítsen a trójaiaknak.

81 *Μέγα νῦν κλέος προσεῴρον.
 ξένα Παλλὰς ἔργα πτήσσει,
 ῥοδόεν στέφος κρατοῦσα
 Παφίης πόνους γεραίρει.*

A 35. s köv. sorok:

*Διὸς ἔστιν Ἀφροδίτῃ,
 ὃ Ἐρως πάλιν Κυθήρης·
 ὃ θέλων Ἐρωτα νικᾷν
 Διὶ τὴν μάχην συνάψει,*

hasonlítanak az 1. dal 165. s köv. soraihoz:

*Ὁ Ἐρως ὁ τῆς Κυθήρης,
 τὸ ῥόδον πάλιν Κυθήρης·
 κατέχω δύο κρατούντας·
 ὃ θέλων μάχην συνάψει.*

A 3-ik költemény*) is a rózsáról szól, czíme: *Τὶ εἴποι ὃ Ἄρης τῆς Ἀφροδίτης τρωθείσης ὑπὸ ἀκάνθης τοῦ ῥόδου*; Aresnek egy

Ambár 3. 16-ban ezt olvassuk:

ὅτι Κύπριδι προσῆλθεν.

*) Ezen dal következő soraihoz:

77. *Κατὰ σοῦ τὰ τόξα τείνει,
 νόθον οὐ πέφυκε τέκνον
 ἀπὸ τῶν δρυὶ τραφέντων
 πάλιν ἢ πέτρα στροφέντων,*

Bergk megjegyzi: «nondum tamen locus emendatus, nam neque πάλιν quid sibi velit, intelligo, neque στροφέντων convenit, cuius loco κρυβέντων vel tale quid exspectaveram. Solebant infantes sub arboribus vel rupibus exponere, quo nonnulli grammatici, velut Didymus, referebant illud ἀπὸ δρυὸς ἢ ἀπὸ πέτρας, vid. Schol. Il. X. 126. οἱ γὰρ παλαιοὶ τὰ ἐκτιθέμενα βρέφη παρὰ δρυσὶν ἢ πέτραις ἐβρίσκοντες ἐνόμιζον ἐκ τούτων γεγενῆσθαι κτλ.» A πάλιν-ra vonatkozólag megjegyzem, hogy e szót Georgius Gr. erősítő kötőszói értelemben is használja, például:

hosszadalmas szerelmi ömlengése 120 soron keresztül, melyek közt a 33. 34-ikben először látjuk alkalmazva a cuculiumot. — Ares kéri Aphroditét, hogy teljesítse ohaját, s ne vágyódjék

1. 165. Ὁ Ἔρως ὁ τῆς Κυθήρης,
τὸ ῥόδον πάλιν Κυθήρης·
κατέχω δύο κρατοῦντας,

továbbá 2. 35. Διὸς ἔστιν Ἀφροδίτη,
ὁ Ἔρως πάλιν Κυθήρης·
ὁ θεῶν Ἔρωτα νικᾷν
Διὲ τὴν μάχην συνάψει.

A 80-ik sorban levő *πέτρας* aliotája arra enged következtetni, hogy itt többes dativus *πέτραις* lehetett, és midőn a szigma helytelenül a következő szóhoz lett írva, a leíró a megmaradt *πέτραι*-t egyes dativusnak vélvén, minthogy az aliota nem iratott mindig az illető magánhangzó alá, *πέτρας*-t írt. Ilyen dativusok mellé írt alioták előfordulnak a codex Bezae Cantabrigiae: Akoluthos 28. *τέχνη* helyett *τέχνη*, Georgiusnál 1. 2. *Κυθήρη* helyett *Κυθήρη*.

A 79-ik sorbeli *δρῦ*-t egy szigma betoldása által könnyen többes dativussá változtatván, e két sornak ezen helyes alakját kapjuk:

ἀπὸ τῶν δρῦσι τραφέντων
πάλιν ἢ πέτραις τραφέντων.

Lehet, hogy a *δρῦ*-t egy későbbi másoló alakította át a már meglevő *πέτρας* analogiájára *δρῦ*-vé.

A két sor végén előforduló *τραφέντων* nem ellenkezik Georg. Gr. modorával, kinél ugyancsak a 2-ik dal 36. 37-ik sora így szól:

τὸν Ἀδωνιν οὐ ποθοῦντα
τὸν Ἀρην δὲ καὶ ποθοῦντα,

és az első dal 165. 166-ik sora:

Ὁ Ἔρως ὁ τῆς Κυθήρης
τὸ ῥόδον πάλιν Κυθήρης.

Ugyanezen dal 89. 90-ik soraihoz, melyek így hangzanak:

Γενεὴν τεὴν οἰδάσκεις
ἵνα τῶν θεῶν κρατήσης.

Bergk ezt jegyzi meg: «Pronum est γενεὴν τεὴν οἰδάσκεις corrigere, quod etiam Piccolos proposuit, sed non satis assequor, quid rhetor dicere voluerit». A *οἰδάσκειν*-t körülbelül hasonló gondolattal egyebütt is találjuk, pl.: Georg. Gr. 1. 111.

Σοφίης ἄνασσαν ἄρτι
τὸ ῥόδον φανὲν οἰδάσκει,
ὅτι Κύπριδος τὰ πάντα: és

Adonis után, ki ugyis halandó; de éppen is azt látja Ares, hogy a rózsza még Aphroditét is legyőzi.

95 *Μέγα θαῦμα νῦν δοκεύω,
ὕπὸ τοῦ ῥόδου κρατεῖται
Παφίη, κρατοῦσα πάντων
μερόπων θεῶν τε φύτλης.*

A 4-ik dal, melynek czíme *Τί εἶποι ὁ Ἀπόλλων κατατρέχων τῆς Δάφνης καὶ ἐμποδισθεὶς εἰς ἄκανθαν ῥόδου* megvan egy codex Laurentianusban is, (XXXII. 52. sæc. 14. fol.124, 125.) hol Constantinus grammaticusnak van tulajdonítva s a végén eme jegyzet áll: *τοῦ αὐτοῦ ἀδάριον ἐρωτικὸν δι' ἀναχρέον²⁰ καὶ κουκουλλίου λαβόντος τὴν ὑπόθεσιν ἐκ μελωδίου τινός.* E jegyzet nem is vonatkozhatik jelen költeményre, melyben nyoma sincs a cuculiumnak. Bergk e költemény szerzőjéről így szól: «Neque tamen hoc carmen Γενεῆν ῥόδων Constantini est, a cuius ingenio abhorret; plane enim refert rhetorum nugas, quibus Georgius Grammaticus delectatur.» Mint az 59-ik anakreonteumban, úgy itt is Apollónak Daphne iránti sikertelen szerelme van leírva, a mi ott tíz (13—23) sorban el van mondva, itt 41 sorra bővült. Különben lehet, hogy utánzással van dolgunk, mert a *χύκνος*, mely szinte előfordul az 59-ik anakreonteumban, a 8-ik sorban, itt be van szöve a mythosba.

Jelen költeményünk 35-ik sora:

Τὸ ῥόδον τὸ τῆς Κυθήρης

hasonlít a 42-ik anakreonteum 1-ső sorához:

Τὸ ῥόδον τὸ τῶν Ἑρώτων.

Költeményünk 3. és 31-ik sora:

*τί μάτην δὲ τοῦτο πράττω;
[Σὺ Κύπρις] πόθοις με θέλγεις*

cf. anacr. 57. 20 *μάτην δόλοισ με θέλγεις.*

a 4-ik dal 27. s köv.:

*Ὁ Ἔρως τρέχειν διδάσκει
σὺ ῥόδον τρέχοντα παύεις*

Továbbá Leo Magister 5. 47. 48:

*ὁ ἔρως ὅπως συνά'ν σοι
νομίμους πόθους διδάξη.*

Költeményünk 11-ik sora:

ἵνα μὴ τὸ μίχρον ἄνθος

hasonlít Georgius 1. 113-hoz

τὸ ῥόδον τὸ μίχρον ἄνθος.

E költemény stylje különben egészen Georgiusra vall. Georgius 18 anaclomenusból álló, 5-ik költeménye, melynek czíme *Τὶ εἴποι ἡ Φαῖδρα ὀρώσα τὸν Ἰππόλυτον ἐστεμμένον ῥόδοις*; legsikerültebb, mert legrövidebb.

10. sor *οὐὰ σοῦ ῥόδον γὰρ ἄνθος*

κραδίην ἐμὴν λαίνει.

cf. Georg. 1. 135 *Κραδίην θεῶν λαίνει*
τὸ ῥόδον τὸ τῆς Κυθήρης.

A következő strófa pedig:

13 *Ῥόδον ἤθελον γενέσθαι*

ἵνα μετρίως τυχοῦσα

ἐπικειμένη μετώποις

μετεβαλλόμεν φιλῶσα.

Emlékeztet az Anth. Pal. V. 84-ik epigrammájára:

Εἶδε ῥόδον γενόμεν ὑποπόφυρον, ὄφρα με χερσὶν
ἀρσαμένη χάριση στήθεσι χιονέοις.

Ugyanezen gondolattal találkozunk a 22-ik anakreonteumban is

5 *ἐγὼ δ' ἔσοπτρον εἶην*

ὅπως αἰεὶ βλέπῃς με·

ἐγὼ χιτῶν γενοίμην

ὅπως αἰεὶ φορῇς με cet.

A 6-ik dal czíme *Ἄλλο εἰς τὸν αὐτόν*. A Hippolytosért vágyódó Phædrának monológja. E költemény szerkezete elűt az előbbiektől; négy, négy hosszabb soru strófa után következik 45 anaclomenus. A három első strófa cuculium, a negyedik pedig iambicus trimeter, s a három első strófának 3-ik és 4-ik sora refrainszerűleg ugyanaz. Itt is a mindenható Paphie, ennek még mindenhatóbb rózsája vannak megénekelve, mint Phædra gyötrelmének okozói.

A 7-ik, valamint a 8-ik költemény czíme: Ἐπιθάλαιμα.

A 7-ik számú nászdal 20 anaclomenusból áll. Aphroditét dicsőítik a Kharisok dalai; vágyat ébreszt Eros; az öreg Nilus is rózsával disziti magát; nászdzalt énekel Apolló és a Muzsák, ezért költőnk is nászdzalt énekel. — Feltűnő, hogy az ifju párra nincs semmi czélzás, pedig ezt már tapasztaltuk Jo. Gaz. nászdzalában s tapasztalni fogjuk még Leo Magisternél, valamint Georgius 8-ik számú nászdzalában *) is, ezért nem épen lehetetlen,

*) E dalban a következőket olvassuk Bergknél:

- 13 Ἀπὸ πασσάλων δ' ἀκούσας
χέλυν ὡς τάχος καθέλων,
15 ἐθέλω δὲ ταῦτα μέλειν,
ᾧσα μοι βίος κελεύει.
Πόθεν οὖν γένοιτο βαλβίς
Ἑλικωνίδος μερίμνης;
τίνα δ' ὡς θέμις προσειπών
— — — — —
20 Ἄγ' ἔλασσον ἢ τεκόντας
γενέτην σὸν ἢ τεκοῦσαν,
ἐπέων φέρουσαν εἶχος
γεραροῖς νόμοις κομῶσαν.

Bergk a 20-ik sorhoz ezt jegyzi meg: «ἄγ' ἔλασσον ἢ Matranga, B. ἀγελασσον η, ego non expedio, sententiæ institutæ conveniret πατέρ' ἢ σὸν ἢ τεκόντας | γενέτην σὸν ἢ τεκοῦσαν | ἐπέων φέρουσαν εἶχος | γεραροῖς νόμοις κομῶ σήν; vel κομήσω (κομίσσω)». — A «πατέρ' ἢ σὸν ἢ τεκόντας»-hoz elég megjegyeznem, hogy a πατήρ fogalma megvan a 21-ik sorbeli γενέτηςben, tehát itt más accusativust várunk. A következő sorokból:

- 28 Μικρὸν οὖν κόρην προσειπών
μελέων ἐμῶν ἀφορμήν,
θαλῆς μέλισμα πάσης,
ἀποπαύσομαι λαγαινείν.

valamint a többiekből is az tűnik ki, hogy e dal a leányhoz van intézve. A 17. s köv. sorokban azt kérdi költőnk, hogy kiről énekeljen:

- 17 Πόθεν οὖν γένοιτο βαλβίς
Ἑλικωνίδος μερίμνης;
τίνα δ' ὡς θέμις προσειπών
19 — — — — —

E lacunáról Bergk így szól: «V. 19. in B. nullum lacunæ vestigium, fortasse non solum unus versiculus, sed integra, præterea strophæ intercidit.» — Minthogy e strófában két parallel kérdésnek kell lennie, melyre a

hogy e nászdal csonka, s talán épen a 8-ik számú nászdalnak mythologiai képekkel ellátott bevezetését képezi. — Költőnk itt, ki úgy látszik lantját rég pihentette, kap az alkalmon, hogy nász-dalt énekeljen, énekével a kedves menyasszonyhoz fordul, kinek boldog házasságot kívánva, óhajtja, hogy:

választ a következő strófában kapjuk, nézetem szerint csak egy sor hiányozhatik, melynek, — tekintetbe véve a 18-ik sort:

τίνα δ' ἔς θέμις προσειπὼν és a 28.:

Μικρὸν οὖν κόρην προσειπὼν, valamint a 31-ik sort:

ἀποπαύσομαι λυγαίνω, —

értelme körülbelül ez lehetett: *γαμικὸν μέλος λυγαίνω*;

E strófában tehát így két, egy értelmű, parallel kérdést kapunk, melyre a válasz egy egész strófában van megadva, melynek összes accusativusai a 18-ik sorban levő *τίνα*-ra képezik a feleletet s ezért nem lehet feltűnő e strófában a határozott ige hiánya.

Az *ἀγελασσον*-ban tehát egy accusativust kell keresnünk, erre mutat a másik három t. i. *τεκόντας γενέτην* és *τεκοῦσαν*, továbbá a 21-ik sorbeli *σὸν* is, melynek megfelelőjét kell keresnünk az *ἀγελασ|σον*-ban is. Kérdés már most, hogy vajjon e nászdalban a leány szülők, atyján és anyján kívül kiről lehet még szó? Valószínűleg a vőlegényről, ki a 11. 12. 35-ik sorokban mint *φίλος*, *σώφρων* *σύνεννος* és *πόσις* *ἄξιος* van említve. — Az *ἀγελας*-ban tehát a vőlegényre vonatkozó epithetont kell keresnünk, — Joannes G. 3-ik számú nászdalában a jegyesek fénylőkhöz vannak hasonlítva, 10. *δύο φωσφόρους μυγεῖσι*, az 5-ik sorban a vőlegény Phæthon-hoz, a 25-ik sorban pedig ezt olvassuk:

Φαέθων φάος λοχέων

νεαρὸν σέλας κομῶσι.

Leo Magister 3-ik nászdalában:

29 *Ἥλιε, φωτοφόρον σύζυγον εἶρες*

ἀστέρας εἰστεφέας παῖδας ἐνέγκεις.

Ezeket tekintetbe véve, a vőlegényre czélozva így is olvashatnók a 20-ik sort

τὸ σέλας σὸν ἢ τεκόντας

γενέτην σὸν ἢ τεκοῦσαν, —

ámbar a *σέλας*- itt fényt, boldogságot vagy talán a lyány sugárzó szépségét jelenti. Weiss Rezső, barátom a *τεκόντας*-ban a következő sorbeli *γενέτην*-nek appositívóját gyanítván a 20-ik sorba *τεκόντα*-t ajánl.

És tekintetbe véve hogy a következő strófában azt mondja a költő, hogy az általa felemlítettekéről máskor is ráér beszélni, nem beszél most, mikor a szerető párnak minden percz drága, arra lehetne gondolni, hogy a 20-ik versben nem lehetett szó a vőlegényről, mert ez bizony nagyon alkalmas tárgya lett volna az éneknek, hanem csak a leány szülőről,

88 τετελεσμένως δ' ἐς ὥρας
πᾶν ἀγκύλαισι φέρβοις.

Georgius 7-ik nászdalának némely sora, Joannes Gazæusra emlékeztet; például:

7. 5 'Ο δ' ἔρως ὁ πάντα παίζων
ὁ γένος γένει συνάπτων
Jo. Gaz. 3. 15 'Ο δ' ἔρως ὁ πάντα τίκτων
φρένας εἰς φρένας συνάπτων ἐς
Jo. Gaz. 4. 5 'Ο δ' ἔρως σοφῶ βελέμινω
φύσιν εἰς φύσιν συνάπτει.

kikről bizony χρόνος ἦν βάζειν. Ezen felfogás szerint elfogadva a τεκόντα javítást, a helyet következőképen lehetne helyre ütni:

ἄγ' αἰέσω ἢ τεκόντα
γενέτην σὸν ἢ τεκοῦσαν;

A hiatus nem képez akadályt, v. ö. a Georgiusnál gyakori ὁ Ἔρως-t és az első dal 79-ik sorában az Ἐδάης ῥόδον τὸ ἄνθος olvasást.

Végül megjegyzem, hogy a τεκοῦσαν-ra vonatkozó két sornyi participalis constructio:

ἐπίων φέρονσαν εἶχος
γεραροῖς νόμοις κομώσαν,

megmaradhat, mert a 7-ik dal 2-ik strófájában is ezt olvassuk:

'Ο δ' ἔρως ὁ πάντα παίζων,
ὁ γένος γένει συνάπτων
ἀπ' ἐλευθέρας φαρέτρα
βέλος ἰμέρον τινάσσει.

E hely gyanus voltát fokozza az épen előtte levő lacuna is.

E költemény 2-ik strófája így hangzik:

5 Τί γάρ, εἰπέ μοι, τίς ὤφθης;
κιθάρης μαθὼν ἀταρπὼν,
τόσον εἰς χρόνον μεθῆκας
ἀγέραστα κέντρα πλήκτροις.

A 8-ik sorbeli ἀγέραστα κέντρα értelme homályos; tekintetbe véve, hogy itt arról van szó, hogy költőnk lantját rég pihenteti, világosabb értelmet kapunk, ha ἀνέραστα κέντρα-t olvasunk. Mivel kapcsolatban fel-
említem még, hogy talán a 20-ik sorbeli ἀγελασσον-ban is ἀγ' ἐραστὼν lehetett a völegényre vonatkozólag, s az ἐραστὼν vég szótagja a következő sorbeli σὸν analógiájára vált σὸν-νὰ s az így már értelmetlenné vált ἐρασ-
σον-ból csinált valamelyik leíró ἐλασσον-t.

7. 14 *Κιθάρος ἄναξ Ἀπόλλων*
 Jo. Gaz. 4. 17 *Σοφίης ἄναξ Ἀπόλλων*

7. 15 *γάμιον μέλος λιγαῖνοι*
 Jo. Gaz. *γάμον εἴγαμον λιγαῖνοι.*

Georgius Grammaticus dalai befejezettség tekintetében messze maradnak az anakreonteáktól. A kevés szótagu anaclomenus csak kis dalokra alkalmas és szinte természetellenesnek látszik, midőn oly hosszú költemény, mint Georgius első dala, ebben a metrumban van írva; ily nagy számban alkalmazva unalmassá válik, mivel épen semmi változatosságot sem nyújt, míg például a hexameternél a legváltozatosabb rhythmikai formák fordulhatnak elő. Így tehát ezen anakreoni metrumnak mintegy természetével függ össze, hogy rövid dalokat képezzen s ha e szabályt nem méltányolja a költő s a compositio iránt oly csekély érzéke van mint Georgiusnak, csak akkor alkothat ilyen költeményeket.

Bergk Georgius Grammaticus költeményei előtt közli az Akoluthos-féle költeményt, mely a codex Barberinus pinaxában Georgiuséi után van megnevezve. — E költemény czíme a cod. Barb.-ban: *εἰς τὰ βρομῶλια ἀκολοῦθ. τοῦ γραμ.* Ezen homályos költeménynek tartalma körülbelül a következő: Feltűnt a bölcsesség ideje, ezért, mint az idő kívánja, ismét dalolok. Apolló király most, elhagyva a Helikont, megismeri ezt a Helikont, bölcsesség fényét hozva. Nálad tánczol a bölcs Kythéré (!) Pallassal, és, elfeledve viszályukat, barátkoznak. Te bölcs uralkodol, a tudományokon, te vagy első a költészetben (*ἔλαχες λόγων τὰ πρῶτα.**) tied még a Kappa (x-betű), mely a költészet jele. A költeményeknek nevetnek a Kharisok, ha a te betűd látszik, s fény tör ki a felhők-ből, ha a te költeményeid tánczra indítják a Kharisokat. Apolló a bölcsesség királya hívja a hattyút, hogy édes szavával szólítsa meg a bölcsét. Homeros, mythosok művésze, és költemények Muzsája gyönyörködtesd a bölcsesség művészetével, a mi a te

*) A *λόγος*-t itt költemény értelemben vettem, a mint Jo. Gaz. költeményei czímeiben is előfordúl, különben ha a *λόγος*-t beszéd vagy bölcsesség értelemben vesszük, az egész költemény értelme változik.

virágod, a királyt. (Apollót?) Mint ifju bátorkodtam Orpheusként dalolva a napnak fényt kölcsönözni. Adjatok bátorságot, hogy félelem nélkül zenghessem a költészet uralkodóját. Ha itt van a te napod, itt vannak a Muzsák, koszorút fonva.

45 Λογικὴν πᾶσαν ἔχεις, ἄφθονε νίκην,
φθονεροῦ ἐξέλάσας εὖστοχα βάλλον.

Orpheus dala ösztönöz, vagy talán anyjának a bölcsével összhangzó betűje, (*K*-alliope) hogy énekeljenek. Phæthon (a nap) a hold útján kíván haladni, mert azt hiszi, hogy te vagy Phæthon a költészetben. (Azaz: a nap melletted holddá halaványul.)

A te költeményeidből indultam ki, hogy neked hasonló készítek, a bölcseséget tisztelve, mely fölött egyedül uralkodik. Paphie örül most, hogy Kyprisnek is hívják, a tieddel azonos betűvel birván. (*K*) — Weil a *Revue critique*-ben tárgyalja ezen költeményt (1870. p. 401.). A *βρουμάλια αχολουόθου*-ban dittographiát gyanítván, a czímet εἰς τὰ βρουμάλια Κολουόθου τοῦ γραμματικοῦ-nak olvassa; szerinte Koluthosra czéloznak a következő sorok is:

27 Κρατέων, Ὅμηρε, μύθων,
ἐπέων δὲ Μοῦσα, τέχνη
σοφίης ἄνακτα μέλπον,
ὅτι σὸν πέφυκεν ἄνθος. τονάββά
Μέλος Ὅρφεως με βάλλει.
τάχα μητέρος τὸ γράμμα. —

Koluthosról, a *De raptu Helenæ* szerzőjéről, Suidas ezt mondja: *Λυκοπολίτης, Θηβαῖος, ἐποποιός, γεγονώς ἐπὶ τῶν χρόνων βασιλέως Ἀναστασίου* (491—518).

A költeményből világosan kitűnik, hogy a benne dicsőítettnek neve *K*-val kezdődött. — Minthogy a pinaxban úgy mint magában a codexben nincs elválasztva, Georgius Grammaticusénak tartja Weil s Hanssen is (p. 205.); Bergk a *Poet. Lyr. Gr.* IV-ik kiadásában is, eltérve megelőző kiadásaitól Adespoton-nak czímezi.

E soroknál: 18 Σοφέ, γραμμάτων ἀνάσεις,
ἔλαχες λόγων τὰ πρῶτα
μετὰ γὰρ σὸν οὖν τὸ χάππα
τότε τῶν λόγων τὸ γράμμα.

Weil úgy látszik a 15-ik sorban *χάππα* helyett *χό-ππα*-t vár, s a 16-ik sorbeli *λό-γων*-ban *Κό-λο-υθος* nevének második szótagját a *λο*-t sejtí. Igen, de ha ily szójátékra akarja felhasználni költőnk a *λόγων*-t, akkor nehezen említi vala a 14-ik sorban is ugyanezt a szót. — Én a 14. és 15-ik sorban, melyek talán hibásan is vannak hagyományozva, a következő értelmet sejttem: «mivel a te neved *K*-val kezdődik, ezért ez lesz (t. i. a *K*) ezen költemény betüje (melyet itt dicsőíteni fogok).» Weil e költeményt Georgiusénak tartja, ki ilyen formán Koluthosnak tanítványa lehetett, a mi valószínűvé tenné, hogy Georgius Aegyptomban élt.

E költemény 23-ik sora: *Σοφίης ἄναξ Ἀπόλλων*, megvan Jo. Gaz.-nál is a 4-ik dalban, mint a 17-ik sor.

A 63-ik sor; *Ἀπορῶ μὲν τὴν Ἀθύνην* pedig Georg. Gram.-nál a 3-ik dalban, mint 114-ik sor.

E költemény 17-ik sora: *Χάριτες λόγοις γέλασιν* azonos a 32-ik sorral. A megszokott *Δότε μοι* előfordul a 37-ik és 47-ik sorban, mint Jo. Gaz.-nál is gyakran.

A 47-ik sort: *Δότε μοι φίλοι τὸ θάρσος*
cf. Jo. Gaz. 1. 18 *Τὶ πάθω, φίλοι, τί ῥέξω;* és
1. 18 *ἔχθ' ἰσθάρσος εἰσδραμοῦσα.*

38-ik sor: *ἀφόβως θέλω χορεύειν*
cf. Leo Mag. 2. 25 *ἐθέλω θέλω χορεύειν*

40-ik sor: *λογικοῖς μέλεσσι μέλψω* és
61-ik sor: *λογικοῖς μέλεσσι μέλψαι*
cf. Leo. Mag. 2. 31 *λογικοῖς μέτροισι μέλψω.*

Leo Magister tehát ép úgy utánozza e költeményt, mint Georg. Gr. többi verseit. — Orpheus és a hattyú előfordul Jo. Gaz. 1-ső dalában is. — A 69-ik sort:

Παφίη τὰ νῦν χορεύει
ὅτι καὶ Κόπρις καλεῖται,
cf. Jo. Gaz. 5. 25 *Ἀπαλόχροος Κυθήρη*

.

ἔθ' ἔλπει . . .
 ῥοδοδάκτυλος καλεῖσθαι. ἐς
 Georg. Gr. 1. 48 Ἐτι παρθένος καλεῖσθαι
 τάχα νῦν θ' ἔλπεις Ἀθήνη.

1 Σοφίης ἔλαμψεν ᾠρη,
 χρόνιοι λόγοι δονοῦνται,
 ἔθεν ὡς χρόνος κελεύει
 πάλιν ἐν λόγοις χορεύει.

cf. Georg. Gr. 1. 53 Πάλιν ὁ χρόνος κομίζει
 γλυκερὸν φάος χορείης,
 λογικοῖς λόγοις κρατοῦντες,
 τελετῆς νόμον τεκόντες.

69-ik sor: Παφίη τὰ νῦν χορεύει,
 ὅτι καὶ Κύπρις καλεῖται.
 cf. Georg. Gr. 1. 71 Παφίη, χόρευε μόνη,
 ὅτι καὶ μόνη διδάχθης
 κρατέειν σοφῆς Ἀθήνης.

E sorokban: 9 Ἐπὶ σοὶ σοφῇ Κυθήρῃ
 μετὰ Παλλάδος χορεύει,
 ἔριδος τρόπους πατοῦσαι,
 φιλῆς νόμους κρατοῦσι.

czélzás van Paris almájára, a mit Georg. Gr. 1. 85. s köv. sorokban említ. — A 9-ik sorban Κυθήρη-nek σοφῇ jelzőjét is csak Georg. Gr. 1. 97-ből érthetjük, hol Aphrodite ezt mondja magáról:

διὰ τῶν ῥόδων γὰρ ἄρτι
 σοφίης κρατοῦσα λάμπω. —

Ezen idézetek is költeményünknek Georgius Grammaticus-sal és általa Joannes Gazæussal való összefüggése mellett bizonyítanak.

A codex Barberinusban ezen költeményen kívül, még két hasonló című is volt, úgy mint: Ἀρέθα ἀρχιεπισκόπου. εἰς τὰ

Λέοντος τοῦ βασιλέως βρουμάλια. és Λέοντος ποιητικοῦ καὶ φιλοσόφου ἀνακρεόντιον εἰς τὰ βρουμάλια τοῦ Καῖσαρος Βάρδα.

Minthogy a pinaxban Arethas által Photius patriarchára írt egy költemény is van említve, az említett Leo császár, kire e költemény van írva VI. Leo, sapiens, ki uralkodott 886—912-ig. Barda pedig Mihálynak, ki 842—867-ig uralkodott, volt cäsartársa és viselte az uralkodás gondjait. Barda cäsarnak a tudományok gyarapítása körüli érdemeiről megemlékszik Cedrenus Synopsisának II. könyvében (547. l. D.) s megemlíti, hogy Barda a Magnaura nevü palotában philosophiai iskolát állított, melynek élére Leo philosophust állította, az e fölötti hála lehetett kifejezve Leo elveszett költeményében.

De térjünk át a Brumalia névre. Du Cange szerint «Festus dies Romanorum octavo kalend. Decemb. celebrari solitus . . .» továbbá . . . in honorem Bacchi, quem veteres Bromium appellabant, a Romulo institutum scribunt. Habet etiam Joeles in Chron. pag. 151. quædam de illius origine non tam omnino consona iis, quæ ab aliis traduntur. . . Alii probabilius a bruma, seu hieme, qua tempestate eiusmodi festum celebratur. Veteres enim Græci, inquit Scaliger lib. 2. de Emend. temporum, a Bruma, ut cognoscimus ex Octæteridibus Cleostrati et Harpali, tempora sua ordiebantur, et eos secuti Romani, quod facilius ex decremento umbræ horas observarent, brumæ confectione, quam ab incrementis, solstitio. Vide præterea Janum Rutgersium lib. 4. Var. Lect. Cap. 8. Gloss. Gr. Lat. *τροπή χειμερινή*, Bruma, Brumalis; Concilium Rom. sub. Zacc. P. P. an. 743. can. 9. et Capitula Attonis Episc. cap. 78. Ut nullus Kalendas Januarias et Broma colere præsumperit. Tertullianus libro de Idololatria c. 14. Saturnalia, et Januariae, et Brumæ et Matronales frequentantur, etc. Brumalia vocat hocce festum Synodus Trullana can. 62. a qua etiam proscribitur interdicaturque Christianis, quod paganorum esset: *Τὰς οὕτω λεγομένας Καλάνδας καὶ τὰ λεγομένα βοτὰ, καὶ τὰ καλούμενα βρουμάλια περιωρεθῆναι βουλόμεθα*. . . Quam vocem, alia licet notione, habet etiam epigramma Petri Patricii ad Leonem Philosophum, descriptum a Lambecio lib. 4. Comment. de Biblioth. Cæsarea pag. 180. :

*Εἰς μῆχος ἔλθῃς εὐτυχεστάτων χρόνων,
Νίκας ἀνιστῶν εἰς αἰὲ τρόπαιά τε,
Συγγλητικοῖς ἅπασι σοῖς βρουμαλίοις
Πανηγροῖζειν ἐνδοδοὺς ἐτησίως.»*

Du Cange görög szótárában ezt olvassuk a Brumalia-ról. Festus dies Romanorum in honorem Bacchi, etiam sub imperatoribus Constantinopolitanis celebratus, interdictus in Synodo Trullana Can. 62. Chronicon Alexandrinum p. 268. τοῦτου ἔνεκεν ὁ Ῥώμιος ἐπενόησεν τὰ βρουμάλια, εἰρηκῶς (φησὶ) ἀναγκαῖον εἶναι τρέφειν τοῦ κατὰ καιρὸν βασιλέα τὴν ἑαυτοῦ σύγκλητον πᾶσαν, καὶ πάσας τὰς ἔνδον τοῦ παλατίου οὖσας στρατιάς ὡς ἐντίμως, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ χειμῶνος, ὅτε τὰ πολεμικὰ ἐνδοσιν ἔχρηται· καὶ ἤρξατο πρῶτους καλεῖν καὶ τρέφειν τοὺς ἀπὸ τοῦ Α. ἔχοντας ὄνομα, καὶ λοιπὸν ἀκολουθῶς ἕως τοῦ Ω κελεύσας καὶ τὴν ἑαυτοῦ σύγκλητον τρέφαι τῷ αὐτῷ σχήματι καὶ ἔτρεψαν καὶ αὐτοὶ τὸν ὄχλον ἅπαντα, ἕκαστος ὡς ἐβούλετο οἱ οὖν ἐκάστου ἀριθμοῦ πανδοуроὶ ἀπὸ ἐσπέρας εἰς τοὺς οἴκους ἀπιόντες τῶν καλοῦντων ὡς ἡθελον ἐπ' ἀρίστω, εἰς τὴν ἐξῆς ἡμέραν πρὸς τὸ γινῶναι ἐκεῖσε, ὅτι παρ' αὐτῷ τρέφοντα αὖριον. καὶ κατέσχευεν τὸ ἔθος τῶν Βρουμαλίων παρὰ τῇ Ῥωμαίᾳ πολιτείᾳ ἕως τοῦ νῦν.

Henricus Stephanus Thesaurusa e szót nem ismeri.

Figyelembe kell vennünk, hogy a ránk maradt εἰς τὰ Βρουμάλια ezimű költemény és Petrus Patricius költeménye byzanczi császárokra van írva, továbbá, hogy a Brumalia byzanczi udvari ünnepély*), mely donatiókkal volt összekötve, míg előbb a tél kezdetét ünneplő hellenisticus mythologiai ünnepély lehetett, mint a tavaszi Majuma, s mint az utóbbi, úgy ez is betiltatott. Épen e tilalomból következtethetjük, hogy azelőtt nem egy személy ünneplését jelentette, mint a byzanczi császárok idejében, midőn mint a Du Cange által idézett költeményben látjuk, körülbelül a mi újévünknek megfelelő gratulációkkal s megfelelő ajándékokkal megünnepelt nap lehetett s egyúttal emlékünnepély is;

*) A Brumaliáról Constantinus Porphyrogenitus is tesz említést Syntagmájában Lib. II. Cap. LIII. (452. l. D.):

Ἐπὶ δὲ τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου τελοῦνται τὰ Βρουμάλια τῶν Δεσποτῶν, καὶ τελουμένων ἐφ' ἐκάστου κλήσει τοῦ ἐσπερίου φωτοφανοῦς σαξίμον δίδονται ἀποκομβία τάδε. Ἐπὶ μὲν τοῦ Βρουμαλίου Λέοντος τοῦ φιλοχρίστου δεσπότην χρυσοῦ λίτραι κ'. ἐπὶ δὲ τοῦ εὐτυχοῦς Ἀλεξάνδρου Ἀγνούστου χρυσοῦ λίτραι ι'. ἐπὶ δὲ τῆς εὐσεβοῦς Ζεῆς Ἀγνούστης χρυσοῦ λίτραι η', ἃ καὶ διανέμονται ὑπὸ τοῦ μεγάλου πρωτομαγίστρου καὶ τοῦ κλινοῦ ἀρτικλίνου τοῦ βασιλικῷ κατὰ τὸν περιεχομένον τύπον τοῦ καθ' ἡμᾶς κονδακίου.

ezek után tekintettel arra, hogy ha a synodus trullana, mely tudvalevőleg 680-ban tartatott, a Brumalia ünnepélyt betiltandónak tartotta, akkor az nem csak egy olyan újesztendő féle nap lehetett, melyen holmi dicsőítő gratulációknak volt alkalmuk, hanem mythologiai vallásos ünnepély, mely a keresztény hit elveivel nem igen egyezhetett; s feltűnő, hogy ezen Akoluthos-féle költeményben, hol valamely személynek bizonyos napja, brumaliája van dicsőítve, ily ünnepélyre semmi czélzást sem találunk, a mitől pedig Georgius Grammaticus nehezen tartózkodott volna. — Minthogy továbbá ezen byzancezi császárok előtt senkinek Brumuliájáról sem értesülünk, lehetséges, hogy ezen Akoluthos féle költemény is ebből az időből való s az a szerförlött tulságos magasztalás is udvari költőtől való eredetre mutat. — S ha Leo Magister Leo császárról 4. 99. így szól:

*Μεδέων ῥητορίης ἤλθεν ἐς ἄχρον
ὁ τέχνων ὦ λογίων φεύγετε πλάσται
ἐς ἡ φρεσὶ καὶ σοφίῃ κῦδος ἀφύσσας
ἐσθλοπόνους καμάτους ἐκτολυπέυει.*

Nem kevésbbé magasztaló sorokat olvasunk itt is,

⁴⁵ *Λογικὴν πᾶσαν ἔχεις, ἄφθονε, νίκην,
φθονεροῦ ἐξελάσας εὖστοχα βάλλον,*

cf. Leo Mag. 2. 1 *Ἀπὸ πασσάλου καθεῖλον
λόραν εἰστόχως λαλοῦσον*

s a Σοφὸς γραμμάτων ἀνάσσων talán egy császár, s mint *K*-val kezdődő nevű, legközelebb esik maga Constantinus Porphyrogenitus, ki mint testvére Leo szinte foglalkozott költészettel is, és a ki alatt tényleg

1 *Σοφίης ἔλαμψεν ὥρη. *)*

*) Constantinusnak a tudományok körüli érdemeiről ezt írja Cedrenus. Synopsis II. 635. C. *Τὰς μὲν ἐπιστήμας, ἀριθμητικὴν, μουσικὴν, ἀστρονομίαν, γεωμετρίαν καὶ τὴν ἐν πᾶσιν ἔποχον φιλοσοφίαν, ἐκ μακροῦ χρόνου ἀμελεία καὶ ἀμαθία τῶν κρατούντων ἀπολωλῆας, οἰκεία σπονδῇ ἀνεκτήσατο τοὺς ἐφ' ἐκάστη τούτων ἀρίστους τε καὶ δοκίμους ἀναζητήσας καὶ εὐρών, καὶ διδασκάλους ἐπιστήσας καὶ τοὺς σπονδαίους ἀποδεχόμενός τε καὶ συγκαροτῶν. Διὸ μὲν τὴν ἀλογία ἀπελάσας οὐκ ἐν μακροῦ τῷ χρόνῳ ἐπὶ τὸ λογικώτερον μετεβόηθησε τὸ πολίτευμα.*

A következő sorok :

41 Ὅτε σὸν πάρεστιν ἡμαρ
λογικαὶ πάρεισι Μοῦσαι·
στέφος ἐκ λόγων κρατοῦσαι,
λογικοὺς στέφουσι πάντας.

talán a császári Brumalia alkalmával jól megfizetett udvari poétára vallanak, valamint a többi szerfölkött hizelgő hasonlat is. Ha e nézetet elfogadjuk, akkor az előbb tárgyalt összefüggést költeményünk és Georg. Gr. közt csak utánzásoknak kell kvalifikálnunk s ily utánzó épen kéznél volna Leo Magisterben, ki ugyan utánozta Georgiust és Constantinus Porphyrogenitus idejében élt s a ki költeményei után ítélve valóban mint udvari költő tűnik fel; de nem tulajdoníthatjuk neki az Akoluthos név miatt. A címnek eredeti alakja «εἰς τὰ βρουμάλια (Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως). Ἀκολούθου τοῦ γραμματικοῦ» lehetett, mert úgy a hogy most van hagyományozva, csak azt jelentheti, hogy egy meg nem nevezett költőnek (vagy Georgius Grammaticusnak, kinek anakreonteái után áll minden elválasztás nélkül) versei Akoluthos grammatikus brumáliáira.

Matranga a Spicilegium Romanum IV-ik kötete bevezetésének XXXIV-ik lapján, hivatkozva ama, Du Cangeban is idézett, Lambeciusnál előforduló költeményre, melyben Leo császár Brumaliájáról van szó, azt hiszi, hogy ezen Akoluthos-féle költemény is bölcse Leora van írva, minek világosan ellene mondanak a költeményben előforduló *K* betűs czéltzások, melyek inkább Constantinus Porphyrogenitusra czélozhatnak.

A 23. s köv. sorok így hangzanak :

Σοφίης ἕναξ Ἀπόλλων
καλέειν κύκνον δοκεῖ μοι,
25 ἵνα τὸν σοφὸν προσείπῃ
λεγυραῖς φάρυγξι κύκνος

Apolló tehát a hattyút hívja, hogy ez édes dalával zengjen a bölcsenek, sőt ezzel sem elégszik meg költőnk, hanem felszólítja még Homerost és a Muzsát, hogy gyönyörködtessék a bölcsességek királyát, kinek ez virága, . . .

Κρατέων, Ὅμηρε, μύθων,
ἐπέων δὲ Μοῦσα, τέχνη

σοφίης ἄνακτα μέλψων,
 80 ὅτι σὸν πέφυκεν ἄνθος.

A 29-ik sorbeli ἄναξ azonos a 25-ik sorbeli σοφός-szal, kit emezek gyönyörködtetnek, s kiről a 68-ik sor ezt mondja:

σοφίης μόνος γὰρ ἄρχεις.

Az ilyen bók megszokott lehetett a byzanci udvarban, midőn Photius patriarchának 2-ik költeményében Basilius császáról ezt halljuk:

*Ω ἄγαλμα σοφίας
 Καλλωπίσμα εἰρήνης,
 Ἀγλάϊσμα τῶν σκήπτρων,
 Ἐντείνει καὶ εὐφραίνει.

cf. Leo Mag. 2. 31 Λογικοῖς μέτροισι μέλψω
 σοφίης ἄγαλμα θεῖον.
 λογίων σοφῶν γὰρ ἄρτι
 Χάριτες πάλιν γελῶσιν

cf. Akoluthos 17 Χάριτες λόγοις γελῶσιν,
 ὅτε γράμμα σὸν προλάμπει.

31 Στέφανον φέρουσιν ἄνθος
 Χάριτες λόγοις γελῶσιν.*)

39 ἵνα τὸν λόγων κρατοῦντα
 λογικοῖς μέλεσσι μέλψω.

Az 50-ik sorbeli: σοφίης φίλος is azt hiszem a császári philosophus epithetonra vonatkozik.

Továbbá ugyancsak az első költeményben

Ναὶ δὲ, καὶ βασιλέως
 Κεφαλῇ τῇ ἀγίᾳ
 Τοῦ λόγου ἐξ ἀνθέων
 Διάδημα πλεχέσθω

s a 3-ik, szinte Basilius császárra írt költeményben:

* E sorokhoz Bergk: 31. quomodo sit emendandus, ambiguum; az értelem ezt kívánná:

Στέφανον φέρουσιν ἀνθῶν
 Χάριτες λόγοις γελῶσαι

Ἐπὶ λογικῶν λειμόνων
 Σοφίας λάβωμεν ἄνθη
 Ὅνα τοῦ σοφοῦ δεσπότου
 Τιμίαν στέψωμεν χάραν.

cf. Akoluthos 41 Ὅτε σὸν πάρεστιν ἡμῶν,
 λογικαὶ πάρεσι Μοῦσαι·
 στέφος ἐκ λόγων κρατοῦσαι,
 λογικοὺς στέφουσι πάντας.

Akoluthos 55 Φαέθων ὁδοὺς σελήνης
 ποθέει τὰ νῦν ἰδεύειν.
 Φαέθοντα γὰρ δοκεύει
 σὲ τὸν ἐν λόγοις φανέντα.

cf. Photius. II. 87 Κατάπαυσον τὸν κόπον
 Ἠνίοχῃ ἡμέρας,
 Ἀνέτειλεν γὰρ ἄλλος
 Ἥλιος εἰς τὸν κόσμον.

Leo Magister is magasztaltjait többször hasonlítja a naphoz.

Mindezek a túlzott bókok udvari költőkre vallanak s valószínűbb, hogy udvari költő mondhatta az általa magasztaltról, hogy:

Akoluthos 63 Ἀπορῶ μὰ τὴν Ἀθήνην
 ἀρετῆς σοφοῦ βoῶσαι.

Mindezek után, azt hiszem helyesebben járunk el, ha megtartjuk Akoluthost költeményünk szerzőjének, nem mint Weil, ki egy tényleg be nem bizonyított állítást, hogy t. i. Georgius Koluthos tanítványa, egy nem bizonyos, csak feltételezett hibával, a dittographiával, akar támogatni.

Az appendix anacreonteorum még tárgyalandó két költője jóval későbbi korból való. Constantinus Siculus Bergk szerint a IX-ik vagy X-ik században élt, Leo Magister pedig a X-ikben. — A különbség, mely köztük és az előbb tárgyalt két anakreontikus, Joannes Gazæus és Georgius Grammaticus közt van, metrikájukon is meglátszik. — Constantinus Siculusnál ugyanis 100%-szor esik a hangsúly a sor utolsó előtti szótagjára, Leo Magisternél pedig 99·5%-szor; míg az előbbieknél, mint láttuk Jo. Gaz.-nál 93·3%-szor, Georg. Gr.-nál pedig 97·5%-szor. (L. Hanssen i. ért.) A sor belsejében is tapasztalunk eltérést, a

mennyiben Constantinus Siculusnál 68·8⁰/₀-szor, Leo Magisternél pedig 84·5⁰/₀-szor esik a hangsúly a sor negyedik szótagjára; az előzőknél, Jo. Gaz.-nál 71⁰/₀-szor, Georg. Gr.-nál pedig 67·7⁰/₀-szor. Bár e számadatoknál a sor belsejére nézve nem tapasztaljuk határozottan a fejlődést költőinknél, így például míg Jo. Gaz.-nál 71⁰/₀-szor esik a negyedik szótagra a hangsúly, addig a későbbi korbéli Constantinus Siculusnál csak 68·8⁰/₀-szor; e visszaesés egyéni sajátásnak tudandó be, mely azonban nem akadályozta, hogy ezen módon alakuljon át a metrikus verselés rhythmikussá, mely haladási irányt legjobban illusztrálja a Hanssen által i. ért. végén közlött, Hephæstus-féle anakreonteum, melynek minden sorában a negyedik és végelőtti szótagon kivétel nélkül megvan az accentus.

Constantinus Siculus neve alatt három anakreonteum maradt ránk, melyek közül a két első, az index szerint, megvolt a cod. Barberinusban is. — A harmadikat Bergk nem tartja Constantinusénak. — E három költeményt Bergk Matranga és Cramer kiadásai alapján közli. Constantinusnak az Anth. Pal. XV. 13. szám alatt egy epigrammja is maradt ránk. — Első költeményét a cod. Barb. címjegyzete szerint Byzanczban írta, hova tanulni jött. Szülőinek hajótörés által való elvesztét siratja ezen elégiyszerű anakreonteumban, melyben az anaclomenusokból álló négy soros strófák kezdő betűi az ábécét mutatják.¹⁾

A strófákat cuculiumok választják el egymástól, de nem szabályosan, mert néhol egy-, másutt két strófa után következik a cuculium.²⁾ — Költeményében maga előtt látja a fenyegetően háborgó tenger közepett hanykodó hajón anyját, a mint átöleli gyermekeit. A vihar ellen az Üdvözítőt hívja segítségül, ki hajdan megmenté Pétert. Panaszkodik, hogy

¹⁾ Az *H*-val kezdődő strófa hiányzik, melynek helyét Bergk kipon- tozza, de nem említi, hogy a codexben lacuna van-e, mert ezt szándékosan is tehette költőnk. Sophronius valamennyi anakreonteumából hiányzik ez a strófa, pedig azok is mind *κατὰ ἀλφάβητον* vannak írva.

²⁾ A cuculium Jo. Gaz.-nál még nem fordul elő, azonban ő is alkalmaz költeményei elején változatosság okáért hexametereket vagy iambicus sorokat. Georg. Gr. már ismeri a cuculium metrumát, de nem alkalmazza a későbbieknél használt mód szerint, ő t. i. 6-ik költeménye elején írt 12 ilyen sort és a 120 sorból álló 3-ik költeményének 33. és 34-ik sorát írta ezen metrumban. A cuculiumot, mint a strófák elválasztóját csak Const. Sic. és Leo Mag.-nél tapasztaljuk.

49 Λογικούς πόνοὺς μελίττης
 πόλιν ἐς ξένων ἀμέλγων
 ἐδάην μόρον τεκόντων,
 ἐδάην πόνοὺς οὐαίμων.

és ezért a panaszos hangú csalogánynyal fog együtt énekelni.
 E szomorú hírre még a tavasz örömeit sem tudja élvezni, bántja
 még a napvilág is, sőt nem bánná még hazája pusztulását sem.

105 Ἀγαργνῶν νομῶδων ἄσπετα φύλα *)
 πατρίδα πλουτοδότιν σπεύσαι· ὀλέσσαι.

Felhők árjaként hulló könnyei közt megunja a világot

Ὡς ματαιότης τὰ πάντα,
 ὥς κόνις, θύελλα, τέφρα. —

A keresztény és görög mythologia e költeményben még
 világosabban van contaminálva, mint Jo. Gaz.-nál, kinél csak
 egyes keresztényi célzások fordulnak elő, míg itt már Σώτηρ,
 Πέτρος, Δέσποτα, Παράδεισος szerepelnek Kythéré, Niobe és Dé-
 mophon mellett.

Constantinus 2-ik költeményének címében olvassuk a kö-
 vetkező sort is: δι' ἀναχρεοντείου καὶ κουκουλλίου λαβόντος τὴν ὑπό-
 θεσιν ἐκ μελωδίας τινός. A költemény címe tulajdonkép εἰς Ἐρωτα
 lehetne, hanem csak Ὁδάριον ἐρωτικόν-nak van címezve. Költőnk
 látja a szép Erost a mint egy folyó közepén játszik a Najádokkal,
 de a folyó nem tűrheti, mert őt is tűzbe hozza. Költőnkben vágy
 támad Erost megfogni s

κρατεράῃς πέλαις τε θῆσαι
 θαλεροῖς νέοις τε δεῖξαι.

Eros azonban kineveti őt s elrepül, csalogatván maga után köl-
 tőnket, ki utána szaladva kergeti, de elfárad

ἔκαμον τρέχων ἐλαύνων
 ἀπεπανσάμην διώκων. —

Eros ekkor virágokat ad neki, hogy koszorút kössön, de e köz-
 ben a virágok közti leshelyéből megsebzí költőnket

*) Cedrenus Synopsisában II. 576. D., a karthagói 580. C., a
 kretai, 581. B. a tarsosi Agarenokat említi; 585. C. szerint tökéletesen
 elpusztították Syracusæ-t, Basilius uralkodása alatt (867—886).

βάλειν ἡπάτων τὰ κοῖλα, —

ki erre gyötrelmeiről panaszkodik s barátjait híván segítségül, gyógyszer után tudakozódik, a kik úgy látszik kettőt ajánlanak neki: az *ἀποδημία*-t vagy hogy a csalogánynyal álmatlan éjeken keresztül énekeljen. Költőnk az utóbbit választja s egyúttal inti az ifjakat, hogy kerüljék Erost.

E költemény néhány anakreoni dalt juttat eszünkbe, némileg igazolván a költemény czímében levő megjegyzést.

Hogy költőnk Erost meg akarja kötni, ehhez hasonló gondolat van a 19-ik anakreonteumban:

*Αἰ Μοῦσαι τὸν Ἐρωτα
δῆσαι στεφάνοισι . . .*

Az Erossal való versenyfutás előfordul a 28. és 29-ik anakreonteumban:

An. 28 *Ἐδόχουν ὄναρ τροχάζειν
πτέρυγας φέρων ἐπ' ὤμων
ὁ δ' Ἐρως ἔχων μόλιβδον
περὶ τοῖς χαλοῖς ποδίσχοις
ἐδίωκε καὶ χίγανεν . . .*

An. 29 *Υακινθίνῃ με ῥάβδῳ
Χαλεπῶς Ἐρως ῥαπίζων
ἐκέλευε συντροχάζειν . . .*

Végül a 31-ik anakreonteumban Eros a költőt szinte csellel sebesíti meg *μέσον ἥπαρ* (Const. *βάλειν ἡπάτων τὰ κοῖλα*).

Szerzőnk a 2-ik dal 38-ik sorában Proknét, 1. 56-ban pedig Itylost említi; úgy látszik kedveli ezt a mythust. A 2-ik dal 83-ik sora:

*Λότε μοι λόγον, τί ῥέξω;
τί πάθω, τί δ' αὖ προσοίσω;*

hasonlít Jo. Gaz. 1. 16-ik sorához: *τί πάθω, φίλοι, τί ῥέξω;*

A 3-ik költeményt, melynek czíme: *τοῦ αὐτοῦ ἀνακρεόντειοι χωρὶς ἀνακλωμένων, πρὸς τινα ἐρῶντα παρθένου, κατὰ ἀλφάβητον.*, Bergk nem tartja Constantinusénak, mert nincs benn a cod. Barb. indexében. — Ez is szerelmes vers, ábéczé szerint írva, 48 anaclomenusban; szövege megrongálva maradt ránk s értelme is igen homályos, Bergk szerint «plane obfuscata est semibarbari scriptoris infantia.»

A tíz első sorban a férfi magasztalja, dicsőíti a leányt, kit szeret,

5 Γέγονας λίθος μαρνήτης,
ἀνέρας ἄγουσα πάντας

és több ilyen bókkal, mikre a leány elragadva felel:

11 Ζιζάνια ταῦτα, φίλε,
ῥῆφις πονηροτάτου.
ῥῆλοι μοι τᾶδε καρδίας (magy. szivem csúcsa)
πεπυρομένοι ὀχοῦσιν.
Θανατηφόρα ποθοῦντι
τὰ λελεχμένα τυγχάνει.

A következő sorokban ismét a férfi beszél a leányról, ki őt szavaival, bájaival meghódította s ki a szivében Eros által ébresztett tüzet egyedül csillapíthatja; s leírja tagjait, melyek őt elvarázsoolták, nevető ajkát, szép szemöldökét s rózsapiros száját, a mi mind költőnkre nevet; a 39. s köv. sorokat úgy látszik ismét a leány mondja:

39 Ὑπεμειδίασε πάντα
ἀνέρι φίλα λαλοῦντι,
Φρονιμωτάτῳ, λογίῳ,
ἀγλαῷ, σοφῷ, μεγίστῳ.

A 43. s köv. sorok ismét a férfi szájából valók:

Χάρισιν ἅμα χορεύων
χοῦσεον βλέπω τὸν ὄρμιον,
45 Ψυχαγωγίαν ὀλέγην
ἐπισυνάγων ἐρῶ σῆ
ῥῆι λόγος δίδωσιν ὥτα
ὁ πόθος δ' ἄλυτος ἔστω.

E sorok értelme talán ez lehetett: Kecseidnek (t. i. melyeket az előbb elsorolt) örülve, azt mint arany lánczot látom (mely t. i. fogva tart engem) s egy kis gyönyört okozva azt fogom mondani neked (a 46-ik sorba ἐρῶ σοι olvasást véve): a kinek ezen verse megnyeri tetszésedet, az az utáni vágyakozásod tartós legyen.

Végül még Constantinusra vonatkozólag a következő rokon helyeket említem:

Const. Sic. 1. 54 λιγυρὸν μέλος λιγαίνω
2. 37 λιγυρὸν μέλος λυρίζων

Jo. Gaz. 1. 24 *λιγυρόν μέλος . . .*

1. 34 . . . μέλος λιγαῖνοι

Const. Sic. 1. 22 . . *σοφὰς μελίσσας*

Jo. Gaz. 1. 8 *ὁ σοφῆς βρύων μελίσσης*

Const. Sic. 1. 4 *λύραν ὁ ξένος δονήσω*

Jo. Gaz. 1. 33 *δότε βάρβιτον δονήσω.*

Leo Magister, mint költeményeiből kitűnik, a X-ik században élt*). A cod. Barb.-ban az index szerint hét költeménye volt, de kettő belőlük elveszett. Az első anakreonteum Theoktiste nevű elhalt leányára van írva cuculiumokban, de czíme mégis: *Ἀναχρεόντειον*. Sajnálja leányát, a deli szűzet, ki leszállyva az alvilágba, ime porrá lett, sőt

15 *βαλσαμόπνευστόν ἔαρ, ναρδοροδόπνουν,
πῶς δυσάπνουν ἐφάνης; εἰπέ, τί τοῦτο;*

kéri az Urat, hogy fogadja magához leányát:

18 *φάσμασι μὴ φθονέης νυκτεροφοίτοις,
θυμὸν ἐμὸν βαλέειν ἤδὲ γελᾶσα.*

A 7-ik sorban ezt olvassuk:

*ἐλκεσίπεπλον ἔχεις παρθένον, Ἀἰδῶ,
ἐρατὴν σεμνοτάτην· πάμφαγε τέρπου.*

*) Leo Magisterről Matranga a *Spicilegium Romanum* IV-ik kötete előszavának XXXII-ik lapján ezt írja: «Leonis nostri magistri sive grammatici, sive Carii, a Johanne Scylitze et Cedreno in præfatione laudati, chronographiam ab anno 813 ad 949. a Combesfisio Parisiis 1655. editam habemus. Dux Cariorum a manu recente in cod. nominatur et domesticus Constantini Porphyrogeniti. Reapse in postrema ode ipsius nuptias cum Helena Augusta, Romani scilicet Lecapeni filia celebrat; sicut Leonis sapientis nuptias fortasse cum Zoe paullo antea laudaverat. Balneorum vero in aula regia constructorum descriptio venustissima est. Leonis cuiusdam magistri quoddam opus, in S. S. scripturas in Vaticana me inspexisse meminì, nec tamen eundem ac melurgum nostrum existimo.» Leo Magister itt említett chronographiáját sajnálatomra nélkülöz-nöm kellett.

a 11.-ben pedig: ἀθανάτους στεφάνους ἄθλα παρόσχοις,
ὕψιμέλαθρα πόλου, δέσποτα, δειΐαις.

A túlvilági életre vonatkozó régi és új nézetek vegyülékét mutatják e sorok.

A 19-ik sor τὰ δίκης παντεφόρου κέντρα με τύπτει,
hasonlít Jo. Gaz. 6. 16-ik sorához: τὸ δίκης σέβας σε βάλλει.

Leo Magister 2-ik, 3-ik és 5-ik költeménye nászodal. Az első kettő Leo császár lakodalmára iratott, az 5-ik pedig Constantinuséra. E nászdalok, mint alább ki fogom mutatni, csupa egymásból kölesönvett sorokból állanak, a mi nem épen nagy költői tehetségre vall. Mint az anakreonteákban úgy itt is tapasztalhatjuk azt a gondatlanságot, a mit már Jo. Gaz.-nál is említettem, t. i. Leo Mag. 2-ik dalában ezt olvassuk:

1 Ἀπὸ πασσάλου καθεῖλον
λύραν εὐστόχως λαλοῦσαν és a

14-ik sorban pedig: Δότε μοι νάβλαν δονίῃσαι.

Mint az anakreonteákban, úgy nála is gyakoriak a Δότε μοι-ok. — E nászdalokban a költői compositiónak nyoma sincs, terv nélkül énekel a menyasszonyról, tavaszról, rózsáról, völegényről és Erosról. — Költőnk azonfelül, hogy a saját költeményeiből vesz át, utánozza néhol Joannes Gazæust és Georgius Grammaticust. — A párhuzamos helyek a következők:

1. 55 Ὁ ἔρως βέλη τιταίνων
ὁ πόθος φύσεις συνάπτων
Jo. Gaz. Ὁ δ' ἔρως σοφῶ βελέμενων
φύσιν εἰς φύσιν συνάπτει.

2. 24 γαμικὸν μέλος . .
Georg. Gr. 7. 14 γάμιον μέλος-t ír.

2. 1 Ἀπὸ πασσάλου καθεῖλον
λύραν εὐστόχως λαλοῦσαν
Georg. Gr. 8. 13 Ἀπὸ πασσάλου δ' ἀκούσας
χέλυν ὡς τήγος καθεῖλον.

3. 8 γαμικὸν μέλος δονεῖσθω
2. 27 γαμικὸν μέλος προσάδειν

3. 4 δροσερὰ κόρη στεφέςθω
2. 8 δροσερὰν κόρην νοήσας

2. 11 Δαφνοφόρους θαλάμους καὶ ῥοδοπλόχμους
ἐλκεσίπεπλον, ἄναξ, δέχνυσο νύμφην.

3. 5 Δαφνοφόρους θαλάμους καὶ ῥοδοπλόχμους
ἐλκεσίπεπλον, ὄναξ, δέχνυσο νύμφην.

3. 12. csaknem ugyanaz, mi 2. 18.

3. 17. 18. „ „ „ 2. 65. 66.

3. 19 Νομίμως Λέων ποθήσας

2. 46 νομίμοις πόθοις θαυμάσση

2. 8 βλέπε τοῦ πόθου τὸ πλῆκτρον

Jo. Gaz. 3. 10 ὅτε μοι πόθου κύπελλον

5. 1 Ἡδύχομον, ῥοδόχρουν, χρύσειον ἄνθος,
παρθενόφωνα μέλη δέχνυσο ταῦτα

2. 17 Ἰμερόφωνε κόρη, χρύσειον ἔσθως,
κυμβαλόφωνα μέλη δέχνυσο ταῦτα.

5. 4. 5. 6. sor ugyanaz, mi 2. 2. 3. 4.

5. 9. 10. 11. 12. ugyanaz mi 2. 18. 14. 15. 16., csak két szó
van felcserélve χορεύσω és χοροτήσω, a mi ugyan kevés változatos-
ságot idéz elő.

5. 13. 14. ugyanaz, mi 2. 5. 6.

2. 25 Ἐθέλω θέλω χορεύειν
ἐθέλω χόρους ἐγείρειν
γαμικὸν μέλος προσάδειν
ἵνα πᾶς βλέπων συνάδῃ

5. 15 Ἐθέλω θέλω χορεύειν
ἐθέλω μέλη λυγρίζειν
γαμικὸν μέλος προσάδειν
ἵνα πᾶς βλέπων συνάδῃ.

Hasonló ezekhez a 8-ik anakreonteum 3-ik és 9-ik, a 11-ik-
nek 12-ik sora:

θέλω θέλω μανῆναι és

a 12-ik anakreonteum 1-ső sora:

θέλω θέλω φιλῆσαι.

2. 49—53-ig csaknem ugyanaz, mi 5. 21—24.

2. 65—66. ugyanaz, mi 5. 25. 26.

2. 37—40. csaknem ugyanaz, mi 5. 27—30.

5. 32. *χάρμα τεκόντων*, előfordul az 1-ső dal 1-ső sorában is.

3. 1. *ἀνὰ τὴν πόλιν*, megvan 4. 1.-ben is.

3. 4. *δροσερὰ κόρη* megvan a 2. 3.-ban

3. 5. 6. ugyanaz, mi 2. 11. 12.

Ugyanily módon van összeállítva az 5-ik dal, mely Constantinusnak Helenával való egybekelésére iratott.

5. 37 *παστάσιν ἀργυρέαις καὶ ῥοδοπλόχοις*

ἐλκεσίπεπλον ἄναξ δέχνησο νύμφην

2. 11 *δαφνοφόρους θαλάμους καὶ ῥοδοπλόχους*

ἐλκεσίπεπλον ἄναξ δέχνησο νύμφην.

5. 39—42. csaknem ugyanaz, mi 2. 19—22.

5. 43. 44. ugyanaz, mi 2. 23. 24.

5. 45 *Ἀπαλὴν κόρην λαβὼν γε*

ποτὶ σὺς κόμιζε κοίτας

ὁ ἔρωσ ὅπως συνῶν σοι

νομίμους πόθους διδάξῃ

2. 43 *Παλάμαις ῥόδον λαβοῦσα*

ποτὶ σὺς κόμιζε κοίτας

ὁ ἔρωσ ὅπως συνῶν σοι

νομίμους πόθους δαμάσῃ.

Georg. Gr. 1. 99 *Παλάμαις ῥόδον λαβοῦσα*

ποτὶ σὺς κόμιζε ῥίνας.

5. 55. 56. ugyanaz mi 2. 42. 41. csak a két sor fel van cserélve, úgy látszik tehát szerzőnk minden önutánczása mellett is, törekedett némi változatosságra.

5. 57—60. ugyanaz, mi 2. 55—58.

Az 5. 61.-ből¹⁾ megtudjuk, hogy az egyik jegyes szöke, de ugyanezt olvassuk a 2. 47. és 3. 23.-ban is, ha csak nem gondatlan átvétel ez is.²⁾

¹⁾ E sorhoz az Egyetemes Philol. Közl. 1888. évf. V-ik füzetében az *ἀνθόπνου*s helyébe *ῥοδόπνου*s-t ajánlottam, mely összetétel igazolására idézem most Leo Mag. 1. 15-ik sorát:

βαλσαμόπνευστον ἔαρ, ναρδοροδόπνου.

²⁾ Az 5-ik dal 67. 68-ik sora így hangzik:

Ῥοδοίς, ἱμερόεις, λευκοχροινόχρους

θαλέθων Κωνσταντῖνος νύμφιος λάμπει.

megfelel e soroknak a 2-ik dal 35. és 36-ik sora:

Leo Magister 4-ik költeményének címe: *Εἰς τὸ λοετρὸν ἐν τῇ βασιλείῳ αὐτῇ ὑπὸ Λέοντος τοῦ αὐτοκράτορος οἰκοδομηθέν.*

Ily ecphrasisok gyakoriak a görög irodalomban, említettem Joannes Gazæusét, Choricus rhetortól is több maradt ránk prózában, az Anthologia Planudea II-ik könyvét is egy ecphrasis képezi, t. i. Christodorusé. — A fürdő, melyet Leo Magister leír, szerinte az éghez hasonlít, oly díszes *ἀλαβαστροχρυσομόρφος* kövekkel ékesítve. A kapun hosszú előcsarnokba lépünk, mely szobrászati művekkel van ékesítve, istennőket, harczokat és csatákat ábrázolván. Aranyos kupola fedi a hátulsó részt, melynek díszes ablakai megtörik a nap sugarait. A medence fölött az uralkodó felesége és folyó istennők szobrai vannak, melyekre *φοβερостρόφοις προσώποις* verses feliratok vannak vésve. Halászat is van ábrázolva nyíllal, hálóval és kosárral. A vízmedenczék különféleképp díszesítvék, sőt az ajtók csikorgása is mesterien ékes dallamot ad; az uralkodó felesége melletti zöld lombok közt pedig egy kis madár csicsereg édesen. A víz zugó árja is úgy hangzik, mintha hangszerek dicsőítenék az uralkodót. A kupola alatti nyolczszögletű medenczében fénylik a meleg víz, a betegeknek gyógyyszere.

Leo a 85. 86-ik sorokban:

*Πῶλος ὁ κυκλοφόρος γῆρ', ὅτι Λέων
ἄτροπα φωτοφόρων νύματα δέσχει*

mint Photiusnál Basilius, s az Akoluthos költemény dicsőítettje is a naphoz van hasonlítva, valamint Leo Magister 2-ik nászdala 23. 24-ik soraiban is:

*Ἦλιε, φωτοφόρον σύζυγον εὔρες,
χρουσίλυρον παρέχω νῦν ὄθεν ἄσμα.*

A következő sorok valószínűleg egy szökőkutra vonatkoznak:

*στ Φοβερὸν θέαμα, φίλοι,
γρυπὸς ἄσθμα νᾶμα βάλλει:
πυριλαμπές, ἐκφοβῶν περ
βροτέην φύσιν παρόντων.*

*Ῥόδεις, ἱμερόεις, λευκοκρινόχρους,
θαλέθων θάμβος ἔχων νυμφὸς ἐστίν.*

Lehet, hogy az 5. 68-ik sorban, mely úgy lehetett írva, mint a 3. 36-ik, *Κωνσταντῖνος* mint glossa került a szövegbe.

A meleg víz locsogásának dallama szétáradván, visszaverődve sokáig viszhangzik.

95 Ψεκάδων ἀφ' ὑγροθέρμων
μελέων τόνος παρέλκων¹⁾
παλίνορσον εὖρε ῥῶσιν
μακρὸν εἰς χρόνον νεάζων

Végül költőnk így dicsőíti Leót:

99 Μεδῶν ῥητορίης ἤλθεν ἐς ἄχρον·
ἑτέγων ὦ λογίων φεύγετε πλάσται.

A cuculiumok Leora s a fürdőre vonatkozó egyes reflexiókat tartalmaznak.²⁾

¹⁾ Bergk e sorhoz μελέων τόνους περ ἔλκων-t conjiciál, de egészen fölöslegesnek tartom.

²⁾ Hanssen i. értekezésében azt igyekszik kimutatni, hogy az oecust az előénekes, a cuculiumot pedig a chorus énekelte. Ide vonatkozó 27-ik jegyzete így hangzik: Οἴκοις obsolvuntur argumenta, quæ carminibus exponenda sibi sumpserat poëta; cuculia autem quamquam a toto carminis argumento non aliena sunt tamen extra sententiarum ordinem posita patefaciunt, quid sentiant et quomodo afficiantur, carminis partes dum animis persequuntur, aut ii qui audiunt aut ipse poëta. Itaque vix a vero aberrabimus, si coniecimus οἶκους ab uno cantore, cuculia a pluribus cantata esse. Qua cum coniectura optime e. gr. concinit alterius Leonis Magistri carminis initium:

Οἶκος (ab uno cantore cantatus):

Ἀπὸ πασσάλου καθέϊλον
λύραν εὐστόχως λαλοῦσαν
δροσερὰν κόρην νοήσας
ἐπὶ παστάδα γλυκεῖαν.

Κουκούλιον (a choro adolescentum cantatum):

Ἄμ' ἄρ' οἶν τοὺς στεφάνους πλέξατε πάντες,
δογανόφωνον ἔπος μέλψατε κοῦροι.

(A Ἄμ' ἄρ' οἶν τοὺς helyébe az E. Phil. Közl. 1888. évf. V. füz.-ben ἁμαράντους olvasást ajánlottam.) E cuculiumban is azt tapasztaljuk, hogy a hallgatók többes 2-ik személyben vannak megszólítva; elfogadhatnók Hanssen állítását, ha többes számú első személyt olvashatnánk. E kérdésnél nézzük egyuttal a cuculium fejlődését is. Mint már előbb is említettem Jo. Gaz. nem használta. Georgius Grammaticusnál van két sornyi cuculium a 120 anaclomenusból álló 3-ik dalban, e két sor a 33. és 34-ik tehát nem is a költemény közepén állnak. Így hangzanak:

E költemények tárgyalásánál láttuk, hogy kiket utánzott Leo Magister, de leginkább önmagát; Hades, a Kharisok, Eros, Helios, Orpheus szerepelnek nála is, mint az anakreoni költészet fő motívumai; nála is, mint Jo. Gaz.-nál, nagy szerepe van a rózsának,

Ἀπὸ σῶν αἵμα μελῶν στάξει, Κυθήρη,
γλυκερῶς, ἡμετέρων ἔνδοθι κόλπων.

Igaz, hogy itt előfordul a pluralis első személy, ezt azonban itt vagy magára a költőre, vagy, ami még valószínűbb, az épen beszélő Aresre kell értenünk. — A 74. sornyi Akoluthus-féle dalban a 45. és 46-ik sor cuculium:

Λογικὴν παῖσαν ἔχεις, ἄφθονε, νίκην,
φθονεροῦ ἐξελάσας εὖστοχα βάλλον.

Valószínűtlennek látszik, hogy ily elég hosszú költeményből csak két sor jutna a chorusnak. Constantinus Siculusnál már gyakori a cuculium, egy, két néhol három strófás οἶκος-ra következő. De ezen cuculiumok értelme sem engedi meg, hogy chorusra gondoljunk. Igaz ugyan, hogy az 1-ső költemény 9. 10-ik sora így hangzik:

Δακρύων ἡμετέρων ἄρχειο κρήνη,
ποταμῶν ὕδροφόρων παύσατε ρεῖθρα.

hogy azonban itt is magát a költőt szabad csak gondolnunk, mutatja például a következő cuculium:

1. 37. Κορυφαὶ τῶν ὀρέων στάξατε παῖσαι
μετ' ἐμῶν ἡμβροφόρων δάκρυα ὄσσων, vagy
1. 47. Τάφον ὑγρὸν τίς ἴδεν τέρμα θανόντων
τάφον ἐς ρεῖμμα τόσον πῶς τε νοήσω; továbbá
1. 56. Νῦν θαλέθειν (τὸ ἔαρ) πάντα κλεῖναι,
ἐμὲ δὲ φλόξ μεγάλη ἄρτι μαραίνει.

Ugyanezen következtetést vonhatjuk le a Constantinus 2-ik dalában előforduló cuculiumokból, pl.:

57. Πόσα ἄνθη ἔδραμον καὶ ῥοδεῶνας,
ὀπίσω παιδαρίον πολλὰ διαίων; vagy
71. Δροσερὰς εἰς λιβάδας πολλὰ διώξας,
τὸν Ἐρωτα βροχίσαι οἷκ' ἐδννήθην.

Leo Magisternél is a cuculiumokban mindig csak magának a költőnek szavait olvashatjuk, pl.:

2. 23. Ἦλιε, φωτοφόρον σῦζυγον εἴδες,
κρουσίλυρον παρέχω νῦν ὕθην ἥσμα, vagy
2. 53. Ἐρατὴ Πηνελόπη, δώματος ἄστρον,
νεκταρέοισιν ἴοις παστάδα ραίνει.

de még sem annyira, mint Georgiusnál. Leo Magister az összetett szavak használatában néhol a túlzásig megy, ilyen szavakat képezvén: 4. 66. *λυροκαλλιολπα*, 4. 65. *μελοτραυλόφωνος*, 4. 27. *θολοχογχόχουσον*, 4. 14. *ἀλαβαστροχουσομόρφος*.

Leo Magisternél már rímelő törekvést is észlelünk, mely vagy hasonló kezdetű sorokban, vagy szójátékokban vagy határozott rímekben nyilvánul, például: 2. 7. 8.

*Βλέπε τοῦ ρόδου τὸ κέντρον
βλέπε τοῦ πόθου τὸ πλῆγτρον.*

ugyanitt a 13. s köv. sorok:

*Δότε μοι ῥόδον φορήσαι,
δότε μοι νάβλαν δονήσαι.
ἄφες ὡς φιλῶ χροτίζω,
ἄφες ὡς θέλω χορεύσω,*

ugyanitt a 27. 28-ik sor:

*γαμχὸν μέλος προσᾷδειν,
ἵνα πᾶς βλέπων συνᾷδῃ.*

Leo Magister ecphrasisában a cuculium három vagy négy strófás ecusra következik, de mint a többiekénél, úgy itt sem lehet kivenni, hogy többen adták volna elő. Mint tapasztaltuk tehát, az inkább lyrikus hangú dalokban a cuculium mindinkább gyakoribbá válik, mit első sorban a metrikai változatosság utáni törekvésnek kell tulajdonítanunk. Nem fogadhatjuk el tehát Hanssen ama föltevését, mert sehol sem vehető észre, hogy többen, tehát a chorus beszélne vagy énekelne.

Az ecus és cuculiumból combinált szerkezet nem bizonyított arra hogy az anakreonteák énekelve lettek volna, mert például Helias Syncellus, Photius és Christophorus költeményei, melyek czímeiben, mint láttuk, a hangnem is jelezve van, tehát biztos, hogy énekekre is voltak alkalmazva, cuculiumok nélkül írvák, s azt hiszem igaza van Christnek, ki az Anthologia bevezetésében p. XXXIV. így szól: *Atque adeo tum temporis rhythmicorum carminum dulcedine magis quam metricorum artificiosa subtilitate homines delectabantur, ut Anacreontea carmina legere, non cantare solent, rhythmica et in ecclesiis cantarent et psalmorum canticorumque sacrorum dignitati cedere nollent. Peculiaria nomina his carminibus ipsis nulla fuisse videntur, vulgaribus enim notisque nominibus alia ποιήματα, alia ψαλμοὺς, alia ὕμνους, alia αἶνους, alia denique ἔπη nominabant, strophas autem proprio et obscuro nomine οἶκος appellabant* (Az οἶκος-nak mint Christ a LXVII-ik lapon megjegyzi semasiologiai paralellje az olasz stanza).

ugyanitt a 47. 48-ik sor:

*Ξανθόχομος, ῥοδόχρους παῖς ἀνεδείχθη,
τῶν χαριτοβλεφάρων ὡς ὑπερήμθη.*

A 4-ik dal 9. 10-ik sorában:

*Γεγανωμένοι πολῖται
περὶ τὴν θέαν μολεῖτε*

ugyanitt 24-ik sor:

ἀπίδων θέας θεάσῃ

ugyanitt a 35. 36-ik sor:

*ῥοδέην φύσιν φοροῦσαν
ξίφος ἐν χεροῖν κρατοῦσαν.*

továbbá a 93. 94-ik sor:

*μερόπων νόσους ἀλεῦον
δυνάμεις ἐπιβραβεῦον.*

Az 5-ik dalban, 39. 40-ik sor:

*Μάθε πῶς πόθος ποθεῖται
μάθε πῶς ἔρωσ ἐρᾶται.*

végül az 55-ik sorban:

Ξυνοτερπές τι φάος πασι φαάνθης.

Ezuttal még az imént tárgyalt költemények czímeire vonatkozólag akarok néhány megjegyzést tenni.

Joannes Gazæus költeményei így vannak czímezve: 'Επιβατήριος, Αόγος εἰς τὸν κτλ, 'Επιθαλάμιος σχεδιασθεῖς εἰς τὸν κτλ, Σχέδιον ἐν τῇ κτλ és Τίνας εἶποι λόγους κτλ, s költeményei mind anaclomenusokban írvák; az első költemény elején alkalmaz hat hexametert, a 2-ik és 3-ik elején két két iambicus sort. A cuculiumot még nem használja. — Georgius Grammaticusnál a következő czímek fordulnak elő:

*Τὶ εἶποι κτλ**), négyszer, *Ἄλλο, 'Επιθαλάμια*. Ő már ismeri

*) Hasonló czímezések a codex Barberinus pinaxában későbbi költőknél előfordulnak, pl. *τίνας ἂν εἶπε λόγους τελευτῶν Δέων ὁ βασιλεὺς* (Cedrenus II. 606. D. alatt ismerteti e beszédet), továbbá *τίνας εἶποι*

a cuculiumot, de ritkán használja. — A már jóval későbbi Constantinus Siculus első költeményének címe *Στίχοι ἀνακρεόντειοι* *χτλ*, s a költemény 4—4-soros anaclomenus strófákban van írva cuculiumokkal. — A 2-ik költemény címében ezt olvassuk: *φῶδῳριον ἐρωτικὸν δι' ἀνακρεοντείου καὶ κουκουλλίου, λαβόντος τὴν ὑπόθεσιν ἐκ μελποδίας τινὸς*; itt olyan szerkezetet látunk, mint az előbbiben. E költemény cím tehát világosan megkülönbözteti az *ἀνακρεόντειον*-t a *κουκουλλίον*-tól; az *ἀνακρεόντειον* = anaclomenus; a következő 3-ik költemény címében pedig ezt olvassuk: *τοῦ αὐτοῦ ἀνακρεόντειοι, χωρὶς ἀνακλωμένων*, itt tehát már az *ἀνακρεόντειος* (*στίχος*)-nak, úgy látszik tágabb értelme van s hogy ez értelme folyton mindinkább tágult, azt különösen Leo Magisternél tapasztaljuk, kinek első költeménye, mely csupa cuculiumi sorból álló elegikus hangú gyász-költemény, *Ἀνακρεόντειον*-nak van címezve; hasonlóképp az anaclomenusok és cuculiumok kombinált strófáiból álló három nász-dal és a negyedik számú ecphrasis is *Ἀνακρεόντειον* címet visel. Ezen elnevezést tehát Joannes Gazæus és Georgius Grammaticus még nem használják, hanem annál gyakrabban Constantinus Siculus és Leo Magister, így tehát ezen elnevezés valószínűleg az utóbbiak idejében, a X-ik században jött divatba, mely eredetileg úgy látszik az anaclomenust jelentette. Tartalmi ellenmondást is észlelünk az anakreontidai mai elfogadott fogalmát véve irányadóul, mely a codex Palatinus anakreonteáin alapul, mely szerint Joannes Gazæus és Georgius Grammaticus költeményei, bár nincs rájuk alkalmazva az *Ἀνακρεόντειον* elnevezés, tartalmilag mégis közelebb állnak az anakreonteákhoz, mint Constantinus Siculus és Leo Magister költeményei, melyek közt elegia, nász-dal, ecphrasis, bár különféle metrikai szerkezetben van is írva, közösen bírja az *Ἀνακρεόντειον* nevet.

Leo Magisternél tehát az anakreonteum-féle elnevezés, sem a tartalomhoz sem a metrumhoz nincs szorosan kötve. Ámbár lehet, hogy a cuculium, mely anakreontikus költeményekben gyakran előfordult, később *κατὰ στίχον* használtatván, szinte anakreonteumot képezett. Feltűnő, hogy a keresztény anakreontiku-

λόγους Βασίλειος βασιλεὺς τελευτήσαντος Κωνσταντίνου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ (Cedrenusból megtudjuk, hogy csakugyan meghalt Basiliusnak egy Constantinus nevű fia.)

sok költemény czímeikben már Joannes Gazæus és Georgius Grammaticus előtt gyakran használják az anakreoni elnevezést. Sophronius az anakreoni sorokat cuculiumokkal kombinálja, mit valószínűleg a keresztény egyházi költészetből vett át; költeményei a pinaxban 'Ανακρεόντια-nak vannak czímezve, melyek szerkezet tekintetében a későbbieknek mintául szolgálhattak, a kikiél gyakori a στίχοι ἀνακρεόντριοι elnevezése az anaclomenu-soknak.

HITTRICH ÖDÖN.

Görög Anthologia XIV. 126.

Itt nyugszik Diophantos. A sir maga — bámulatos mód! —
 Szám-művészettel hirdeti élte korát.
 Egy hatodát szána neki gyermekidőnek az isten,
 Még fél annyi után képire pelyhet adott.
 Egy heted eltelvén nászfáklyát gyujtata néki;
 Végre öt év multán fiuval áldja meg őt.
 Kései, gyöngé fiú! Csak félig elérted atyádnak
 Élte korát s hamarán elragadott a halál.
 Vigaszt lelt a tudós négy évig a számtudományban
 És azután maga is élete végire ért.

Szász Károly is fordította; l. Dr Mocnik-Szász K. Számítástan
 I. r. Budapest. 1876. (9. kiad.) 155. lap. — Fordítása így szól:

E kő alatt nyugszik Diophant porháza;
 Hány évet élt? — maga ekkép magyarázza:
 Mint gyermek játszá le élete hatodát,
 Tizenkettedrészét mint ifjú élte át.
 Még hetede mulva hű nőjét találta;
 Öt év mulva lőn egy gyermekkel megáldva.
 De ez csak félannyi időt élt, mint atyja,
 Kitől őt a halál ölébe ragadja.
 Négy évig gyászla még agz apja őt sírva;
 Mondd meg, mily korában szállt tehát a sírba?

Θαῦμα-*t* én nem magára a síremlékre, hanem a felirat csodálatos
 voltára vonatkoztatom, a mit Bachet de Meziriac is latin fordításában
 «mira arte»-val fejezett ki.

Diophantos Kr. e. IV. századbeli tudós, Alexandriából. Ő volt az
 első író, a ki arról, a mit most algebrának nevezünk, értekezett.
 'Αριθμητικὰ című munkája 13 könyvből állott. Csak 6 könyv van meg
 beőle. A feladvány megoldása így szól: Diophantos gyerek volt 14 évig,
 ifjú 7 évig, 33 éves korában nősült, 34 éves korában fia született; ez 42
 évig élt, atyja túlélte négy évvel s összesen 84 éves lett. P. T. E.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.*)

I.

Gyöngyösi István életéről kevés adat maradt ránk s az a kevés is sovány, hézagos. Kétszáz esztendő óta (1664—1864) minden öt évre esik egy-egy kiadása egyik-másik művének s Dugonics András még (vagy már) alig tud valamit a legolvasottabb magyar költő, a lehangzatosabb magyar versek írójának életéről! S ma sem sokkal tudunk többet: be kell érünk jellemének néhány vonásával, hivatali pályájának néhány mozzanatával, melyekre nem annyira a buzgó Dugonicsnak «reménye fölött nyert, nem is álmodott» adatai, mint a költő művei vetnek némi világosságot. Vigasztaljuk magunkat Dugonicsként: van nekünk nemcsak poetánk, hanem hivatalbeli emberünk, nádorispányunk, sőt királyunk is elég, kikről szintén ily keveset, vagy még ennyit sem tudunk.

Költőnk a Gyöngyösiek gömörmegyei régi nemes családjából származott. Születésének évét Dugonics adat hiányában «az észnek szerkesztető tudományához folyamodván» 1620-ra teszi, mert 1653-ben már táblabíró volt. Megnyugszik ebben Toldy is, míg Arany János az ily számítással kijövő hosszú életkorból (84 év) lealkudhatónak gondol 5—6 évet, mert Gyöngyösi utolsó éveiben is ernyedetlenül munkálkodik, mint író és tisztviselő. Vallásáról egy munkájával tesz bizonyosságot: a *Rózsakoszorú* kath. szellemében, de a legkisebb felekezeti elfogultság nélkül van írva. Ebben az időben, mikor a két részre szakadt országban a szenvedélyek tüzeit a vallás, e legégőbb olaj táplálja: ezt nem utolsó érdemül kell betudnunk.

Van Gyöngyösinek egy költeménye: *A család Cupidónak kegyetlenségét megösmérő és mérges nyilait kerülő tiszta életnek géniussa*. Ezen elbeszélő költemény egészen subjectiv: hőse maga

*) Dugonics: *Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványai*. 2 kötet. — Toldy: *Gyöngyösi István válogatott poetai munkái*. 2 kötet. — Arany J.: *Gyöngyösi István*. (Próz. dolg.). — Pauler Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése*. — Thaly K.: *Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irodalomtörténetéhez*. — Acsádi: *Széchy Mária*. — Thaly és Pauler: *Adalékok Gyöngyösi István életéhez*. (Századok, 1870. 2., 6. füz.; 1871. 4. füz.)

a költő; s ha nem volna oly zavaros, bő forrása lenne a költő életrajzának. Szerkezete sokban hasonlít Dante *«Pokol»*-jéhez. Költőnk egy sűrű erdőben Venusra bukkan, ki fia, Cupido elvesztésén kesereg. A költő előtt ismeretlen ez a név. Venus csudálkozik: hogy lehet egy férfiúnak, «ki már pelyhesedni kezd s a gyermeki időn átment,» nem ismerni Cupidót? Ne csudáld — mond a költő —

Hogy fiaddal eddig meg nem ösmérkedtem,
Mert ezelőtt Fébus mellett neveltettem,
Onnat elszakadván, Márs szolgálja lettem.
Pallásnak tanultam forgatni dárdáját,
Gondolni se mertem Cupidó dsidáját.

Dugonics a forrás megnevezése nélkül állítja, hogy Gyöngyösi 1640-ben elvégezvén iskoláit, legelsőbbben is a füleki kapitányhoz, gróf Veselényi Ferenczhez, folyamodott; ez megismervén szép esztét és költői tehetségét, komornyikául — titkárául — fogadta. Arany János nem látja bizonyosnak, hogy egyenesen mint titkár lépett Veselényi szolgálatába, előbb tán apródi szolgálatot teljesített. Dugonics adata onnan került ki, a honnan a születés éve: «az észnek szerkesztető tudományából», mert egyedüli forrásából, Gömörmegye jegyzőkönyvéből azt nem merithette. Arany János feltevése megállhatna a fentebbi versek, de nem az alábbi adat mellett. Nem tudjuk ugyan, hol és mikor végezte iskoláit, hol és mi foglalatosságban töltötte ifjú korát, de hogy nem volt apród Veselényinél s komornyik sem oly korán, mint Dugonics állítja: kitűnik Széchy Máriának 1669-ben kelt adomány leveléből, melyben ez áll: «Nemzetes Gyöngyösi István uram... üdvözült uramat ő kegyelme életében egynéhány esztendeig... komornyikúl szolgált, ő kegyelmének halála után pedig... elsőben udvarunkban continuálván a komornyiki tisztet és azután balogi kapitánynyal lévén, esztendeig szolgált azon hivatalában is.»

Komornyiksága előtt még tábla-, majd seregbíró is volt. Táblabírónak 1653-ban választották Gömörmegye rendei. Dugonics szerint ugyanezen évben és napon ülte lakodalmát is Békényi Zsófiával. Erre ismét a «szerkesztető tudomány» vezette s úgy látszik, az egész a zárjel közé tett «33-esztendő levén»-re támaszkodik. Mint táblabíró házasodhatott. Ha csak ez nem támogatja Dugonics állítását, meg az, hogy *Murányi Vénust* 1664 körül «sok

értetlen csecsemők zajgódásokkor»¹⁾ írta, — mert egyébként 1653. január 4-nek kettős örömnépe be nem bizonyítható. Nem sokáig szolgálta a vármegyét. A mint egy levele mutatja, 1658-ban már seregbíró, idősb Koháry István főkapitánysága alatt, Füleken. E levélben panaszszal fordul urához, hogy elfogyott a buzája, segítse ki, mert ugyannyira vékony proventusa vagy, hogy annak jövedelméből egyik cselédjét sem sustentálhatja. E sanyarú állapotból ment komornyiknak, 1660 körül. 1663-ban már Veselényinél van.²⁾ 1664-ben nyomtatva jelenik meg elsőnek ismert műve, melynek címe a maga teljességében: *Márssal társalkodó Murányi Vénus. Avagy annak emlékezete, miképpen az Méltóságos Gróf Hadadi Vesseléni Ferencz Magyarország Palatinussa, akkor füleki Főkapitány, az Tekéntetes és Nagyságos Gróf Rimaszécsi Szécsi Mária asszonynyal jövendőbeli házasságokról való titkos végezése által csudálatos képpen megvette az híres Murány várat. Íratott ugyanaz ő Nágok komornyikja, Gyöngyösi István által. Nyomtaták Kassán, 1664. esztendőben.*³⁾ E címnek, nem hiába, hogy oly hosszú, egész kis története van. Ennek köszönheti Széchy Mária a *Murányi Vénus* nevet.

Acsádi Ignác néhány év előtt egy könyvet írt Széchy Máriáról, melyben adatok alapján sokkal jobb színben tünteti fel őt, mint a hagyomány szerint ismertük. Látszik, hogy érdekelte a tárgy. Mint mondja: a szép asszony alakja «századok ködfátyolán át ma is kaczerán és ingerlően mosolyog le rája». Képzeltetni — mivel egy tárczaczikkban le is írta — meglepetését, mikor a történelmi kiállításon meglátta Széchy Mária arczképét, mely inkább — ha szabad így szólanom — nem szép, mint szép asszonyt ábrázol. Mert megjegyzendő, hogy igen nagy azok száma, kik Széchy Mária szépségéről könyvet írtak, de senki sem látta közülök a híres nő arczképét. Acsádi úr hajlandóbb azt hinni, hogy a festő volt rossz művész, mint azt, hogy Széchy Mária nem volt szép asszony. Lehet. Ám Széchy Máriának sokkal több volt az izlése és hiúsága, semhogy kontár festővel festesse le magát, vagy, hogy rossz képet

¹⁾ Az első kiadásban: «sok értetlen csöcselék kiáltásával zajgó szálásokon.» E kiadás egyetlen példánya a pesti ref. főiskola könyvtárában van.

²⁾ L. Füleken 1663. május 7-ről kelt levelét. Thaly: Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irodalomtörténetéhez. I. Függelék.

³⁾ Az első kiadás czímlapjáról.

fogadjon el. Nem lehetetlen, hogy nem nagyon szép asszony volt. Acsádi úr Gyöngyösi költeményén kívül még csak egy argumentumot tud felmutatni szépsége mellett: egy bucsuztató verset, a mire ő sem sokat ad. Kortársai sokat foglalkoznak vele, de egy szót sem szólnak szépségéről. Gyöngyösi mint költő magasztalja, és sem jobban sem egyénibben, mint pl. Lónyai Annát egy másik művében, *Kemény Jánosban*. Mi hát annak az oka, hogy Lónyai Annabájjait elfeledte a világ, míg a Széchy Máriaét — Gyöngyösi után — versenyezve magasztalják a költők.

Dugonics András 1796-ban kiadta *Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványait* s Előintésében ismerteti az egyes költeményeket. A *Murányi Vénusról* így szól: «mivel Gyöngyösi e könyvében Széchy Máriaat *Murányi Vénusnak* nevezi, ajándékba kapott egy falut». Acsádi úr is, a mint a ködfátyolon át kaczerán és ingerlően mosolygó alak megjelenik lelki szemei előtt, így kiált fel: «Ez az asszony a *Murányi Vénus*, Széchy Mária».

Valóban ez a két név, isten tudja mióta, egyet jelent. És Széchy Mária szépségének híre, varázsa e névben rejlik: *Murányi Vénus*. S ki adta neki e nevet? Gyöngyösi István, ki a *Márssal* társalkodó *Murányi Vénust* írta; vagy azok, kik így értették a költemény címét: *Veselényi Ferenczcel* társalkodó *Széchy Mária*? Hogyan értette a költő, azt ő maga így magyarázza meg Ajánlólevelében: «*Poétai költeményekkel is szaporítottam irásimat, Vénusnak és Mársnak tulajdonítván a Murányi dolgoknak szerencsés végben menetelét; de nem ok nélkül, mert a régiek a Vénust szerelem Istenasszonyának, Mársot Vitézség Istenének tartották; én is a Vénuson szerelmet, a Márson vitézséget értek irásomban, valóságos dolognak tartván, hogy e Nagyságtok cselekedete a Vénus és Márs, azaz Szerelem és Vitézség segedelme által ment végben, a vitézséget a szerelem, a szerelmet a vitézség bátorítván. A honnét Márssal Társalkodó Murányi Vénusnak neveztem munkámat is.*» Tehát a cím értelme ez: *A vitézséggel szövetkező szerelem Murányban*. Igaz, hogy a költeményben Mars és Venus nem mindig a vitézség és szerelem fogalmai, hanem valóságos személyek; de mindig valóságos olympusi istenek. A mint Veselényi nem Mars, úgy Széchy Mária nem Venus. Ha tudta volna jó Gyöngyösi, hogy Asszonyának szépségét nem verseiben, hanem könyvének czimlapján örökítette meg!

Minthogy Gyöngyösi már mint komornyik írta költeményét, az alatt az egynehány év alatt kellett írnia, mit Veselényi mellett

ennek haláláig (1667) töltött. Ez az egynehány év pedig nem nyulhatik beljebb 1658-nál, mert ekkor még seregbíró volt. Komornyksága tehát 1658—60-tól 1667-ig terjed körülbelől. S mivel munkáját, mint maga mondja, nagyobb részről úton, sokszor félbeszakasztva, toldozgatva-foltozgatva írta és sokára ballagott végig a dolgon: a költemény eredetét 1659—64 közé lehetne tennünk. Arany János 1653—59 közé teszi a *Murányi Vénus* keletkezési idejét, úgy gondolkodván, hogy nem írhatta Gyöngyösi mindjárt a megénekelt esemény után, mivel megfeleltette annak évét (1644) is, két évvel későbbre tevén; de kevéssel sem a kiadás előtt (1664), mert címlapján ez áll: «melyet írt volt, mostan pedig újabb megjobbításával a verseknek kibocsáttatott és nyomtatott.» Ez azonban nem az első (Kassa, 1664.), hanem a második (Lőcse, 1674.) kiadás címlapján áll; az első «iratott ugyan ő Nágok komornykja által». Arany ugyanis a Dugonics kiadását olvasta, Dugonics pedig sem a kéziratot, sem az első nyomtatást nem ösmerte; ő a lőcsei kiadásokat forgatta, kéziratban pedig csak *Charikliát* és *Cupidót*.

Toldy a Dugonics-féle *Murányi Vénus* ajánló levele alatti 1674-et azzal igazítja 1664-re, hogy akkor már sem Veselényi sem Széchy Mária nem élt s így nem ajánlhatta nekik Gyöngyösi a művet. A dolog azonban úgy áll, hogy a kiadó a második kiadás nyomtatása évét írta az első kiadáshoz írt ajánló levél alá. Bizonyára kijavította volna ezt a költő, ha tudtával készült volna a második kiadás; valamint ezt is: «sok értetlen *csöcsömők* kiáltásával *zajgódásokkor*» úgy, a mint az első kiadásban írta: «sok értetlen *csöcselék* kiáltásával *zajgó szállásokon*»; s nem tűrte volna meg, hogy «a verseknek újabb megjobbításával kibocsáttatottak» nevezze az élelmes kiadó a második kiadást, mely mindössze is néhány versszak elhagyásában s egy pár lényegtelen változtatásban különbözik az elsőtől.

Mivel a költemény a legapróbb részletekig megegyezik ama francia munkájával,*) ki Veselényi előadása után mondja el a történetet: azt gondolná az ember, hogy magától Veselényitől hallotta Gyöngyösi is. De az ajánló levél épen nem teszi ránk azt a benyomást, mintha oly költeménynek lenne bevezetése, melynek tárgyát magától a hőstől nem régebben hallotta volna az író. Egé-

*) Jean de Laboureux: Histoire des Amours du Comte et de la Comtesse Vesseleny. 1647.

szen váratlanul állott elő a költeménynyel; az ajánlólevélben mintegy előkészíti a megénekelteteket az olvasásra; megmagyarázza: mi czélból, mily felfogással, mily körülmények között származott a költemény, mit jelent abban Mars és Venus. Az ajánlólevél tehát azon alkalomra készült, mikor Veselényi és Széchy Mária először vették kezökbe a Murányi költeményt. Vajon kéziratban olvasták-e először? A költő egyenesen azzal a prætensioval ír, hogy urának és asszonyának «örök emlékezetet érdemlő nagy cselekedete a következő időknek messze határirra repülvén, éljen örökké». Históriáját a görögök és rómaiak «halált nem ösmerő krónikáival» teszi egy sorba, abból a tekintetből, hogy ő is «sok száz esztendőkkel éltet urát és asszonyát sirba szállások után». Írása közben oly művek lebegnek szeme előtt, melyek «a szép híreket, neveket szerte-szélylyel az egész világon örökké megmaradandóságra segítik». Az ajánlólevél eme szavai inkább illenek egy kinyomtatott mű, mint egy kézirat elé. Azt gondolnám tehát, hogy a már kinyomtatott művel kedveskedett s nem nyújtotta be előbb kéziratban. Mivel pedig 1664 előtt egy-két évvel már Veselényi komor nyikja volt, nem mondhatjuk, hogy *Murányi Vénus* által nyerte hivatalát. Igaz, hogy nem ez volt első munkája; azonban semmi nyoma Dugonics azon állításának, hogy költői érdem juttatta Veselényi udvarába. Mind a nádor, mind Széchy Mária nagy kedvelői voltak a költészetnek, sőt Murány asszonya meg is próbálkozott a versírással. Veselényi sokat tartott ama kettős diadalára; a hiú Mária sem maradhatott hidegen, midőn kalandját a legsengőbb versekben olvasta. S fenmaradt leveleik halmazában egy sort sem találni Gyöngyösiről a *költőről*. Mikor *Murányi Vénus*, a könyv megjelent, Murány Venusa már közel járt a 60-hoz, a beteges nádor meg épen azt taposta. S épen 1664-től Veselényi haláláig éltek legizgatottabb napjait életöknek, ama *titkos szövetségben*, melynek Veselényi feje, Széchy Mária pedig valóságos jegyzője volt. Feletébb hát nem ütközünk meg, ha leveleikben nem emlékeznek a költőről. Szerették ők Gyöngyösit s nem is lehetett volna őt nem szeretni. Egy olyan udvarban, mint a nádoré, kiváló szerep juthatott egy oly férfinak, mint Gyöngyösi volt. Művelt, jókedvű s mindenekfelett szellemes embernek mutatja magát munkáiban, társaságban sem lehetett más.

Veselényi két évvel *Murányi Vénus* megjelenése után, Nagy András mezei hadnagya magvaszakadtával ennek mindennemű

javait Gyöngyösinek, «*tamquam bene meritæ personæ*», ajándékozza. Feleségestől együtt annyira elhalmozta kegyével, hogy a komornyik irigyelt ember lőn a nádori udvarban s életét sok zaklatás zavarta meg. Veselényi halála után is «keservesen jutnak eszébe azok, melyekkel eleitől fogvást érdemetlenül rongálta az udvar». De híven és szorgalmasan szolgálta urát annak holtáig s azután is viselte még a komornyiki tisztet az özveg asszony mellett 1668 októberének végéig. Szomorú ősz volt ez szegény Gyöngyösinek. Valami pletykába keveredett, vagy a mint ő mondja: «átkozott hirharangok ellene zavarták úrnőjének szívét», és számkivetetett a balogi várba. Egy év mulva ír hozzá Széchy Mária s melléklí bizonyos Dózsáné vádlevelét, egy nem épen tisztességes viszonyáról. Válaszában a többek közt azt írja a bús hegyi várból: «A lymbusbeli szent atyák az ó-testamentomban, a purgatoriumbeli lelkek az újban: nem óhajtják jobban szabadulásukat, mint én azt, hogy a Nagyságod néhai kegyelmességéből számkivetett voltomban, bár csak egy lineából álló parancsolatjával vigasztaltatnám valaha. Kegyelmes Asszonyom! — írja tovább — bizvást ünnepet írhatna a lőcsei kalendárium holtom után az én nevemre, és a szűzeknek serege litania gyanánt áhétatosan énekelhetné a processiókban: *Sancte Gyöngyösi, ora pro nobis!* . . , ha oly töredelmes lehetnék Istenem ellen cselekedett bűneimről, mint a mily megkeseredett vagyok, hogy ily nagy kedvetlenségébe jutottam Nagyságodnak» — — «Ha olyan volna az a szolgáló, a mineműnek Nagyságod előtt hirdetik, — minthogy már épen szerzetes zabola alá fogtam életemet —: keresztvetés nélkül csak reá sem mernék nézni, félvén a tentatiótól; de minthogy szintén oly együgyű, mint magam, botránkozás nélkül reméltem szolgálátját.» «Sok az én keresztem Kegyelmes Asszonyom — írja végül; de a mely Isten ezeket titkos ítéleti szerént reám ereszté: bízom, azon Isten üdövel elveszi vállaimról; s ha fényes napot nem is, nekem is virraszt valami homályos hajnalt valamikor!» Thaly Kálmánnak a levél mélyebb pillantást enged a költő és Széchy Mária közötti szerelmi viszonyba. Szerinte hiúságát sérthette meg, vagy féltékenységét ébreszthette fel asszonyának Gyöngyösi, ezért küldetett a bús hegyi várba. Mehetünk-e eddig? Annak a sok rossznak, mit Széchy Máriáról kortársai mondanak s a hagyomány fentartott, nagy része bizonyára elfogultság és mesebeszéd. Ám az is bizonyos, hogy hiú, nagyravágyó és könnyelmű volt mód felett. Nagyobb és bonyolultabb

adósság nem pusztított el főúri birtokot még napjainkban sem — a mi nagy szó — mint az övét. Szekérszámra vásárolta s küldte zálogba az ékszereket. Gyomor- és májbajban szenvedett — bizonyosan a fűzéstől — s még öreg asszony korában is fűzte magát. Várában egyik mulatság a másikat érte. De Gyöngyösi, ki akkor került tűzhelye közelébe, mikor ez már hamvahodó félben volt, nála nem igen melegedhetett. A hajdani Vénus már ekkor beteges vén asszony. Nagyobb hányatások árán kevés hajó érte el a révpartot, mint szegény Széchy Mária földi élete. Férje meghalt, s a legzavarosabb két dolog maradt rá: a titkos szövetség szálainál csak vagyoni ügye volt bonyolultabb. Semmi sem viselhette volna meg jobban testét és lelkét, mint ezek gondja. A legfájóbb bántalmakat tapasztalá: érezve azok lenézését, kiket egykor semmibe vett, keresve azok kegyét, kiknek azelőtt szolgálatát fizette meg. Az az asszony, ki nem rég egy ország dolgát forgatta elméjében s a szövetség tagjait ujján: most jószágigazgatója karjaiba veti magát. Szinte erőszakolja szolgálatát, mikor a jószágigazgatóné betegágyat feküdt; de ez a szolgálata igénybe sem vétetett; a komaságot is csak saját kérelmére nyerte meg. Kétségeesésében a trónhoz esedezik, férje érdemeire hivatkozva, kegyadományért. Én ama levélből nem olvasok ki többet annál, hogy Gyöngyösi, ösmerve úrnője szomorú állapotát, egy pár derült percet akart neki szerezni trefás ötleteivel, — mit gyakran megtett bizonyára annakelőtte is. Hanem ha igaz, hogy nem zörög a levél, ha a szél nem fújja: úgy az is igaz, hogy Gyöngyösi csapodár ember volt.

Egy évet töltött Balogvárbán, szánva-bánva bűneit. Imént tárgyalt leveléből tudjuk, mi volt a bännivalója. Erre a *Csalárd Cupidó* is derít némi világosságot. E mű nyomtatva csak a költő halála után jelent meg, 1772-ben, Budán, névtelenül, Dugonicscsal: telve kaczérságokkal. Dugonics Gyöngyösi kezeírása szerint adta ki, melyben nincsenek ama kaczérságok, de rajta van a költő neve s gróf Koháry Istvánnak van ajánlva 1695-ben. Ekkor azonban csak «újabb rendbe vette, régi elrongyolott írások töredékeiből», mert «már ennekelőtte alkalmas esztendőkkel megírta». A *Csalárd Cupidó* így kétféleképen maradt rá. Dugonics a maga kiadását tartja az igazinak, a többiekben található ocsmányságokat pedig «valami semmirekellő kaczer emberke» toldalékainak. Gyöngyösi költeményes maradványinak I. kötetét azon ígérettel adta sajtó alá, hogy *Cupidót* toldalékostúl együtt fogja kinyomatni. De

mikor a II. kötet végén *Cupidóra* került a sor, megfontolta a dolgot; s hogy kárt ne tegyen az olvasók jó erkölcsében, elhagyta azon kaczárságokat, melyeket — mint mondja — úgy sem talált Gyöngyösi emberséges elméjével megegyezőknék. Dugonics eljárása szolgáljon magyarázatául annak, hogy ama kaczárságok részletezésébe nem bocsátkozom. De hogy azok valóban Gyöngyösitől származnak, bizonyítja nemcsak több kézirati példány s a nyomtatott kiadás, hanem többek között a mű compositiója is. Annak megvilágosítására, hogy mennyi nyomort és kint okoz a szerelmi csáb, bizonyára nem oly kevés képet nyújt a bőbeszédű, s argumentumokból, példákban kifogyhatatlan Gyöngyösi, mint a mennyit a castigált példányban találunk. Amaz ocsmányságok pedig épen argumentumok, példák. Igen természetesnek találom, hogy azt a példányt, melyet az istenes Kohárynak ajánlott, megtisztogatta, vagy a mint ő mondja a címlapon : újabb rendbe vette.

Ha azon «alkalmas esztendőket» keresem, melyekben *Cupidó* keletkezett, úgy találom, hogy ha keletkezni nem is keletkezett a mű, eszméje legalább 1668—69-ben fogamzott meg a költő lelkében. Hol és mi foglalatosságban volt ekkor? Számkivetésben volt és szerzetes zabola alá fogván életét, vezeklett a balogi várban. A *Csalárd Cupidó* sem egyéb, mint vezeklés; a cím szerint «a csalárd Cupidónak kegyetlenségét megösmérő és mérges nyilait kerülő tiszta életnek *Geniussa*». Fentebb emlitem, hogy Gyöngyösi önmagáról írta e költeményt. Végig nézi Amor rabjainak nyomorát, őt magát is üzőbe veszi Cupido, de az istenasszony, Diana fogja pártját s megmenekül.

Én pedig Diána lábához borulok,
Köszönöm, általa hogy megszabadulok,
Esküszöm : így többször meg nem bolondulok,
Én vesztetre bogár után nem indulok.

Nem kívánom többé Cupidót ösmérnem,
Annak moslékjába szívemet kevernem;
E szűz asszonyt fogom örökké tisztelnem,
S a tiszta életnek ruháját viselnem.

Diana nem tartja őt elég erősnek e fogadalom megtartására. Kézen fogja, négy Nymphát mutat neki egy domb oldalán, hogy válaszszon közülök egyet,

A kivel midőn jutsz igaz szeretetben,
 A házasságbeli istenes szerzetben,
 Lészen ugy is részed a tiszta életben,
 A szemérmességet tartván őrizetben.
 Mert az a szüzesség, kit elméd feszeget,
 Mintsem romló földet, inkább illet eget.

Majd vadászni mennek ; Diana küzdelme a szarvassal, vadkannal és medvével, példázata annak, hogy a költő ellen is Cupido három fenevaddal : test-, világ- és ördöggel fog kelni. De ne csüggedj el — mond Diana —

Igaz hit, reménység, isteni félelem,
 Szeretet, *bőjt*, szegényt tápláló kegyelem,
 A szives könyörgés s tűrő engedelem
 A te oltalmadra derék segedelem.

A költő így esedezik az istennőhöz :

Alázatossággal borulok lábadhoz :
 Ne vess meg, ha egyszer fogadtál magadhoz ;
 Tarts melletted, azért jöttem udvarodhoz,
 Hogy köteles legyek ott szolgálatodhoz.

Gyöngyösi épen ezen művéhez nem adott semmi magyarázatot, melyhez leginkább kellene. *Murányi Vénus* előszavában megmondja a gyengébbek kedvéért, hogy Marson vitézséget, Venuson szerelmet kell érteni. De hogy igazodunk el Cupidóval? Gömör-megye hegyei között találjuk Nemzetes Gyöngyösi István urat, Venus, Cupido, Diana és Nymphák társaságában. Már Toldy megütkezött abban, hogy : Venus, az istennő, nem lelve fiát, egy halandóhoz folyamodik segítségért ; hogy maga a költő hőse a történetnek ; hogy Diana összevegyít pogány, jelképes és keresztyén felfogást és hogy Gyöngyösi, a régiség ismerője, oly anachronismuskokat követett el. Venus itt is a *szerелеm*, Cupido a *szerelmi vágy*. Vajon Diana, ki a szerelem örvényeiből a tiszta életre vezérli a műben a hőst, nem ugyanaz a nő-é, ki a valóságban Gyöngyösi Istvánt, komornyikját, «bizonyos gyanús gondolatokra, kegyelméből számkivetette,» Balogvárba küldte, de egy év múlva «a tiszta életnek ruhájában» visszafogadta. Más munkájában is rejt élő személyeket mythologiai álarcz alá : Esterházy nádort dicsőítő versében Magyarország Nympha képeben panaszolja baját ; a bécsi

követ Mercur mezében hozza neki Leopoldtól, a sasos Jupitertől azt a jó hirt, hogy Esterházy Pál, a Griff, vont mellette kardot, melynek a Nymphea, de maga a sasos Jupiter is örvend Junóstul együtt. Nem hihetetlen, hogy Széchy Máriát Diana ruhájába öltözteté; s ha ez igaz volna, tisztán állana előttünk a költő és úrnője közötti viszony: Széchy Mária mintegy kézenfogva vezette az eltévelyedett költőt a tiszta élet útjára. Mily megbízhatatlan sokszor a hagyomány! Széchy Máriát a női szépség tökélyében, mint Venust képzeltük magunknak: s egy nem rég előkerült arcképén nincs rajta semmi szépség; ledérnek, erkölcstelennek tartotta mindenki ez ideig: s Acsádi Ignác könyvéből megtanultuk, hogy hí feleség és sokban tiszteletre méltó nő volt. Ha helyesen magyaráztam meg a *Csalárd Cupidót*, egy újabb bizonyossággal szolgáltam rehabilitációjához.

Költőnk még abban az évben, melyben fentebb ösmertetett levele költ, elhagyta balogvári remeteségét. Nem lehetetlen, hogy a levél lágyított úrnője megkeményedett szívéen. Sőt ugyanazon év végén (1669 okt. 14.) kelt az az adománylevél is, melyben Széchy Mária Babaluska gömörmegyei falut ajándékozta Gyöngyösinek, arra való tekintetből, hogy híven és szorgalmasan szolgálta Vese-lényit s annak halála után sem hagyta el az özvegyet, bár jobb hivatal is kínálkozott számára; és hogy szolgálata alatt «holmi szerencsétlen casusi miatt nem csekély károkat is vallott». Ime, az adománylevélben semmi nyoma annak, hogy *Murányi Vénusért* nyerte a fejedelmi ajándékot: egy falut egy versért. Szinte nem jól esik keresztül huzni ez adatot, mely páratlanul állott irodalmunk történetében. Babaluska zálogban volt Széchy Mária kezén 1200 forintban s Gyöngyösi 400 tallérban kapta, mely összegért Széchy Mária vagy örökösei mindig visszaválthatják vala. Ki is váltotta 1695-ben Koháry István, a tulajdonos, 1200 forinton. Tehát 400 tallérért kapott Gyöngyösi 1200 forintot. Szó sem fér Széchy Mária bőkezűségéhez. Hanem én nem látok valami nagy különbséget a közt, hogy egy 100,000 talléros követelését, vagyis az annak biztositékaúl szolgáló lengyelországi birtokot eladta Lubomirski herczegnek 40,000 lengyel forinton, egy 1200 frtos követelését pedig Gyöngyösi Istvánnak 400 talléron.

A költő ugyanazon évben ajánlotta *Csalárd Cupidó* című művét Kohárynak, melyben ez letette az 1200 frtot Babaluskáért. Az előtt öt évvel új esztendei ajándéku küldi neki a *Rózsakoszorút*

egy hosszú és tömjénező levél kíséretében. 1674 előtt tett már egy versről gróf Kohárynak ígéretet, mint egy ehhez írt levele mutatja. Bánja és szegyenli, hogy ígéretét ily későn teljesítette. A nagy műveltségű főúr, maga is költő, nagy kedvelője volt Gyöngyösinek; s a Rózsakoszorúhoz írt ajánlólevél mutatja, mily nagy tisztelője volt ő Kohárynak. Vagy tán szerette volna megtartani Babaluskát s ezért kereste Koháry kezét?

Széchy Mária lengyelországi birtokát Gyöngyösi adta el; e végből járt 1667 őszén Lengyelországban. Vajon nem volt-e politikai küldetéssel összekötve ezen útja? Zrínyi Péter sokat remélt egy lengyelországi beavatkozástól s lengyelországi összeköttetések szerzésére épen az adta az alkalmat, hogy ott Széchy Máriának birtoka volt. Épen ez időtájban értekezik Zrínyi a lipesei várban a krakkói kanonokkal, sőt ő maga is készül Lengyelországba. Nem lehetetlen, hogy a birtokeladáson kívül más dolga is volt Gyöngyösinek. De nagyon csekély szerep lehetett az, melyben ő szolgált — ha szolgált — a szövetségeseket, mert annak vajmi csekély nyoma maradt fen. Tudunkkal egyszer keveredett bajba Széchy Máriáért. 1670 nyarán kilenczed magával a füleki várba záratott, mert az év elején megjelent a kormány által betiltott kassai gyűlésen. Előbb a főispánhoz, majd Szelepcsényi György-höz folyamodnak. Gyöngyösi írja a levelet s kéri az érseket, ki maga is a nemesi szabadság megsértését látta elfogatásukban — hogy, tekintve a királyhoz való hűségöket, szégyenítse meg vádlóikat, személyöket, javaikat a zár alól szabadítsa fel. Hihetőleg Szelepcsényinek köszönhatték, hogy egy hónapig sem ülték a füleki várban. Mikor Széchy Máriát őrizet alá tették, Gyöngyösinek nem lett semmi bántódása, maga jószántából követte úrnőjét Bécsbe. Tehát azt sem mondhatjuk, hogy politikai szolgálatait akarta megjutalmazni Széchy Mária Gyöngyösinek Babaluskával, mintha attól tartott volna, hogy épen tárgyalás alatt levő ügyében a titkár ártalmára lesz.

Széchy Mária 1671. juniustól 1676. októberig volt Bécsben őrizet alatt. A hű komornyik nem tudni, meddig maradt úrnője mellett. 1671. decemberben az volt a szándéka, hogy «míg nyavalyás asszonyának dolga végbe megyen», addig nem hagyja el; minthogy alkalmas időtől fogvást egészsége is csak imigy-amugy szolgál ottan, alig várja, hogy felszabaduljon a bécsi lakástól. Asszonyának dolga azonban, mint mondtam, csak 1676. októberé-

ben ment végbe, oly formán, hogy rokona, gróf Csáky László jótállása mellett Kőszegre költözhetett, hol 1679. jul. 18-án bevégezte földi életét.

Gyöngyösi 1671. decemberben írott levelében szól utoljára Széchy Máriáról. Nem menván jól végbe úrnőjének dolga s alig várván különben is, hogy megszabaduljon Bécstől: nem maradt a csekély évi díjból (1500 frt) szűken élő öreg asszony mellett. 1674-ben már Krasznahorka-Váralján, saját házában találjuk. Ez évből egy, Koháryhoz írt levele maradt fenn, melyben szól bizonyos intenciójáról, melynek folyamatát *Bécsben* Szelepcsényi György megátolta; említést tesz egy leveléről, mely már útban van *Bécs* felé. Talán amaz intenció és levél a Széchy Mária ügyével van kapcsolatban.

Hogy Széchy Máriától elkerült, Andrásy Péter gömörmegyei főispánnak volt jószágigazgatója. Ezt lehet következtetni néhány leveléből. Gazdasági dolgokról tudósítja Andrásyt s háborús híreket közöl vele, «nem annyira másra, mint arra nézve, hogy ennek-utána circumspectusabb legyen a maga dolgaiban,» tehát nem hivatalosan. Ez időben állandóan Váralján lakott s úgy látszik, az Andrásy jószágainak igazgatása mellett ügyvédkedett is. Thaly Kálmán szerint Zrínyi Ilona 1680-ban Munkácson, mint ügyvédjét említi, az ország leghíresebb törvénytudói közt. 1681-től fogva a vármegyén találjuk. Ez évben kettős bizalommal tisztelte meg Gömörmegye: előbb Hevesmegyébe küldötte seregélelmezés ügyében, majd követül a soproni országgyűlésre. Ezen az országgyűlésen — mely első volt az 1662-ki után — Leopold visszaadta a nemzet alkotmányos és vallási szabadságát s megengedte a nádorválasztást. Gyöngyösi egy költeménynyel üdvözli az új nádort. A költemény czíme: *Maga gyámoltalanságán kesergő és abban a kardos Griffnek szárnya alá folyamodó Nympha, a melylyel Magyarország mostani állapotját példázza és azt a Méltóságos gróf Esterházy Pál úrnak, azon Magyarország Palatinusának stb. ajánlja Nemes Gömör vármegyének a most itt levő országgyűlésre küldetett egyik követe: Gyöngyösi István.* Többen üdvözölték verssel az új nádort, de míg mások idegen nyelvekbeli írásokkal tisztelegtek — mondja büszkén ajánlólevelében — ő magyar versekkel örvendezik a régen kívánt magyar Palatinusi méltóságnak. A verset írásban nyújtotta be, ajánlólevel s a kardos Griffet, Esterházy czímerét magasztaló négy sor latin vers kíséretében. Követ-

ségéről azonkívül, hogy a sérelmek orvoslását várta ő is, mint mindenki, az országgyűléstől, csak annyit tudunk, hogy részt is vett a vallásos sérelmek tárgyalásában. Sopronból ír Andrásynak s kéri, hogy tudósítsa őt, miképen redeáltak kath. hitre az oláh-pataki, betléri és hárskuti szentegyházak, mert ezt neki szükségképen kellene tudnia.

Az 1683-ki megyei tisztújításon Andrásy főispán a megüresedett első alispáni székre a maga három jelöltje között első sorban a leköszönt alispánt, másodsorban Gyöngyösi Istvánt ajánlotta; a vármegye azonban, mellőzve a főispán jelöltjeit, a maga jelöltjei közül választott. Ha Gyöngyösi e bukása kapcsolatban van követtségével s nem a főispán elleni oppositíóban leli magyarázatát, úgy a követtség nem gyarapította népszerűségét. De ettől fogva feltűnően kegyébe veszi a megye. 1685-ben Karaffánál fordul meg, mint követ, «valami különös dolgok elvégzése iránt,» s még ez évben a katonasággal való számvetésre is kiküldik; a következő évben «a főbb embereknek és sok nemeseknek különös kívánságára» alispánná tétetett s 1687-ben követül is küldték a pozsonyi országgyűlésre; 1687-ben alispáni hivatalában megerősítik, noha épen le akar róla mondani; azután is, székújításkor ismételve kérését, hivatalát a pecséttel együtt letette, a választó szobából ki is ment, «de a rendeknek hatalmas kérésekre» tisztségét ismét felvállalta; 1690-ben újból megválasztják; 1691-ben «hosszasan megjelentette, minő terhére lenne alispánsága, s előbbeni kérését megújítván, a megszabadítást kívánta; de báró Andrásy Péternek és az egész Rendeknek nagy kérésére ismét felvállalta; nyakába háritották ekkor a jegyzőséget is;» a következő évben újból rávették a tisztség megtartására; 1693-ban — hét évi alispánkodás után — valóban nyugalomba vonul; hét évet töltött hivatal nélkül s 1700-ban ismét első alispán; felhozta megélemedettségét, gyakor betegségét, hosszú hivataloskodását, s hogy nem ő lesz az oka, ha majd nem tud jól megfelelni hivatalának — «de a Rendeknek és főképen a főispánnak kérésére elfogadta egy esztendőre» s viselte egész haláláig, melynek idejét az 1704. szept. 30-ki jegyzőkönyv e szavaiból tudjuk: «Gyöngyösi István az előbbeni számos esztendőekben Nemes Gömörmegyének érdemesült Föl-ispánja, — első alispán — a múlt napokban vett bucsút e világtól».

Arany János Gyöngyösi e szembetűnően gyarapodó népszerűségének magyarázatát a költő politikai viseletének fordulatóban

keresi, s ehhez a kulesot *Palinodia* című költeményének sorsa s két főmunkájának, *Murányi Vénusnak* és *Kemény Jánosnak* összevetése adja kezébe. Ugyanis: Gyöngyösi Esterházyhoz 1681-ben írt költeményét 14 év múlva kinyomatta, így változtatván a főcímet: *Palinodia. Prosopopoeia Hungariae*, és elhagyván az ajánlólevelet s a kardos Griffet dicsőítő latin verseket, sőt a saját nevét is. A költemény szövege azonban maradt minden lényeges változtatás nélkül. Ebből Arany azt következteti, hogy Gyöngyösi megbánta e költeményt — talán, mert csalatkozott a «kardos Griffhez» kötött reményében — s a *Palinodia* szó (visszaéneklés, visszavonás) véleménye fordultát akarja láttatni. De ha *palinodia* éneken való visszavonását jelenti annak, mit a költő másszor zengett, s Gyöngyösi ismerte a szónak ily értelmét: e cím alatt talán egy új költeményt írt volna, czáfolatát az Esterházyhoz írottaknak. Minden *palinodia* ilyen természetű, többek közt a Horatiusé, mely visszavonja a költő előbbi gúnyos bántalmait egy nő irányában. A mi a költő nevét illeti, az nemcsak a *Palinodiáról* hiányzik, s különben sem tulajdoníthatunk jelentőséget elmaradásának, azt tudva, hogy a költemény szövege maradt úgy, a mint a közönség írásban, a Gyöngyösi neve alatt már régóta ismerte. A nyomtatott költemény címe értelmetlen is: *Palinodia. Prosopopoeia Hungariae. Azaz Maga gyámoltalanságán kesergő és abban a kardos Griffnek szárnya alá folyamodó Nympha, a melylyel Magyarország mostani állapotját példázza.* Ki példázza? A *Nympha* itt is a *kardos Griffnek* szárnya alá folyamodik, sőt a címlapon egy kardos Griff képe ékeskedik. Mi jelentősége volna az ajánlólevél és a négy latin vers elmaradásának? A budai 1771-ki kiadás, mely negyediknek mondja magát, közli az ajánlólevelet, pedig ez is *Palinodia*, még pedig: *Palinodia tristis Hungariae* (s következik a költemény úgy, a mint a költő 1681-ben megírta). Ennek a címnek már igazán nincs semmi értelme. A corrector aligha nem *panaszos éneket* ért *palinodia* alatt. Az én véleményem ez: a költemény az egész országot bejárta kinyomatásáig, s vagy másolás közben változott meg a cím s maradt el az úgyis idejét múlt ajánlólevél, vagy a kiadó igazított rajta, ki se kérdve se hallva, más címmel, név és ajánlólevél nélkül nyomatta ki. Így járt *Kemény János* is; ennek címe minden kiadásban így kezdődik: «*Porából megélemedett Phoenix arvagy*» stb., a mi a kéziratban nincs meg; 1763-ki budai kiadását egy a szerzőhöz intézett latin vers előzi meg, mely minden más

kiadásból hiányzik. Az írói tulajdonjog ekkor még ösmeretlen fogalom. A mint egy munka megjelent, az ország, különösen a könyvnyomtatók közös tulajdona lett: kinyomtatták a hányszor nekik tetszett. Így járt *Murányi Vénus* is, melynek második kiadása néhány érthetetlen eltéréssel világosan tanuskodik a mellett, hogy a költő tudtán kívül került ki a sajtó alól.

Összevetvén *Murányi Vénust* és *Kemény Jánost*, Arany már a tárgy választásában is különbséget vesz észre. Amott Veselényi a hős, «az igaz király híve,» itt Kemény János, az erdélyi fejedelem. Veselényit a loyaltás erényében dicsőíti s a költő maga is ez érzelemtől van áthatva, erősen kárhoztatván az I. Rákóczy Györgyhez szító «pártütő» magyarságot; Kemény Jánosban pedig nemcsak a Barcsay ellen pártütő főhőst magasztalja, hanem II. Rákóczy Györgyöt is. Az ironia, mely *Murányi Vénusban* az erdélyi párt ellen irányul, *Kemény Jánosban* a német hadak ellen fordul. Mintha *Kemény* által a közvélemény ama felét is meg akarná nyerni, mely épen nem rajong vala a Murányi költeményben kifejezett eszméért.

De ne téveszszük össze azt az erdélyi pártot, melylyel I. Rákóczy György a török segítségével III. Ferdinánd ellen harczolt, azzal az erdélyi párttal, mely Kemény Jánost fejedelemmé választotta s Leopold segítségével a török ellen hadakozott. Gyöngyösi-nek jó embere volt mindaz, a ki a töröknek ellensége volt, azért embere neki II. Rákóczy György. De gyűlölte azt az erdélyi pártot, mely Erdély hagyományos politikáját követte s a törökhöz csatlakozott. Az a Gyöngyösi, ki III. Ferdinándnak híve, a murányi hős dalnoka s I. Rákóczy Györgynek a «török vazallnak» ellensége volt: mit sem változtatott politikai viseletén, mikor Leopold híve, Kemény János és II. Rákóczy György hőstetteinek megénekölője, s Barcsay Ákosnak, a «török vazallnak» ellensége lett. A gömörmegyei, kath. vallású Gyöngyösinek egy politikája volt: a német császár és magyar király segítségével egyesíteni, a török uralom alól kiszabadítani Magyarországot. Leopold híve maradt a török hatalom megtörése után is. Ezt vallja következetesen költeményeiben. Ironiája, melylyel *Murányi Vénusban* az erdélyi pártot illeti, még erősebb kifejezést nyer *Kemény Jánosban*, ugyanazon párt ellen, midőn pl. Déva és Fogaras vára

Segítséget titkon törököktől koldul,
Végtére Dévában az eszek megbódul
Német a Magyarral egymás ellen fordúl.

vagy midőn Barcsay András halálát írja le :

Barcsay András is a szelek folytában
Az Amán fájának hives árnyékában,
Szellőztette magát gránát nadrágjában,
Erről hitlevele függvén a nyakában.
Elszökött vala ez, hitét farba rugván,
Keményt rabságában álnokul elhagyván,
S azt miatta nehéz inségekre fogván ;
Most fizet érette, kötelen inogván.

Hogy Montecuccolit kigúnyolja, abban is következetes : ennek «rák-háton járása» volt oka annak, hogy Keménynek nem sikerült kiragadni Erdélyt a gyorsabb lábon járó török karmai közül. Ha közeledett volna az erdélyi párthoz, nem maradhatott volna meg jó lábon a főispánnal. Andrásy Miklóshoz és Péterhez írt levelei azonban arról tanúskodnak, hogy mindkettőjükkel mindvégig a legjobb viszonyban, jó barátságban állott, s hogy Gyöngyösi István valóságos labancz volt. Azon levelei is, melyeket gróf Koháry Istvánhoz írt, különösen ajánlólevele, melylyel *Rózsakoszorú* című művét küldi a legállhatatosabb labancznak, arról tanúskodnak, hogy ellensége volt «a haza csendességét háborgatóknak» s «a törökös czimborának». Az előbbieket alatt Rákóczyt és Bercsényit, az utóbbi alatt Thökölyt érti.

Ő írta volna az «*A ki régen fegyvert fogott hazájáért*» kezdetű verset,*) a törökös czimbora dicsőségéről? Meg van ebben Gyöngyösinek minden poetai tulajdonsága: nyelve, verselése, jellemzési és szerkesztési módja; de egészen ki van fordítva politikai elve: a mű kurucz minden ízében. Hogy írhatta e művet az, a ki a Leopold elleni titkos tervek kohójában — mint Veselényi és Széchy Mária hű embere — is megtudta őrizni loyaltását, s ki halála előtt egy évvel is a haza csendességének háborgatóit látta Rákóczyban és Bercsényiben. Testvér testvérhez nem hasonlíthat jobban, mint e költemény *Murányi Vénushoz*. Ugy hogy azt kell mondanunk,

*) Megjelent «*Ének Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról*» cím alatt az *Olcso könyvtárban*, mint Gyöngyösi műve.

hogyan vagy volt egy kurucz, ki oly híven tudta utánózni poesis-ban Gyöngyösit, mint költő költőt soha; vagy, hogy a labancz Gyöngyösi villámhárítóul egy kurucz verset tartogatott fiókjában arra az esetre, ha Rozsnyóba is beüt a kurucz mennykő. Ez utóbbi feltevést támogatja az, hogy *egy név sincs a költeményben*, a költő neve sem a czímen, és hogy nem jelent meg nyomtatásban, sőt írásban sem igen forgott kézen s tán csak abban az egy igen ép példányban maradt fenn, mely a nemz. múz. kéziratárában van. Ha kibocsátotta volna keze közül a költő, csak lemásolták volna nehányszor, ha ki nem nyomtatták volna is. A neveket nem másért hagyhatta el, minthogy sem a kuruczok előtt jobb, sem a labanczok előtt rosszabb színben nem akart látszani, mint a milyennek azelőtt ösmerték. Ha ez igaz, a költemény kevésbé tanúskodik politikai nézetének változtatása, mint a mellett, hogy költőnk valóságos virtuóz volt a verselésben, s ha a szükség úgy hozta magával: labancz létére kurucz-verset is tudott írni. Csak az vethet rá, ki e kort nem ösmeri. Egy jellemző adoma maradt fenn e világból: «Ki éljen, kurucz vagy labancz?» kérdik a kuruczok a tót. «Labancz» — válaszol habozva a tót. Neki esnek, jól elverik. «Ki éljen, labancz vagy kurucz?» kérdik a labanczok később. «Kurucz» — válaszol nagy bátran a tót, s még jobban elverik. Mi ebben a morál? Okos ember tudja, mikor mondjon kuruczot, mikor labanczot.

Költőnk családi életéről, alig tudunk többet a semminél. Széchy Máriától megválván, Krasznahorka-Váraljára költözött, az Andrássyak régi fészkebe, hol magának is háza és földje volt. Több mint húsz évig lakott Váralján; innen igazgatta Andrássy birtokait s mint alispán is itt lakott. Mikor az «udvari tündérség» nyelvére vette, bizonyynyal özvegy ember volt. Választott-e egyet Diána négy Nymphája közül s az istennő ajánlatára összekelt-e vele «a házasságbeli istenes szerzetben»? Erre nem találunk biztos feleletet. De bizonyos, hogy másodszor is megházasodott. 1679-ben feleséges és családos ember. Családja népes lehetett. Gábor fiát, ki körülbelül első feleségétől származott, 1699-ben főjegyzőnek választották, atyja alispánsága alatt; 1701-ben követül járt Bécsben, de távollétében is megerősítették hivatalában. Második házasságából több, kisebb gyermeke maradt, kiket úri jóakaratába ajánl Andrássy Péternek, 1700-ban. Eletének utolsó éveit csetneki pusztá-házában töltötte, régebbi betegségeinek és az alispánságnak terhet viselővén. Már azelőtt is panaszkodik törődött, egészségtelen, tántorgó-

örekségéről. De folyvást éber figyelemmel csüggött hivatalán. 1699-ben a méltóságos herczeg — a nádor — megállva pusztaháza előtt, fontos dolgokat üzent általa gróf Kohárynak. «Jól lehet — így ír Kohárynak — most igen gyenge egészséggel vagyok, és az én régi kínos nyavalyám semmiből sem recrudescál inkább, mint a commotióból; Jolsvának pedig igen köves és másképen is alkalmatlan útja lévén, nem kevés rázódással lehet azon általmenem: mindazonáltal feltettem magamban, hogy valamint-valahogy lehet, a Nagyságod szolgálatja kedvéért általvonassam még ma azokon magamat, akármely nehezen vihessem is azt végben, minthogy régtől fogvást kívánok Nagyságodnak udvarolnom; és ha annak alkalmatosságát most elmulatom: nem tudom, lehet-e ahhoz ezután valaha szerencsém? az én életem hátralevő napjai már igen kevesek lévén.»

Ilyen kiváló emberekkel volt Gyöngyösi jó viszonyban. Munkáit is ezeknek ajánlotta. Koháryhoz, ki maga is költő volt, poetai érdek is csatolta; neki ajánlotta a *Rózsakoszorút* és *Cupidót*. Andrásy Péternek ujesztendi ajándékuul küldi *Charikliát*, *Kemény Jánossal* Apor Istvánnak kedveskedett, kit csak hírből ismert és személyét is szerette volna megösmerni. Költeményei elé hosszú ajánlóleveleket szokott írni, melyekben rendesen «summásan foglaltatnak viselt dolgaik is» a megtisztelteteknek. Egyenes lineán vezeti le az Apor-nemzetséget Árpádtól, az Andrásyakat Erős Andorástól, ki a Scythiából kijött magyar kapitányok véréből való volt. Rendesen összekapcsolja őket a költeménynyel. A *Rózsakoszorú* senkit sem illet meg jobban, mint Koháry Istvánt, mert a mint e koszorú fejér és piros rózsákból, azaz vigasságos és keserves dolgokból köttetett: úgy a gróf életének koszorúja is, hol gyenge, hol sértő virágokkal, t. i. keserűséggel elegyes örömmel és dicsőséggel fűzetett eleitől fogvást. Andrásy Péter és neje Orlay Borbála születésükre, érdemükre és szerelmükre nézve hasonlítani Theogeneshez és Charikliához. Apor Istvánt az Apor-nemzetségről szóló költeménynyel szerette volna megtisztelni, de csoportosan tóduló dolgai nem engedtek ahhoz kellő időt; mint Erdély fiának ajánlja *Kemény Jánost*, ez erdélyi történetet. Magasztalásban nem fukarkodik. De nemes büszkeséggel mondja szintén, hogy «a maga cselekedetével dicsőült ember nem utóbb való azoknál, kik nagy ágyból születtek; sőt előbb-mozdítást érdemel az, ha ezek magok virtusitól és azok által szerzett dicsőségektől üres

ősi híres nemzetek», mert «elvész abban nemzetének minden fényessége, a ki csak eredetitől vészen dicséretet». «A ki nemzetével dicsekedik, a mások cselekedetét dicséri, egyedül a magunk jeles cselekedeti nemesítenek és dicsőítenek bennünket». Így azért épen, mert többször születésök dicsőségében magasztalja pátronusait, nem mondhatjuk, hogy szolgalelkű volt. E vád alól felmenti kora is, melyben a kritika sem volt egyéb, mint a mű elé függesztett magasztaló vers. S e kornak vethet-e sokat szemére a mai, melyben igazság és meggyőződés ellenére, egy szeszélyesebb és veszedelmesebb pátronusnak: a közönségnek kegyét hajhaszszak könyvek és lapok? A régi író, hogy boldogulhasson, sokszor hála vagy vonzalom jeléül megírta tömjenező ajánlólevelét, s azután következett munkája, melyet írt úgy, a mint szíve-lelke sugallta. Ma elmarad az ajánlólevél, de bizony megesik, hogy a könyv kötet-, s a lap évszámra egészben a tömeg szája íze szerint írt ajánlólevél.

II.

A XVII. század epikusai közül két költő magaslik ki, kik nem mesterségből, hanem ihletve írnak s valódi költők ma is: Zrínyi, ki üres óráiban Vergiliust és Tassót tanulmányozza s az epopoeia fönségébe emeli ősenek, a szigetvári hősnek történetét; s Gyöngyösi, a klasszikai műveltségű férfiú, kit költői szólam és verselés dolgában több mint másfél száz évig utól nem értek. Elbeszélő költészetünk velök, Zrínyivel compositio és jellemfestés tekintetében a műepos még eddig el nem ért magaslatára, Gyöngyösivel a költői nyelv és verselés olyan tökélyére emelkedett, melyből még Arany János is sokat tanulhatott. Zrínyi szakít a hagyománnyal, új utat tör, de nyelvének darabosságában, csengéstelen versében kora nem érti meg. Gyöngyösi a régi nyomokon jár, de a krónikát új elemekkel diszíti fel; bírja a nyelv és verselés erejét és titkát, s irodalmunkban példátlan népszerűsége emelkedik, műveinek egészen Csokonayig, irodalmunk több irányú fejlődése mellett, bámulói és követői vannak; s míg Zrínyit báró Liszti sovány krónikáival egy polczon lepi a por: Gyöngyösi neve 200 esztendő alatt (1664—1864.) 40-szer jelenik meg művei czímén.

Gyöngyösinek legkedveltebb volt s legérdemesebb is két munkája: *Murányi Vénus* és *Kemény János*. Toldy verses regényt

lát e művekben. Szerinte Gyöngyösi epopoeiát *akart* írni, mert machinát alkot, az Olymp isteneit avatkoztatja a tervbe. Jaj lenne *Murányi Vénusnak* és *Kemény Jánosnak*, ha a hősköltemény szempontjából vizsgálónók őket! Hol van bennök a magasabb világeszme, tárgyaik fensége, s mindaz, mi az epopoeiát teszi? Arany János kevesebb igényeket tulajdonít e műveknek: Gyöngyösi nem írt hőskölteményi praetensióval, ő a szerelem költője, ki nem fenségre, csak kellemre irányzott művével; előtte nem lebegett egy Vergil-féle epopoeia, hanem legfelebb egy Ovidiusi elbeszélés; nem epopoeia s nem is annyira regény tehát, a mit költőnk ír, mint *novella*, a szónak első, eredeti értelmében.

Ily jeles férfiak véleménye után, s mivel kevésbbé fontos kérdés, hogy melyik műfaj keretébe illik a mű, mint az, hogy van-e költői becse: nem bolygatnám e dolgot, ha költőnk írói jellemének egy vonása nem volna szóban. Gyöngyösi nem írt példánykép után; ősmerte Vergilt és Ovidot, s a mi bennök megragadta figyelmét, felhasználta munkáiban, műfaji érzék és ősmertet nélkül. *Murányi Vénust* előszavában *történetnek* mondja s nem tulajdonít neki magasabb hivatást, minthogy az emlékezetet érdemlő cselekedetet megörökítse. Másutt mentegeti magát, hogy a történeti dolgok közé «fabulás dolgokat» vegyít, «melyek nélkül a história végbe mehetett volna»; mert mindezek mellett «Tinódy Sebestyén módjára csupán csak a dolgok valóságát fejezte ki a versek együgyűségével». A ki Vergilt, Ovidot, Tinódyt vegyíti össze egy — úgy szólván — napi történet előadásában; összeolvaszt benne eget és földet s e mellett a krónikások hagyományos önérzete vezérli írásában, hogy igazat ír —: az a költő nem más, mint egy újabb krónikás, ki a krónikát új elemekkel díszíti fel; s műve sem egészen krónika, sem epopoeia, sem regény, hanem mindezek sajátos vegyülete.

S hogy csakugyan Tinódy nyomdokait szándékozott követni, mutatja az is, hogy magával egykorú eseményeket választott tárggyul. Az egykorú történet írója mindig örvénynek van kitéve. Ha talán képes távol tartani egyéniségét, nem igen tud menekülni azon hibától, melynél fogva pártfeleinek, pátronusainak, tiszteltjeinek minél nagyobb szerepet juttat. A költőnek világnézet, vezéreszmék, s amaz aprólékos dolgok, melyek nélkül egy később korbéli olvasó a kor képét nem tudja kiegészíteni: könnyen elkerülik figyelmét, mert ő látja az események kapcsolatát, bele vannak

oltva a cselekvések motivumai; a cselekvők eszméit, gondolkodásuk módját ösmeri, a nélkül hogy ezekről számot adni szükségesnek tartaná. Előtte teljes a kép, de egy későbbi korban csak úgy érthetné meg művét az olvasó, ha úgy lenne præparálva, mint az, a ki írta. Bár a valóságot másolja, ritkán tudja előadni az eseményeket úgy, hogy egymásból folyók, a jellemeket, úgy hogy igazoltak legyenek, bár ő előtte egymásból folyók, igazoltak. Másfelől a valóság legtöbbször nem engedi látszani a tettek rugóit; pedig költői műben csak egynek hiánya is mily nagy hiány!

Gyöngyösi elé nagy akadályokat gördített, hogy egykorú tárgyakat dolgozott fel. Az esemény annyira új és érdekes volt, hogy országszerte beszéltek róla, s így a történeti hűség legszűkebb körében tárgyait nem alakíthatott. A történet pedig a maga valóságában legtöbbször nem költészet; s mivel azzá alakítás nem emelheté, a költő Gyöngyösinek «holmiféle toldalékokhoz, fabulás dolgokhoz» s az eszményítés egy kezdetleges módjához kellett folyamodnia: kiválogatni az események azon mozzanatait, melyek hőseinek «örök emlékezetet érdemlő cselekedetei», de egyszersmind igazak is legyenek. Ez még magában kevés. A históriát, mely elől nem térhet ki, nem olvaszthatja össze a poeissal, mit követni akar. Sem *Murányi Vénusban* sem *Kemény Jánosban* nincsen semmi magasabb eszme. Széchy Mária árulás által nyer férjet és szerelmében boldog; Kemény János eleste a harczban e tanúsággal záródik be: ne menj a harczba, nem szegik nyakad.

Az epikai tehetség legkeményebb próbáján, a compositióban historicus marad: kezdi a történetet elől, s minden mozzanataiban megtartva a pontos időrendet, megy a végére. A dolgok természetes rendje pedig magában még nem költői compositio. Épen csak csoportosítja az eseményeket, főbb mozzanataik szerint: I. Vese-lényi szerelemre gyuladása. II. Veselényi és Széchy Mária szerelme. III. Máriának és a várnak megnyerése. Ezen nagyobb csoportokban aztán több kisebbet lehet megkülönböztetni, mit maga a költő meg is tett, könyve szélére írván a fejezeteket: «Magyaroknak elégedetlenségek». «Harmadik Ferdinánd Római császár és magyar király». «Rákóczy Györgytől Ferdinánd ellen háborúság indíttatik». «Az hitnek lakóhelye». «Vénus Márssal együtt választatik Murány megvételére Veselényi Ferencz mellé». «A szem a szerelemre való kalauz» — így tovább. Vagy *Kemény Jánosban*: I. Kemény szerelme. II. Tatár fogsága és házassága. III. Hadakozása a

törökkel. Az I. könyv részei: 1. A Lónyai-család, Anna özvegyen maradása. 2. Kemény szerelemre gyuladása. 3. Censabira szerelme, Anna megkérése. 4. A kérők s a jó válasz. Megragadta lelkét az érdekes történet, mely az ujság varázsával is kinálkozott, de nem látott benne egyebet, mint *szép históriát*; és nem fogta fel úgy, hogy az jellemekből foly és jellemekre hat. Így nem alkotható meg a főcselekvényt, s mivel nincs központ, a részek sem alkothatnak kerek egészet. *Kemény János* két, egymástól független részre szakad: I. Kemény szerelme s hosszú tatár fogsága után házassága Lónyai Annával. II. Hadakozása a törökkel. Anna, ki a mű első felében az események folyását intézi, a másikon alig hogy említetik. Ime a mű nem egy egész, hanem két egész.

Murányban a történet egy ágon folyik, nincsenek mellékszáalai, melyek bonyolattá szövődve érdekesebbé tennék a főeseményt. A kezdet, mint minden kezdet, bajos, a cél elérése akadályokkal jár, a végén lakodalom van. De az akadályok nem hoznak mozgásba szenvedélyeket, nem teszik próbára s nem mutatják be más-más oldalról a jellemeket, élet és elevenség nem sugárzik belőlök a műre; csak ilyen akadályok: Veselényi nem szólhat Máriával, nincs kitől üzenjen, tótokon, barmokon keresztül jut a várba, kötélhágcsón verekedik fel. Kemény János története már több bonyolattal kinálkozik, de Gyöngyösi, mintha félne összeereszteni szálaikat, hogy majd nem tudja kibontani. Míg Kemény Annáért ég, ő utána meg Censabira, egy hiú és szenvedélyes nő, eped; de Kemény mit sem tud erről, a költő pedig mindjárt a jegyváltás után félreteszi keze ügyéből:

Censabirának is más reménye nőjjön,
Már ezekért feje senkinek se főjjön.

Fő pedig érte az olvasó feje, de hiába; nem folyik a cselekvénybe. A tatár rabság nagyobb epizód, mely lakodalma elől szakítja el Keményt; de csak egy levélváltás s az köti a főcselekvényhez, hogy a rabot Anna váltja ki. Mindössze is csak gát, mely egy időre megszakítja az esemény folyását. A szenvedő Kemény megmarad szerelmében — ennyi az egész.

Nem tartja meg az elbeszélő tárgyilagosságát, sőt alanyiségának áldozza fel strófáinak majdnem felét. Lyrai heve, mint áradt folyó, keresi a rést, hol kiönthessen; lyrai hang, még pedig nem mindig a helyzet lyrájáé, nyomja el a cselekvény fejlődését. Rend-

szeresen elmélkedik a történetesen felmerült tárgyakról s nem ösmervén az észrevétlen átmenet titkát: a fordulatokat elmélkedésekkel vezeti be. Veselényi látatlanban szereti meg Széchy Máriát —: elmélkedik, hogy ösmeretség nélkül is származik szerelem; a levélküldésben hőse igen óvatos; elmélkedik a levélírásról, a pénzről, az emberek megbízhatóságáról. Ha Széchy Mária szabadulni óhajt, Daedalus szárnyáról fűzi strófáinak sorát. Ha történeti kép festője esnék költőnk hibájába: bravourral dolgozná ki a személyek ruháit az utolsó gombig, a szoba butorozatát az utolsó szegig. Gyöngyösi terjedelmesen leír minden leírhatót: egy vadászatot, melyből nem hárul egyéb haszon, mint hogy Kemény a zivatar elől egy fa alá menekül, s ott elmélkedik Aeneasként, hogy neki nincs Didója. Egy jegykendő, mythologiai képeivel; az ország állapotának békéről háborúra, háborúról békére; az időnek nyárról ősze fordulása — mind-mind, hosszan leíratnak. A *Csalárd Cupidó*ban a költő egy hosszú vadászatra megy Dianával, sok húzakodás után elejtet vele egy szarvast, egy vadkant és egy medvét, azon egyszerű példának okáért, hogy a költőnek is majdan három fenevaddal: test-, világ- és ördöggel kell megküzdenie. De még ez hagyján. Vadászat közben Diána elbeszéli Philomella és Procne történetét, több mint 200 versszakban, nem nyomósabb okból, mint hogy egy felrepült fáczán eszébe juttatta a történetet; s e tanúság kedvéért: nyissátok fel szemeteket, hogy Venus fia meg ne csaljon benneteket. Mindezen kitérések csak rakodmányok az esemény vázán, Gyöngyösi alanyiségének váladékai. Vagy semmi, vagy oly vékony szál köti őket az elbeszéléshez, hogy a művet ízről-ízre lehetne szedni; s kapnánk egy halmaz kis lyrai költeményt, nagy számú, apró részletekig kiszínezett leírást, nem kevesebb elmélkedést és mythologiai példát, melyek több versszakot adnának ki, mint maga az elbeszélés.

Csodálatos, hogy a historikus nem tiltakozott a költő merészsége ellen, mikor költött beszédeket ad a személyek szájába s oly levelezést költ közöttök, melyet egyáltalán nem vállalhattak magokéul. Ezekben ma is megütközünk, mert bennök nem az elbeszélő, hanem a lyrikus Gyöngyösi beszél.

Veselényit és Máriát Cupido olyanféle nyilakkal sebzi meg, mint hajdan Phoebust és Daphnét. Így keletkezik az esemény mozgató lelke: a szerelem. Igen könnyű módja a megoldásnak. *Keményben* repül a Hir, hogy árván maradott Anna s Hadad vára

— s Kemény szerelmes; megkéreti Annát, ez oda igéri kezét — s Kemény aggódó szerelmes. Mily erősen lehetett volna motiválni a szerelmet, különösen *Murányban*: Veselényi nem látta ugyan Máriát, de első neje felmagasztalta előtte s mintegy megjósolta, hogy az ő halála után az lesz Veselényiné. Ez meg van Gyöngyösiben, de nem a maga helyén. Jean de Laboureur szerint «Veselényi folytonosan azon töprengve, hogyan szerezheti meg Murányt, egy izben embereivel egy faluban hált meg. Alvás közben úgy rémlett előtte, mintha egy nagy öreg ember felébresztené. Az agastyán mellére tette kezét, mondván: Álmodjál minden jót Murány elfoglalásáról; tudd meg, bármennyire bevehetetlen, te mégis elfoglalod egy özvegy segítségével, ki a várban lakik. Ezzel a látomány eltűnt. Veselényi felkelt és utána futott. A zajra felébredtek hadnagyai, kik vele egy szobában háltak, s mindenütt keresték az öreg embert, de nem találták. Veselényi fejéből azonban ki nem ment többé a gondolat, hogy az öreg segítségével fogja a várat megszerezni». *) A franczia ezt magától Veselényitől hallotta.

Gyöngyösinél a szerelem úgy tűnik fel, mint a haditerv egy része; ide mutat az is, hogy az első találkozáskor Veselényi a szerelem tördelt szavai helyett erkölcsi prédikációt tart Máriának a királyhoz való hűségéről. Mária szerelmének motívumai megvannak Gyöngyösiben, de nem a maguk helyén:

Szolgáim!

Tudjátok méltatlan sok szenvedésemet,
Atyámfiaitól vett kisebbségemet,
Melyek éles tőrként sebhetik szívemet,
Epesztik, mint méreg, keserves fejemet.

Borult volt miattuk életem homályban,
Ők voltak a napok, s fénylettek Murányban;
Én, mint homályos hold, öltöztettem gyászban,
Töltvén óráimat sok titkos sirásban.

De megszánta Isten árva életemet,
Igérte köd után kívánt napfényemet,
S elhozza ezennel várt segedelmemet,
Ki is megszabadít ezektől engemet.

E helyzetnek, s nem Cupido nyílának kellene előkészíteni a királyi hadvezér szerelmes levelének utját, s az elhagyott, méltat-

*) Idézi Acsádi Ignác: Széchy Mária.

lanul szenvedő nő szerelme, menekülése Veselényi karjaiba, meg lenne fejtve.

A szerelmes Veselényi ugyanaz, *a mi* a szerelmes Kemény; Széchy Mária csak némi külsőségekben különbözik Lónyai Annától. Alakjok Marsnak és Venusnak általános rajzában, a vitézség és szerelem abstractiójában mállik szét. Jellemök nincs átgondolva eleitől végig, sőt nem is úgy fogta fel őket a költő, mint jellemeket. Épen nem ütközik meg személyei következetlenségén, sőt a legnagyobb készséggel ajánlja fel elmélkedő tehetségét s bő példatárát kizökkenéseik igazolására. Amennyiben jellemez, cselekvőleg is élénk vezeti a személyeket, de mégsem annyira drámailag festi, mint analysálja őket. Embereiről általánosságban elmondhatjuk, hogy hosszú leveleket irnak egymásnak, egymással szemben pedig ének oldja meg nyelvöket; a levelek elmélkedések, megerősítve kellő számú mythologiai és történeti példákkal; az énekek közt nem egy elkezdett és befejezett dal. A levelek és énekek nem a helyzettől, melyben elmondatnak, s nem azoktól, a kik elmondják, veszik értéküket: hanem a bennök foglalt általános emberi eszméktől. Igen szépek és helyzetből fakadók Veselényi ama szavai, melyekkel Máriát az első találkozáskor, a harmatos fűre terített palástjára leülteti:

Boldog az az óra, melyben láthattalak,
Sok óhajtasomra ide várhattalak,
Isméretlen szolgálád, kézen foghattalak,
Özvegy palástomon megszállythattalak!

Ezek a sovárgó szerelmes szavai. De két versszakkal alább már a királyi hadvezér beszél loyaltásról, s hálátlanságot vet szemére a Széchyeknek, kiket osztrák fejedelmek hozának paraszti voltukból nemességre, grófságra. A lobbanékony szerelmesnek a hegymászásban ugyancsak izzad az üstöke, a kötélhágcsó igen megviseli lábát, egy izben vissza is esik, szerencsére megkapják, fáradtan aztán utánok nehézkedik. Ezzel pedig nem igen illik össze amaz óhajtása, hogy szeretné apró személyét felvenni egy gyenge fecskének; kedvese mosdó vizének sarát apró lábaira függesztené s a kedves haja szálaival puhitaná özvegy kis fészket.

Kemény János jelleme csupa ellentmondásokból áll: érzekies és idealista, lobbanékony és higgadt fontolgató, vakmerő és óvatos. Már a férj temetésekor birni óhajtja Annát; maga elé

képzeli a temetés mozzanatait, kérője fellépését — távol a «lenni vagy nem lenni» gondolatától; mert

— — a szív mint száraz pozdorja,
A fellobbanásra nála oly hamarja,
Alig lát valakit, máris azt akarja,
Hogy megölelésre szorithassa karja.

Később pedig neje s hazája szeretetében idealismusra emelkedik. Hannibáli vakmerőséget s fabiusi óvatosságot egyesít személyében. Természetes, hogy részvétünk nélkül megy a harcmezőre s rabságra: nem ösmerjük eszméit, érzéseit; ő előtte csak ez áll: «Szerzik a hirnevet idegen helyeken», mint szerezte N. Sándor, Cæsar, stb. Szerelmi aggódása, lázas hánykolódása, nyugtalan vágya — melyekben *egy* Veselényivel — affectálnak látszik; rabságában nem a szerelmest, hanem a szenvedő embert szánjuk; az otthon maradt nő számára nincs vigaszunk: szerelmöknek nemcsak megérését, de még magvát sem láttuk.

Széchy Mária néhány élénk vonását különcz természetének köszönheti: sisakban, pánczélosan jár, várat védelmez, veszélyben férfias bátorságot, higgadságot és eszélyességet tanusít. Lónyai Annát már csak névleg ösmerjük. Venus, ki elnyeri az arany almát, Andromache, Penelope, Julia, ki mind végig hű marad. Két kisebbrendű alak igen jól van festve. Az egyik a tréfás Décesei, Kemény követe Lónyai Annához. Először mint kérő, színleléssel lép fel; valami elzalogosított birtok kiváltása iránt jelent meg, úgy mond. Mikor jó hirt viszen, először tréfára fordítja a dolgot, hogy hiába járt; majd megvallja az igazat s így jellemzi Annát:

Nemcsak *Hadadiq* kell az ilyenért menni,
Hanem méltó érte *hadaknak* is lenni;
Járást, nemcsak *várást* fáradozva tenni,
Viván, nemcsak *hiván* másoktól elvenni.
Nagy *kincs*, jól rá *tekints*, el nem kell nyeretni,
Vért, nem más olcsóbb *bért* kell ezért fizetni,
Törrel hogy sem *pörrel* érte ellent vetni
Óhajtod? *Óhatod* hozzá nem sietni.

A másik Censabira urnő, ki roppant szerelmes Keménybe; sem szép, sem fiatal, de «Csinosítja magát teljes erejével, Tart gyakran tanácsot tüköre fényével». Kemény rá sem néz, csak szolgálai áltatják, kiket bőven fizet. A leendő Keményné már a boldog házasság életéről ábrándozik, mikor nagy sisakosan lovagol Kemény

oldalán. Epizódjának ezzel szála szakad. Kár, hogy nincs beleszőve a műbe. Itt-ott egy-egy vonás s e két alak rajzolása azt mutatja, hogy Gyöngyösinek lett volna jellemfestésre is tehetsége, ha több figyelemmel és tanulmánynyal dolgozik vala. És ha nem zsufolja meg költeményeit fabulás dolgokkal s leleményes toldalékokkal; ha nem akar annyira tudósnak látszani: a szerkesztésben is szerencsésebb lesz vala. *Kemény János* harmadik könyvét olvasva gondoltam ezt.

E könyvben Kemény János rövid fejedelemsége s halála van megénekelve. A költő lelkét annyira megragadja a tárgy, hogy nem ér rá elmélkedni; annyira beleéli magát az emberek dolgába, hogy nincs ideje az Olympusra menni istenekért s mythologiai hasonlatokért. A történet eleitől végig folyton emelkedik. Kemény Jánostól egy percze sem marad el részvétünk s folyvást erősbuló balsejtelem készít el bennünket szomorú sorsára. Az ország kormányát állhatatlan ember tartja kezében, háboruk emésztik és terhes adó nyomja a szegény Erdélyt. Kemény hazája szerelméből s régi bosszujából Barcsay iránt elfogadja a fejedelemséget, s a porta, vagy ha azt meg nem nyeri, a császár segélyével vissza akarja vívni hazája szabadságát. A portán elárulják, hogy a császárral czimborál, a szultán hadat küld ellene; a császár késik az ígért segélylyel. «Édes hazájának ily veszedelmében Majd megszakad Kemény keserves szívében». Végre megérkezik a segély, de Montecucculi seregében dögvész üt ki s visszavonul. A magyarokban sincs lelkesülés, az ifjuság elpuhult, elfajzott. Kemény magára marad. A hazafi keblét apai fájdalom is szakgatja: készülődése közben veszi a hirt, hogy Ferencz fia meghalt. De előbb a haza, jó hírnév, becsület a szívbéli gyásznál.

Mit is árt, napjai e muló életnek,
Más örökösbbe ha felcseréltetnek ?

Könytelenül vesz végbúcsut nejétől; csak a hazafi szívét viszi keblében s a győzelem biztos reményében Erdély felé siet. De már első lépését elhibázza: Nem tudta meggátolni a két török hadtest egyesülését; Nagy-Szóllóson meglepik. Kemény lova kifárad, másra ül. Még tekintete vidám, még a győzelem reménye lelkesíti. Teleki Mihály intése, hogy végveszélyben forog, mentse meg magát gyermekének és nejének: balsejtelemmel tölti el szívét; de e szavakkal marad helyén:

.. Elkölt már az ; későn siettetnél,
A jó hír s becsület drágább mindeneknél.

Fia Simon s hú vitézi elvágatnak tőle, alóla kiesik a ló ;
Gyulai István át akarja adni a magáét, de neki fejét szegik s Kemény nem juthat lóra.

Látván, hogy nincs remény tovább életében,
Becsületes halált tökéll el szívében.

Mint «busult vadkan», sok sebből vérezve tartja fel a törököt s dzsidások dőfései alatt hanyatlik el.

E könyvet már színezete, tárgya megkülönbözteti a többitől. Egyebütt nem látjuk a kor képét, ezen rajta van korának színezete. A török és a császár közt ingadozó Erdély, fondorkodások a portán, magyaros színnel tarkított török tábor, a fejedelmek változásában bizalmatlan erdélyi várak s az ország viszontagságai közt lehangel, elfajult ifjúság — mind igen szépen és helyesen vannak feltüntetve. A tárgy sem olyan adomaszerű, mint Veselényi vagy Kemény házassága : ez egy lap Erdély szomorú történetéből, mely a hazafiság cultusával van megírva. Érezzük, hogy hőisével együtt a költő is lelkesül, s értjük az eszmét, mely őket lelkesíti. Ez eszme körül kerekébbé formálódik a cselekvény, a jellemek nem bonyolodnak ellentmondásokba s a költő nem esik ki a felvett hangulatból. Szokott kitérései : a leírások és elmélkedések itt motíválva jelennek meg. Hosszan szól Kemény őseiről, de azt akarja megmutatni, hogy e tekintetben is fejedelmi ember. Kemény hosszasan elmélkedik ugyan, de a haza sorsáról, s gondolkozásában tettek csirája rejlik. Erdély állapotának leírása igen érdekes s a dolgok megértésére feltétlenül szükséges. Csak a tanúsággal nem vagyunk kibékülve : A ki ezután az ország dolgában kardot fog, vigyázzon, a maga nyakához ne szabja ; az idétlen próba megártott már sokaknak ; kivel a seregek ura van, azé a nyereség.

Én ezt a Részt, Kemény János III-ik könyvét, tartom Gyöngyösi legkitünőbb művének, nemcsak eszme, szerkezet és jellemzettség, de nyelv és verselés dolgában is. Csak a kár, hogy Részt, s nem független egész. Talán itt érezhette Dugonics is, költőnk legnagyobb tisztelője, «a versekben való édes folyamatot, válogatottságot s ékes magyarságot» leginkább, miket, mint mondja, különösen Keményben érzett. A kezemnél levő régi példányokban e

lapok vannak leginkább megviselve, megjegyezgetve. Talán az egész közönségnek ez volt legkedvesebb olvasmánya.

Kevesebb szóval szándékozom megemlékezni Gyöngyösi többi műveiről.

A *Csalárd Cupidóról* már szoltam. Elbeszélés alakjában tankölteményt ír és játszik el itt a költő, azon eszmék között, melyek a szerelem örvényein a tiszta élet geniusához vezérelték. Ez a legfabulásabb műve. A jelképeség mint sűrű köd borítja. Már *Murányi Vénusban* machinát alkotott az istenekből, pedig az előszóban megmagyarázza, hogy Marson vitézséget, Venuson szerelmet kell érteni. *Cupidóban* még tovább megy: itt magával a költővel dialogizálnak az istenek, Diana csókkal pecsételi meg a költővel való szövetségét s megerősíti a gyarló halandót Krisztus eszméiben. Érthetetlen volna a költemény, ha Dianát pogány istennőnek tartanók s nem annak vagy legalább olyanak, a kinek én gondolom. Legnagyobb hibája e műnek, hogy a költő, elragadtatva képek- és ötletektől, műve irányát egészen félrevezeti az oktatás céljától; az olvasó nem tud komoly képet öltetni a tiszta élet geniusa előtt. Fel akarván mutatni Cupido kegyetlenségét és mérges nyilait: egy képsorozatot nyújt a tisztátlan szerelem rabjainak nyomorából. S ime az erkölcsbíró komoly képe átváltozik, az undorító kép a frivolitas színét ölti fel.

A *Rózsakoszoruban* a költő a földiekről az égiekre emeli szemét. Maga is érzi, hogy kelletén túl belemerült a világ hiábavalóságába előbbi műveiben.

Mert, a mit ottan feltettél
Elmédben s elődbe vettél:
Mind hiábavalóság;
Sőt abban oly is lehetett
Mely által sértést vehetett,
A lelki ártatlanság.

E nyilatkozatnak *Csalárd Cupidó* kaczérságaira kell vonatkoznia. Sem *Murányi Vénusban* sem *Kemény Jánosban* nincs semmi olyas, melytől sértést vehetett volna a lelki ártatlanság. A művet vezeklés hangja hatja át, mint Balassa Bálint, Rimay és Benitzky énekeit; a versalak is azt mutatja, hogy ezek hatása alatt keletkezett. De egyéni, benső érzelem van benne, s hangjában őszinteség, eszméiben mélység. A költő ugyan imádságul ajánlja,

de nem gondolom, hogy úgy irta volna, mint a papok az imádságot; s az ilyen sorokat:

Megvallom : tőled elszöktem,
Ellened pártot ütöttem.
Tudod azokat szívesen
Mebántam és keservesen
Érzem most is a fájdalmát —

nem általában a bűnbánó ember, hanem a bűnbánó Gyöngyösi ajkára adom. E komor bűnbánat háttére egészen sötét; ha csak az nem vet rá némi világosságot, mit a *Csalárd Cupidó* fejtegetése közben a költő szerelmi viszonyairól sejtve-gyanítva mondtam. E mű csak annyiban elbeszélő, hogy a hymnusi ömlengések Jézus életének különböző szakaszaihoz alkalmazkodnak. Mintha képeken szemlélné a költő a szent történetet, hymnusokat zengedezve. Jézus életének szakai szerint így oszlik fel a mű: I. Rész. Öröme-
nek rózsái. II. Rész. Keserűségnek rózsái. III. Rész. Dicsőségnek rózsái. Mindenik rész 5-5 rózsából áll. Az elbeszélés az olvasóhoz vagy Jézushoz és Máriához intézett szövegekbe van szöve, ilyen formán: Kelj fel, bűnös lélek, nézd, mint viszik Megváltódat Kinhalálra; Vagy: Óh Jézus! mint szegeznek Keresztfára s mint csufolnak meg haláloban is. Az apró részletezés s a rövid sorok sűrű rímelése által okozott áradozás csökkenti a mű hatását, és sokszor nagyon is emberies színben tünteti fel a Megváltó isteni alakját.

«Kár, hogy olyan rendetlenül vagyon a Chariklia historiája s nem veszi valaki azt igazításba». Báró Andrásy Péter e szavai buzdították Gyöngyösit Heliodor *Aethiopicájának* átdolgozására. Heliodor triccai püspök az ötödik században élt, Arcadius és Honorius császárok alatt. Művének czíme: *Αἰθιοπικῶν βιβλία δέκα*. A görög szöveg első kiadása Baselben jelent meg 1535-ben; a kéziratot Obsopoeus Vincze rendezte sajtó alá; ő azt egy katonától vette, a ki meg Mátyás király könyvtárából rabolta. A költemény tárgya egy ifjunak és egy leánynak, Theagenesnek és Charicleának állhatatos szerelme. A monda szerint e könyv szerzőjének állásába került: midőn azt kívánták tőle, hogy vagy égesse meg művét, vagy tegye le a püspökséget, ő az utóbbit választotta. Művét később Európa majdnem minden nyelvére lefordították. Különösen kedvelték a francziák. Mondják, hogy midőn a gyermek Racine-től tanítója elvette az *Aethiopicát*, a tanítvány egy másikat szerzett;

s midőn azt is elvette tőle, Racine ezt mondá: «most már tűzbe dobhatod, mert könyv nélkül tudom». Magyarra is lefordították, még pedig versekben, még Gyöngyösi előtt; ő ezen «régi versek rongyából és azoknak sok fogyatkozásából újabb és jobb rendbe vette», s ily cím alatt adta ki: *Uj életre hozatott Chariclia*. Heliodor művének 10 könyvéből csak az 5 elsőt adja többé-kevésbé híven (Chariclia I—IX. részében); a többiekben egészen önkényesen jár el: itt megcsonkítja, ott meg bővíti s az eredetivel nem is egyképen végzi be a történetet. Ez a különbség Gyöngyösi és Heliodor közt erre a feltevésre indította Dugonicsot: egy névtelen magyar köntösbe öltöztette az *Aethiopicának* 5 első szakaszát; itt vagy abbahagyta művét vagy belehalt; egy másik névtelen a maga fejéből kiegészítette a történetet. Ezen versek rongyából szedte aztán rendbe Gyöngyösi *Charikliát*. Dugonics Gyöngyösínél sem találván híven a történetet, lefordította Heliodor regényét, nem ugyan az eredetiből, hanem latin fordításából, *A szerecsenek* cím alatt, báró Andráshy Péternek ama szavait választva jeligéül, melyek 100 évvel azelőtt Gyöngyösit a történet rendbehozására buzdították. Módomban volna összevetni Gyöngyösi művét Heliodor regényével, de sok haszon nem háramlana belőle, a mellett a hosszú és szövevényes regény tárgyalása kivenné dolgozatomat formájából.

Gyöngyösinek tulajdonítanak még egynehány névtelenül megjelent művet. Ezek közül legmúltóbbnak találja Dugonics Gyöngyösihez a *Cuma városában épített Daedalus temploma* stb. címűt, melyet még az ő idejében széltére árultak a zsibvásárokon a többi szent énekekkel együtt. Faludi Ferencz címe nagyságából, magyarságából s a mythologiai példákban gondolta, hogy a Gyöngyösié. Verselése nem rossz, megközelíti a Gyöngyösiét. Hanem már a *Szép ének az híres nevezetes Nemes Nemzetes és vitézlő Tunyogi Sámuelről* stb. címűnek csak annyi a köze Gyöngyösihez, hogy *Kemény Jánosával* és *Polinodiájával* egybekötve árulták; Dugonics azt gondolja, hogy «valamelyik collegiumban egy szakácsinas készítette, midőn egyszer jó kedve szottyant». *Tésla Mihály siralmas krónikáját* is költőnkének tartották, Dugonics szerint «némely füstfaragók, vagy talán tehetősebb emberek is, kik a maguk verseit az övéihez ragasztották, a jót a rosszal egy czégér alatt árulták». Szintén egybekötve jelent meg Gyöngyösivel egy *Álomkönyvvel* együtt, melyre Dugonics ezt mondja: «Övé-e, nem-e, nem vitatom, se nem tagadom. Reá érhetett Gyöngyösi, hogy némely álomnak tapasztalt kimenetelét, a régi

magyarok szokása szerint, feljegyezte, ki is nyomtatta». Így módunkban volna tudomást szerezni költőnk álmainak következményeiről: Babot enni: betegség; bánkódni: öröm; betegeskedni: rabnak jó, másnak gonosz; csukát látni: szapora eső; darut látni: jó stb.

Szerkesztés és jellemfestés dolgában kevés jót tudtam mondani arról a költőről, kit a magyar Parnassus több mint száz évig fejedelmének ismert. Avagy lehet-e epikai műnek szerkezet és jellemzésbeli nagy fogyatkozások mellett is tartós hatása? Nemcsak Gyöngyösi példája mutatja, hogy lehet. Hány bálványozott írónk volt és van, ki nem jó compositor és psycholog! Az olvasó közönség nagyobb részét, melynek figyelme a részletekhez tapad, az ily művek is kielégítik, akár el is ragadják; csak az a kisebb rész rázza fejét, mely az egésztől vár hatást. Gyöngyösi bámulói és követői ama nagyobb részhez tartoztak. Halljuk például Dugonicsot, fejét amaz iskolának, mely Gyöngyösit vallá mesterétül: «Minő gyönyörűség ama Bronteseknek műhelyébe menni, holott Kemény János számára a békót kalapálják! Mily szép a jegykendőnek leírása! a vadászat! Décseynek enyelgése — — — ezen könyv volt ösztönöm, melylyel a magyar nyelvnek kisimitására ingereltettem». Tehát a részletekben, a nyelv és verselés simaságában keresi és találja gyönyörűségét.

Gyöngyösi hatásának titka valóban ama *válogatott helyekben, a költői szólam, a verselés és nyelv* erejében és bájában leli magyarázatát. Könyveit nemcsak elbeszélésekül olvasták a régiek; feltalálhatta ott a hazafi sóhajtozásainak, a szerelmes érzelmeinek általános kifejezéseit; életelveket, emléksorokat nagy választékban lehetett onnan szedni.

A leírásban Ovidius volt példányképe, s igen sokszor átesap a költői festés határán, mintha illusztráció alá akarna írni. Ovidiusra vall többek közt Cupido háza tájának, az öröm és szomorúság hajlékának leírása, a Gyász, Kétségbeesés, Harag, Nyughatatlanság, megszemélyesített alakjaival. Gyöngyösinél is van arany és vas idő; a jegykendőt és gyűrűt mythologiai képekkel szintén Ovidius módorában festi le. S mindezekben oly éles megfigyelő tehetséget, szellemességet tanusít, mint előtte senki. E fajta képei közül kivál a vadászatra induló Kemény és fiai rajza:

Keménynek csendesén ballag paripája,
Két sütéssel jegyes a jobbik pofája;
Oláhországi ló, a mint a formája,
Játékos zabláját rágdogálja szája.

Bal felől van Simon, mendegél melette,
Portán tanult lova egy lábát felvette,
Mint a könnyű lejtős, azt megint letette,
Változtató kényén ugrálgat előtte.

Jobb oldala felét Ferencz fia tartja,
Ez is atyja előtt lovát mutogatja;
Szarvas módon szökik, mosolyog az atyja,
Hogy erős ugrását csak alig állhatja.

Legfényesebben ragyogtatja leiró tehetségét, mikor nem a festő hatására törekszik, nem állítja versenyre a szót a színnel: hanem a szónak időbeli természete szerint tartalmokat s nem alakjokat ragadja meg a tárgyaknak, nem ecsetelve, hanem elbeszélve fest. És noha — a két művészet különböző természete miatt — itt legnehezebb lenne Gyöngyösit illusztrálni: itt nyújtja a legélénkebb képeket. E valódi érzékkel írja le Kemény János békóját; nem is magát a békót, hanem a kemény kovácsmunkát, mely még a hat óriási erejű kovácsot is megpróbálja. Egy mázsa vasat vesznek elő, tüzet szítanak a fúvó gégeje körül s mikor a vas hajnal színt mutat s leégett minden salakja: zúgnak a pörölyök, donganak a szikrák; a mázsa vasból öt szem lánczot vernek, ezt teszik Keményre.

A török tábor egészen megelevenül; s azonkívül, hogy mint rajz kitűnő, oly élénk képet nyújt a gyors keleti lovakról s erős törökökről: hogy Kemény János vesztének sejtelmével telik el az olvasó. Gyöngyösi nem kevesebb gondot fordít a lovakra, mint az emberekre: ősmertes, mennyire szereti lovát a keleti ember. Ama kanczák fiai e lovak, kik a rege szerint széltől vemhesedtek. Olaj bég lováért sokat jártak-keltek, míg rá szert tehettek; néha egy rabló bég tulajdona volt, ki vármegyéket száguldott be rajta; ezen ült, midőn a négy Esterházyt levágta is. A vezér a kanizsai bégséget adta érte cserébe, aztán egy jó barátjának elajándékozta; ettől vette meg Olaj bég 300 aranyért. Ibrahim atlasz kaftánban van, mit a portán kapott ajándékba; arczán a sebet, fülén a csorbát a nagygyőri csatában egy rácz szabljájától kapta. Kara Mehemet dalmát és török vegyülék; mint hegyes vidék szülötte, kitűnően bánik a

nyíllal. Reczep öcsese a pasának, de vállasabb nála ; félmázsás buzogányt visel ; «nincs oly erős ökör, melyet futásában meg nem tart, ha kaphat annak a farkában». Serege a véghelyiekből áll, kik a Zrínyiek csatáiban edzették meg vitézségöket.

Gyöngyösiben a leíró tehetség erős lyrasággal egyesül. Ki csak néhány lapját olvasta, készséggel elismeri Arany János igazságát: hogy Gyöngyösi alapjában lyrai költő. Egykedvűen megy át a pusztán történeti dolgon, s ott érzi magát elemében, hol honszeretet- vagy szerelemről szólva, kiöntheti érzelmeit ; személyeitől ő veszi át a szót s ajkán dallá olvadnak a szavak. Se lyrai helyeket sokszor nagyobb élvezettel olvashatjuk kiszakítva, mint alkatrészekül az elbeszélésben ; mert bennök oly általános eszmék vannak, melyek magokban hordják s nem a helyzettől és személyektől veszik érdemüket ; sőt sokszor a helyek- és személyekkel való dissonantia csökkenti hatásukat. A lyrai hév megoldja a költő nyelvét s legszebb sorait sugalmazza. Lássunk egyet-kettőt. Czímmel én látom el őket.

Kesergés a haza romlásán.

Veszni tért kis hazánk, forogsz mely sok koczán !
Hány felé vetett már a szerencse sarkán !
Hol egy ellenségnek, hol másnak vagy markán,
Régi szép épséged mely miatt áll csonkán.

Miképen sirassam ily romlottságodat,
Mivel könnyebbitsem nagy fáradságodat,
Melylyel épithetném romlott országodat,
Miként vigasztalnám szomorúságodat !

Midőn megszemlélem sok romlott bástyáját
Szegény országomnak, s megtompult szablyáját,
Szállás közt habozó, bujdosó bárkáját :
Sohajtással mondom keserves nótáját.

Óh ! a régiektől elfajult nemzetség,
Hiredben, nevedben korcsosult nemesség !
Mióta köztetek nincs az egyenesség,
Ily rutul azóta prédál az ellenség.

A meddig egy szívvél fogtál, magyar, fegyvert,
Volt-é oly ellenség, a ki téged megvert.
Kardod minden ellen diadalmasan nyert,
Sok préda, nyereség lábad alatt hevert.

Hol a szép hir, szép név, szép drága nyereség,
Kit elődbe rakott sok hódolt nemzetség,
Vagy harcokon adott a győzött ellenség?
Mind elprédálta azt az egyenetlenség.

Tedd félre nemzetem ezt a délczegséget,
Mint régen, kövessed az egyenességet,
Ne fogyaszd magadat! Találsz ellenséget,
Ki majd ránt nyakadra siralmas inséget.

Dal a kegyesről.

Szivem rejtekének tündöklő csillaga!
Heléna szépségü kedvemnek virága!
Felderült napomnak nálad van világa,
S uj fénynyel tündöklő szép világossága!

Ha rózsám szépségét kezdeném számlálni,
A mi benne tetsző, azt mind feltalálni:
A ki azt meghallja, tudom, meg fog állni,
Vagy, hogy többet halljon, nálam is fog hálni.

Nemcsak Gyöngyösinek legszebb sorai, hanem ma is szép sorok. Eszme, szó, rhythmus összhangba olvad. A nyelv mindenütt ugyan, de a lyrai helyeken különösen tömör, fordulatos; vers és rím a rhythmusnak addig s még azután is soká nem hallott bájjal cseng.

A Sándor-vers nála egészen átalakul. Előtte is ez volt az elbeszélés leghasználtabb formája, mert igen kényelmes volt abban, hogy neveket, évszámokat, terjengős szavakat sallangós képzőstől, ragostól magába fogadjon. Nagybárra megtartották a középmetsetet, vagy azt sem; négyes rímekkel irták volna, de hol ugyanazon szó *vala* a rím mind a négy sorban, sőt sokszor versszakokon át, hol egyik sem rímelt. Mértékről szó sincs; rhythmus csak elvétve csendül meg egyes sorokban, úgy hogy a versalak meghatározására válogatni kell a sorokat. Gyöngyösi lantján az addig unalmas, egyhangú Sándor vers a legváltozatosabb s így elbeszélésre legalkalmasabb s egyszersmind legmagyarosabb formává alakul. A középmetset kétfelé vágja a sort s a hat szótagból álló félsor a Sándor-vers összes változatai szerint oszlik meg. Azt gondolná az ember, hogy a négyes rimből mind a négy sor együteműsége, együvé tartozósága következik; holott elég, ha csak a rímelő ütemek meg-

felelő szótaguak. Gyöngyösinek kitünő érzéke van s e változatokban is arányt találunk.

Keménynek | csendesen || ballag pari|pája,
Két sütéssel | jegyes || a jobbik polfája,
Oláhországi ló, || a mint a for|nája,
Játékos | zabláját || rágdogálja | szája.

A két közbülső sor ütemozslása egyforma, de más, mint az első soré; a negyedik sor aztán az első lebegésébe esik vissza, s mintegy bezárja a versszak dallamát. Ez nem egyedüli eset, s ösmerve Gyöngyösit, nem is tartom esetlegességnak. A magyar népdalnak is megvan a többek közt az a sajátása, hogy szereti, ha a két közbülső sor dallama egyenlő egymással, az első az utolsóval. (Pl. Vékony haja van a piros almának. Ez az én szeretőm, ez a piczi barma. Nem ver meg engem az Isten.)

A mondat sulya minden egyes ütemet kiemel, de legnagyobb nyomatékkal a sor közepét és végét érinti, s azt a lebegést szüli, a melylyel a zene rhythmusában lendülnek dalaink. Mértékről is szólhatok, s ennek Gyöngyösi kitünő zenei hallása a szabályozója. Ez örködik a jó hangzás felett: hogy össze ne torlódjanak egyhangú, nehezen gördülő szavak, hanem szabadon, könnyen lebegjenek. Meg nem tűr egymás után sok hosszú vagy sok rövid szótagot, a nélkül, hogy szabályt alkotna a szótagok időmenyiségéről. Itt egy szapora anapaestusi láb, s utána egy molossus andalog; de két anapaestus vagy két molossus nem igen kerül egymás mellé; olykor a sor egyik felében két friss lebegésű croticus vagy on, a másik fele aztán halkabb trochæusokkal vagy spondeusokkal üti helyre; a lengedező choriambus után rendszeren megpihen a rhythmus, hol egy spondeuson, hol egy trocheuson. A choriambusok a legdallamosabb ütemeket adják; a magyar rhythmus általában kedveli, ha két rövid szótagot hosszuk vesznek közre, akár egy ütemből, akár ha kettőből kerül is ki a choriambicus lebegés. Ilyen sorokat Gyöngyösinél s Arany Jánosnál sűrűen találunk.

A rímek ma már nem nagyon, de abban a korban igen kitünők. Ne feledjük, hogy Gyöngyösi mind a négy sort rímeltette s hogy nyelvünk tiszta rímekben vajmi szegény. Mikor még az asszonánczot nem ösméri a műköltészet: elösméréssel kell lenniük az oly rímek iránt, melyeket két egyforma sulyú szótag s ugyanazon magán- s mássalhangzók alkotják, ha ugyanazon képzőjök

vagy ragjok van is. Gyöngyösi legalább kikerüli a Sándor-versek leggyakoribb hibáját: nála a rímelő szók ha ugyanazon mondatrészek is, nem ugyanazon mondatnak a részei.

Ritka az ilyen sor:

Midőn megszemlélem sok romlott bástyáját
Szegény országomnak s megtompult szabályját . . .

Rhythmusa majdnem mindig *benső, gondolatbeli* s nem *pusztán külső, szóbeli* megoszláson alapul. Egy gondolat egy sorban többnyire be van fejezve; a rím határt szab, szünetet jelöl, bezárja a sort és egyszersmind a gondolatot; nála ritka az, a mit én *sortörésnek* nevezek, mikor t. i. a mondatnak valamelyik része átnyulik a másik sorba, mint az előbbi példa mutatja; vagy mikor a sor sőt az ütem közepén bevégeződik a mondat:

Szállj le. | Ereszkedjél a tágas térségre.

Többnyire, ha megtöri is a sort, ott töri meg, a hol legkevesebbé szakítja meg a rhythmust, a hol különben is nyugvás van: a sor közepén.

Ne fogyaszd magadat. | Találsz ellenséget . .
Látok ott egy ifjat. | Nem tudom kicsoda.

Gyöngyösi nyelve valóságos költői nyelv: feloldja a prózai körmondatosságot; nem ölti egymásba, nem fonja: hanem egymás mellé rakja a gondolatokat. Leghasználtabb eszköze erre az *inversio*.

Arany János az inversiót így magyarázza meg:*) «A magyar rhythmus a legszorosabban összetartozó részeket egy hangsúlyos gócz köré gyűjti, s ez által egyszersmind a körmondatos szerkezetnek ellene munkál, azt már elemében lerontja, mint ez a rhythmus természetében fekszik.»

Zrínyi éppen az ellenkezőt teszi: inversióiban az együvé tartozó mondatrészeket szétveti egymástól, mint a latin; s minthogy nyelvünknek egészen más a természeté, szavaink egymáshoz tartozásának nincsenek oly határozott jelei, mint a latinban: inversiói sokszor a megértést is megnehezítik. Erőszakosan forgatja fel a mondat rendjét minden rendszer s magasabb cél nélkül; csak

*) A magyar nemzeti versidomról. Próz. dolg.

hogy középmetSZete és ríme legyen, miken kívül nincsen is egyéb kelléke a versnek soraiban. Más a Gyöngyösi inversiója. Ő már úgy jár el, mint Arany János mondja: az együvé tartozó részeket összeszedi. De mivel ezzel még igen sok jó inversiója nincsen megmagyarázva: szeretném Arany János definitióját bővebben kifejteni s némileg módosítani. Kifejteni: miért nem szereti a rhythmus a körmondatos szerkezetet, s módosítani: hogy az inversio a rhythmuson kívül még más czélt is szolgál.

Népdalainkból indulok ki. Zeneileg a népdal minden sora befejezett egész; minden sor végén szünet van, sőt minden ütem után van egy kis pihenés. Ugyanaz a magyar vers rhythmikái törvénye is: a rhythmus egy sorban kilebegi magát s megpihen; sőt, mivel minden ütem a végén leszáll, elején emelkedik: a rhythmus kisebb szünetet tart minden ütem után. A sor *értelmének* is e törvényt kell uralnia: tehát a gondolatnak a rhythmussal együtt egy sorban befejeződnie, legalább annyira, hogy a sor végén mondattanilag is szünetet lehessen tartani; sőt az ütem is megkívánja, hogy benne a szó véget érjen, hogy az ütemek közti szünet a szót ketté ne vágja. Különben, ha a mondat átnyulik a másik sorba: sem az első sor rhythmusa be nem záródhatik, sem legtöbbször a második oly nyomatékkal, mint az első, nem kezdődhetik. Pedig a megfelelő soroknak egyenlő lebegésüeknek kell lenniök. *Ezért szereti a vers egymás mellé s nem egymás alá rendezni a mondatokat, hogy t. i. mondattanilag is egyenlő értékűek legyenek.* Teljes rhythmicus sort tehát csak befejezett gondolat alkothat. Ez által van megmagyarázva: hogy a mondat sem a soron belül, sem túl be nem fejezhető, csak a végén; s hogy a körmondatos szerkezet, mely a gondolatot talán több soron át függőben tartja, a rhythmusnak ellensége.

Ezt azonban sem a népköltészet, sem költőink nem veszik szigoruan; s jól teszik; mert a szabálytalanság által az egyhangúságot törik meg. Isten mentsen az olyan verstől, melynek minden üteme az elején nyomatekos, minden ütemében be van fejezve a szó, s minden sorában a mondat.

De tovább megyek: az inversio nem csak a rhythmust szolgálja. Ha Szent Bernát hymnusának kezdő sorát («Szent keresztfán ha imádlak») a közönséges szórend szerint alakítom:

Ha szent körösztfán imádlak

a rhythmus felbomlik, mert a mondattani nyomaték nem oda esik, hová a rhythmus kívánja. Ha így alakítom:

Ha *imádlak* *szent körösztfán*,

akkor megvan a rhythmus, megvan az inversio s ennek az a kel-
léke, hogy — a mint Arany mondja — a kötőszót igéje elé veti.
A körmondatos variáns egy szóra vonta, az inversios arányosan
megosztotta a nyomatékot. Már csak ezért sem szeretheti a rhyth-
mus a körmondatot.

A mint az eredetiben van, úgy még jobb; mert az első ütem
nyomatékos szóval kezdődik. De nemcsak rhythmikailag jobb:
inkább megfelel a vallásos érzéssel eltelt szívnek, azon fogalommal
kezdeni a sort, mely neki *lényegesebb*, melytől mintegy az impul-
sust veszi, s nem lényegtelen kötőszóval:

Szent körösztfán ha *imádlak* . .

Vegyünk Gyöngyösitől példákat:

Két hetek napjait bus szívem számlálván.

Közönségesen ezt így mondanók:

Bus szívem két hetek napjait számlálván,

Így is megvan a rím s a középmetszet, de amúgy a rhyth-
mus jobb. Ha megengedjük is, hogy ezért alkalmazott Gyöngyösi
inversiót, de az is áll, hogy egyszersmind értékök szerint sorakoz-
tatta a fogalmakat.

Gyenge lángszin kárpit házát teritette,

Piros hajnalszinbe magát öltöztette.

Alakítsuk így:

Házát *gyenge* lángszin kárpit teritette,

Magát *piros* hajnalszinbe öltöztette.

Igaz, hogy az inversio rhythmus szerint osztotta meg a nyo-
matékot, de igaz az is, hogy az eredeti két sor szemléltetőbb
képet ad. Mert arra a képre nézve, mit a költő festeni akar, leg-
fontosabb a *gyenge lángszin kárpit* és *piros hajnalszin*; a többiek
ezeknek csak kiegészítő részei.

Huzza-vonja szegényt annál dühösebben,

Oltalmazza magát mennél erősebben.

Az együvé tartozó mondatrészek így sem esnek távolabb
egymástól:

Annál dühösebben huzza-vonja szegényt,
Mennél erősebben oltalmazza magát.

De nagy a különbség rhythmus, s még nagyobb *kép* dolgában. Ha ezt mondom előbb: *annál dühösebben*: akkor előbb meghatároztam a cselekvés módját, s csak azután mondtam a cselekvést; a gondolat képének előbb adtam lényegtelen, mint lényeges vonásait. Úgy tettem, mint az épen nem plastikus német nyelv, a kör(-mönfont)mondatok e legtermékenyebb földje, mely jelzőkkel, mellékmondatokkal szereti hátráltatni a főgondolatot; Gyöngyösi pedig úgy tett, mint a kiválóan plasticus görög — különösen a költői görög — nyelv, mely először megadja a főfogalmat, s utána kapcsolja a melleslegeseket.

Érdekes e példa:

Káka tövén költ a rucza,
Jó földben terem a buza,
De a hol a szép lány terem,
Azt a földet nem ösmerem.

A két utolsó sort körmondatosan így mondanók: De azt a földet, a hol a szép lány terem, nem ösmerem. Az *inversio*, igaz, felbontotta a körmondatos szerkezetet, s arányosan osztotta meg a hangsúlyt. Most másképen oldom fel a körmondatos szerkezetet s megosztom arányosan a hangsúlyt is:

Azt a földet nem ösmerem,
A hol a szép leány terem.

S még sem menne rá a nép szája. Mi benne a hiba? Elvágтам egymástól az együvé tartozó képeket.

Az *inversiónak* tehát nem az a természete, hogy az együvé tartozó mondatrészeket egymás mellé teszi a rhythmus kedvéért; hanem az, hogy *a lényegesebbet, a mennyire a nyelv törvényei engedik, elébe teszi a kevésbé lényegesnek. A mi értelmileg fontosabb, az rhythmus szerint is nyomatékosabb, s egyszersmind a gondolat képének megalkotására is előbb való.* Hibásnak tartanám tehát mindazon *inversiót*, mely, bár rhythmust szül is, megnehezíti a kép alkotását.

De nemcsak a rhythmus: a nép nyelve sem szereti a körmondatot; s *inversióval* nemcsak versben: a közönséges beszédben is találkozunk. Népünk nyelve, a mennyire én megfigyeltem,

nem szereti felfüggeszteni az értelmet, «kikanyargatni a beszédet», s a mondatok egymás alá rendelésének csak legegyszerűbb formáival él. Kölcey s Eötvös körmondatai nem a honi föld termékei és nemcsak a gondolatok mélysége s a szavak válogatottsága, hanem főkép a mondatszerkezet oka annak, hogy azokat a közönséges fő jól fel nem foghatja. S a felhevült érzelem, az indulat beszédében sokszor hallottam a néptől inversiót, merészebbet, mint Gyöngyösinél vagy Aranyánál találunk. Sokszor olvastam Aranyt egyszerű embereknek, de nem tapasztaltam, hogy legszokatlanabb inversióin is fennakadtak volna.

Saját költői stílusunk ma már van s ismerjük azt egész fejlődésében. Van kitűnő prózáirónk is egynehány; de olyan prózai stílünk, mint a költői, nincs. A kettő nem fejlődhetett együtt. Senki sem vitathatja el az orthologusok érdemét, hogy a hibásan alkotott vagy képzett szavakat ki akarják irtani s jó részben ki is irtották nyelvünkől. De még inkább elkelne egy olyan orthologia, mely a beszédben, a mondatban nyilatkozó *logost* kutatná. Költői stílusunk a nép nyelvét emelte az irodalom mai fokára, a prózai nem. A népköltészet, bár néha háttérbe szorult, mindig megtartotta műköltészettel a kapcsolatát: a prózai népnyelv az irodalommal ott elveszté, mikor az első biblia-fordítás megjelent. Prózai nyelvelméink nagyobbára fordított művek. Természetes: az ismereteket külföldről kellett kölcsönöznünk. Lefordították magyarrá nem a mondatokat, hanem a szavakat. S ez is természetes: iskoláinkban csak a legújabb időben tanítják a magyar nyelv *rend-szerét*; a mit régen tanítottak belőle, az nem volt elég, hogy az idegen mondatszerkezet szövevényein eligazítsa a fordítót. De tanultak rendszeres latin, görög grammatikát és syntaxist. Így fejlődött a mi prózánk; s a mit ma latin- s germanismus néven üldözünk, csak egy része nyelvünk latin- s germanismusának. Nem nevettem ki magamat, hogy azt mondjam: keressük az ősmagyar prózát s írjunk azon. Nem szeretném levágni nyelvünk fájának azon oltott ágait, melyek virulnak és teremnek s a forradáson kívül egyéb sem mutatja idegenségöket. Így nemesült minden fa s minden nyelv. Írjunk, ha tudunk, úgy, mint ma legjobbjaink. De ne feledjük, hogy nem annyira a hibás szó, mint a hibás mondatszerkezet vetkőzteti ki a nyelvet eredetiségéből. A nyelvújítás torz szavai nem terjedtek el a falvak határáig; falusi szószéken nem igen hallok magyartalan szóképzést: hallok

magyartalan szófűzést. A történeti vizsgálódás még nem igen terjedt ki e térre; pedig mondataink nemcsak a plasticitas, hanem az érthetőség rovására is annyira elnyultak, annyira megvannak terhelve közbeszúrásokkal, hogy nem ártana őket egy kissé meg-
regulázni.

Gyöngyösi nyelve saját s költőibb, mint bárkié előtte; és sok idő telt bele, míg utólérhették. Az ő érdeme igen nagy a költői szólam, a nyelv fordulatossága s a stílérzék fejlődésében. Ő a XVII-ik század nyelvújítója. Azon sok jó közül, mit Kazinczy nagyban tett, sokat megtett ő is kicsiben. Tájszókat általánosított, a régiek alapján új szókat, szólásmódokat alkotott, vagy a meglevőknek más árnyalatot adott; a mennyire ép nyelvérzéke megengedte, meg is nyesegette terjengős szavainkat. De mint a verselésben, úgy itt sem állított fel merev szabályokat; bár annyira öntudatosan jár el, hogy eljárásáról számot is adott egy értekezésben, melyet *Kemény János* elé csatolt s az olvasókhoz intézett.

Ő az első, ki a költői nyelv sajátásaival elméletileg is foglalkozott. Értekezésében igen mentegeti magát, hogy költeményes dolgokat is vegyített történeti munkájába, s hogy a cadentia kedvéért a közönséges magyar beszéd ellenére némely constructiót latin rámarra vont. De nem kell hinni, hogy ily naivul fogta volna fel a dolgot: csak leszállott olvasói nagy részének niveaujára, hogy jobban megértesse magát. Azok censurája alá — úgy mond —, kik nála többet értenek a vershez, örömet bocsátja művét. A latin metaplasmust, syncopet, metathesist hozza fel eljárásának igazolására. De megjegyzi, hogy nem mindenik latin alak illik a magyar szó folyásához, még a versekben is; hanem vannak olyanok, miket magyarban is folytathatni. Csak azt akarta megmutatni, hogy a költői nyelv «nem vehet be úgy minden szót, mint a folyóírásnak tágasabb mezeje, s több szabadságot enged a költőnek». «Ha vannak — úgymond — verseimben oly szók és azokban oly dispositiók, melyek a verseken kívül nem volnának szintén illők a dolog egyenesen való kimagyarázására: azok a verseket ékesíteni szokták inkább, hogysem mint valami dísztelenségére szolgálnának; s ne tulajdonítsa azokat az olvasó tudatlanságból vett fogyatkozásoknak, hanem a versek kedvéért lévő szükséges cselekedetnek». Sok helyen megfordulván, ösmerte az akkori nyelv egész szókincsét; meg is jegyzi: «a magyar szó és beszéd nem minden helyeken egyaránt foly az országban; s a ki csak egy részében nevelke-

dik az országnak, nem lehet, hogy az mind megértse a magyar denominációkat; hanem több helyekbeli látás-hallás kívántatik ahhoz; mert sok dolgot másképen szoktak nevezni az Alföldön, mint a Felföldön, a Tiszán- és Dunántul». A latin figurákkal csak igazolni akarta szokatlanabb alakjait, melyek legnagyobb részben a magyar nyelv természetéből folynak s többnyire csak táji saját-ságok, mint *győzelem* pro győzedelem, *lány* pro leány, *mért* pro miért, *tenyér* pro terény, *felleg* pro felhő, *tészem*, *vészem*, *észem* pro teszem, veszem, eszem, *szomorgott* pro szomorkodott. Az acc. græc. mellett említi e vonzatot: *Bellona sisakját kevés a ki vágyja*. De az-e ez vajon; nem lehet-e az újabb nyelvtudomány szerint is a legtöbb igét tárgyesettel szerkeszteni?

Gyöngyösi költeményei először kéziratban járták be az országot s másolgatás közben sok hiba csúszott beléjük. Sok boszúságot okozott ez a költőnek, de nem volt kárára: nagyobb műgondhoz szoktatta. Némelyik művét annyira elnyűve, megcsonkítva kapta vissza, hogy mikor ki akarta nyomtatni, reconstruálnia kellett első írásának töredékeiből. Igen sokat tett e körülmény azon finom érzék fejlesztésére, mely annyira hozzá szokott a versek jó rendi-hez, hogy annak csak egy böttü által való megváltoztatását is észrevette.

Ha mondanám sem hinné el senki, hogy szólamai és szavai mindig szerencsések. Teljes példatárra nincs terem: de közlöm a nevezetesebbeket, a jót a rosszal vegyesen.

«Megáll ott szava mindennek, a holott *ajaka* ennek *ékes-szólásra indul*». «*Ajaka* ily *szókra indula*». «*Indul* Pandionnak ezen nagy *vígsága*». «*Felrombolja* többi *részeit testének*». «*Bölcsességed* másokat *megdül*». «*A klárisokat* *megdülő* orczádnak *ékességét*». «*Küzködnék* *kövei* a (jeggyűrtűnek) az *égi tüzekkel, düljék azokat is ragyogó fényekkel*». «*Kik* (a boglárók) *a napot híjják fényekkel csatára*». «*Egymást kergető könnyek*» «*Esőző szemével orczáját hintette*». «*A kinzó tatár* *tőlem* sokat *kér*, melynek *gőzétől szédelgő fejem sér*». «*Nem állhat ellene szerelme tüzének, ki elfogta székít ő gyenge szívének*». «*Mi főzi szívedet?*» «*És a kire omol a bús gondok halma*». «*Karját ölelésre ereszti*». «*A nap esetre jut*». «*Botlásra szorít*». «*Mind csendes mind habos időknek folytatában*». «*Hadd muljon csak habja háborult kedvének*». «*Elvárom a sorsnak vagy hattyját (fehérét) vagy vakját*».

Ki gondolná, hogy már Gyöngyösinél feltalálhatni e szava-

kat: *dal, lak, remény, csal* (= csel: «akkor szokott *csalra vinni*»), *meny* (= menyecske: «kerülte a szűzeket s a gyenge *menyeket*»), *hon, ropaj*. Vannak ilyenek is: *akartság, értség, gyakorság, feltett* (feltétel), *felomol, felhalad, melyünk?*, *nyilvánb*. A középfoknak rendszeren rövidebb alakját használja: *serényb, izetlenb, nehezb*. A fosztó képző előtt a szót megcsonkítja: *telhetlen*. A ragot és képzőt vonatkoztatja: «sok barmok- s tótokat érének», «öreg- és kisdedség». Még a pronomen reflexivumot is használja ragtalanúl birtokos jelzőnek: «az istenek, *kik'* dolga igazság». «Bírni valamivel» (habere aliquid) már itt előfordul: «Barcsay *bír az országgal*, s parancsol Erdélyben».

Gyöngyösi műveinek nemcsak történeti becsők van: ma is el lehet őket olvasni. S bizony, irodalmunk ösmertetésére s az ízlés fejlesztésére nem volna sikertelen oly régi művek kiadása, melyeket nemcsak a nyelv és irodalomtörténet művelője, hanem a közönség is haszonnal s élvezettel olvashatna. Többet érne ez, mint sok értekezés.

Arany szavaival fejezem be írásomat: «valahányszor a magyar költészet és nyelv oda jut, hogy idegen befolyástól lesz szükség menekülnie: mindannyiszor nyereséggel fordulhat vissza a néphez, s irodalomban Gyöngyösihez».

Mácsa, 1887. okt. 1.

FÜLEP IMRE.

Görög Anthologia, V. 27.

Rufinustól.

Most már úgy-e köszöntsz, mikor eltűnt fiatal arcod,
 Mely márványnál is szebb simaságu vala?
 Most már vélem enyelgsz, a mikor már megkopaszodtál
 És le nem omlik már büszke nyakadra hajad.
 Oh ne közelgj, te kevély, se ne jőj már többet előmbe:
 Nem kell énnékem rózsá helyett a szederj.

P. T. E.

SPICILEGIUM CRITICUM IN DISTICHIS CATONIANIS.¹⁾

Quamquam in distichis, quæ vocantur, Catonianis medio ævo diligentissime lectitatis eoque magis incredibili pæne librariorum negligentia corruptis inde ab ætate renascentium litterarum multi viri docti operam collocarunt, non nisi recentissimo tempore, qui plures libros manuscriptos adirent atque hos versiculos ad severiora artis criticæ præcepta revocantes scriptoris nostri vulnera efficacioribus tandem aliquando medelis sanare conarentur, inventi sunt. Tantum enim abest, ut præstantissimis inter veteriores Catonis editoribus, Erasmo, Scaligero, Scriverio et Arntzenio, qui, quidquid ingenii acumine sine sufficienti codicum subsidio erui poterat, certe eruerunt, genuinam sententiarum formam restituere contigerit, ut ne *Hauthal*²⁾ quidem, cum varietates scripturarum e magna librorum copia sollertissime collegisset, parem se præbuerit purgando huic Augiæ stabulo, quippe qui neque codices in familias distribuere, neque, quanta esset testis cuiusque auctoritas, ea qua par erat cura investigare conaretur. Unde factum est, ut non solum codicem Turicensem antiquitate ipsa commendatum omnino neglegeret, sed plurimos etiam locos manifestomendosos intactos relinqueret, præsertim cum sibi non ita corruptum ad nostram ætatem pervenisse Catonem infelicissime persuasisset. Quibus si addis, antiquissimos atque optimos codices postea in lucem esse prælatos, editionem eius nulla ex parte a nobis probari non est quod mireris.

Schenkl enim paucis post annis Veronæ in Bibliotheca Capitulari excussit librum manuscriptum Catonis antiquissimum,³⁾ quo cum ceteris comparato textum eius ab alio archetypo originem ducere multoque meliorem servasse formam facile apparuit, ut eum mutilum esse neque omnes versus exhibere vehementissime sit dolendum. Sed equidem id maxime ægre fero, quod *Ci-*

¹⁾ E libello ab amplissimo philosophorum ordine 'Budapestinensi præmio ornato.

²⁾ Catonis philosophi liber, post Ios. Scaligerum vulgo dictus Dionysii Catonis disticha de moribus ad filium. Berolini 1869.

³⁾ Vide: Zeitschrift f. öst. Gymn. 1873. p. 485: Eine alte Handschrift der Disticha Catonis. C. Schenkl.

*polla*¹⁾ qui postea nulla ratione commentationis Schenkelianæ habita Veronensem denuo, — non enim, ut bonus Italus negligentiam suam arguens credidit, primus — inspexit, multa aliter exscripsit neque tertius quisquam, qui librum procul dubio maxima cura dignum utramque collationem respiciens consuleret, huc usque inventus est. Deinde publici iuris factæ sunt lectiones duorum neglectorum antea codicum, scilicet Vossiani L. Q. 86²⁾ et Montepessulani in bibliotheca scholæ medicinalis 306³⁾, qui quamquam communem habent cum ceteris ab Hauthalio excussis fontem, multo tamen pluris æstimandi esse videntur.

Postquam igitur artis criticæ via quadam ac ratione exercendæ firmiora iacta sunt quasi fundamenta, confecit recentissimam Catonis editionem Aemilius Bæhrens,⁴⁾ qui cum lectioni constituendæ eam adhibuisset rationem a nobis quidem probatam, ut omnibus præponeret auctoritatem codicis Veronensis, quem ex familia sua solum adhuc repertum esse satis constat, inter ceteros autem alterius familiæ libros Turicensem, Montepessulanum, Vossianum supra memoratos, tum Matritensem [Cajon 14. Nr. 22, 40,] et Ambrosianum (C. 74. sup.) a se primum excussos ut meliores sequeretur, permulta in textu vulgato rectissime correxit neque tamen virorum doctorum expectationi omni ex parte satisfecit. Nam primum, quem ducem optimum esse dixit, Veronensem parum sibi constans sæpius nulla cogente causa mire neglexit; deinde præferendas esse ceteris pulcherrimas illas lectiones in Parisinis 2772. et 8093. exstantes non ubique vidit; ⁵⁾ tum plus æquo tribuit testimonio Columbani, medii ævi poetæ, in *Carmine*

¹⁾ I codici Veronesi dei distici Catoniani. *Rivista di Filologia* VIII. p. 517—535.

²⁾ Vide *H. J. Muelléri* librum: *Symbolæ ad emendandos scriptores Latinos*. Berolini 1876.

³⁾ Vide *Fontaine*: *Etude sur les distiques moreaux de Caton d'après deux manuscrits de Montpellier* (*Revue de Philologie*, 1880. p. 177—185.)

⁴⁾ *Poetæ Latini minores*, Lipsiæ 1881, vol. III. p. 205—236.

⁵⁾ De codicibus Parisinis vide commentationem *Bonneti* diligentissime compositam: *Les distiques de Caton et les manuscrits de Paris* (*Revue de philologie*, VII. p. 23—32). Vir doctus, quamquam in familiis codicum describendis cum Bæhrensio non ubique consentit, tamen, quos hic libros maxime secutus est, eosdem melioris notæ esse concedit.

Monosticho,¹⁾ quem interdum posthabita etiam Veronensis scriptura secutus est, quod nos, cum a Columbano sensum distichorum in monostichorum formam redigente ipsa verba e versibus Catonianis imitando expressis in usum suum converti non potuisse luce clarius sit, nullo modo probamus, maximam cautelam quaestioni tam lubricae adhibendam esse putantes; denique, id quod cetera quoque huiusmodi opera hominis alioquin ingeniosi miserrime inquinat, insatiabili quodam nova excogitandi pruritu ductus adeo temerariis vexavit coniecturis nostri versus, ut, nisi vana eius commenta severissime castigentur atque reiiciantur, verendum sit, ne incautos decipiens lectores interpolator magis quam emendator Catonis evadat.

Quibus ita expositis vides iam nullam adhuc in publicum prodixisse editionem, quae omni ex parte aetate nostra digna dici posset. Nos igitur, quoniam iisdem, quibus Bæhrens usus est, subsidiis rectius adhibitis rem multo prosperius cessuram fuisse persuasum habemus, sententiam nostram exemplis demonstraturi hæc quamvis pauca atque levia pro virili parte ad emendandum Catonem conferre animum induximus.²⁾

De titulo operis.

Notissima res est, hexametros Catonianos *Dionysii Catonis disticha de moribus* vulgo inscriptos esse inde a Scaligero, qui in exordio adnotationum suarum hæc scribit: «In libro vetustissimo Simeonis Bosii, iuridici Lemovicensis, titulus ita conceptus erat: *Dionysii Catonis disticha de moribus ad filium*. Solus ille codex bonæ notæ repertus

¹⁾ Vide in Thesauro Canisii editionem curatam a Barnagio, Amstelodami, 1725. vol. I. p. 769 sqq.

²⁾ Notæ codicum præstantiorum, quibus in hac commentatione usus sumus:

A = codex Veronensis bibliothecæ capitularis n. 163. sæc. IX.

B = c. Matritensis (Cajon 14. Nr. 22, 40) sæc. IX.

C = c. Turicensis 78., sæc. IX.

D = c. scholæ medicinalis Montepessulanæ 306., sæc. IX.

E = c. Vossianus L. Q. 86., sæc. IX.

F = c. Ambrosianus C. 74. sup., sæc. X.

Notas scilicet a Bæhrensio usurpatas errorum evitandorum causa retinuimus. Reliquos libros suo quemque loco adiecto numero atque bibliothecæ nomine proferemus.

est memoria nostra; reliqui, ut sequiorum sæculorum, ita mendosiores.» Nos quamquam fidem Scaligeri in dubium vocare nolumus, nullam fere auctoritatem codici illi tribuimus, cum e lectionibus viri doctissimi librum eius manuscriptum Veronensi, Matritensi, Turicensi, Montepessulano, Vossiano et Ambrosiano, qui nobis præsto sunt, multo deteriorem fuisse luculentissime appareat. In titulo igitur non antiquam servatam esse memoriam, sed forte accidisse, ut liber sic inscriberetur, iure nobis videmur affirmare. Quæ si ita sunt, nihil iam moramur eorum suspicionem qui distichorum collectionem Dionysii cuiusdam opus esse *Cato* inscriptum contenderunt.

Vindicianus autem, comes archiatrorum, in antiquissimo, quod ad nostrum pœtam pertinet, testimonio, scilicet in epistola ad Valentinianum imperatorem, simpliciter de Catone loquitur, ut etiam in plurimis codicibus *liber v. libri Catonis*, nullo prænومine addito legitur. In Par. 8286 exstat singulare illud *Ethica Catonis*, quod occurrit etiam apud quendam mediæ ævi pœtam :

Si legisse memoras
Ethica Catonis,
 In qua scriptum legitur
 Ambula cum bonis.

(Vide ap. Hauthalium p. XXIV). In Par. 8320: *liber Catonis Cordubensis*, ex quo Hauthal *Catonem* non titulum, sed ipsum auctoris, Hispani cuiusdam, nomen esse temere coniecit, quamquam, ut Bæhrens rectissime monuit, in hoc deterioris notæ codice *Catonem* nostrum cum Seneca confundi consentaneum est.

In *D: Incipiunt libri Catonis philosophi*; præterea etiam in Par. 2659. et in Puteani collationibus trium codicum, de quibus consule Hauthalii præfationem, *Cato philosophus* legitur. Fortasse librarii nostrum *Catonem* hac ratione ab antiquo Catone discernere voluerunt ineptissime quidem, cum scriptor distichorum nulli philosophorum sectæ addictus sit. Sin autem Uticensem intellegi volumus, nihilo minus absurdus esse videtur libri titulus. Is enim, qui tertio post Christum natum sæculo hos versus conscripsit, si non suum ipsius nomen libro imposuit, certe *Catonem* maiorem, auctorem *Præceptorum* et Ἀποφθεγμάτων a Plutarcho commemoratorum intellegi voluit.

In *B: Marci Catonis ad filium salutem* mendosissime.

In *A: Dicta Marci Catonis ad filium suum*, in quo *ad filium suum* genuinum esse non potest, primum, quia in eodem codice habemus antiquiorem præfationis formam, quæ, ut infra videbimus, generatim ad lectores, non ad filium scripta est, deinde, quia librario *Catonis Præcepta ad filium* ob oculos versata esse neque *ad filium* cum *Dicta*

apte cohærere — *Praecepta* enim vel *Monita* scriptores ad filios mittebant — facile apparet.

Nos igitur hanc syllogem, quoniam Catonis nomine varias graviter atque acute dictorum collectiones editas esse satis constat, e quo genere ad nostram ætatem pervenerunt *Sententiae Catonis* in Par. lat. 4341,*) e titulo codicis Veronensis, quæ falsa sunt, eiectis *Dicta Catonis*, quo non disticha solum, sed etiam minutissimæ ille sententiolæ oratione soluta scriptæ comprehenduntur, inscribendam esse censemus. Scilicet anonymus carminum auctor Catonis nomen aptissimum putavit, quo praecepta ad mores emendandos pertinentia commendarentur, non eo tamen consilio, ut lectores decipiens librum pro genuino Catonis opere venditaret. Nam scriptor tertio post Christum natum sæculo non recentior, qui satis eleganti dicendi genere sententias composuit versusque fecit optimos, fuit certe litteris adeo imbutus, ut si Catonis personam gerere voluisset, sermone antiquitatem redolenti formisque vocabulorum obsoletis usus esset. Neque enim ei vitio vertendum est, quod indocti medii ævi homines celeberrimi illius Censorii praecepta in hoc libello agnoscere volebant.

Dicta Catonis.

Præfatio.

1. Cum animadverterem, plurimos graviter in via morum errare, succurrendum opinioni eorum et consulendum *famae* existimavi, maxime ut istis gloriose *vivere et honeste mori contingeret*. 2. *Quare* ista facienda atque imitanda esse perscripsi, ut *factis* eorum vita *corrigatur*. Igitur praecepta is legat, qui intellegit. 3. Legere enim et non intellegere negligere est.

Prologus deest in EF. 1, *Dum*: A; *cum*: ceteri; *adverterem*: A; *animadverterem*: ceteri; *plurimos*: A et Cantabrigiensis Gg. 5. 35; *quam plurimos*: ceteri; *gravitate*: A secundum Schenkelium; *pravitatem*: A secundum Cipollam; *graviter in via*: ceteri; *famae*: A; *fabe*: Par. 8093 in prima parte; *fore*: ceteri; *aestimavi*: A; *existimavi*: ceteri; *ut*: deest in A; *vivere et honeste mori contingere*: A; *contingeret*: correxi; *viverent et honorem contingerent*: ceteri. 2. Hanc partem aliter exhibet A. aliter ceteri; nos Veronensem sequimur: *quae*: A; *quare*: correxit Schenkl; *facti*: A; *factis*: correxit Schenkl; *vita cognoscaes*: A secundum Schenkelium; *vita cognoscatur*: A secundum Cipollam; *vitam cognoscas*: coniecit Schenkl; *vita corrigatur*: correxi.

Ceteri codices alteram præfationis partem procul dubio pessime sic exhibent:

*) Vide Wœlfflin: *Sententiæ Catonis* (Philologus IX. p. 679—685).

«Nunc te, fili karissime, docebo, quo pacto morem animi tui componas. Igitur praecepta mea ita legito, ut intellegas. Legere enim et non intellegere neclegere est.»

Librarii scilicet, postquam titulo additum est *ad filium*, praefationem titulo accommodare voluerunt. Nam, cum scriptor in exordio generatim de hominibus in via morum errantibus loquatur, repentinum illum transitum: *Nunc te, fili*, ineptissimum esse neque ab ipso auctore proficisci posse nemo non videt. Quamobrem critici, quibus ignota erat altera genuinaque huius loci forma, totam praefationem in dubium vocarunt, quod nos memoriam codicis Veronensis sequentes minime probamus. Verissimum autem est, quod Schenkl affirmat, scilicet, cum similia huic Statii, Ausonii atque Aviani proemia oratione soluta scripta omnium consensu genuina sint, nullam subesse causam, cur hoc loco interpolationem recentiore quaeramus.

Sententiæ.

7. Ad nequam ne accesseris.

ad nequam: Par. 2774; *ante ne quanne accesseris*: A; *nunquam ne accesseris*: B; *antequam voceris ad consilium ne accesseris*: Par. 8246. et Planudes, qui in versione sua Græca codice huic Parisino admodum simili usus esse videtur; *antequam voceris ne accesseris*: ceteri. Ea, quam recepimus, lectio latet etiam in corruptelis Veronensis et Matritensis, ceteras autem scripturas mera esse commenta nemo non videt. Quod ad adiectivum *nequam* pro substantivo usurpatum attinet, confer Matthæi Evang. 13. 38: *zizania autem sunt filii nequam*, Græce οἱ τοῦ πονηροῦ.*) Præterea hæc sententia aperte opposita est priori: *Cum bonis ambula*; confer similia præceptorum paria apud Catonem nostrum: «Maiori concede — Minorem ne contempseris; Rem tuam custodi — Aliena ne concupieris; Mutuum da — Cui des videto; Libros lege — Quæ legeris memento.

40. Vitæ consule.

tute: codices omnes: *vitæ*: correxi; corruptelam hic latere suspicatus est iam Bæhrens, sed emendationem non tentavit. Iam *tute* et vulgarem formam scripturæ *vite*, præsertim si minusculis litteris exarentur, facile confundi posse non est quod moneam.

Disticha. Liber I.

12. Rumores cave, ne studeas novus auctor haberi;

Nam tacuisse nocet nulli, nocet esse locutum.

cave: A; *fuge*: ceteri; *ne studeas*: A; *ne incipias*: ceteri; *neu*

*) Vide, quæ exposuit Bonnet in Revue de philol. VII. p. 23.

studeas; Bæhrens, quod non est necessarium, nam et III. 1. duo praecepta sine coniunctione copulantur:

Instrue praeceptis animum, ne discere cessa, ubi ne Bæhrens quidem spernendam censuit codicum memoriam; *tacuisse nocet nulli*: A: *nulli tacuisse nocet*: ceteri.

Iam in eo, quod etiam hoc loco auctoritatem optimi libri, Veronensis, ceteris omnibus posthabitis, qui *ne incipias* exhibent, secuti sumus, certe satis fecimus dicendi generi Catoniano. Noster enim saepe pleonasmo quodam poetico primum praeicipiendo deinde vetando idem lectores monet:

I. 2: Plus vigila semper neu somno deditus esto;

III. 1: Instrue praeceptis animum, ne discere cessa;

III. 21: Utere quæsitis, sed ne videaris abuti.

16. Multorum cum facta senex *ac* dicta *reprendis*,

Fac tibi succurrant, iuvenis quæ feceris ipse.

ac: A; *et*: ceteri; *reprendis*: B, quod Almeloven ante hunc codicem in lucem prolatum rectissime coniecit; confer Sententias Publilii Syri a Wœlfflinio editas vs. 85: consueta vitia ferimus, non *reprendimus*, et vs. 516: quod periit, quæri pote, *reprendi* non potest; *rephindas*: A secundum Schenkelium; *reprehendas*: A secundum Cipollam; *recenses*: ceteri, quos secutus est Planudes, pessimus testis, cui apud nos nulla potest esse auctoritas:

Ἔργα λόγους τε διηγῆσαι πολλῶν περὶ γῆρας.

Hoc loco enim admonendi sumus, Catonem ab hoc Græculo ad mendosi cuiusdam codicis exemplar esse conversum; nam primum pulcherrimarum lectionum, quæ in Veronensi occurrunt, apud eum nullum exstat vestigium, deinde, quoties præstantissimi alterius familiaræ libri, BCDEF et ceteri eiusdem originis non congruunt, versio Græca deteriori parti favere videtur. Quod non commemorarem, nisi Hauthal in editione sua etiam Planudem ad emendandum poetam nostrum aliquid conferre dixisset.

25. Quod præstare potes *nec vis, promittere noli*,

Ne sis ventosus, dum vis bonus *esse* videri.

nec vis promittere noli: A; *ne bis promiseris ulli*: ceteri; *esse*: A; *ipse*: ceteri. Bæhrens hoc loco præstantissimam Veronensis lectionem nulla cogente causa contemnens, pro primo versu integrum Columbani hexametrum (Carm. monost. 24.) in textum recepit, alterum autem, similitudine III. 19. commendatum:

Ne dicare loquax, cum *vis* urbanus haberi, hoc modo commutavit:

Quod *dare non possis, verbis* promittere noli.

Ne sis ventosus, dum *vir* bonus esse *videris*.

Maximus Planudes et hic deteriorum codicum memoriam secutus est:

Πάν ὁ δόνῃ τινὶ δοῦναι, μήποτε δις καθυπόσχῃ.

40. Dapsilis interdum notis et carus amicis

Cum fueris *dando*, semper tibi proximus esto.

dando: Par. 2772. 8093,¹⁾ ex correctura etiam Reginensis 2078; *felix*: ceteri, quod molestissimum fuit criticis alteram scripturam ignorantibus. Nunc præstantissima Parisinorum lectio publici iuris facta luculentissime docet, hoc *felix* propter I. 18: *cum fueris felix* in textum irrepsisse; adde quod in *C* et finis huius hexametri: *quæ sunt adversa caveto*, nostro loco legitur. Notandum est præterea, Scaligerum, virum ingenii acumine excellentissimum, idem, quod nunc in Parisinis legitur, confidenter coniecisse. Confer adnotationem eius: «Non dubitamus ab auctore scriptum: Quum fueris *dando*. Quum dando multa amicis dapsilis audiveris et liberalis, tamen memineris te tibi proximum esse.»

Bæhrens nescio qua ratione pro *carus* scribit *largus* et versum alterum pessima interpunctione corrumpit:

Cum fueris, dando semper tibi proximus esto.²⁾

Liber II.

10. Cui scieris non *te* esse parem, pro tempore cede:

Victorem a victo superari sæpe videmus.

Cui te scieris: A; *quem scieris*: Par. 2874., 8286., 6345., 7575., Bernensis 463.; *cui scieris*: ceteri; *non esse*: codices; *non te esse*: correxi; *parem pro*: A, confer et similis argumenti versum in Collectione monostichorum apud Bæhrensium vs. 42., ubi multa Catoni debentur: Qui vinci sese patitur *pro tempore*, vincit; *parem tibi*: Bern. 403. Par. 7575. 6345. 8286. 8023; *parente*: D; *te parem*: Cantabrigiensis in Collegio Sanctæ Trinitatis O. II. 31. nuperime a Schenkelio excussus³⁾; *parem te*: ceteri.

¹⁾ Vide, quæ exposuit Bonnet in Revue de philologie, VII. p. 23—32.

²⁾ Ubi in apparatu critico de codice Veronensi nullam feci mentionem, distichon in optimo illo libro deesse scias.

³⁾ De hoc deterioris notæ codice vide quæ Schenkl exposuit: Wiener Studien V. p. 166.

26. Rem, tibi quam *scieris* aptam, dimittere noli:
Fronte capillata, post est Occasio calva.

scieris: A; *noscis* v. *nosces*: ceteri; *noris*: Bæhrens; *promittere*: A; *dimittere*: ceteri; versus alter deest in A; *post hæc*: codices; *post est*: Scriverius. Quod ad productam in *scieris* ultimam syllabam attinet, vide versus in codice Turicensi solo exstantes (2. apud Bæhrensium):
Quod *scieris* opus esse tibi, dimittere noli.

31. Somnia ne cures; nam mens humana, quod *optat*,
Dum *vigilat*, *sperat*, per somnum cernit id ipsum.

Sic codices omnes et Carol. Magn. De non adorandis imag. III-26. Sensus est apertus: «Noli credere somniis; nam, quod optamus, id vigiles speramus, dormientes autem iam ante oculos habere videmur.» Quo magis miror, memoriam librorum ab omnibus editoribus repudiata esse. Nam plurimi *vigilans* pro *vigilat*, Erasmus *sperant* pro *sperat*, Arntzen *optans* pro *optat* scripserunt. Adde coniecturas Boxhornii;

Dum *vigilat*, *spectat* per somnum *semper* id ipsum, et Bæhrensii:

Dum *vigilat*, *verum* per somnum cernit id ipsum, et Anonymi cuiusdam in editione Amstelodami anno 1759. publici iuris facta:

Dum *vigil et sperat*,

quas tamen minime esse necessarias interpretatio nostra satis docet.

Liber III.

4. Sermones blandos blæsosque cavere memento;
Simplicitas veri *forma* est, *laus* ficta loquendi.

ethlesos vitare: A; *et blesos vitare*: Par. 8093; *blæsosque vitare*: Par. 8319. 8320.; *sermonem blandum et blæsum vitare*: suspicatur Bonnet; *blæsosque cavere*: ceteri; *si viri*: A; *veri*: ceteri; *fama*: codices; *forma*: coniecit Barth; *laus*: A, quod iam pridem coniecit Malscius; *fraus*: ceteri; *loquendi*: A secundum Cipollam; *loquentis*: A secundum Schenkelium; *loquendi*: ceteri omnes.

Sensus versus alterius: «Simplicitas est forma veritatis, perpetua laus est forma ficta loquendi i. e. versutæ adulationis.» Lectio Veronensis, *laus*, commendatur etiam L. 27:

Noli homines *blando* nimium sermone probare:

Fistula *dulce* canit, volucrum dum decipit auceps.

Ceterum confer diversissimas editorum coniecturas: Erasmi *veri sana est*; Scriverii *veri norma est*; Withofii *veri plana est*; Arntzenii: *Simplicitas vera est fantis*, *fraus ficta loquentis*; Malscii:

Simplicitas veri *norma* est, *laus ficta loquentis*; Bæhrensii :
Simplicitas veri *forma* est, *laus ficta loquentis*.

14. Quod potes, id tenta, operis ne pondere pressus
Succumbat labor et frustra *motata* relinquas.

tenta : CDEF et plurimi; *temptato* : Par. 2659, quod Bæhrens in textum recepit; *tentes* : editores plurimi, quod minime est necessarium, cum hiatus hoc loco hexametri admitti optimorumque poetarum exemplo excusari possit; *mutata* : CDEF Par. 2659. 8320. 8093. 2874; *temptata* ceteri; *inceptata* : Bæhrens.

Motata : emendavi, quod adeo manifestum est, ut nemini huc usque in mentem venisse satis mirari non possim. Nam *motare* contractum ex *movitare* significat saepius movere vel loco movere conari. Quod si recipimus, primum sequimur meliorem memoriam, codices CDEF inter se congruentes, deinde eliminamus molestam illam tautologiam, *tempta* et *temptata*, tum satisfacimus metaphoræ poeticæ, scilicet *operis ponderi*, ad quod verbum *motandi* aptissime refertur. Nam poeta propositum, quod vires nostras superet, perinde ac si res quædam magni ponderis sit, quam loco movere debeamus, describit. E raro autem vocabulo, *motata*, parum intellecto *mutata*, deinde ex hoc ipso, cum nostro loco nullum haberet sensum, *temptata* factum esse consentaneum est. Adde, quod in Par. 8093. et 2874., in quibus prima manu *mutata* scriptum est, manus secunda genuinæ lectioni adiecit *temptata*.

Liber IV.

4. Dilige denarium, sed parce dilige *formam*,
Quam nemo sanctus nec honestus captat *habere*.

Denarium : omnes; *formam* : omnes; *quam* : Bern. 403. Par. 6345; *quem* : plurimi, quod recepit Hauthal, sed explicare non tentavit; *ab aere* : Leid. II. Cod. Membr. Vossii; *habere* : ceteri.

Textum codicibus traditum rectissime interpretatus est Erasmus : «Amare pecuniam ad usum prudentis est : amare, ut forma pascat oculos, avari ac dementis.» Quo magis miror furorem illum criticum, quo omnes fere editores in hos versus sævierunt :

Scaliger et Arntzen :

Dilige *denari*, sed parce dilige *formam*,

Quem nemo sanctus nec honestus captat *ab aere*. Alciatus Parerg.

IV. c. 3 :

Dilige denarium, sed parce : dilige *formam*,

Quam nemo *sapiens vel* honestus captat *ab aere*. Boxhorn :

Dilige denarium, sed parce dilige. *Famam*

Nam nemo sanctus nec honestus captat ab aere. — Canngieter :
 Dilige te *ornari*, sed parce dilige formam,
Quam nemo sanctus nec honestus captat *habere*. Scriverius :
 Dilige denarium, sed parce dilige formam,
Qua nemo sanctus nec honestus captat *haberi*. Anonymus Amster-
 lodami 1759 :

Dilige denarium, sed parce dilige formam,
Quam nemo sanctus nec honestus captat *ab aere*. Schenkl :
 Dilige *dēnāriūm*, sed parce : *despice fenus*,
Quod nemo sanctus nec honestus captat *habere*. Bæhrens :
 Dilige *olens nardum*, sed parce : *defuge odorem*,
Quem nemo sanctus nec honestus captat *habere*.

Quibus allatis, utrum tot tamque diversa criticorum commenta
 constanti codicum memoriæ præferenda sint annon, lectorum iudicio
 securi permittimus.

11. Cum tibi *proponas* animalia cuncta timere,
 Unum præcipue tibi *scito* hominem esse timendum.

praeponas : ACDEF ; *proponas* : ceteri, ex correctura etiam CE ;
præcipue scito tibi : A ; *præcipue tibi scito* : correxit Schenkl ;
præcipio tibi plus : ceteri.

Arntzen *bruta* scripsit pro *cuncta*, spreta omnium codicum auc-
 toritate, quod repudiandum est, cum poeta manifesto *cuncta* et *unum*
 ut inter se contraria alterum alteri opponere voluerit. Quod tamen
 Bæhrensium impedire non potuit, quominus scriberet :

Cum tibi *praeponas* animalia *bruta* timore,
 Unum hominem scito tibi præcipue esse timendum.

26. Tranquillis rebus *semper adversa* timeto :
 Rursus in adversis melius sperare memento.

semper adversa : CDF Leid. I. II. ; *semper quae adversa* : Coll.
 Voss. Vet. Chart. ; *semper* (manu secunda suprascriptum *que sunt*)
adversa : E ; *caveto* : Par. 8286. 8246. 7575. 6345. Bern. 403. Leid. III,
 quod manifesto errore scripserunt librarii, cum I. 18 : *Si fueris felix*,
quae sunt adversa, *caveto* scriptum esse meminissent ; *timeto* (manu
 secunda suprascriptum *caveto*) : E ; *timeto* : ceteri ; Bæhrens metri cor-
 rigendi gratia : *Tranquillis rebus semper diversa* scripsit, sed *adversa*
 retinendum esse docet versus alter, qui *rursus in adversis* habet. Nam
 ex eo, quod ultima syllaba adverbii *semper* in arsi producta est, locum
 corruptum esse nondum sequitur, præsertim cum plura habeamus in
 ipso Catone huius licentiæ exempla :

- I. 7: Constans et *lenis*, ut res expostulat, esto;
 II. 26: Rem tibi, quam *scieris* aptam dimittere noli;
 IV. 28: Una dies, qualis *fuerit*, ostendet, amicus;
 In cod. Tur. 2:

Quod *scieris* opus esse tibi, dimittere noli.

Deinde ne id quidem minimi est momenti, quod etiam Vergilius in Aen. XI. 469. *er* syllabam in arsi produxit:

Consilium ipse patēr et magna incepta Latinus.

30. Cum Venere et Baccho *lis* est et iuncta voluptas:

Quod *laetum* est, animo complectere, sed fuge lites.

lis est et iuncta: EF Par. 2772. 8093. 8319. 2874.; *lis est seiuncta* (deest *lis*): A; *lis et coniuncta*: Par. 7575; *lis est sed iuncta*: ceteri; *laeto*: A; *lautum*: ceteri; *laetum*: correxi e scriptura Veronensis, quo recepto pulcherrimus evadit sensus, nam *laetum*, non *lautum* est liti maxime contrarium; *libitum*: Scriverius; *blandum*: Scaliger.

36. Est iactura gravis *quaesitum* amittere damno,

Sed tibi, cum *valeas*, *semper* superesse putato.

quaesitum: A; *quae sunt*: ceteri; *damno*: A; *damnis*: ceteri. Pro altero distichi versu, qui in A solo legitur, ceteri codices omnes hunc exhibent: *Sunt quaedam quae ferre decet patienter amicum*, quod, antequam Veronensis in lucem prolatus est, scrupulum iniecit criticis, cum, quomodo duo distichi versus inter se cohærent, nullo modo explicare possent. Sed memoria Veronensis in textum recepta solvitur tota quæstio. *valeat*: A; *valeas*: correxi; *seper*: A; *semper*: correxi; contra Bæhrens: *Sed tibi cum valeat corpus*, qua coniectura quid sibi velit, nescio.

44. Cum *famulos fueris* proprios mercatus in usus,

Et *servos dicas*, homines tamen esse memento.

cum famulos fueris: tertia Par. 8093. pars*); *fueris proprios famulos*: C; *servos proprios fueris*: EF; *servos fueris proprios*: ceteri; *et servos dicas*: tertia Par. 8093. pars; *ut famulos dicas*: Par. 8320.; *hos famulos dicas*: Par. 7575; *et famulos dicas*: ceteri.

Iam Scaliger et Scriverius primo versu *famulum*, altero autem *servum* scribendum esse dixerunt, quod nunc ex parte C, maxime autem Par. 8093. comprobatur. Nam famulus minus infame nomen est,

*) Vide, quæ de hoc codice Bonnet exposuit: Revue de phil. VII. p. 23.

quod etiam de ingenuo homine alteri inserviente nec non de ministris deorum dicitur; contra servus significat deterrimam hominum conditionem. Confer Macrob. Saturn. I. 11. 11: Nam et maiores nostri omnem dominis invidiam, omnem servis contumeliam detrahentes dominum patremfamilias, servos familiares appellaverunt.

49. Miraris verbis nudis me scribere versus?

Hoc brevitās fecit, sensu coniungere binos.

versus—verbis: D. Par. 2659. Leid. II.; *verbis—versus*: ceteri; *hoc br. f. sensu*: A; *haec br. sensus f.*: Bern. 403, Par. 8246. 8460. 8023.; *hoc br. sensus f.*: ceteri; *sensu uno iungere*: Bæhrens, quod, ut infra videbimus, non est necessarium. Primus versus deest in A.

Sensus distichi, si codicem Veronensem sequimur: «Noli mirari, si nimium simpliciter, sine ullo orationis ornamento scribere videor; causa enim huius simplicitatis est ipsa brevitās, cuius gratia semper binis tantum versibus sententias meas comprehendere conatus sum.» Iam vulgata lectio, *brevitās sensus*, quomodo explicari possit, nescio.

Versus in codice Veronensi solo exstantes.

1. Perde semel, socium quo ingrātum noveris esse:

Sæpe dato *bona*, si scieris bene ponere, quod des.

quem: A, eiecit Bæhrens; *quo*: correxi; *cognoveris*: A, sed ita, ut *cog* erasum sit; *quom noveris*: Bæhrens, quod probari non potest, quia in codice nostro *cum* coniunctio semper *c* littera scribitur; ex altero versu Schenkl hæc tantum verba legere potuit: ... *scieris... æquius addes*; contra Cipolla: *Sepe dato bonis scieris bene ponere quod des*; in quo Bæhrens rectissime, ut videtur, *bona si* scribit.

Sensus distichi: «Cave recuses semel aliquid perdere, ut expertus scias, utrum amicus re vera ingrātus sit annon; at sæpe dona dato, si gratis te benefacere cognoveris.»

2. Qui prodesse potest, non est fugiendus amicus,

Si læsit verbo: bonitas sine crimine *nulla* est.

nihil: A; *nil*: Schenkl et Bæhrens, quod reiiciendum est, nam absurdum esset, si poeta bonitatem sine crimine nihil esse, scilicet nihil valere diceret; *nulla*: correxi, ut sensus sit, bonitatem omni ex parte perfectam nusquam terrarum inveniri.

3. Contra hominem astutum noli *tu verus* haberi:

Non captare malos stultum est *nec* velle nocere.

Versum primum codex sic exhibet:

Contra hominem astutum noli *versutus* haberi: quod cum Christianam redolere videtur doctrinam, tum aperte repugnat verbis sequentibus nec non ceteris poetæ nostri de hac re sententiis, e quibus hoc loco præcipue considerata sunt distichon illud infame in Veronensi exstans:

Dissimula læsus, si non datur ultio præsens:
Qui celare potest odium, pote lædere, quem vult,

et, quod ad totam quæstionem solvendam maximi est momenti, I. 26:

Cum simulat verbis nec corde est fidus amicus,
Tu quoque fac similes: sic ars deluditur arte.

Quibus si addis, Catonem ubique contraria iuxta se posita sectari, ut exempli gratia his locis:

I. 11: Sic *bonus* esto *bonis*, ne te mala damna sequantur,

I. 12: Nam nulli *tacuisse* nocet, nocet esse *locutum*;

I. 26: Qui simulat *verbis* nec *corde* est fidus amicus;

I. 29: Quod *vile* est, *carum*, quod *carum* est, vile putato;

I. 32: *Ignotum* tibi tu noli præponere *notis*;

Cognita iudicio constant, *incognita* casu;

I. 39: Cum labor in *damno* *) est, *crescit* mortalis egestas;

II. 18: *Stultitiam* simulare loco *prudencia* summa est, pro *versutus* tale quid ponendum esse, quod *astuto* maxime contrarium sit, facile colligas. Quamobrem Schenkl pro *versutus* scripsit *inversutus*, sed de coniectura sua, cum hoc vocabulum apud antiquos nusquam occurreret, ipse desperavit. Equidem, ut sententiæ satisfaceret, conieci *tu verus*, quorum verborum ordine commutato primum *verustu*, deinde hoc iam a librariis non intellecto propter præcedens *astutus* ex coniectura *versutus* scriptum esse eo verisimilius est, quod in codicibus nostris ne Veronensi quidem excepto *tu*, *te*, et *tibi* pronomina sæpe non apto loco posita inveniuntur, de qua re vide apparatus criticum in editionibus Hauthalii et Bæhrensii ad I. 32, II. 10, IV. 11.

Versus alter: *captare*: A secundum Schenkelium, *captari* secundum Cipollam; *sed*: A; *nec*: correxit Schenkl; *nocere*: A secundum Schenkelium, *noceri* secundum Cipollam; ineptissime Bæhrens pro *sed*

*) Hoc loco *damnum decrementum* significare sciendum est. Confer Gellii N. A. XX. 8: Lunæ augmenta et damna; Sidon. XV. 42: lunæ incrementa cur damna sequantur; Senecæ ad Marc. de cons. 18: videbis nocturnam lunæ successionem a fraternis occursibus lene remissumque lumen mutuamtem et modo occultam, modo toto ore terris imminentem *accessionibus damnisque* mutabilem, semper proximæ dissimilem.

velle nocere scripsit *sed velle cluere* i. e. velle inde gloriam nancisci, quod cum propter obsoletum illud verbum, tum maxime propter sensum absurdum reiiciendum est.

Sensus distichi: «Cum homine astuto commercium habens noli te simplicem atque sincerum præstare; nam stultitia est malos non decipere neque iis nocere velle.» Quod cum a Christiana doctrina maxime abhorreret, omissum est in ceteris codicibus. Confer etiam IV. 34:

Contra hominem *iustum prave* contendere noli, ut videas, antiquorum de amicitii inimicitisque sententiam, scilicet par pari esse referendum, a Catone observari.

4. Quod tacitum esse vis dicere noli.

Exscripsimus, sicut a Veronensi exhibentur, verba, quæ Schenkl hoc modo:

Quod tacitum esse *velis*, *aliis* tu dicere noli,

Bæhrens autem:

Quod tacitum esse *velis*, *verbosis* dicere noli

corrigit atque supplere voluerunt. Nos in coniiciendo modestiores, quid poeta toto disticho dicere voluerit, e testimoniis veterum eruere satis habemus. Nam si comparamus cum fragmento nostro sententias Publilio Syro falso tributas:

Quod tacitum esse vis, nemini dixeris, quia non poteris ab alio exigere silentium, si tibi ipse non præstas (apud Wœlfflinium p. 101.);

Quod esse tacitum vis, id nulli dixeris (ibidem p. 132); et, quæ dicuntur, *Proverbia Senecæ*:

Quod tacitum velis esse, nemini dixeris. Si tibi ipsi non impræstasti, quomodo ab aliis silentium speras (ibid. p. 137),

versus Catonis ex communi cum his fonte manasse eiusdemque esse argumenti sponte apparet.

5. Fortunæ *donis* semper *par esse* memento:

Non opibus bona *vita* datur, sed moribus ipsis.

Hoc distichon primum Scriverius edidit in libri tertii initio e codice nunc incognito:

Fortunæ *damnis* semper *parere* memento:

Non opibus bona *fama* datur, sed moribus ipsis; quod Scaliger ita commutavit:

Fortunæ *donis* raro *parere* memento.

Codex Veronensis exhibet *donis* et secundum Schenkelium *semper paruisse*, ex quo ille *parvum tribuisse*, secundum Cipollam autem *semper par esse*, ex quo Bæhrens *semper parcum esse* temere coniecit.

Quod ad alterum versum attinet, in editione Scriverij et apud Columbanum (monost. 36.) legimus *fama datur*, in Veronensi *vitatur*, ex quo *vita datur* conieci.

Sententia ipsa sic explicari potest: «Fortunæ donis, si bene beateque vivere velis, dignum te præstes oportet; nam bona vita, i. e. vera felicitas non in opibus, sed in virtute sola sita est.» Quod Hungarice breviter complecti possumus: «*Igyekezzél megfélelni a szerencse ajándékainak*». Simili sensu usurpatur *par* in elogio L. Cornelii Scipionis:

Quovius forma virtutei parisuma fuit;

Ovid. Fast. VI. 804: *in qua par facies nobilitate sua*; tum in illo C. Ceroniano *rebus par oratio vel ut constantibus hominibus par erat*; absolute *par est* sæpissime idem significat, quod *aequum est* vel *dignum est*. Quæ attulimus, ne hoc loco codicibus nos destitui atque ad coniecturas confugiendum esse putes.

Disticha Catoni reddita.

1. Non pecces tunc, cum peccare impune licebit:

Sub tortore manet quem *damnat conscia vita*.

Versum alterum, quem Schenkl in descriptione codicis Veronensis non commemoravit, Cipolla primus protulit ex eodem libro. Primum versum invenimus in Collectione Monostichorum (vs. 76 apud Bæhrensi-um), quæ in codicibus etiam *Proverbia Catonis* inscribitur neque immerito, cum multa contineat Catoniana. Ceterum confer, quæ de hac Re Bæhrens rectissime exposuit in editione sua p. 211:

«Nimirum cum exeunte sæculo VIII. (ut supra monui) admodum turbata essent disticha, ita quidem, ut sæpe uno versu privata legerentur aut versus cohærentes discissi exstarent (vide modo libri Veronensis statum condicionemque), idem ut puto vir doctus, qui vulgarem distichorum collectionem instituit, discerpta illa membra in alteram monostichorum syllogen coniunxit; in qua quod bis terve integra disticha se posuisse non intellexit ille, facilem et explicationem et excusationem habet. Ita autem recte me statuere duobus patet argumentis: nam et Turicensis liber in pannis illis insertis et Columbanus habent, quæ in monostichis nostris leguntur.»

Scilicet distichon illud, quod in solo Turicensi legimus, occurrit etiam in Collectione vs. 54. 55:

Lætandum est vita, nullius morte dolendum;

Cur etenim doleas, a quo dolor ipse recessit.

Tum versus solitarius in eodem manuscripto libro:

Dulcis enim labor est cum fructu ferre laborem, bis repetitur in Collectione, primum immutata paulum forma vs. 73:

Sat dulcis labor est cum fructu ferre laborem, deinde cum hexametro aptissimo:

Quod nocet, interdum, si prodest, ferre memento, in unum distichon coniunctus. Quæ cum ita sint, nos versum hunc solitarium Cipollæ cum altero in Collectione reperto, qui cum eo arctissime cohæret, in unum conglutinare non dubitavimus.

Quod ad condicionem versus in quæstionem vocati in Codice Veronensi attinet: *tortorem*: A; *tortore*: procul dubio scribendum; *conscientia doma*: A; *conscia vita notavit*: Bæhrens; *damnat conscia vita*; correxì.

2. Quod nocet, interdum, si prodest, ferre memento:

Dulcis enim labor est cum fructu ferre laborem.

Versus alter occurrit in C post II. 7; totum distichon in Collectione Monostichorum vs. 52, 53, alter tantum hexameter ibidem vs. 73. paulum immutatus. Ceterum confer, quæ ad versus præcedentes exposuimus.

Quod nocet, interdum: nostra est interpunctio, contra Bæhrens: Quod nocet interdum, si prodest, ferre memento.

Lipsiæ 1887.

GEYZA NÉMETHY phil. dr.

V e g y e s.

— Bodenstedt Frigyes «Dionysos und seine Rebenzucht» című költeményének eredetije az a szép mese, mely tudtommal először a Hahn-féle *Albanesische Märchen* közt jelent meg, s melyet Türr István is «A bor hatása» cím alatt mint keleti mesét közölt a Pulszky Polyxena-féle «Tavaszi»-ban. Bodenstedt költeményét a *Fliegende Blätter* 2274. számában olvashatni, hol képekkel van díszítve.

P. T. E.

TEMESVÁRI PELBÁRT ÉS BESZÉDEI.

PELBÁRT-ról a régiség nagyon kevés adatot jegyzett föl az utókor számára. Azok, kik a XV. században történetírással foglalkoztak, egyetlen szóval sem tettek említést híres kortársukról. Sőt még a XVI. és XVII. században sem ismerünk egyetlen író sem, ki vele közvetlen foglalkoznék. ISTVÁNFY mindössze annyit mond, hogy jeles tudományú férfiú volt, de idomtalan görbe orra és rút ábrázata miatt nevetség tárgyául szolgált.¹ A. XVIII. század elején CZVITTINGER még azt sem bírja eldönteni, vajjon Pelbárt 1501, vagy 1401 körül virágzott-e?² BOD PÉTER említi, de többet nem tud róla, mint azt, hogy «írt holmi deák könyveket».

HORÁNYI volt az első, ki a ferenczeseknek régi kézíratos krónikája nyomán Pelbárttal bővebben foglalkozott egy egész, jóllehet nagyon szűk keretben mozgó életrajzban.³ De ezzel aztán hosszú időre ki is merült minden, mit a nevére elégé ismert szónokról tudtunk. WESZPRÉMI hozott elő egyetlen adatot róla⁴ és kiigazított egy téves nézetet; de aztán TOLDY föllépte, ki a sovány anyagot összerakta,⁵ semmi említésre méltó az ügyben nem történt.

Tény, hogy az idegenek, mint sok egyébben, a Pelbárt-kérdésben is megelőztek bennünket. WADDING, kinek «Scriptores Ordinis Minorum» című tetemes munkája 1601-ben jelent meg Rómában, nemcsak ismerte Pelbártot; de műveiről is használható jegyzéket bocsátott közre.⁶ Az ő nyomait követé FABRICIUS⁷ egy sereg bibliografussal, mint Grässe s mások; — másfelől HAIN is adott egy nagy gondnal készített gyűjteményt.⁸

A magyar irodalomban csak a legújabb időben fordult ismét Pelbárt felé a figyelem. A kérdést SZILÁDY 1876-ban napirendre hozta az Akadémiában. 1880-ban már egy terjedelmesebb dolgozat is került ugyancsak tőle a közönség kezeibe, mindazon adatokkal, melyeket a fáradhatatlan író Pelbárt ügyében összegyűjthetett.

Csak most láttuk be, hogy a maga idejében nevezetes szónok életéről a régiek útján majdnem semmit sem tudtunk meg.

SZILÁDY új utat keresett — és talált. Átolvasta Pelbárt munkáit. Ezekben a munkákban sok aprólékos adat és utalás van minden irányban, tehát, tudta, lesz olyan is, a mi egy és más tekintetben világosságot árasztthat a Pelbárt-kérdésnek sok homályos helyére. És bizonyára SZILÁDY oly dolgokat emelt ki a régiség porából, a melyekért csak hálával adózhat neki az irodalomtörténet. Tőle tudtuk meg, mily állást foglalt el Pelbárt Mátyással szemben, mily kötelékek fűzik a magyar kódex-irodalomhoz. Pelbártnak több életadatát tisztázta, könyvészetére érdekes megjegyzéseket tett és azon föltevését, hogy a Katalin-legenda szerzője Pelbárt volt, új érvekkel támogatta.

De ezzel a kérdés korán sem nyert minden tekintetben kielégítő megoldást. Sok dolog kiigazításra, még több kiderítésre vár. Számos adat a jövőben is kétes marad, Pelbárt életéről csak töredékekben adhat számot a történelem.

E dolgozatnak sem lehet célja, hogy befejezett tökéletességgel világítsa meg tárgyát.

SZILÁDY munkájának megjelenése óta senki sem foglalkozott az akkor fölvetett kérdéssel. Pedig nem mondhatni, hogy monografia-irodalmunk nem fejlődött. Szellemi életünknek, különösen az újabbnak művelői számbavehető munkásságnak lettek tárgyai. Vannak, kikről több jeles munka látott napvilágot; másokkal éppen foglalkozik egy-egy kitűnő tudós. Ily viszonyok közt a Pelbárttal való foglalkozás sem lehet jogosulatlan, már csak azon összefüggés miatt sem, melyet közte és költészetünk első jelesebb termékének, a Katalin-legendának kérdése közt SZILÁDY ismert véleménye létrehozott.*

* Tartozom azzal az igazságnak, hogy e helyen is kijelentsem, miszerint e kis munka — ha ugyan van némi érdeme — első sorban a kitűnő tudósnak és tanárnak, GYULAI PÁL-nak köszöni létrejöttét. Ha ő rá nem irányozza figyelmemet a Pelbárt-kérdésre, aligha jutott volna eszembe, hogy a középkori tudós és szónok avatag fóliánsaival foglalkozzam. S később is, mikor a részletek már készen állottak, az ő becses útmutatásai vezértek első sorban a munka összeállításában. A ki az ő szellemét ismeri, sokat fog találni e műben, mi Gyulai lelkének — bár gyarlón — visszatükrözése. — De köszönettel tartozom SZILÁDY ÁRON, a Pelbárt-kérdés első és minden tekintetben jeles harczoza iránt is azon becses figyelmeztetésekért, melyekkel, különösen Pelbárt jellemét illetőleg, a kezdőt támogatni szíves volt; köszönettel dr. GRYSAR-nak, a kiváló történetbúvárnak, dr. TUZER A. innsbrucki

E munka a Pelbárt-kérdés fejlesztésére törekszik. Tárgyát Pelbárt életének és jellemének első sorban a Pelbárt beszédein alapuló tanulmányozása képezi. Foglalkozik a történeti nyomokkal, melyek itt-ott fönmaradtak, Pelbártnak, a szónoknak beszédeiben nyilatkozó nézeteivel és jellemével. Kiterjeszkedik azon kérdésre: elmondotta-e a szerző reánk maradt prédikációit? Fel akarja tüntetni azon viszonyt, mely Pelbárt és a magyar szentek legendái közt létezik, s elemezi Pelbártnak szónoki eljárását. Az embert és igehirdetőt korának «perspektívájába» állítja, s lehetőleg magyarázni törekszik vonásait.

A többi — egy második résznek lesz megfelelő anyaga.

I.

Pelbártnak mindjárt elnevezése zavart okozott az irodalomban. Sem azt nem tudták jó ideig: hogy kell voltaképen nevezni? — sem, részben, már bizonyos névvel nem voltak tisztában.

HORÁNYI egyszerűen «Pelbartus Temeswariensis» nevet ismert.¹ WADDING egy helyen² megtartotta a Pelbárt munkáin szokásos «Pelbartus de Temeswar» fölírást, megjegyezvén hősiükről, hogy híres szónok volt a maga idejében az összes németek között; de már máshol³ «Pelbartus Osvaldus Temeswariensis»-nek mondotta, mit aztán CZVITTINGER⁴ hűségesen elfogadott. FABRICIUS, ki Waddingnak utóbbi művére utalt,⁵ megbővítette az elnevezést azzal a magyarázattal, hogy «Pelbartus sive Pelivartus»; de egyébként forráshoz ragaszkodott. SCHIER végül említést tett egy alkalommal⁶ a szentéletű íróról, kit «Paulus Pelbartus de Temeswar» néven neveztek annak idejében.

Mindezekből bizonyos annyi, hogy PELBÁRT «Pelbartus de Temeswar»-nak nevezte és írta magát. Ezt a nevet találjuk minden írónál, ki valaha a kérdésről megemlékezett, ezt mutatják föl mindama könyvek, melyek Pelbárt kezeiből napvilágra kerültek. Sem a WADDING-használta Osvaldus, sem a Pál név, melyre SCHIER figyelemztet bennünket, nem fordulnak elő egyetlen egy alkalommal sem

egyetemi volt tanároinnak s mindazoknak, kik a kutatás munkáját szíves segédkezéssökkel számomra sok tekintetben könnyebbé tették.

kiadásában. Sőt, hogy a zavar még felőtölőbb legyen, egyik író sem adott számot új appellativumáról.

A közönség vakon követte WADDINGOT. Magyar és külföldi szerzők minden kételkedést félretéve beszéltek olyan Osvaldusról, a ki soha sem létezett.

Tagadhatatlan, hogy Pelbártot ok nélkül nevezték Osvátnak. WADDING és követői oly tévedésbe estek, melyet földeríteni nemcsak lehetséges, de érdekes is annak megmutatására, mint jártak el az írók a Pelbárt-kérdés tisztázásában.

WALLASZKY egyik dolgozatában⁷ elősorolja Pelbárt munkáit. És ebben a jegyzékben ott szerepel a «Biga Salutis», tehát egy olyan szerzemény is, melynek Pelbárthoz épen semmi köze. Mindenki tudja, hogy a «Biga salutis» szerzője fráter OSVALDUS DE LASKO, Pelbárt tanítványa, rendtársa és később pesti gárdián volt, ki mesterének nem csak hogy befejezte egyik munkáját,⁸ de műveinek kiadása körül is élénk szorgalmat tanusított.

Mint az idétt Pelbárt munkái, OSVALDUS művei is Hagenauban láttak napvilágot. Nem kellett tehát nagy képzelődés hozzá, hogy a két személyt egynek tartsák oly emberek, kik Pelbátról ép úgy beszéltek mint Osvátról, de egyiket épen úgy nem olvasták, mint a másikat. A felvilágosítás ott van a könyvekben;⁹ de TOLDY előtt senki sem gondol a hibára és Pelbártnak harmadfélszáz esztendeig kell viselnie egy idegen nevet.

Meg kell vallanunk, SCHIER helyzete sokkal szerencsésebb, mint WADDINGÉ. Hogy Pelbártot valamikor Pálnak hívták, sem nem bizonyítja, sem nem tagadja a régiség. De az adathiány fölött ott áll az író tekintélye és alapos jártassága, mely három évvel megelőzte a gyöngyösi írott krónika közlését. Ez valószínűvé teszi, hogy itt Pelbártnak keresztnevével van dolgunk, mely időfolytával a szerzetesi és használatos Pelbárt név mellett feledésbe merült. Az írók, kik új és hamis adattal szaporították a Pelbárt-adatok kised csoportját, nagyon könnyen elfeledkezhetnek a valóságosról és meglevőről; a hagyomány, mely az írókból táplálkozott, elejtette azt. Pelbártot Osvátnak mondták, pedig nem volt az; nem tartották Pálnak, pedig lehetett az.

Ily jelenségek után, természetesen, tartózkodva kell fogadnunk mindent, mit akár a történetesség, akár a hagyomány Pelbártra vonatkozólag kezeinkbe adott, és óvakodva kell fontolgatnunk minden, még oly csekélynek látszó adatot is.

A kutatóra nézve mindenesetre elkerülhetetlen fontosságú, hogy Pelbárt vezetéknévvel tisztában legyen, ha hősünket a családi viszonyok kötelékei közt, régi emlékek alapján akarja látni valaha; az alaposság megköveteli, hogy érthetetlen nevet ne dobjunk az olvasó elé.

Az a kérdés: minő jelleggel bír Pelbártnak vezetéknéve? Mit tartunk magáról a Pelbárt elnevezésről?

A régi kiadásokban, kivétel nélkül, egy kifejezéssel találkozunk. PELBÁRT «de Temeswar» szavakkal különböztette meg magát. Ez pedig annyit is tesz, hogy «Temesvárról való», de annyit is tehet: Temesváry. Innen van, hogy a szerzők majd «de Themeswar», majd «Temeswariensis», majd «Temeswarius»¹⁰ névvel szerepeltetik latin nyelvű munkáikban, míg a magyarságban «Tömös-vári Pelbárt» vert gyökeret.

Ahhoz, hogy Pelbárt Temesvárott született, kétség nem fér; azt, hogy a «Temesvári» elnevezést vezetéknévül használta, épen oly kevésbé lehet tagadni. De tény, hogy itt semmiféle családi névvel dolgunk nincsen.

HORÁNYI a legilletékesebb forrás nyomán jelentette ki, hogy Pelbárt «szülőföldjétől vette nevét»,¹¹ ezzel a kérdés egyszer s mindenkorra el van döntve.

Maga a Pelbárt név csak látszólagos nehézséget okoz. — Annyi bizonyos, hogy a nyugati katalógusok semmit sem tudnak róla, sőt, a mi hiba, Knauz Kortana sem ismeri. A mai magyar fülnek szokatlanul hangzik és mint személynév divatját vesztette. De régebben, írja SZILÁDY, ha nem volt is a legközönségesebbek közül való, mégis gyakrabban viselték. Mátyás királynak egy 1467-iki oklevelében a váradi püspök kerepesi jobbágysai előszámláltatván, ezek közt a legelső Pelbartus. 1343-ban Perbarth nevű nemesnek özvegyéről van szó. 879-ből Pernhart testis nevét említhetjük föl, már természetesen nem mint magyarét. Ezeken kívül már 1280-ban jön elő mint helynév: possessio Wodozt, alio nomine Preuarthyda; 1338-ban előnév gyanánt: Iwanka filius Cosmæ de Pelbarthyda. 1264—1330-ig: Priuard, Priwarth, Prewarth, Pribard, Perbarth, Perbard, Pelbart, Pelybarth, Pelebard alakban találjuk.¹²

Mindez azonban korán sem magyarázza meg magát a hangképet, a szót.

Ha az alaki hasonlóságra építünk, főképen a Bernard név gyakorol csábító hatást. És hogy a meglepetés annál nagyobb

legyen: a Peer-kódex Csíziója a XVI. század elejéről csakugyan írja is, hogy: «Cyryak, Lőrincz, Kalára, Mária, nagy Lay, ist, Pelbarth hyd bertalanhoz». Az ist alatt pedig, véli Szilády, szent István király napja értendő, mi aug. 20-ára esik. Bertalan 24-én van, s így az ezen két név közé eső három nap egyikén kell keresnünk a Pelbárt nevet. És valóban ott találjuk az esztergomi missale 1503., 1513. és 1515-iki kiadásában a Bernardus abbas-t augusztus 21-én.¹³ Mi következik ebből?

Az, hogy Pelbárt azonos Bernáttal, tartja Szilády.

Pedig korán sem az. Tudvalevőleg maga a Peer-kódex Csíziója sem ignorálja a Bernát nevet. Mint nyelvelméleinkben szokás, Bernáld-nak írja szépen. Ismeri mind a két Bernátot — a sienait és clairveaux-it — és Pelbárt nevet megkülönbözteti tőlök. De hová teszi akkor clairveaux-i Bernát ünnepét, ha augusztus 21-ére Pelbártét írta elő? Leviszi május 17-re. A csere világos; minden naptárismerő látja, hogy Pelbárt napjának május 17-én kell lennie. Nemcsak TOLDY,¹⁴ hanem SZILÁDY is tudja, hogy Pelbártot «a szerzet, melynek tagja volt, érdemeiért a boldogok közt ünnepelte május 17-én»,¹⁵ következésképpen Pelbárt nem a «doctor mellifluus» neve, hanem Temesvári Pelbárté.

Ám hogyan magyarázzuk meg akkor a Pelbárt nevet? Egyszerűen. A Jászay-kódexnek egyébként is figyelemre méltó naptára november 7-ére «Pilibart» nevet jegyez, mely nem csak a Zichy-kódexnek Sziládynál is idézett Pelybarth-jával rokon feltűnőleg, hanem Fabriciusnak említett «Pelivartus»-át is erősen tükrözi. Ezzel szemben pedig a Pray-kódex írója november 7-ére Willibrordot helyezvén, minden kétségen fölül áll, hogy «Pelbárt» Willibrordnak a magyaros alakja.¹⁶

II.

PELBÁRT családjáról jóformán semmit sem tudunk. Az, a mi fönmaradt, egyetlen száraz név. Atyját Lászlónak hívták. Legalább a krakkói egyetem anyakönyvében az 1458-ik esztendőről megvan beírása: Pelbartus Ladislai de Themeswar. De egyebet aztán nem tartottak róla szükségesnek följegyezni. Hősünknek gyermek- és ifjúkorát elképzelni lehet, ismerni nem.

SZILÁDY megkísérlette születése idejének meghatározását, de

törekvése sikertelen maradt. Pelbárt akár mint tudós, akár mint szónok, sokkal tárgyilagosabb téren működött, hogysen életadatait beszöthette volna munkáiba; nem csoda, hogy vonatkozásai sokkal általánosabbak voltak, hogysen idevágólag egészséges következtéseknek szolgálhatnának alapúl.¹

Bizonyos, hogy P. fensőbb tanulmányait a krakkói egyetemen végezte.² 1458-ban már ott találjuk, valószínűleg mint tagját a ferencziek szerzetének, melynek az egyetem szomszédságában később a magyar burza tagjaitól rendesen látogatott szentélye is létezett.³

1463-ban, december hó 17-én huszonnégy társa közt az ötödik helyen elnyerte a baccalaureátust,⁴ és aztán semmi nyoma sincs többé a Jagelló-egyetemen, valamint hazai tudósításaink sem említik az 1483-ik esztendeig. Ő maga mélyen hallgat a lefolyt húsz évről és műveiben sehol sem jelöli meg tartózkodása helyét.

1480-ból följegyez egy eseményt, mely a Kapos vize mellett történt volna egy kegyes életű s nemes származású ember birtokán, ki is azt neki több kanonok — és nem, mint Szilády említi, szerzetestársa — jelenlétében beszélte el; de hogy hol történt ez az elbeszélés, arról nem emlékezik.⁵

1483-ban már Budán van, hol szerzetének házában a theológiát adja elő PETRUS LOMBARDUS négyeskönyve alapján.⁶ E ház a régi bécsi kaputól nem messze épített, szent János apostol- és evangelistáról czímzett egyházzal állott kapcsolatban, hol I. Ulászló 1495-iki népes gyűlését tartotta és Beátrix visszaautasítását megokolta a rendek előtt.⁷

De mikor került ide Pelbárt? Ebben az évben költözött-e Budára, vagy már előbb? erről egy szóval sem értesít bennünket semmiféle krónika.

Annyi bizonyos, hogy Pelbárt szónok-írói működésének kezdete budai tanárkodásáéval összeesik. Első beszédgyűjteményének végén föl van jegyezve az esztendőnek kelte, melyben arra rátette a pontot, és ez az év: 1483.

«Opere», mondja, «nunc isto perfecto gloria Christo.

Laudibus hinc insto: coronas matri Dei sisto.

Honor Francisco: laus sanctis cunctis hoc ipso

Ocdeno trino ciclo c. quard. tunc presule sexto»

A mű szűz Mária tiszteletére készült és «Stellarium corone benedictae Marie virginis in laudem eius pro singulis predicationibus elegantissime coaptatum» címet visel.

Mikor fogott Pelbárt a *Stellárium* elkészítésébe? nem nehéz megmondani. A munka előszavában van egy hely, mely bizonyítani látszik, hogy 1480 előtt aligha gondolt még rája. «Vétkesnek és büntetésre méltónak tartanám magamat», mondja ott, «ha hallgatással mellőzném a boldogságos Szűz magasztalását, kiváltképen akkor, midőn eleven emlékezetben tartom, mennyi veszedelem, szükség és nyavalya közt részesültem segedelmében. Megvallom, hogy azon súlyos betegség alatt, mely néhány nappal ezelőtt nehezedett rám, s a melyből rajtam könyörülve ő szabadított meg, fogadást tettem neki e munka megírása felől, melyre a nélkül — méltatlan és elégtelen voltom érzetében — semmi esetre sem mertem volna vállalkozni.»⁸

Ez a «súlyos betegség» nehezen volt más, mint a pestis, mely 1479—81 közt Magyarországon kegyetlenül dühöngött⁹ és sok embert elragadott. Pelbárt többször beleesett abba és mint vallja, mindig a boldogságos Szűz közbenjárása által szabadult meg a ragály hatalmából.¹⁰ E föltétel szerint fogadásának teljesítését: a munka megkezdését bátran 1480 utánra írhatja a történet, ha mindjárt egyéb adatok kezünk ügyében nem volnának is.

Ámde bizonyos, hogy a mű javarésze 1482 előtt nem készült. Pelbárt egy helyen — a *Stellárium* IV. könyvében — nyíltan hivatkozik IV. Sixtusnak 1482-iki bullájára.¹¹ És ha most meggondoljuk, hogy a 4—12. könyvet körülbelül egy év leforgása alatt kellett írónknak elkészítenie: akkor az első könyveket azon szorgoskodás mellett, melylyel betegsége után «aliquibus diebus», néhány nappal, már munkához fogni látjuk,¹² az 1481-ik évnél előbbre tennünk nem lehet.

A *Stellárium*mal megkezdette Pelbárt azon nagy vállalatát, mely az összes művelt nyugaton, de különösen Németországban dicsőséget font homlokára. Azon mintabeszédek után, melyeket első gyűjteményében «Jézus Krisztusnak dicséretére, áldott szent anyjának, Máriának magasztalására, szent Ferencz atyának és minden szenteknek tisztességére» írt, «matériát akarván goromba értelmű és tudatlan beszédei által szolgáltatni az együgyűbb papoknak arra, hogy ők ezek nyomán bővebb magyarázatokat tehesenek,»¹³ azon nagy feladat állott szemei előtt, hogy egy lehetőleg teljes gyűjteményben az egyházi évnek összes, beszéddel megült ünnepeire kellő anyagot nyújtson a szónokok használatára. Ezzel a nagy fontoságú ügy dülőre jutott. Pelbárt — előljáróitól is buzdítva,¹⁴ — meg-

kezdette azon európai jelentőségre jutott munkáját, melynek összességét «*Pomérium*» név alatt ismeri a történelem. A szerző maga választotta ezt az elnevezést, és nem alap nélkül, úgymond. «Mert valamint a gyümölcsösben különböző nemű termőfák, gyümölcsök és virágok vagynak, úgy ebben a munkában is mindennemű és sokféle prédikációk, a tudománynak sokszerű virágai és az isteni titkoknak üdvösséges gyümölcsei találhatnák.»¹⁵

Ily roppant terjedelmű munkába fogni nagy bátorság magában is. A szerzetes buzgósága, mely égett a lelkek üdvéért, még terjedelmesebbé tette azt. Oly gyűjteményt akart a papság kezébe adni, mely ennek szónoki szükségait éveken át kielégíthesse. Tudta, hogy a nép nem becsüli a beszédet, ha évről-évre ugyanegy hall, és elhatározta, hogy kivéve ott, hol józan okok kevesebbet ajánlanak, minden vasárnapra s ünnepre 3—4 beszédet fog közrebocsátani.¹⁶ A nagybőjtnek minden napjára három prédikációt írt, s azonkívül még minden nagybőjti vasárnap délutánjára szerzett egyet-egyet.

Azt is megmondotta, hogy különösen a magyar népre lesz figyelemmel és annak szükségleteihez tartja magát.¹⁷

E munkában Pelbárt minden tekintetben tervszerűleg járt el. Előtte feküdt a római katolikus egyház misekönyve és ő átvette annak felosztását, melyet aztán lehetőleg gyűjteménye alapgondolatához alkalmazott.

A misekönyvben három nagy rész van: a «*Proprium de Tempore*», a «*Proprium Sanctorum*» és a «*Commune Sanctorum*». Pelbárt a «*communé*»-kat beolvasztotta a szentek részletébe és kiemelte helyettök a nagybőjti időközt, mi által nagy műve hármas szerkezetet nyert. Így adott aztán *Pomérium*ában egy gyűjteményt «*Sermones Quadragesimales*», egyet «*Sermones de Tempore*» és egyet «*Sermones de Sanctis*» czím alatt. Az első mű nagybőjti beszédeket tartalmaz három sorozatban; a másodikban a vasárnapok felosztására való tekintettel nagyjában az állandó ünnepek eszméit fejtette ki; a harmadikban a *Missale*-nak a szentekről szóló részéhez nyújtott gazdag parafrázisokat.

E terjedelmes részletek kidolgozásában Pelbárt eltért a misés-könyv-nyújtotta sorrendtől és mindenek előtt a szentekről szóló beszédek kidolgozására vetette kezeit.

A gyűjteménynek első része, a téli sorozat (*pars hyemalis*) szerencsésen el is készült 1489-ben, mint a végére iktatott versek:

«Finis est partis: laus Christo, gloria sanctis.
Amen sit cordis deo, sit operis, simul oris.
Bis sepecent actis odenis ter tribus annis,»

mutatják, — a többi később. De mikor? Pelbárt utóbbi évszámot sehol sem említ a munkában, annak teljes befejezését tehát időileg meghatározni nem lehet. Annyi azonban mindenesetre áll, hogy ez a «*Sermones de Tempore*» készültét megelőzte; mert az utóbbi hivatkozik a szentekről szerzett beszédekre¹⁸ és a *Stelláriumra*,¹⁹ míg a *S. de Sanctis* egyedül a *Stelláriumra* utal több helyütt. Így mindjárt az előszóban: «*Arra is intem,*» úgymond Pelbárt, «az olvasót, hogy ebben a munkában semmi különálló beszédet a boldogságos szűz Máriáról nem tettem, abban okoskodván, hogy Urunk szent anyja iránt való különös tiszteletem jeléül «*Stellarium corone beate Virginis*» nevezettel már készítettem egy természetesebb könyvet, a melyben is a dicsőséges szűz Máriának különféle ünnepeire bőséges beszédek találkoznak.»²⁰

A trilógiából SZILÁDY a «*Sermones de Tempore*» gyűjteményét tette időrendileg a második helyre, s nem helytelenül. Az a körülmény, hogy e mű mind a *Stelláriumot*, mind az ezt követő szentek ciklusát ismeri, mindenkit meggyőz arról, hogy azt Pelbárt első két szónoki munkájának utódjául kell tekintenünk. Maga a gyűjtemény világosan kifejezi korát és kétségtelenné teszi, hogy az 1496. esztendő az, melyben a szerző rátette a záradékot.²¹

Ámde nem is ez az, mit e helyütt bizonyítanunk szükséges. A «*Sermones de Tempore*» lehet az említett gyűjtemények követője; de kérdéses: vajjon követőjük-e egyszersmind a nagybőjti sorozatoknak is?

A feleletet megadja Pelbárt a «*De Tempore*» első részében, a pars hyemalis végén. «*Mivelhogy,*» úgymond ottan, «a nagybőjten sok mindennemű beszédekre vagon szükség, a melyeket is napról-napra kell folytatni: annak okáért itt érintetlen hagyom őket abban a szándékban, hogy azokra egy külön munkában gondom leszen.»²²

A «*Quadragesimale*»-val bezárul Pelbártnak szónok-írói munkálkodása. E művét a szerző három sorozatra osztotta fel. Az első sorozat tárgyául a bűnbánatot, a másodikéul a bűnöket, a harmadikéul a tízparancsolatot tűzte ki. De már a második rész végén érezte erejének hanyatlását és a munka-okozta bágyadtságot. «*Rogo,*» mondá, «*ut oretur deus pro me: tanto labore fatigato ad*

utilitatem animarum ex christi charitate» és a harmadik részben már csak rövid vázlatokra szorítkozott.

Pedig a munkának még korán sem volt vége. A szónok kezéből kiesett a toll: a theológus fölvette azt és forgatta haláláig. Pelbárt még egyszer munkához ült. A katolikus theológia összességét akarta összefoglalni, a mennyire az a középkorban emelkedett.

Ez a munka okvetlenül visszavezeti őt a XI. századhoz. Akkor ROSCELLIN és nominalistái, PORRÉE GILBERT és ABĀLARD támadásai pezsgő életet idéznek elő az egyházi irodalomban. A tekintélyére támaszkodó egyház a szent tanokat összehordja «Libri sententiarum» nevű gyűjteményeibe, hogy a híveket a doktorok tévedéseitől óvja. Számos gyűjtemény lát napvilágot, a nélkül, hogy általános elfogadást nyerne. Ekkor jő PETRUS LOMBARDUS, a «Magister sententiarum» és «Sententiarum libri quattuor» című munkájával elnyeri a pálmát.

Petrus L. művében — szent Ágoston nyomán — az összes theológiai anyag négy részre oszlik. Az Istenről és a szentháromságról, a teremtésről és teremtetett állatokról, a megváltásról, érenyekről s malasztokról és végre a szentségekről és négy utolsó dologról szóló tanok négy külön könyv határai közt foglalnak benne helyet. Az iskolák használatba veszik e könyveket és csakhamar élénk irodalmat támasztanak körülöttük. Alig van nevezetesebb tanító századokon át, ki nem írt volna magyarázatokat hozzájuk. Mondhatni, a skolasztika Petrus Lombardus munkája körül fejlett ki.

Ily körülmények közt szükségszerűnek látszik, hogy Pelbárt sem választott más alapot munkájához, mint a régiségtől megszentelt, a tudományos hagyományokban fölemelt négyeskönyvet.

1500 körül fogott hozzá a munkához, melynek befejezését már nem engedte meg neki a halál. Egy igazi katolikus hittudós érzelmeivel és meggyőződésével vetette e műre kezeit. Meghajolt az egyház tekintélye előtt. «Mielőtt,» mondá, «a munkába kezdek, megvallom és tanúságot teszek róla, hogy semmit sem akarok írni vagy mondani az anyaszentegháznak és az ő tőle helyeselt tanítóknak meghatározása ellenére, sem pedig bármely igazság ellen nem ágaskodom; hanem a doktorok tanítását egyesegyedül skolasztikus szokás szerint fejtegetvén és a felesleges okoskodásokat lenyesegetvén, azon leszek, hogy a biztos igazságba kapaszkodjam.

De ha valakinek még is úgy látszanék, hogy az igazságból valamilyen eltértem volna: minden illet egyszer s mindenkorra előre is visszavonok, semmisnek nyilvánítok és magam a józanabb ítélet helyreigazításának az igazság iránt való szeretetből alávetem és az affélét olybá tekintem, mintha soha sem mondtam volna.»²³

A munkának címe: «*Aureum Rosarium Theologie ad Sententiarum quattuor libros pariformiter quadripartitum*» lett; de ehhez a kiadások kolofonjai hozzáteszik még, hogy: «A doctor subtilis és az ő követői, továbbá akvínói szent Tamás és szent Bonaventúra és sok más tekintélyes doktorok nyomán röviden és velősen az abc rendje szerint szerkesztette az istenfélő Temesvári Pelbárt atya, az observans ferenczes barátok szerzetéből, a ki az üdvösséges beszédekéből való és manapság nagynevezetű Pomériumot is ... közre bocsátotta».²⁴

1500-ban, december 24-ikén befejezte Pelbárt az első könyvet.²⁵ 1503-ban, Gyümölcsoltó Boldogasszony napja táján készen állott a második is.²⁶ A harmadikat is bevégezte még, — de a negyediknél a halál elszólította íróasztalától.²⁷

1504-ben, január 22-én, szent Vinceze martir ünnepén mósolygva szenderült el s megszűnt írni, tanítani és élni.²⁸

Tetemei ott porladtak el a budai János-szentély körül egyszerű társai közt; szerzete boldogjai közt ünnepelte emlékét²⁹ május 17-én;³⁰ szelleme fönmaradt és sokáig nem szűnt meg munkálkodni az emberiség nemesítésén.

Nem lehet hasonlítani híres kortársához, GIROLAMO SAVONAROLÁ-hoz; de hatása mély volt és sokáig érezhető. Művei sokszoros kiadásokban foglalkoztatták a sajtót és megjárták az európai könyvpiacot; kódex-irodalmunk jórészben reá támaszkodik. Nélküle a magyar irodalomnak egy egész nagy korszakát hiába kísérti meg bárki méltányolni.

És e hatással épen nem áll fordított arányban munkásságának terjedelme sem.

Nem is tekintve azt, hogy a müncheni királyi könyvtár Pelbárt említett beszédeihez «*Rosarium alme dei genitricis marie*» cízzel egy új, huszonöt Mária-prédikációból álló gyűjteményt csatol,³¹ melynek XV. századbéli írott kódexe pontos vizsgálat után engem arról győzött meg, hogy a munka Pelbárttól nem származhatott;³² a Stelláriumon és a Rosarium testes kötetein kívül majdnem hatodfélszáz szent beszéd hirdeti Pelbárt tevékeny-

ségét. Megírta «Expositio Compendiosa et Familiaris: Sensus litteralem et mysticum Libri Psalmorum Complectens» etc. cízzel a zsoltárok, az Ó- és Újszövetség énekeinek, Athanáz Symbolum-ának és a «Te Deum»-nak — úgy látszik — iskolai magyarázatát,³³ és mindezekhez Szilády még magyar munkát is vél csatolhatónak.

Valóban, ekkora munkásság megérdemli, hogy Pelbárt személyével végre tüzetesebben foglalkozzunk.

III.

PELBÁRT-nak, az embernek jelleme ránk nézve sok tekintetben a szónok jelleme. Megismerésére csak egy út van: munkáinak vizsgálata. Ezek mutatják meg lelkének irányát; belőlük tetszenek ki azon vonatkozások, melyek őt korának talajára és küzdelmeibe állítják, erényei és hibái, szóval jelleme, a mennyiben meghatározható. Ismernünk kell a kort, melyben élt, ismernünk eszméit, nyilatkozatait, melyeket munkáiban helyezett el, s akkor a szónoknak vonásaiból nem lesz nehéz az emberre következtetni.

Meg kell vallanunk, Pelbárt sajátságos helyzetet foglal el korának műveltségi és erkölcsi viszonyai közt.

A XV. századbéli Magyarországnak különös képe van a művelődés történetében. Az arisztokráciának képzetesebb rétegei elhagyják régi műveltségöket, az egyházas felfogás helyett új eszméket és vívmányokat látunk föllépni magasabb köreinkben. A nép szeretettel csüng hagyományain és úgy látszik, nem is fog azoktól megválni. A kor ellentétek közt lebeg.

A magyar műveltség és irodalom öt századon keresztül az egyházi szellem fejlődésének útjait követte. Kulturánk, föl a mohácsi veszedelemig, az egyházra támaszkodott. Az iskolát a kereszténység vezette be a magyar földre és uralkodott benne századról századra. Az irodalmat, vagy helyesebben: költészetet a középkor vallásos szelleme lengette át. Legrégibb lyrai költeményeinkben, mondja GYULAI PÁL, melyek alkalmasint még régibb idők visszhangjai, a katholicizmus és királyság fejezik ki a magyar hazafiság eszméit. Szűz Mária, Magyarország védasszonya, vallásos és hazafi kultus tárgya egyszersmind. Szent István és László nemzeti véd-szentek, a keresztény hit és nemzeti dicsőség hősei. Szent István jobb keze, mely a kereszténységet és monarchiát megalapította

hazánkban, vallásos és nemzeti ereklje, melyet szent ének magasztal. Szent Lászlót a Peer-kódex éneke mint szentet és hőst dicsőíti, mint deli természetű és oroszlánszívű lovagot, kegyes királyt, ki két országban tündöklök, Magyar- és mennyországbán. E két országért lelkesül a hazafi, Isten választott népének hiszi nemzetét s a magyar korona mint az isteni pártfogás, királyi jog és nemzeti szabadság jelképe, földi és mennyei hazájának összekötő kapcsa.¹ A bibliafordítások az Isten szavát mutatják meg a népnek; a Margit-legenda egy szent életet tár a középkor olvasója elé, mely a kolostor cselláiban termi erényeit. Rideg és szomorú élet távolról, melyet csak az isteni szeretet bír a szív mélyében gyönyörre olvasztani.

Ezzel szemben a XIII. században Itáliából új szellem indul ki a keresztény Európába. Az olasz nép, mely soha sem szűnt meg a Scipiók utódainak tartani magát, ősei szelleméhez tér vissza. Dante összeolvasztja az antik elemeket a modernekkel, a pogányt a kereszténnyel, Petrarca föllobogtatja a szívekben a régi hagyományok iránt való lelkesedést, a Mediciek udvara szétszórja azt mindenfelé. Az elvont és szürke bölcsélettel elégedetlen szívek az élet szépségei után vágyódnak; de aztán az emberek nem egyszer mértékletlenül vetik magukat az antik világ élvezetei közé és a humanizmus, mely annyi szépet és jót hoz létre, nagyon sokszor az erkölcostelenség melegágya lesz.

Magyarország sem zárkozhatott el többé a mozgalom elől. Az Anjou-kori főpapság magával hozta azt Olaszország egyetemeiről; Zsigmond félszázada nagyúri szükségletté emelte. A renaissance régen elterjedt már a betűtől nem irtózó egyházi arisztokráciában, midőn Mátyásnak fényes idejében virágkorát nálunk is kifejlni látjuk.

Ámde a magyar humanizmusnak az olaszétól teljesen elütő természete volt. Ez hús és vér: az pusztá himpor. Ez leszállott Itália mezőire és új, de mégis régi virágokkal hintette be a termékeny talajt; a mienk a buzaföldek kalászos terein uralkodó hegyi várakban készített tündérkerteket. Ott egy egész nép volt: itt csupán a büszke arisztokráciának része; ott százezreké, itt egyeseké; ott valódi élet, itt csillogó ábránd, semmi más. A magyar földön nem álltak Róma omladékai, nem lengett antik szelleme, nem éltek átöröklött hagyományai. Hőseit senki sem vallotta atyáinak, a nép szíve nem őrizhette gyermeki kegyelettel régi műveltségének maradványait. E nép lelke sokkal szigorúbb, érzéke sokkal fejletle-

nebb, szellemének iránya sokkal hagyományosabb volt, hogysem a humanizmus kész talajra lelhetett volna benne. Ez az élet örömeire, a természet szépségeire utalt; képeit az antik világ verőfényéről szerezte, nézeteiben pusztá ész és érzék, érdekeiben tisztán természeti ember volt. A mi szellemünk az égre utalt és az életből mindenütt a nyomor alapszínét emelte ki; képei hithősök és martirok világába vezettek, nézetei: hitelvek, érdeke: a malasztalal megigazult emberiség voltak. Az a lelkét a múlt virágos terei fölött lebegtette; ez a rideg való sanyarúságaiból az égi jövő felé emelkedett. Annak irodalma az életé, ezé a klastromoké.

Pelbárt — tudjuk — a régi műveltség alapjára állott és a klastromi irodalomnak munkása lett.

Nemcsak a forma, melyben megjelent, de maga felfogása is merőben elválasztotta korának új áramlatától. A humanisták mintegy önevező dolgokul tekintették az antik hagyományokat; Pelbárt a keresztény eszmének szolgálivá tette azokat. Amazok a klaszszikusok derűségét és élvezeteit óhajtották az életbe visszavarázsolni; Pelbárt a lemondás tanait hirdette. Beszédeiben újra meg újra a bűnbánatot és önmegtagadást hangsúlyozta és a földi örömek helyett a mennyekre mutatott. Az embereknek a szenteket mutatta fel példányképekül, kik testöket sanyargatták, a földi javakat megvetették és szívöknek minden vágyódásával a mennyei és örök dolgokhoz ragaszkodtak.²

A humanizmus — legalább nálunk — nagyrészt szívörög, áradozás és üresség volt, retorika csinált érzésekkel, jellemhiány a csillogó frázisok alatt. Pelbárt szókimondó és eszmékben pazar. Egyszerűbb, mint bárki más, de jellem és számottevő tudományos ember. A múltat támaszkodott ő is, de ez a múlt a próféta volt és nem Homéroszé; a martirok és szentek ideje, nem Augustus százada. Bírt tudományos iránynyal, de ez keresztény és deduktív tudományosság, nem az antik minták utánzása. Józan és vallásos volt mindenek fölött, bár nem előítéletek nélkül.

Ez teszi érthetővé, hogy akkori íróink a mily méltatlanul, ép oly természetesen, a valódi tudóst a Pomérium szerzőjében nem bírták fölismerni, vagy ha fölismerték is, nem méltányolhatták. Ellentétek és áthidalatlan különbségek választották el öket e szigorú férfiútól, ki sem dicséretetekkel, sem gáncsokkal nem törődve, csak az Istentől várta jutalmát.

De éppen ez magyarázza meg Pelbárt hatását is. Pelbárt jól

ismerte közönségét és akart is, tudott is hozzá alkalmazkodni. «Az Isten segítségével,» mondotta, «és a Szentlélek kegyelmében vetvén bizodalmam, elhatároztam, hogy hazánk együgyű népének eszejárásához képest, egyszerű beszéddel írom meg a nehéz munkát»,³ és olvasták azok is, kiknek nem szánta azt különösen használatukra, főképp Németországban, kiknél a régi hagyományok uralkodtak. Itthon forgatta az alsó papság, a szerzetesek és azok a literátus emberek, kik közelebb állottak a néphez, mint a fényűző humanista nagyurakhoz.

És nem is lehetett másképp. Az általános hatás Magyarországon a régi, hagyományos iránynyal forrott egybe. Nálunk még a reformáció sem mutatta azon közvetlen összefüggést a humanizmussal, mely másutt, csak a németeknél is, nyilvánult. Ellenkezőleg, föllépésétől virágzásáig kizárólag vallásos irányként szerepelt, az irodalomba dobott, vagy az életben folytatott vallási kérdésekkel és vitatkozással.

Pelbárt nem talált oly talajra, mely az ő tudományának magvaihoz alkalmatlan volt volna. Hatnia kellett, mert a szívekhez oly eszmékkel közeledett, melyek azok előtt idegenek nem voltak.

IV.

PELBÁRT szónoki munkásságának természete nem követeli meg, hogy gyűjteményének egyes részeivel külön foglalkozzunk. A Pomérium darabjainak bélyege egy, csak címeik különbözök. Az a vallási rendszer fejlik ki prédikációiban, melyet mindnyájan gyermekségünktől kezdve ismerünk, egy magasabb: teológiai szempontból felfogva. Az eszmék nagy része közös és egyetemes: a katolikus egyház igazságai ülik bennük diadalukat.

A szónok dogmákat fejteget és erkölcsi igazságokat von el belőlök, mint kortársai. Régi elveket hangoztat, melyek másfél ezreden át nem változtak az egyház hitében. Hisz, de aztán eszével bonczolja a hit igazságait. Hirdeti az Isten anyjának dicsőségét, kinek tiszteletét nálunk «szent Gellért terjesztette el, s innen fogva Máriát tiszteletből nem nevezi tulajdonnevén a magyar. Csak Boldogasszonynak vagy Nagyasszonynak szokása őt mondani, s ezért nevezte el szent István király is Pannoniát a Boldogasszony nemzetének és országának» (De S. de s. Gerardo, D). Őt dicsőíti legszebb

beszédeiben és az akkori thomistákkal szemben, a skotiszták pártján, hosszasan védi a szeplőtelen fogantatást. A szentek életét az erények, az isteni szeretet, szüzesség, önfeláldozás, alázat, türelem követésére, a világ és bűn csábjainak megvetésére buzdító például hozza fel és a régi szent királyok emlékének dicsérettel áldozva kiemelgeti a saját korabeli fejedelmek fogvatkozásait. Az ünnepek természete szerint kiválogatja a vallási igazságokat, — és nem szűnik meg tanítani a bölcseséget, mely az Isten szeretetében, a magabaszállásban és bűnbánatban áll. Ez a bibliai bölcsesség az ő tudománya; és ennek a tudománynak mennyei védője, szent Katalin vértanú, eszménye. A mi előtte áll: az Istentől nyert gyakorlati bölcsesség tudománya, ha kell, a vértanú töviskoszorújával.

Szíve vallásos idealizmussal volt telve; és elhatározta, hogy ez idealizmust életének minden viszonyai közt megvalósítja. Minden munkájának élére odaírta, hogy az Isten dicsőségére és a lelkek üdvéért dolgozik, — innen van, hogy nem törődött az emberek dicséretével. Akárhol üssük föl műveit, csak ilyennek fogjuk őt találni³ és szerzetének hagyománya tanúsítja, hogy valóban ilyen is volt.

Pedig helyzete nem volt könnyű. A szónok a hízlegés, a hatalmasok fényűzése, erkölcsi lanyhasága és balvéleményei előtt, ki esküvel kötelezte magát az igazság követésére és megvallására, a világ és a világ javainak megvetésére, az erkölcsi tisztaságra; az egyházi tudós a föltámadt pogánysággal szemben, — legjobban kifejezik helyzetének sajátosságát. Másrészt a skolasztikának véghatárán áll. A középkori tudomány napja lealkonyulóban. Vajjon mily tanúságokat, mily tőkét sikerült a korszakos küzdelmek eredményeiből merítenie? Elérte-e idejének jobbait, vagy elmerült a hibákban, melyek a régi épületet megingatták?

Pelbárt korának szigorú bírása volt. És a mit érezett, azt volt bátorsága ki is mondani. A hol mások hízelegtek, ő korbács-hoz nyúlt; a mit kortársai eltitkoltak, félelem nélkül vágta a hatalmasok szemébe. Lappangó sebekre mutatott, melyek ott rejtettek a fényűzés alatt. Bűnöket fedezett fel, melyeket senki sem mert érinteni. Nem gyöngült el egyetlen pillanatra sem, hogy meggyőződésének leplezetlen kimondásától visszariadjon vagy a hatalmasoknak tömjénezzon, — lett légyen az a hatalmas akár *Mátyás* király.

Nincs magasztosabb, mint mikor őt beszédeiben halljuk. Ez a majdnem mindig szelid, nyugodt és szeretettel teljes férfiú soha

sem bírt a nagyok bűneiről szigorúság nélkül szólani. Az ő nyilatkozatai Mátyásról, kit a tudós humanizmus valósággal édig emelt,¹ ritkítják párjokat a történelemben. Nemcsak nem osztotta e léha dicséreteket: az ékesszólás ostorát bontotta ki az önkényes, tekozló fejedelem ellen, ki szívesen tette kezeit az egyház vagyonára és erkölcsiben legkevésbé sem volt aszkéta.

Jól mondja SZILÁDY, hogy Pelbárt azok közé tartozik, kik Mátyásban nem a példabeszédszerű igazságos fejedelmet látták.² Ő elégséges okot tudott adni magának, hogy a király igazságosságát kétségbe vonja és erkölcsi értékét ne tekintse oly nagynek, mint a hogyan legtöbbször gondolták. Mint azon úri gonosztevők — papok és világiak, — kikről az akkori iratok nagy száma csak az egyházi javak megrablása miatt is nem egy alkalommal tesz keserves említést,³ Mátyás zsarolásai is⁴ sokkal ismertebbek voltak, hogyszem az egyháza érdekeit lelkesedéssel szolgáló szerzetes azokra szemet húnyhatott volna. A király nem egyszer idézett elő viszályt a szentszékekkel és nem riadt vissza oly fenyegetéstől, hogy az országot a görög szakadárok hármass keresztye alá vezérli.⁵ Az udvar erkölcsé laza, fényűzése olasz, pazarlása tömérdek volt; a népben napról napra terjedt a nyomor és nélkülözés. Pelbárt hadat üzent a büszke fejedelemnek, a rabló nagyuraknak, a dölyfös, kéjelgő lelkipásztoroknak.⁶ Az erkölcsöknek és vallásnak őre, a népnek védője lett.⁷

Szent István ünnepére, írja SZILÁDY, három, szent Lászlóéra négy beszédet találunk a Pomerium de Sanctis-ban. El hét beszéd a legendák adatainak felölelésén kívül általában megkivántató tulajdonságok elörsorolásával és fejtegetésével foglalkozik. Az alkalmazás sokszor egybe olvad a tárgyalással, többször külön igen rövid hivatkozással történik. Minél rövidebb az ünnepelt király példájára vonatkozó figyelmeztetés, annál erősebb kifejezésekben hangzik utána a szerző korabeli állapotok megítélése. A melyik beszédnek alapigéjéből hiányzik, fölosztásában s szövegében annak is legfőbb súlyt helyez szerző az igazság, igazságosság, törvényesség, hűség, nemeslelkűség, könyörületesség, kegyesség és alázatosság követeléseire. Ezek teljesítésében a két szent király tökéletességét a történelem és legenda adataival tünteti ki Pelbárt. Összegyűjtve ügyesen rendezi el és hatással alkalmazza mindazon szentírásbeli helyeket, melyek azon erényekről szólnak. Az idézett szavak villanó fénye az ős alakok nagyságát sokszorozza, célzatos súlya alatt pedig törpítve tűnnek el a kor nagyjai. «Ha azt kérdezi valaki: mi a

törvény? megfelel rá MAYRO FERENCZ, mondván: a tisztességesen élés mestersége, mely az embert arra kötelezi, hogy szüntelen hozzá tartsa magát. Hanem azért igaznak bizonyúl az emberek közt Anaxagoras azon mondása, hogy: a törvény pókháló, melyen a kisebb legyek fönnakadnak, a nagyobbak pedig keresztül rontanak. Így a nagyok és fejedelmek átlépik a törvényt s nincs bántódásuk, a kisebb emberek pedig lakolnak. De eljön az Isten utolsó ítélete stb.» «Szent István decretumában meghagyta a magyaroknak, hogy a hitben megmaradjanak, senki mást ellenség módra meg ne támadjon, se szomszédján perbehívás nélkül ne hatalmaskodjék, az özvegyeket, árvákat senki ne kóborolja, az anyaszentegyházat ne pusztítsa s az egyházi férfiak iránt tisztelettel viseltessék. Oh bárcsak eszekbe vennék ezeket magyar uraimék, de fájdalom, épen az ellenkezőt látjuk végbe menni. Hanem mindenki meghallja, mit Ézsaiás mond: jaj a prédálónak.» «Oh én Istenem! mely sokan vannak e mi időnkben az olyan fejedelmek, a kik az egyházakat fosztogatják, birtokaikat elszedik, elragadozzák az apáturságok s püspökségek javait, melyeket régi szent királyok és fejedelmek fundáltak, mint például sz. László és sz. István Magyar-, sz. Venczel Cseh-, sz. Henrik Bajorországban. Ezek és sokan, a kik más helyeken egyházakat szerettek s azokat megajándékozták, istenfélők voltak: e mostaniak azokat rabolják el, teszik semmivé. Oh ha most élne sz. László, szent István király, bizonynyal meglakoltatnák az egyház e prédálóit Ezekről mondja szent Hieronymus, hogy gazdag ruhákba öltözködnek, a fagyban, hidegben mezítlenül haldokló szegényekkel nem gondolnak. Magoknak nagy palotákat rakatnak, hogy bámulják az emberek s ügyet sem vetnek arra, hogy a szegények az utcákon haldoklanak. Dúsan vendégeskednek, lakoznak, a szegénység pedig éhen vesz el. De csak lakmározatok és dőzsöljetek, majd a halál úgy is véget vet mindennek. Majd siránkoztok még ott a pokol kínjai közt egy csepp vízért is, de még azt sem nyerhetitek meg. Hallja meg azért minden keresztény fejedelem, gazdag, szegény egyaránt, hogy szent László példája követésével tartóztassa magát a bűnöktől.»

Mily élesek — úgymond SZILÁDY — és vakmerőséggel határosak ezekhez hasonló czélzatos párhuzamai, kitűnik a sz. István ünnepére készült harmadik beszéd egy helyéből, melyet senki sem fog az első királyra alkalmazni. Itt is az igazságosság képezi a minden ízében fölmutatott s megvilágosított tárgyat, melynek gyümöl-

csöző volta szintén egy hatalmas ösztön lehetne annak gyakorlására. «Szereti Isten s megáldja azokat, kik így élnek; soha nem láttam, hogy az igaz elhagyatott volna és az ő kenyérkereső magva: láttam pedig elhatalmazott hitelent, és hogy az felfuvalkodott, de elmúlék és imé nem vala. (37. zsolt.) Gyermekekkel is megáldja az Úr az igazat. A farkas csak úgy szaporít, mint a juh, ezt amaz felfalja, az emberek is üldözik és eszik: mégis több a világon a juh, mint a farkas. Honnan van ez? A természetes okokon túl így van azért, mert az Isten úgy akarja. A hitetlenek sem mély gyökeret, sem állandó fundamentomot nem vernek. (Bölcs. k. 4, 3.) Ennek bizonyságául rendelte az Isten, hogy a mint a ragadozó állatok nem szaporodnak, azonképpen az igazságtalan embereknek sincsenek gyermekeik.» Az idézet és alkalmazás így is elég erős, a mint van. Szent István napi prédikáció alkalmával így is könnyen az uralkodó király juthatott az emberek eszébe.⁸

Nem állíthatni, hogy Pelbárt ez ellentéteket szántszándékkal kereste volna, annál kevésbbé, hogy a demagóg szerepét játszotta. Ezek a kifakadások ritkák beszédeiben és csak ott fordulnak elő, hol a nemzet régi nagyjait dicsőítvén, mintegy szükségszerűleg kellett számot adnia koráról. Nem keresett egyeseket, hogy bélyeget süssön rájuk; általános hibákat és bűnöket ostorozott. Szégyenletes ballépéseket ítelt el, melyek nemcsak a hatalmasokban voltak meg, de a kimagasló állás, melyet épen ezek foglaltak el, annál föltettezőbbé tette csapásait, minél nagyobb embereket érintett.

Szinte megfoghatatlan, mily balhiedelmek uralkodnak e művelt férfiakon. A tudásban helyet kér az alkímia, a fiziognomia és csillagjósolás. 1489-ben FICINUS Mátyásnak egy «De vita valida et longa coelitus comparanda» című könyvet ajánl Valori Fülöp által, kinek tisztvé tette volt, «hogy a király előtt a jó egészség és hosszú élet orvosi szabályainak, melyek a csillagoknak a földi testekre gyakorolt befolyásából eredtetvék, előszóval is tolmácsuk legyen». Megjósolja, hogy a király még sokáig él. — Mátyás nem-sokára, tudjuk, meghalt. A nagy fejedelem szeretettel dédelgeti a fiziognomusokat,⁹ csillagvizsgálókat, bűvészeket és nigromantikusokat.¹⁰ Majdnem mindent a vaksorsnak tulajdonít és semmihez sem fog a nélkül, hogy a csillagokat meg nem kérdezné.¹¹ VITÉZ, a királynak mestere, buzgó gyakorlója az asztrologiának.¹² Arra, hogy e tévtan egyházi állásával meg nem egyezik, nem is gondol.

Mennyivel magasabban állott Pelbárt e tekintetben Magyar-

ország főpapjánál, sőt sok kitűnő kortársánál is, beszédei tanúsítják. A párisi egyetem csak 1494-ben mondja ki az ő döntő ítéletét; Pelbárt már 1489 előtt — ez a *Sermones de Sanctis*, pars hyem. befejezésének esztendeje — föllép az asztrologia ellen. «Mint-hogy igen sokan hibába keverednek», mondá, «a karácsonra nézvést a miatt, hogy Krisztus születésekor rögtön csillag jelent meg, s azért abban a hiszemben vannak, hogy az ember születése a csillagok állásához vagyon kötve: azért is a mikor és a hol helyén való-nak látszik, az efféle tévedések ellen föl lehet tenni a kérdést, ha függ-e a csillagoktól az emberek erkölcsének különfélesége és cselekedeteiknek következése? Megfelelhetünk erre szent Bonaventurával, kiazta mondja, hogy az ember erkölcsait és a jövőndöt kétféle módon tehetjük a csillagok járásától függővé; egyrészt, ha azt mondjuk, hogy a csillagok okozzák azokat egész teljességökben, másrészt, ha úgy vélekedünk, hogy véletlenül és esetleg találkoznak egymással. Ám ha az elsőt választjuk, ez nem csak hamis, hanem eretnek és ördögi képzelgés, mely ellene tör a keresztény vallásnak, ellene mond a tapasztalatnak és józan észnek. Mert ha minden szükségképen a csillagok járása szerint történik: akkor a mi hitünk nem igaz és a mi erkölcsünk becsülést nem érdemel. Tagadja az érdemet és következésképp a jutalmat és kegyelmet és örök dicsőséget. Azért, mondja Dam., ha mindent a csillagok hatalmával cselekszünk, szükségkép cselekedjük, a mit cselekszünk; a mi pedig szükségből történik, sem nem erény, sem nem gonoszság, és akkor sem dicsőségre és koronára, sem kínokra és kárhozatra méltók nem vagyunk. Akkor az Isten igazságtalan, egyiket javakkal és jutalmakkal, a másikat bajokkal tetéztvén. Hiábavalóság minden törvény és jog és minden tanács. Veszendőbe megyen az erkölcsök becsülete, ha a bűnösnek vétkét a csillagokra toljuk; nem lesz többé vádolható a gonosz és kimenekül a megtorlás elől. Az ember a csillagok tiszteletére igazíttatik . . . bizonyosságul, hogy ördögi hazugsággal vagyon dolgunk, melyet a sátán koholt, hogy őt tiszteljék. Azért mondja Ágoston, hogy minden efféle mesterkedést, mint az emberek és ördögök gaz társaságának gaz czinkoskodásait, a kereszténynek teljességgel utálnia szükséges. — Gregorius szavai szerint is: Isten óvjon minden hívő keresztényt, hogy valami vaksorsban higgyenek . . . Mindazonáltal, ha tudni akarod, mennyiben lehet a jövőndöt a csillagokból kiismerni: azt felelem, hogy először is nem lehet megismerni semmi olyat, a mi nem

úgy történik, hogy másképen nem történhetnék . . . teszem, mint mikor az ember ásás közben kincsre akad, vagy ha ebben az órában házasodik vagy utazik és szerencsés lesz, avagy ha harczol és győz, és efféléket. De nem lehet megtudni semmi olyast sem, a mit a szabadakarat végez, kivéven az ember hangulatát, a mennyiben testére hatást gyakorolnak a csillagok: de az akaratra ebből kényszerűség nem származik. Azért is a mondottak dolgában a csillagokból jósolni a jövőndőt, tilos babonáság, mibe sokszor az ördög is beleártja magát a hívők rászedésére. Hanem ha valaki olyan jövőndőbeli dolgokat kutat a csillagokban, melyeknek azok természetes okozói: teszem a szárazság, eső, fogyatkozás, az tilalmast épen nem cselekszik». ¹³

Másutt ¹⁴ a «hittől való aposztaziának» nevezte a babonát. «Azért írja Ágoston is, hogy a babonás és sorsvető vagy a jós és ráéneklő és minden effélék, valamint azok, kik az ilyesekben hisznek vagy őket megkérdezik, tudják meg, hogy a keresztény hitet és a keressztséget megszenségtelenítették, hogy pogányok és hitehagyók.» Egyszer egész beszédet szentelt e tárgynak kifejtésére; ¹⁵ más alkalommal bitorlóknak nevezte a bűbájosokat, kik Isten jogait megrabolják. A babonásoknak szemökre vetette, hogy Isten helyett a bűbájosoktól várnak segítséget, — és ilyenkor a legvastagabb elemektől sem tartózkodott. Alkalomadtán elbeszélte, hogy egy szemfájós asszony nagy pénzen egy bűvös papírt vett, hogy általa bajától megszabaduljon. Valaki elolvasta a papíron álló írást, s mi volt rajta? «Vájja ki az ördög a szemeidet» és még valami, mit a mai ember nem szokott papírra tenni.

Ha ez a bátor szókimondás pirítólag hatott a király és főpapja nyomdokain járó humanistáknál: az ellentétet nem kevésbé emelték Pelbártnak világmegvetésre és önmegtagadásra sarkaló beszédei sem, melyek a fénytűző urakat, a drága csecsebecsékben gyönyörködő vén gyerekeket ostromolták. ¹⁶ Hiúnak és haszontalannak hirdetett mindent, a mi az örök üdvösséghez közelebb nem emeli az embert, és tudós, csodált bálványait a pokol lángjaiba sülyesztette. «Arisztótelesz», mondá egy helyen, ¹⁷ «a bölcsélet fedelme, kit közül-akarattal követ mindenki, mint a mostaniak, mivelhogy a többiekhez képest kevésbé hibás, — maga is sokakban tévedett . . . és a pokolba került . . . A rétorok között Tullius Cicero, mint afféle pogány, az isteni gondviselésről gonosz tanokat hirdetett, mint Tamás megmutatja. Hogy feslett erkölcsű

ember volt, megírta Sallustius . . . A poéták között híres-nevezetes volt Homérus a görögöknél, a rómabelieknél még nagyobb Virgilius, de mind a kettő hitetlen és rossz erkölcsöket követett. Ovidius Naso összes könyveiben fajtalanságokkal teljes és vásott életűnek mutatkozik . . . A logikusok közt ismét Arisztóteles és mind a hányan csak voltak, kárhozottak, mint Averroes kommentátor és a többiek.»

Az ítélet mindenestre, még a theológus szempontjából is, egyoldalú és elfogult; de bizonyosan elég volt arra, hogy a humanistákat örökre elidegenítse Pelbárttól. Agyonhallgatták, nem álltak vele szóba. Már akkor el volt terjedve, hogy: «Nincs tudatlanabb egy szerzetesnél».¹⁸

Mondanunk sem kell, hogy ez az eljárás oly emberek részéről, mint humanistáink, Pelbárttal szemben, a mily természetes, ép oly méltánytalan volt. Pelbártnak nemcsak jelleme állott fölötük. Művei, sok tisztult és máig érvényben álló nézetei messze maguk után hagyják humanistáink ürességét és megbízhatatlan voltát. Nem szabadult ugyan meg korának összes tévedéseitől — e kornak csak jeles fia volt; de eljutott százada tudásának egész magaslátára. Hibái: a középkor hibái. Ennek a kornak tudományos iránya, mondhatni szükségkép termette őket.

A tapasztalati módszer elve még nem volt formulázva. Baco ROGER a XIII. században inkább csak érintette annak szükségét, megírván, hogy: «Az érv következtetéshez vezet, de nem ad bizonyosságot és nem oszlatja el a kétséget annyira, hogy a lélek megnyugodhatnék az igazság szemléletében, ha csak nem kísérlét útján jut ahhoz». A mozgalom új prófétára várt és VERULAMI BACON csak a XVI. században ad új irányt a tudománynak.

Pelbárt botlásai épen a tisztán deduktív eljárásból eredtek. Kétségkívül sok balvéleményt vett át a skolasztikus tudományból, a miket át nem vennie alig is volt lehetséges. De egyet bizonyára nem vett át, a minek át nem vétele egyéni értelmességétől függött. Nem becülte a szörszúlhasogatást, a nagyképűsködést. Ha foglalkozott is velök, legtöbbször józan maradt. Egy alkalommal föl-tette azt a kérdést: miként foglalnak helyet a mennyben az üdvözültek ezrei? és — érdekes tudni — Bonaventura szavaival úgy felelt meg rája, mint a hogy a dolgot Rafael Disputája szemlélteti. De hozzá tette, hogy inkább vágyódní kell az üdvösség után, mint azt elképzelni.¹⁹ Másutt skolasztikus szokás szerint a mennyországig

való távolságot meghatározván, kiszámította, hogy Krisztus az ő mennybemenetelekor tizenegy nap alatt, tehát pünkösd-vasárnapra érkezett föl az égi karokon át az Atya jobbára; de megjegyezte, hogy: Bátor ezek észszerűleg vagynak mondva, még sem szabad őket vakmerően erősíteniünk.²⁰ Midőn pedig RABBI MOYSES és ALPHAGRANUS csillagász tételeit a Szaturnusz egének a Földtől való távolságáról idézte, nem állhatta meg, hogy ki ne mondja: De csak az Isten a megmondhatója, ha igazak-e?²¹

A középkorban épen nem volt ritka az imákkal való gyógyítás. Úgy okoskodtak, hogy az isteni mindenhatóság kész bármely pillanatban belenyúlni a természet rendjébe, ha az ember hozzá könyörög. Nem vették észre a tudósok sem, hogy ezzel a csodák alkalmáról alkotott tanaikkal összeütközésbe jutottak, — Pelbártot sem bírta ettől megmenteni józansága. A pestistől úgy szabadult meg, hogy a kelevényre keresztet vetett, aztán egyfolytában kilencz Üdvözlég-et mondott és e közben ugyancsak kilenczszer keresztet vetett a daganatra.²² «A szemverés ellen», mondá, «a keresztvetés, hét Miatyánknak és Üdvözlég-nek elmondásával, biztos orvosság.»²³

A természeti dolgokban csupa elavult nézeteket vetett papirra. Egy lépéssel sem volt előbbre Pliniusnál, kit e téren tekintélynek tartott. Tudni vélte, hogy van olyan madár, mely élőfáktól származik; a fénixről szóló mendemondát valóságnak tartotta. A gyémántról azt hitte, hogy vonzza a vasat, de csak közléről.²⁴ Egy alkalommal Arábiáról azt mondta, hogy ott vörös színű arany terem; ²⁵ máskor említést tett egy Kaladrius nevű madárról, melynek az a sajátsága van, hogy ha ránéz a betegre, az meggyógyul, ha hátat fordít neki, meghal.²⁶ Azt is beszélt Plinius nyomán, hogy ha összekulcsoljuk ujjainkat, ez a kutyákat megfélemlíti.²⁷ A gyöngyről úgy vélekedett, hogy az ég harmatától terem a csigákban, s ha az ember nyakára köti, gyógyító erővel bír.²⁸ Más alkalommal ²⁹ Avicennát idézte, hogy az arany hasznos gyógyszer a szívfájdalmak és a szívdobogás ellen, megerősíti a szemeket, s ha szájunkban tartjuk, annak bűzét elveszi; ha pedig porrá törjük és más szerekkel elegyítjük, használ a szeplő és rüh ellen.

Archeologiai s történelmi ismeretei, mint korában általános volt, sokszor tartalmaztak képzeleti elemeket. Buzgalma és könnyen hívósege nagy tévedéstől sem óvta meg. A «quaternio terminorum» csak ritka nála, de nem hiányzik. Egyszer elragadja a

buzgóság és tesz olyan lépést, a mire a mai ember elmosolyodik. Igaz, hogy ez a mosolygás nem jogosult. Ha Pelbárt amolyan apró hittudós, megérdemli, hogy kinevessék; ha nagy theológus, legfeljebb az emberi gyarlóság mellett bizonyít. Annál kevésbé van helye holmi kicsinylésnek vele szemben, ha meggondoljuk, hogy ott esett hibába, hol legnagyobbnak mutatta magát: a Mária-tanban. Nagyon kevesen járták meg azt oly sikerrel, mint ő. A mai egyházi szónoklatnak épen gyalázatára válik, hogy a Mariológiában nem bír egy kiváló lépést tenni, s ott iszaposodik jóformán, a hová Pelbárt csak tévedésből került.

«Ha ismerte-e Mária a szabadművészeteket?» kérdezte egy alkalommal. «Megfelelhetünk erre ALBERTUS nyomán», mondá. «A Példabeszédek könyve leírja az ő előképét: Sapientia edificavit sibi domum, excidit columnas septem. Ez a ház pedig a boldogságos szűzet jelenti és a hét oszlop a hét mesterséget . . . Innen világos a kérdés megfejtése. Aztán azt sem szabad hallgatással mellőznünk, hogy némely szenteknek dicsőséget kölcsönöznek a tudományok, mint Jeromosnak, Ágostonnak stb. és szent Katalinnak, tehát a boldogságos szűztől sem vonhatjuk meg ezt a dicsőséget. A szent szűz, igen is, bírt a tudományok esméretével. Ösmerte mindenek előtt a grammatikát. Mert a grammatika a helyes beszédnek tudománya. Már pedig a boldogságos szűz Mária soha sem hibázott a beszédben: következésképen ismerte azt az ő teljességében. De tudta aztán a retorikát is. Ugyanis azt mondja Ágoston, hogy a szentírásban különféle rétori árnyékolások helyhezvék. Már pedig a boldogságos szűz a szentírást alaposan ismerte: e szerint hát a retorikát is kellett tudnia. Ismerte a polgári és kánonjogot . . . S hogy harmad renden a logikát is tudta jelesül: az világos dolog.» Ismernie kellett a muzsikát, aritmetikát, geometriát, asztronomiát, matematikát, fizikát, medicinát, a metafizikát és egész theológiát!³⁰

Ime Pelbárt hiszékenysége s túlbuzgósága. Épen ez ad műveinek az iskolás módszer mellett elrejtethetlen középkori színezetet. Olyan, mint a régiség lehellete, mely az aranyon bizonyos homályt hagy: csak növeli a régi műtárgynak becsét. A Pomérium pedig egész régiség. Pelbárt különös szeretettel gyűjtögette elmult korszakok hagyományait és mindig hűséges tolmácsa volt a régiség eszméinek. Látni kell, minő jártassággal állítja össze a Bibliának egymástól legtávolabb eső idézeteit egy-egy csattanós bizonyítás, egy-egy föl villanó kép kedvéért. Szent Ágoston, Jeromos,

akvinói Tamás, Bonaventura, Albertus Magnus, Athanáz, Chrysostomus, Cassiodorus, Boëthius, szent Ferencz, Gregorius, Simon de Cassia, Bernát, Joannes Damascenus, Petrus Damianus, Orosius, Eusebius, Origenes, Isidorus, Hugo a s. Victore, Richardus, Ambrosius, Joannes Gerson, Nic. de Lyra, Duns Scotus, Voraginei Jakab művei, a *Vitæ Patrum*, a *Gesta Romanorum*, a magyar legendák gazdag és bőséges alkalmazásai mellett seregesen használta fel Plátó, Arisztótelesz, Plinius, Cicero, Ovidius, Seneca, Avicenna, Rabbi Moyses és sok mások idézeteit. A legszebb régi eszméket bőven, mondhatni pazarul szórta el beszédeiben, s a tanítás alapján maradvá folyton és a pusztá érzéshez alig szállva le, a koráig kifejlett egyházi tudományosságnak képviselőjeül tűnik fel előttünk.

A vallási kérdésekben a katolikus hittudomány hagyományai szerint a tekintélyt vallotta legfőbb bizonyítéknak.³¹ «Ez», mondá, «a theológiában a legerősebb bizonyíték. A többi tudományokban a tekintélytől vett hely szerfölött gyöngé lábon áll, ha az ész nem ad neki erősséget; de itt a tekintély ver szilárd fundamentumot az értelemnek Úgy kell ugyanis okoskodnunk, hogy a többi tudományok az emberi találékonyságnak, mely csalhat is, csatlakozhatik is, a gyümölesei; a hittan pediglen az Isten kinyilatkoztatására és csálhatatlan igazságára nehezkeedik. Azért is mondja damaskusi János, hogy a miket a törvény és próféták és az apostolok és evangélisták által kaptunk, azokat elfogadjuk és megismerjük és tiszteljük, nem kereskedvén semmit sem továbbra.³² A szentatyák közt épen úgy megtalálta tekintélyeit, mint az ókor nagy elméinek nyilatkozataiban az Isten szellemét. Innen visszahajló iránya, múltba mélyedő természete: innen ritka gazdagsága is. Ha ő visszatér a régiekhez és hagyományokkal át meg átszövi munkáit, ez korán sem dísz és hiú csillogás, hanem meggyőződésből fakadó szeretet.

A keresztény theológia, kezdve szent Ágostonnak az Isten városáról írt munkájától, sőt szent Pál leveleitől, mindenkor távol volt attól, hogy a vallási intézményt az embereknek csupán egyes töredékeivel hozza kapcsolatba. A ki azt hinné, hogy e rendszernek Krisztus előtti határai a kis Zsidóországon túl nem terjesztettek, csálódnék. A keresztény theológus a bibliai bűnbeesés után nem csak a kiválasztott egyeseket, családokat, majd törzseket és népet szemlélte, melyen túl az isteni szóval és prófétákkal föl nem vilá-

gósított pogányság tenyésztett. A «sötétségben tévelygőknek» lépéseiben is megtalálta az Istent, kit keresett. Láttá kezének kormányzását, szemlélte szellemének terveit. Az elesett emberiséget az öröktől fogva kijelelt Megváltónak vissza kellett vezérelnie az igazság kútforrásához, «mely az örök életre fakad», a tudósnak fokról-fokra látnia kellett egy nemzetséget, melyet az igazság éltet. Ebből fog születni a Messiás; fiai bírják a próféták és jóslatok által folyton frissen tartott hagyományokat, hogy az Isten küldöttjéről, ki eljövendő «az idők teljében», bizonyosságot tegyenek. A reménynek képviselői és föntartói voltak ezek a Jahvā vezetése alatt. Érezték az ember nyomorát, de tudták, hogy a szabadulás napja elérkezik. A többi népet magára hagyta az égi kéz. Botlaniok és szenvedniök kellett, hogy végre belássák, a mit Plátó szépen mondott: ha az ég nem segít, ember többé nem ad világosságot. Itt a természet küzdelmeit szemlélte a theológus. A természet törvénye pedig az Isten akarata. A bölcsek nemcsak érzik azt, a mit egész koruk érez: ők ki is tudják mondani a természet szavát, — nem csoda, ha a theológus elfogadta igazságul a küzdő emberiség nagyjainak kijelentéseit, melyekben az embert az Istenhez közeledni látta. Ezek is tekintélyek lettek előtte a szent iratok mellett. Mindegyik részen az egyház épült, minden igazság egy-egy kő volt annak erősségehez; a hittanítónak csak reájok kellett mutatnia, hogy tanítson és lelkesítsen.

Talán úgy fog látszani, hogy Pelbárt e tekintetben túlmént a határon, midőn nem szorítkozott a tisztán vallási dolgokra. De ennek oka is hagyományaiban rejlett. Tudományát, tudvalevőleg, egyetlen szóval lehet legjellemzőbben kifejezni. Theológus volt minden ízében. Csakhogy tévedne, a ki Pelbárt theológiáját, de sőt egész koráét is, a mai theológiával azonosítaná. A középkor eljárása erősen különbözött a maitól. Tudományossága korán sem fejtett ki úgy, hogy a munkafelosztás, mely ma az egyes tudományköröket oly élesen körvonalozza, benne érvényre emelkedhetett volna. Bármily éles volt is a skolasztikusok dialektikája, bármily kerekded a rendszer, melylyel a világ összes jelenségeit megfajteni törekedtek, tudásuk mindig általános maradt. A világot egészében és részeiben majdnem mindig egyoldalúlag, az Istenhez való viszonyában fogták fel és vizsgálták. Lehozólag haladván előre, ritkán hatoltak a tárgyak belsejébe. Inkább csak arra törekedtek, hogy az egyeseket a nemek és fajok általánosságába beilleszszék. Csak az érdek-

lődést mozdították előbbre a tudományos vizsgálat iránt, mikor kimondták, hogy a teremtmények gyökere maga a mindenektől független és örök lény, az Isten, ki a világot saját dicsőségére teremtette: de megkezdeni — alighogy megkezdették azt.

E felfogás oly tág volt, hogy majdnem mindent be lehetett vinni vele a theológiába. A hittan ezentúl a tudományok teljességét képezte. Nemcsak a theosophia, mely az Isten attribútumait fejtegette, a metafizika, mely a lét törvényeit igyekezett tisztába hozni, hanem a kozmologia, mely a természet jelenségeiben mutatkozó törvényeket közvetlenebbül vizsgálta, a társadalmi tudományok és a lélektan is, a szentírással és dogmákkal a legerősebb kapcsolatban jutottak tárgyalásra. Mindenben az Isten akaratát akarták megtalálni. Természetesen, nem volt semmi sem, a miben azt fölsilámlani nem látták volna. A theológia a tudományok anyjává lett, — a hittudósoknak mindennel foglalkozniok kellett.

De ezt korán sem cselekedték hagyomány nélkül. Ellenkezőleg, a skolasztika a keresztény hagyományok s az «emberek közmeggyőződése» mellett Plátóra, Arisztóteleszre utalt vissza. Ez által nemcsak az ó-korral jutott összeköttetésbe, de különösen kapcsolatba keveredett az arabs és zsidó bölcsellett is és minden ellenlábaskodása mellett jelentékenyen fölhasználta azokat. Így volt ez Spanyol-, Francia-, Olasz- és Németországban, így Magyarországon is, hol Pelbárt a legjelentékenyebb munkások közt foglalt helyet.

A Pomérium tudománya nemcsak kifolyásául tűnik fel e mindenre kiterjeszkedő iránynak; hanem annak egyik legjellemzőbb terméke. Pelbártnak főérdeme épen abban áll, hogy a mindkét rendbéli igazságokat nagyobb számban gyűjtötte össze, mint bárki más. És ennek a munkának kettős eredménye volt. Részben károsan, részben jól hatott a szónokra. Egyéniségét és teremő tevékenységét majdnem teljesen elölte, de egyszersmind műveit valószínű kincses bányákká alakította. Pelbárt alig mutatott föl egyetlen eredeti gondolatot, egyetlen új eszmét. Teljesen a közös, a régi kincsek összehordásába mélyedt. Úgy tűnt fel, mint a régiségárús, ki boltjában a régi mestereknek drága munkáit mutogatja, de maga nem alkot semmit és egyéniségének csak árui elrendezésében és ajánlgatásában követel szerepet. Nem akart bizonyítani a maga eszével, az összes embereket hívta bizonyossággul. Idegen gondolatokkal magyarázott, küzdött és győzedelmeskedett. Nem kívánta,

hogy eredetinek, találékonynak tartsák. Mintha meg volt volna győződve, hogy a skolasztika újat már nem termelhet. Megelégedett azzal, hogy tudós legyen, és soha sem mulasztotta el a forrásnak megjelölését, melyből merített. Mintha roppant olvasottságával akarta volna az olvasót bámulatba ejteni, a legkülönbébb, az egymástól legmesszebb eső helyeket állította egymás mellé, s mindig mint a régi hagyományok erősségére támaszkodó theológus lépett kortársai körébe.

V.

Az a föltevés, hogy Pelbárt beszédeit elmondotta és ha elmondotta, magyarul mondotta el azokat, a magyar nemzeti irodalomtörténet szempontjából különös érdekekkel bír. A Pomérium prédikációi azok lennének a magyar prózában, a mi a Katalin-legenda a magyar költészetben; irodalmunkban félszázaddal előbb lépne fel az általános eszme és szerkezet, a magyar szónoklatnak első becses gyűjteménye nem fűződne PÁZMÁNY századához, ha egyszer Pelbárt beszédei eredetileg magyarul készült prédikációkul mutatkoznak.

Kétségkívül, a magyar papok hazánkban a kereszténységnek legrégebbi korától fogva nemzeti nyelven hirdették az Isten igéjét. Az egyházi szónoklatnak összes célja: a nép oktatása, az általános egyházi törvények, melyek a katolikus egyházban kezdettől fogva érvényesültek, a katekumeni intézmény, a «missa fidelium» kezdetén a nép számára alkalmazott homiliák egyfelől, másrészt a nép egynyelvűsége, még csak a látszatát is kizárják, mintha a dolog másként történt volna. A Gellért-legenda¹ hét szerzetes emlékét őrizte meg, kik tolmács nélkül szónokoltak a néphez és megjegyezte, hogy szent Gellért püspök különösen kedvelte a magyar papokat. A Kálmán idejében tartott 1114-iki esztergomi zsinat, melyet Szilády is említ, elrendelte, hogy: «A nagyobb egyházakban minden vasárnap meg kell magyarázni a népnek az evangéliumot és episztolát, a kisebbekben pedig a hitvallást és Miatyánkot.»² A XIII. századból egy, a maga nemében jeles magyar gyászbeszéd maradt fenn: a Halotti Beszéd.³ A Margitlegenda, mely pedig kolostori használatra készült, annyira magyar közönségnek szólt, hogy az író egy-egy elejtett latin kifejezése után szükségesnek látta legott a magyar értelmezést is. A régi emlékek telvék közvetett adatokkal, hogy az ighirdetés magyar volt, és a művelt-

ségnek szűkkörű elterjedése, miről világos adatok állanak előttünk,⁴ egyaránt arra utal, hogy a dolog nem lehetett másképen.

És mégis a Pomériumban egyetlen magyar nyelven tartott prédikációt sem találunk. A budai tanító deákul írta természetes munkáit. Nem bizonyítja-e ez a körülmény, hogy a Pomérium beszédeit a szerző nem mondotta el a budai János-templomban avagy másutt, hol mindenesetre hosszas igehirdető pályáján tartózkodott? — Korán sem. Pelbártnak akkor, midőn gyűjteményeinek szerkesztéséhez fogott, kétségen kívül voltak egyázi beszédei, melyeknek nyelve nem lehetett más, mint a magyar.⁵ És olyan okra, mely e beszédek fölhasználását akadályozta volna, csak gondolni sem lehet. Pelbárt lefordíthatta e beszédeket latinra és beszöhetette munkájába.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ő e darabokat nem azzal a szándékkal vetette a könyvpiacra, hogy őket az igehirdetőkkel egyszerűen betanúltassa és elmondassa. A Stellárium Prologus-ában kijelentette, hogy munkáját megírja «matériát akarván szolgáltatni goromba értelmű és tudatlan beszédei által az együgyűbb papoknak, hogy ők ezek nyomán *bővebb magyarázatokat* telessenek». Más alkalommal⁶ elmondotta, hogy: «Szent László sok jó cselekedetekkel fényeskedett, bűjtölvén, imádkozván és az irgalmasság cselekedeteit gyakorolván» s hozzátette: «Vide legendam». Ezt a legendát pedig egy másik beszédbe szötte be.⁷ Ugyanott elbeszélvén, hogy «akkor tetszik Istennek a mi foglalatosságunk, ha a jócselekedeteket, melyekhez hozzáfogtunk, hűségesen be is fejezzük,» «mindez,» mondá, «szépen megvolt szent László királyban, a ki állhatatos maradt a jóban és istenes halállal múlt ki, mint tudjuk, videlicet *prosequendo*, si *placet*, *legendam de eius obitu*, ergo, etc.» Máskor valóságos theológiai előadásokat írt. «Jesus,» olvasuk egy helyen,⁸ «*moriturus erat pro gente, et non tantum pro gente sc. iudaica, sed ut filios dei, sc. non actu sed potentiā ad actum, reducendo, quia erant predestinati qui dispersi erant, scil. per diversos ritus gentilium, congregaret in unum.*» Egyszer az isteni és emberi természetnek Krisztusban való egyesülését fejtegette.⁹ «Kérdés, vajjon lehetséges volt-e, hogy az Isten az emberi természettel egyesüljön? . . . mivelhogy olyan dolgok közt, melyek közt semmi *proportio* sincs, semmiféle egyesülés sem lehetséges. Már pedig véges és végtelen közt nincsen *proportio*. Mert valamint az egész tengert megmérhetetlen cseppjeivel egy kanálban föl nem

foghatod, épen olyan, sőt még csodálatosabb, hogy maga a végtelen Isten magával a véges embert személyi egységbe (*unio hypostatica*) fűzte: hogy a kit az egek be nem fogadhattak, azt egy szűznek méhe, egy ember befogadja, mint az egyház éneкли. Ám e kérdésnél számba kell vennünk, a mit a doktorok sok mindennemű okokkal kimutatnak, hogy az isteni megtestesülésnek és egyesülésnek csudája az Istennél valósággal lehetséges és meg is történt. Ide vonatkozólag a szeráfi Bonaventura és egyszersmind szent Tamás nyomán különösen három okot vetünk föl, hogy tételünket beigazoljuk. És pedig egyet-egyet:

1. az isteni mindenhatóságból,
2. az emberi értelemből,
3. a két természetnek egyezéséből.

Az első ok az Isten mindenhatóságából vétetik. Pedig, mint Ágoston mondja, a csodatételekben a cselekménynek összes alapja a cselekvő képessége. És így a csodás isteni megtestesülésnek legfőbb alapja az Isten mindenhatóságában rejlik. Isten az ő mindenhatóságával mindent megtehet, a mi nem zár magába ellenmondást, avagy az isteni természetben fogyatkozást föl nem teszen. Ezt a dolgot tehát az Isten megtehetette, a mint akarta, és ez legyen elég a hiveknek. Tulajdonítsák az Isten mindenhatóságának és ne nyomozzák azt, ne feszegezzék, hogy hitők érdemet szerezzen... Erre tanít szent Ágoston is, mondván: Ne törekedjél érteni, hogy hited legyen, hanem legyen hited, hogy érthess. Valljuk meg, hogy az Isten mindent megtehet, mi pedig nem érthetünk meg mindeneket. Mindazáltal az előrebocsátott okok alapján, az altételre nézve azt kérdezhetnéd: hogyan? tehát ha az Isten testet ölt és emberi természetet veszen föl, ez semmi ellenmondást, semmi tökéletlenséget vagy fogyatkozást sem tesz föl az Istenben? mikor az «örök» időbelivé lett, a halhatatlan és független függővé és halandóvá! Erre nézve ugyancsak Bonaventura és Tamás megfelelnek, megmutatván világosan, hogy mikor az isteni természet az emberivel egyesült, nem történt más, mint hogy az isteni személy, mely az isteni természet tekintetéből örök személyiség volt, az emberi természet tekintetéből időleges hypostasis leve. Ezzel nem mondanak ők semmi tökéletlenséget vagy fogyatkozást, sőt inkább méltóságot és nemességet, mint nem egy dologból kitetszik.

Az örök és mindenekfölött jó Isten semmi tekintetben sem vesz jóságából, ha jóságánál fogva az időben teremtetett lények

jóságának oka lesz. Épen így az Isten Fiának személye, ez az értelmi és öröktől létező egyéniség sem lett kisebb semmivel sem, mikor az időben teremtett értelmiség természetét fölvette. És valamint az Isten, ki még nem teremtett, lényének változása és megújlodása nélkül teremt, s a változás csak a teremtett természet részéről jelentkezik: úgy a Fiú, ki előbb nem volt az emberi természetnek személyi egységében, most már lényének minden változása nélkül, tényleg ezen személyi egységben találtatik, változás alá csak a fölvelt természet esvén».

A dogmáknak erkölcsi alkalmazását, mit «documentum morale»-nak nevezett, ritkán fejtette ki. Többsnyire megelégedett a szokásos «ergo»-val, melyet a könyvet használó prédikátornak kellett «bővebb magyarázattal» pótolnia. Tehát nem akart a papok renyhességének szolgálni teljesen szószerűre alkalmazott beszédekkel. Megelégedett azzal, hogy bőséges anyagot helyezett a lelkipásztorok elé azáltal, hogy a skolasztikus theológiának részeit az egyes ünnepek alapeszméihez alkalmazta. A theológusoknak írt, következőképen a theológia skolasztikus latinságával adta elő gondolatait. Innen magyarázhatók meg utalásai, dogmatikai fejtegetéseinek nagyobb száma, melyeket a nép nem értett, a magyar nyelv kifejezni nem bírt volna. Ilyen helyeket Pelbárt sem, más sem mondhatott el a szószerűen, legfeljebb fölhasználták őket alapúl, a saját okulásuk és biztosságuk végett, beszédeikhez.

Azok a darabok, melyeket elmondottaknak tekinthetünk, csak parányi részét képezik a Pomériumnak. Pelbárt nem meglevő beszédeinek gyűjteményét adta abban közlésre; hanem munkához ült és tervszerűleg, új beszédeket készítve írogatta össze munkáját. E tekintetben Pelbárt maga adja kezünkbe a fonalat. A Stellárium előszavában megvallotta, hogy miért fogott a nehéz dologba. «Ha ez nem serkent, — méltatlan és elégtelen voltom érzetében, — soha sem mertem volna e munkára vállalkozni Reménységem is van a felől, hogy ő (Mária), ki szívem szándékát ismeri, tökéletességre juttatja akaratomat, s nem kételkedem benne, hogy az ő segítségével véghez is vihetem azt, mire az ő magasztalása tekintetéből magamat elégtelennek itélem.»¹⁰ A «De Tempore» élen megjegyezte, hogy már sokszor gondolkodott azon, hogy az «Isten dicsőségére és a lelkek javára, aztán meg, hogy mind a papok az ígét bőségesebb haszonnal hirdethessék, mind a nép épüljön, ráveti kezeit a beszédek gyűjtésének és összeírásának vesződséges

munkájára és egy teljes gyűjteményt készít más szerzőknek sok és mindenféle kiadásaiból.»¹¹ Végre a nagybőjti beszédeknel: «Arról is», mondá, «igéretet teszek e rész körül, hogy a hétköznapiakra rövidebb beszédeket fogok készíteni . . . Ellenben a vasárnapokra majd hosszabb prédikációkat szerzek, hogy az akkor összeseregülő minden renden lévő embereknek, kik közt mind együgyűek, mind tanultak és magasabb rangúak találkoznak, módjával eleget tessenek».¹²

Ez idézetek kétségen kívül helyezik a Pomériumban foglalt beszédek javarésznének könyv-prédikációs jellegét és nagyon kis térre szorítják azon darabokat, melyeket elmondottakúl tekinthetünk. Az érdek immár a legtöbb felé a magyar nemzeti irodalom történetében, mint a magyar kódex-írás forrása felé irányulhat. Csak néhány beszéd lesz, melyekben a korra való különös vonatkozások, a teljesebb kidolgozás, főképen a documentum morale erősebb kiemelése az egyéni feltevésnek a magyarból való fordítás védelmezéséhez némi alapot szolgáltathat.

VI.

Pelbárt skolasztikus szónok volt. Egy csomó felosztás, meghatározás, következtetés és alosztály jellemezte, mint minden skolasztikust, — ennyit mondtak beszédeinek belalakjáról azok, kik vele foglalkoztak. Pedig a Pomérium e részben szinte erővel vonzza magához a figyelmet. A beszédek szerkezetében első pillanatra oly egységet és újra meg újra visszatérő sajátságokat mutat, hogy szinte lehetetlen elsiklani felettök. Ezekről senki sem kérdezte meg Pelbártot, pedig a megfejtésnek küszöbénél állottunk: a skolasztikánál.

Az iskolás bölcsélet nem volt csupa formaság. Nem volt pusztán felosztás és következtetés. Tanok foglalta volt, melyeket felosztott és rendszerezett. Nem dialektika, hanem rendszer: a keresztény vallási igazságok, a patrisztikus és egyházas tudomány igazságainak rendszere, századokon át fejlesztve és együvé alakítva. A keresztényüldözések hitvédőket teremtek, a különféle szükségletek a buzgalmi és tudományos munkák tömegét vetették nyilvánosságra. Aztán az apologéták irodalmát az atyáké váltotta fel. Ezt az irodalmat szétrobbantják a barbárok becsapásai, de meg nem ölhe-

tik. Életereje megmarad, s az új állapotok megszilárdulása után új virágzást eredményez. Az új irodalom és tudomány — a skolasztika — semmit sem enged a régiek szelleméből és a két korszakot széttéphetetlen kapcsolatokkal fűzi egymáshoz. Eszméi, elvei a szentatyákéi, szelleme folyton és mindenben a vallás szelleme. A mi új van benne, az csak a forma, a rendszeralkotásra való törekvés. A mit az atyák csak töredékesen és sokszor tisztán alkalmi iratokban tárgyaltak, azt a középkornak nevezetesebb gondolkodói összefoglalják és ezen kövekből emelik föl rendszeröket.¹

Ismeretes, hova süllyedt alá a skolasztika a XIII. századtól kezdve. Azok, kik művelésére adják magokat, jóformán tehetségtelen epigonok. A világ a miszticizmus felé hajlik, hol szíve is kielégülést lel; ezek száraz, végletekig űzött okoskodásokban találják gyönyörűségeket. Szent Bernát szelleme és lelkesedése, mely a XI. századbeli Európát fölrazta, újra éled; Tamásét megölik, a kik annak művelőiként szerepelnek. Ezek az emberek úgy tűntek fel, mintha mindennek ellenségei lettek volna, a mihez a szív vonzódik. Az érzés kitörhetett belőlük önkénytelen, erőszakosan; képzeletök elragadtatta őket egy pillanatra; de ők voltakép harcztak az érzés és képzelet világa ellen. Szerették a szépben az igazat, de nem szerették magát a szépet. Még legjobbjaik is csak vonaglottak egyoldalú *elveik* hálójában. A mi a Tamásoknak áldás volt, az nekik nehéz bilincs lett, melyet elvetni és összetörni nem tudtak. Érezték szorult helyzetöket, de elveiket megvetni nem bírták. Szívök önkénytelen is kielégítést keresett; érzéki természetök fölébredt; de ők csak foltozók voltak. A nagyobb rész még ezt sem tette. Valami csökönyös szigorúság volt a legtöbb prédikátorban. Irtóztak a szívtől, féltek a mesterségtől. Föl van jegyezve LAMPÉ-nál, hogy Melius Peter szántszándékkal került a vitatkozásban minden mesterséget. Egyedül az ige erejével akart győzni. BEÖRHY írja, hogy Geleji Katona önként került a szavaknak mesterséges ékesgetéseit, «nehogy az evangélium igazságát a világi ékesgenszólástól tenné függővé». MAGYARI ISTVÁN az első, ki szakít a hagyománynyal irodalmunkban, s beleviszi a prédikációba a gyűlölt elemet. Igaz, hogy csak csínyján, alig észrevehetőleg.

A kor még mindig másképp böleselkedik. A protestánsoknak nem kell a szív, hagyományból, mint Meliusnak vagy Katonának; a katolikusoknak nem kell hagyományból és elvből. Ez az elv ott van az új skolasztikus böleseletben. Tudják, hogy az egyházi szó-

noklat célja az, hogy az embert az Istenhez vezesse.² E vezetés az embernek rábirásában áll, hogy erkölcsös lenni akarjon. Az akarat szabad és befolyásolhatatlan, választ kénye-kedve szerint azok közt, miket az értelem eléje tár. Az ige az értelemé, a szív nem előzi meg, hanem követi az akarat elhatározását.

Nem csoda, hogy ez a felfogás a szónoklatot mind az elméletben, mind a gyakorlatban erősen megváltoztatta. A régi mesterekkel szemben, kik, mint Demosthenes, Cicero, Quintilianus, Ágoston és Chrysostom elméletileg vagy gyakorlatilag hirdették az érzés előjogait a szónoklatban, bizonyos hideg didaxis ömlött el az iskolások beszédein. Kivételek találkoztak, de kevesen. A legtöbb szónok tapasztalat hijában nem sokat törődött a kedélylyel. Annyi gondolkozó közt egy sem akadt, ki a régi munkákból levonta volna a stil elméletét. Egész a XVIII. századig kopáran áll e tekintetben a theória. Csak 1753-ban lép fel BUFFON, hogy a nagy fontosságú tényre rámutasson. «A stil maga az ember, le style est l'homme même,» mondotta, és igaza volt. A stil az egyéni erők kifolyása: az indulaté és képzelemé. Épen ezek, a miket a skolasztikus szónok nem ismert. Általános volt a beszéd; a beszélőt nem lehetett látni, vagy ha igen, csak elvétve, akkor is leginkább csak a nézetek harcaiban, a dialektika különféleségében. Érzelmei, lelkesedése természetfölöttiek voltak, előrement okoskodások eredményei és ép oly általánosak, mint ez okoskodások; melegsége inkább meggyőző-dés, mint melegség.

Pelbárt mint szónok, a szigorú didaxis követői közt foglalt helyet. Beszédeiben rendszerint hiányoznak azon közvetlen szépségek, melyek első illetésre megragadják a kedélyt. Képzelete könyvekhez van kötve, s bármily szépek különben legedái, folyton meglátszik, hogy nem az ő lelkéből fakadtak. Csak átvette őket, hogy a tantételeket megvilágítsák. Jóformán soha sem emelkedik föl, hogy hallgatóinak szívéhez szóljon és a képzelet és érzés közvetlenségével hódítsa meg őket. Ha itt-ott ad is egy-egy szép helyet, az idegen, idézet.

Külföldi ismerői, köztük AMMON, elismeréssel szólnak nagy-pénteki beszédéről. A szónok a fia halálán kesergő Mária alakját állította hallgatói elé. «Ó ti keresztények, kiket fiam vérével váltott meg, ime az összes teremtmények gyászt öltenek és fájdalmodat mutatják, hogy vele szenvedjete, velem bánkódjatok. Ha megkérdezzük az eget, a napot, holdat, csillagokat: miért sötétültetek

ma el? azt felelik: teremtőnk halálát gyászoljuk és az ő anyjának keserűségeit. . . Ha a földnek mondjuk: miért rendültél meg? feleli: alkotómnak forró vére hullott rám. Ha szólunk a sziklákhöz: miért repedtetek meg? és a sírokhoz: miért tárultatok föl? azt mondják, hogy az ártatlan Krisztusnak, az igaz Istennek, a mindenek alkotójának szenvedése miatt. Jaj akkor a nyomorúlt köszívű embereknek, mert szíveik keményebbek, mint a szikla és zárkózottabbak, mint a sír!»³ Ismeretes az a hely,⁴ hol a dőzsölő és fényűző fejedelmeket támadja meg. Másutt a buzgalom hevében főnségesen hirdeti Bernárddal, hogy: «Maga a boldogságos Szűz többet tett az Úrnak, vagy legalább is annyit, mennyit az Isten az emberi nemmel cselekedett. Az Úr a föld porából alkotta meg az embert; Mária az Istent annak fölvelt természete szerint szűzi tiszta véréből, ártatlan testéből formálta, mely fölötte áll minden pornak és a világ minden állatának. Az Isten az ő képének díszességét adta az emberre; Mária saját díszességének képét nyomta az Isten fiára, hogy valamint — a zsoltáros tanúsága szerint — ő legszebb volt az asszonyok között, Krisztus is legszebb lenne az emberek fiai előtt. . . Az Úr megadta az embernek, hogy az ő képének legyen hasonmása; de a boldogságos Szűz adta meg, hogy az Ige testté lőn.»⁵ Ezt a merész és megdöbbentő helyet méltán sorozhatjuk a legszebbek közé, miket egyházi szónok valaha előhozott. Ámde csak megragadta Pelbártot és nem volt az övé.

A Stelláriumban találunk egy főnséges képet, mely a legmélyebb költészet hatását gyakorolja; ám meg kell vallanunk, e szépség csak az ifju lélek, a buzgó Mária-tisztelő emelkedettségének és a jellemzetességre való törekvésnek eredménye.

Maga a *Stellárium* főnséges mű, oly értelemben, mint a Zrínyiász. Egyiknek is, másiknak is nagy emelkedettséget a kiinduló pont kölcsönöz, mely körül csoportosítvák. A kis szigeti veszedelem egyszerre roppant fontosságú lesz, a mint az Isten az ő milliókra kiható tervének középpontjává teszi; a Stellárium: a mint bevezetését megismerjük. Mind a kettő az Istennel kezdődik s felfogásában nagyon is rokon egymással. Csak egy a különbség köztök. Zrínyi két nizzettel foglalkozik, Pelbárt az összes emberi nem érdekeit rajzolja.

A Stellárium szent Jánosnak ismeretes látomása szerint: «És nagy jegy jelenék meg az égben: egy asszonyállat napba öltözve és a hold lábai alatt és fején tizenkét csillagú korona,» tizenkét könyvre oszlik.⁶ Pelbárt, úgymond SZILÁDY, emelt fővel, lelkesülten, sőt

elragadtatva zengi itt hymnus-szerű dicséreteit. A Titkos Látások szimbolikájából egyetlen rész sem nyert kimerítőbb és eszmékben gazdagabb magyarázatot, mondjuk mi. E tartalomban dús képek Máriának nemcsak életét és erényeit tárják elénk. Bevezetnek abba a csodás szerepbe is, melyet neki a katolikus theológia a gondviselés terveiben ösidöktől fogva tulajdonít. Pelbárt előadja a bünbeesést, levezet bennünket a limbusba az őskor atyáihoz. Az ősbűn elszakította őket az Úrtól és a sátán bilincseibe vetette. De szíveikben nem szűnnek meg az Isten országa után sóhajtozni és az ördög gúnyos kaczagásai között várják és kérik a szabadulást. Ádám az Úr elé lép. Az isteni igazság visszaüzi. A próféták: Izaiás, Jeremiás könyörgéseit saját műveikből vett szavakkal utasítja vissza, és a küldöttség sírva távozik az Isten elől. Jób kétségbe esve tér vissza: «Vesszék el a nap, melyen születtem és az éj, melyen mondaték: ember fogantatott». Csak Dávid áll még, a zsoltárok dalnoka, a Messiás ösatyja és prófétája. Új bizalmat önt a sóvárgó ó-szövetségbe és annak megújított imáitól kísérve száll az ég felé. Az angyal közbenjárását ajánlja néki: elutasítja. Maga lép az Isten elé könyörögni az emberiség váltságáért. «Igaz az Úr és az igazságot szerette,» feleli néki az elutasító isteni igazságosság. De ő visszafelel: «Igaz vagy, Uram, de irgalmas is vagy, tégy velünk a te irgalmad szerint». És a mintegy legyőzött istenség elhatározza a megtestesülést és a megtestesülés végett kiválasztja Máriát, hogy általa jöjjön a szabadító, az üdvösség a világra.

Ez a Stellárium alapja és bevezetése. A halvány vázlat, melyet róla adtunk, csak megközelítő képe sem lehet a kitünően alkotott jelenetcsoporthoz. Az egész csupa szentirási idézetekből van szöve s megragadó hatást gyakorol, melyet az Irás ódonsága, mély költészete és a közös hittani érdek gerjeszt. A próféták szavai műveik legjellemzőbb helyeiből vannak kiírva, s jellemzetességek csak emeli a mély rokonszenvet, melyet az emberiség tragédiájának ez ősi szereplői iránt érezünk. Az Isten visszautasító feleletei szintén a könyörgők munkáiból kiemelve, keserű humorként visszhangzanak szívünkben. Végre jö a kibékülés, érdekünk a kereszténység legszebb női alakjához fűződik s ünnepélyes hangulatban követjük a szerzőt, ki ez alakot rajzolja. A legkülönbözőbb érzelmek váltogatják egymást e bevezetésben: gúny és fájdalom, remény és kétségbeesés, zavar és kibékülés. Az egész úgy hat ránk, mint valami drámai költemény.

Ez volt Pelbártnak legszebb helye. Nem hiába írta a Stelláriumra, hogy az a hála alkotása. A szokottnál emelkedettebb hangulatban fogott szerkesztéséhez, — semmi sem természetesebb, hogy képzelete önkénytelen és erősebben működött. Láttá az elesett világ őseinek sorsát. Mint theológus ismerte a bibliának azokra vonatkozó legjellemzőbb helyeit — a jellemzetességre való törekvés jó oldala volt, — összerakta azokat. A költői mélység, az indulatok heve, a beszédekben való költői szárnyalás nem az övé: a biblia költészeté; övé a keret, a jellemző helyek kiszemelése, a hangulat, mely a szép hely összealkotására vezette. Ez a hangulat hozzátapad az égi királynő szemléletéhez és végigvonúl az egész Stelláriumon. És még ez a hangulat sem annyira forró, mint emelkedett: inkább szemlélet, mint érzelem.

Azonban más munkáiban hovatovább ritkulnak az ily helyek is. Egyéni érzése nem nyilatkozik meg, képzeletét szigorúan okoskodásaihoz köti. És ekkor is általános, nem egyéni dolgokkal gyakorol hatást. Nem mondhatni róla, hogy tüzes és lesújtó volt, mint Pázmány; azt sem, hogy ragyogó képzeletének csapongásával varázsszerűleg hatott, mint Chrysostom vagy Bossuet; azt sem, hogy egy khaosz, egy viharos khaosz volt volna, mint Ciceróról írja THIERS; azt sem, hogy pathetikus, mint Massillon.

Pelbárt meggyőződését és dialektikáját vitte a szószerékre. Meggyőződésének kimondásától semmi sem tántoríthatta el, dialektikájáról nem mondott le soha.

A Pomériumban foglalt beszédek gondolkodásra kényszerítik az embert. Többször egy-egy tételt állítanak fel és részeire bontva azt, minden oldalról kimerítik a tárgyalt igazságot. Pelbárt nem lép előre egyet sem, míg tételéből egyetlen is tárgyalás nélkül van, míg középkori olvasója egyetlen érvet felhozhat ellene. A szó szoros értelmében kiszipolyozza, a mi használatra való. Minden követ óvatossággal meglátol, mielőtt azt beszédeinek épületében elhelyezné. A vallási igazságokat világos és áttekinthető dialektikájával lehetőleg kifejti, az ellenérvet széttagolja, aztán az észből, kinyilatkoztatásból és tapasztalatból vett helyekkel minden ízében összeűzta. A kor bálványait, tévedéseit és bűneit ítélőszéke elé idézi. Kihallgatja védőokaikat; de aztán kiméletlenül lerántja arczataikról a leplet és akkor fölmutatja meglepett hallgatóinak a törpe, semmit mondó, senkit megcsalni nem képes vázat egész meztelenségében: Ime istenetek! Máskor elvezeti az embert bűneinek következmé-

nyeihez és mikor teljesen lefegyverezte, otthagyja a megdöbönt bűnöst, hogy ezt saját lelke vonaglászai kényszerítsék az igaz útra.

Oly kevésbé szolgálta az érzelmeket, hogy az értelmén kívül még befejezéseiben sem ismert más tényezőt. Mintha Mózes szavait olvasnók: Elétek adtam az igazat és hamisat, a jót és a rosszat, — válaszszatok! — Ilyenek Pelbárt epilógusai. Azt gondolta, hogy csak az értelmet kell megnyernie és akkor megnyert mindent.

Egyik beszédében a mennynek örömeiről szólván, fejtegetését azzal rekesztette be, hogy «nincs akkora *esztelenség* az emberben és nincs nagyobb *örültség*, mint a pillanatnyi gyönyörűségért kockára tenni az örök és kimondhatatlan boldogságot és az örök kínokat választani». ⁷ Ez volt alapgondolata, szónokirói meggyőződésének és irányának kiinduló pontja, mely összes beszédeiben tükröződik. «Nemde,» mondá egyszer, ⁸ «ha egy király a világnak összes javait és legizlatesebb lakomáját neked igérné, de azzal a föltétellel, hogy más- vagy harmadnapra tűzre és kárhozatra vethessen: nem fogadnád el, a mit ajánl vala? Bizony *bolond* lennél, ha elfogadnád.» Még erősebben fejezte ki ezt a gondolatot egy más alkalommal egy félreérthetetlen hasonlatban. «Bizony,» így szólt, «csodálatoskép *örültek* az emberek s még a barmoknál is *ostobábbak*. Mivelhogy nem törődnek jövődöbéli életökkel avagy nyomorúságokkal, holott még a hangya is gondoskodik magáról nyárszakán, hogy legyen miből élnie télvíz idején. A nyomorúlt ember nem törődik vele, ha éhen hal is a jövő életben; de bezzeg megrakodik eleséggel, ha csak tíz napi útra vagy hadba mén is.» ⁹

Ezzel a tisztán tanító, magyarázó vagy czáfoló eljárással akart Pelbárt nagy feladatának megfelelni: nemzedékét az Istenhez vezérelni.

Hogy eljárása nem rettentette el az akkori közönséget, tudjuk; hogy mint mozgott a nem tudatosság nélkül választotta irányban? — oly kérdés, melyre felelnünk kell.

VII.

Nem érdektelen közetlenebbül is megtudni, miként szerkesztette Pelbárt beszédeit; mert azon formáktól, melyeket egyszer elfogadott, nem távozott el soha.

Egyik prédikációjában ¹ ezt az alapmondatot tűzte ki: Fide-

lis servus et prudens, quem constituit dominus super familiam suam. Math. 24., és azzal kezdette, hogy: «Ezeket a szavakat a hitvallók seregéről szokás zsoltosmázni. Hanem bezzeg,» folytatta, «ráillenek szent István királyra is, kit hűséges királyúl rendelt az Úr Magyarország népe fölé és az igazágnak doktorává és népe hitének apostolává. Nagyon is illik ennélfogva, hogy mind ez ország tisztelje őt szentségében és megülje az ő ünnepét. Mivelhogy a bölcs mondása szerint az isteneknek, tanítóknak és szülőknek soha sem adhat méltó hálát az ember. Eth. VIII., a mennyire tudniillik igazságban járna a dolog. Már pedig maga szent István király nemzett minket Krisztus hitében és mesterünk és doktorunk vala az örök üdvösség elnyerésére. Azért is tisztelnünk kell őt és rajta lennünk, hogy ha nem is hozzá méltólag, de a mennyire kicsinységünkötől telik, őtet veneráljuk. Mert hűséges és bölcs szolgája volt Krisztusnak nemcsak itt a földön, hanem a mennyekben is, hogy az ő érdemei által idvezüljünk. Imezekért hangoztatjuk róla az ígéretet. Melyek szerint is három titkot kell megjegyeznünk az ő dicsretének megmutatására. És pedig:

1. a Krisztus iránt való bölcs szolgálatot,
2. a hűséges szolgálat buzgóságát,
3. az Úr tetszését a kellő szolgálatért.»

A beszéd tárgyát Pelbárt korán sem vette a szenttől közvetlenül; hanem, mint különösen a franczia igehirdetők, a dicsbeszédeket is alapmondatára fektette. Szívesebben hordott föl egyes jellemző adatokat a legendákból és történetekből mintsem azon gyakori hibáknak kitette volna magát, hogy alkalmadtán minden szentet a legnagyobb gyanánt mutasson be olvasóinak. Azért lépett a tanítói székre, hogy tanítson és Krisztus tanait hirdesse; nem, hogy képzelt vagy egyéni dolgokkal hasson az emberekre. Rendesen szétszedte alapmondatát alkotó elemeire, ezeket ismét fölbontotta. Akkor a szentre alkalmazta a tanokat és befejezte beszédét röviden, többnyire legendás vagy történeti dolgokkal, mintegy visszhangul a bevezetésre.

A szent Istvánról írt beszéd tárgyalása a legegyszerűbb, de mindenesetre világos módját tünteti fel a szónoki tárgyalásnak. Mindenekelőtt kitűzi az első tételt: «a Krisztus iránt való bölcs szolgálatot». «Mely keresztényt mondhatunk valóban Krisztus bölcs szolgájának? Megfelel erre Ágoston de lib. arb. c. 20., mondván, hogy a bölcsesség abban áll, ha tudjuk, mit kell keresnünk avagy

kerülnünk. Azért is ugyanő szerinte a bölcset mintegy előrelátónak neveztetik. 83. Zsolt., mivelhogy előre, azaz idejében gondoskodnunk kell arról, mi a teendők avagy mit kell választanunk, nehogy aztán később megkeserüljünk cselekedetünket. A bölcsesség következkésképen valami előrelátásféle, mint Prosper állítja.»

«Ezen az alapon», mondá, «különösen három nagy igazságot lesz alkalmas fejtegetnünk. És pedig először is: hogy széles e világon senki sem lehet bölcset keresztény, ki nem kerül a halálos bűnöket. Mert Ágoston szerint de beat. vit. nem akarni kerül a lélek halálát, boldonságnak nyilván jele. Jóh könyve is, minekutána sok beszédben kereste, hogy miben áll a bölcsesség, abban állapodott meg, hogy: félni az Istent és kerül a bűnt. Jóh, 28. Végre a Titkos Látások könyve szintén ide igazítja az embert. Apoc. 12. A hol is szent János elbeszéli, hogy látta, miként a nagy sárkány, mely ledobatték a föld gyomrába és sátánnak neveztetik, farkával elragadá az ég csillagainak harmad részét és lerántá őket a mélységbe. Ugyanis az égből ered az anyaszentegyház, melyben a keresztények három renden vagynak, mintegy a Krisztus hitétől sugárzó csillagok. Ott vagynak első renden az igazak, kik is a gonosztságtól Isten kegyelmével bölcsen tartózkodnak. Aztán másod renden ott vagynak a keresztények, kik elkövetett bűnös cselekedeteik miatt Isten iránt való félelemmel és gerjedéssel siránkoznak. És ezeket majd nem rántja kárhozatra a sátán farka. Ha nem ott vagynak végre a bűnösök, kik megátalkodnak az ő gonosztságaikban, ezeket pokolra rántja a sátán, mint amolyan kísértettel rászédett bolondokat. És nem is ok nélkül. Mivelhogy miképen mondjuk okosnak, ha ki nem kerül a örök tüzet, de sőt az ő cselekedeteivel a kárhozatot keresi, valóssággal eléje sietvén. . . A második igazság immár abban áll, hogy semmi sem oktalanebb dolog, mint a testnek, világnak és sátánnak szolgálni (felosztás: 1. testnek, 2. világnak, 3. sátánnak)... A harmadik igazság pedig azt mondja, hogy az igazi és legnagyobb bölcsesség követeli, hogy megvetvén a testet, világot és sátánt, Krisztus urunknak szolgáljunk. . .»

«A második titokra (tétel), a «hűséges szolgálat buzgótságára» nézvést vegyük szemügyre szent Hiláriusnak Sup. Joan. azon ígét, hogy hiábavaló minden cselekedet az Úr szolgálatában, ha az igazi szeretet hiányzik belőle. Megérthetjük ebből, hogy a ki hűségesen és kötelessége szerint akar az Istennek szolgálni, annak a szeretetben kell lennie: az legyen tiszta a halálos bűntől vagy tisztuljon

meg a bűnbánat útján. Ezt bizonyítja első renden a tekintély, mondván: Szóljak bár az emberek vagy angyalok nyelvén, ha szeretetem nines, stb. I. Kor. 13. Mit is szent Bernát doktor így magyaráz, mondván: A szeretet oly jó, melynek kíséretében a legkisebb cselekedet sem megvetendő, a melynek híjával a legnagyobb sem értékes. . . Innen mondja Ágoston is, hogy a szeretet mindent értékessé teszen, de nélküle semminek sincsen értéke. Bizonytságot teszen prdig erről másod renden a józan ész. . . Harmadszor: kiviláglik a példákából. . . Mert Gergely szerint semmi jót sem fogad el az Úr, ha azt a bűn keveréke szennyezi. Mit használ, ha az ember az ő tiszteletét az Istennek, magát pedig a halálos bűn által a sátánnak adja át? Látjuk, hogy a holtak semmi élő cselekedetet nem tesznek. Ó ember! kerüld tehát a bűnöket.»

«Itt azonban azt kérdezhetjük: minek mondják, hogy «halálos bűn», mikor nyilvánvaló, hogy az ember nem hal meg rögtön, ha ilyet követ el, mint a kevélyek, fösvények, mértékletlenek és más ilyen emberek példájából tapasztaljuk. Erre azt felelik a doktorok, hogy bátor az ilyen ember nem hal meg rögtön testi halállal, ha megeselekszi a halálos bünt: mégis jól nevezzük azokat halálos bűnöknék. Először is: mert az ember abban a pillanatban, mikor vétkezni akar avagy a bűnbe beléegyezik, meghal lelkileg. A miért is: A lélek élete, úgymond Ágoston De poenit. dist. 1. §. Item. az Isten; a ki elhagyja az Istent, az meghalt. A bűn halált terem. Jak. I. De azért is jól nevezzük a halálos bünt ilyennek, mivelhogy a bűn kijelöl a halálra, az örök kárhozatra. A bűn jutalma: halál. Róm. VI.»

«A harmadik titkot, a szolgálatnak az Isten előtt való tetszetős voltát, tekintvén, azt kell kérdeznünk: mily jelekből ismerheti meg az ember, ha szolgálatai miatt kedves-é az Isten előtt és érdemes-é a mennyei jutalomra? E dologban áttekintvén a doktorok mondásait, a számos jeleket, melyek az Istennek kellő szolgálatban megvagynak, lássuk az abc rendje szerint.»

Különösen hat jelet talált kiemelendőnek az egyházi tudósok tanaiból és idézeteivel röviden megmagyarázta azokat. «Ezek a jelek pedig,» mondotta, «bizony megvoltak szent István királynak minden ő dolgában, mint legendájából kitetszik, de sőt a mit legjobban eszünkbe kell vennünk, ő isteni kinyilatkoztatással nyerte a bizonytságot, hogy mint az Úrnak választott és kedves szolgálója lett a magyarok királyává.² Ó kedvesim! járuljunk alázatossággal az

Úr elé, könyörögvén, hogy adná meg nekünk szent királyunk érdemeiért e világon kegyelmét és a másvilágon a dicsőséget.»

Ez az egyszerű szerkezet teljesen elég volt Pelbártnak, hogy a vallásos gondolatok sokaságát kora elé tárhassa. Nem teremtett magának keresett helyzeteket. Sőt még az adott alkalmakat sem zsákmányolta ki, hogy közönségét váratlan fordulatokkal meglepje, mint a múlt században Bridaine tett a párisi előkelő világgal. Nyugodtan rendszerezte örökös idézeteit, folyton a gondolatokkal foglalkozott s nem törődött azoknak *váratlanul* csattanós alkalmazásával. És mégis ez egyszerű, megszokott szerkezeten belül tünt ki legjobban egyéniségének egyik legjellemzőbb sajátja. Pelbárt nemcsak világos felosztásokra és áttetsző beszédszerkezetre törekedett. Prédikációi hasonlítanak azon régi ékszerekhez, melyeknek egyszerű foglalataiban a drágakövek egész serege csillog. Ezek a kövek — az ő idézetei — nincsenek finomúl együvé csiszolva. De aztán úgy csoportosítvák, hogy egyiknek a fénye csak emeli a másik villogását. Pelbárt nagyon jól értett hozzá, mint kell az eszméket legjellemzőbb oldalaikról fogni fel s helyezni egymás mellé. Sokszor csak néhány vonást tett, csak két-három gondolattörödéket idézett. De ezekből aztán bámulatos fényvel tünt elő az igazság.

Egy alkalommal³ azokról beszélt, kik szóval hisznek Krisztusban, de törvényeit nem tartják meg. «Ó ember!» mondá, «te iszonyú bűnnek tartanád, ha valaki beszédközben így szólna: Én nem hiszek Krisztusban, hanem az ördögbe vetem hitemet. De mondom neked, sokkal iszonyúbb, ha tetteiddel mondod ezt, nem szavaiddal. Mennyivel súlyosabbak a tettek a szavaknál! Nyomorúlt! rettegsz attól, hogy testedet megszállja a sátán: és nem rettegsz lelkedet-testedet, egész magadat bűneiddel átadni az ördögnek.» Más alkalommal⁴ az eredendő bűnről szólott. «Ó vajha a mostani emberek eszökbe vennék, mennyi bajt, inséget, nyomort, szenvedést és halálos veszedelmet viselünk azon bűn miatt és tartózkodnának a gonoszságtól. Mivelhogy, ha az engedetlenség egyetlen bűne miatt így megverte az Isten az embereket: mi vár reánk a sok személyes gonoszságokért?»

Elismerésre méltólag tárta az emberek elé Krisztusnak hozánk való szeretetét is.⁵ «Mily bőkezű volt Krisztus a kereszten, nem tartván vissza semmijét sem magának. Egyházát Péternek adta, édesanyját Jánosnak, lelkét atyjának, a paradicsomot a latornak, ruháit felfeszítőinek, a földi javakat Júdának, Józsefnek és

Nikodémusnak testét az eltemetésre, testét, vérét és lelkét nekünk mindnyájunknak váltságunkra és mindezeket istenségével együtt eledül az oltári szentségben.»

Ilyen eljárás nem lehetett pusztá esetleg munkája, sem oly működés, melytől a tudatos törekvést megtagadni helyes volna. Egy köznapi szónok itt lelkesedésben tör ki és általánosságokat tár közönsége elé. Pelbárt részekre bontott mindent, megannyi konkrét adatot hozott fel, az elvont szeretetet teljes összerezűségben szemlél-tette. Mintegy vázolni látszott. De a vázlattal megható képeket idé-zett föl az emberek emlékezetében, melyek mind egyazon szónoki czél előmozdítására irányultak. Nem csak rendszerezett, de úgy rendszerezett, hogy közönségét közreműködésre ébresztette. A helyei-ből kisugárzó tanulság alkalmazása legtöbbször nem a szónok mun-kájához tartozott, hanem az olvasóra vagy hallgatóra maradt. Nem törekedett arra, hogy szépen, simán összeforraszsza idézeit. Már nyelvében is töredékesnek, nagyolónak tűnik fel. Azonban a szava-kon belül a gondolatok feküdtek, ezek között is hiányokat lehetett észrevenni, melyeknek kitöltését az író a közönségre bízta rá. Olva-sóinak egy eszmét adott, aztán a másodikat, harmadikat. De az összefüggést legtöbbször nem magyarázta meg, nem körvonalazta teljesen, hanem arra törekedett, hogy a sokaságot folyton és önálló-lag foglalkodtassa. Egy sereg magyarázó idézetet hordott össze, de csak érintőleg, hogy embereiben, kik megszokták, hogy minden pillanatban valami újat ad, az érdeklődést ébren tartsa. Kivéve ott, hol egyenesen metafizikai tételeket magyarázott, vagy ellenvetése-ket czáfolt, csupa félig kimondott eszméket hordott elő az írókból. Mintha félt volna, hogy a kimerítő bolygatás letörli róluk a hím-port, a szépséget, — tényleg, hogy annál jobban megragadja értel-münket.

Egyik helyén ⁶ a szentháromság titkáról beszélt. «Hinnünk kell benne,» mondá, «hitünknek biztos igazsága miatt. Mert az Isten a legfőbb igazság s nem akarhatja, hogy az ember mást higyen, mint a való igazat (Ágoston). Az Isten nem mondhat és nem helyeselhet hamisságot és ennélfogva oly hitet kelle az embe-rek szemei elé terjesztenie, mely igaz volt teljes mértékében — a szentháromságról. És meg kellett azt erősítenie csodákkal a földi élet részére és meg kellett jutalmaznia a másvilágon. Azért mondja Rikárd és Ágoston, hogy semmi sem biztosabb és erősebb, mint a mit ebben állhatatosan vallunk; mert hitünk megbizonyítására

jelek állnak mellettünk és csodák vagynak szemeink előtt. Vajha eszökbe vennék a zsidók és pogányok, mily nagy biztossággal nézhetünk e részt az isteni törvénylátás elé, sőt, hogy egész bizodalommal mondhatjuk: Uram, ha hibáztunk, te vezettél félre bennünket. Mert mindezeket csodák és jelek bizonyították, a mik csak a te kezeidből jöhetnek.»

Magától értetődik, hogy ezt s az ehhez hasonló szép helyeket elvont, nehéz kérdések tárgyalásaiban más modor és előadás váltotta fel. Minél nehezebb volt a tárgy, melyről szó volt és elvontabbak a fölvetett kérdések, annál kevesebb tere maradt a közönség önmunkásságának. Az idézetek jobban összeilleszkedtek, az összefüggés pontról-pontra kifejezést nyert, a szónok-író maga pótolta ki mindent. De ugyanakkor még az előbieknél is változatosabbakká tette idézeteit, meg-megállott, hogy a lehetőleg apró, tarka köveken és nyugvópontokon át az egyszerűbb embernek is könnyebb legyen az elvont gondolatokból való kilábalás.

Az érveket nem szívesen alkalmazta egész elvontan. Tehetsége szerint a tapasztalathoz, az egyszerű, mindenkitől érzett igazságokhoz fordult különös előszeretettel. Az olvasóban mindenek előtt tapasztalati képzeteket ébresztett, ezeket több, de a közös pont, a magyarázat célja felé törekvő képzetsorokká fejlesztette, s így nemcsak sokoldalúlag, de meglepő biztossággal tudta megértetni a hit-tan legnehezebb kérdéseit is.

Minden theológus tudja, hogy a praedestinatio azon dolgok közé tartozik, melyek a legmélyebben gondolkodó hittudósoknak is sok bajt okoztak. A reformáczió egyik alaptétele belőle indult ki; később a löweniek irodalmi harcza, melyben a legjobb nevű dogmatikusok szerepelnek, körülötte keletkezik. Mily világosan beszél ezekkel a késő utódokkal szemben Pelbárt egy prédikációban,⁷ érdemes megfigyelni. Mindenek előtt egy szentre, tehát egy konkrét alapra irányozza a figyelmet. Aztán folytatja: «Öröktől fogva előre kiválasztotta őt az Isten, hogy lenne (t. i. szent Anna) Krisztus szülőjének édesanyja. Tudva vagyón pedig, hogy a kiválasztásnak gyökere a vonzódás vagyis az Úrnak szeretete. Mert ha azt kérdezzük: kiket avagy milyen embereket szeret öröktől fogva az Isten? — azt feleli a bölc, hogy ez csakis a kiválasztottaknak lehet kiváltsága. Csak azokat szereti öröktől fogva az Úr, a kiket az üdvösségre és mennyei koronára kijelelt. A ki nem választottakról pedig elmondhatjuk, hogy gyűlöli őket az Isten, azaz visszavetette

őket színe látásától. Így van megírva: Jákobot szerettem, Ézsaut pedig gyűlölém. És a bölcsek imezen szavaiból szent Bonaventura és a doktorok közös megegyezése szerint különösen három igazságot kell megismernünk. Ugyanis az első igazság azt mondja, hogy az Úr nem szereti a gonosz és elvetemült embereket, hanem gyűlölőli őket mind öröktől. Olvassuk, hogy a magasságbeli gyűlölőli a bűnösöket. Eccli. 12. Szent Ágoston pedig azt mondja: Tudom, hogy az Isten ellensége minden gonoszszágnak. És ezt meg is mutatja az Úr számos példákkal. Az angyaloknak annyi ezreit büntetésre levetette az égből bűnök miatt. Első szüleinket kiűzte a paradicsomból bűnök miatt és több, mint ötezer évig kizárta a mennyek örökségéből. A bűn miatt vízőzönnel elvesztette az egész világot és nyolcz ember és azok hijával, mik Noe bárkájában valának, megsemmisítte minden élő állatokat és madarakat. Manapság is a bűn miatt a nyavalyák és háborúk végtelen nyomorúságait bocsátja az emberekre. Gonoszságunk oka minden nyavalyánknak és veszedelmünknek. Aztán íme itt vagynak cselekedeteink. Mivelhogy semmi féle dolgunk és szolgálatunk, melyet a halálos bűn állapotában teszünk, nem tetszik az Istennek. Azért Gergely szerint, lássátok be a bűnnek gonoszságát, mikor még az is, mi a bűn feloldozására rendeltetett, a szentség is elvettetik a bűn állapotában. És végre is az összes bűnösök levettetnek a pokolba, hogy örök kínokat szenvedjenek. Valósággal, igaza van a bölcsek II. dist. 42., hogy a halálos bűn leviszen a pokolba. Athanáz is azt vallja, hogy a kik gonoszúl éltek, az örök tűznek lesznek martalékai. De az örök Istenért! hogy van az, hogy ennyi baj és nyomorúság nem döb-benti meg a gonoszokat?

A második igazság azt mondja, hogy Krisztus urunk öröktől fogva szerette és kiválasztotta az örök boldogságra a jókat és választottakat. Mert a bölcsek szerint VIII. Eth. és IX. a barátságos szeretetnek gyökere a jóakarat. Ennélfogva tehát azokat szereti az Isten, kiknek jót akar és öröktől fogva is jót akara. Ámde a jó is vagy amolyan kicsinyes, vagy nagyobbbecska vagy mindezek fölött való. És szent Gergely szerint a kicsinyes javak a földi javak: a gazdagság, méltóság és efféle kedvező dolgok vagy a testi egészség. Nagybacsák azok, melyeket jóra is, rosszra is fordíthat az ember, teszem a tudomány, előrelátás, gyógyítóképeség és minden ingyen nyert kegyelem, a tudás, emberi bölcsesség és közönyös dolgok. De legnagyobb javaink a földön: a hit, remény, szeretet és a

másvilágon: az örök dicsőség jutalma, melyeket is, ha igazán meg vagynak, senki semmi rosszra nem fordíthat, Greg. 27. Moral. Mindezen jók közül az elsőekkel, a kicsinyesekkel, aztán a közepekkel a bűnösöket is szereti — megajándékozza az Úr. — A legnagyobbakat egyedül a jóknak és választottaknak tartja fenn, kiket az örök boldogságra öröktől fogva kiválasztott.

Ám, talán azt vethetnétek ellenem, hogy ha Krisztus mindenkiter szeret, a kinek üdvösségét óhajtja, akkor mindenkit szeret, mivelhogy ő minden embernek üdvösségét óhajtja. I. Tim. 2. Aztán az angyalok sem csupán a választottaknak szolgálnak, sőt a gonoszoknak és hitetleneknek is vannak őrző angyalaik, mint Jeromos mondja, és ezek mindnyájokat az örök üdvösségre akarják vezérelni. Tehát az Úr mindenkit megajándékoz szeretetével. De megfelel erre szent Bonaventura sup. III. di. 31. qu. c. Iram. mondván, hogy két rendbéli az Isten akarata. Egyik megelőzi a mi cselekedeteinket, a másik azok szerint igazodik. Az első egyedül tőle függ, az utóbbi a mi tetteink szerint megyen. Így, úgymond, Krisztus szeretete is más és más lehet. Azzal a szeretetével, mely megelőzi cselekedeteinket, mindenkit szeret, mivelhogy mindenkit idévezíteni óhajtana, a mennyire csak ő rajta áll a dolog. De azzal a szeretettel, mely a mi cselekedeteink szerint igazodik, nem szeret mindenkit és nem is óhajt mindenkit idévezíteni. Mivelhogy erre a mi érdemeinkre volna szükség. És ekként a hiba mibennünk vagyon.

A harmadik igazság abban áll, hogy az Isten öröktől fogva előre szerette azokat, a kiktől előre látta, hogy jobb emberek lesznek Távol legyen, azt mondani, hogy ő valakit idő szerint szeretne, mintegy olyan szeretettel, mely most vagy előbb kezdődött és előbb nem volt meg benne. Így az összes szenteket szerette az Úr, minek előtte a világot megteremtette volna, a minthogy ki is választotta őket. És azért szent Anna asszonyt is öröktől fogva kijellette és kiválasztotta az Isten arra a dicsőségre, hogy Máriának anyja, Krisztusnak nagyanyja legyen.»

Ime Pelbártnál a Molina-féle tan, melyet sok harc után a katolikus egyházban a hittudósok nagy többsége, úgy látszik, magáévá tett, teljes világosságában.

Igaz, hogy ezen s ehhez hasonló helyekkel szemben Pelbárt sokszor, pusztán mint skolasztikus, mereven elvont fejtegetésekkel lépett paptársai elé. De azon kérdéseket másképp fejtegetnie valósággal nem is lehetett. Sok tételnek induktív felfogása csak zavart

és balvéleményeket idézett volna elő. Oly helyeken, hol az Isten attributumával foglalkozott, a természetre utalni nem volt szabad. Már akkor rég kimondatott az elv, hogy a kettő közt analógia, a tiszta lényiségen kívül — ebben is csak tökéletlenül — épen nincs. Legtöbbször azonban elég érdekes volt, hogy a gondolkodni szerető embereket foglalkodtassa. Sőt, ha iratait tekintjük, a szószéken, a képzetlenek előtt is bírhatott azon varázsszal, mely a szónokot kedvessé szokta tenni szemökben. Nem csak hogy foglalkodtatni tudta őket, mi az érdeklődés ébrentartásának fő feltétele; de nem lehetett elvont sem annyira, hogy ne követhették volna.

VIII.

Pelbárt mint a rendezés, a belalak embere szerepelt. Így nagyon közel állott ahhoz, hogy élettelenbé, unalmassá váljék. De ő legtöbbször szerencsés tapintattal kikerülte a tévedést. Különösen két jó oldala volt. Az egyik: lelkének nyugodt, egyszerű, de szeretettel áthatott természete, mely bizonyos bájjal veszi körül munkáit; a másik: roppant jártassága a theologiai irodalomban, a mennyire az koráig kifejlődött. Idézett, de ritkán tiszta elméleteket. Egy-egy jellemző mondása mindig volt, tollára akadt egy-egy példa innen is onnan is; egy-egy drágakő más-más színnel, aranyforgács, vagy akkoriban becses, ma már értékevesztett fényesség. Ez a tarka egyszerűség és természetesség — a magyar fajnak tulajdona, — mely legegyszerűbb soraiban is pazar, színekben dús tud lenni, ez volt Pelbárt. A régiek mondásait oly helyzetekbe hozta nem egyszer, hogy újaknak látszottak, pedig csak a szempont volt új, melyet kiemelt. Az elvontat egy-egy hasonlattal, példával, legendával vagy szimbolummal magyarázta és sokszor kedélyessé is vált.

Hasonlatai épen oly jellemzők és pontosak, mint az antik írók és költők hasonlatai. Nem keresett hozzájuk bizarr tárgyakat, folyton a köznapi élet jelenségeinél maradt. De ezekben mindig talált valami újat és eredetit. Az volt a célja, hogy ismeretes dolgokkal magyarázzon ismeretleneket. És nemcsak célját érte el, de érdekességét is folyton megtartotta. Egyszerűnek, természetesnek látták emberei, — olyan is volt; — szavai és következtetései közönségesekül tetszettek, a minőket minden ember kitalálhatott volna: ez mutatja, hogy helyes úton járt.

Mily szépek azon hasonlatok, melyeket egy alkalommal a test, világ és sátán jellemzésére alkalmazott,¹ nem szorúl fejtegetésre. «Az isteni bölcsesség,» így írt, «azt mondja: három dolgot gyűlöl az én lelkem. Tudnillik: a gögös szegényt, a hazug gazdagot és bolond öreg embert. Bezzeg nem hasznos ezeknek szolgálni, sőt inkább kárban járó dolog. Mivelhogy a gögös szegénynek nincs mivel kielégítenie az ő szolgáját. A hazug gazdag ígér, de nem ura szavának. Az esztelen öreg nem fizet, de ok nélkül kárpálja, ki nékie szolgál. — Tudja pedig minden, hogy a ki a testnek szolgál, gögös szegénynek szolgál. Mert a test, noha szegény annyira, hogy mindeket máshonnét kell összekéregtetnie élelmére, ruházatára, a földtől kenyeret és bort, a juhoktól ruhát, a barmoktól lábbelit: ugyancsak rátartja magát, díszesebben szeretne öltözködni, mint úraszonya, a lélek, skárlátba, bíborba, mikor a lélek nyomorúságában nem öltözködik az erények díszességébe. Aztán a test vígan akarna élni és lakmározni és nem is törődik azzal, hogy a lelket is kellene táplálni Isten igéjével. Így aztán gögösködik, bátor a legszegényebb.

Ismét, a ki a világnak szolgál, hazug gazdagnak szolgál. Mert a világ torkig úszik a gazdagságban, t. i. a mulékony kincsekben; de megcsal hazugúl, mikor a halál óráján mindent elragadoz tőlünk és semmit sem hágy elvinnünk magunkkal. Boldogságot ígér, de csalfa gazdagságot ad csupán, hogy kárhozatba döntsön bennünket . . .

Végre a ki az ördögnek szolgál, esztelen öregnek szolgál. Mert az ördögöt öregnek tartják, lévén ő a világ kezdetétől, és esztelennek, gonoszsága miatt, hogy tudva-akarva gyűlöli a legnagyobb jót, az Istent.»

Más alkalommal² a szeretetet a világossággal vetvén össze, a szeretet, mondá, méltán hasonlítottat a fényhez vagy világosság-hoz. «Mert valamint a világosság minden szép dolgot még szebbnek és kedvesebbnek mutat: ép úgy a szép erények, mint a szűzi ártatlanság, szelidség, jámborság sem kedvesek, hanem formátlanok a szeretet fényességének híjával.»

Kissé alantasabb, de találó volt az a hasonlat is, melylyel az isteni szeretet és bűnök viszonyát magyarázta.³ «Mindenki látja,» így szólt, «hogy a legyek nem ülnek a tűznél forró fazéokra, sem az egerek és patkányok nem mennek az égő lámpához, hogy az olajat kiigyak belőle; hanem kiisszák azt, ha a lámpa el van oltva. Így a rossz szellemek sem merészkednek a szeretettől égő emberi szívbe

lépni; de aludjék ki egyszer belőle a szeretet: egyszerre bátorságot vesznek meglepni az egyébként jó embereket.»

Azokat, kik fiatal testöket nem zabolázzák, nem sanyargatják a bűnbánat cselekedeteivel, hanem dédelgetik abban a reményben, hogy öregségükre tartanak penitencziát, olyan gazdához hasonlítottta, ki fiatal szamarát, lovát vagy ökrét meghizlalja és megkiméli a munkától, arra számítván, hogy ha majd előregszik a jószág, dologra szorítja.⁴

Másutt⁵ az Isten fiának megtestesülését illusztrálta gyönyörű hasonlattal. Elmondotta, hogy az angyal «Üdvöz légy» szavakkal köszöntötte Máriát; és hozzákapcsolta, hogy: «Valamint tavasszal akkor szokott az ég harmata esni, mikor a fülemile édesen zengedez: az Isten fia is akkor szállott alá a szűz méhébe, midőn az égi fülemile, Gabriel, azt a mézédés éneket: Üdvöz légy, malaszttal teljes, zengedezte».

E hasonlatok, tekintve a szerepet, mely nekik Pelbárt szónoki műveiben jutott, benső rokonságban állanak azon tetszetős *példákkal*, melyeket az író «propter consolationem», vagy, «hogy az elszundikáló népet fölserkentse»,⁶ de meg azért is, mivel tudta, hogy az egyszerű hallgatóságnak jobban hasznára vannak és erősebben is vésődnek emlékezetébe,⁷ bőségesen hintett el beszédeiben.

Részben költött elbeszélésekből állnak azok, részben a történetből vagy megtörtént apróbb dolgokról szóló néphagyományokból vagy éppen a legendaköltészet forrásából vették eredetüket.

Pelbárt legendái — az idegen szentek legendáit értem — többnyire VORAGINEI JAKAB «Aurea Legendá»-jából írvák ki. De nem ritkán találkozunk Petrus Alphonsus, a «Vita sociorum b. Francisci», a «Speculum exemplorum», a «Vitae Patrum», a Gesták, a «Scala Coeli» nevű középkori gyűjtemények idézésével is. Pelbárt kiszedte legendáikat, hogy az igehirdetők ne legyenek kénytelenek a könyvek halmazát kutatni értők.⁸ De már a felfogás, melyet róluk táplált, legkevesébbé sem volt azon mély költészeti érdeklődés, melynek szempontjából e darabok feltűnőleg becseseknek mutatkoznak. A nép tetszését, a pusztá didaxist nézte, melyet belőlük a középkor kisugározni látott. Kivételt alig tett velök. Apró mozzanatokra bontotta fel őket, aztán a részleteket tételeinek egyes pontjaihoz függesztette. Ez volt általános eljárása. «Hogy,» mondá egy alkalommal,⁹ «szent István király a többi királyok és fejedelmek fölött nagy tisztességekkel ékeskedik az Istennél, több dologból megmu-

tathatjuk. Először is: angyali hirdetésre méltatta őt az Úr. Ebben pedig valamiképen Krisztushoz és az ő szent anyjához, Máriához, keresztelő szent Jánoshoz és más nagy szentekhez, kiknek születését előre hirdették az angyalok, tétetett hasonlónvá. Szent István királyt ugyanis előre hirdette az angyal. Olvassuk, miszerint azidétt, hogy a magyarok Scythiából kiköltözének. . . . Második kitüntetése volt, hogy neve előre kijelentetett. Ugyanis azonközben, hogy a fejedelemnek feleségére elközelgének a szülés napjai, megjelent nékie szent István vértanú. . . . Hogy pedig ily nagy kitüntetés csak nagy szenteket ér, abból is kitetszik, mivelhogy csak keveseknek adatott részökül. Az ó-testámentomban Lyrail szerint csak két esetben történik, hogy valakinek neve előre kijelentetnék, mielőtt megszületett volna: Izsáké és Joziásé, ezeknél is különös csudák dolgában. Az új testámentomban szintén kettőről olvassuk: keresztelő szent Jánosról és Krisztus urunkról. A boldogságos szűzről pediglen fölteszszük és a krónikák nyomán valljuk ugyanezt. És így szent István király mindezekhez hasonlónvá tétetett. Osztán azt sem illik elfelednünk, hogy ez a dolog nagy titkot jelent, tudván, hogy stephanus koronának magyaráztatik, mivelhogy kimutatja az ő koronás állapotját mind a földön, mind a másvilágon. . . . Negyedik kitüntetése méltóságos fölemeltetésében állott. Mert magas méltóságokra emelte őt fel az Úr. Először is király volt. Aztán apostol. Végre doktor. Királya, apostola, doktora a magyar nemzetnek. Ugyanis mikoron felserdült és a tudományokba béavatták volna, összehivatván Magyarország fejedelmei, királylyá tétetett. . . »

Pelbárt ritkán beszéli el legendáit egyfolytában. A költői hatásra semmi gondja sincs. Ír, hogy tanítson. Ő eleget tesz kötelességének, ha tanít egyes töredékekkel. Nem is veszi észre, hogy egyes darabokat a legérdekesebb pontoknál megcsonkított és csaknem teljesen elrontott. Egy helyen¹⁰ például elmondja, miszerint NICOMEDUS evangéliumában olvassuk, hogy «Ádám elgyöngülvén, Seth, az ő fia elment a Paradicsom kapujához és a könyörületesség olajáért könyörgött, hogy megkenvén azzal atyja tagjait, őt meggyógyítsa. Megjelenvén pedig Mihály angyal, így szólt hozzá: «Ne törd magad és ne siránkozzál az olajért, mivelhogy ötezer ötszáz esztendő eltelével nyerheted csak meg». Akkor — olvassuk másutt, — adott neki az angyal három magvat a tiltott fáról, mint LYRAI is idézi. Visszatére tehát Seth és atyját halva találván, elültette a magvakat atyja sírhalmára. Ebből pedig három vessző sarjadt ki, melyek is

együvé ölelkezvén, egy nagy fává növekedtek». Ebből csak sejteni sem lehet, hogy a fákból kereszt alakúlt, melyről az irgalom olaja szétáradt Ádám maradékaira, mint a teljes legendából megtudjuk.

Mindemellett Pelbárt a legendák szempontjából korán sem kicsinyes tőkét képvisel. Oly tömeget mint ő, csak kevesen hordtak össze a középkori költészet ezen drágagyöngyeiből. Az egymástól legtávolabb eső forrásokat is fölkereste, sokszor megjelelte s a variánsokról is említést tett. Különösen az apokrif evangéliumokból és könyvekből, melyek a középkorban nagy számmal teremtek és a keleti képzelet legtarkább virágait tartalmazták, oly csomó legendát hozott föl, hogy e tekintetben sem közönséges. Igaz, hogy bizonyos tekintetben megvetette e könyveket. De megengedte, hogy «historice» el lehet mondani tartalmokat,¹¹ s csakugyan építeni is látszott rájuk. Az említett kereszt-legendánál megjegyezte, hogy mint mondják, Krisztus keresztjét különböző időkben sokféleképen találták meg. Így legelőször Seth, Ádám fia találta meg, mint Nicodemus evangéliumában olvassuk.¹² Ismét új bizonyíték, hogy, mint kortársai, Pelbárt sem ismerte azon talajt, melyről ez elbeszélések sarjadzottak: a népköltészetet. Korán sem gondolt arra, hogy rólok a szív, a szépzérzék szempontjából alkosson ítéletet.

IX.

Nem tartoznék ugyan szorosan feladatunkhoz, hogy a magyar szentek legendáival, melyek Pelbárt beszédeiben előfordúlnak, külön foglalkozzunk; de helyzetünk még sem engedi, hogy azokat hallgatással mellőzzük. Pelbárt magyar volt: a magyar nemzeti irodalom érdekei vele szemben első rangú kérdések.

Sokan Pelbárt magyar tárgyú legendáit még mindig eredeti források számába veszik. SZILÁDY szerint: a magyar szentek legendái «kiváló gonddal szerkesztvék» nála.¹

A Pomériumnak költői szempontból legérdekesebb része, a «Sermones de Sanctis», öt magyar szent legendáját közli: szent Istvánét, szent Imréét, szent Lászlóét, szent Erzsébetét és szent Gellért püspökét.

Honnan vette Pelbárt e legendákhoz az anyagot? Eredeti feljegyző-e, vagy felhasználta azon latin nyelvű emlékeinkben fentartott legendákat, melyek a legrégibb időkig viszik föl eredetüket?

Szent Istvánról elbeszélte, mint jövendölte meg Gézának az angyal a szent születését, királyságát és örök dicsőségét; mint jelent meg a fejedelemasszonynak István martír, hogy a születendő gyermeket az ő nevére kereszteltesse. Elmondotta az eseményeket Gézának 997-ben történt haláláig, Adalbert távozását és vértanúságát. Megemlékezett az ördög-támasztotta Kupa-lázadásról, a szentmártoni klostrom és tíz püspökség alapításáról, Anasztáz követtségéről. Elmondotta azt is, milyen könyörületes volt szent István király a szegények iránt; hogy egyszer a szakállát megtépték, másszor meg sátora csodálatosan fölemelkedett, végül, hogy az országot a Boldogasszony oltalmába helyezte.²

Mindezen részletekből a Pozsonyi Krónika csak a Kupa-lázadást ismeri, azt is más, történeti felfogással. KÉZA tud Géza fejedlem látomásáról is, de nem mondja el, hanem csak egyszerűen megjegyzi, hogy: «Geicha dux divino præmonitus oraculo genuit sanctum Regem Stephanum».³ Végre a Képes Krónika sem emlékezik semmivel sem többre, mint az előzők.⁴ De már a «Legenda maior s. Stephani» nemcsak hogy nagyrészt ismeri Pelbárt részleteit, hanem, a mint M. FLORIANUS-nak «Historiæ Hungariæ Fontes domestici» című gyűjteményében olvashatjuk, legtöbbször szó szerint egyezik azok előadásával is.

Ámde, bármilyen szószerinti is a két szöveg egyezése, a beható vizsgálat arról győz meg bennünket, hogy Pelbárt nem merített a Nagy Legendából. Ez a régiség korán sem fedezi azon elemeket teljesen, melyeket a Pomérium fentartott. Egy szóval sem emlékezik meg szent István vértanú megjelenéséről⁵ s Anasztáz követtségéről.⁶ Hallgat szent István sátorának fölemelkedéséről is.⁷

Mindezeket azonban említi HARTVIK; és ha SCHWANDTNER-féle olvasása⁸ nem egyezik is Pelbártéval, de igen is csaknem fedi azt azon szövege, mely a Nemzeti Múzeum kódexében olvasható.⁹ Másrészt a vizsgálat kiderítette, hogy a Nagy Legendában ismeretlen Pelbárt-féle részletek épen azon helyek, melyekkel Hartvik, mint eredeti följegyzésekkel dicsekszik. Természetes, hogy ily körülmények közt a XIV. századbéli varsói kódexnek a Pomériummal való egyezése többé szóba sem jöhet, hogy azon igazságot, miszerint Pelbárt az István-legendában egyszerűen kiírta HARTVIK-ot, megdöntse.

Hartvik — tudvalevőleg — nemcsak Istvánról hagyott hátra derék legendát; hanem megírta szent Imre életét is.¹⁰

A Pomérium az István-legendában ő hozzá vezetett vissza; Pelbárt kiszedte, itt-ott parányit módosított szövegén; nem valószínű-e, hogy az Imre-legendában is hozzá fordult és fölhasználta munkáját?

Pelbárt *Imre-legendája*¹¹ négy mozzanat körül összpontosúl. Szent Imre egy alkalommal Veszprém-ben a szent Györgyről nevezett egyházban imázik és az Isten megjelenvén neki, föl hívja, hogy tartson szüzeséget. Máskor a pannonhalmi kolostorban hét csókkal tünteti ki Maurus barátot, kiről isteni sugallatból megtudta, hogy szűz és legjámborabb a barátok között. Mikor meghal, Özséb czezareai püspök látja, mint viszik lelkét az égbe az angyalok. Sírjánál Konrád zárándok megnyeri bűnei bocsánatát.

Tény, hogy e mozzanatokat HARTVIK mind tartalmazza;¹² de az is bizonyos, hogy itt Pelbárt és Hartvik előadása rokonságot nem mutat.

Van azonban a bécsi császári könyvtárnak egy XV. századbeli kódexe, a «Codex Lunælacensis,» melyben Pelbárt legenda-részleteit épen úgy megtaláljuk, mint Hartvik munkájában. Az ebben foglalt legenda pedig nem készült később Kálmán uralkodásának idejénél, bár nem 1095 előtt sem. És bár biztosra vehető, hogy szerzője Hartvik nem volt, neki azt ismernie és használnia kellett. M. FLORIANUS kiadta e legenda szövegét;¹³ most kitűnik, hogy Pelbárt belőle merítette a maga elbeszélését.¹⁴

Szent László-ról a Pomérium egy egész legendakört mutat fel. Egyik beszédében¹⁵ elmondotta Pelbárt, miként mentette meg szent László az éhező sereget, mikor imájára egész sereg vad jelent meg előtte s megszelídülve követte őt embereihez. Ugyanott előadta a király tetemeinek Nagyváradra történt csodás elragadtatását. Említette azt is, hogy László koporsójából kellemes illat áradt szét egész Váradra, szentté avatásakor pedig fényes csillagot láttak a klastrom fölött, hol tetemeit őrizték, a napnak hatodik órájától kezdve majdnem két órán keresztül.¹⁶ Másutt¹⁷ följegyezte, hogy egyszer valami szemefájdító leány siránkozott szent László sírja felett. Egyszerre kiestek fájós szemei és jó új szemek teremték a helyeikben. Elbeszélte a tatárok ellen viselt harcot is, mikor az ellenség az üldöző magyarság elé aranyat szórt. De a király imádkozott és az aranyak kövekké változtak. Végre említést tett a forrásfakasztásról.¹⁸

Kéza, a Pozsonyi Krónika, a Képes Krónika, mindezekről

mélységesen hallgatnak. Thurócz érinti a tárgyak egynémelyikét; azonban nem egyezik Pelbárt legendájával. De már az «Acta Sanctorum»-nak az a legendája, melyet a korzendonki bajor szerzetesek kéziratából közölnek a *Bollandisták*,¹⁹ kiknek legendáját KATONA is felhasználta,²⁰ meglepőleg egyezik Pelbárttal még a szavakban is.²¹

E szerint minden kétségen fölüli áll, hogy Pelbártot a László-legendában szintén pusztá másolóul kell tekintenünk.

De honnan vette az *Erzsébet-legendát*? Bajos megmondani. Ez a kérdés már a múlt században gondolkodás tárgyát képezte, de jelentősebb eredmény nélkül. PRAY, kinek jártasságához pedig kétség nem fér, csak annyit tudott, hogy épen nem valószínű, hogy Pelbárt a szentnek egy, annak idejében a nemzetnél közkezen forgott legendájából merített, annál is inkább, mivel elbeszélését azzal kezdte: «Sic enim de ea legitur». Ezzel a kifejezéssel pedig Pelbárt legendára szokott utalni.²²

Pray véleményét megerősíti az is, hogy ő az ismeretes Erzsébet-legendákat ismerte. Maga emlékezik Jacobus Montanus munkájáról, melyet Surius megváltoztatott előadással, szokása szerint, magáévá tett, továbbá Antonius, Gottfríd barát, Albericus Tritheimus és mások munkáiról, azon legenda Prologus-ában, melyet a bécsi cs. könyvtárban egy, nézete szerint XIV. századbéli kódexben fedezett föl és kiadott. E legenda szerzője a thüringi THEODORIK volt, ki Erzsébet halála előtt született és a szent elhunytá után 59 évvel, 1289-ben kezdett munkájába.²³

Theodorik legendája ugyan minden más Erzsébet-legendánál terjedelmesebb, de Pelbárt anyagát még sem meríti ki. A rózsáknak gyönyörű részletéről, melyet GARAY feldolgozott, mélyen hallgat. Pelbárt nemcsak elbeszéli azt, hanem úgy adja elő, mint télvíz idején és magyar földön, András királylyal szemben történt eseményt.²⁴

Említésre méltó az az ellentét is, mely Pelbárt és Theodorik legendái közt létezik. Mind Pelbárt, mind a thüringi említést tesz Lajos tartománygrófnak keresztességéről, de aztán mindegyik más-kép fogja föl ugyanazt. Pelbártnál a férj Erzsébettől kér tanácsot, hogy mitevő legyen? és Erzsébet maga beszél rá, hogy a hit és Szentföld védelmére fegyvert ragadjon.²⁵ Theodorik szerint Lajos a keresztet, melyet fölvelt, elrejtí, nehogy feleségét szomorúságba döntse.²⁶

Mindez alaposan igazolja PRAY nézetét, hogy Pelbárt, ki legen-

dáit könyvekből írta ki, Erzsébetről egy ma még ismeretlen munka nyomán adta tudósításait.

Hogy ezek után Pelbártnak Gellért-legendáját sem tarthatjuk eredetinek, az az ő szokásából már előre is következik, ha TOLDY nem utalt volna is rá, hogy Pelbárt legendája csak kivonata a régi deák nagy legendának, mindössze jelentéktelen különbségekkel.²⁷

Tévedt tehát SZILÁDY, hogy a magyar szentek legendái Pelbártnál «kiváló gonddal szerkesztvék». Tévedtek, kik Pelbártban a magyar szent hajdannak egy eredeti följegyzőjét sejtették. Tévedt a történetíró, ki benne hazai forrásaink egyik képviselőjét üdvözölte. Pelbártnak a magyar nemzeti irodalomhoz, azon kívül, hogy kódexeink szempontjából forrásként szerepel, sajnos, semmi köze sincsen.

X.

A Pomériumnak szorosan vett *példái* magukban véve becsre kisebbek a legendáknál, melyeket Pelbárt följegyzett; de Pelbárt egyéniségének megítélésénél mégis a példái mindenkor a kiváló fontosság. Részben ezeket is könyvekből merítette, melyek nem ismeretlenek előttünk, mint a «Speculum exemplorum», szent Anzelm «Liber miraculorum»-a, Meffret beszédei, Discipulus, a «Chronica Minorum», a «Liber Apiarii», a «Gesta Komarorum», Theodorus és Rufinus, Joannes Damascenus, kiből Barlaam és Jozafát históriájának egy részét írta ki, megjegyezvén, hogy azt d. János «compilálta», és a «Horologium sapientiae». De bizonyára tetemes számmal vannak olyanok is, melyekben egykorú eseményekre, szóbeszédre, a népre vagy éppen saját feltaláló képességére támaszkodott.

Már SZILÁDY említette a Kapos vize melletti történetet, melyet Pelbárt egy istenes életű és nemes származású férfiútól hallott,¹ és egy másikat, mely szerint Mária egy férfiút a Dunából, melynek medrében három napig feküdt, elevenen kiszabadított.² Ugyanő emlékezett az 1456-iki nándori csodálatos jelenésről,³ melyet Pelbárt két alkalommal is elmondott,⁴ a bátai prédikátor furcsa esetéről,⁵ a farkas, oroszlán és szamár meséjéről⁶ és arról a történetről, mely egy babonás asszonynyal esett meg.⁷

Egyszer⁸ arról beszélt Pelbárt, hogy mily jó a kereszt jele az ördög incselkedéseinek eltávolítására. «Ugyanis,» mondá, «volt egy-

szer egy jámbor férfit, a ki békeségben és istenesen élt az ő feleségével. Azért is az ördög az ő irigységében kísértéseket bocsátott reájok, hogy akaszszák föl magukat. És mikor mind a kettő szerfölött szomorkodott, egyik a másiktól kérdezvén szomorúsága okát, mondá a férfi, hogy föl akarja magát akasztani. És az asszony felelé, hogy ő is ugyanezen kísértetben szenved. Elkészítvén tehát a köteleket, hogy felkössék magukat, mondá az asszony: Édes uram, innánk előbb egyet abból a jóféle borból, mely a pinczében vagyon, hogy könnyebben halhassunk meg. Az ember pedig beleegyezett. És felhozván a bort, megjelelte azt a kereszt jelével és ittak: és az ördögnek minden incselkedése elhagyta őket, úgy, hogy meggondolták, hogy világért sem teszik meg azt a dolgot.»

Máskor⁹ a középkori moralitások modorában elbeszélte, hogy az ördög egy barátot, ki jól tudott festeni, boszúból, mivel Máriát mindig szépnak, őt pedig rútnak ábrázolta, arra csábított, hogy a szent edényeket lopja el és törje össze. Mikor pedig a barát mindezt megcselekedte, az ördög elárulta őt a szerzeteseknek. Ezek a barátot egy oszlophoz kötötték; de Mária megszabadította azt és helyébe az ördög került, kit is a barátok aztán emberül eldöngettek.

Azt is említette más alkalommal,¹⁰ hogy az érzékies emberek csak azért nem mennek áldozni, mivel nem akarják elhagyni bűneiket. «Azért is,» mondá, «úgy tesznek, mint a hogy a mese beszéli, hogy mikor az oroszlán, az állatok királya, meghívta a malacot lakomára, ez megkérdezte: ha lesz-e a királyi asztalnál sáros és ganajos válú, hogy abban fetrenghessen; és mikor hallotta, hogy nem lesz, nem akart elmenni.»

Azokról, kik tartanak penitenciát, de hamisat, mivelhogy nem költik fel a jó szándékot is, hogy jövőre semmiféle bűnt el nem követnek, úgy vélekedett, «hogy hasonló a mesebeli farkashoz, mely barátsuhát öltvén, bűnbánatot tartott és bocsánatot kért a juhoktól és ökröktől prédálásai miatt. Megkegyelmeztek neki és örvendeztek. Hanem mikor aztán a farkas minden magános barmot, mely eléje akadt, megevett, mondván: Nem koldúlhatok, sem nem dolgozhatom, tehát zsákmányból kell élnem, — bizony elemész-tették az emberek ő kegyelmét».¹¹

Ugyanezen alkalommal egy más példát is szőtt be szavai közé,¹² «vigasztalásul és a szundikálók fölserkentésére», annak megmutatásaképen, «hogy az ember, ki kelleténél jobban kergeti a világ dolgait, legalább is bocsánatos bűnbe esik és ezért Isten akara-

tánál fogva megcsalatkozik reményében». «Mivelhogy,» folytatta, «olyatén dolog esik meg vele, a milyen az egyszeri leánynyal történt. Ki is fölötte vágyakodván a főkötőre, gyakorta még álmában is férjhez ment. Ez egy alkalommal egy fazék tejet vitt a piacra eladni. Leülvén tehát vele, elkezdett gondolkodni, hogy a tej árából szép czipőket veszen, hogy azokban cifrálkodván, megszerettesse magát valami házasulandó férfival. Ebben gondolkodván, elszundított. Álmában pedig látta a szép czipőket, melyeket magának veve. Mikor is föl akarván húzni azokat, kirúgott sarkával és a fazék tejet mind feldöntötte. Erre fölriadván, elkezdett siránkozni, hogy mind a tejet, mind az árát elvesztegette, mind czipőket nem szerezhette, hanem ütlegekre tette magát érdemessé».

Semmi okunk sincs, hogy e kedélyeskedések miatt pálczáztörjünk Pelbárt fölé. A XIX. században botránkozást keltenének ily példák a szószékről; a XV. század nemcsak megtűrte, de valóssággal szerette azokat. Az örökös tanításban elfáradt léleknek jól esett az üdülés oly pontokon, melyek közelebb hozták az előtte ismert való élet melegségéhez. Könnyebben megértette belőlők az igazságot, mint bármi másból. Műveltsége még nem volt olyan nagy, szíve inkább jó, mint csiszolt, hogysem egy kis realizmuson megütközhetett; egyszerűsége sokkal nagyobb, mintsem a szent dolgokat megsértetteknek vélhette volna, ha azok közt egy ártatlan mosolyt látott. Az a kor, melynek Krisztus-legendáiban szent Péter az ő emberi gyöngeségeivel ma is jóízű nevetésre fakaszt bennünket, nem ütközhetett meg, ha Pelbárt az élet tarkaságaiból egy-egy kedélyes példát helyezett eléje, — már csak azért sem, mert a magyar író szabadságával vissza nem élt. Pelbárt beszédei alig mutatnak föl három-négy drasztikumot. A Pomérium e tekintetben, szemben a külföldi szónokok munkáival, szűzies, ideális alkotás. Legyen elég — Sziládyval — azon idők két leghíresebb francia egyházi szónokára, MAILLARD-ra és MENOT-ra hivatkoznom, a kikenél minden lépten-nyomon a legdurvább kifejezésekre s triviális példákra bukkan az olvasó; — vagy tizedekkel később LUTHER-ra, kinek asztali beszédei Pelbárttal szemben merő trivializmusok. Még csak nem is hasonlítanak egymáshoz. Azok tetszelegtek maguk előtt parlagiságukban; Pelbárt az ő ártatlan naturalizmusát eszköznek tekintette csupán. Úgy tett, mint a festő, ki a holt és merev épületeknek azzal kölcsönöz eleveniséget, hogy az élet jeleneit viszi be közéjük.

Pelbárt imezen irányával szemben szinte meglepő volna, ha munkái nélkülöznék a közép-kornak annyira jellemévé lett szimbolikát. Igaz, hogy a művészet a XV. században már erősen elhagyottja a kifejezhetetlent és megérzékíthetlent megérzékítő díszeket; de a hittudományban még mindig megtartja uralmát a jelkép. Nemcsak a titkokat hurezsolják az anyagi világ jelentéskörébe; a tudás eszméit és igazságait is lekötni igyekezik a maga elvontságában vergődő tudomány. A szentírás hasonlatai önálló jelekké fejlődtek. A természeti tárgyakban ép úgy föl vélték találni az erkölcsi világot mozgó gondolatokat, mint az emberek szívében. Minél jellemzőbb volt az anyagi jelenség, a kép, mely a szemeket lebilincselte, annál több jegyet fogadott be az eszme tartalmából, annál értékesebbnek tetszett a tudós előtt. Minél több eszmét rakott le abba a tudós, annál becsesebb lett az a szónokra nézve, kinek az érzéki vonásokat csak meg kellett szólaltatnia, hogy hallgatóságát a képbe helyezett igazság megismerésére vezesse. E tarka változatosság a képekben egyaránt vonzott mindenkit. A misztikus homály, mely a jelek bizarr vonalai mögött honolni látszott, csak annál érdekesebbekké tette azokat.

Nem mondhatni, hogy Pelbárt a szimbolikát elhanyagolta volna. De azt sem állíthatja senki, hogy a mesterkéeltség hibáját kikerülnie mindig sikerült. A szimbolika mindenkor ingoványos tér volt; a ki rálépett, ritkán hagyta el nagy tévedések nélkül. Szinte csodálatos, hogy Pelbárt aránylag oly kevés hibával járta meg azt.

Eszme és jelkép tudvalevőleg nem azonosak. Forma és tartalom — csak a legdurvább összefüggést mutatják a szimbolumban. A jellemző érintkező pont kevés köztök, s a szónok e pontoknál egy lépéssel sem haladhat tovább. Reájuk kell támaszkodnia fejtegetéseiben, a nélkül, hogy a kép többi részleteit érinthetné. Lépjen tovább: a gondolatot erőszakolnia kell az érzéki jegyekre. Mesterkéltté, izetlenné válik. Hanyagolja el a gondolatokat: alaposságának vallja kárát. Hatását, célját téveszti. A mily csábító a szimbolizálás, épen oly veszedelmes rá nézve.

Nem nehéz megmutatni, hogy a kellő mérték megtartása Pelbártnak sem mindig sikerült. Kirívó példa erre az a magyarázat, melyet egy alkalommal az oroszlánról, mint szent Márk jelképéről tartott.¹³ «Tudni kell,» mondá, «hogy az oroszlánnak sok egyéb minémiségei között leginkább hét dicséretes oldala vagyon, minek folytán a mi üdvösségünk és megigazulásunk törvényeit is az oroszlánban

illő módon szemlélhetjük... Ugyanis az oroszlánnak első minéműsége az, hogy jártában-keltében mindig jobbra tart. Mert Arisztóteles és Plinius szerint az oroszlán, ha sétál vagy megyen, elsőben mindétig jobb lábát mozdítja meg és eléje teszi mindenkor a balnak... Ebben pedig az üdvösség és megigazodás első törvénye tettszik meg, hogy igyekezetünket szakadtalanul jobbfelé, a mennyei javakra irányozzuk... Harmadik minéműsége az oroszlánnak, hogy farkával veregeti magát és a vadászok elől ezzel eltörli nyomait. Eltörli pedig nyomait farkával Dénes, Izidor, Plinius és Ambrus szerint, hogy elrejtőzzék és meg ne találják; és farkával üti és veregeti magát, hogy bátorságot kapjon. Ebben pedig az üdvösségnek harmadik reguláját szemlélhetjük. Mivelhogy mire intsen a fark, mely végső része a testnek, mint a halálnak és az utolsó dolgoknak szemléletére... Ez a szellemi fark, melylyel az embernek az ördögök vadászatai előtt el kell törölnie gonosz cselekedeteinek nyomdokait, t. i. a bűnbánat által. És ezzel a farkokkal veresse magát az ember valami szellemi módon. És tisztázkodjék, a jócselekedetekben sürgölődván. Mivelhogy Gergely szerint szorgalmas az a jó cselekedetekben, ki meggondolja az ő végét... Hatodik minéműsége az oroszlánnak, hogy betegségét beismeri és kívánja az egészséget. Ugyanis a mondott doktorok bizonyosága szerint, az oroszlán, bátor büszke lelkű, mégis betegségét elismeri, ordítván bizonyos órákban, és azt megvallani nem szégyenkezvén. Tudniillik oly forrósága vagyon, hogy sokszor négy napos lázban szenved. És midőn nagyon rosszul van, majmot eszik és meggyógyul, mint Ambrus beszéli. Ebből láthatjuk az üdvösségnek hatodik reguláját, vagyis hibáinknak megismerését, alázatos megvallását és a bánat és ére nyek orvosságának keresését.»

Sokkal sikerültebb lett az a hely, hol Pelbárt szent János evangelista jelképével, a magasban szállongó sassal foglalkozott.¹⁴ «A sas,» mondá, «a többi állatok fölött nem szűkölködik nemes és kitűnő minéműségek nélkül, melyek fejedelmivé avatják ötet, azért is illendő módon jeleli szent Jánost... Először is, a sas képes a napba nézni. Ugyanis azt állítja Dénes, hogy a sas káprázat nélkül tekinthet a nap tányérjába. Sőt Isidorus szerint még flait is kiteszi a nap sugarainak, táplálván és fölnevelvén azt, mely egyenesen a fényre szegzi szemeit, és elvetvén mint korcsot és elfajúltat, ha ki félre néz. Így János is minden mások fölött szemeivel vizsgálta az istenséget, mely megközelíthetetlen világosság. — Azok az álla-

tok, melyek a többi evangelistákat jelölik, a földön járnak; de János, miként a sas, az emberi gyarlóság felhői fölött repül és erős szemekkel nézi az isteni igazság fényességét, mond Ágoston. Végre pedig János, mint a jó sas, az ő fiait, a keresztényeket, ezen fényességnél vizsgálta, ha kárhozatra méltók-e vagy sem, mondván: Világosság az Isten és sötétség nincsen ő benne. Annak okáért is, ha azt mondjuk, mivel szövetségünk vagyon ő vele, tudniillik a hit és szeretet által, és a sötétségben, t. i. a bűnben járunk: hazudunk és nem cselekszünk igazságot. Ha pediglen a világosságban járunk, üdvösséges cselekedetekben töltvén életünket, szövetségünk vagyon ő vele.

Második minéműsége a sasnak, hogy röptében magasra emelkedik. Mivelhogy Ágoston szavai szerint a többi madaraknál magasabban repül és fiait e repülésre tanítgatja... Így János is magasabban szárnyalt az istenség szemlélete és a szeretet buzgósa által és fiait a szárnyalásra tanítgatta. Némelyeket ugyan, mint afféle kicsinyeket kisebb szárnyalásra, tudniillik a bűn kerülésére, mondván: Azt írom nektek, fiacskáim, hogy ne vétkeztek; de ha ki vétkeznék is, megvagyon a közbenjárónk, Jézus, ha penitenciát tartunk. A középszerűeket pedig magasabb repülésre oktatta, hogy vetnék meg a világot, mondván: Ne keressétek a világot és azokat, mik a világban vagynak. Végre a tökéleteseket tökéletes szárnyalásra vezette, a vértanúságra, okúl hozván, hogy ő, vagyis Krisztus, lelkét adta érettünk, mi is adjuk lelkünket testvéreinkért.»

Pelbárt nagy szeretettel világította meg egyes szenteknek kiváló tulajdonait egy-egy jelkép magyarázatával és a keze ügyébe eső szimbolumokat ritkán hagyta számításán kívül. A képek, hasonlatok, legendák, példák egész sora eleveníti meg tárgyalásait, mintha öreg, tapasztalt férfiak oktatásait hallanók. Így akarta ő azon szárazságot, melyet a skolasztika a szónoklatba oltott, enyhíteni. Az érzelmek elhanyagolását a szemlélet lehető foglalkodtatásával pótolta. Újra meg újra leszállott a való élethez, hogy annak aprólékos-ságaival érdekessé és érthetővé tegye magát. Szinte szükségszerűnek tetszik aztán, hogy néha az ellenkező végletbe esett. Az aprólékoskodó alaposság szárazsággá fajult; fejtegetései nagyon élénken emlékeztettek a kazuisztika eljárására. Az igazság annyi oldalról állíttatott a közönség szemei elé, hogy maga a tárgy unalmassá lett, a beszéd valóságos theologiai erkölcstani előadás jellemét öltötte magára.

XI.

A Pomériumot a tanítás szelleme hatja át. Pelbárt tanított folyton, mint mestere a népnek, az Irás szavai szerint. Tanítva nyesegette a hibákat, magyarázva zúzta össze a balhiedelmeket. Alig volt az életnek aprósága, melyről mindenre kiterjedő figyelménél fogva felvilágosító szót nem ejtett. Egy-egy babonát, népszokást épen úgy nem vetett meg, mint bármely dogmatikus igazságot. Már SZILÁDY említi, miként magyarázta meg a szentivánéji tűzrakást közönségének.¹ Másutt a Fülöp-napi — május 1. — szokás eredetét kutatta.² Előhozakodott azzal is, hogy «Magyarországban állítólag azon hiedelem van elterjedve, hogy ha ki Gyümölcsoltó Boldogasszony napján vagy a többi Mária-ünnepeken a boldogságos Szűz örömeinek emlékeztérére és pedig legfőképp azon örömnök emlékeztérére, melyet fogánásakor érezett, ezer Üdvözlégy-et mond, megnyeri, bármit kér.» «De hát ezt,» tette hozzá, «nem szükséges elhinni.»³ Keményen megróttá az Aprószentek napján szokásos korbácsolásokat; ⁴ a farsangi dőzsölések és a bucsúkon való részegeskedések ellen nem egyszer emelte fel szavát. Mindezekben ritkán volt haragos és szemrehányó. Szelid és komoly szavain keresztül érezni lehetett a szeretetet, melyből a népet soha nem zárta ki.

Nyelve legtöbbször egyszerű volt és magyaros. Nem írt fényes latinsággal, de tán rosszabbal sem, mint kortársai. A szók, különösen az igék értelmét gyakran fölcserélte és magyar szókat vegyített magyarosságai közé. A tréfát többször «trufá»-nak mondotta.⁵ Ismételten említette a «subá»-t.⁶ Nagypénteket, az egyházi használattól eltérőleg, nem fordította a «Parasceve» szóval, hanem «magna sexta feria»-val fejezte ki a magyar beszédmod szerint.⁷ Többször használta a «fassang» szót,⁸ hogy azt a két kifejezést, melyet SZILÁDY kiemelt: «gengyer»-t ⁹ és «leubezes»-t ¹⁰ mellőzzük. Említést tett párszor a «cygan»-okról is.¹¹ Egy helyen pedig úgy fejezte ki magát, hogy: «Cogitaverunt pro toto mundo se hoc nolle facere,» a magyar «világért sem teszik» szólásmód szerint.¹² Solecismust temérdekten használt és irtózott a latin természetű hosszú szerkezetektől. Magyarúl érzett, magyarul gondolkodott és magyarul beszélt — deák szavakkal.

A tudós humanisták megvethették; de a nép pásztorai keresték bölcsesége miatt, ez pedig nem volt akkor sem, de ma sem

közönséges. Tagadhatatlanul sok elem egyesült benne. Szerzete házának könyvtára temérdek adatot szolgáltatott Pelbártnak, melyekkel műveit keresztül-kasul tűzdelte; az életből bő tapasztalást merített, melylyel azok hézagait kitöltötte; eszének rendszeres gondolkodásával adta meg nekik az alakot, s lelkének erejével hatotta át, hogy tanítása oktató, képző és megragadó legyen.¹³

Jellemének alapja a mély vallásos buzgalom, a tekintély iránt való kegyelet; tulajdonai az idézetek és tudomány; fegyvere az erkölcs, a szigorú gondolkodás és rendszer; benyomása a magyar józanság- és természetességé. Korának jó fia volt és munkáiban tüköre. Hitéért és népeért dolgozott annyit, mint bárki más; czélja szent és nemes volt, mint bármely tisztas kortársáé.

Bár chablon-szerűen írt, nem volt a művésznek minden vonása nélkül és kiértemelte, hogy az egyházi szónok századok után is — mint a XVI—XVII. század jezsuitái tettek — elzarándokoljon hozzá, eszméiből eszméket, egyszerűségéből tanulságot meríteni. Megmutatta, mint lehet szóvirágok nélkül hirdetni az Isten ígét; mint lehet nagy és fontos kérdéseket az egyszerű hallgatósággal megértetni s ugyanakkor a képzeteket lebilincselni. Eleget tett az egyházi szónok hivatásának; tudott tanítani. Bár el nem ragadott senkit, elérte, hogy emberei gondolkodva hagyják el tanító székét. És bár nem volt rendkívüli szellem, de mint szorgalmas tudós kiértemelte a haza és Európa tiszteletét.

Ilyen Pelbárt munkáiban. Ilyen volt-e a szószéken is? Teljesen aligha. Nem nehéz belátni, hogy mint beszélő, ha alapjában nem is, sok részletben másnak mutatkozott. Milyennek? — nem mondhatni meg. Bizonyos, hogy alapjellemét, mely műveiben táru elénk, meg nem tagadhatta. Tanítónak kellett lennie akkor is, ki igazságait meggyőződésének rendíthetlen szigorúságával vágta a világ szemébe s alkalmazta korának jelenségeire. Idézetekben szólott, melyekkel lelke telítve volt; de ezek, mint általánosak és meg nem tagadhatók, a régiség és szentség szavával annál rettentőbben tűntek fel a visszaéléseket. Nem volt szenvedélyes — a jó szerzetes megölte magában a szenvedélyt; de a szószéken Isten követének tudta magát s ilyenkor meggyőződésének mélysége és erkölcsi bátorsága bizonyos fenséget kölcsönzött alakjának. Mint a tölgy a veszedelmek közt, úgy állt ott, s csak annál lesújtóbbak voltak ellenfeleire tett megjegyzései. Nem szónokolt gyűlölettel rólok, csak meggyőződésének hajthatatlanságával. Máskor, ha nyájához beszélt,

szeretettel szólott, mint az atya gyermekeihez. Egyszerű, nyugalmas hangon dorgálta a tévedőket. Tudta, hogy hajtának szavára s mint egy mesélgető, példázó öreg, hirdette nekik a bölcsesség ígét. Sze-meit szeliden jártathatta rajtok s — egyébként tán rüt — arczát megszépítette a szeretet. Alkalmazkodott hallgatóihoz, kevésbbé volt tudós és mindig világosan prédikált. Józan maradt mindig, kerülte az elragadtatást és ebből származó szenvedélyes képeket, melyek könnyen érthetetlenekké válnak az egyszerű emberek előtt. Eszö-kön át akart szívökhöz szólani.

Élete egyszerű volt, mint a kolostori élet rendesen. Ima, önmegtagadás és munka emésztették fel: az érdemszerzés küzdelme a vágyak és szenvedélyek ellen. Harczolt és győzött. Tudta, hogy a halál győzelmi ünnep lesz számára. Az utolsó óra egy szebb világ lehellétét érezttette vele. Láttá, hogy a földi élet semmiség s moso-lyogva lépett át az örökkévalóságba, a szűzek, martirok és dicsőültek közé, kiknek dicsőségét munkáiban hirdetni meg nem szűnt — maig.

JEGYZETEK.

¹ *Egregium quidem illum et doctum virum, cuius sacræ ex-stant lucubrationes, sed qui ab enormi et adunco naso deformique vultu passim rideretur.* Ed. 1758. 135. a.

² *Specim. Hung. Lit.* p. 301. Claruit A. C. 1501., secundum alios vero A. 1401.

³ *Memoria Hung. et Provinc. 1777.* P. III. p. 392—395.

⁴ *Succincta Medicorum Hungariæ et Transsilvaniæ Biographia.* Tom. IV. pag. 30. Oswaldus Pelbartus, Temesuariensis Hun-garus, e familia s. Francisci Seraphici orator sacer . . . in Sermo-nibus Pomerii sui. . . in Prologo refert, populares suos pro deuo-tione sua exposcere Evangelium lingua sua auscultare. Igaz, erről P. egy szót sem szól, s csak annyit jelez, hogy a nép szereti az evangéliumot «textualiter», v. ö. Prolog. de Temp. Quadrag. p. I. o. VIII. Prolog. in Quadrag. p. III. — de azért (ez is mutatja Pelbár-tistáink lelkiismeretességét, mely az egész kérdésben lépten-nyomon kiri) az Ungarisches Magazin, 1783. III. k. 492—3. II. lefordította Weszprémit minden visszaütálás nélkül s kiadta állítását mint biz-tos igazságot.

⁵ *Magy. Nemz. Irod. t.* 1851. II. k. 40. l.

⁶ U. o. pag. 275. col. 1—2.

⁷ *Bibliotheca Latina*. Vol. V. 1736. pag. 663—664.

⁸ *Repertorium Bibliogr.* 1838. Vol. II. p. 2. pag. 50—54.

I.

¹ I. m. i. h. p. 392.

² *Annales Minorum*, tom. XIV. pag. 351. Pelbartus de Themesvar Hungarus, per universam Germaniam doctrina et concionibus illustris.

³ *Scriptores Ordinis Minorum*, 1601. pag. 275. col. 1.

⁴ *Specim.* i. h.

⁵ I. m. i. h. p. 663.

⁶ *Buda Sacra*, 1774. pag. 48. *Paulus* quoque Pelbartus de Temesvar hic mortalitatis vinculis exsolutus haud parum gloriæ contulit cum scriptis suis, tum pietati eximia, a *Szentiványo* inter Beatos Hungariæ recensitus. Cf. *Szentiványi*, Curiosiora et Selectiora variarum scientiarum Miscellanea, 1702, Dec. III. pars 1. pag. 154 et Continuatio, pag. 79.

⁷ *Tentamen Hist. Litterarum* sub rege Mathia, 1749. pag. 37. Auctor est (Pelbartus) inter alia Operum sub rubrica: Sermones de sanctis perutiles, *Biga salutis*, etc. Hagenoæ, 1497. Quadragesimale, Gemma salutis intitulatum, tractans de SS. orthodoxa fide catholica. Hagenoæ, 1507.

⁸ Aureum Rosarium Theologie, etc. per Religiosum devotumque patrem: fratrem Pelbartum. A lib. IV. záradéka: «Rosarii theologie sapientie aurei Quartus liber: pro elucidatione Sententiarum libri Quarti: per fratrem *Osvaldum de Lasko*». U. ott említés tétetik, hogy Laskai, ki «tunc provincie Hungarie vicarius» volt Budán, «fratre Pelbarto defuncto» egészítette ki a munkát. V. ö. HORÁNYI, i. m. p. 393. Franciscus GONZAGA, De orig. Religionis Seraphicæ, p. I. pag. 89.

⁹ U. o.

¹⁰ *Res Literaria Hungariæ. Cassoviæ*, 1735 (ÁRVAI Mihály). pag. 37.

¹¹ I. m. p. 392. Temeswariensis (Pelbartus) Hungarus, a natali solo nomen accepit.

¹² SZILÁDY, Temesvári Pelb. Élete és Munkái, 1880. 17. l.

¹³ U. o. 17—18. l.

¹⁴ I. m. i. h. 40. l.

¹⁵ SZENTIVÁNYI, *Curiosiora et select. variar. scientiar. Miscellanea*. Dec. III. p. I. pag. 154. május 27-re teszi a következő szavakkal: «27. B. Pelbartus Themessvariensis, obiit pientissime hac die Budæ.» Cf. *Continuatio*, pag. 79.

¹⁶ *Uj Magy. Sion*, XI. 376 s. köv. l.

II.

¹ «Pelbárt a legnagyobb valószínűség szerint 1435 táján születhetett,» írja SZILÁDY, i. m. 12. l. Mert a «Serm. de Sanctis», mely 1483—89 közt készült, s. de s. Nicolao 3. azt mondja: «Precipue recogitemus beati Nicolai exempla, quia a pueritia Christo deservire cepit, ut et nos saltem iam provecte etatis serviamus Christo domino». Ám a Serm. de Temp. p. hyem. s. XXXVI. és p. estiv. LXXX. Isidorus szerint előszámlálván az élet korait, az 50—70. évre teszi a «gravitas» vagy «senium», a 70-en túlra a «senectus» vagy «decrepitus» idejét. Ha hát ő magáról is szólva «provecta etas»-ról beszélt: úgy 1483—89 közt már túl kellett lennie az ifjuság határául kitűzött 50-ik éven. — Másrészt meg Serm. de Stis, s. Cl. E. így szólt: «Sicut si ego a principio adolescentis semper habuissem voluntatem intrandi religionem etatis mee 30». Már pedig nem sokára 1463-iki előléptetése után lépett a szerzetbe, tehát: ha 1463 után lett 30 éves és 1483—89 közt túl volt az 50-en, akkor $1463 - 30 = 1433$; $+ 50 = 1483$, következésképp 1433—1435 körül kellett születnie s valószínűleg 1435 táján született. Így Szilády. Helyesen-e? Nem. 1. Hogy mikor lépett P. a szerzetbe: ismeretlen. Pelbárt ezen kívül 2. így szólt az id. Cl. beszédben: «Sicut si ego *habuissem* voluntatem». Már pedig ha azt mondjuk: «ha akartam *volna*», ebből nem következik, hogy valósággal akartam is, sőt ellenkezőleg. 3. A «provecta etas» nem köthető egybe Isidorus említett «gravitas» vagy «senium» kifejezésével; mert nem más, mint a «pueritia» ellentéte. Ha Szilády következtetése áll, akkor az idézett «nos provecte etatis» annyit tesz, hogy Pelbárt oly hallgatóságra célozott, melynek összes tagjai az 50. évet már túlhaladták, — a mi lehetetlenség. Igen is, Pelbárt születhetett 1435 körül; de Szilády adataiból ennek még valószínűsége sem következik.

² V. ö. az alábbiakkal köv. nyilatkozatát: Novi et ego quendam studentem in universitate Cracoviensi, qui cum non bene posset proficere in studio: beatam Catarinam invocavit, et tandem mirabiliter profecit. De Sanctis. De s. Catharina s. IV.

³ FEJÉR, Regestrum Bursæ Cracov. Hung. 1821. pag. 4. et 76.

⁴ MUCZKOVSKY, Statuta nec non Liber promotion. etc. univers. stud. Jagell. ab a. 1402—1489. Toldy, Irod. tört. i. h. Szilády, i. m. 3. l.

⁵ Factum est miraculum in regno Hungarie circa annum dni MCCCC LXXX. vel quasi, quod referente coram pluribus canonicis nobili quodam viro sancte vite accepi. Videlicet quod in quadam ipsius nobilis possessione ville iuxta aquas Kapus vocatas sita, quedam mulier cum pluribus mulierculis vestibus virilibus indutis et alie alio habitu larvationes exercebant, etc. De Tempore, p. hyem. s. XLV. O. — SZILÁDY helytelenül következteti, hogy az a hely, hol Pelbárt a történetet hallotta, Ozora volt. A «coram pluribus *canonicis*» nem vonatkozhatik ferenczesekre; mert azok nem voltak soha sem «*canonicus*»-ok. Másrészt meg sehol sem említettik, hogy a dolgot Pelbárt a Kapos környékén hallotta volna.

⁶ TOLDY, Analecta, I. p. 250.

⁷ SCHIER, Buda Sacra, pag. 49.

⁸ Viciosum et punitione dignum arbitror eius laudes tacere, maxime cum viva teneam memoria, in multis periculis necessitatibusque et infirmitatibus eius me accepisse suffragia. Morbo quippe gravi, quo his ante aliquibus diebus vexabar, voto sibi facto per eam misericorditer liberatum me fateor. Quod quidem nisi me compulisset (indignum et insufficientem me sentiens) nullatenus hoc opus attemptassem. Prologus in Stellarium.

⁹ HELTAY Krón. XLII. az 1479—80. évekre vonatkozólag. V. ö. Szilády, i. m. 10. l. SZENTIVÁNYI, Continuatio, pag. 33. Anno 1481. Magna in Hungaria pestis sæviit

¹⁰ Stellar. l. 1. p. 5. a. 1. cap. 3.

¹¹ Sed anno domini 1482. bulla speciali, cuius tenorem vidi, ipse Sixtus papa quartus apostolica autoritate reprobat et damnat assertiones et opiniones dicentium quod ecclesia non conceptionem sed satisfactionem virginis celebrat. Stell. lib. 4. p. 2. art. 3.

¹² Pröl. in Stellarium.

¹³ Ad ipsius igitur nati dni videlicet nostri Jesu Christi gloriam et dignissime sue genitricis Marie laudem ac seraphici patris Fran-

cisci, omniumque sanctorum honorem huic operi manum apponam stilo quidem rudi et sensu ac verbis imperitis materiam ministrans simplicioribus predicatoribus ampliora exinde eliciendi. U. o.

¹⁴ Etsi horrebam tam arduum laborem suscipere, tum quia retrahebat me virium exiguitas, tum et scientie ac ingenii insufficientia: urgebat tamen artius et allexit charitas pro zelo animarum et insuper deo bono ordinante coegit me ad id prelatorum meorum exactio postulationis et precepti obedientia. Prol. in Serm. De Temp. SZILÁDY téved, midőn a «prelatus» szót «főpap»-pal fordítja i. m. 60. l. Itt nyíltan fogadalmára utal Pelbárt, tehát nem főpapról, hanem szerzetes-elöljárókról, egyszerű papokról beszél.

¹⁵ Denique hoc opus censui nominari Pomerium sermonum. et hoc convenienter, quia sicut in pomerio varie sunt arbores, fructus et flores, sic in hoc opere varii et multiplices sermones, flores diversarum doctrinarum et fructus salubres mysteriorum divinarum continentur. Serm. de Temp. Prologus.

¹⁶ U. o.

¹⁷ Confisus itaque de auxilio dei ac gratia spiritus sancti simplici stilo proseguendo pro capacitate populi simplicis huius nostre regionis volui manum mittere ad fortia. U. o. — Alios plures sermones hic non scripsi diebus pro istis, quia prescripti sufficere videntur pro audientia populi huius patrie. De Temp. Epilogus in p. pasch. — Szem előtt tartotta a magyar ünnepeket is: Denique in hoc opere pro cuiuslibet sancti festo colendo apud nos quattuor sermones applicare curavi. De festo autem non colendo unicum sermonem feci. Prolog. in S. de Sanctis.

¹⁸ V. ö. De Temp. p. hyem. s. XVI.

¹⁹ U. o. p. pasch. s. XXXIV.

²⁰ Scire quoque te volo, quod de beata virgine Maria nullum sermonem in hoc opere conscripsi specialem, pro hac ratione, quia ex speciali deuotione qua beatissime dei matri tenebar, precipuum librum nomine Stellarium corone beate Virginis intitulatum iam antea conscripseram, ubi pro singulis festiuitatibus eiusdem gloriosissime Virginis Marie abundantissimi exstant sermones. Prologus in S. de Sanctis.

²¹ Dicitur, quod finiri debet mundus in septimo millenario annorum, scilicet a principio mundi. Et secundum hoc deberet iste mundus stare ab hoc anno dni 1496. tricentis adhuc annis et qua-

tuor ad plus. Quum ex etate a christo fluxerunt iam anni MCCCXCXVI. Pars estiv. s. LXXX. seu ultimus.

²² Quum ad quadragesimam plurimi requiruntur sermones, utpote pro diebus singulis continuando, ideo speciali volumine de illis acturus hic petranseo. De Temp. fin p. hyem.

²³ Antequam progrediar, profiteor et protestor quod nihil intendo scribere vel dicere contra sancte ecclesie vel doctorum ab ea approbatorum determinationem, nec contra veritatem aliquam assertive diffiniendo. Sed tantummodo scholastice per modum exercitii sequendo doctorum dictamina, superfluas opiniones rese-cans firmiori veritati adherere curabo. Si autem alicui videbitur me uspiam a vero declinasse, extunc prout exnunc et exnunc prout extunc revoco, casso et correctioni ac iudicio saniori veritatis amore me ipsum summittens tale quid pro non dicto teneo. Prologus in Rosar.

²⁴ Ex doctrina Doctoris Subtilis (= Duns Scotus) suorumque sequacium, Sanctorum etiam Thome Aquinatis, Bonaventuræque ac multorum solidorum Doctorum || per Religiosum devotumque patrem: fratrem Pelbartum de Temeswar Ordinis Minorum de observantia, medullitus adipem exugentem, accuratissime alphabetico Compilatum ordine. Qui et Pomerium Sermonum salutiferorum nunc temporis ubilibet cantatissimum suis lucubrationibus in medium Christianitati obtulit. Kolof. az 1503-iki kiad.

²⁵ Explicit primus liber Aurei Rosarii Theologie ad xti laudem per Religiosum et devotum Patrem Pelbartum de Themeswar divi ordinis sancti Francisci compilatus et consummatus Anno salutis Millesimo quingentesimo. Die XXIII Decembris. — Szilády, való-szinűleg sajtóhibából, decz. 14-ikét ír. V. Rosar. lib. I. végén.

²⁶ Dei auxilio ego indignus magnis et multis laboribus me ipsum ultra vires perurgendo recollegi et propria manu conscripsi hoc opus Aurei Rosarii Theologice sapientie, quod finit et explicit ad laudem et gloriam ipsius altissime trinitatis divine et domini nostri Jesu Christi atque sanctissime sue genetricis virginis Marie, nec non ad honorem Seraphici patris nostri Francisci et omnium beatorum celestis curie, Anno videlicet ab incarnatione dni millesimo quingentesimo tertio circa festum annunciationis gloriose Virginis Marie.

²⁷ V. ö. Jegyz. I. 8.

²⁸ HORÁNYI, Mem. Hung. 394—5. l. Budæ in Monasterio S.

Joannis Evang. more et modo subridentis, in festo S. Vincentii Martyris An. MDIV. scribere, docere et vivere desiit. — Ita Chronicon MS. Provinciæ, vulgo Urbarium.

²⁹ Csodálatos, a BLANIK-féle, ferenczes szentekről szóló gyűjtemény (Thesaurus Franciscanorum, Znoymæ, A.?) nem ismeri Pelbártot.

³⁰ SZENTIVÁNYI, Curiosiora et Select. etc. Dec. III. p. I. pag. 154. a hiteles naptári adatokkal szemben hibásan teszi május 27-re. Ugyancsak téved abban is, hogy P. május 27-én halt volna meg. V. ö. ugyanattól Continuatio, pag. 79.

³¹ *Catalogus codicum manu scriptorum bibliothecæ r. Monacensis.* Tomi III. p. II. Codices Latinos complectens. — Catalog. cod. Latinor. Sec. Andr. SCHMELLERII indices compos. C. HALM, G. LAUBMANN, G. MEYER. Tomi I. pars. II. pag. 109. num. marg. 759: «3726 (Aug. eccl. 26) in 4° a. 1489—92. 362 fol. Fol. 1. Rosarium almæ dei genitricis Mariæ a quodam fratre ord. expositum cum tabula amplissima. Sunt XXV sermones, quorum auctor in tegumenti titulo Pelbartus traditur.»

³² A kódex 1492-ben PLUEML János, ingolstadti magisteré volt. A 2-ik folián a leíró vonásaival s tintájával föl van jegyezve: «Iste liber est mgri Sacre theologie Joannis plueml Ingolstatii licenciati. Anno dni 1492.» Fol. 174. végződik a Rosarium e szavakkal: «Finit rosarium alme dei geneitricis marie || a quodam fratre ordinis minorum mirifice || compositum: Anno dni 1489. 4-ta die julii || in collegio studii Ingolstatii.» A másolás gondos, apró, a rubricák gyakoriak. Ránk nézve — azon kívül, hogy a beszédek sehol sem utalnak Pelbártra — különös fontosságú a fol. 2—3. tartalmazott bevezetés, mely a Katalin-legenda kérdéséhez is járul egy adattal. Azért is kiírom annak fontosabb részeit minden megjegyzés nélkül: «Marie rosarium scripturarum per aureolas undique dispersum ipsa ut spero doctrice sepius ingressus quosdam vernantes flosculos mihi elegi et ex hiis florea . . . prout sciui contexui: flores tamen in suo loco rutilentissimos indiscrete per tractationem obfuscavi. Et quia placet nobilibus diversitas et reginam varietate circumdatam recte decet varietas: in qualibet suarum quinque solemnitatum quinariis hic habetur sermonum, ne scilicet tante domine imitatoria deficerent ut unumquodque pro sua frequentia vilescent. Sed magis copia suppeteret nec effluentia fastidium ferret. . . . Accipe ergo dilecte mi frater Joannes . . . istud exugium, pro quo me

tam anxio . . . affectu rogasti : tam scripture calamo quam vive vocis orando. hoc enim scire te volo, quod nec eodem opere : nec sub tali ordine fuerunt ista proposita . . . et hoc mihi finis, ut benedicta virgo maria veneretur amplius et ametur. . . . Si enim gloriam eius tacuero, scelerus arguor ut ingratus. Obligatius enim laudibus sum astrictus, non solum illius generalis devotionis, quam ei tamquam domine, matri et patrone dei exhibet ecclesia votis sed et ratione mee professionis quam deo et beate virgini fecisse me memini. . . . Et ne hic fingere videar, de matre unum tibi referam, quod circa patrem moriturum ostendit. Eram patris mei primogenitus in tenera etate . . . predilectus. traditus sum studio tandem oxon : veni et demum ordinem fratrum minorum intravi. de quo pater meus admodum anxius . . . matrem, fratrem et consanguineos et alios mihi familiares ad me misit, preces addidit. . . . Et . . . ut me extraheret, per quosdam magnos anxie laboravit. Qui tandem sentiens se a proposito defraudatum : eo quod in hoc meum non habebat assensum, in tantum contra me obduratus est, quod nec me videre, nec mecum loqui quoquo modo voluit : nec per aliquos amicos pacificari potuit, quinimo cum quadam die ad portas eius . . . venissem et intrare voluissem, ingressum mihi per suos negavit, gladium extraxit et quod me perimeret . . . iuramento firmavit. Hic taliter obstinatus tandem circa octavam assumptionis gloriose marie letali morbo corripitur . . . nec tamen ipsius marie pietate obliviscitur. . . . Nam per somnum sic videbatur, *quod a quadam villa proxima, que dicitur herceforder*, in equo suo solito more venit : convexumque montis cuiusdam per quod iter dirigebatur ascendit ; in cuius ascensu tres pulcerrimas mulieres, candidiores nive, lacte nitidiores obviam habuit, quarum una ipsum retinuit : ipsumque subsistere fecit. Cui et dixit. Es ne adhuc concordatus cum filio tuo. . . . Et ipsa quidem constanter asseruit quod nullatenus inde recederet, nisi prius se mihi firmandum fideliter sibi promitteret. tandem ad instantiam mulieris tam imperiose concordiam promisit. diem pater instituit. Cum que a somno solutus erat et somnii seriem cuidam sibi familiari retulit . . . familiaris eius hanc pulcerrimam mulierem dominam mariam interpretatus est. . . . Pro me ergo tunc *Londonum* exeunti concito mittitur, pax reformatur et ipse devotus ordinis super modum efficitur.

³³ SZILÁDY, i. m. 11. l.

III.

¹ GYULAI P. Vörösmarty M. Munkái, I. k. CLXXI. l.

² De Sanctis. De ss. Philippo et Jacobo, s. IV. B.

³ De Tempore, Prologus. V. ö. Jegyz. II, 18.

IV.

¹ WALLASZKY írja i. m., hogy Mátyás halála után Petrus Ranzanus dícsbeszédet mondott a királyról, «qua simul annuente senatu, omnibusque Pontificibus evincere volebat, Matthiam iure esse inter Divos referendum». Gyönyörűséges felfogás!

² I. m. 35. l.

³ KATONA, Hist. Crit. XIII. pag. 427. WAGNER, Annal. Scepus. I. pag. 354. KOLLER, Hist. Quinqueecl. IV. pag. 331. c. squ.

⁴ KATONA, Hist. Crit. XIV. p. 74. v. ö. az 1468. 14. tvczikk.

⁵ *Epist. Matth. Corvin*, XXIII. Sanctitas sua . . . certa esse debet, duplicatam illam crucem, quæ regni nostri insigne est, gentem hungaricam lubentius triplicare velle, quam in id consentire, ut beneficia et prælaturæ, ad ius coronæ spectantes, per sedem apostolicam conferantur.

⁶ GALEOT, i. m.

⁷ SZILÁDY ezt politikai okokból akarja magyarázni. Érdekes volna tudni, minő alapokra támaszkodik? — Pelbárt munkái legalább egyetlen érvet sem nyújtanak semmiféle politikai magyarázathoz.

⁸ SZILÁDY, i. m. 35—39. l. Teljességgel érthetetlen ezek után, hogy mily alapon állíthatta MEDNYÁNSZKY Pelbártot «Liebling des grossen Corvinus»-nak. Taschenbuch für die vaterländ. Geschichte, 1821. S. 344. V. ö. Szilády, i. m. 35. l. De Mednyánszkynak előzője is volt. Egy prédikáció-gyűjteményben ezt olvassuk: «Deák nyelvben sem követtem Szerzetemnek s Salvatoriana Provinciámnak érdemes tagját, Tömösvári Pelbártot, a ki hajdan a Budai Kalas-tromban, mint akkor Országló, Corvinus Mátyás, győzhetetlen Magyar Királynak nevezetes Prédikátora, és egyszersmind a Szent Theológiának tanító Lectora, töb' munkái között, jeles könyvet ír vala, Nagy Asszonyunk ditséretéről, mellyet Stellarium, vagy Tsillagos Koronának nevezett». Tizenkét Tsillagú Korona, az az. . . Máriának esztendőbéli tizenkét ünnepeire egybe-szedezett Prédi-

kátziók; melyeket . . . világosságra bocsátott P. F. TELEK József . . . a váti kalastromnak ismég guárdiánnya. Budán, az 1769-dik esztendőben. Elöljáró beszéd a kegyes olvasóhoz.

⁹ GALEOT, i. m. c. XIII.

¹⁰ BONFINI, Dec. IV. l. 8. Viros astronomos . . . magos et nigromantes . . . mirifice coluit.

¹¹ U. o. Ut omnia fere ad fatum referret, et nihil inconsulto adoriretur horoscopo. WALLASZKY, op. cit. p. 20. SCHWANDTNER, tom. I. p. 115. WALLASZKY szerint p. 15. ezen félszeg elveket Vitéz csepegtette volna a királyba: de ez állítást kétségbe vonja KAPRINAI, Hungaria Diplomatica, 1767. p. I. pag. 59—63.

¹² TIMON, Purpura Pannonica 1745. pag. 89. Astrologiae adeo deditus, ut Ephemerides secum gestans, nihil nisi consultis astris ageret. V. ö. LÁNYI, Magy. Egyház Tört. 1869. I. k. 544. l.

¹³ FLEURY, Hist. Ecclesiastica, tom. XXX. pag. 565. c. sqq. Érdekesek köv. szavai: Demum Doctores Parisiensem Curiam adhortabantur, ut ea strenue sese opponeret huius artis progressibus, quam illi perniciosam declarabant, prorsus vanam, nullaque probabili ratione fulcitam, mendacem ac fallacissimam, superstitionis, divini honoris usurpativam, bonorum morum corruptivam et a dæmone mendacii patre ad animarum ruinam adinventam.

Serm. de Sanctis, in Epiph. Domni. s. IV. Cum autem plurimi de fato nativitatis occasionem ex hoc sumunt erroris, quod Christo nato mox stella apparuit: ideoque unumquemque hominem nasci sub constitutionibus stellarum putant: ut dicit Greg. in homel. et concor. Aug. in ser. Ideirco dum et ubi videbitur, contra tales errores applicari potest hic tertia questio talis: Utrum ex syderibus causetur diversitas morum et eventuum futurorum in hominibus? Respondetur sm. Bona. super II. dist. XIV. qu. et art. ult. quod mores hominum et eventus futurorum a syderibus causari potest dici dupliciter. Uno modo necessario et sufficienter. Alio modo dispositive et contingenter. Si primo modo dicatur, non tantum est falsum, imo est hereticum et diabolicum figmentum, quia repugnat christiane religioni, repugnat sensui et etiam rationi. Nam cum omnia ponit a syderibus necessario evenire: tollit veritatem fidei et honestatem morum; quia tollit meritum et per consequens gloriam. Hinc Dam. 51, 2. Si ex astrorum allatione omnia agimus, secundum necessitatem agimus que agimus; quod autem secundum necessitatem fit: neque virtus, neque malitia est et sic neque

laudibus et coronis, neque vituperationibus et tormentis existimus digni. Quod si sic, invenietur et Deus iniustus, his quidem bona et premia, illis autem tribulationes dans. Unde frustra essent leges et iura et omnia consilia, etc. Sic etiam honestas morum tollitur, dum culpa peccantis in sydera refunditur, et sic immunes essent peccantes, nec reprehensibiles. Et sic homo ad colendum sydera ducitur . . . et in hoc patet esse commentum diaboli, ut faciat se coli. Unde XXVI. q. II. Illud, dicit Aug. quod omnes huiusmodi artes ex quadam pestifera societate hominum et demonum quasi pacta infidelis amicitie, penitus sunt repudiande a christiano. Ideo Greg. in hom. dicit sic: Absit a fidelium mentibus. quod fatum aliquid credant, etc. D— I.

¹⁴ De Santis. In Convers. Pauli s. II. G. Hinc et XXVI. q. ult. Non observetis. Augustinus dicit quod observans divinationes et sortilegia quecunque vel auguria vel carmina herbarum et similia: et qui, inquit, talibus credunt vel tales interrogant, sciant se fidem christianam et baptismum prevaricasse et paganum et apostatam esse.

¹⁵ Quadrag. p. II. s. XLIII.

¹⁶ De Sanctis. De s. Philippo s. IV. B. Alii (gloriantur) in seculari scientia et philosophis, alii in equis. . . De omnibus talibus et singulis . . . tenendum est, quod vana et falsa gloria laborant et sic decipiuntur.

¹⁷ De Tempore, p. estiv. s. LVI. B—C.

¹⁸ HENRY VAST, Le Cardinal Bessarion.

¹⁹ De Sanctis. In Ascensione Dni, s. III. H.

²⁰ U. o. s. IV. K.

²¹ U. o. s. IV. F.

²² Stellarium, l. 1. p. 5. a. 1. c. 3.

²³ Quadrag. II. serm. XLIII. D.

²⁴ De Sanctis. In Circumcisione s. III. E.

²⁵ U. o. In Epiphania, s. I. B.

²⁶ U. o. In Conversione s. Pauli, s. I. F.

²⁷ U. o. Pro Inventione s. Crucis s. II. K.

²⁸ U. o. De s. Margareta s. II. G.

²⁹ U. o. De s. Laurentio, s. II. C.

³⁰ Stellar. l. VII. p. III. a. 2.

³¹ Az, hogy SZILÁDY szerint i. m. 30—31. l. «Pelbártot több tekintetben méltán számítjuk» a reformátorok közé, érthetetlen

előttem. A reformáció alapelve épen az «egyéni jogok» kiemelése volt az egyház tekintélyével szemben, és Pelbárt épen az egyház tekintélyét hirdeti. V. ö. Prol. in Rosarium, De Sanctis: de ss. Trinit. s. II. D. Egyszer: De Sanctis, Pro s. Joanne s. III. E. különösen eretnekeknek és szakadároknak nevezte azokat, kik a pápa tekintélyével nem törődnek és hamis pénzekhez hasonlítván őket, azt mondotta rólok, miszerint «méltók rá, hogy tűzre vettessenek az ő mestereikkel, az ördögökkel». Ámde Pelbárt a Miatyánkról szólóban azt mondja De Temp. p. estiv. s. XXIX. E., hogy: «Errant ergo plures, qui difficultatem faciunt in communi expositione vulgari, dicentes, quod per omnia secundum literalem sensum debeat pronunciari». Ezt Sz. így fordítja: «Tévednek . . . a kik . . . azt vitatják, hogy mindent betű szerint való értelemben (azaz latinul) kell kifejezni». Pedig az eredeti szöveg fordítása ez: «Tévednek . . . többen, kik nehézséget látnak a köznyelven való kifejezésben azért, mivel abban a véleményben vannak, hogy mindent betűről betűre kell kitenni.» Nem az értelem elhanyagolása az, annál kevésbbé a latin nyelv eltávolítása, a mit P. követel. A szerző egyetlen vonással sem czéloz sem latin, sem magyar, sem más nyelvre, hanem csak általán arra: kell-e a formulák betűjéhez ragaszkodni? Előzőleg egy példát mondott el «egy szent férfúró, ki egy szigeten hátramaradván, semmi más imádságot nem tudott mondani, mint ezt a három szavat: Könyörülj magadon, Isten. Történt pedig, hogy szent Ambrus püspököt tengeri utazás közben arra a szigetre vetették a szelek. Hol is az öreg embert föltalálván, többek között arról is megkérdezte őt, hogy mit szokott imádkozni. Az pedig felelé, hogy semmi más imádságot nem tud, mint ezt: Könyörülj magadon Isten. Mondá tehát neki szent Ambrus: Nem így kell szólnod, hanem mondjad: Könyörülj rajtam, Isten. Az pedig néhányszor ismételte. És történt, hogy mikor szent Ambrus eltávozott onnan, az öreg elfelejtette az imádságnak ama javított módját. Szomorodván tehát, utána méne a püspöknek. És ime száraz lábbal csakhamar megérkezett hozzá a tengeren keresztül, mondván, hogy elfelejtette, mint kell imádkoznia. A mely csodát látván szent Ambrus, monda néki: Menj vissza és imádkozzál azon mód, mint mindig imádkoztál. És amaz a tengeren járva visszamene. Meg kell tehát az Úr imádságának formájáról is jegyeznünk, hogy a keresztény hivek — csak ne vessék meg azt a formát, melyet az Anyaszentegyház eléjük adott, se ne azért változtassák meg azt, mintha

az egyházat kevesellenék, — bátorsággal adhatnak ahhoz világosabb értelem okáért vagy buzgóságból valamit, mint teszem szent Ferencz atyánk hozzá szokta volt adni: Legszentebb atyánk, ki vagy . . . stb., valamint hogy a nyelvek különfélesége szerint is, a mint kell, módosíthatják. Mert, mondja Ágoston is, senkinek igéiben mást ne keressünk, mint az ő akaratát, melynek a szavak szolgái; és ne gondoljuk, hogy hazudik az, ki más szóval mondja ki azt, mit az mondani akart, kinek véleményét elének adja. Így ő. Tévednek tehát többen, kik nehézséget látnak a köznyelven való kifejezésben azért, mivel azt vélik, hogy mindent betűről betűre kell kitenni». Azzal, hogy némely aggodalmakat eloszlat, Pelbárt egyetlen szóval sem mondja, hogy ne imádkozzék az ember deákul. Hiszen miért nem írt akkor magyarul mindjárt maga? Aztán bizony szegény Pelbárt mindennel törődött, csak «a betűnek . . . a nemzeti nyelvsajátság rovására történt pártolásával» nem. Épen oly kevésbé volt reformátor. Oly kevésbé, mint sz. Ágoston. Katholikus és szerzetes volt ő minden ízében, szellemében és részletes tanaiban, dogmáiban, melyek között nincs egy sem, mely a kath. egyházzal a legszorosabban nem egyeznék. V. ő. a praedestinatio-ra vonatkozó elveivel: De Sanctis. Pro Communi int. Pascha et Pentec. s. III. E.

³² De Sanctis. De ss. Trinit s. II. D. Ista (auctoritas) est fortissima ratio probandi in theologia. Nam in aliis scientiis locus ab auctoritate est debilis nisi ratio roboret auctoritatem; hic autem auctoritas roborat rationem et probatio ab auctoritate est firmissima. Ratio huius est, quia aliae scientiae sunt ab humana inventione, quae fallere et falli potest, theologia autem est divina inspiratione et infallibili veritate. Unde Damascenus: Quae nobis tradita sunt per legem et prophetas et apostolos et evangelistas, suscipimus et cognoscimus et veneramur, nihil ultra inquirentes.

V.

¹ BATTHYÁNI, Scripta et Acta s. Gerardi, p. 327.

² PÉTEREFFY, Concil. Eccl. Hung. I. pag. 55.

³ FIGYELŐ, 1877. 321 s. köv. II.

⁴ KAPRINAI, Hung. Dipl. I. pag. 51. szerint Báthori Isván, erdélyi vajda, Országgh. kir. főlovászmester, Rozgonyi főkamrás a XV. század végén, nem tudták kiírni nevöket. GALEOT, i. m. c.

31. megmutatja, mire becsülték a főurak a tudományt az ő idejében. Hasonlóképen beszél AENEAS SYLVIUS, stb.

⁵ HORÁNYI, Mem. Hung. i. h. pag. 392. Quæ porro seu in scholis explicuit, seu ad concionem dixit, collecta, typis in lucem promota sunt. — Mi ennek az értelme, meglátjuk alább.

⁶ De Sanctis, De s. Ladislao Rege, s. IV. E.

⁷ U. o. s. I. F.

⁸ De Sanctis, De Transfiguratione Dni, s. III. G.

⁹ U. o. In Virgilia Nativitatis, G. Questio est: Utrum possibile fuit deum unire sibi humanam naturam vel quomodo hoc fieri potuit etiam per miraculum. Etenim nulla potest esse unio inter illa, inter que nulla est proportio. et finiti ad infinitum nulla proportio: ut dicit phs, VIII. physic. et I. celi. Sicut enim mare totum in suis guttis innumerabilibus non potest capi in uno cochleari: sic a fortiori mirabile maximum et super omnem intellectum est, quod deus ipse infinitus potuerit sibi unire humanam creaturam, que est finita in unitate persone: ut quem celi capere non poterant, in unius virginis utero et in uno homine christo capiatur, sicut et canit ecclesia. Sed ad hanc questionem respondetur, quod doctores theologici multimodis rationibus ostendunt revera divine incarnationis et unionis miraculositatem fore deo possibilem et sic factam. Ad quod secundum seraphicum Bonaventuram super III. sentent. di. I. qu. I. simulque secundum sanctum Thomam tres precipue rationes assignamus, quibus ostendemus propositum.

Prima ratio omnipotentie divine.

Secda ratio intelligentie humane.

Tertia ratio convenientie utriusque nature.

Prima ratio accipitur ex dei omnipotentia. quia ut ait Aug. ad Volusianum, in mirabilibus factis tota ratio facti est potentia facientis. et ideo divinali incarnatione mirabilissima ratio eius potissima est omnipotentia Dei. Deus ergo cum sit omnipotens, potest omne illud quod non inducit contradictionem nec aliquem defectum in deo ponit. Et hoc fidelibus sufficiat sc. credere omnipotentie dei. nec debent curiose investigare, ut fides meritum habeat. . . Hoc docet Aug. li. de tri. di. Noli intelligere, ut credas, sed crede ut intelligas. Fides enim intellectum prebet. Et iterum. Demus, inquit, deo omnia posse et nos intelligere non omnia posse. Sed iuxta premissam rationem circa eius minorem querere potes.

quomodo deum incarnari et humanam naturam assumere nullam inducat contradictionem nec imperfectionem vel aliquem defectum in deo ponat: cum sic eternus factus est temporalis, immortalis et impassibilis factus est passibilis et mortalis. Hoc sm eundem Bonaventuram et Thomam. ubi. sc. declaratur, quia divinam maturam uniri humane non est aliud, quam divinam personam, que ab eterno fuit hypostasis respectu divine nature, esse hypostasim respectu humane nature in tempore. Hoc autem non dicit aliquam imperfectionem vel defectum aliquem, imo potius dignitatem et nobilitatem. quod ostenditur per plura. Nam sicut deus cum sit eternus et summe bonus: tamen in nullo fit derogatio bonitatis sue dum ex sua bonitate factus est causa bonitatis creature create in tempore, quamvis bonitas creata longe sit inferior bonitate increata. Sic et persona filii dei cum sit hypostasis intellectualis et increata ab eterno: in nullo derogavit cum factus est hypostasis rationalis nature create in tempore. Et quemadmodum deus de non creante fit creans sine aliqua sui mutatione vel innovatione, sed solum facta mutatione ex parte nature create: sic persona filii dei que prius non erat hypostasis humane nature, in actu habet iam esse eius hypostasis absque aliqua sui mutatione, solum facta mutatione ex parte nature assumpte.

¹⁰ Prol. in Stellar. v. ö. Szil. 9. l.

¹¹ Mente sepius tractavi . . . ex multis et variis sc. aliorum editionibus unum summarium volumen utcunque contexere.

¹² Ad Serm. Quadrag. Introd. Circa partem autem istam promitto, quod pro ferialibus diebus breviores sermones faciam. . . Pro diebus autem dominicis longiores aliquantulum sermones faciemus, ut multis concurrentibus pro tunc, tam plebeis quam scientificis et altioribus, possimus pro modulo satisfacere.

VI.

¹ V. ö. Stöckl, Geschichte d. Philos. des Mittelalters. 1864. I. B. S. 7.

² RAVIGNAN szerint az egyh. szónoklat célja: «ramener les âmes leur Créateur». Maximes sur la Prédication.

³ De Sanctis. In Parasceve, s. II. A. O vos omnes christiani sanguine filii mei redempti, attendite et videte. quia ut compatiimini eius passioni et lugeatis una mecum. ecce omnes creature

luctum et compassionis signum ostendunt. Si nempe interrogabimus superiora, i. solem, lunam et stellas: cur vos hodie obscurati estis: Respondebunt: ut lugeamus creatoris nostri mortem atque matris eius compassionem. . . Item, si terram: Cur tremuisti? Respondebit, quia creatoris mei cruor calidissimus me tetigit. . . Item, si lapides queramus: Cur scissi estis? Item si monumenta: Cur aperta fuistis? Respondebunt: super innocentissimi chri passionem veri dei fundatoris omnium. Ve ergo miseris obduratis hominibus quorum corda sunt duriora saxis et magis clausa, quam sepulcra.»

⁴ De Sanctis. De s. Ladislao R. s. IV. H.

⁵ Stellarium, lib. XI. p. I. cap. 11. Sola enim benedicta virgo plus fecit deo vel tantum, ut sic dicam, quantum fecit deus toti generi humano, etc.

⁶ 1. k. Bevezetés. A 2. k. szól Erzsébet meglátogatásáról. A 3. k. szól a tisztulásról és Simeon jövődöléséről, a 4. a szeplőtelen fogantatásról, az 5. M. születéséről, eredetéről, a 6. M. nevéről, a 7. M. életéről, a 8. szüzességéről, a 9. szeretetéről, a 10. M. megdicsőüléséről, a 11. kiváltságairól és a 12. tiszteletéről.

⁷ De Temp. p. pasch. s. XIX. Nulla maior hominum insania, nulla maior, heu, stultitia, quam pro delectatione momentanea perdere eterna et indicibilia gaudia et se obligare ad eterna tormenta. V. ö. u. o. s. XX. Q. és s. XXXIX. S.

⁸ De Tempore, p. estiv. Dom. II. Pentec. s. III. A. Nonne si rex tibi talia bona mundi daret omnia et optimum prandium, sub hoc tamen pacto, quod die altera vel tertia te poneret ad assandum igni et ad cruciatus magnos: acciperes ne talia sub tali pacto? utique fatuus esses, si acceptares.

⁹ De Tempore, p. estiv. s. XX. D. Nam certe mirabilis stulticia est hominum, plus, quam bestialis dementia, quod non curant de futura vita et miseria providere sibi, cum etiam formica provideat sibi in estate, quod hebeat in hyeme. . . Sed homo miser non curat, si moriatur fame in alia vita. et tamen si vadit ad viam vel bellum solummodo X dierum: se premunit victualibus.

VII.

¹ De Sanctis. De s. Stephano R. s. II.

² U. o. s. I. F. Ecce quadam nocte (Géza előtt) astitit angelus

Domini in specie iuvenis: Pax tibi christi electe! . . . Non tibi concessum est, quod meditaris, quia manus pollutas humano sanguine habes. Sed de te filius nasciturus est, cui hec omnia disponenda comendavit deus. Hic erit unus ex electis regibus a domino, coronam vite secularis commutaturus eterna.

³ De Tempore, s. XXX. V. O homo, tu horrendum putares si ore quis diceret: Ego non credo in christum, sed credo in diabolum. Et tamen magis horrendum est hoc opere dicere, quam ore. quantum opera efficaciora sunt verbis! O miser, times a diabolo obsideri in corpore: et non times peccando te totum in anima et corpore diabolo dare et in diabolum ire.

⁴ De Santis. De Exalt. s. Crucis. s. III. B. O utinam moderni homines adverterent, quot calamitates, quot miserias et labores ac infirmitates et mortes incurrimus pro transgressione peccati et resipiscerent a peccatis. Si enim pro uno peccato inobedientie sic deus homines punivit: quid erit pro multis peccatis actualibus?

⁵ U. o. s. II. E. O quam liberalis fuit christus in cruce, ut sibi nil retinuerit. Nam Petro dedit ecclesiam. Joanni matrem. patri animam. latroni paradisum. crucifixoribus vestimenta. iude temporalia. Joseph et Nicodemo corpus ad sepeliendum. nobis omnibus corpus et sanguinem ac animam in precium redemptionis. et hec ad deitatem in cibum in eucharistia.

⁶ U. o. De ss. Trinit s. II. C. Propter certam veritatem fidei. Nam deus cum sit summa veritas, non potest velle ut homo aliud credat, quam veritatem realem. Aug. Deus non potest esse testis, nec remunerator falsitatis. et ideo illam fidem debuit dare hominibus, que verissima est, sc. fidem sancte trinitatis. et illam in presenti per miraculorum testimonia confirmare atque in futuro remunerare. Ideirco Richardus de tri. li. 1. c. 2. et Aug. di. Nihil certius et firmitus tenetur, quam quod constanti fide apprehenditur. utimur namque in confirmatione fidei signis pro argumentis, prodigiis pro experimentis. Utinam attenderent iudei et pagani, quanta securitate pro hac parte ad divinum iudicium poterimus accedere: imo cum omni confidentia deo dicere poterimus: Domine, si error est, a teipso decepti sumus. Nam ista nobis tantis signis et prodigiis confirmata sunt et talibus, que nonnisi per te fieri possunt. Hec. Rich. ubi supra.

⁷ U. o. De s. Anna s. III. B—D.

VIII.

¹ De Sanctis. De s. Stephano R. s. II. Nam dicit Sapiens. Eccli. XXII. ca. Tres species odit anima mea, inquit, videlicet pauperem superbum, divitem mendacem et senem fatuum. Nimirum his in talibus servire non est ad profectum, sed potius ad detrimentum. quia superbus pauper non habet unde servo satisfaciatur. et dives mendax que promittit, non implet. senexque fatuus servitia non compensat et sine causa servum verberat. Sic spiritualiter carni serviens pauperi superbo servit. Nam caro cum sit pauper adeo quod oportet eam aliunde mendicare omnia pro suo victu et vestitu, sc. panem et vinum a terra, vestes ab ovibus, calciamenta a brutis. Et tamen superbit. quia preciosius indui vult quam sua domina, s. anima, sc. de scarleto, de purpura, cum anima misera manens non induitur virtutum ornatu. Item caro lautius vivere vult et epulari et non curat de anima pascenda verbo dei. et sic est superba, cum sit pauperrima. Item qui servit mundo, servit diviti mendaci. quia mundus abundans diuitiis s. temporalibus mendacio decipit cum in morte omnia aufert et nil nobiscum ducere sinit. beatitudinem promittit et tamen fallaces diuitias dat, quibus ad damnationem illaqueat. I. Tim. VI. . . Denique qui servit diabolo, servit seni fatuo. Nam diabolus senex reputatur, inquantum a principio mundi est factus et est fatuus propter maliciam, quia voluntarie et obstinata mente odit summum bonum s. deum. Bern.

² De Tempore, p. estiv. s. XXXVII. N. Merito charitas luci vel lumini comparatur, quia sicut lux pulcrificat et reddit formosa, quecumque pulcra sunt (Nam quantumcumque pulcra imago vel pulcra cledoniam et preciosi lapides, si ponantur in tenebris, non videntur pulcritudine informata, sed solum in luce actualiter informante), ita quecumque virtutes pulcre, ut castitas, mititas, pietas . . . non sunt formosa sed informia sine luce caritatis.

³ U. o. P. Videmus enim, quod musce non insident olle fermenti ad ignem. Item mures vel glires non audent invadere ardentem lampadem, ut oleum ebibant: sed cum fuerit extincta, ebibunt. Sic demones non audent invadere cor hominis charitate accensum, sed extincta charitate non timent invadere homines bona facientes de genere.

⁴ De Sanctis. De s. Nicolao s. III. H.

⁵ Stellarium, lib. I. p. III. s. 3. Sicut quippe in vere, quando

philomena canit dulciter, consuevit ros celestis descendere : ita cum hec celestis philomena videlicet Gabriel cantum illum mellifluum, videlicet Ave, gratia plena, cecinit : dei filius e celo in uterum virginis descendit.

⁶ Quadrag. p. I. s. XXII. G. Huiusmodi exemplum idcirco inserui ut dormitans populus in sermone post prandium expergiscatur ad audiendum tali consolatione. — U. o. p. II. s. XXII. U. Pro exemplo consolatorio ad excitandum dormientes nota, quod . . .

⁷ De Tempore, p. hyem. s. IX. V. Sed quoniam exempla simplicioribus magis prosunt et plus memorie commendantur : ideo ad hec ostendenda describimus hic exemplum, quod . . .

⁸ De Sanctis. Prologus. Legendas quoque abbreviatas inscripsi, quo ad ea que videntur pulciora : ut illis in promptu hic habitis, sarcinas placeat librorum evitare.

⁹ De Sanctis. De s. Stephano R. s. I. F—G.

¹⁰ U. o. In Inventionem s. Clauis, s. I. G. Legitur in evangelio Nicodemi, quod sc. cum Adam infirmaretur, Seth, filius eius, portas paradisi adiit et oleum ligni misericordie quo corpus perungeret (patris) pro recipienda sanitate postulavit. Cui apparens Michael angelus ait. Noli laborare et flere pro hoc oleo, quia habere non poteris nisi quando completi fuerint quinque millia quingenti anni. Legitur autem alibi, quod tunc dedit sibi angelus tria grana ligni vetiti, prout etiam Lyra super Joann. V. recitat. Rediens ergo et patrem mortuum inveniens, hec grana super tumulum patris plantavit. Indeque ortus sunt tres virgule, que postea in unam arborem coniuncte creverunt in arborem magnam.

¹¹ U. o. Sed hec Apocripha sunt quamvis historice narrari possint, quia non derogant fidei.

¹² U. o. Sancta christi crux multipliciter dicitur fore inventa pro temporum varietate. Primo nempe inventa fuit a Seth filio Ade, ut legitur in evangelio Nicodemi.

IX.

¹ SZILÁDY, i. m. 62—63. l.

² De Sanctis. De s. Stephano R. s. I.

³ Cap. II.

⁴ C. XXXV. Geycha vero divino premonitus oraculo, anno dominice incarnationis 969. quemadmodum in Legenda beati

Stephani regis scriptum est, genuit s. Stephanum regem. A Kupa-lázadásról v. ö. c. XXXVI.

⁵ De Sanctis, i. h. F.

⁶ U. o. G—H.

⁷ U. o. J.

⁸ SCHWANDTNER, Scriptor. Rer. Hung. 1765. Tom. II. pag. 5—8, 17, 20, 24—25.

⁹ M. FLORIANUS, Hist. Hung. Fontes dom. Vol. I. pag. 32—70. V. ö. például:

I. PELBÁRT: Interim, cum ipsa ducis uxor iam propinqua foret partui, apparuit illi beatus Stephanus protomartyr habitu levitico ornatus, qui dixit illi: Confide mulier in domino et esto certa, quia filium paries cui primo in hac gente corona debetur et regnum; nomenque meum, inquit, illi imponas. Admirans mulier ait: Quis es domine? Ego sum, inquit, protomartyr Stephanus pro Christo passus. Et disparuit. Nascitur interea predictus a deo revelatus filius, quem sanctus Adalbertus natum Strigonii baptisavit et Stephanum nominavit. . . Quod magnum est ratione mysterii. Quia Stephanus corona interpretatur, ut significetur eius coronatio tam in terris, quam in celis etc.

SCHWANDTNER: Non est autem silentio prætereundum . . . etiam uxorem eius, iam partui propinquam eiusmodi divinitus consolatione affectam. Apparuit illi Beatus Levita et protomartyr Stephanus, Levitici habitus insignibus ornatus, ita eam compellans: confide mulier in Domino et certa esto, te filium parituram, cui primo huius gentis et regnum et corona debetur. Tu vero illi nomen impones meum. Cum autem femina non sine admiratione seiscitaretur ex eo, quisnam aut esset aut vocaretur, sic respondit: Ego sum Stephanus protomartyr, qui primus pro Christi nomine martyrum obvi; iis dictis disparuit. Nascitur itaque, ut prædictum erat, filius Principi. . . Eum vero Beatus et Deo dilectus Episcopus Adalbertus baptizavit; et nomen Stephani ei impositum est, non sine nutu et consilio Dei, ut nos quidem persuasum habeamus. Stephanus enim latine coronam significat. Et illum Deus voluit tum regni temporarii, tum futuræ beatitudinis redimere corona ut vita et gloria perfruatur sempiterna, etc.

M. FLORIANUS: Nec hoc silentio prætereundum est, quod ut omnis ambiguitas tolleretur de medio ne forte predictæ visioni solius viri parum uideretur inesse fidei, uxorem eius iam propinquantem

partui tali uoluit uisione divina gratia consolari. apparuit namque illi beatus leuita et prothomartyr stephanus, leuitici habitus ornatus insignibus, qui eam alloqui taliter cepit: confide in domino mulier, et certa esto, quia filium paries, cui primo in hac gente corona debetur et regnum. meumque nomen illi imponas. cui cum admirans mulier responderet: quis es domine, uel quo nomine nuncuparis? ego sum inquit stephanus prothomartyr, qui primus pro christi nomine martyrium pertuli. quo disparuit, etc.

II. PELB. i. h. G—H A szász követtségéről: Et anno quarto post patris obitum . . . misit rhomam presulem Anastasium ad sanctissimum papam petens, ut paternam benedictionem conferret, episcopatus sm quod iam ordinauerat, confirmaret et regio diademate ipsum roboraret . . . Eodem tempore dux polonorum, cum suis fidem christi amplexus, miserat iam antea ad papam pro consimili causa. Cui papa coronam egregii operis parari iam fecerat et mittere decreverat. Ecce autem nocte precedente pape astitit per visum angelus dni dicens: Crastina die ignote gentis nuncii ad te venient, qui suo duci regiam coronam postulabunt, hanc ergo coronam preparatam illorum duci largiaris, quia sibi pro sue vite sancte meritis debetur cum regni gloria. Cumque die illa presul Anastasius ad conspectum pape intrasset: Auditis cunctis bonis que deus per beatum stephanum in conuersione tante multitudinis operatus fuerat: Papa gauisus cuncta postulata concessit et illam coronam iuxta quod angelus premonuerat, donauit. Insuper crucem ante regem ferendam velut in signum apostolatus misit dicens: Ego sum(a) apostolicus. Ille vero merito chri apostolus, per quem tantum populum chrus ad se conuertit, etc.

M. FLORIANUS. Quarto post patris obitum anno . . . eundem astricum presulem, qui alio nomine anastasius dictus est, ad limina sanctorum apostolorum misit, quo nouelle christianitati exorte in partibus pannonie largam benedictionem porrigeret . . . regio etiam dignaretur ipsum diademate roborare . . . eodem forte tempore misca poloniorum dux christianam cum suis amplexus fidem, missis ad romane sedis antistitem nuntiis . . . regio postulauerat diademate redimiri, cuius petitioni annuens papa, coronam egregii operis parari iam fecerat . . . prefixa itaque die, qua parata iam corona poloniorum duci mittenda erat, nocte que precedebat, pape per uisum domini nuntius astitit, cui et dixit: crastina die, prima diei hora ignote gentis nuntios ad te uenturos esse cognoveris, qui suo

duci coronam a te regiam . . . flagitabunt. coronam ergo quam preparari fecisti, eorum duci prout peteret cures sine cunctatione largiri. sibi enim eam cum regni gloria pro vite sue meritis scito deberi. iuxta igitur huius uisionis modum prescripta sequentis diei hora presul ascricus ad papam pervenit. qui officium iniunctum sibi prudenter exequens, et sancti ducis gesta referens ordine, ab apostolica sede que premisimus insignia postulauit. indicans eum dignum fore tali honore, et dignitate, qui plures gentes per dei adiutorium sibi subiugasset, et multos infideles per suam potenciam ad dominum conuertisset. quibus auditis ualde gauisus romanus pontifex, cuncta prout fuerant postulata, benigne concessit. crucem insuper ante regem ferendam uelut in signum apostolatus misit. ego inquiens sum apostolicus, ille vero merito christi apostolus, per quem tantum sibi populum christus conuertit, etc. III. Pelbárt, u. o. J. v. ö. M. Flor. pag. 54—55. C. VIII. n. 18.

¹⁰ SCHWANDTNER, Script. Rer. Hung. vol. II. pag. 32—38.

¹¹ De Sanctis. De s. Emerico. s. I. G—K.

¹² V. ö. SCHWANDTNER, id. m. pag. 34—36, 33—34, 36, 36—37.

¹³ I. m. Vol. I. pag. 129—139. V. ö. PRAY Dissertationes etc. 1774. pag. 87—100.

¹⁴ V. ö. pl. a bevezetést: PELBÁRT, i. h. G. Legitur de eo, quod dum orationis causa secreto cum uno tantum famulo ecclesiam sancti Georgii wesprimiensem intrasset, ibique in oratione, quid acceptabilius posset deo offerre pertractaret corde, subito ingenti lumine totum ecclesie edificium circumfulsit. In quo vox divina de supernis insonuit dicens: Preclara est virginitas, virginitatem mentis et corporis a te exigo. Hanc offer, in hoc persta proposito. Ipse vero de se non presumens, sed in deo, mox ait: Domine deus, universitatis inspector, etc.

Codex Lunaanacensis: Contigit autem, (ut) nocte quadam orationis causa secreto, uno tantum contentus famulo, vetustissimam et antiquissimam, que in Vesprimii civitate ad honorem preciosissimi Christi martyris Georgii fabricata est, intrasset ecclesiam, ibique orationi vacando, cum quid acceptabilius (deo) offeret, penes se tractaret, subito lumen cum ingenti claritate totum ecclesiæ circumfulsit edificium. In quo vox divina in supernis sic insonuit: Preclara est virginitas, virginitatem mentis et corporis a te exigo. Hanc offer, in hoc persta proposito. Ille autem non de se presumens,

sed ad gratiam . . . confugiens, ait: Domine deus, universitatis inspector, etc.

¹⁵ De Sanctis. De s. Ladislao, s. I. G.

¹⁶ U. o. H.

¹⁷ U. o. s. II. J.

¹⁸ U. o. s. IV. G.

¹⁹ *Acta SS.* Jun. T. V. p. 317. c. squ.

²⁰ KATONA, Hist. Crit. Reg. Hung. Tom. II. pag. 549, 673, 678, 698, 705—707. V. ö. *Acta SS.* Hungariæ. Tyrnaviæ, 1745. pag. 338—344.

²¹ De Sanctis. De s. Ladisl. s. I. G. PELBÁRTNÁL: Post hec cum latrunculi bissonorum irrupissent confinia Hungarie et viros ac mulieres abduxissent captivos, ipse rex beatus cum exercitu insequens pervenit in solitudinem magnam, nec habebant quod manducarent. Videns ergo suos fame periclitari, avulsus ab eis seorsum in oratione se prostravit, ut deus, qui manna paraverat in deserto filiis Israel, populum christianum non sineret fama perire. Surgens ab oratione cum reverteretur ad castra exercitus: ecce grex cervorum et bubalorum ei obviavit et cum eodem simul in medium exercitus, deposita feritate convenit, etc.

Acta SS. Post hæc latrunculi Bissonorum confinia Hungarorum irruerunt et illinc viros et mulieres abduxerunt. Quos ipse cum exercitu suo persequens, venit in solitudinem magnam, nec habebant, quod manducarent. Et dum fame periclitaretur exercitus, avulsus est ipse ab eis seorsum et in oratione prostratus, implorabat misericordiam Dei, ut qui quondam filios Israel manna de coelo pluens, paverat, Christianum populum fame perire non sineret. Quumque ab oratione surgens, reverteretur, ecce grex cervorum et bubalorum obviavit ei et cum ipso simul in medium exercitum, deposita feritate, convenit, etc. I. h. pag. 318.

²² PRAY, Vita s. Elisabethæ Viduæ. 1770. pag. 1—2. Credibile est eum ex Sanctæ Viduæ Legenda, quæ tum apud Hungaros usu erat, id accepisse, cum . . . verbis hæc præmittat: sic enim de ea legitur, qua phrasi . . . Pelbartus Legendam solet indicare.

²³ PRAY, u. o. pag. 34—35.

²⁴ Feltűnőleg, e kedves epizódot még a «Legendæ SS. regni Hungariæ lombardica historia non contentæ» című, 1498-ban Budán kiadott gyűjteményben sem találjuk meg, valamint a bélpoklosnak feszületté történt átváltozását sem (Pelb. De Stis. De s. Eli-

sabetha V. s. I. K.). Különösen a rózsák történetét a magyar legendáriumok közül csak az Érdi-kódex legendája adja elő, de ez is Pelbárt nyomán. V. ö. Tolbý, Magyar Szentek Legendái. Carth. Névt. 122—123. l. és Dychewseges zent Ersebeth Azzonnak Innepeerol, 1852. Sz. Istv. Társ. 3—4. l.

²⁵ De Sanctis. De s. Elisabetha, s. I. K.

²⁶ Lib. IV. c. 1.

²⁷ *Magy. Szent. LL.* Carth. Névt. VIII. l.

X.

¹ De Tempore, p. hyem. s. XLV. O.

² Stellarium, lib. XII. p. II. art. 1.

³ De Sanctis. De Transfiguratione Domini, s. IV. E.

⁴ V. ö. De Sanctis. In Circumcisione Domini, s. III. K.

⁵ Quadrag. p. II. s. XXXVIII. T.

⁶ Quadrag. p. I. s. XXII.

⁷ U. o. p. II. s. XXII. U.

⁸ De Sanctis. Pro Inventione s. Crucis s. II. H. Cum enim quidam vir bonus cum uxore sua sancte et pacifice viveret, diabolus invidens immisit eis tentationes, ut suspenderent se. Cumque essent ambo nimis tristes, alter ab altera causas tristitie inquirens, respondit vir, quia vellet se suspendere. Et illa similiter in hoc tentari se dixit. Aptatis ergo laqueis, quibus suspenderent se, ait mulier: O domine bibamus prius unum haustum de illo vino bono, quod habemus in cellario: ut levius moriamur. Placuit viro. Et allato vino signavit crucis signo et biberunt: et omnis tentatio diaboli aufugit ab eis, adeo, quod cogitaverunt pro toto mundo se hoc nolle facere.

⁹ Stellarium, lib. VI. p. II. art. 2.

¹⁰ De Tempore, p. estiv. s. LIX. O. Unde carnales homines faciunt sicut fabulose narratur, quod porcus a leone, animalium rege, invitatus ad convivium nobile: interrogavit, si in illa mensa essent scena lutea et stercorisata, quibus volutaretur, et dicto, quod non, venire noluit.

¹¹ Quadrag. p. II. s. VI. C. Sicut exemplum legitur li. Kilil. de lupo penitente in cuculla monachali et veniam petente ab ovibus et bobus de preda facta. cui pepercerunt et gavisii sunt: sed postea lupo ubicunque solitarium pecus reperiebat, devorabat dicens: Non

possum mendicare, nec laborare, ergo vivere de preda oportet. sed homines occiderunt illum.

¹² U. o. L. Pro exemplo consolatorio ad excitandum dormientes, nota quod homo qui nimis sollicitus est de mundialibus, peccat saltem venialiter et ideo faciente deo fraudabitur spe. Contingit enim sibi, ut fabulose narratur de quadam puella, que nimis sollicita fuit ut traderetur nuptui: propter quod sepe etiam de hoc somniabat. Cumque ollam lacte plenam ad forum duxisset, ut venderet et resedisset, cogitavit quod de precio lactis calceos pulchros emeret, quibus se posset ostentare, ut viro placeret in matrimonium. in hac cogitatione obdormivit et vidit in somnis calceos sibi pulchros emptos, quos cum conaretur ad pedes trahere, ecce lac totum in olla calcaneo eliso repente perfudit et excitata flere cepit, quod et lac et precium perdidit, nec calceos habere potuit; sed verberari demeruit.

¹³ De Sanctis. De s. Marco, B—D.

¹⁴ U. o. Pro s. Joanne Ev. s. IV. C. Est autem aquila inter alia nobili et precipua nobilitate generosum animal, propter quam congruenter significat Joannem . . . Prima est: quia aquila habet in solis visu lympiditatem. Nam secundum Dionysium ol. c. cele. hierarch. Aquila irreverberatis oculis respicit rotam solis. sec. autem Isid. etiam pullos suos radiis solis obicit. et quos viderit fixam tenere aciem, fovet et nutrit. quos vero flectere intuitum viderit, tamquam degeneres et adulterinos abiicit. Sic Joannes divinitatem, que lux est inaccessibilis, intuitus est pre ceteris. Aug. supra Joann. Animalia per que alii evangeliste designantur, in terra gradiuntur. At vero Joannes velut aquila volat super nubila infirmitatis humane. et lucem divine veritatis firmissimis oculis intuetur. Hec ille, etc.

XI.

¹ De Sanctis. De s. Joanne s. I.

² U. o. De s. Philippo et Jacobo s. IV. G.

³ Stellar. lib. II. p. II. art. 2. c. 3. Sed hoc verum esse putes non necessario.

⁴ De Sanctis. Pro Innocentibus s. IV. F.

⁵ U. o. Quid ergo charissimi est, quod multi vestrum hodie exercent vanas *trufas* in mutuis verberibus? etc.

⁶ De Sanctis. Commune int. Pascha et Pentec. s. IV. G. Si

tibi daret rex magnus unam *schubam* suam . . . pro maiori dono et gloria existimares, quam si talem daret tibi rusticus.—De Tempore, p. pasch. s. XL. T. «suba» (subam).

⁷ De Sanctis, pars I. végén. V. ö. «Feria quinta magna», Quadrag. p. I. s. L. Az említett «feria sexta magna»-t Hain meg is kérdőjelezi, mint érthetlent Repertor Bibl. 1838. Vol. II. p. II. pag. 51. n. 12553.

⁸ De Tempore, s. XLIV. etc.

⁹ U. o. p. est. s. XVII. T.

¹⁰ Quadrag. p. II. s. XXX. K.

¹¹ De Sanctis. De s. Thoma s. IV. C. Etiam CYGANI se per suam fidem meliores iudicant, ut dicere solent. Preter fidem, inquit, cyganicam non est melior, quam hungarica vel romana, etc.

¹² U. o. Pro Inventione s. Crucis s. II. H.

¹³ SZILÁDY, i. m. 79. l.

Párhuzamos idézetek.

Hom. II. II. 87 skk.

ἦ ῥ'τε ἔθνεα εἴσι μελίσσάων ἀδινάων,
πέτρης ἐκ γλαφυρῆς αἰεὶ νέον ἐρχομενάων·
βοτρυδὸν δὲ πέτονται ἐπ' ἀνθεσιν εἰαρινοῖσιν·
αἱ μὲν τ' ἐνθα ὄλις πεποτήσεται, αἱ δὲ τε ἐνθα·
ὥς τῶν ἔθνεα πολλὰ νεῶν ἄπο καὶ Κλισιάων
ἡϊόνος προπάροιθε βαθείης ἐστιγόνωντο
ἰλαδὸν εἰς ἀγορην.

Verg. Aen. VI. 706. skk.

Hunc circum innumeræ genter populique volabant ;
ac velut in pratibus ubi apes æstate serena
floribus insidunt variis et candida circum
lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.

Arany Buda halála X. ének. 66. és 67. verszak :

Mint ha ki méheshez közelít távunna
Szállingani egyes bogarat lát onnan,
Azután mind sűrűbb a repesők rajja,
Czikázik a tánca, és zümmög a zaja ;
Bong a tele kaptár ; ki-be a nyíláson
Sok ezer fényes hát hentereg egymáson ;
Úgy hemzseg az ember sűrje, zajossa,
A mint közeledik Etele várossa.

GRÓSZ JAKAB.

RACINE IFJUSÁGA.

I.

La Ferté-Milon és Beauvais.

Páristól nem messze, Aisne-départementban, lejtős domb tetején ősrégi vár romjai látszanak. A romok aljában, gyönyörű kertek s árnyas fák között házsorok fehérlenek, melyek mintegy emeletekben ereszkednek a tekervényes Ourcq keskeny, de regényes völgyébe. La Ferté-Milon házai ezek, mely, kicsinységének tudatában, békés lakosaival oltalmat keresve simult a várhegy oldalához. A siető utas gyorsan halad el a szerény városka mellett; de az irodalom barátai gyakran zarándokolnak oda, mert ott olvasható régi anyakönyv elsárgult levelén e reszkető kézírás: *Le vingt-deuxième décembre mil six cent trente-neuf fut baptisé Jean Racine, fils de Jean Racine procureur, et de Jeanne Sconin, tenu sur les fonts par M. Pierre Sconin commissaire, et Marie des Moulins.* (Signé) Colletet.» ¹⁾

Ez ugyan nem valamely magasrangú hatalmas főurnak a keresztlevele; de mennyi dicsőség környezi ez egyszerű nevet és mennyi illustrissimus és serenissimus borult homályba mellette!

La Ferté-Milon úgyszólván csak Racine óta létezik. La Ferté-Milon a költő szülőföldje és Racine La Ferté-Milonnak minden dicsősége. A békés lakók nem törődnek a hatalmas várurakkal, kik ott századokon át garázdálkodtak; míglén Richelieu hajthatatlan karja, Isten büntetése gyanánt, nehezült reájok. De büszkeséggel mutogatják a költő szülőházát. Egyszerű egy emeletes kölak. Márványtábla hirdeti, hogy ott ringatták a nagy költő bölcsőjét. ²⁾ És a költő gyermeki szeretettel csüggött szülőföldjén. Szép vidékének képe mélyen vésődött be szívébe. Gyermekait odaküldé nővéréhez, kihez igazi testvéri szeretettel ragaszkodott, és a mikor

¹⁾ Oeuvres I. 174. v. — Ez a keresztlevél ellene mond Racine legtöbb életírójának, a kik szerint a költő atyja *contrôleur du grenier à sel*, nagyatyja pedig *procureur du roi aux eaux et forêts* volt.

²⁾ Bizonyossággal csak annyit mondhatni, hogy ez a ház Sconin Péteré, Racine anyai nagyatyjáé volt. De nem lehetetlen, hogy Seonin vejével lakott s hogy a költő csakugyan e házban született.

csak teheté, maga is ellátogatott szülővárosába, mert Petőfi szavai «minden régi kedves helyet bejárt», és a letűnt ifjúkor emlékei újra föléledtek lelkében.

La Ferté-Milon a Racine-család régi lakóhelye. A költő dédapja kir. adószedő volt. Érdemeiért a király nemességre emelte. Czimérében a patkány és hattyú diszlett (a patkányt később a költő elhagyta). Nagyapja a Des Moulins, és apja a Sconin családba házasodott, mi által La Ferté-Milon legjobb polgári családjaival jutottak rokonságba. A költő édes anyja, egy gyenge alkatú nő, még 1641-ben január hóban halt meg, életet adva egy leánykának, kit Máriának kereszteltek. Az apa nem sokára mostohát hozott a házhoz. De három hóval rá a kérlelhetetlen halál őt magát ragadá el családi köréből, 1643 febr. 6-án, és a két gyermek apátlan anyátlan árva lőn.

Racine apja szomoru anyagi viszonyok között élhetett. Összes hagyatéka a hivatal volt, melyet Vol János, második feleségének atyja, 350 livresért vett meg. Ez összeg a fenforgó adósság törlesztésére sem volt elegendő. Az árváknak és az özvegynek semmi sem jutott. És különös, hogy azontúl mit sem hallani e mostoháról. Racine maga sohasem említi leveleiben és fia, Lajos, Emlékirataiban nagyapjának második házasságáról végképpen megfeledkezik. Ugy látszik, hogy a mostoha elhagyta a gyermekeket és soha sem törődött többé velők.

De azért a két árva nem maradt elhagyatva. Nagyszülőik még éltek és megosztzkodtak a gyermekeken. Racine János házához fogadá a fiut, Sconin Péter pedig csecsemő unokáját, Mariskát. És ha a két árva nem részesülhetett is édesanyjai pótolhatatlan nevelésben, a nagyszülők mindkettőjüknek nagy szeretettel viselték gondját. A nagyszülőknek még több gyermekök volt a háznál és a két árva nem sokára a sok bácsinak és néninek kedvenczévé lőn. De kivált a nagymama volt az, a ki teljes szívvel-lélekkel csüggött jóképű unokáján, és a költő teljes életében a legnagyobb hálával emlékezett meg szeretetéről. A jó öreg asszony volt második anyja, és Racine nem is hívta máskép soha. Őszinte ragaszkodásának jelét látjuk azon levelekben, melyeket nagyanyjának betegsége és halála alkalmával intézett nővéréhez. «Ha van egy kis időm, írja *) Port-Royalba megyek anyámhoz. Nagyön-nagyon beteg s úgy

*) Oeuvres VI. (Levél 1663. július 23-ról.)

látszik, hogy nem fog többé fölgyógyulni. Ki sem mondhatom, hogy mennyire fájjalom; hisz a világ legháládatlanabb teremtésének kellene lennem, ha anyámat nem szeretném, a ki oly jó vala irányomban, a ki még saját gyermekeinél is jobban gondozott engemet. Épp úgy szeretett téged is, noha nem volt alkalma, hogy szeretetét irántad kimutassa». «Bármily szomorú vagyok, írja egy másik levélben, ¹⁾ kötelességem tudatni veled ama nagy veszteséget, mely bennünket jó anyánk elhalálózásával ért. Tudom, hogy nagy szomorúság fog el e hírre, jóllehet régóta nem láttad volt őt. Kérlek, ajánld a nagyapa (Sconin Péter) imáiba. Most már senkink sincsen nagypánkon kívül; ő lesz a mi apánk és anyánk. Kérnünk kell az Istent, hogy sokáig tartsa meg nekünk őt. . .»

A kis Racine tehát gyermekkora legnagyobb részét nagyszülői házánál, gyöngéd felügyeletök alatt tölté. Akkor tanult írni, olvasni, számolni; de hogy kinek köszönheté alapismereteit, nem tudjuk.

Nemsokára azonban ismét nagy változás állott be életében. Nagyatya meghalt 1649-ben szeptember havában. A kis Racinet ekkor vagy kevéssel ezután elküldik Beauvaisbe a collegiumba ²⁾; özvegy nagyanyja pedig Ágnes leányához (kit a kolostorban Szent Thekla nővérnek neveztek) vonul vissza a Port-Royal des Champs apátságba; 1652-ben május havában már ott találjuk. ³⁾

A kis Racine tehát a beauvaisi collegiumban tanult, mely ez időtájt, virágzó intézet vala, a mennyiben több száz tanuló látogatta. A költő kitörülhetetlen emléket vitt magával Beauvaisből: egy sebhelyet a balszeme fölött, melyet a Fronde-polgárháboru idejében két pártra szakadt iskolásfiuk harczában nyert. De tanáraitól, tanulásáról s haladásáról, fájdalom, mitsem tudunk. Azonban kétségtelennek látszik egyrészt az, hogy a beauvaisi collegium akkortájtban a Port-Royal barátjai kezében vala, másrészt pedig az, hogy a kis Racine szép haladást tehetett az intézetben, mivel már 1655-ben a Port-Royal des Champs iskolába fölvehetőnek találták. Minthogy pedig Port-Royal a költő vallás-erkölcsi és

¹⁾ Oeuvres VI. (Levél 1663. augusztus 13-ról. A nagyanya aug. 12-én halt meg.)

²⁾ Össze nem tévesztendő a híres párisi Collège de Beauvaisvel, melynek Boileau is tanítványa volt, és a melyben Racine Lajos, a költő fia, is tanult Rollin igazgatása alatt.

³⁾ Sainte-Beuve, *Port-Royal* VI. 85,

szellemi életére döntőleg hatott volt, azért itt rövid történetére, főképpen pædagogiai jelentőségére, mulhatatlanul ki kell terjeszkednünk.

II.

Port-Royal.

Port-Royal vagyis inkább Port-Royal des Champs apátsága, Chevreuse közelében, Versailles-tól nem messze, még 1204-ben keletkezett. III. Honorius pápa (1223) nagy privilegiumokkal ruházta föl és megengedte, hogy oda világi nők is visszavonulhassanak.

Az idők folyamában, de kiváltképpen a reformáció századában, a szerzetes rendek erkölcei általában meglazultak volt és az apácák is nagyon kifogás alá eső életet éltek. Történt pedig 1602-ben, hogy Port-Royal des Champs egy tizenegy éves leánykát tett fejedelemasszonyává.*) E gyöngye leánykában bámulatra méltó erős lélek lakott. Tizenhét éves korában megkezdé az apátság reformját. A jó példa és a fejedelemasszony tapintatos, szelid eljárása sikerhez vezettek. Egyszerű életmód, szigorú erkölcs, honosodott meg a kolostorban. Port-Royal des Champs az apátságok mintaképe lön és Arnauld Angelika neve országos hírre emelkedett. Az ország minden részéből Port-Royalba zarándokoltak az apácák, hogy ott a jó rendet megtanulják. Magát Angelikát több kolostorba meghívták, hogy a reformot saját tekintélyével vigye keresztül. De Port-Royal des Champs mocsáros, egészségtelen helyen feküdt, azért az öreg asszony, Angelika anyja, 24 ezer livresért házat vett Párizsban a faubourg Saint-Jacques-ban, s az apácák 1626-ban ide költöztek. Az új otthon Port-Royal de Paris nevet kapott.

Azonban az apácák elköltözése Port-Royal des Champs-t sem szüntette meg. A misemondó káplánnak magányában nem sokára több nagytudományú, egyházi és világi férfiú osztozott. Legtekintélyesebb vala közülök az ú. n. solitaires szellemi feje, Duvergier de Hauzanne, Saint-Cyran apátja. Társai közül, kik kisebb-nagyobb időközökben csatlakoztak volt hozzá, megemlítendők:

*) Arnauld Angelika vala ez, a ki 1591 szeptember 8-án született. Kolostorba lépett 1599 szeptember 2. s fogadalmat tett 1600 október 29. Meghalt 1661 augusztusban, épp akkor, midőn Port-Royal nagy üldöztetésnek volt kitéve. (Fontaine I. 6, II. 205.)

Lancelot Claudius ¹⁾ és Nicole, ²⁾ továbbá Angelikának rokonai és testvérei Le Maître Antal, ³⁾ Le Maître de Séricourt, ⁴⁾ Le Maître de Sacy, ⁵⁾ a nagy Arnauld ⁶⁾ és Arnauld d'Andilly. ⁷⁾

¹⁾ Lancelot született 1615 körül Párisban. Nagy buzgalommal tanulta az egyházi atyákat, sajnálva, hogy már nincsenek Szent Chrysostomosok, Ambrosiusok, Augustinusok. Ekkor vevé hírét Saint-Cyran példás életének, azonnal fölkereste és 1638 január 20. belépett Port-Royalba, hogy osztozzék vele a vezeklő életben. Lancelot Port-Royalnak és Racinenek legkiválóbb tanára lőn. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Meghalt számkivetésben Bretagneban 1695 ápril 15. (Fontaine II. 488.)

²⁾ Nicole, korának jeles moralistája, nagy műveltsége dacára sem tudott elfogulatlan lenni: ferde felfogása volt Sokrates és Descartes bölcsesletéről, elítélte a drámaírókat s általában a költészetet.

³⁾ Le Maître Antal, ügyvéd s szónoki tehetség. Szül. 1608 május 2. Visszavonulása Port-Royalba (1638 január 10.) általános feltűnést keltett. Meghalt 1658 november 4.

⁴⁾ Le Maître de Séricourt (1611—1650) katona vala s szintén 1638-ban lépett Port-Royalba.

⁵⁾ Le Maître de Sacy (1613—1684) kellemes költői kedély. Főműve a bibliának francia fordítása. Port-Royal feldulása alkalmával (1661-től) bujdosni volt kénytelen. Az öreg Vitarné, ugyanaz, a kinél már 1638-ban is menedéket talált La Ferté-Milonban, ismét elrejté őt Singlinnel együtt Párisban (a Faubourg Saint-Marceauban). Singlin ott meg is halt 1664. ápril 17. Sacy ekkor kénytelen volt másfelé menekülni, de nyomára jöttek; 1666. május 14. elfogták és a Bastilleba zárták. Csak két év múlva szabadult ki.

⁶⁾ Dr. Arnauld Antal, vagyis a nagy Arnauld, Port-Royal legkiválóbb embere. Hatalmas tehetség, kitűnő író. Művei 42 negyedrényi kötetet tesznek, többnyire polemikus munkák. Port-Royalba 1641-ben vonult. A jezsuitákkal 1643-ban gyült meg a baja, midőn *De la frequente communion* című híres munkáját kiadta. Azóta a jezsuiták nem nyugodtak. Új meg új vádakkal léptek föl ellene, míg végre Arnauld bujdosóvá lőn 1656-ban. Született 1612-ben febr. 6. Párizsban s meghalt számkivetésben Brüsszelben 1694. aug. 8. Titokban temették el, nehogy a jezsuiták megzavarják örök nyugalma s kiassák csontjait, mint a Janseniuséit. — A nagy Arnauld a *kis iskolák* lelke vala. Port-Royal minden tankönyvén meglátszik férfias keze. A híres *Grammaire générale et raisonnée* cz. művet Lancelot úgy szerkeszté, hogy a nagy Arnauld elé kérdéseket tűzött és a tanítás alkalmával felöltő nehézségeit mondta el, melyekre emez megfelelt. Így keletkezett a *La Logique de Port-Royal ou l'Art de Penser* cz. mű (Nicole szerkesztésében), mely Aristotelessel szemben Descartes tanát merte az iskolába bevinni. A jezsuiták, az egyetem mind Descartes ellenei voltak.

⁷⁾ Arnauld d'Andilly (1588—1674) neje halála után 1645. vagy 1646. vonult vissza Port-Royalba.

Mind e tudós férfiak szigorú erkölcsi életet éltek és nagy vezeklésnek adták át magokat. De nem munkátlan bűnbánatnak. Egy részök az apátság anyagi ügyeivel foglalkozott: művelé a földet, szárítgatta a mocsarakat, javítgatta a házat, egészségesebbé, lakhatóbbá tette. A másik, tehetségesebb részök, Saint-Cyran példáján lelkesedve, az ifjúság nevelésének szentelé idejét és alapját veté meg az ú. n. *kis iskoláknak* (Petites Écoles).

De e kis iskolák alighogy megnyitak, már is bezárattak. A hatalmas Richelieu, Saint-Cyran személyes ellensége, felhasználva a jezsuiták alaptalan vádjait, Vincennes várába zárattja az érdemes férfiút; ¹⁾ barátait pedig a Port-Royal des Champs csendes magányából elűzeti. Ekkor történt, hogy Lancelot Claudius La Ferté-Milonban, tanítványának, Vitart Miklósnak szülőinél keresett és talált menedékhelyet. Nemsokára Port-Royalnak néhány más üldözöttje is szíves fogadtatást talált Vitart vendégszerető házában. Ezek Singlin, Le Maître Antal és Le Maître de Séricourt valának.²⁾

Port-Royal férfiai közel egy esztendőt töltöttek a Vitart családnál, melylyel bizonyára már régibb idő óta barátságban élhettek.³⁾ Midőn végre az ellenök támasztott vihar kissé lecsendesedett, 1639. aug. havában, elbúcsúztak La Ferté-Milontól. Távozásuk napja gyásznapi volt az egész vidékre, annyira megszerették őket ottan. De kivált a Vitart, a Des Moulins és a Racine családok azok, melyeket teljesen megnyertek Port-Royalnak. úgy hogy e családok tagjai egymásután követték őket a magányba.⁴⁾

¹⁾ Duvergier de Hauzanne, Saint-Cyran apátja, 1581. szül. Bayonneban. Az ifjúság nevelésének egyik leglelkesebb bajnoka. Richelieu 1638. júl. 14. záratta el s ő még börtönében is tanított. Börtönéből csak 1643 febr. 6. (Richelieu halála után) szabadult ki, hogy néhány hónapra rá (1643 okt. 11.) örök nyugalomra térhessen hányatott élete után.

²⁾ Lancelot, *Memoires. . . sur Saint-Cyran*, 42. — Fontaine I. 86. 96. Ellenben La Roque, a Racine-család ivadéka, azt hiszi, hogy e remeték Chartreuse de Bourg-Fontaineben laktak s hogy csak bejártak Vitartékhoz. (La Roque 19—20.)

³⁾ Mutatja ezt az a körülmény is, hogy midőn 1638 október 12. a Vitart családban Antal született, a fin keresztszülei: Sconin Péter és Arnauld Katalin, a Le Maître testvéreknek (Vitart-ék vendégeinek) anyja, vala.

⁴⁾ a) Desmoulins Zsuzsanna özvegyiségre jutván, már régebben élt Port-Royal-ban, 1625. fogadalmat tett és azon időben, a melyről szó van

A *kis iskolák* újra föléledtek és 1646-ban új szervezetet nyertek. Saint-Cyran sírba szállott, de szelleme élt és irányt adott Port-Royal nevelésének. A nagy Arnauld hatalmas lelke lebegett fölötté s bár a kis iskolák rövid életűek voltak, pædagogiai elveik, tanítási módszerük- és könyveik-, de kiváltképpen tanítóik jellemes és tehetségénél fogva tisztelt helyet vívtak ki a pædagogia történetében.

Hogy a *kis iskolák* szelleméről is kellő fogalmunk legyen, röviden összefoglalom Port-Royal pædagogijának főbb elveit.

A gyermeknevelés a keresztény ember legméltóbb foglalkozása.¹⁾

A jó nevelés a család boldogságának, az egyház és állam javának forrása, ellenben a rossz nevelés minden bűnnek és bajnak kútfeje.²⁾

Elengedhetetlen föltételül kívánták, hogy a szülő teljesen reájok bízza gyermekét.³⁾ És minthogy nem minden gyermek alkalmas a tudomány művelésére, tanítványait gondos megfigyelés alapján

pinczester vala. — *b)* Desmoulins Claudia, Zsuzsanna nővére, férjével, három leányával és két fiával, 1639. vonult Port-Royalba. Vitart haláláig (1641.) vitte Port-Royal mezei gazdaságát. Neje később Párisba ment, bábaaszony lett és férjes leánya házában lakott a faubourg Saint-Marceau-ban. Ott rejtette el Singlint és Le Maître de Sacyt. (L. 7. lap 5. jegyz.) — *c)* Desmoulins Mária, Racine nagyanyja, az előbbiek nővére, — *d)* Ágnes leányát (Agnès de Sainte-Thécle) követé. Racine Ágnes talán még 1639-ben 12 éves korában lépett Port-Royalba. Fogadalmat tett 1648-ban, 1690-ben fejedelemasszony lett, meghalt 1700-ban

Semmi sem természetesebb tehát, mint hogy a kis Racine is Port-Royalba kerül a kis iskolákba. Bizonyára nagyanyja kérésére, sürgetésére vették föl, még mielőtt a kellő kort elérte volna. Mesterei azok a művelt kegyes üldözöttek lettek, a kik mint sorsának geniusai élete hajnala előtt jelentek meg La Ferté-Milonban. De pár hóval hamarább távoztak el, mielőtt napvilágot látott volna az a gyermek, kinek teljes életére, jellemére oly döntő befolyással voltak.

¹⁾ Saint-Cyran méltatlankodással említi, hogy a társadalom a nevelőséget, a tanítói állást lenézi.

²⁾ Szigoruan elítélték a szülőket, kik gyermekeik nevelését elhanyagolják, és magasztalva említik azokat, kik az ifjúság nevelésének szentelik életüket.

³⁾ Madame de Maintenon szintén félti növendékeit a szülők rossz befolyásától. A Saint-Cyran nevelt leánygyermekek évharmadonként csakis egyszer és akkor is legföljebb egy rövid félórára láthatták szülőiket.

válogatták össze. A választásnál azonban nem annyira a gyermek természetes képessége, mint inkább a gyermekben rejlő «erény-magvak» voltak döntők.

Főszúlyt fektettek a keresztény-erkölcsi nevelésre, a szív művelésére. Az értelem fejlesztésére is törekedtek, de nem tudóst, hanem keresztény embert akartak nevelni. Fájdalom, a test nevelésével, edzésével nem igen gondoltak. Szerintök a test a szenvedély, a bűn kútforrása; ellenség az, melyet fékezni kell s legyőzni. ¹⁾

A klasszikus nyelvek művelésére nagy gondot fordítottak. Az írók megválasztásában szigorúan jártak el és a görög és latin könyvekben a szabadabb helyeket kitörölték. Azonban megesett rajtok, hogy Terentiust is olvastatták, mely következetlenséget Racine később szemére is lobbantotta tanárainak. ²⁾

Az anyanyelvet tanulmány tárgyává tették és a klasszikus írókat francia nyelven magyarázták. Merész újítás és figyelemre méltó reform volt ez.

Gyakorlati szabályaik komoly, tapasztalt, szerető tanítókra vallanak. Itt csak a legfőbbek felsorolására szorítkozom: Mindenek előtt jó példát kell mutatni a gyermeknek. A tanítónak azon kell lennie, hogy a tanuló bizalmát, szeretetét megnyerje; ezt pedig szelid s igazán atyai eljárása által érheti el. A gyermek hibáit, gyengéit türelemmel nézze; s minél gyöngébbek, tökéletlenebbek, annál nagyobb szeretettel viseltessék irántok, nehogy elcsüggedjenek. Inkább kérőleg hasson, mint parancsszóval; mert a tanító túlszigorú tekintete, hatalmaskodó viselete elriasztja a gyermeket. A tanítónak tudnia kell a gyermek szívéhez szólani, felfogásához leereszkedni, hogyha magához akarja emelni. A rossztól szüntelenül óvni kell «a kis lelkeket». A tanító szigorúan vizsgálja meg, vajjon nem ő-e az oka a tanítványaiban észlelt hibáknak. Mielőtt a gyermeket megbüntetné, imádkozzék, nehogy haragja vagy indulata elragadjja. Eleinte jel által figyelmeztesse a gyermeket, azután

¹⁾ A klasszikus ókor tanulmányozásával több gondot kezdtek fordítani a test nevelésére. Rabelais és Montaigne a XVI., Locke a XVII., Rousseau a XVIII., Hufeland a XIX. században hathatósan sürgették a testgyakorlatot és diadalra emelték az ókor emez igaz mondását: *Mens sana in corpore sano*. — Különben Lancelot, mint a Conti hercegek nevelője, minden reggel nagy sétákat tett tanítványaival. (Fontaine II. 479.)

²⁾ Oeuvres IV. 281—282.

következzék a dorgálás és csak a legvégső esetekben a testi büntetés. Általában ezt tartották: *parler peu, beaucoup tolérer, prier davantage*.

Ily szellemben nevelték a kis Racine-t Port-Royal kis iskoláiban és hasonló szellemben nevelték az apácák a leánygyermekeket Port-Royal de Parisban. És kik voltak Racine tanárai? «Nem voltak azok közönséges emberek», mondja Racine maga Port-Royal «Rövid történeté»-ben. «Elég annyit mondani, hogy egyikök a hírneves Nicole vala; a másik ugyanaz a Lancelot, a kinek az Új Görög és Latin Nyelvtanokat köszönhetjük, melyek *Méthodes de Port-Royal* név alatt oly ismeretessékké váltak.»¹⁾ Nicole Racinet latinra és a humaniorákra tanítá; Lancelot, a nagynevű hellenista, a görög nyelvre és mennyiségtanra.

De úgy látszik, hogy a kis Racine legkedveltebb tanárai a lelkes Le Maître és a szelídlelkű Hamon valának. Teljes szívvel-lélekkel ragaszkodott hozzájuk.

Le Maître különös előszeretettel viselkedett a fiatal árva iránt, *édes fiának* nevezte, a ki viszont őt *édes apjának* szólította. És Racine, Port-Royal Eliacinje, később mégis mint Joas kegyetlenül neki ront a szent helynek, mely kebelére fogadá, dajkája, új otthona vala. És éppen a ki őt legjobban szerette, Le Maître iránt tanusította felindulásában a legnagyobb hálátlanságot: a boldogultnak emlékét sem hagyta pihenten. De mint sírhatott későbbi éveiben, ha szeme elé került Le Maîtrenek ama kedves levélkéje, melyet bujdosó tanára 1656. márcz. 21. rejtékhelyéből Bourg-Fontaineból írt «pour le petit Racine à Port-Royal». «Isten veled kedves fiam, írá, szerezsd mindig apádat, a mint ő téged szeret». ²⁾ Tudjuk, hogy Racine maga a tanárai iránt elkövetett háladatlanságot élete legcsúnyább tetteinek tartotta. ³⁾ És később annyira megbánta hibáját, hogy alig merjük ezért szemrehányással illetni.

¹⁾ Érdekes latin nyelvtanának egy megjegyzése: «Több dolgot elhagytam, mert kevésbé fontosnak találtam. Megemlékeztem Quintilianus bölcs tanácsáról, hogy t. i. az ügyes grammatikus tudományának egy része abban áll, tudni, hogy vannak dolgok, a melyek nem érdemesek a tanításra s tanulásra».

²⁾ Oeuvres VI. 371—2.: «Bonjour, mon cher fils. Aimez toujours votre papa, comme il vous aime».

³⁾ Lásd alább a X. fejezetet.

Le Maître és Port-Royal többi tanára a jezsuiták által támasztott viharok alkalmával bujdosni voltak kénytelenek. ¹⁾ Racine hihetleg Port-Royalban maradhatott rokonaival, vagy Vaumurier várában tanult a fiatal Chevreuse herczeggel ²⁾ Lancelot vezetése alatt. Igen valószínű, hogy Racine ez időtájt a kegyeslelkű Hamon tanítványa is volt. A szeretetreméltó orvos annyira megnyerte a fiatal ember szívét, hogy Racine még halálos ágyán is megemlékezett róla s azt kívánta, hogy e nemes ember lábaihoz temessék.

Természetes, hogy a tehetséges és szorgalmas Racine Port-Royal kitűnő tanárainak vezetése alatt nagy haladást tett a tudományokban. Tankönyveibe és olvasó könyveibe írott jegyzetei, valamint fönmaradt írásbeli gyakorlatai, fordítási kísérletei és

¹⁾ Port-Royal, illetve a nagy Arnauld és a jezsuiták közötti ellenségeskedés 1641-ben új lángra lobbant (l. 238. 6. jegyz.). A jezsuiták a vitát a római szék elé vitték s kívánták, hogy Arnauldnak «*De la Fréquente communion*» cz. könyve elítéltséék. Nem érték czélt. Erre a legaljasabb vádakkal léptek föl és Port-Royal apáczáit sem kimélték: elvetemülteknek, vallástalanoknak és erkölcsteleneknek nevezvén őket, kik a szentségekben nem hisznek. Pascal 11-ik és 16-ik levelében indignatióval szól e vádokról. De a jezsuiták még tovább mentek. Arnauld-t államellenes törekvésekkel vádolták és a kormányt és az ifjú király szívét is elfogulttá tették Port-Royal irányában, mert a látszat csakugyan ez ellen vallott. A Fronde véres polgárháborúja után ugyanis sok elégtelen, megtört lelkű avagy kegyvesztett főúr s magas rangú nő Port-Royal csendes magányába vonult vissza, vagy oda látogatott gyakrabban, mint pl. Gondy Retz bibornok, La Rochefoucauld és a jezsuiták ellenfele Pascal. Némelyek külön épületeket emeltek maguk és barátjaik részére Port-Royal területén. Ott éltek többek közt: Liancourt herczeg feleségével; Guimené (szül. Rohan Anna) herczegnő, Gonzago Mária-Lujza, a későbbi lengyel királyné; Sablé marquise, Conti herczeg és nővére a hírneves Longueville herczegné stb. A jezsuiták által támasztott vihar 1656-ban tört ki. A szerzeteseket szétkergették, a kis iskolákat (a jezsuita intézetek versenytársait) feloszlatták és a tanulókat haza küldték.

²⁾ Luynes herczegnő, a híres Chevreuse herczeg anyja, férjével Port-Royal mellé akart vonulni. Szomszédságában építé tehát Vaumurier várát (és az apácák részére szép hálótermet is). De mielőtt az épületek elkészültek volna, a herczegnő meghalt. Az ifjú Chevreuse herczeg, Lancelot tanítványa, Racine barátja és minden időben jóakarója lön. Racine Lajos, e barátságról szólva, Quintilianus szavait idézi: «Az ifjúkorban kötött barátság csak az élettel együtt végződik».

egyéb füzetei komoly törekvésre, érett gondolkodásra s világos főre vallanak. ¹⁾

De hogy Racine valamennyi franczia költő közül, Chénier Andor mellett, legközvetlenebbül meríthetett a görög klasszikusok forrásából, azt Lancelot Claudiusnak köszönheté. E nagytudományú férfiú megkedveltette vele a görög irodalmat, és az ifjú Racine főkép a görög tragikusok műveibe mélyed el. Legnagyobb örömét abban lelte, ha az apátság gyönyörű erdeiben bolyonghatott: Sophokles- vagy Euripidesszel kezében. ²⁾ Egy alkalommal Heliodorosnak «*Les Amours de Théagène et de Chariclée*» cz. görög regénye került kezébe. ³⁾ Mohó érdeklődéssel olvassa. Lancelot meglepí és a könyvet a tűzbe veti. Racine új példányt szerez, mely hasonló sorsban részesül. Racine nem mond le a regényről, a kíváncsiság bántja, egy harmadik példányt szerez. Hihetetlen gyorsasággal megtanulja az egész regényt, azután maga adja át tanárának e szavakkal: «Most már elégetheti ezt is». Hallgatással mellőztük volna e csekélységnek látszó esetet, az ifjú Racine gyermekes magaviseletét, ha az egész emberre oly jellemző nem volna. Az ifjú Racine bámulatos emlékező tehetségén kívül, ízlését árulja el. Természetesnek találjuk, hogy a szerelemnek jövőndő költője Heliodoros érzelgős historiája iránt oly legyőzhetetlen kíváncsisággal viselkedett. Másrészt látjuk, hogy az ifjú Port-Royal szigorú nevelése daczára kapva-kap a tiltott gyümölcsön. Érezzük, hogy emancipációjának órája közeledik. Magaviselete, eljárása rendkívüli szívósságra, mondhatnók daczra, ironikus sőt maliciózus hajlamra vall.

És ilyennek fogjuk ismerni a nagy költőt, az embert is. A mihez fog, teljes szívvel-lélekkel neki adja magát; szófogadó, békés, majdnem női szelidségű természete mellett izgékony, heves és daczos. Főlindulása első perczében gúnyra, sértésre, személyeskedésre hajlandó; de az indulat lecsillapultával őszinte megbánásá-

¹⁾ Oeuvres VI. — *Brouillons et extraits faits presque à la sortie du collège de 1655 à 1658.* Kézirat a Bibliothèque nationale-ban. *La Rochefoucauld-Liancourt* V. VI. köt. A kézirat számos javításai mutatják, hogy Racine fáradsalmasan tanulta az írói mesterséget.

²⁾ Boileau, Perraulthoz írott nagy levelében (1700) ezeket mondja: «*Ce sont Sophocle et Euripide qui ont formé Racine.*»

³⁾ Heliodoros a negyedik században élt és állítólag e műve miatt elveszté püspöki székét.

ban minden lehető megtesz, hogy kiengesztelje, a kiket megsértett. És e mellett Port-Royal mély vallásos érzést tett állandóvá szívében. Ifjúsága könnyelműsége ragadja, de jellemének alaptulajdonsága, a komolyság, újra visszatér, hitének éltető melege is újra fellobban. Port-Royal minden tekintetben kitörölhetetlen jegyet nyomott Racine jellemére, erkölcsi és szellemi életére.

Racine 1658-ban került Párisba. De mielőtt oda követnők, első költői kísérleteiről kell megemlékeznünk. Racine Port-Royalban latinul és francziául verselt. Érdekesek e zsengek, az ifjú múzsának első megszólamlása; de sem eredetiség, sem költőiség nem jellemzi ez első kísérleteit. Latin versei jobbak franczia verseinél; amazokat nagy költők mintái nyomán, ezeket tanárainak gyöngye versei alapján írta. ¹⁾ Port-Royalban készült versei általában mély vallásos érzelmre vallanak.

Figyelemre legméltóbb költeményei a következők:

1. Az *Ad Christum* cz. elegia, mely 1656-ban készült, midőn a kis iskolák tanítóit és tanulóit a jezsuiták vádaskodása alapján Port-Royalból elűzték. Pascal ekkor írta halhatatlan röpiratát *«Les Lettres provinciales»*, a kis Racine pedig panaszos dalát, melyben a gonoszoknak tanárain és iskoláján elkövetett méltatlanságát mondja el és a magas egetől békét és derült napokat kér. Mintha Eszther és Athalia kardalainak előhangját hallanók, melyekben Israel romlása fölött panaszkodnak. ²⁾

2. Az a hét óda, melyekben Port-Royal csendes magányát,

¹⁾ Tanárai ugyanis néha verseléssel is foglalkoztak. Fontaine megőrzé emlékirataiban (I. 87—90) Le Maître de Sacynak egy kedélyes költeményét, melyben édes anyjának a négy különböző színű pénzsacsckóért a maga és testvérei nevében köszönetet mond. Különben vallásos himnuszokat írt és fordított. — Arnauld d'Andilly is verselt, ismeretes az *A la solitude* cz. ódája. Megjelentek e versek egyebekkel vegyesen 1670-ben *Recueil des poésies chrétiennes et diverses* cz. két kötetes gyűjteményben, melyhez Lancelot előszót írt, La Fontaine pedig Conti herczegnek szóló ajánlást.

²⁾ Oeuvres IV. 208—210:

«Hanc tutare domum, quæ per discrimina mille,
Mille per insidias vix superesse potest. . . .
Tu spes sola, Deus, miseræ. . .

. . . .

Quem dabis æterno finem, Rex magne, labori?
Quis dabitur bellis invidiæque modus?

. . . .

természetes szépségeit, virágos rétjeit, árnyas erdőit, a tó tükörét... énekli meg. ¹⁾

3. Mindezeknél kitünőbbek a *Hymnes du Bréviaire romain*; de ezeket Racine későbbi éveiben nemcsak kijavította, hanem újra átdolgozta. ²⁾

III.

P á r i s.

Racine 1658-ban ősszel hagyá el Port-Royalt, hogy Párisban a Collège d'Harcourt-ban a böleselet tanulmányának adja magát. Port-Royal nyugodtan bízhatta növendékét ez intézetre, mert hisz feje ama Fortin Tamás vala, a ki a collegiumban Pascal híres «Levelei» közül többet ki mert nyomatni 1656-ban.

Hogy mint tölté Racine az esztendő a collegiumban, arról mit sem tudunk. Még levele sem maradt abból az időből. Jegyzeteiből azonban látjuk, hogy legnagyobb kedvvel az erkölestant tanulta.³⁾

Hihető, hogy rokonai, a kik oly féltő gonddal nevelték s oly szép reményeket kötöttek hozzá, nem hagyták egészen magára.

(Mintha Athaliában [810—11] e versekre gondolna, midőn így zeng :

«Combien de temps, Seigneur, combien de temps encore
Verrons-nous contre toi les méchants s'élever ?».)

Huc quoque nos quondam tot tempestatibus actos

....

Pacem, summe Deus, pacem te poscimus omnes :

Succedant longis paxque quiesque malis.

Te duce disruptas pertransiit Israel undas :

Hos habitet portus, te duce, vera salus».

¹⁾ *Le Paysage, ou Promenade de Port-Royal-des-Champs.* (Oeuvres IV. 19—43.)

²⁾ Oeuvres IV. 90—137. Corneille az egész breviariumot lefordította. (Oeuvres IX. Régner : les grands écrivains.) Fordítása 1670. jelent meg. A két fordítás sem stílus, sem kifejezés, sem fordulat tekintetében nem hasonlít egymáshoz, egészen különböző jelleműek.

³⁾ Érdekes Racine e jegyzete: *Passio neque virtus est neque vitium* = a szenvedély sem nem erény, sem nem véték. Az egyikhez vagy a másikhoz vezet s' az teszi az embert dramatikus személylyé. «Études littéraires et morales de Racine». (La Rochefoucauld-Liancourt, Oeuvres choisies VI. 61 l. 95 pont.)

Kétségekívül megkérték nagybátyját Vitart Miklóst, Lancelot régi tanítványát, hogy ügyeljen a fiatal emberre. Vitart szívesen fogadta a költőt családjába és Racine sok kellemes napot töltött ottan. ¹⁾ Nemsokára testvéri szeretet fejlődött ki közöttük s a jó viszony egész életükön át tartott. ²⁾ E szeretetreméltó családi körben ismerkedett meg a fiatal Le Vasseur apáttal és a nálánál tizennyolcz évvel idősebb jó La Fontainenel, a ki Château-Thierryből gyakran bejárogatott Párisba. Kellemes víg czimborák voltak. Idejük legnagyobb részét korcsmában töltötték. ³⁾ Ők vezették be az ifju Racinet abba a világba, melyről Port-Royal-ban álmodozott:

*Où tous les jours mille merveilles
Frappent les yeux et les oreilles. ⁴⁾*

Nem sokára testi-lelki barátok lettek mindannyian. La Fontainenel a költészet iránt való kölcsönös szeretet fűzte össze Racinet, míg Le Vasseur úgy látszik gyöngédségével nyeré meg. E fiatal apát mindig szerelemről álmodozott. Majd a Parthénice név alatt megénekelt bájos Lucretiát szerette ⁵⁾; majd egy tizennégy éves mignonne után epedezett; ⁶⁾ sőt még Vitart ifjú feleségének

¹⁾ Vitart Miklós igen tekintélyes családba nősült 1658. elején. Nejét Le Mazier Margitnak hívták. Ennek apja *procureur au Parlement*, testvére pedig *avocat général au Châtelet de Paris, conseiller du Roi* vala. A nő férjét tiz évvel élte túl, meghalt 1693-ban nov. 29-ikén.

²⁾ Mindig egy tető alatt laktak vagy közel egymáshoz. Úgy látszik, hogy Vitart hozta össze Romanet Katalinnal, neje rokonával, a kivel a költő oly boldog házasságban élt. Racine 1683. júl. 8. veszté el e derék rokonát és barátját. Két hóval halála előtt még keresztvíz fölé tartotta Racine második leánykáját.

³⁾ Walckenaer *Histoire de la vie et des ouvrages de Jean La Fontaine*. Páris. 1824. 13 lap. Azonban megjegyzendő, hogy akkor tájban nem voltak a mai kávéházak s hogy az emberek korcsmába jártak, mint ahogy ma kávéházba járnak.

⁴⁾ Költemény Vitart Antalhoz (Vitart Miklós öccséhez) hihetőleg 1656-ból (Oeuvres I. 18.): «Hol mindennap ezer új csoda foglalja el az ember szemét s fülét».

⁵⁾ Racine levelei: (1660-ból); 1661. jan. 26., máj. 27., jun. 2. (Oeuvres VI. 374, 384, 390—96.) De hogy ki volt ama Lucretia, bizonytalan. Racine maga is írt költeményt e Parthénicehez, hihetőleg Uzèsből (Oeuvres IV. 44—48.)

⁶⁾ Racine levele 1661. máj. 27. (Oeuvres VI. 390—96.)

is udvarolgatott¹⁾.) Rossz társaság, veszedelmes példa volt ez Racinera nézve. Ő volt a legfiatalabb a társaságban, melybe bevezették: alkalmazkodni kellett az idősebbekhez. És a multság zajában, a gyönyör közepette megfélekedezett Port-Royal jó tanításáról: rátért arra a sima útra, mely egészen más irányba vezette. . .

A jó Vitart bizonyára sok mindenről nem tudott. Hivatala és családi ügyei elfoglalták és Racine még akkor nem lakott vele egy tető alatt. De mihelyt tisztán fölismerte a helyzetet, a melybe öcsese sodródott, azonnal intézkedett. A jó rokont lelkiismerete is bántotta, a mennyiben zsebe nagyon is könnyen és gyakran megnyílt Racine előtt. Állást teremtett eladósodott öcsésének. És 1660-tól Racinet a Chevreuse-palotában találjuk Vitart mellett, mint Luynes herczeg íródeákját.

Maga Vitart már régibb idő óta kezelte Luynes herczeg javait. 1657-ben Chevreuse herczegnő intendansának és Luynes herczeg (a herczegnő fia) titkárának czimezik. A herczeg szerette, becsülte és inkább barátjának, mint szolgájának tekintette.²⁾ Racinet már Port-Royalból ismerte. Mind hárman Lancelot tanítványai valának. Úgy látszik tehát, hogy Racine alkalmazása nem járt nagy nehézséggel, sőt Luynes herczeg örömmel fogadta Vitart ajánlatát. Racine szép arcza, kellemes modora, engedelkeny természet, műveltsége teljesen megnyeré a fiatal herczeget. Természetesnek találjuk tehát, hogy sokszor hosszan, bizalmasan társalogtak, együtt mulattak, a mit Racine gyakrabban említ leveleiben.³⁾

Racinenak tehát hivatala volt; de úgy látszik, hogy az nem foglalta el minden idejét. Maradt elég ideje mulatságra, meg verselésre is. Barátjaival való viszonya nem szakadt meg, ámbár hihető, hogy most ritkábban lehetett kirugnia. Költői hivatása

¹⁾ U. o. E levélben megírja barátjának, hogy *Mademoiselle* Vitart, már mint *Vitartné* (mert a XVII. században a polgári nők mind *mademoisellek* voltak, még ha férjhez is mentek volt) rémülve kiáltá el magát, midőn olvasta, hogy Le Vasseur *«vízbe veti magát»*. (Le Vasseur ugyanis fürdőbe ment és tréfásan írta e szavakat.) *«Vitartnak feltűnt nejének rémületes felkiáltása s féltékenykedni kezdett, de neje ügyesen másra téríté a társalgást.»*

²⁾ Vitart első gyermekének Luynes herczeg és neje Chevreuse herczegnő, másik gyermekének pedig az ifjú Luynes marquis és jegyese Rohan Anna valának keresztszülei. (Oeuvres I. 177.)

³⁾ Levél 1661 május 27. Oeuvres VI.

azonban mindig jobban és jobban nyilvánult, s 1660-ban valóban nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. Kisebb költeményei, sonettjei, madrigaljai, verses levelei avagy élczes és udvarias verssorokkal átszótt tréfás levelei kézről-kézre jártak. Tetszetek, mert kelle-mesek és bizonyára jobbak valának az akkori szokásos termények-nél. Ez volt akkor a költők rendes fellépése. Neve ismeretes lón, és a fiatal Racinet költő számba kezdték venni.

De a színpad vala a költők ambíciója. Tulajdonképpen költőnek akkortáiban csak a színműíró, első sorban a tragédia-író tartották, másrészt a színmű is volt az egyedüli műfaj, mely némi anyagi jutalommal is járt. Racine is dráma-írói dicsőségről álmodozott. Folyvást jár a színházba és az operába, melyet masináknak neveztek el.¹⁾ Keresi a színészek társaságát és megismerkedik a színésznőkkel is.²⁾

De halljuk magát Racinet. Le Vasseur barátjához intézett levelei, a mellett hogy gyakran visszatérnek a szerelmes apát imádoztjaira, érdekesen adnak számot a költő foglalkozásáról és ez időtájt elért sikereiről. «A sonettet teljesen átdolgoztam», írja 1660-ban.³⁾ «Rá sem fog ismerni és ha érdemesnek tartja, megmutathatja Lucretia kisasszonynak is.» Hihetőleg a Mazarinhez intézett sonetról van szó, melyet az 1659. november havában kötött pyrenei békekötés alkalmából írt.

Port-Royal megrettent, megdöbbsent ez első szárnypróbálgatásnál. Legkedvesebb tanítványa, kit tanárai annyi gonddal neveltek, kihez annyi jogos reményt kötöttek, egy csapásra meghazudtolja tanításukat. Világi költővé lesz s pályáját avval kezdi, hogy Port-Royal ellenfeleit magasztalja. És bekövetkeztek az intések, a szemrehányások minden felől, főképpen nénjétől, Ágnestől. A szégyén Racine nem tudott hová lenni. Port-Royalnak igaza volt. De Racine költő akart lenni. Akkor táiban pedig szokásban volt az országos események megéneklése. Nemes versenynek tartották. A legjobb költemény jutalmat, írója dicsőséget nyert. Maga a jó La Fontaine is belevegyült a versenybe. Racine sem hallgathatott tehát. A Mazarinhez intézett sonett elveszett. De az általa fölidézett

¹⁾ Levele 1661-ből Le Vasseurhoz. (Oeuvres VI. 387—390.)

²⁾ Névszerint Roste és Beauchâteau kisasszonyokkal. Az első a Marais, a másik az Hôtel de Bourgogne színháznak volt tagja.

³⁾ Levél 1660-ból vagy talán még 1659-ből. (Oeuvres VI. 373—4.)

vihar tartós lön; nemcsak hogy le nem csendesedett, hanem dörgeése idővel még erősödött. Port-Royal tudomást szerzett Racine életéről, társaságáról, viselt dolgairól s profán irodalmi munkásságáról.

Mert Racine ez időtájt nagyon szorgalmasan dolgozott. Munkáival azonban nagy zavarban volt. Szerette mások tanácsát kikérni, most meg nem merte verseit senkinek sem mutatni. Vitart és Le Vasseur voltak bizalmas emberei. «De Vitart el van foglalva», írja Le Vasseurnek ¹⁾ «és különben is ritkán képes teljes figyelmét valamely dologra fordítani. Ugy hogy már-már egy vén szolgáló véleményét akartam kikérni verseimre nézve (mint Malherbe tette), midőn észrevettem, hogy az is jansenista . . . és hogy elárulhatna engemet. Az pedig végső romlást hozna reám; ugysis kapok levelet levél után vagyis excommunicatiót excommunicatio után szegény sonettem miatt.» 1660. szept. 5. elkeseredetten ír *Amasie* című színművének sorsáról. «E levél meg fog lepni», írja Le Vasseurnek. «La Roque, a Marais színház befolyásos tagja, első felolvasásnál nagyszerűnek találta művemet, minden sora elbájolta. Azután elkérte a darabot, hogy nyugodtabban megtekinthesse. S íme ítélete». Elveti. «Roste kisasszony²⁾ ugyancsak meg lesz lepetve, mivelhogy a darab nagyon tetszett neki. Vitart úr³⁾ több okot tud vigasztalásul felhozni és nem esik kétségbe. De én, valóban attól tartok, hogy a színészek most csak a gallimathiaszt szeretik, föltéve, hogy nagy szerző írta.⁴⁾ Az óda már kész. Vitart úrnak adtam át, hogy Chapelainnek mutassa.»

Ez óda a *La Nympe de la Seine* ⁵⁾ című költemény. Chapelain pedig az, a kit akkortájtban a Parnassus fejedelmének, a legnagyobb költőnek tartottak. Colbert miniszter bizalmi embere volt. Az ő ajánlatára osztattak ki az írói jutalmak és írói pensiók. Látjuk, hogy Racine jól választja meg embereit; tudja, hogy kihez kell fordulni.

¹⁾ Levele 1660. szept. 13-áról. *La Nympe de la Seine* cz. ódája alkalmából. (Oeuvres VI.)

²⁾ L. 249. lap 2. jegyz.

³⁾ Racine nagybátyja iránt való tiszteletét az által is kifejezte, hogy leveleiben, ha róla szól, mindig úrnak nevezi. (Ez volt a szokás Port-Royalban.)

⁴⁾ Kérdés, vajjon nem a nagy Corneillere czéloz-e?

⁵⁾ Oeuvres IV. 49—64.

«Chapelain, írja Le Vasseurnek,¹⁾ a legnagyobb szívességgel nézte át az ódát, jöllehet beteg volt. Három napig tartotta magánál. Megjegyzéseit írásban tette meg és én nagyon is követtem tanácsát. Vitart úr sohasem volt jobbkedvű, mint éppen e látogatás után . . . Chapelaintól, akaratom ellenére, Perrault Károlyhoz ment. Perrault szintén kedvezően szólt az ódáról. Vitart úr feljegyezte megjegyzéseit s én követtem, egy-pár kivételével, melyekre nézve még magát Apollót sem követném. Perrault azt mondta, hogy az óda tizszerte többet ér színművemnél.²⁾ És most halljad Chapelain szavait. Szó szerint idézem, mint az evangéliom szövegét, a legcsekélyebb változtatás nélkül: «Az óda szép és költői. Van benne több versszak, melyek különbek nem is lehetnek. Ha az általam megjelölt pár hely kijavíttatnék, valóban igen szép költemény válnék belőle». Chapelain nagyon ostromolta Vitart urat, hogy nevezze meg előtte az óda szerzőjét. Leglényegesebb megjegyzése a tritonokról szóló versszakra vonatkozott. A tritonok ugyanis nem éltek folyókban, hanem csakis tengerekben. Az egész versszakot át kelle változtatnom; az pedig annyi nehézséggel járt, hogy inkább szerettem volna, ha a tritonok mindenestől a vízbe fúlnak.»

Ez az óda Racinenek nyomtatásban megjelent legelső műve. Nem remekmű; de több versszaka sikerült s könnyedség és elegancia jellemzi. Egészben véve a mindennapi divatnak hódol. A királyt legnagyobb hódítónak mondja, 1660-ban!³⁾ A Szajna Nymphája pedig boldognak érzi magát, hogy a királyné birodalmában folyhatik.⁴⁾ Azután van az ódában elég csillag, nap, páratlan szépség, Tájo aranya, Indiák kincsei és több efféle, hogy megnyerhette Chapelain és Perrault tetszését.⁵⁾ De általában Racine ódáját

¹⁾ Levél 1660. szept. 13-ikáról. (Oeuvres VI.)

²⁾ Úgy látszik, hogy *Amasier*-ről van szó. Perrault erősen megbírálhatta a darabot, mert Racine az ódát nem akarta bemutatni neki.

³⁾ *Le plus grand conquérant qui soit en l'univers*. De az 1671-ik évi kiadásban e vers így hangzik: *Un roi qui de son nom remplit tout l'univers*.

⁴⁾ *Mais de couler sous votre empire,*

C'est plus que de régner sur l'empire des mers.

⁵⁾ Lám, ha Boileau idején közbe nem lép, Racine Chapelain és Perrault ízlésében és pártfogásuk alatt fejlődött volna tovább. Későn vagy talán soha sem lett volna azzá, a mivé lett. Racine költői pályája úgy is rövid vala. Jó mesterre volt szüksége, hogy, kevés kísérlet után, remekműveket alkothasson.

jobbnak találták mind ama költeménynél, melyek a király házassága alkalmából készültek.¹⁾ Chapelain, a ki Racineban fölismerete a költőt, ajánlá Colbert miniszternek, a miniszter a királynak, és a fiatal költő buzdításul száz louis d'or²⁾ kapott a király nevében. Eme kitüntetés Racine nevét egyszerre ismeretessé tette. De hírneve eljutott Port-Royalba is. Újra ismétlődtek tanárainak, rokonainak intő, figyelmeztető és panaszkodó levelei. A folytonos szemrehányások mind jobban elidegenítették Port-Royaltól.

De kisérjük időrendben.

Az 1661 január 26-iki humoros levele Babylonból van keltezve. A költő ugyanis Chevreuse várában való hivatalos tartózkodását babyloni fogságnak nevezi. «Talán azt várja», írja Le Vasseurnak, aki nem váltotta be azt az ígéretét, hogy Racinet Chevreuseben meglátogatja,³⁾ «hogy megírom, mennyire unatkozom Babylonban, és elrecitálom Jeremias panaszait. Nem teszem, mert nem akarom, hogy sajnáljon, s mert tudom, hogy úgy sem szánna meg. Ellenkezőleg megmutatom, hogy igen is jól töltöm időmet. Eljárogatok a korcsmába kétszer-háromszor is napjában. Parancsokat osztogatok kőmiveseknek, üvegeseeknek és asztalosoknak. Szépecskén engedelmeskednek és a munka után egy kis borraivalót kérnek. A herczeg és pair szobájában lakom. Ez aztán fényűzés, különösen ebben a koldus fészekben! De van ám ártatlanabb mulatságom is, mely talán első tekintetre nem látszik mulatságnak. Élvezem a magányos élet minden gyönyörét. Öt-hat órát kivéve, egész nap egyedül vagyok, csendben, zajtalanul. A szél azonban nem zajtalan, hanem oly nagyokat üt, hogy néha a ház is megrendül belé. De van egy költő ki azt mondja:

«O quam jucundum est recubantem audire susurros
Ventorum, et somnos, imbre juvante, sequi!»⁴⁾

¹⁾ A király mennyegzője 1660. június 3. ment végbe, Párisba való bevonulása augusztus 26. történt.

²⁾ Egy louis d'or körülbelül egy magyar aranyat vagyis tizenegy frankot ért.

³⁾ Oeuvres VI. 384—387.

⁴⁾ Mily kellemes, ágyba dűlve, hallgatni a szelek süvöltését, s az eső zugásánál elszenderülni. — Racine vagy nem emlékezett jól Tibullus soraira, vagy talán csak Port-Royal átídomírtott alakjában ismerte. Az eredeti így hangzik (Tibullus lib. I. eleg. 1.):

Quam juvat immites ventos audire cubantem,
Et dominam tenero detinuisse sinu;

«De hiába, nem tudok hozzászokni a szélhez, megakadályoz az alvásban, oly szörnyű. Azt hiszem, a költő a szelek alatt ama hízelgő zephyreket értette, a melyek

« dibattendo l'ali
Lusingavano il sonno de' mortali.»¹⁾

Verseket olvasgatok és csinálni is próbálgatok. Most éppen Ariosto kalandjait olvasom; és magam sem vagyok kalandok nélkül. Tegnap egy kisasszony sergent-nak nézett Íme, így töltöm időmet Babylonban. Ezek után tehát arra kérem, hogy látogasson meg. . . . Együtt megyünk majd a korcsmába. Önt majd kommisszáriusnak fogják nézni és az egész helység reszketni fog előttünk. . . . Lucrétiát tiszteltetem. Mondja meg neki, hogy legalázatosabb sergentja s szolgálja vagyok. Értse, a hogy neki tetszik.»

E levélből látjuk, hogy Racinenak a hivataloskodás nem igen volt inyére. De viszont a babyloni fogság időt engedett neki elmélkedésre, olvasásra és verselésre. Később ismét egy szindarabról emlékezik: *les Amours d'Ovide*. «A darab tervét», írja Le Vasseurnak,²⁾ «megcsináltam, ismételten átdolgoztam és most immár tökéletességben van előttem. Felhasználtam Beauchâteau kisasszony minden megjegyzését. Ovidius második Juliájának nevezem abban a levélben, melyet tegnap írtam neki.³⁾ Továbbá átolvastam és jegyzetekkel kísérttem hősöm minden munkáját és már néhány verset is írtam.»

Hogy e darabból mi lett, kidolgozta-e, befejezte-e, bizonytalan. De a tárgy megválasztása, Ovidius műveinek gondos tanulmánya ismét elárulja a szerelem későbbi költőjét. És e levél azonfelül pillantást enged a költő műhelyébe. Látjuk irodalmi pályája kezdetétől, mily gondosan gyűjti az anyagot, tervét újra meg újra átdolgozza és csak azután fog az íráshoz. Fia (Emlékirataiban) még azt teszi hozzá, hogy Racine előbb prózában írta meg munkáit.

Aut, gelidas hibernus aquas quum fuderit Auster,
Securum somnos, imbre juvante, sequi!

¹⁾ «Szárnyaikat libegtetve
A halandókat álomba ringatják.»

(Torquato Tasso, Gerusalemme Liberata XIV. 1.)

²⁾ Levele 1661 junius hóról. Oeuvres VI.

³⁾ Lásd: 249. lap 2. jegyz.

Ha ezzel készen volt, a darabot már késznek mondta; annyira könnyen ment neki a versbe szedés.

Azalatt súlyos napok következtek Port-Royalra. Az ifjú király gyóntatója jezsuita volt s ennek az útján rendtársai megnyerték a király szívét. Elfogulttá tették Port-Royal irányában. A jansenistust új eretnekségnek hirdették, államellenes törekvésekkel vádolták. És a látszat mellettük szólott. A prædestináció tana ugyanis a kálvinisták dogmája; a Port-Royalba és közelébe vonúlt főurak és általában Port-Royal barátainak nagy része, a Fronde-háborúban szerepeltek: az elégületlenek, a kegyvesztettek valának. A király mindezt rossz szemmel nézte s mihelyt trónra lépett, azonnal szabadulni akart e veszedelmes szektától.

A király megbízottjai 1661 ápr. 23. megjelentek Port-Royal de Parisban és másnap a Port-Royal des Champsban.¹⁾ Az iskolákat bezárták, a tanulókat s apácza-növendékeket haza küldték és az új fölvételeket megtiltották. Ez az ú. n. «nagy dispersio». A tanárok menekültek és elrejtőztek. A ki idején el nem tűnt, vagy a kit később elfoghattak, a Bastilleba került.²⁾ Jul. 12-ikén új vizsgálat kezdődött, mely szept. 2-ikáig tartott. Az öreg Angelikát halálos ágyán hallgatták ki. Elkezeríték utolsó óráját annak, ki egész életét az erénynek s Port-Royalnak szentelvé. Napról-napra szomorúbb hírek terjedtek s általános volt a fájdalom, a kétségbeesés Port-Royal hívei közt.³⁾

Hát Racine?! Racine, kit Port-Royal nevelt, ki 1656-ban oly megható hangon fejezte ki fájdalmát a tanárain és iskoláján elkövetett méltatlanság miatt, — Port-Royal szerencsétlenségét, úgy látszik, saját fölszabadulásának tekintette. Tanárainak és rokonainak intései tehát annyira elkezeríték, hogy háládatlan lön irántuk. Le Vasseurhoz intézett levelében hideg tréfákat enged meg magának, kegyetlen gúnyt űz az üldözöttek tiszteletreméltó fájdalmából.⁴⁾ És ha nem vesszük is komolyan ama hideg szókat,

¹⁾ Már 1661 márcz. 7. jelent meg egy királyi parancs Retz bíbornok, a Port-Royal barátja ellen. E szerint «mind azok, a kik vele egyetértenek avagy leveleznek, fogsággal és vagyonvesztéssel fenytendőek». Oeuvres VI. 379. (Oeuvres de Retz. Régnier-Feillet: les Grands écrivains.)

²⁾ L. 238. lap 5. és 6. jegyz.

³⁾ Oeuvres IV. 510.

⁴⁾ Levele 1661 jun. haváról. (Oeuvres. VI.) «Singlin már nem ül Szent Agoston trónján, — írja — ,Percutiam pastorem et dispergentur

melyeket úgy könnyedén oda vetett, talán a nélkül, hogy szíve érezte volna: mégis elbámulunk, hogy Racine mily utat tett meg e rövid idő alatt, mily távol van már Port-Royaltól s hogy még mind jobban távolodik.

Ez időben szülővárosába La Ferté-Milonba is gyakrabban ellátogatott, hol számos rokona élt. De úgy látszik, ott sem volt otthon ülő, hanem könnyelmű és kalandozó, a miért nővére, kit gyöngéden szeretett, időről-időre szelid szemrehányásokat tehetett neki. A Port-Royalból vett hírek nem voltak épületesek. Le Vas-seurrol nem lehetett valami kedvező véleményök. La Fontainet ismerték, mert La Ferté-Milonból nősült s ott gyakran megfordult. De éppen azért, mert jól ismerték, nyugtalankodtak rokonuk miatt. Különösen az öreg Sconin, Racine nagyatyja, nem igen szenvedhette költőunokáját. Igaz, hogy az öregnek különös természete volt és Racine el is hanyagolta kissé.

Végre nővére is neheztelni kezdett. Nem írt, haragudott. Pedig a költő teljes szívvel csüggött rajta. Mindenképpen ki akar vele békülni. De maga sem mer írni. Már 1660-ban így kezdte egyik levelét: «El vagyok készülve arra, hogy leveletem, haragodban, melyet még mindig táplálsz irántam, olvasatlanul eltéped». ¹⁾ Azután ismét hallgatott. Végre megjött a várva-várt alkalom. «Vitart unokatestvérem nem sokára La Ferté-Milonba megyen», írja Marinak, ²⁾ «tehát én is küldök tőle levelet. Bár benned is volna annyi jóakarát, s írál nekem, a mikor lehet. De te nem akarsz írni. . . Reméltem, hogy irsz, legalább egyszer minden hónapban. De látom, hogy mindig haragszol. Meg akarsz büntetni azért, hogy, szerinted, elhanyagoltalak, mikor La Ferté-Milonban jártam.

oves gregis'. És a sok barátból alig maradt más, mint Guays és Maurice mester» — t. i. Port-Royal szállítója és szakácsa. — Természetes, hogy Port-Royal történetében egészen más hangon szól e szomorú eseményről. — Ugyancsak e levélben az öreg Vitart néninek, a jó des Moulins Claudiának fájdalmából is gúnyt űz. Korának könnyelműsége, heves természete s gúnyolódó hajlama messze ragadta. Rá sem ismernénk Port-Royal egykori tanítványára. — Később magához tér s nagyanyjának (Vitartné nővérének) halála alkalmából ezt írja Mari nővérének: «Kedves Vitart néni nagy segítségére leszen. Ő nagyon szeret bennünket; ezentúl ő lesz a mi anyánk». (Oeuvres. VI.)

¹⁾ Levele 1660 márcz. 4. Oeuvres VI. •

²⁾ Levele 1661 júl. vagy aug. óról. Oeuvres VI.

Többé nem is megyek oda teljes életemben. Hisz minden látogatásom elidegenedést okozott közöttünk. Nem vagyok e hát e részben a világ legszerencsétlenebb embere, mikor tulajdonképpen csakis a te kedvéért mentem oda. De minek is beszélek neked: te nem feleled el könnyen a haragot. Pedig mindent megtennék, csak hogy kibékítselek. Írd meg, hogy mit kívánsz. És ha csak az kellene, hogy minden héten írjak s hogy esküvel fogadjam, hogy egy pillanatra sem hagylak el, ha majd La Ferté-Milonba megyek (a mit nem sokára meg is teszek), teljes szívemből megfogadnám és megtenném. Aranyos papíron írok neked, remélve, hogy az is hozzájárul a béke létrehozásához. A te leveleidet pedig, még ha a legdurvább papírra írnád is, ép oly szívesen fogadnám, mintha arany betűvel irtad volna. Anyám rosszúl volt és még most sincsen jól. . . Ha majd írsz nekem, ha ugyan megteszed, írd meg, mint vélekedik felőlem a nagypapám s ha vajjon az utolsó látogatásom nem ártott-e nekem, mint az előbbiek. . . . Az Istenre kérlek, írj nekem mielőbb. . . Isten veled kedves nővérem, bocsásd meg eddigi hanyagságomat s hidd el, hogy örökre a tied vagyok.» Utóiratképpen pedig hozzá teszi: «Minden tettemről értesíteni foglak. Csak azt hidd felőlem, a mit magam írok meg.»

E levélből s különösen utóiratából látjuk, hogy Racine költői foglalkozása, de még inkább könnyelmű életmódja miatt egész családjával összeütközött. Pedig Racine szegény ember volt, a költői pálya anyagi jövedelemmel nem kecsegtette. A költők akkor tájban a főurak avagy a király kegyadományyaiból éltek. Nyugtalanok, lelki javáért reszkető rokonai, kik a verselést semmittevének nézték, mindent elkövetnek, hogy a henye életből, a párisi rossz társaságból kiragadják. Pályaválasztásra szorítják. Luynes herczegnél elfoglalt állása sem elég jövedelmező, sem elég biztos nem lehetett. Adóssága Vitarnál nőttön nőtt. És ez adósság nyomta lelkét.

A rokonok az egyházi pálya felé akarják terelni. A Sconinek e pályán szép állásra emelkedtek. Anyai nagybátyját Sconin Antalt befolyásos embernek tartották, a ki maga is hitte, hogy könnyen szerezhetne unokaöccsének valami priorságot vagy apátságot.*)

*) Sconin Antal La Ferté-Milonban született 1608 szept. 27. Egyházi pályára szánta magát s 1628. fogadalmat tett. Tehetségénél fogva gyorsan emelkedett, 1650 szept. 14-ikén a Szt. Genovéfáról címzett káptalan feje

Magához csalogatta Uzèsbe, talán Port-Royalnak és rokonainak unszolására. És Racine engedékenyebbnek bizonyult mintsem remélték. Képzeletében föléledt Port-Royal csendes, erkölcsös élete, szívében fölébredt a vallás érzelme, mely nem is aludt ki sohasem. Viszont érzi, hogy mindent nem áldozhat föl szenvedélyének s azután az apát akkortáiban félig világi, mondhatni irodalmi férfi volt; az egyházi állást tehát a költészet művelésével összeférőnek tartotta. Az apátság, priorság kenyeret, nyugalmat, időt biztosított volna a költőnek. Végre tehát vallásos érzelmének s okoskodásának kölcsönös hatása alatt, talán nem is minden habozás nélkül, engedett a jó rokonok tanácsának, Vitart Miklós és Le Vasseur rábeszéléseinek *) és elfogadta nagybátyja meghívását. Uzèsbe készült.

IV.

U z è s.

Racine 1661 okt. utolsó napjaiban kelt útra. Ez volt egész életében a leghosszabb utazása. Körülbelül két hétig tartott. De alighogy megérkezik Uzèsbe, nagybátyja szíves hajlékába, szemétszívét már is oda fordítja vissza, a honnan jött. Megemlékezik a távolban élő rokonairól, barátairól és nem minden bánkódás nélkül. Szorgalmasan levelez velök és levelei érdekes képét adják uzési életének. Szellemes, udvarias levelek, az szinte barátság és ragaszkodás ömlengései; szép nyelven, gondosan írva. Tolla szabadban mozog ugyan, de az illem határait nem lépi át. Kezdetben írott leveleit világias, enyeltő, pajzán hang jellemzi; gondtalan, derült kedélyre vallanak. A költő jól találja magát a napos ég alatt. A priorságra való kilátás reményében nagy a munkakedve: tanulja az egyházatyákat, de olvassa a költőket is és szorgalmasan versel. Későbbi levelei azonban nyugtalanzkodást, kedvetlenséget, elkeseredést, levertséget tükröznek vissza. A priorságra való

s három évi apátura lön (supérieur général et abbé triennal dans le chapitre général de Sainte-Geneviève). Erélye sok ellenséget szerzett neki s a párisi püspökkel is egyenetlenségbe hozta. A congregatio tehát a három év letelte után szabadulni akarván tőle, Uzès városába küldte. Ellenfelei nem elégedtek meg ezzel, hanem még azután is útjában voltak e derék s tehetséges ember minden törekvésének. Meghalt 1689-ben.

*) Racine levele Le Vasseurhoz 1662 ápr. 30. (Oeuvres VI.)

kilátás reménye mindinkább tünedezik. Derűtsége, munkakedve fogy. Olvas, de nem tud írni. Elfogja az unalom és fölébred benne a vágy a párisi élet, illetőleg a költészet iránt.

De hogy mélyebben pillanthassunk a költő szívébe, halljuk őt magát. Lássuk benyomásait. Közöljük megfigyeléseit, észrevételeit, vallomásait, ígéreteit, a melyekből megtudjuk, hogy Uzèsben való tartózkodása mily jó hatással volt szellemi és erkölcsi életére. Azután áttérünk jóakaró nagybátyjára és a meghíúsult priorság történetére.

«Utazásom szerencsésebb volt, mint sem reméltem», írja La Fontainenek,¹⁾ ki negyven éve daczára a fiatal Racinenal a legbensőbb baráti viszonyban élt. «Két napot töltöttem Lyonban... s két napig utaztam a Rhône folyón,» egészen új fedett hajón. (Az utazást a Rhône folyón veszedelmesnek tartották akkortáiban, «az ördögös Rhônetől mindenki fél,» írja Sévigné.) «Uzès városa magas hegyen, merő sziklán fekszik, úgy hogy a várost a legesősebb időben is száraz lábbal járhatjuk be. A mezőkön mindenfelé olajfákat látunk, melyeken a legszebb olajbogyók díszlenek»... «A napok a képzelhető legszebbek», írja Vitart úrnak.²⁾ «A fák itt oly zöldek még most is, mint nálunk június havában; és ma, a mint a mezőre kimentem, a meleget nagyon alkalmatlannak találtam. Képzeld, milyen lehet nyárban.» — És januárban³⁾: «A legszebb napok, melyeket nektek tavasz nyújt, nem érnek föl azokkal, melyeket itt a tél enged nekünk. És május hava amott fönn sohasem tűnik föl oly kellemesnek, mint itt a január.» A déli természet csodaszerűsége mély hatással van az északi lakóra. Költői kedélyét, képzelődését elbájolta a boldog klíma, mosolygó egével, csillagos éjszakáival, melyeken álmodozva merengett el. Bámulta novemberben a zöld fákat, márcziusban a virágos réteket és a teljes szépségökben diszlő rózsákat; a hosszúra nyúlt őszekeket és a sietve jövő tavaszokat, melyek között a télnek alig jut hely.

A városban politikai egyenetlenség uralkodik. «A józan ész ritka, hűség egyáltalában nincs. A város minden lakosa rossz, érdek minden tettének rugója»...⁴⁾ «Egymás élete ellen törnek

¹⁾ La Fontainehez 1661 nov. 11. (Oeuvres VI.)

²⁾ Vitarthoz 1661 nov. 15. (Oeuvres VI.)

³⁾ Vitarthoz 1662 jan. 17 v. 24. (Oeuvres VI.)

⁴⁾ Le Vasseurhoz 1662 febr. 3. (Oeuvres VI.)

s mintegy szándékosan keresik az akasztófát. Átkozott egy város!»¹⁾ «De irántam előzékenyek nagybátyám iránti tekintetből, .. sőt nagyon is udvariasak, mert itt még jobban járnak a ceremóniák, mint Italiában.»²⁾ «Fölkeresnek, költőnek üdvözlnek odám miatt,»³⁾ «s minthogy tudják, hogy a könyveket nagyon szeretem, mindennap könyvekkel lepnek meg. Némelyek görög, mások másféle könyveket hoznak.»⁴⁾ «Társaságukba hínak. De bár százszor jönnek értem s bár e tekintetben nagyon gyöngéd szívem vagyok, úgy hogy senkitől sem szeretek megtagadni semmit: mégis a megtagadás mellett maradok, nem járok ki s még sehol sem mutattam magamat.»⁵⁾ A város nagyon nyugtalan. «Minde-
nütt csak kommisszariusokat látni. Egyáltalán nem akarok ismerkedni, mert egy barátot szerezve száz ellenségem támadna. Nem engedek tehát hivogatásuknak: *mens immota manet.*»⁶⁾ «És nagybátyám ezt igen jó néven veszi tőlem.»⁷⁾

De e miatt maga is csodálkozik önmagán. «Sohasem hittem volna», írja Vitart úrnak⁸⁾, «hogy képes vagyok visszavonult életre, és ön sem igen várta volna azt tőlem.» «Nincs itt hozzám való ember. *Non homo, sed littus, atque aër et solitudo mera.*»⁹⁾ Képzeltetni, hogy ily viszonyok közt várva várja barátai levelét. Vitart úr «leveleivel két napon át társalog».¹⁰⁾ Le Vasseur levelei kézzől kézre járnak, mintha Languedoc levegőjéhez akarnának hozzászokni.¹¹⁾ De a párisi nyelven írott leveleket más oknál fogva is szereti. Lyontól fogva már nem értette a nép nyelvét és őt sem értették meg. A baj csak nőtt, a mint tovább haladt dél felé. Megírja, hogy mennyi

¹⁾ Vitart úrhoz 1662 jan. 17. (24.) (Oeuvres VI.)

²⁾ Vitarthoz 1661 nov. 15. u. o.

³⁾ Vitarthoz 1662 jan. 17. (24.) u. o.

⁴⁾ Vitarthoz 1662 máj. 16. u. o.

⁵⁾ Le Vasseurhöz 1662 febr. 3. és Vitart úrhoz 1662 máj. 16. (Oeuvres VI.)

⁶⁾ Vitart úrhoz 1662 jan. 17. (24.) [Oeuvres VI.] Vergilius Aeneis IV. 449. «Lelkem rendíthetetlen marad.»

⁷⁾ Vitart úrhoz 1662 máj. 16. (Oeuvres VI.)

⁸⁾ Vitarthoz 1662 jan. 17. (24.) u. o.

⁹⁾ Le Vasseurhöz 1662 febr. 3. (Oeuvres VI.) «Nincs ember mellett, csak a tengerpart, levegő és a szomorú magány.» (Cicero Atticushoz I. k. 18. lev.)

¹⁰⁾ Vitarthoz 1662 jan. 17. (24.) (Oeuvres VI.)

¹¹⁾ Le Vasseurhöz 1661 decz. 26. u. o.

félreértés eredt már ebből. «Azért csak írjon, írjon, kérem, legalább könyörületből», írja Le Vasseur-nek.¹⁾ «Ki vagyok téve annak a veszedelemnek, hogy elfelejtem azt a kevés francziát is, a mit tudok. Mindennap jobban elszokom tőle és nemsokára csak parasztnyelven beszélek majd... Szolgálatot tesz nekem, ha kissé azon nyelven szól hozzám, melyen Párisban beszélnek.»

Kevéssel Uzèsbe való érkezése után Nîmes városába ment. Csodálja az amphitheatrumot, mely roppant kövekből épült. Kifelé nyílt, széles arkádokkal, befelé köröskörül nagy kőülésekkel, melyekről a nép a vadak és gladiatorok küzdelmét nézte.²⁾ «Maga a város szép, folytatja, s nincs mulatság, mely itt föllelhető nem volna :

Suoni, canti, vestir, giuochi, vivande,
Quanto può cor pensar, può chieder bocca.³⁾

«Elmentem megnézni a tűzi játékot...⁴⁾ Kétségkívül nagyon szép volt... De én nem ügyeltem rá eléggé, hogy részletesen leírhatnám. Más látni való foglalt el. Voltak ugyanis körülöttem arcok, melyeket a tűzi játék fénye megvilágított. Meg nem állhattam, hogy ne nézzem és bizonyára ön sem állotta volna meg. Mert nem volt közülük egy sem, a kinek ne mondta volna szívesen:... *Ne fastidias hominem peregrinum inter cultores tuos admittere: invenies religiosum, si te adorari permiseris.*⁵⁾ De én nem is gondolhattam arra. Csak suttymban nézhettem őket; egy tisztelendő úr volt velem, a ki nem szeretett nevetni.

«E pareva, più ch'alcun fosse mai stato,
Di coscienza scrupolosa e schiva.»⁶⁾

Komolynak kellett hát lennem mellette, vagy legalább olyannak tünnöm föl.»

¹⁾ Le Vasseurhöz 1661 decz. 26. u. o.

²⁾ Le Vasseurhöz 1661 nov. 24. u. o.

³⁾ Ariosto *Orlando furioso*, IV. 32. versszak: «Zene, dal, díszruha, játék, lakoma, A mit a szív csak kigondolhat, a száj csak kívánhat.»

⁴⁾ A tűzi játékot a dauphin születésének ünnepére tartották nov. 22-ikén.

⁵⁾ Petronius: *Satyricon* 127: «Ne vonakodjál elfogadni udvarlóiid között az idegent: buzgónak fogod találni, ha megengeded, hogy imádjon.»

⁶⁾ Ariosto: *Orlando fur.* II. 13 versszak: «Szörszálhasogatóbb és szigorúbb lelkiismeretűnek látszik, mint bárki valaha.»

A leányok szépsége volt az első, mi az ifjú Racinenak Uzès táján feltűnt: «Meg nem állhatom», írja La Fontaine-nak,¹⁾ «hogy a vidék szépségeiről egy szót ne szóljak. Sok szépet hallottam róluk Párisban», de az mind semmi a valósághoz képest. «Akármely falusi leány vagy foltozó varga leánya versenyre kelhet szépségre a Fouillouxkkal, a Mennevillekkel²⁾... *Color verus, corpus solidum et succi plenum.*³⁾ De minthogy az első dolog, a mit nekem mondtak, az volt, hogy vigyázzak magamra: nem akarok tovább is szólani róluk, annál kevésbbé, mert... *Domus mea domus orationis.*⁴⁾ Ezért el lehet készülvén arra, hogy e tárgyról egyáltalában nem fogok írni.⁵⁾ Azt mondták nekem: Légy vak! Ha nem tudok is egészen vak lenni, legalább némának kellennem. Mert lássa: rendesnek kellennem a rendesekkel, a mint hogy farkas voltam önnel s a többi farkas komával.»

És annyi szépség közepette nem csodálkoznánk, sőt természetesnek találunk, ha a költő ifjú szíve szerelemre gyuladt volna. De nem. Uzèsben nem érzé azt a szenvedélyt, melynek báját, dühét később oly meghatóan tudta festeni. Erre nézve positiv állítást tesz, a föltevésnek tehát helye nincs. «Tudom, hogy mért nem ír», írja Le Vasseurnek,⁶⁾ «és mért felejtett el. *Amor non talia curat.*⁷⁾ Igen is az foglal el, van róla tudomásom... Hozzám a szerelem nem tér be, jóllehet szükségem volna társaságra. De jobb egyedül maradni, mint sem oly veszedelmes vendéget fogadni. Hanem azért ne vádoljon vadsággal, érzéketlenséggel:

¹⁾ La Fontainehez 1661 nov. 11.

²⁾ A Fouilloux és Menneville kisasszonyok a királyné udvarhölgyei valának. Mind a kettő híres szépség.

³⁾ Terentius, *Eunuch.* II. felv. 4. jel. 318. vers: «Természetes szín, erős és piros pozsgású test».

⁴⁾ «Az én házam imádság háza», t. i. a káptalan, a hol Racine ez időtájban időzött.

⁵⁾ Később visszatér e tárgyra. De lehet, hogy a priorság fölött való kedvetlenségében, vagy mert visszavágyódik szülőföldje tájékára, vagy mert megszokta az arcokat, egészen más szemmel nézi ugyanazokat a szépségeket. «Három vagy négy igazán szép leányt kivéve», írja Le Vasseurnek 1662 máj. 16. (*Oeuvres* VI. 469.), «itt úgy szólván csak nagyon közönséges arcokat látni. A hugenotta lányok még csak szépek; de szép katolikus leány egyáltalában nincs.»

⁶⁾ Le Vasseurlhoz 1662 febr. 3. (*Oeuvres* VI.)

⁷⁾ «A szerelem nem törődik efféle kicsiségekkel.»

« Vous savez bien que les déesses
Ne sont pas toutes des Vénus ;
Et vous savez que les belles, non plus,
Ne sont pas toutes des Lucrèce ! »¹⁾

Később, midőn Le Vasseur vallomásra készíti, még határozottabban nyilatkozik. « Higyje el », írja,²⁾ « ha szívem itt megsebesült volna, naivúl megvallottam volna; de meg sem állhattam volna, hogy el ne mondjam. Hisz tudja, hogy a szív sebei mindig bizalmast kívánnak... és ha ily természetű sebem volna, senkinek nem panasználám, csak önnek. De hála Istennek, még szabad vagyok; és ha most hagynám el e vidéket, szívemet oly sértetlenül vinném el, a mint ide hoztam. De azt elmondom, hogy mily tréfás esetem volt e tekintetben. Van itt egy nagyon szép természetű leány. Nem igen láttam öt-hat lépésnél közelebből s mindig igen szépnek találtam. Arcza élénk, ragyogó szeme nagy és szép fekete, nyaka s a többi, a mit itt eléggé szabadon föltárnak, nagyon szép fehér. Gyöngéd és a hajlamhoz közel eső fogalmam volt róla. De én csak templomban láttam; mert, mint mondtam, eléggé visszavonultan élek, visszavonultabban, mint a mennyire ezt Vitart úr ajánlotta nekem. Végre megakartam tudni, vajjon nem csalódtam-e az ideában, melyet róla alkottam. Igen jó alkalmam nyílt rá. Közeledtem feléje s megszólítám. Nem volt egyéb célom, mint megtudni, hogy mit fog felelni... De mihelyt számat kinyitám és szemben állottam vele, majdnem hogy némán nem maradtam. Arczán holmi foltok látszottak, talán valamely betegség maradványai és én azonnal kiábrándultam. De azért csak megszólítottam és ő igen szelíden és lekötelezőleg válaszolt... Végre is örülök e találkozásnak, mert bizonyos nyugalanság kezdeteitől is megszabadított. És most kissé okszerűbben akarok élni és nem akarom, hogy bármi is elragadjon. »

És nem is ragadta el semmi. Okosabb, komolyabb ember lett belőle. Idejét a tanulásnak, a tudománynak szenteli s szívét a barátság érzelve tölti el. « A jó barátság », írja,³⁾ « a legédesebb a világon, és úgy érzem, hogy az a tudat, hogy szeretnek, a leg-

¹⁾ Jól tudja, hogy az istennők nem mind Vénusok és tudja, hogy a szépek sem mind Lucrétiaák.

²⁾ Le Vasseurhöz 1662 ápr. 30. (Oeuvr. VI.)

³⁾ Le Vasseurhöz 1662 máj. 16. (Oeuvr. VI.)

kegyetlenebb életviszonyok közt is meg tudna vigasztalni.» Teljes mértékben gyakorolta a pogány Senecanak e keresztény maximáját: *Si vis amari, ama.* «Érzem, hogy mennyire ragaszkodom önökhöz (t. i. Vitart úrhoz és Le Vasseurhoz) és el vagyok ragadtatva, hogy oly jó barátok lettek Poignant barátommal.»¹⁾ La Fontainera mindig úgy gondol, mintha együtt volnának, s Párisból való távollétében La Fontaine levelei legjobb vigasztalói.²⁾ Vitart urat ismételten biztosítja hálájáról s igéri, hogy jóra való ember akar lenni. Vitartnéhoz gyöngéden ragaszkodik. Nem tud neki mit írni. Az szeliden korholja és a költő negédes hangon felel:

Que votre colère est charmante,
Belle et généreuse Amarante!

.
Les reproches mêmes sont doux
Venant d'une bouche si chère.³⁾

Fáj neki, hogy La Ferté-Milonbeli rokonai közül egyik-másik megharagudott reá. Úgy látszik, hogy a rokonok irigykednek a költőre. Azt hiszik, hogy Sconin nagybátyjuk gazdag ember, hogy Racine, kedvébe járván neki, magához ragadja vagyonát, vagy hogy nem sokára magas egyházi méltóságokra fog emelkedni általa. «Nagyon el vagyok keseredve», írja nővérének 1662 jan. 3. «hogy unokatestvérem szakított velem ide való utazásom miatt. Látom, hogy ő nekem nem oly jó barátom, mint a milyen én vagyok neki. Ha ő jött volna ide én helyettem, én nem nehezteltem volna reá... Mindezt azért mondom, mert semmit sem gyűlölök annyira, mintha rossz viszonyban kell élnem vele, a kivel mindig oly jól megvoltam... Hisz tudja, hogy én mindenkoron becsültem őt és még most is éppen úgy becsülöm.»

De legnagyobb barátságot érez Le Vasseur iránt. Ő neki mindene. Vele közli szíve minden titkát, keble minden aggodalmát. Sohasem feledkezik meg Lucretiájáról, kit kedves művelt nőnek kell gondolnunk. Verseire Le Vasseur véleményét kéri ki első

¹⁾ Poignant, La Fontaine legjobb barátja, nagyon szerette s mondogatta, hogy örökösévé teszi. Meg is tette, de fájdalom, csak adósságot hagyott. Racine hálából megfizette betegsége és temetése költségeit.

²⁾ La Fontainehez 1661 nov. 11. és 1662 jul. 4. (Oeuvr. VI.)

³⁾ Mily bájos az ön haragja, szép s nagylelkű Amaranthe! . . Még a szemrehányás is édes ily kedves szájból!

sorban. *Les Bains de Vénus* cz. költeményét, melyet Le Vasseur számára írt, nem meri szépnak mondani addig, míg barátja, Lucretiája és néhány más hozzáértő nem nyilatkozott.¹⁾ Társaságát nagyon nélkülözi. «Kár, hogy nincs itt oly emberem, mint ön, írja, «a kinek mindent azonnal megmutathatnék, a mint megírtam.» Le Vasseur vonatkozólag idézi Ciceronak Atticus barátjához intézett következő helyét: *Nihil mihi nunc scito tam deesse, quam hominem eum, quicum omnia quae me ad aliqua afficiunt una communicem, qui me amet, qui sapiat, quicum ego colloquar, nihil fingam, nihil dissimulem, nihil obtegam. Non homo, sed litus, atque aer, et solitudo mera. Tu autem, qui saepissime curam et angorem animi mei sermone et consilio levasti tua, qui mihi in rebus omnibus conscius et omnium meorum sermonum et consiliorum particeps esse solebas, ubinam es?»²⁾ Örül, hogy barátja kibékült apjával.³⁾ És midőn észreveszi, hogy némi felleg támadt Le Vasseur és Vitart úr között, közbe lép és ezeket írja⁴⁾: «Nagyon nyugtalanodom a miatt, hogy az abbéval való viszonyuk meghidegült. Jól-lehet ő mit sem írt, érzem, hogy valami változás állott be közöttük. A dolog végképpen elszomorítana, ha nem tudnám, hogy barátságuk sokkal erősebb, sem hogy az elhidegülés közöttük sokáig megmaradhatna. Mind a ketten eléggé nagylelkűek, hogy azon kicsinységeken túl emelkedjenek, a melyek félreértésre adtak okot. Teljes szívemből kívánom, hogy a jó egyetértés közöttük mielőbb helyreálljon. Értesítsen arról azonnal, mihelyt csak teheti, mert megölne a bánat, ha végszakadásra kerülne a dolog és elmondhatnám Chimènenel: *La moitié de ma vie a mis l'autre au tombeau.*⁵⁾*

¹⁾ Le Vasseurhoz 1662 már. 28. (Oeuvr. VI.)

²⁾ Cicero Atticushoz I. k. 18 l. (Racine némi módosítással idézi): «Tudd meg, hogy most semminek sem érzem annyira hiányát, mint egy oly embernek, a kivel azonnal közölhetném mindazt, a mi engem érint, a ki szeret, a ki okosan gondolkodik, a kivel beszélhetnék teljes őszinteséggel, tettetés nélkül, takargatás nélkül. De itt nincs ily ember mellettem, csak a tengerpart, levegő és a szomorú magány. De te, a ki lelkem gondját és aggodalmát beszéddel és tanácsal megkönnyítéd, te, a kivel minden ügyemet közölni szoktam, mindent megbeszélni és megfontolni, o, hol vagy te?»

³⁾ Le Vasseurhoz 1662 márcz. 21. (Oeuvr. VI.)

⁴⁾ Vitart úrhoz 1662 jul. 25. (Oeuvr. VI.)

⁵⁾ Corneille: *Le Cid* III. 3. jel. «Életem egyik fele eltemette a másikat».

De hiszen önök a végletekig nem fognak menni, mind a ketten nagyon is szelid természetűek.»

Racine önzetlenül szerette barátját. Szegény ember volt, priorsághoz nem tudott jutni; de midőn az Oulchy vagyis inkább Aulchy-le-Château priorságra volt kilátása, azt írja Vitart úrnak, a ki az ő érdekében fáradozott, hogy Le Vasseurrel szemben szívesen lemond igényeiről.¹⁾ «De higgye el», írja Le Vasseur-nek 1662 apr. 30. «ha nekem kedvez a szerencse *urbem quam statuo, vestra est.*²⁾ Vous serez Monsieur l'Abbé ou Monsieur le Prieur.» És mintha a sors elfogadta volna Racine önzestelen ajánlatát, Le Vasseur 1671-ben csakugyan Auchy-le-Château priorja lett és ott halt is meg 1700-ban.

De térjünk át Racine priorságára s nézzük, hogyan alakultak ügyei. Mert hisz a priorság volt üzési útjának, törekvéseinek célpontja. «Nagybátyám igen szívesen fogadott», írja Vitart urnak. «Közvetetlenül maga mellett adott szobát s minthogy sok a dolga, mondotta, hogy kissé könnyíteni fogok rajta.» «Igen okos és ügyes ember, nem annyira szerzetes, mint theologus.»³⁾ «Megkedvelt, «mert nagyon szelíd természetű»⁴⁾ «s azt hiszem, hogy ő az egyedüli családjában, kinek gyöngéd, nagylelkű szíve van. A többi mind igazi paraszt, a nagyapát kivéve, bár őt sem minden részben.»⁵⁾ «Nagybátyám nagyon haragszik, hogy a démissoiret⁶⁾ el nem hoztam; de ez Sconin úr⁷⁾ hibája». «Sürgettem, a mint csak tudtam,» de hiába. «Már Avignonba vitt volna a tonsura végett,... mert most rajta a kinevezés joga. Ha megjön az ideje, majd írok. De ha addig a démissoiret megszerezhetné számomra, nagyon lekötene...»

¹⁾ Levele Vitart úrhoz 1662 jun. 6. (Oeuvr. VI.)

²⁾ Vergilius, Aeneis I. 573. «Tied leszzen a város, melyet alapítok».

³⁾ Vitarthoz 1662 máj. 30.

⁴⁾ Vitarthoz 1661 nov. 11.

⁵⁾ Vitarthoz 1662 jun. 6. De megjegyzendő, hogy Racine haragban írta e sorokat, a mit maga is bevall, ayomban utána téván: «Nem mondanék ennyit, ha haragos nem volnék».

⁶⁾ A *démissoire* vagy helyesebben *dimissoire* írásbeli engedély, mely-nél fogva a püspök beleegyezik, hogy az egyházmegyéjéhez tartozó egyént más püspök szentelhesse föl.

⁷⁾ Hihetőleg az üzési Sconinne testvére, kit Racine D. Cosme néven szokott nevezni és a kiről azt mondja, «hogy az az ember csak azért született, hogy minden ügyét elrontsa». (Levele Vitart úrhoz 1663 jun. 13.)

E napokban azért mégis elmegyünk Avignonba. Nagybátyám könyveket szándékozik venni számomra, mert azt akarja, hogy tanuljak. Magam sem kívánok egyebet... Jó lesz egy kis theológiát tanulnom Szt. Tamásból... De különben is a legszívesebben beleegyezem mind abba, a mit akar.»¹⁾ «Időmet nagybátyámmal, Szt. Tamással és Vergiliussal töltöm. Sok kivonatot készítek theologiai könyvekből s a mellett néhány költőből is. Nagybátyámnak igen jó célja van velem. *De még semmi biztos kilátásom nincsen*, még mindig várom a démissoiret. Nagybátyám azalatt feketebe öltöztetett tetőtől talpig és várva várja az alkalmat, hogy valamit biztosítson számomra. Akkor majd azon leszek, hogy törleszszem adóságom egy részét, ha lehet; mert addig mitsem tehetek.»²⁾

De ügyei nem javúlnak. Néhány hóval később már azt írja, hogy «e helyen nincs remény».³⁾ Ettől fogva kedvetlensége nőttön nő. Egyszerre mégis új reménysugár tűnik föl. Kilátása nyílik az Aulchyle-Château priorságra és Vitart úr fáradozik érdekében, «mindenre hajlandó vagyok, nem törődöm sem fekete sem fehér ruhával; a melyek valaha nyugtalanítottak és melyek miatt ön is (Le Vasseur) meg Vitart úr is korholtak... De addig is itt maradok. Legalább azt nyerem, hogy többet tanulok s hogy önuralomra szoktatom magamat, a mire azelőtt egyáltalában nem voltam képes...» Az alatt Vitartmegküldte a démissoiret; de a priorságra való kilátás csökkent. De ismét új beneficium tűnik fel a láthatáron. D. Cosme járt el ez ügyben, illetve neki kellett volna eljárnia. «Két hónapja, hogy nem irt sem nagybátyámnak, sem nekem.»⁴⁾ Nem tudjuk, hogy miért nem ír és azt sem tudjuk, miként áll az anjoui beneficium ügye.»⁵⁾ Elégedetlenség, elkeseredés fogja el. «Csak könyveim mel-

¹⁾ Vitart úrhoz 1661 nov. 15. (Oeuvr. VI.)

²⁾ Vitarthoz 1662 jan. 17. (24.) u. o.

³⁾ Le Vasseurhöz 1662 ápr. 30. u. o.

⁴⁾ Vitart úrhoz 1662 máj. 16. (Oeuvr. VI.)

⁵⁾ Ez az anjoui beneficium hihetőleg Epinay priorsága, melyet Racine később megkapott, de a melyet, valószínűleg a Bernay családdal folytatott per útján, elveszített volt. Epinay priorsága csakugyan az uzési püspök megyéjében volt s maga Sconin, Racine nagybátyja, bírta 1661-ben. Hogy a költő mikor kapta meg, bizonytalan. Egy 1666 máj. 3. kelt jegyzői iratban Sainte-Madeleine de l'Epinay priorjának neveztetik. 1668 máj. 12. még prior vala (Oeuvr. I. 22. okirat.) De midőn a *Les Plaideurs* cz. darabja színre került, Racine, Olivet és fiának állítása szerint, beneficiumát

lett találók vigaszt», folytatja, «*de a scribendo prorsus abhorret animus.*¹⁾ És nekem még különös okom is van arra, hogy nem tudok írni. Nagy zavarban vagyok ugyanis ügyeim balsikere miatt, és e nyugtalanság minden gondolatomat megöli. Valóban nem tudnék hová lenni, ha önhöz bizalmas nem volna.»

Ily lelki nyugtalanság közepette megszorítja levelezését. Levelei üzleti szint öltének. Minduntalan csak a priorság körül forognak. Az öreg Vitartnének, Racine Ágnesnek, Sainte-Thècle-nek, nem ír. «Mert mit is írnék nekik?» írja Vitart úrnak.²⁾ «Elég, hogy itt kell a hypokritát adnom, minek adjam még párisi leveleimben is? Mert hypokrisisnek nevezem azt, ha az ember leveleiben mindig csak devotióról kénytelen szólni és bűneiért való imádkozását emlegetni. Nem azért mondom, mintha nem férne rám a sok imádság, de szeretném, ha imádkoznának érettem, a nélkül, hogy kénytelen volnék minduntalan kérni őket arra. Ha az Isten megsegít, hogy priorrá leszek, annyit fogok imádkozni másokért, a mennyit én érettem imádkoztak.» A költő nyugtalankodik, panaszkodik, hogy az egyházi pálya kapui oly nehezen nyílnak meg előtte, de talán még boldogtalanabbnak érezte volna magát, ha oly szerzetesek között kellett volna töltenie életét, a milyeneket Uzèsben tanult ismerni. «Szerzeteseink nagyon ostobák», írja Vitarthoz 1662 máj. 30., «sőt mi több, tudatlanságuk mellett sem akarnak tanulni semmit sem. Azért kerülöm őket és undor támadt bennem a barátok munkátlan élete iránt, mely érzelmemet nem is igen tudom titkolni.»

Nagybátyja kiváló ember volt nemcsak családjá tagjai között, hanem a káptalanban is. Gondoskodása unokaöcsese érdekében megható. E jó rokon mindent megpróbál, de mind hiába. A jó öregot e sikertelenség elszomorítja. Neki érdemei vannak az egyház s főképpen a rend iránt. Társai részéről jóakaratot várt, támogatást remélt s rossz akarattal találkozott. Ez fáj a jó öregnek. «Nagybátyám beteg», írja Racine Vitartnak 1662 jun. 6., «és az

elveszíté. Lehet, hogy önként mondott le róla, mert sok kellemetlensége volt miatta. De vannak okiratok, a melyek bizonyítják, hogy Racine 1671 és 1672-ben Saint-Jacques de la Ferté priorja vala és egy 1673 nov. 12. kelt keresztlevelet, mint Saint-Nicolas de Choisis (talán Chézy) priorja irt alá. (Oeuvr. I. 19. okirat.) Magának Boileau-nak is volt beneficiuma.

¹⁾ Cicero Atticushoz II. 6.: «Lelkem irtózik az írástól».

²⁾ 1662. máj. 16.

nagyon érzékenyen hat rám, mert látom, hogy betegsége csak nyugtalankodásából s levertségéből ered. Százféle baja van és az egyik kellemetlenebb a másiknál. Harmincz ezer livrest fizetett már adósság-törlesztés fejében, mióta itt vagyok, és minden nap új adósságok merülnek föl: valóban azt mondhatná az ember, hogy a barátok nem is ismertek más örömet az adósság-csinálásnál; gyönyörűségök telt abban, hogy tönkre teszik a szerzetet. De jól-lehet, hogy nagybátyám halálra dolgozza magát érettök, mindig jobban és jobban tapasztalja, hogy ők rossz akarattal vannak iránta. . . A püspököt éhenkórász emberek zaklatják s ezeknek ad mindent. Nagybátyám már annyira megunt a rendetlenséget, hogy tegnapelőtt minden erővel arra akart bírni, hogy az ő saját beneficiumát vegyem át, ő lemond róla. . . De én nem akarom, nincs is meg kellő korom és nem is vagyok pap. Végre elhatározta, hogy a maga beneficiumát egy világi beneficiumért becsereéli, melyet én kapnék. De nehéz ám ily cserét találni. Mindezekből láthatja, ha vajjon megnyertem-e őt s ha vajjon jóakarattal van-e irántam. Különben elhatározott dolog, hogy e napokban Nimesbe vagy Avignonba visz a tonsura végett, hogy minden eshetőségre készen legyek. . . *) «Ha az ön egyházmegyéjében üresednék meg valami, gondoljon reám. Azonban szívesen beleegyezem, hogy az abbé-nak (t. i. Le Vasseur barátjának) elsősege legyen velem szemben. . . Azt hiszem, hogy Port-Royalban csak nem fognak reám e miatt zúgolódni, hisz jól látják, hogy én itt az egyháznak szentem életemet.»

Azután értesíti Vitart urat, hogy nagybátyja az anjoui ügyet testvére kezéből ki akarja venni és Vitart kezébe adni. D. Cosme ugyanis azt írta, teszi hozzá, «hogy az egész Bernay család föllépett ellenünk». Beperelt. «Ma senkinek sem tudnék írni», folytatja, «lelkem a legnagyobb zavarban van s ily állapotban csakis perről és perről tudnék beszélni» . . . Végül nyilván megvallja Vitart úrnak, hogy mért vágyakozik annyira beneficium után, «csak azért, hogy legalább egy részét törleszthessem annak, a mivel önnek tartozom». Ime saját szavai, vallomása. Az egyházi pályát kenyérkeresetnek, eszköznek nézte. Határozott hivatást iránta bizonyára sohasem érzett. De lehet, hogy vallásos kedélye mellett ez állással teljesen

*) Nincs biztos adatunk, vajjon csakugyan ellátták-e tonsurával, vagy nem?

megbarátkozott volna, ha törekvését siker koronázza és ha a sok cselszövény kedvét nem szegi.

Nagybátyjával igen jó viszonyban van, hisz költői hajlamát a jó öreg nem gáncsolta, sőt örült ódája sikerén.¹⁾ Kedvelte unoka-öcscsét és szerette volna, ha még sokáig vele együtt marad, még ha beneficiumot nem kap is.²⁾ De a költő elkedvetlenedett, a várakozást megunta és szemét ismét szülőföldje és Páris felé fordította. Hazafelé, északfelé vágyódik s jóllehet, hogy ott Uzèsben sok bor termett s hogy olcsón ihatnék barátjai egészségére, jobban szeretne velük együtt inni a reimsi hegyek borából.³⁾

A priorság ügye kétségbe ejti. Dolgozni nem tud, mert nagyon sok oka van a melancholiára. Ily lelki állapotban találja őt La Fontaine levele. Varázsként hatott az ifjú költőre. Új életerő, munkakedv szállotta meg. «A Parnassus kellő közepén gondolom magamat», válaszolja neki 1662 jul. 2., «oly kellemesen írja le mindazt, a mi emlékezetes történt amottan.» És Le Vasseurnek elragadtatással írja 1662 jul. 4.: «La Fontaine írt nekem. Sok újságot közöl velem a költészet, de kiváltképpen a dráma-irodalom köréből. . . Felszólít, hogy verseljek» . . . «Hogy Párisba visszatérjek.» «Keresek is valamely drámai tárgyat és van elég hajlamom a munkához.» Végül megkéri barátját, hogy az ő számára írt *Les Bains de Vénus* cz. költeményét La Fontaine számára másoltassa le.⁴⁾

És ekkor, midőn La Fontaine új költői tevékenységre lelkesíté, ekkor írhatta azt a költeményt, mely *Les Stances à Parthénice* cz. a. jelent meg.⁵⁾ Egy igazi költőnek első dala ez, melyben szívének húrja szólal meg, mely talentumát, hajlamát csodálatosan

¹⁾ Vitart úrhoz 1661 nov. 15. (Oeuvr. VI.)

²⁾ Vitarthoz 1662 jul. 25. u. o.

³⁾ Vitarthoz 1662 jun. 13. u. o.

⁴⁾ Le Vasseurhöz. 1662 jul. 4. és 1662 márcz. 28. (Oeuvr. VI.)

⁵⁾ Legelőször a *Journal général de France* cz. lapban 1788 okt. 2. A költemény hihetőleg Le Vasseur Lucretiája számára készült, kinek költői neve Parthénice vala (Racine levele 1661 jun. 3.) s ki iránt Racine a legnagyobb tisztelettel és rokonszenvvel viselkedett, a mennyiben leveleiben sohasem feledkezik meg róla. S valóban csak a távolból sóhajtatott a költő ilyképpen:

«Vous qui n'avez point vu Pillustre Parthénice,
Bois, fontaines, rochers, agréable séjour,
Souffrez que jusqu'ici son beau nom retentisse».

árulja el. Melancholikus báj jellemzi, mely méltó a troubadourok hazájához, Petrarca szomszédságához. És e bájos dallam zeng a költő minden művében. E költeményben nyilatkozik először kiváló költői ereje. Racine újra költőnek érzi magát. A költészet iránti szeretete, melyet benne első kísérleteitől fogva el akartak fojtani, szenvedélylőké válik. A legnagyobb hévvel fog a munkához. Tragédia-tárgyat választ. Mi sem természetesebb, minthogy *Les Amours de Théagène et de Chariclée* dramatizálásához fog, mely regény Port-Royalban elbájolá.¹⁾

Ennek utána tanulmányozza Rotrou *Antigonéj*át, Senecának és Euripidesnek *Phöníciai nőit* s főképpen ez utóbbinak művét bő jegyzetekkel kíséri. A kellő tanulmányok után hozzá lát a *Thébaïde* ou *Les Frères ennemis* cz. tragédiájának megírásához.²⁾ De még a darab befejezése előtt Párisba tér vissza.³⁾

V.

Ismét Páris.

Racine Uzès városától elbúcsúzva, ismét Párisba tért. Uzèsben szorgalmasan tanulta az egyházatyákat s már-már megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy pap lesz. Hogy nem lett, nem rajta múlt. De a hosszas, hiábavaló várakozás végre kifárasztá: Párisba tért vissza, hogy lelke hajlamait követve, a költészetnek szentelje magát.

¹⁾ L. 244. l. — Oeuvres I. 220.

²⁾ Oeuvres I. 220.

³⁾ Uzès városától állítólag e sorokkal bucsúzott el:

«Adieu ville d'Uzès, ville de bonne chère,
Où vivraient cent traiteurs et mourrait un libraire».

Némelyek azt vélik, hogy Racine még 1662 őszén tért vissza Párisba. De ha igaz, hogy Uzèsből egy teljesen kész és egy félig kidolgozott tragédiát vitt magával (holott 1662 júl. 4. még csak tárgyat keresett volt), akkor újév előtt aligha térhetett vissza a fővárosba. Azonban valószínű, hogy 1663 január havában már Párisban volt, mivelhogy akkor ő is részesült királyi kegyadományban. Nolcz száz livrest kapott. Chapelain ugyanezen jegyzékben három ezer livresrel van fölvéve. Indokolásúl neve mellett ez áll: «a legnagyobb francia költő, ki valaha élt és a legalaposabb ítélő tehetség». («Le plus grand poète français qui ait jamais été et du plus solide jugement.»)

Vitart rokonához száll, a ki még mindig Luynes herczeg szolgálatában volt. Régi barátjai örömmel fogadják s új barátokat szereznek neki. Racine ápolja irodalmi összeköttetéseit s lázas munkásságot kezd kifejteni. Minden alkalmat felhasznál, hogy az udvarral és a közönséggel megismertesse magát. A dauphin születésekor Uzèsben vala, meg nem énekelhette.¹⁾ De új alkalom nyílik. A király ugyanis (1663) május végén nehéz betegségbe esik, június havában életveszélyben forog. De a veszedelem elmúlik, a király föléptül s az ország örömnépeket rendez. Racine a közvéleménynek kifejezést akar adni s megírja *Sur la Convalescence du Roi* cz. ódáját. Racine ez ódáját is Chapelainhez viszi és Chapelain méltónak találja arra, hogy Colbert miniszternek jeleintést tegyen róla (1663 jun. 22.): «Néhány nap múlva kapok egy francia ódát, melyet egy fiatal ember hozott hozzám s melyen most tanácsom szerint simít. Az óda tárgya ő felsége fölépülése, a fiatal embert pedig Racinenak hívják.»

A költemény nagyon gyenge. Nem méltó Racinehoz. De Chapelain méltónak találta dicséretére, pártfogására. És Racine jul. 23. ezt az öröndetes hírt írhatta nővérének: «Talán megmondták neked, hogy a király évi járadékot ígért nekem; de én jobb szerettem volna, ha arról egyáltalában nem szólottak volna mindaddig, míg tényleg meg nem kaptam. Majd írok a dologról. De addig ne szólj arról senkinek, mert ilyen dolgokról csak akkor jó beszélni, ha ténynyé váltak.»²⁾ De ugyancsak ez öröndetes hírrel egyidejűleg nagy szomorúságáról is ír. Nagyanyja, kit édes anyjának tekintett s kihez végtelenül ragaszkodott, veszedelmes beteg. A mint csak egy kis ideje van, Port-Royalba siet, hogy meglátogassa. De nem sokáig teheti. A jó öreg asszony jobb létre szenderül (1663 aug. 12.). Nagy gyász volt az reá nézve s aug. 13. kelt levelében meghatóan ír nagy fájdalomáról. «Isten veled, kedves nővérem,» végzi sorait. «Anyám nincs többé. Most még jobban kell egymást szeretnünk, mivel nemsokára senkink sem leszen.» E levél egyszersmind a költő anyagi viszonyaira is világot vet. Nincs pénze s nővérének gyászruha kell: «Nagyon szomorú vagyok,» írja, «hogy

¹⁾ Le Vasseurhöz 1661 nov. hóról. (Oeuvres VI.)

²⁾ Levele nővérehez 1663 jul. 23. (Oeuvr. VI.) És Racine 1664 aug. 22-ikén csakugyan kapott 600 livresből álló tiszteletdíjat.

még meg nem kaptam azt a pénzt, a mit ígértek. Teljes szívemből hozzá járultam volna költségeid fedezéséhez.»

Talentuma s talán még inkább anyagi helyzete sürgetve készítetik a drámairodalom felé. Molière, ki az 1663. év derekán már hírneves ember vala, mint költő és színigazgató egyaránt érdekes és fontos személyiség volt egy kezdő drámaíróra.¹⁾ Racine felfogja érdekét, keresi ismeretséget s igyekszik kedvébe járni. Molière szívesen fogadja a fiatal embert, buzdítja, bátorítja. Racine bemutatja neki szindarabját: *Les Amours de Théagène et de Chariclée*. Molière örömmel fogadja a tragédiát s Racine el van ragadtatva barátságától. Ez november első napjaiban lehetett. Ekkor írja Le Vasseur barátjának: «Ma a reggeli fogadtatásnál (lever du Roi) jelen voltam. Ott találtam Molièret, a kit a király nagyon kidicsért, én nagyon örültem annak, s neki is nagyon jól esett, hogy én is ott voltam.»

Azalatt Molière átolvasta s jelleméhez képest teljes nyílt-szívúsággal kimutatta a darab hibáit. Nagy hibák lehettek, mert Racine az ő szavai folytán tűzbe vetette tragédiáját.²⁾ Meghajolt Molière meggyőző bírálata előtt, de megsemmisítő ítélete fájhatott neki. Hihető, hogy Racine a *Thébaïde ou les Frères ennemis* című darabjának egyes részeit is bemutatta Molièrenek, mert ugyancsak a fentebb idézett levelében ezeket írja³⁾: «A mi a *Testvéreket*

¹⁾ Molière 1663-ig a következő darabokat írta: *L'Étourdi. Le Dépit amoureux. Les Précieuses ridicules. Sganarelle, ou le Cocu imaginaire. Don Garcie de Navarre ou le Prince jaloux. L'École des Maris. Les Fâcheux. L'École des Femmes. La Critique de l'École des Femmes. L'Impromptu de Versailles.*

²⁾ La Roque *Lettres inédites de J. Racine* 70. Racine fia (Emlékiratainak 240. lapján) egyszerűen ezt mondja: «Apám abba hagyta a tragédiát, a melynek nyoma sem maradt».

³⁾ Levele Le Vasseurhoz 1663 nov. hóról (Oeuvr. VI.). A többi alatt bizonyára Molièret is kell érteni. «A hagyomány tovább megyen. E szerint Racine a tragédiának nemcsak eszméjét, hanem tervét is Molièretől kapta, a ki a munkát siettette, sőt állítólag egyes részein maga is dolgozott. Ez bizonyára túlzás, mert Racine fia a *Mémoires*-ban és a költőnek 1663 nov. hóban kelt levelére tett jegyzetében határozottan mondja, hogy apja a *Thébaïde* tragédiát még Uzésben kezdte meg, tehát még Molièrrel való ismeretsége előtt. De azért nincs kizárva az a lehetőség, hogy Molière tanácsával támogathatta Racinet munkájában, mire ugyancsak Racine Lajos Emlékirataiból lehetne következtetnünk: «Párisba visszatérve, megismerkedik Molièrrel és befejezi a *Thébaïdet*». Molière és

illeti, ... a IV. felvonást szombaton fejeztem be; de fájdalom, sem nekem, sem a *többinek* nem volt ínyére az a sok kivont kard. ¹⁾ A kardokat tehát hüvelyükbe kellett tétetnem és ez okból kétszáz sornál többet elhagynom, a mi ugyan nem kellemetes dolog.» Racine resteli a dolgot. Idegenkedni kezd Molièretől. Nem szeret vele találkozni, sőt úgy látszik, hogy kerüli, mert egy-két héttel reá ezeket írja Le Vasseurnek ²⁾: «Az *Impromptu* (t. i. Molièrenek *L'Impromptu de Versailles* című új vígjátékát) még nem láttam, de nyolcz napja, hogy magát a szerzőt sem láttam.» Pedig e darabot már nov. 4-ike óta adták a Palais Royalban. De még többet is ír. «Montfleury (az Hôtel de Bourgogne színésze) vádiratot adott be Molière ellen a királynál. Vádolja, hogy nőül vette annak a leányát, a kivel azelőtt szerelmi viszonyban élt. De Montfleuryre nem hallgatnak az udvarnál,» teszi hozzá hidegen.

Valóban e közöny feltűnő. De az idegenkedés még inkább kitűnik, ha a levelet tovább olvassuk. Azt jelenti ugyanis Le Vasseurnek, hogy Antigone szerepét Beauchâteau kisasszony vállalta el. Ez, az Hôtel de Bourgogne jeles színésznője, Racine régi ismerőse vala, kit az ifjú költő egy pár évvel ezelőtt «Ovidius második Juliájának» nevével tisztelt meg.³⁾ Racine Molièret túlszigorúnak találván, az Hôtel de Bourgogne színházra veti szemét. A közvetítő szerepet talán szép ismerőse viszi, ki talán jó tanácsával is támogatja. Az Hôtel de Bourgogne, jóllehet darabja még nem is kész, jóakarólag fogadja és megígéri, talán Beauchâteau ajánlatára, hogy a tragédiát három más új darab után színre is hozza.⁴⁾ A költő tehát folyton dolgozik: javít, módosít, simít darabján s decemberben jelenti barátjának, hogy a tragédia készen van.

Le Vasseur ekkortájban Crône falujában időzött Villeneuve-Saint-George közelében. Boileau is ott élt rokonaival. E fiatal

a Thébaïde ily összehozása nem látszik véletlenségnek, hanem valódi összefüggés kifejezésének.

¹⁾ Ez a IV. felv. 3. jelenetére vonatkozik. Racine első feldolgozásában Éteokles és Polynices, testvéri gyűlöletökben, anyjuk jelenlétében kardot rántanak egymásra. Kreon és Hémon, hogy az összeütközést megakadályozzák, szintén kardot rántanak. Racine ezen módosított, és azontúl a gyűlölség nem ragadta el a testvéreket a végletekig.

²⁾ Le Vasseur barátjához 1663 nov. vagy decz. óról. (Oeuvr. VI.)

³⁾ Levele Le Vasseurhoz 1661 jun. óról. (Oeuvr. VI.) L. 253. l.

⁴⁾ Ugyanahoz 1663 december óról. (U. o.)

ember, lemondván az ügyvédi pályáról és a theologiáról, a költészetnek szentelé magát. Satíráit baráti s irodalmi körökben olvasgatta föl és becsülni kezdték műveltségét, jó ízlését. Egyik satírája éppen ez időtájban nagyon feltűnt. Le Vasseur megismerkedik vele, Racinetől elkéri a tragédiát és bemutatja Boileaunak. Ez elolvassa s megteszi észrevételeit. Le Vasseur közli a szerzővel, a kit meglepnek Boileau találó megjegyzései. «Éppen most olvastam hosszú szép levelét,» írja válaszul Le Vasseurnek. *) «Nagyon le vagyok kötelezve a bírálónak észrevételeiért. Végtelenül becsülöm és nem kívánok egyebet, mint hogy vele személyesen megismerkedhessem.» Le Vasseur teljesíteni akarván barátja kívánságát, bemutatja Boileaunak. Megismerkednek, rokonszenveznek. Viszonyuk e pillanattól fogva oly benső lett, hogy életük jóformán összefolyik. Barátságuk irodalomtörténeti hírre emelkedik s lehetetlen szólanunk Racineről, a nélkül, hogy Boileau neve eszünkbe ne jutna. E két férfi méltó egymáshoz szívbeli és észbeli tulajdonaiknál fogva egyaránt. Racine emez új barátja karján lép a drámaírói pályára. Férfias jelleme, nyíltszívűsége s veleszületett jó ízlése hatalmas s üdvös befolyással voltak az érzékeny, heves, de engedékeny Racinera s egész irodalmi munkásságára. Boileau a XVII. század második felében majdnem minden íróra gyakorolt kisebb-nagyobb befolyást: az egyikre satirikus, a másikra barátságos tanácsával. De oly közvetlen és tartós befolyást senkire sem gyakorolt, mint éppen Racinera. Ő ragadta ki a Cotinek és Chapelainek kóros irodalmi ízléséből. Neki köszönhető, hogy az ifjú költő a *Thébaïde* és *Alexandre* után egyszerre *Andromaque* remekművéig tudott emelkedni. És Racine szíve teljes melegevel tudott ragaszkodni barátjához. De szüksége, nagy szüksége is volt az érzékeny kebelnek

*) Levele Le Vasseurhoz 1663 decz. hóról. (Oeuvr. VI.) Ez volt Racine utolsó levele hozzá. — Racine fia (Mémoires 221.) azt mondja, hogy Boileau a *Renommée aux Muses* cz. ódára tett volna megjegyzéseket. Ha alapos tudomása volt a dologról, tanúbizonysága ellen mit sem lehet felhozni: de a levélből inkább a *Thébaïdera* kell következtetnünk. Brossette is azt mondja, hogy Le Vasseur a színdarabot adta át Boileaunak megbírálás végett. De szerinte Racinet nem Le Vasseur, hanem La Fontaine mutatta be Boileaunak. (Mémoires de Brossette sur Boileau-Despréaux 519) Ez Emlékiratok függelékét teszik annak a műnek, melyet Laverdet *Correspondance entre Boileau-Despréaux et Brossette* czímen adott ki 1858-ban.)

oly őszinte barátira, ki vele együtt tudott érezni, örülni és sírni. Semmitmondó kritika is megzavarta nyugodalmát, írja fia. Hát még ama tervszerű támadások, melyeket legelső föllépésétől legutolsó remekművéig intéztek ellene. Sikereit megzavarták, sőt compromittáltak, őt magát elcsüggesztették s tehetsége tetőpontján a színpadtól végképpen elűzték. És midőn, évek múltán, új forrásból merítve, génieje még tisztábban jelent meg: újra elragadták tőle a jogosan várt dicsőséget — és a költő még halálakor is kételkedett legjelesebb remekművének értékén.

Racine barátja kebelén sírta ki keserveit. Boileau vigasztalta. Nyíltan hirdette azt az ítéletet, a melyet az utókor szentesített. Ismerte barátját, izgékonyágát, azért midőn a drámai pályáról visszavonult, nem is buzdítá őt soha írásra. És midőn Maintenon később ismét a drámaírói pályára akarja terelni, Boileau mindenképpen lebeszéli szándékáról. Lelke nyugodalmát féltette. Barátságuk Racine haláláig tartott. És mily megható az a búcsú, melyet hű barátjától vesz: halálos ágyán, a mennyire ereje engedi, föl-emelkedik, utójára megöleli és emez igaz szavakat intézi hozzá: «Boldog vagyok, hogy előtted halok meg!» *)

De térjünk vissza Le Vasseurhöz. Ő ismerteti meg Racinet Boileauval, s íme a két régi jó barát levelezése ép e pillanatban szakad meg. Érdekes jelenség. Úgy látszik, hogy Boileau és Le Vasseur barátsága nem volt összeegyeztethető. Racinenak választania kellett s a könnyelmű apáttól a komoly Boileau felé hajlott. Régi barátjával való viszonya meglazult; de sokkal bensőbb volt, mintsem hogy egyszerre megszakadt volna. Sőt hihető, hogy mindig jó viszonyban éltek egymással: örömmel találkozhattak, de nem keresték egymást. Le Vasseur a költő eddigi mentora volt, Boileau ezentúl jó geniusa lett.

A szerencse valóban mosolyogni látszik az ifjú költőre. Egy költeményt írt, mely egész életére döntő befolyással volt. E költeményt hálából írta. Címe: *La Renommée aux Muses*. Nem feledkezvén meg «az új Augusztus mellett működő Mæcenasról», t. i. Colbertről, magasztalva emlékezik meg ama pártfogásról, melyben a dicső király az irodalmat, a művészeteket és a tudományt részesíti. E költemény irodalmi becse csekély, de megbecsülhetetlen pártfogót szerzett az ifjú költőnek. «A *Renommée* eléggé szerencsés

*) Racine Lajos, *Mémoires* 343. (Oeuvr. I.)

volt, ¹⁾ Saint-Aignan gróf nagyon szépnek találta. Elkérte a többi munkáimat és magamat is magához kéretett.» Racine bemutatja magát és Saint-Aignan ez időtől fogva a legélénkebb érdeklődéssel viselkedik iránta. Maga Saint-Aignan igen kellemes ember vala. Nemes, lovagias modoráért a nők szerették; Sévigné asszony *paladin* névvel tisztelte meg. A polgárháborúban a királyi párton harczolt. Vitézségének több csatában fényes bizonyosságát adta s férfias arczát nem egy sebhely díszítette. De voltak más érdemei is. Az irodalom lelkes barátja, az írók nagylelkű pártfogója vala. Maga is verselt; hűségesen olvasta korának végtelen hosszúra nyúló regényeit a szerelem lovagjairól, szorgalmasan járt a színházba — és dúsan fizette a dedicatiókat. De nem is ajánlottak soha senkinek annyi munkát, mint ő neki. Ő rendezte 1664-ben a *Plaisirs de l'île enchantée* név alatt ismeretes versaillesi ünnepeket. Maga is s a király is tánczolt a balletekben. Érdemei elismerésre találtak; az Akadémia tagjává, a király herczeggé, pairré tette.²⁾ A király teljes bizalommal viselkedett iránta s hihetőleg Saint-Aignan nagy részben befolyt arra, hogy a király az irodalmat, a művészeteket pártfogásába vette. Racinet e kegyelt, befolyásos főúr vezetébe az udvarhoz. A király megismeri és megkedveli a tehetséges, kellemes társalgású költőt, a ki nemcsak korára, hanem természetére és arczára nézve is eléggé hasonlított hozzá. Ettől fogva Racinet ott látjuk a reggeli fogadtatásoknál. Félig-meddig udvaronc lett, de még eléggé unalmasnak találja e mesterséget.³⁾ A királyt azonban teljesen megnyerte s elmondhatjuk, hogy a XVII. század nagy írói közül a király kegyeiből neki jutott ki az oroszlánrész.

Az 1663. év tehát Racine életére nézve igen szerencsés volt. Saint-Aignan pártfogása királyi kegyhez, Boileau barátsága irodalmi dicsőséghez segítette. ⁴⁾

¹⁾ Levele Le Vasseurhöz 1663 nov. hóról. (Oeuv. VI.)

²⁾ François de Beauvilliers, duc de Saint-Aignan, pair de France szül. 1610 okt. 30., meghalt 1687 jun. 16. Az Akadémia 1663 jul. 8. választá be tagjai sorába; a király ugyancsak abban az esztendőben decz. hóban tette meg herczeggé, pairré: tehát éppen akkor, a mikor Racinet pártfogásába veszi.

³⁾ Levele Le Vasseurhöz 1663 nov. hóról. (Oeuvr. VI.)

⁴⁾ Mielőtt a költő életrajzát folytatnók, sajnálattal kell megemlítenünk, hogy Racine levelezése, mely eddig oly érdekesen számot adott gondolkozásáról, érzelmeiről, foglalkozásáról, az 1663. évvel hirtelen

VI.

La Thébaïde.

A következő 1664. esztendő igen emlékezetes Racine életében. Ekkor került színpadra *La Thébaïde ou les Frères ennemis* cz. tragédiája. Molière színtársulata adta, holott a mű az Hôtel de Bourgogne színháznak volt szánva; hihetőleg La Fontaine és Boileau barátsága útján jutott Molièrehez. Junius 20. adták először. Ezzel lépett Racine arra a pályára, melyen halhatatlan dicsőség, de egyúttal sok keserűség és csalódás várta.

Fellépése abba az időbe esik, a mikor szerelmes madrigalok, sonettek, rondeauk napi renden valának. Mert jóllehet az Hôtel de Rambouillet szép napjai már letűntek, Párizsban és a vidéken hasonló központok alakultak, utánozva, túlozva a híres Hôtel munkáját. Az ú. n. *preciositás*, a *bel esprit* uralkodóvá lett a költészetben: Chapelain hosszú költeményei és a Pharamond, Cléopâtre, Cyrus, Clélie s efféle végnélküli regények Páris és a vidék gyönyörői, a jó ízlés, a szép nyelv törvénykönyvei, a galanteria s a szerelem iskolája valának. A szerelem akkor követelmény vala: erény, melyet szerezni; tan, melyet vallani kellett. És az akkori színház,

megszakad. Legelső drámai művének színrehozatalától, 1664-től *Phèdre* remekművének bukásáig, helyesebben egész 1684-ig, tehát 20 éven át, azaz működésének legérdekesebb, legfényesebb — s magán életének leghomályosabb — korszakán át nélkülöznünk kell a költő leghitelesebb t. i. személyes tanúskodását. És ezt annyival inkább kell sajnálnunk, mert életének ez időbe eső több fontos mozzanata, a mely egész jellemére fényt vetne, a kellő magyarázat nélkül marad. Ilyenek Molière és volt tanárai, a Port-Royal barátai iránt való viselete; hirtelen visszavonulása *Phèdre* bukása után 1677-ben, 38 éves korában, midőn genieje teljes erejében buzgott és költői dicsősége tetőpontján ragyogott; ilyen élete, költészete irányának rögtöni változása. Mint történhetett, hogy a ki évek hosszú során át a gyönyöröknek, a költészetnek élt: egyszerre a legpéldásabb családi, majdnem tüntető vallásos életnek adja magát és megvetőleg, utálattal fordul el a profán költészettől, mely halhatatlanságot szerzett neki? Kétségtelen, hogy e lépésre nem múló szeszély, hanem lelke mélyében rejlő okok indították. Ép e fontos kérdésekben hallgat a költő: tetteinek okait bár gyaníthatjuk, de kellőképp meg nem magyarázhatjuk. (Az 1664, 1665, 1676, 1678, 1681—84 évekből csak egy-egy levelünk van.)

a regényirodalom bámulatos hatása alatt, e kóros ízlés híú képét tükrözi vissza. Quinault, nem Corneille, az uralkodó költő és a Scudéri és La Calprenède regényei alapján gyártott tragédiáit a legfényesebb siker kíséri. Sőt a kornak kóros ízlése és Quinault sikerei még az öreg Corneille talentumát is inficiálják. Letér az általa vert helyes útról: minden hőset, még a vén Sertoriust is, a szerelem jármába hajtja, de nem tud versenyezni a szerelem édes-kés dalnokaival s csak compromittálja régi dicsőségét. *Pertharite* bukása (1653) hat évi hallgatásra bírja és midőn 1659-ben ismét megszólal, megvallja, hogy a közönség közönye, feledékenysége, fáj neki.

Az alatt azonban megindult az irodalmi visszahatás és Molière 1659. hatalmas csapást mért az ú. n. preciositásra. De kell-e azon csodálkoznunk, hogy az ifjú Racine, kinek még nem voltak megállapodott drámai elvei, pályája kezdetén, még nem tudott szabadulni a kóros ízlés befolyása alól? Senki sem lehet egyszerre mester. A genie is csak fáradságos munka után emelkedhetik a tökéletesség magaslatára. Racine is mások nyomán indul meg, mielőtt saját útját követheti.

A *Thébaïde* című tragédiájának tárgya nem új; de az akkori időkben a föltalálásra nem fektettek valami nagy súlyt. ¹⁾ Racine előtt (1638) Rotrou dolgozta föl ugyanazt a tárgyat, *Antigone* cím alatt. De nála a két testvér a harmadik felvonás elején hal meg. A mi azután következik, az úgy szólván kezdete egy új tragédiának, melyben egészen új érdekek működnek közre. Rotrou tehát egy darabba foglalt össze két különböző cselekvényt, melyek egyike Euripides *Phöniciái nőinek*, másika pedig Sophokles *Antigonéjének* szolgál tárgyúl. «Megértettem, írja Racine tragédiájának előszavában, hogy a cselekvény e kettőssége árthatott darabjának, melyben különben annyi szépséggel találkozunk.» ²⁾ Hogy e hibát

¹⁾ Bizonyítják ezt pl. La Fontaine állatmeséi, Shakespeare és Molière színműveinek meséi stb.

²⁾ Rotrou János, francia drámaíró, szül. 1609, meghalt 1650. Számos színművet hagyott hátra, köztük az itt említett *Antigonét*. Előtte két francia költő dolgozta föl e tárgyat: Garnier (kit Ronsard a görög tragikusok fölé mert helyezni) *Antigone ou la piété* cím alatt 1580., és Robelin *La Thébaïde* cím alatt 1584-ben. Valószínű, hogy Racine sem Garnier, sem Robelin darabjáról mit sem tudott, mert azok az ő idejében már

kikerülje, Racine tragédiája tervét, a mint mondja, Euripides említett műve alapján alkotta meg. Senecának *Thébaïs* című művéről pedig azt jegyzi meg Heinsius nyomán, «hogy az nem is Senecának, hanem inkább valamely declamatornak a munkája, a ki azt sem tudta, hogy mi a tragédia.»

De ha a dolgot közelebbről vizsgáljuk, sajnálkozva kell tapasztalnunk, hogy Racine, jóllehet Euripidest lelkiismeretesen tanulmányozta, hogy remekművét találó észrevételekkel kísérte, a görög költőtől nemcsak a tervet, hanem a kidolgozást illetőleg is sokkal jobban eltért, mint maga hitte. Nem tekintve ama néhány sort, melyeket már Seneca is, Rotrou is utánzott volt, Racine és Euripides darabjában csak két közös jelenetet találunk: Polynices találkozását anyjával és a két testvér vitáját anyjuk jelenlétében. És eme találkozás is inkább csak külsőleges: Euripidesnél természetes érzelmek nyilatkoznak egyszerű nyelven, Racine személyei szörszálhasogatólag okoskodnak, politizálnak. (V. ö. főképpen Euripides 357—442. verssorát Racine II. felv. 3. jelenetével.) Ezek után kimondhatjuk, hogy Racine tragédiája egyáltalában nem Euripides remekművének, hanem (mint látni fogjuk) a görög író gyenge utánozóinak még gyengébb utánzata.

Összevetve Rotrou Antigonéjával, Racine utánzása nemcsak egyes elszórt gondolatokra, hanem több jelenetnek szerkesztésére s a párbeszéd részleteire is kiterjed. Legfeltűnőbb a hasonlóság a következő jelenetek között:

Rac. I. 1. Rot. I. 1.: Jocaste fölébred, megtudja, hogy a thebaiak kirohanást intéztek, s panaszkodik a kérlelhetetlen sors ellen.

Rac. II. 1. Rot. I. 4.: Antigoné és Hémon találkozása.

Rac. III. 3. Rot. I. 3.: Antigoné elmondja anyjának, hogy a

vépéppen feledésbe mentek. Azonban Rotrou bizonyára ismerte legalább Garnier tragédiáját, s hihetőleg tőle vette azt az eszmét, hogy egy műbe foglalja össze Sophokles Antigonéját, Euripides vagyis inkább Seneca tragédiájával. Különbözn megjegyzendő, hogy tulajdonképpen Euripides tragédiája sem végződik a testvérek és Jocaste halálával. A költő Oidipos. Antigone és Creon között még több új és érdekes jelenetet ad. Megtudjuk azokból egyrészt, hogy Oidipost Creon Thebæ városából száműzi s hogy leánya követi a száműzetésbe; — másrészt, hogy Antigone ellenszegül Creon parancsának, ki Polynices testvérétől a szokásos temetést megtagadja. — Látjuk tehát, hogy a cselekvény kettősségét Euripides sem kerülte ki, csakhogynála kevésbé szembeszökő, mint Rotrounál.

várfalak magaslatáról nézte a harczot*) s látta Ménécée hősie önfeláldozását.

Rac. IV. 3. Rot. II. 4. A testvérek találkozása anyjuk jelenlétében. E jelenet különben Euripides és Seneca művében is megvan. Racine itt határozottan Rotrou mögött maradt.

Rac. V. 1. Rot. III. 1. Antigoné stanzákban panaszkodik a sors ellen. Különben a stanzák akkorkájban magánbeszédben divatosak voltak; csak Corneille *Cidjére* hivatkozunk.

Rac. V. 3. Rot. III. 2. A testvérek küzdelme és halála. Euripides-nél Polynices esik el s ő gyilkolja meg Eteoklest. Rotrou és Racine megfordítva adják a dolgot; de Racine itt határozottan fölülmúlja Rotrou-t. Különben Racine e jelenetben Statius *Thebaïs* című hőskölteményének XI. könyvét is utánozta.

De mindezen utánzások daczára Racine önálló alkotásának is bő része van a tragédia szerkesztésében. Egyszerű, egységes cselekvényt alakított Rotrou kettős tragédiájából és öt felvonásra illesztette azt a tárgyat, a mely Rotrounál a harmadik felvonás második jelenetével véget ér. Hogy az öt felvonást kitöltse, pótlé-

*) Racine is Rotrou is csak félénken utánozták Euripidesnek valóban szép és érdekes jelenetét, a melyben Antigoné a vár magaslatáról nézi az ellenséges sereget, a melynek vezéreit nevelője nevezi meg előtte. Racine Euripides művére tett jegyzetében eléggé megokolta, hogy miért: «Mind az nem cselekvény, írja. De a költő utánozni akará azt, a mi Homerosnál szép». Homerosnál ugyanis (Ilias III. 161—242.) Helena a toronyból nézi a görög hadakat és megnevezi Priamosnak és a trójai aggastyánoknak a görög hősokeket. — Ugyanezt a jelenetet találjuk Aischylosnak *Heten Thebae ellen* cz. tragédiájában. A kar, mely fiatal leányokból áll, nézi az ellenséges hadsereget. Eleinte csak porfelleget lát, mely a síkságban támad s a város felé közeleg. De ez a por rettentő csapások hírvívője, s a leányok megértik némaságát. Nemsokára hallják már az emberek és lovak lépteinek tompa zaját is, mely a hegyről a völgybe zuhanó vizek morájához hasonlít. Meglátják majd az ércpajzsok villámát, mely a porfellegből hasad ki, meghallják a csatazajt és a fegyverek zörejét. Paizs paizshoz ütődik, a lándzsák összeütköznek s összetörnek. És a kar leányai könnyezve ölelgetik az istenek és istennők szobrai-t s könyörögnek: «Védjetek, védjetek ben nünket, istenek, istennők! Védjetek meg a rabságtól, a megbecstelenítéstől!» — És e kar nagyszerű hatással lehetett a görögökre. Csak az imént menekültek meg a veszedelemtől a marathoni győzelem által s tudták, hogy Xerxes szám nélküli serege közeledik boszút állani rajtok. És akkor halál vagy rabság várt a legyőzöttekre. A szűzek dala, könyörgése: a néző közönség érzelve vala. A költő, a színész, a közönség együtt érzett. A színház forum, agora; a dráma beszéd; a költő szónok vala.

kokról kelle gondoskodnia. Hosszabbra nyújtja a jeleneteket, föleresztvén Rotrou energikusabb, tömöttebb stílusát. Újabb jeleneteket alkot, behozván (a kor ízlésének hódolva) a szerelmet, jóllehet előszavában helyesen jegyzi meg, hogy a szerelem csak nagyon csekély helyet találhat Oidipos és szerencsétlen családja borzasztó historiájában. Föltalálja Hémon gyászos halálát a küzdő testvérek fegyverei között, kiket Hémon el akart egymástól választani. A küzdelem végső eldőlte előtt Polynices győzedelmének áhírárt jelentik Antigonének, minek eszméjét Racine bizonyára Corneilletől vette. (V. ö. *Horace* III. 6.) Továbbá megtartá Ménécée episódját is, melyet bátran elhagyhatott volna. Euripidesnél Ménécéenek szerepe van. Ő az, a ki Teiresiást Creonhoz vezeti s a jós az ő jelenletében nyilatkoztatja ki az istenek akaratát. A jelenet megható. Ménécéenek meg kell halnia, hogy Thebæ városa s népe tönkre ne menjen. A nép sorsa a főérdek: Ménécée halálának, hősies önfeláldozásának van értelme a görög tragédiában. És Racine ezt felfogván helyesen jegyzé meg, hogy «Ménécée halála megérdemelné, hogy hosszabban beszéltessek el». Racinenál Ménécée nem is szereplő személy, önfeláldozása szükségtelennek, haszontalannak tűnik fel, mert nem foly be a tragédia menetére. A költő emlegeti ugyan, hogy halála visszaadá a hazának a *békét*: de a háború azért tovább folyik és az orakulum, így adva, hatástalan. Racine fia tehát helyesen jegyzé meg, hogy Ménécée halála iránt kevésbbé érdeklődünk, mert Ménécéet nem is ismerjük.

A mi végre Senecát illeti, kiről Racine oly becsmérőleg szól, meg kell jegyeznünk, hogy sokkal többel tartozik neki, mintsem megvallja. Racine Senecának művében, nagy hibák mellett, számos igazán tragikus eszmét talált. A mű főhibája a jellemekben rejlik: személyei bőbeszédű, pedans declamatorok, kik érzelmekről szöllanak, erényekről okoskodnak s vétkeikkel büszkélkednek. *)

*) A görög Oidipos vallásos borzadálylyal gondol vétkeire, a palota belsejébe rejtőzik, búbanat, lelkifurdalás emészti: hisz családjának, hazájának rossz szelleme ő. Es ezt a néző közönség is érzi, tudja: minden szó róla szól, reá vonatkozik, mert minden tettek, bajnak oka ő; csak halkan beszélnek róla, félelemmel suttogják nevét. Végre előlép a jajveszékelésre; tapogatózva, inogva lépdél, mert hisz vak és aggastyán. Megtudja a gyász okát s Creon parancsára távozni készül. De mielőtt elindul fiai és neje holt testét akarja megérinteni. Odavezetik, megtapogatja s megáldja őket. Azután elmegy számkivetésébe, a hol új bajok várnak reá. Szerető leánya

És fájdalom, Racine Euripides remek jellemei helyett Senecának e torzalakjait utánzá.

Euripides minden személye érdekes, még a gyűlölködő testvérek is. Legyőzhetetlen gyűlöletöket nemes érzelmek mérséklék. Eteokles igazságtalan, esküszegő: de a haza szolgálatában áll, a hazáért küzd. Polynices személyes gyűlölségből hazájára tör: de rokonszenvűnket nem tagadhatjuk meg tőle, neki igaz ügye van, a trón őt illeti s ő a számkivetett, a szerencsétlen. — Racine a két testvérből valóságos két vadat alkotott. Alig különböznek egymástól, kegyetlenek, ittasok a dühtől s mindketten egyaránt utálatosak. Politikai okoskodásuk Corneille iskolájára vall. Végre elbuknak, de haláluk meg nem indít bennünket, szánalmat nem érezünk.

Jocaste Euripidesnél gyöngéden szerető anya; reszket fiai életéért s kétségbeesése meghat bennünket, szánjuk. Racine Jocastéja úgy beszél fiaihoz, mint Corneille Sabinája férjéhez. Szőrszálhasogató okoskodással bizonyítgatja fiainak, hogy első sorban az ő megölése szükséges. Polynicesnek (Seneca nyomán) azt tanácsolja, hogy mondjon le Thebæ trónjáról s menjen seregével Ázsiába, királyságot hódítani; és vigasztalásul hozzáteszi: (IV. 3.)

Si vous lui souhaitez en effet tant de mal,
Élevez-le vous-même à ce trône fatal.
Ce trône fut toujours un dangereux abîme:
La foudre l'environne aussi bien que le crime.*)

Euripides Antigonéjának könnyei, testvéri és gyermeki szeretete minden szívet megnyer, megindít. Racine Antigonéja szerel-

Antigone otthon maradhatna, uralkodhatnék Hémonnál; de a jó leány vak apját elkiséri a nyomoruságba. — A római Oidipos kivetkőzött emberi természetéből, dőlyfösen hivatkozik vétkeire, dicsekszik velök. Nem elég a polgárháború, kiált föl, támadjon testvér testvér ellen. Hadd folyjon a vér, a legkedvesebb vér is, én meg nem állítom. Nem! nem! Fiaim engem követnek, bennök ráismerek fajomra! stb.

*) Rotrou hasonlóan fejezi ki ezt a gondolatot: (II. 4.)

Thèbes, vous le savez, est un fatal empire,
Et son trône est un lieu bien funeste à son roi.

Mindkettő csak körülírta Seneca (645—649) energicusabb verseit:

Ne metue; pœnas, et quidem solvet graves:

Regnabit.

. Sceptra Thebarum fuit

Impune nulli gerere.

mes Hémonba és Hémon viszont szereti. E szerelem még Euripides Antigonéjánál is tragikusabb személylété tette volna, ha az unalmas, preciosos hideg udvarlás a fiatal szerelmeseket meg nem fosztaná attól a bájtól, melyet nekik ifjuságuk és szerencsétlenségök kölcsönöz.

Leghibásabb Creon jelleme: nagyravágyó, képmutató bűnös.¹⁾ Hogy Thebæ trónjára jusson, Machiaveliféle politikával él, mert nem tud engedelmeskedni ott, a hol apái uralkodtak. Egy-másra uszítja unokaöccseit, Eteoklest és Polynicest, míg végre kölcsönösen meggyilkolják egymást; nővére Jocaste kétségbeesésében megöli magát. De azért a lelkiismeret nem bántja, megedezett ő már a bűnben. És midőn bizalmasa résztvevőleg említi azt a nagy veszteséget, mely két fiának gyászos halála folytán érte, apai fájdalommal utálatos triviális szavakra fakad (V. 4):

. Oui, leur perte m'afflige,
Je sais ce que de moi le rang de père exige;
Je l'étois; mais surtout j'étois né pour régner;
Et je perds beaucoup moins que je ne crois gagner.
Le nom de père, Attale, est un titre vulgaire:
C'est un don que le ciel ne nous refuse guère.
Un bonheur si commun n'a pour moi rien de doux:
Ce n'est pas un bonheur, s'il ne fait des jaloux.
.....
D'ailleurs tu sais qu'Hémon adoroit la princesse, . . .
En me privant d'un fils, le ciel m'ôte un rival.

Valóban Creonban kihalt az emberi természet: bűnt bűnre halmoz, de elvei még tetteinél is utálatosabbak. Végre czélt ér. Tronusa azoknak holt testein emelkedik, a kiket gonoszsága hajtott a halálba. És ekkor, fiainak s rokonainak még el nem hült tetemei fölött, a vén bűnös szerelmes ömlengéseknek adja magát. A legczifrább preciositással szólal meg s véres koronáját, mocskos szívét Antigone unokabugának (Hémon mátkájának) lábai elé rakja. A boldogtalan Antigone utálattal fordul el tőle s saját kezűleg oltja ki ifjú életét. És Creon, a nagyravágyó Creon nem lelki furdalásában, hanem szerelmében akar a halálba menekülni, hogy *Antigone még az alvilágban is lássa gyűlölete tárgyát.*²⁾

¹⁾ *La Thébaïde* III. 6.

²⁾ *La Thébaïde* V. 3. Euripides Creonja nem gondol a halálra, sem

A jellemek hibás rajza, de főképpen a catastropha, melyet maga Racine is nagyon véresnek talált, a kezdő tapasztalatlanságát árulja el. Az ifjú költő valóban kérlelhetetlen. Minden hőst halálra ítéli, még a láthatatlan Ménécée-t is. Csak a bizalmasoknak kegyelmez. Azonban a tragédia minden gyöngéi mellett, ha nem is fényes, de mégis eléggé tisztességes sikert aratott. Junius 20-tól július 18-ig tizenkétszer adták és még azután is többször hozták színre. És Racine Saint-Aignan pártfogójához intézett ajánlásában azt mondja, hogy darabját némileg megtapsolták, a mi az jelenti, hogy jól megtapsolták. Magyarazza e sikert az a körülmény, hogy Racinenak emez első, gyöngé tragédiája is fölért Quinaultnak, a kor legnépszerűbb költőjének legjobb tragédiáival.

A *Thébaïde* cselekvénye egységes, terve egyszerű, menete eléggé gyors és világos. Látjuk, hogy a költő legelső művétől kezdve biztosan kezeli tárgyát s ügyesen fűzi össze jeleneteit. Azonban tagadhatatlan, hogy mindamellett drámai érdek, érdeklődést nem tud kelteni. Nyelve sokszor lapos, színtelen és erőtlen, de a verselés gyakorlottságra vall. Az érzelmekben ritkán tapasztalunk természetességet, mélységet; de itt-ott a szenvedélyek fel fogásában s kifejezésében már drámai erőt és a stilus kellemét is találjuk. Így pl.: Antigone (II. 1):

Je m'en souviens, Hémon, et je vous fais justice :
C'est moi que vous serviez en servant Polynice.
Il m'étoit cher alors, comme il l'est aujourd'hui,
Et je prenois pour moi ce qu'on faisoit pour lui.
Nous nous aimions tous deux dès la plus tendre enfance,
Et j'avois sur son cœur une entière puissance.
Je trouvois à lui plaire une extrême douceur,
Et les chagrins du frère étoient ceux de la sœur.
Ah ! si j'avois encor sur lui le même empire,
Il aimeroit la paix pour qui mon cœur soupire ;
Notre commun malheur en seroit adouci :
Je le verrois, Hémon ; vous me verriez aussi !

Antigone testvéri szeretetéről szólva, bájós módon árulja el Hémon iránti szerelmét.

Mintha Corneillet hallanók Polynices e verseiben (II. 3):

nem szerelmes Antigonéba; ellenkezőleg örömmel foglalja el a vérrel szerzett trónt. — Antigone és Hémon is életben maradnak.

Esclave de son peuple, et tyran de son frère,
Pour commander tout seul, il veut bien obéir,
Et se fait mépriser, pour me faire haïr.
Ce n'est pas sans sujet qu'on me préfère un traître :
Le peuple aime un esclave, et craint d'avoir un maître.

Energikus Jocaste magánbeszédének több sora, melyeket Voltaire *Oedipejában* (V. 4.) nem ért utol :

O ciel, que tes rigueurs seroient peu redoutables,
Si la foudre d'abord accabloit les coupables !
.....
Voilà de ces grands dieux la suprême justice !
Jusques au bord du crime ils conduisent nos pas,
Ils nous le font commettre, et ne l'excusent pas ! (III. 2.)

Idézzük még a következő sorokat :

L'on hait avec excès lorsque l'on hait un frère. (III. 6.)
Plus il approche, et plus il me semble odieux. . . (IV. 1.)
Qu'ils entrent. Cette approche excite mon courroux.
Qu'on hait un ennemi quand il est près de nous ! (IV. 2.)
J'ai senti son beau corps tout froid entre mes bras. (V. 5.)

Mindezek után elmondhatjuk, hogy Racine *Thébaïde* című tragédiája kezdetleges, tökéletlen munka. Az ifjú költő még nem tudott szabadulni az idegen járomból, utánzott, és, fájdalom, mestereinek inkább rossz oldalait mintsem jó tulajdonait utánozta ; a mellett darabjában a kor kóros ízlésének is hódolt. De másrészt az első kísérlet is magán hordja Racine szellemének nyomát : a felsorolt idézetek és a testvérharcz leírása nagy reményekre jogosítanak, éreztetik a szenvedélyek festőjét s hirdetik a fejlődő nagy drámaíró. Az első lépés megtörtént : az út nyitva állott.

VII.

Négy költő barátsága.

Az előbbi fejezetekből tudjuk, hogy Racine La Fontainenel már évek előtt barátságot kötött, s hogy 1663-ban Molièrerel és Boileauval is megismerkedett. Nevöket kezdték ugyan már az országban emlegetni, de nagy hírnek az időtájt még csak Molière örvendett. Nagy korkülönbség volt közöttük : Molière és

La Fontaine ugyanis majdnem húsz esztendővel idősebbek Boileau-nál és Racinenál. Ismeretségük mindazonáltal benső barátsággá fejlődött. A költészetet s az élet gyönyöreit egyformán szerették; ez kiegyenlítő az évek különbségét. Jó ízlés és a fő dolgokban való kölcsönös egyetértés szorosabbra fűzte közöttük a baráti köteléket; de azért az egykorúak (La Fontaine Molièrerel, különösen pedig Boileau Racinenal) mégis közelebb állanak egymáshoz, jobban rokonszenveznek s az élet folyamában is elválhatatlanok maradnak.

La Fontaine a költők eme harmonikus együttélésének szép emléket emelt *Les Amours de Psyché et de Cupidon* cz. regényében.¹⁾ Érdekes, jellemző vallomások és megfigyelések foglaltatnak e műben a költők egyéniségéről. La Fontaine ismerte barátait, tehetségeket, hajlamaikat, gyengeiket. Maguk a nevek is találók: A jó ízlésű, nyíltszívű Boileaut *Aristenek*, vagyis *Legjobb*nak nevezi. A vigjátékiró Molièret *Gélastenak*, t. i. *Nevető-nek*, *Gunyolódó-nak*; magamagát pedig *Polyphilenek*: *a ki mindenfélét szeret*. Racine neve a regényben *Acanthe*, a mely név első tekintetre különösnek látszik, de ha a mollis acantus növénynek éles metszésű hegyes leveleire, töviseire és Racine éles és satirikus szellemére gondolunk, ezt is találónak kell tartanunk. Elmondjuk e regény rövid vázlatát, mert ebből Racine írói egyéniségének nagyon becses vonásait nyerjük.

A négy barát, írja La Fontaine, társaság-félét alakított, melyet Akadémiának lehetett volna nevezni, ha tagjai többen vannak és ha a műzsákkal is annyit foglalkoznak, mint az élvezetekkel. Összejöveleiknek hivatalos színezetet nem adtak. Mulatni, szórakozni gyűltek össze; de nem idegenkedtek a tudományos és szépirodalmi kérdésektől sem. Nem szerettek megállapodni sokáig egy themánál, egy tárgytól a másra tértek át, mint a méh virágról virágra röpköd. Szerették a klasszikusokat s megbecsülték a modern írók jó munkáit. Szerénységgel szólottak saját műveikről s őszinte tanácsokat adtak egymásnak, ha valamelyikök könyvet írt: mert az irigységet, rossz akaratot nem ismerték.²⁾

Egy új költői iskola fejlődik e társaságban, mely az aljast

¹⁾ *Oeuvres de La Fontaine*, nouvelle édition par C. A. Walckenaer. Paris. Lefèvre. 1826. 5. köt.

²⁾ *Oeuvres de La Fontaine* V. 23—24.

kerüli¹⁾, a józan észet megbecsüli,²⁾ csak az igazat, a természetet tartja szépnek s egyedül a szépet szeretetre méltónak.³⁾ A kor beteges irányával, a preciositas, *bel esprit* kinövéseivel szemben a szív igaz érzelmeinek természetes festését, a forma tökéletességét, a nyelv egyszerűségét követeli. E reformeszmék megvalósításán fáradozott mindnyájok genieje, a legnagyobb hatással a józan gondolkodású Boileau kiváló műízlése. Azért La Fontaine őt meggyőződésből tiszteli meg az *Ariste* névvel.

De halljuk a regényíró magát:

Polyphile *Psyché* regényét írja. Sokáig dolgozik rajta, de titokban tartja. Végre bemutatja az elkészült részt barátainak s véleményök meghallgatása után folytatja munkáját. Mikor a mű elkészül, fölkéri őket, tűzzenek ki időt, hogy előttök felolvassa.

Acanthe erre *szokása szerint* kirándulást ajánl a várostól távolabb eső helyre, a hová kevés ember jár, mert végtelenül szereti a kerteket, a virágokat, az erdőket. Polyphile hasonlít hozzá e tekintetben. Acanthe javaslatát helyesléssel fogadják s mindjárt más napra határozzák a kirándulást.

Ariste ajánlatára Versaillesba mennek. Korán reggel oda érkeznek. Megtekintik az állatkertet, a déli növényeket. A szép narancsfák láttára Acanthe, visszaemlékezvén a napsugaras délre, önkéntelenül verseket szavalgat. — Ime a lyrikus hajlamú Racine, kivel Esther és Athalie remek kardalaiban újra találkozunk. — Ebéd után a várba mennek, csodálják a királyi termeket s bejárják a gyönyörű kerteket. Egy hús barlangban telepednek le, hogy a nap hevét kikerüljék. Körbe ülnek és Polyphile megkezdi felolvasását. De midőn regényében odáig jut, a mikor a kíváncsi Psyché mécset gyújt, hogy férjét, tilalma daczára is, megláthassa, és véletlenségből forró olajcseppet ejtven az alvóra, fölébreszti: Polyphile megáll, mondván, hogy ezzel végződik Psyché boldogsága. Kéri barátjait, hogy az elbeszélés folytatását engedjék el: mert az nagyon szomorú; a szerelmes Psyché szenvedéseiről szól s talán nagyon is meghatná, könyekre indítná őket. (La Fontaine: V. 104.)

¹⁾ *Évitez la bassesse.* Boileau: *L'Art poétique* (Brossette. 1716.) I. 79.

²⁾ *Aimez donc la Raison.* (U. o. I. 37.)

³⁾ *Rien n'est beau que le Vrai. Le Vrai seul est aimable.* (Boileau: *Épître* IX. 43.)

«*Nos, hát sírni fogunk!*» válaszolt Acanthe, a kiből Racine gyöngéd szíve nyilatkozik. A szájalomnak is megvan a maga bája; sőt jobb szereti, ha szájalmat ébresztenek benne, mintha nevetésre indítják. És azt hiszi, hogy e tekintetben Ariste egyetért vele. Aristere hivatkozik, a minthogy az életben kritikusaival szemben sokszor tehette. És Ariste igazat ad neki.

Erre Polyphile azt mondja, hogy akaratlanul is sok vigat kevert e szomorú történetbe. De ez természetében van s e hibáját sehogy sem tudja levetni. Erre Acanthe azt javasolja, hogy hagyják el a barlangot s nézzék meg a kertet. Azután majd leülnek a puha fűbe s meghallgatják a regény folytatását.

Egy ideig némán haladnak egymás mellett. De Gelaste, visszaemlékezvén Racine megjegyzésére, azt mondja: hogy ő, a ki mindennek fölött nevetni szeret, nem tűrheti ellenmondás nélkül, hogy a sírást a nevetés fölébe helyezték. Mire Acanthe odaveti, hogy ha csak ellenmondásról van szó, tudja, hogy Gelaste oly vitát képes kelteni, melynek se hossza se vége nem lenne. — E megjegyzés Racine satiricus természetére vall. — Ariste és Polyphile mosolygással fogadják Acanthe válaszát; de Gelaste kissé zokon veszi. Nem enged, sőt neki tüzesedik s a vígjáték és nevetés védelmére kel. Tréfás megjegyzései derűtséget keltenek. Így pl. Racine *Andromaque* cz. tragédiájára vonatkozólag ezeket mondja: Az ember azért megy el a színházba, hogy mulasson; s ime ott talál egy síró embert egy másik síró mellett, az a másik sír egy harmadik síró mellett, és mindnyájan sírásra fakadnak azon színésznővel együtt, a ki Andromaque szerepét adja és a ki együtt sír a költővel. — Érdekes vonatkozás Racine és Du Parc szerelmére. Racine ugyanis maga tanítá Du Parc színésznőt Andromaque szerepére. Gelaste elméskedésére nem Acanthe, hanem a komoly gondolkodású Ariste felel. Logikájával mindig a főkérdésre akarja terelni a tréfás Gélasztet, mit ez mindenképpen kerül. De midőn Ariste elvetvén a sulykot, inkább pórias mulatságnak nyilvánítja a nevetést: Acanthe, a *Plaideurs* cz. kitűnő vígjáték írója, maga is a vígjáték mellett szólal fel, s a nevetést művelt emberrel is összeférőnek mondja. A tréfás, szellemes vitának Gelaste vet véget, kimondván, hogy többet nem szól. De ha legyőzöttnek akarnák tartani, a vitatkozást újra kezdi. Séta közben megnézik a fényes tavaszi ünnepektől fönmaradt épületeket. Azután leülnek a puha fűbe s Polyphile folytatja felolvasását. (La Fontaine: V. 113, 121, 128.)

Midőn a hűséges Psyché és Cupido legelőször viszontlátják egymást, Polyphile, leejtvén kéziratát, elragadtatva kiált föl: „Oh boldog szerelmesek, csak ti ismeritek a boldogságot!” Erre Acanthe, visszaemlékezvén valamire, fölsohajt. Gelaste gunyos mosolylyal folytatásra szólítja föl Polyphilet. A felolvasás befejeztével megbeszélük a mű főbb helyeit. Ariste, még mindig elfoglalva a Gelastetal való vita gondolatával, mintegy dicséretképpen megjegyzi, hogy legnagyobb gyönyörűséget talált azon részletekben, a melyek szánalmát ébresztették föl. (La Font. : V. 236. 248.)

Régen nem volt oly szép nap mint e kiránduláskor. Acanthe gyönyörködve nézte a lenyugvó napot és ábrándozva tekintett a holdra, melynek mosolygó telt képe bizton kísérte őket Párizsba. A kirándulás a múlt ősszel történt.¹⁾

A négy költő sokszor rendezhetett hasonló kirándulásokat: de bizonyára nem mindig voltak oly komolyak és okosak, a minőknek La Fontaine festé e regényében. Szerették a zajosabb mulatságot is s a bort nem vetették meg. Sőt azt tapasztaljuk, hogy a XVII. század költői borismerőknek tartják magukat.²⁾ Gyakran eljárogatnak az akkortájt hírneves korcsmákba (Mouton blanc, Pomme de pin, Croix de Lorraine, Auberge de M. Poignant); de legtöbbször találkoznak Boileau-nak a Vieux-Colombier utczában levő lakásán. Velük tart az eszes, de iszákos Chapelle, a szótáríró Furetière és több más a királyi udvarhoz bejáró nemesember. Társaságukat sokan keresik: mert kellemesen és szellemesen tudnak mulatni. Boileau a legpontosabb: nem szeret várani magára, mert (úgy mond) azt vette észre, hogy a várakozó társaság mindig a későn jövőnek gyöngéivel bibelődik. Satiráit e társaságban olvasta fel: kitűnő előadása volt; utánozta azok hangját, járását, testmozdula-

¹⁾ La Fontainenek *Les Amours de Psyché et de Cupidon* cz. regénye 1669-ben, a Molière által kitréfázott *Andromaque* pedig 1667-ben jelent meg. Ebből az következnek, hogy a költők eme kirándulása 1668-ban történhetett. Ennek daczára 1664 v. 1665 őszére kell azt tennünk; egyrészt, mert La Fontaine e regényében a versaillesi ünnepekről (melyek 1664. máj. 7. kezdődtek s hét napig tartottak), mint közel múlt eseményről szól, másrészt és főképpen azért, mert a jó viszony Racine és Molière közt, fájdalom, már 1665. decz. hóban megszakadt. Hihető, hogy La Fontaine regényének első felét, melyben e jellemző vitát elbeszéli, 1665-ben vagy 1666-ban írta; az *Andromaque* cz. tragédiára vonatkozó részletet pedig később foglalta művébe.

²⁾ Boileau, Brossette 1716. Satire III. 76. 77.

tait, a kikről szó volt. Egyszer egy nehézkes tánczost utánzott, a mi nagy derűtséget keltett, mert Boileau különben sohasem tánczolt.¹⁾

Egy időben az asztaltársaságnak nagy gyönyörűsége telt abban, hogy Chapelainnek *La Pucelle* cz. hőskölteményéből az ízetlen verseket kiszemelgesse, felolvassa, nevetség és gúny tárgyává tegye. Sőt tovább mentek. Elhatározták, hogy a ki Chapelain hibájába esik, a nyelv vagy a logika ellen vét vagy a kritika miatt megtalál haragudni, *La Pucelle* néhány versének felolvasására ítéltetik. Ha az ítélet egy egész lap elolvasására szólt: az már halálítéletet jelentett.²⁾ De még itt sem állapodtak meg. Kicsapongó jó kedvük nem ismert határt. A pedans hivatalos bírálót, ki az írói kegydíjak jegyzékébe magamagát a leguagyobb összeggel szokta fölvenni, sehogy sem szívelhették. Ellenszenyöket a *Chapelain décoiffé* cz. satirában fejezték ki. E satira a Don Diego és Gormas gróf közötti jelenetnek parodiája.³⁾ Chapelain és La Serre vitatkoznak benne azon királyi pensio fölött, melyet amaz nyert. A vita azzal ér véget, hogy La Serre Chapelain fejéről a parókát lerántja. A megsértett méltatlankodásának egy monologban ad kifejezést s barátját, Cassaignet boszúra szólítja föl.

Boileau vallomása szerint, a parodia készítésében főképpen Furetièrenek, de a mellett magának Boileaunak és a szerencsétlen Racinenak is volt része. Tudjuk, hogy Chapelain Racine jötevője vala. Racinenak eme meggondolatlan mulatságából több életírója igen szigorú következtetéseket vont jellemére. Azonban enyhébbek leszünk, ha a költő ifjúságát s a parodia keletkezésének körülményeit számba vesszük. A parodia ugyanis, Boileau vallomása szerint, poharazás közben, talán nem egészen józan állapotban, szoros baráti körben készült és sohasem foglaltatott írásba. Igazságtalanok volnánk tehát, ha Racinet a parodiának ama torzalakja alapján ítélnők el, melybe mások türhetetlen aljasságokat csúsztattak be.⁴⁾

A költők néha komolyabb munkára is lelkesültek e körben,

¹⁾ Oeuvres I. 224.

²⁾ Oeuvres I. 238. — Brossette, Oeuvres de Boileau. Genève, 1716. I. 438.

³⁾ Corneille: Le Cid I. 3.

⁴⁾ Boileau levele Brossette barátjához, 1701. decz. 10. (*Correspondance entre Boileau-Despréaux et Brossette*. Kiadta Laverdet. Paris. 1858. 95—96. l.)

és Racine állítólag a *Perlekedők* cz. darabjának eszméjét s több vonását a «Mouton blanc» korcsmajának köszönheté. Molière, úgy látszik, ritkábban vett részt e mulatságokban. Betegeskedett s Auteuilben visszavonultan élt. De barátai gyakran meglátogatták, kivált miután Chapelle is hozzá költözött. E látogatásokról több érdekes adoma emlékezik meg. Egy alkalommal, midőn a bor fejökbe szállott, az élet nyomorúságáról beszéltek. Megemlékezvén az ókori bölcs eme szavairól: «A legnagyobb szerencse nem születni, s az utána való legnagyobb, mielőbb meghalni,» arra a hősies elhatározásra jutottak, hogy azonnal vízbe vetik magukat. Nyomban elindulnak s már a Szajnához érnek, midőn Molière ezeket mondja: «Barátaim, ez a szép tett eléggé érdemes arra, hogy ne az éj homályában, hanem fényes nappal hajtassék végre». Megállanak s egymásra tekintve így kiáltanak: Igaza van! Chapelle hozzá teszi: Igenis uraim, holnap reggel fullasztjuk el magunkat, azalatt pedig ígyuk meg azt a kis bort, a mely még megmaradt. Természetes, hogy reggelre kijózanodtak s jobbnak találták, ezen túl is türelemmel elviselni az élet nyomorúságát.*)

Még több ily adomát sorolhatnánk föl, melyek a költőknek és barátaiknak hol komoly, hol gúnyolódó, sőt kicsapongó mulatságairól szólnak. De ezt az egyet is elégnek tartjuk. Csak azt jegyezzük még meg, hogy ez asztaltársaságnak hatalmas része volt az irodalmi reformeszmék terjesztésében. A költők műveltsége, ízlése jó befolyással volt reájok. Az asztaltársaság a költők nézeteit, eszméit, elveit majdnem észrevétlenül magáévá tette s lassacskán utat nyitott a jó ízlésnek a nagy közönségbe: a reformeszmék közkinccsé lettek. Így készült elő a nagy irodalmi reform, mely nem volt kevésbé fontos és szükséges, mint Malherbe reformja a XVI. században, s a mely élénken emlékeztet ama mozgalomra, melyet századunkban a romantikus iskola keltett.

Az ifjú Racine nem tud egyszerre szabadulni első mintáinak kóros befolyása alól, de már legközelebbi tragédiája *Alexandre le Grand* után, — hála Boileau közvetlen befolyásának — remekműveket alkot és a francia nemzet szelleme, XIV. Lajos korának társadalmi élete az ő műveiben nyer legtökéletesebb kifejezést.

*) Oeuvres I. 261.

VIII.

Alexandre le Grand.

A *Thébaïde* mérsékelt, de kezdetnek eléggé tisztességes sikere Racine nevét ismeretessé tette s megnyitá előtte a drámaírói pályát. Hévvvel és szenvedélylyel követi geniusát. A barátság, rokonság, hála és tisztelet érzelme egyidőre mintha mind kiszorúlna szívéből a dicsőség vágya elől. Lelkesedéssel fog a munkához s rendkívüli gyorsasággal dolgozik. A *Thébaïde* 1664. jun. 20. került először színre s új darabjával 1665 elején már annyira előhaladt, hogy belőle Du Plessis-Guénégaud asszony házánál, fényes társaság jelenlétében, három és fél felvonást felolvashatott. Boileau is jelen volt, néhány satiráját mutatta be. Figyelmes és műértő hallgatókra találtak. Ott voltak többek közt La Rochefoucauld és Pomponne, kiket Boileau a jó ízlés bírának mond, ott La Fayette-né és Sévigné asszony leányával. Racine felolvasása nagy figyelmet keltett, és Pomponne bizonyára a közvéleményt fejezte ki, midőn feb. 4. kelt levelében azt írja, hogy a *Comédie de Porus* (így nevezi Racine új tragédiáját) valóban nagyon szép darab. A műértők által megtapsolt szomorújáték híre elterjedt, és előre is fényes sikert jósoltak neki.

Mindez bizalmat keltett az ifjú költőben és arra az elhatározásra batorítá, hogy tragédiáját a nagy mester ítélete alá bocsássa. Ez természetes volt. Minden művéhez bírálót vagyis inkább jó-akaró tanácsadót keresett s a helyes tanácsot mindenkor szívesen követte. Lehet, hogy a kezdő e lépést azért is tette, mert önkéntelenül Corneille befolyása alatt érezte magát. Hozzá ment s remegő hangon olvasta fel művét. Corneille figyelemmel hallgatja s midőn az ifjú elhallgat, megdicséri a szép, elegans verseket, de egyúttal *biztosítja, hogy a drámairáshoz nincs tehetsége.**) Corneille-nek e kemény ítélete csak ismétlése azon tanácsnak, melyet neki magának, körülbelül harmincz évvel azelőtt, a szindarab-gyártó Hardy adott volt. Ezzel elutasítá, elidegeníté magától azt az ifjút, a ki hozzá simúltni vágyott s a ki tanácsára s barátságára méltó

*) Ezt Valincourt beszéli el Olivethez írott levelében s azt állítja, hogy magától Racinetől tudja (*Histoire de l'Académie française* par Pellisson et d'Olivet: II. 336.)

volt. *Alexandre* gyenge tragédia; de Corneille agyonsujtó itéletében még Saint-Évremond sem osztozott, a ki szigorú bírálatot írt a darabról. Saint-Évremond lelkesült az öreg Corneilleért s mégis ezeket mondja: «Mióta a Nagy Sándor cz. tragédiát olvastam, Corneille öregsége kevésbé nyugtalanít; nem félek többé attól, hogy a tragédia vele együtt véget ér.»¹⁾ Racine pedig legközelebbi darabjával fényesen meghazudtolá a dicsőségét féltő öreg Corneille itéletét.

Corneille ítélete bizonyára elkedvetleníté az érzékeny Racinet, de el nem csüggeszté. Komolyan foglalkozott darabjának színre hozatalával. Bernay apát, a kinél lakott, azt tanácsolá neki, hogy tragédiáját az Hôtel de Bourgogne színháznak ajánlja föl. De Boileau Molière mellett emelt szót és a tragédia Molière szintársulatához került.²⁾

Mialatt az előkészületek folytak, a közönség általános érdeklődést tanusított a darab iránt és türelmetlenül várta előadását. Sublignynek *La Muse de la Cour* cz. verses levele (nov. 29.) találóan festi a közönség várakozását:

Si bientôt le Grand Alexandre,
Ouvrage, dit-on, sans égal,
Ne se joue au Palais-Royal:
Je crains, pour se trop faire attendre,
Que ce héros s'en trouve mal.³⁾

Ily várakozás, ily kedvező vélemény előzte meg. A színház örült a nagy érdeklődésnek (az első előadások átlag 1200 livrest jövedelmeztek), de a szindarab annál nagyobb, annál kényesebb igényeket talált maga előtt. Végre megjött a próba napja. A darabot 1665. decz. 4. adták első ízben, még pedig nem a Pomponne által megjelölt *Forus*, hanem *Alexandre le Grand et Porus* cz. alatt.⁴⁾ A lehető legfényesebb közönség, Racine szavaival élve: «a földnek

¹⁾ Oeuvres. Amsterdam. 1706. II. 300.

²⁾ Oeuvr. de Boileau: Sat. III. Brossette jegyzete a 185. verssorhoz.

³⁾ Lettres en vers de. . . Robinet, Perdou de Subligny. . . Recueillies et publiées par Rothschild. 1881. I. 519.

⁴⁾ Vendredy, 4e Décembre, première representation du Grand Alexandre et de Porus. Registre de La Grange (Paris. 1876. 78. l.) De midőn nyomtatásban megjelent, a század Nagy Sándorának (t. i. XIV. Lajosnak) ajánlva, már csak *Alexandre le Grand* czímet viselt.

legelső emberei, a század Nagy Sándorai»¹⁾ gyűltek össze, hogy megbámulják «azt a *páratlan*, azt az *isteni darabot*».²⁾ Ott volt a király testvéröccse és felesége (Henriette d'Angleterre), a nagy Condé és fia d'Enghien herczeg, Gonzague Anna, az ú. n. *princesse palatine* és

*Cent jeunes guerriers d'aujourd'hui
Y prirent de nobles idées ...
Cent beautés furent voir cette pièce divine.*³⁾

A közönség valóban fényes és a bevétel nagyszerű vala: de a tragédia előadása gyöngé. A költő e miatt műve sikerét veszélyeztetve látván, nyugtalanzkodni kezdett. Sajnálta, hogy nem követte Bernay apát tanácsát, mert köztudomású dolog volt, hogy akkor tájban az Hôtel de Bourgogne színháza a tragédia előadásában jeleskedett, míg Molière társulata inkább a vígjátékban vált ki.

Közbe jött véletlen megmenté e nyugtalanságából, s tragédiájának fényes, tartós sikert biztosított. Armagnac grófnő ugyanis decz. 14-kén fényes ünnepet adott a király tiszteletére. Jelen volt a király testvéröccse feleségével, számos más főúr és úri hölgy. A nagyszerű lakomát fényes bál követte és színelőadás előzte meg:

*On y vit le Grand Alexandre
Représenté par Floridor ;
Et nommer cet acteur qui vaut son pesant d'or,
C'est dire encore assez qu'on se plut à l'entendre.*³⁾

Meglepetéssel olvassuk e sorokat, mert Floridor az Hôtel de Bourgogne szintársulatának, a Palais Royal versenytársának, tagja vala. A tényállás valóban érdekes. Kettős tanulságot vonhatunk belőle. Mutatja egyrészt, hogy Racine tragédiája csakugyan megnyerte a király s a főurak tetszését; másrészt, hogy Molière szintársulata rosszúl adta a darabot s hogy az uri gyülekezet többet várt az Hôtel de Bourgogne szintársulatától. Várakozá-

¹⁾ *Alex. le Grand* első előszavában.

²⁾ *Lettres en vers* (Rothschild 1881.): I. 474: Subigny: *La Muse de la Cour* decz. 7-ről.

³⁾ *Lettres en vers de La Gravette de Mayolas, Robinet, Perdou de Subigny* (Recueillies et publiées par James de Rothschild 1881.) I. 519. *La Muse de la Cour* Subignytól. 1665. decz. 20-ikáról. — Subigny ez állítást a *Gazette* 1665. decz. 19. száma is megerősíti. (Recueil des Gazettes-Nouvelles. . . Paris. 1666. 1233. l.)

sukban nem csalódtak. Rövid volt az idő, de Floridor bámulatos gyorsasággal készült a darabhoz, hogy versenytársain túltegyen. Az előadás fényesen sikerült. A közönség tetszése megnyugtatta a költő aggodalmas lelkét. Az Hôtel de Bourgogne eme sikere jelentős figyelmeztetés lehetett Molière színészeire. Be kellett látniok, hogy a tragédia terén ők a gyöngébbek s előre sejtették a következő ményeket. Racine beleegyezését adván az első előadáshoz, a várakozását meghaladó siker után az előadás jogát Floridortól meg nem tagadhatta.

Négy nappal ama zártkörű előadás után *Alexandre le Grandot* egyszerre két színpadon adták: a Palais Royalban és az Hôtel de Bourgogne-ban. Molière társulata elképed, s mintha a decz. 14-iki előadásról mit sem tudott volna, kigyót-békát kiált a költőre és az írói osztalékot nem adja ki, hanem tagjai közt felosztja.¹⁾ Molière színtársulata még decz. 20., 22. és 27-ikén adta a darabot, de az Hôtel de Bourgognenyál egyenetlennek találván a versenyt, felhagyott vele.

Robinet, jelentést tevén a decz. 20-iki előadásról, dicsérettel emlékezik meg Axiane (Du Parc) és Cléofile (Molièrené) szépségéről s gazdag öltözetéről, de mit sem mond játéukról s hallgat a többi szereplőről is. Sőt ismertetését e gyanus megjegyzéssel végzi:

Et certes il est difficile
De pouvoir rien trouver de tel,
Si ce n'est peut-être à l'Hôtel (de Bourgogne.)²⁾

Mindez fájt Molièrenak és bizonyára Racinenak is, mert csak hozzájárult viszonyuk elhidegüléséhez. Azóta sokat írtak a dologról és az írók általában Molièrenak fogván pártját, túlszigorúak lettek Racine irányában. Alattomosággal, árulással, hálátlansággal vádolják, mert nem jelenté be Molièrenak, barátjának, hogy tragédiáját más társulatnak adta. Részünkről azt hisszük, hogy a decz. 14. Armagnac grófnő házánál tartott sikeres előadás nagyon is érthető figyelmeztetés volt. Molière társasága jól érezte, hogy a darabot rosszul adta; tudta tehát, hogy a drámaíró nem szeszélyből, hanem alapos okok alapján cselekedett. Saját érdeke előbb való volt neki mások érdekénél s a mellett eljárása, ha nem volt is

¹⁾ *Registre de La Grange*. Paris. 1876. 79. l.

²⁾ *Lettres en vers* (Rothschild. 1881.) I. 538.

őszinte, nyílt, szerződésbe nem ütközött, jogsértést nem foglalt magában. Racinet hálátlannak is mondják Molière irányában. Nem állítjuk, hogy az ifjú költő a tapasztalt írónak, *barátjának* semmivel sem tartozik; de azért Molièrenek u. n. jótéteményei nagyon is kétségesek. A száz louis d'orról szóló adoma bizonyításra szorúl. A gyenge *Thébaïde* előtt pedig, a mint Racine leveleiből tudjuk, az Hôtel de Bourgogne is hajlandó volt megnyitni vendégszerető házát. (L. 273. l.)

A két nagy ember, kiket saját érdekében és az irodaloméban mindig egymással karöltve szerettünk volna látni, az *Alexandre* előadása alkalmából meghasonlott. De a legenda megszüntette a két nagy költő kölcsönös elhidegülését és számos adomát őrzött meg, melyek azt bizonyítják, hogy ezután is megbecsülték egymást. *) Az irodalomtörténetnek azonban sajnálattal kell megemlítenie, hogy volt idő, a mikor elhidegülésük valóságos ellenségeskedéssé fajult. Ismét Racine kezdte. Szerelmi viszonyban lévén a bájos és kellemes özvegy Du Parc-ka, a decz. 18-ki előadás után Molièrenek e legjelesebb színésznőjét is az Hôtel de Bourgognehoz csábította. Ezt Molière meg nem bocsátá neki. Boszút állott s ahhoz joga is volt, teszük hozzá életírói. Színre hozta Sublignynek *La Folle Querelle* cz. színművét, melyben a szerző Racine *Andromaque*-ját példátlan ostobasággal és páratlan rosszakarattal parodizálta. A parodiát sokáig adták. Molière tehát elégtételt vett magának. A parodiával az író és régi imádottját, Andromaque személyesítőjét, Du Parcot egyszerre akarta sujtani.

Du Parc kisasszony 1653-ban Lyonban csatlakozott a Molière színtársulatához. Gyönyörű termetű, bájos nő volt, kibe a század majdnem minden nagy költője beleszeretett. Molière is azonnal lánggra lobbant iránta, de Du Parc hidegen visszautasítá udvarlását. Később neje lett Berthelot Du Parc színésznek. Rouen-ban, 1658-ban, a két Corneille lelkesült érette. Párizsban La Fontaine és Sarazin ábrándoztak bájairól. Mindnyájan megörökíték verseikben

*) Racine fia Emlékirataiban a következő két adomát jegyzi föl. (Oeuvr. I. 228.) Molière *Misanthrope*-ját hidegen fogadták (1666.). Racine egyik ismerőse örömmel jelenté költőnknek, hogy Molière darabja megbukott. Racine azt válaszolá, hogy nem hiszi el, mert *Molière rossz darabot nem írhat*. — Midőn 1668-ban Racinenak *Les Plaideurs* cz. vígjátékát majdnem kifütyölték, Molière azt mondta: «azok érdemlik meg a kigúnyolást, a kik e darabból gúnyt űznek».

s állítólag Molière sem feledte el régi szerelmét. Du Parc 1664. nov. havában özvegységre jutott.

Racine hihetőleg a *Thébaïde* színrehozatalának előkészületei alkalmával ismerkedhetett meg vele. Ismeretségek *Alexandre* megjelenése idejében valószínűleg benső viszonynyá fejlődött. Boileau határozottan mondja, hogy Racine szerelmes volt a szép asszonyba s ő tanította szerepeire. Mert Du Parc nem volt valami nagy tehetség (Racine fia egyenesen butának mondja); de megjelenése, szépsége és bájos modora elragadá a közönséget. Külömben az egész viszonyról keveset tudunk. Du Parc már 1668. decz. 11-ikén gyermekágyban meghalt.¹⁾ Racine kétségbe volt esve, mert Du Parcot igazán szerette. És Robinet verses levelében leírván a színésznő temetését és megemlékezvén imádóiról, költőnk fájdalmát is érinti:

....., le plus intéressé,
Étoit à demi trépassé.²⁾

De térjünk vissza az *Alexandre* sorsára. Az Hôtel de Bourgogne jeles játéka, Montfleury úr, Des Oeillets kisasszony és főképpen Floridor kiváló tehetsége még sokáig föntartá a darabot. Hozzájárult nem sokára Du Parc is, a ki Axiane szerepében tűnt ki. A tragédia sikere valóban rendkívüli lehetett. Sévigné asszony még 1672. is megemlékezik róla, mondván, hogy Racine sohasem fog feljebb emelkedhetni *Alexandrenél* s *Andromaquenál*.³⁾ Pedig akkor már a *Britannicus*, *Bérénice* és *Bajazet* is megjelentek volt. Maga a király kétségtelenül nagy előszeretettel viselkedett *Alexandre* iránt: a galans hősben önmagára ismert (akkor még csak ez oldalról hasonlíthatott hozzá). Szívesen fogadta a költőnek ügyes és hízegő dedicatióját és még husz esztendő múlva is tetszéssel nézte *Alexandre* előadását.

De a fényes siker irigységet keltett s barátjainak túlbuzgalma

¹⁾ Később La Voisin azon alávaló váddal lépett föl, hogy Racine Du Parcot megmérgezte.

²⁾ *Robinet*: 1668. decz. 15-ikéről. Különböen megjegyzendő, hogy Du Parc már nem volt ifjúsága virágában, midőn Racine szerette. 1653-ban lépett színpadra s nemsokára férjhez is ment. Ha fölteszszük, hogy akkor tizennyolcz éves vala, úgy 1665-ben már harminczkét évesnek kellett lennie, Racine pedig ugyanakkor életének huszonhatodik évében járt.

³⁾ *Lettres de Madame de Sévigné* (Régner-Monmerqué kiadása. 1862.): 1672. márcz. 16.

ellenfeleiben rosszakaratot szült. Barátai elragadtatásukban, mámorukban, talán Corneille ítéletétől sarkalva, a fiatal kezdőt a nagy mesterhez kezdik hasonlítani. Corneille párthívei, a régibb, nyersebb, büszkébb nemzedék, méltatlankodással fogadja e vakmerőséget s rosszakarólag fordul a simább, elegans új nemzedék költője ellen. Hozzá csatlakoznak Racine egyéb ellenfelei és megkezdődik a küzdelem, mely a költő teljes életén át tart. Minden darabja, minden felelete újabb hullámokat ver, új támadásokat idéz föl, míg végre Racine kifáradva, elkedvetlenedve, búcsút mond a színirodalomnak.¹⁾ Ez alkalommal Corneille párthívei minden lehető megtesznek, hogy Alexandre gyöngéit s Corneille hasonlíthatatlan felsőségét kimutassák. Hatszor s még többször elmennek a színházba, az előadásokat a legnagyobb figyelemmel kísérik, a darab hibáit lesve-lesik s diadalmasan kürtölik.²⁾ Minden nap új keserűség Racinera. Hisz maga vallja be idősebb fiának, hogy a legfényesebb siker sem szerzett neki annyi örömet, mint a mennyire el tudott keseredni a leghaszontalanabb kritikán. Végtelen izgatottság fogja el; se éjjele, se nappala. És éppen ez időtájban (decz. 31-ikén) jelenik meg Nicole volt tanárának ama híres levele, a melyben a drámaírókat a *lélek megmérgezőinek* nevezi. Ezzel megtelt a keserűség pohara. Azonnal, első fölhevülésében, megírta darabjához az előszót s Nicolehoz a választ, mind a kettőt kiméletlen gúnnyal és elkeseredettséggel.³⁾ Mind a kettő még 1666. január havában, melegiben, került sajtó alá. A tragédia címlapjára még jelentős képet is nyomtatott: Minervát, a mint az irigység démonját földre teríti. A kép felírása: *Virtus invidiam superat.*

Természetes, hogy az ilyen válaszok csak gyűlölséget támasztanak, újabb támadásra bősztik az ellenfeleket és nem gyógyítják meg a sebeket, melyeket a költő érzékeny kebelén oly könnyen lehetett ejteni. A tragédia kinyomatása csak megkönnyíté ellenfelei-

¹⁾ Racine, mint minden újtó, mindig egész táborral állott szemben: a régibb nemzedék embereivel s korának kóros ízlését követő versenytársaival. Küzdelme tartós s elkeseredett volt. Remekművei a sikert jóformán csak kierőszakolták, s legjelesebb művei megbuktak vagy félreismertettek (Phèdre, Athalie). Racine eme irodalmi küzdelmeiről Deltour érdekes munkát írt: *Les Ennemis de Racine au XVII. siècle* cz. alatt.

²⁾ Racine első előszava e színművéhez.

³⁾ Nicolelal folytatott tollharczát a X. fejezetben fogjuk előadni.

nek dolgát. Nem hogy elhallgattak volna, hanem most már úgy szólván újjal mutattak rá a darab gyengéire. De még ezzel sem elégedtek meg. Saint-Évremond véleményét is meg akarták tudni. E kegyvesztett főurat, a ki már tíz év óta élt számkivetésben, irodalmi tekintélynek tartották. Bourneau asszony tehát, a kivel a számüzött Angolországban sokszor találkozott, megküldé neki az *Alexandret* és megkéré, hogy e nagyon is megtapsolt mű fölött mondja ki véleményét. Saint-Évremond tanuja volt a *Cid* csodaszerű sikerének s híven őrizvén ifjúkori emlékeit, még mindig a nagy Corneille remekműveinek hatása alatt érzé magát. Azért, nem is sejtván, hogy az ő nyilatkozatát egy cselszövő párt Racine ellen akarja felhasználni: a darabról alapos, de szigorú bírálatot mondott. Magas műveltségénél, tágabb látókörénél, az angol színirodalomban való jártasságánál fogva oly szempontból is bonczolta *Alexandret*, a mely Racine ellenségeinek eszébe sem jutott. Bourneau asszony csak ezt várta. Diadalmasan mutogatta a szigorú bíráló levelét s a nagyszámú másolat csakhamar bejárta az egész várost.

Saint-Évremondnak rosszul esik, midőn megtudja, hogy levelét oly csunya módon Racine ellen használták föl. Sajnálja, hogy akaratlanul is fájdalmat okozott a költőnek, kit nem ismer s kit *bel esprit*nek tart. Továbbá megjegyzi, hogy a Bourneau asszonynak küldött véleményét a tragédiáról csak sebtében veté papirosra, a nélkül hogy a darabot figyelemmel olvasta volna. Végre arra kéri barátját Lionne grófot, hogy tegye közzé azt a bírálatot, melyet leveléhez mellékel. Saint-Évremondnak Lionnehoz intézett levele egyúttal arra enged következtetni, hogy a szerző a Bourneau asszonyhoz küldött bírálatát újonnan átdolgozta, hangját mérsékeltebbé, enyhébbé tette s a hizelgő dicséretet talán csak ekkor csusztatta be. *) Saint-Évremond e bírálata jeles munka marad: Corneille felsőbbiségét jogosan hangsúlyozza, az *Alexandre* hibáit szigorúan, de valljuk meg, legtöbbször igazságosan sújtja; — de másfelől az írónak kiváló tehetségéről is elismeréssel emlékezik meg.

*) Saint-Évremond. II. 321—23, 280.

IX.

Alexandre le Grand (folytatás).

Az *Alexandre le Grand* cz. tragédia tárgya történeti, a menyiben Quintus Curtius regényes művét és Plutarkhos Életrajzeit történetnek mondhatjuk.

Nagy Sándor az Indus mellékén fekvő Omphis királyságba nyomul. A király a nagy hódító követét, Ephestiont szívesen fogadja, meghódol és Taxile címet vesz föl. Ellenben Porus, Indiának egy másik királya, büszkén utasítja vissza N. Sándor ajánlatát. A dolog háborúra kerül. N. Sándor győz s Porust nagylelkűleg visszahelyezi trónjára. A tárgy e történeti egyszerűségében sincs nemes vonások nélkül. A nagy Corneille, jobb napjaiban, az admiratióra alapított, hősies párbeszédekkel díszített remekművet alkotott volna belőle. «És ha már Sertorius és Pompejus párbeszéde lelkesedéssel tölté el kebleinket, mit várhattunk volna N. Sándor és Porus párbeszédétől?»¹⁾

De Racine korának más ideáljai vannak. A hatalmas, büszke nemesség, mely addig kénye-kedve szerint élt s ereje tudatában a királysággal is daczolni mert: hajlékony, hízogó szolgaszemélyzet lett. A király lett a mindenható; minden kegynek kútforrása. Érte rajongani, előtte térdre borulni, neki hódolni, őt szolgálni, érette meghalni, — minden erényekkel fölért. Az egyház is meghajolt. A nép számba sem jött. Új világ hajnala derengett. A társadalom nagy változáson ment át. Minden az udvartól indul ki. Versailles egy kis mindenség lett, melynek középpontja, lelke, szíve a király. A nők iránti hódolat, a szerelem vagyis inkább a szerelemnek tüntetése, ékes, czifra szavakkal való előadása és általában az udvarias társalgás: minden *honnête hommenak* első kötelessége. És az ifjú király volt a legelső *honnête homme*.²⁾ A nemesség társadalmi finomságért adta cserébe előbbi befolyását. A köztiszttelet a női méltóságot, a nőiességet emelte. E változást a költészet is visszautkrözte. Racine is, mint minden művész, csak azt másolta, a mi szeme elé tűnt. Az ókori nevek, a történeti háttér csak keret, melybe

¹⁾ Saint-Evremond. II. 308. (Corneille, *Sertorius* III. 1.)

²⁾ *Honnête homme* akkor tájban egyértelmű volt a mai *homme du monde*, *homme de bonne compagnie* kifejezésekkel.

korának képét foglalta. Racine igazán korának költője: XIV. Lajos Franciaország az ő műveiben nyert legtökéletesebb kifejezést, az ő műveiben nyert halhatatlanságot.

Alexandre le Grand is korrajz vagy még inkább alkalmi mű. Meg nem érdemelt sikere s a különös tetszés, a melyben a király részesíté, legvilágosabban bizonyítja, hogy teljesen megfelelt kora ízlésének. Az író tragédiája hőstét a szerelmes, az *ellenállhatatlan* király képére teremtette. És ez nem üres föltevés, kitűnik leginkább az ajánlás hyperboláiból, de a műbe szőtt hízogó vonatkozásokból is. *)

Az erkölcsök és jellemek történeti hűségét, figyelmet keltő helyzeteket, nagy érdekek és erős szenvedélyek összeütkezését, hiába keressük a darabban. A tragédiában nincs sem érdek, sem cselekvény. Bonyodalmát kisszerű, még vígjátékhoz is alig méltó szerelmi cselszövény alkotja, mely, minthogy a darab minden episod hijával is van, hosszadalmas, unalmas, semmitmondó társalgásban, negédes fecsegésben fejlik ki, a mely mellett N. Sándor legdicsőségesebb hadjárata, legnagyobb hőstette csak mellékes dolognak tűnik föl.

A tragédia főhibája a jellemek téves felfogásában s a szerelem mozgató erejével való visszaélésben rejlik. Hősei, kik a történelemben lelki nagyság, hősiesség által tűntek ki: képzelet alkotta princesek rabjai; bilincseikben görnyednek, lábaiknál sopánkod-

*) Legvilágosabb a célzás a III. felv. 3. jelenetében:

. *Oui, ma soeur, j'ai vu votre Alexandre.*

D'abord ce jeune éclat qu'on remarque en ses traits

M'a semblé démentir le nombre de ses faits.

Mon cœur, plein de son nom, n'osoit, je le confesse,

Accorder tant de gloire avec tant de jeunesse.

Mais de ce même front l'héroïque fierté,

Le feu de ses regards, sa haute majesté,

Font connaître Alexandre; et certes son visage

Porte de sa grandeur l'infailible présage;

Et sa présence auguste appuyant ses projets,

Ses yeux, comme son bras, font partout des sujets.

Külömben megjegyzendő, hogy a művészeteket pártoló király dicsőítése divat volt s hogy ennek nemcsak Racine, hanem minden költő, minden művész s főképpen az Akadémia hódolt. Fél százados uralkodása alatt az Akadémia alig tudott más tételt kitűzni, mint a legnagyobb király végtelen dicséretét.

nak s *isteni bájaikat* a legpreciosusabb nyelven *imádják*. Bolyongó lovagok, kalandorok. Nem a halhatatlanító dicsőség vágya, nem a hazaszeretet, nem a szabadság nemes érzeménye: hanem egyedül imádottságok szép szeme lelkesíti őket harczra. (III. 6.) Az Hôtel de Rambouilletből kerültek ki s Indiánál jobban ismerik a *Pays de Tendre*-t. Az ú. n. *couleur local*nak, mely a színműben a cselekvény színhelyének követelményeit érvényesíti, nyoma sincs. És ha megengedjük is, hogy a történeti hűség soha egyetlen egy művészetben sem valósítható meg tökéletesen; és megengedjük, hogy hajhászata visszaélésekre vezetett, hogy a külsőségben, a részletekben sokszor a művészet lényege, alapja is elveszett: mindazonáltal Saint-Évremondal sajnáljuk, hogy Racine művében több helyet nem engedett a költői leírásnak, a mely kiválóan erős oldala volt. Szerettük volna, ha a költő világosabb fogalmat nyújt nekünk a csodaszerű háborúról. A Hydaspesen való átkelés, hatalmas ellenség előtt, egyszerű tömlőkön; a nagy küzdelem, melyben N. Sándor bátorságához méltó veszedelmet talál: mind emelhetne volna a költő képzelő tehetségét. De az író, a helyett hogy a Hydaspeshez vitt volna bennünket: hőseit hozta a Szajna partjára, a hol bámulatos módon alkalmazkodtak XIV. Lajos udvarának modorához.¹⁾

A világhódító N. Sándorból a költő oly középszerű fejedelmet alkotott, a ki bámulat helyett sajnálatot gerjeszt maga iránt. Nem mintba barátai s ellenségei szép dolgokat nem mondanának róla. Ephestion követe gyönyörűen festi, midőn Porusnak eme szavaira:

La gloire est le seul bien qui nous puisse tenter,
Et le seul que mon cœur cherche à lui disputer.
C'est elle. . .

ezeket mondja:

Et c'est aussi ce que cherche Alexandre. . .
C'est ce qui, l'arrachant du sein de ses États,
Au trône de Cyrus lui fit porter ses pas,
Et, du plus ferme empire ébranlant les colonnes,
Attaquer, conquérir, et donner les couronnes.²⁾

¹⁾ *Saint-Évremond*. II. 306—308.

²⁾ Ez utolsó sor Julius Cæsarnak híres «Veni, vidi, vici»-jénél is jelentősebb.

Racinenak majdnem igaza van, midőn azt mondja, hogy az egész tragédiában egyetlen sor sincs, mely Nagy Sándor dicsőítésére nem szolgálna.¹⁾ Azonban N. Sándor maga el nem bírja e nagyságot. Midőn végre a III. felvonás második felében megjelenik, rá sem ismerünk. Nem felel meg azon képnek, a melyet róla alkotunk. N. Sándornak csak a nevét viseli, kiváló tulajdonait hiába keressük Racine hőisében. Semmit sem tesz, a mi az igazi N. Sándorhoz méltó volna, még a mikor tehetne is. A csatában Porussal találkozik, bátorságához méltó veszedelmet talál: de ime *un gros de soldats* elválasztja őket s — hallatlan, N. Sándor többé nem is gondol Porussal; csak Cléofilis szép szemei után rajong és megfedkezik dicsőségéről, hadseregéről, magáról az eldöntetlen csatáról, szerelme türelmetlenségében ott hagyja a csatatért, hogy mielőbb szeretője lábaihoz borulhasson. És azalatt, míg Porus kétségbeesetten harczol, N. Sándor nevetséges versekben udvarol s Celadon példájára oltárokat ígérget szerelmesének. E szerelme valóban nevetségessé teszi, eltörpíti, és habár Racine történetileg igazolja is, a tragédia szempontjából egyáltalában nem igazolható. A boldog szerelmes Taxilet is boldoggá akarná tenni. Axianet tehát, ki a hős Porust szereti, arra akarja kényszeríteni, hogy a gyáva Taxilehez menjen férjhez. E tette már majdnem gyűlöletessé teszi őt. Mindezek szembeszökő hibák a történeti hűség, a valószínűség, de még a józan ész ellen is. N. Sándor az ízetlen udvarlásból s a hozzá nem méltó szerelmi cselszövényekből csak az utolsó jelenetben szabadul meg, hogy valódi jellemének magaslatára emelkedjék. Nagylelkűleg bánik ellenségével: visszaadja országát és szeretőjét.

Porus a tragédia legérdekesebb személye. Jellemrajza sikerültebb, sőt figyelemre méltó. Addig míg szeretőjétől távol van, a történeti Porus szellemében, hősiesen, sőt néha dicsekvőleg is beszél és cselekszik. A legszebb, legerőteljesebb sorok az ő szerepében foglaltatnak. De mihelyt Axiane közelébe jut vagy ha csak hall is róla: XIV. Lajos korának legudvariasabb szerelmi lovagjává változik, ki Axiane szép szemeiért, isteni bájaiért él-hal. Ilyenkor sajnáljuk, hogy Racine Axiane alakját alkotta. Mindazonáltal Porus érdekelt. Szövegsége által elárulva, egyedül küzd és a küzdelemben nagyobbak tűnik föl N. Sándornál.²⁾ N. Sándor ott

¹⁾ Racine második előszava.

²⁾ *Robinet* verses levele Porus e felsőbbségét így fejezi ki:

hagyja a csatatért. Dicsőségeért katonái küzdenek, míg ő szeretője lábánál eped. Porus oroszlánként küzd, sebei nem szüntetik meg harcát. Végre kimerül s íme a gyáva Taxile is elősiet támadására. És ekkor a hős, hazájának, a szabadságnak védője, nem mint király kíván meghalni, trónja romjai alatt, hanem mint szerelmes lovag imádottja védelmében (V, 3):

Viens lâche ! . . . Axiane est à toi.
Je veux bien te céder cette illustre conquête :
Mais il faut que ton bras l'emporte avec ma tête !

Tehát végig kísért az a szerencsétlen szerelem! A haza veszedelmében forog. Kockán van minden és Porus nem talál más tárgyat, minthogy ismételtén negédes udvarlással ömlengjen Axianének.

Végre a darab utolsó jelenetében létrejön a várva várt találkozás. Porust N. Sándor elé viszik. Büszkén hordja fejét s nem alázza meg magát. És midőn N. Sándor e szavakat intézi hozzá:

*Parlez donc, dites-moi,
Comment prétendez-vous que je vous traite ?*

a legyőzött Porus büszkén feleli: *En roi!* De Sándor nagylelkűsége daczára még itt is a rövidebbet húzza. Nemes tette nem hat meg bennünket kellőképpen és rokonszenvünk Porushoz hajlik. Sándor nagylelkűsége nem tűnik föl nagy érdemül. Kegyetlennek mutatkozott, hogy Taxilenek adhassa a legyőzöttnek országait és szeretőjét is. De Taxile nincs többé. Kegyetlenségének létjoga megszűnt s a nagy kegyelem, melyet gyakorol, nem ütköztvén akadályba, tulajdonképpen nem is áldozat az ő részéről. Augustus kegyelme Cinna irányában mélyen meg hat bennünket: mert a római császár ezzel legtermészetesebb, legjogosabb méltatlankodását küzdötte le.

Még egy megjegyzés Porus jellemére vonatkozólag. N. Sándor nagylelkűsége lefegyverzi; természetesnek találjuk tehát e szavait (V, 3):

*Je me rends ; je vous cède une pleine victoire.
Vos vertus, je l'avoue, égalent votre gloire.*

Azonban különösek a következők :

Là, Porus fait aussi son rôle,
Et généreusement contrôle
Le grand vainqueur de l'univers.

*Allez, seigneur, rangez l'univers sous vos lois;
Il me verra moi-même appuyer vos exploits:
Je vous suis; et je crois devoir tout entreprendre
Pour lui donner un maître aussi grand qu'Alexandre.*

Szép sorok, igaz; de vajjon a bennök kifejezett gondolat, érzelem méltó-e Porushoz? Miután a tragédia folyamában oly nemes lelkesedést tanusított hazájáért, miután oly vitézül harczolt a szabadságért, méltó-e hozzá, hogy conspiráljon a világ szabadsága ellen, és mindenre vállalkozzék, csakhogy egy úr hatalma alá hajthassa a világot? És Porus e szavai után méltán kérdezhetjük: nem hazudtolják-e meg azt a jellemet, melylyel a költő a darab folyamában fölékesíté?

A tragédia többi személyéről kevés mondani valónk marad. Cleofilis és Axiane szép szemök és isteni bájaik mellett is érdeketlenek, unalmas és sokszor valóban szerénytelen nők. Éphestion, mint ura «szép lángjának hű bizalmasa», kissé megalázó szerepet visz; de mint politikai követ India királyainál kiváló államférfiúnak bizonyul. (II. 1. 2) Legmostohábban bánt a költő a szerencsétlen Taxile királylyal. Jelleme jellemtelenség: folytonos ingadozás férfiaság és gyengeség, nagyság és alávalóság, elszántság és gyávaság között. Nevetséges szerelmében, a melyet megvetéssel viszognoznak. Megvetésre méltó, midőn Porust, szövetségesét cserben hagyja; utálatos, midőn a haza védelmében kimerült Porus támadására elősiet. Visszataszító egész szerepe, s halála nem indít meg bennünket.

A tragédia szerkezete is lényeges hiányokat tüntet föl. Sándort a költő csak a III. felvonás negyedik jelenetében lépteti föl először. Porus pedig eltűnik a II. felvonás végén s azontúl már csak a tragédia utolsó felvonásában találkozunk vele. Porussal a drámai érdeklődés is távozik. Attól fogva a tragédia menete unalmas. A III. és IV. felvonásban és még az V. felvonás első felében is jóformán csak Sándor ízetlen enyelgéséről és a Taxile érdekében folyó szerelmi cselszövényéről van szó. A tragédia csak az utolsó jelenetben emelkedik egy pillanatra, hogy a következő pillanatban ismét léha udvarlásba süllyedjen. Hogy a költő a felvonásokat kitöltse, a szerelmesek több jelenetben találkoznak, a nélkül, hogy újabb mondani valójok volna. Így találkoznak Porus és Axiane az I. felvonás harmadik és a II. felvonás ötödik jelenetében; N. Sándor pedig az V. felvonás első jelenetében ismétli Cleofilisnak ugyan-

azon vallomásokot és ígéreteket, a melyeket a III. felvonás hatodik jelenetében tett.

Véleményünk szerint a helyegység megtartása lényegesen hozzájárult a tragédia hibás szerkezetéhez, megfosztá élethűségétől és valószínűségétől is. A helyegységnél fogva Porus nem léphetett föl ott, a hol ellensége Sándor volt az úr s viszont Sándor fölléptét Porus távozásáig el kellett halasztani. Valószínűtlen továbbá, hogy Porus kedvesét Taxilenak, szerelmi és politikai vetélytársának táborában hagyja, az alatt míg ő harcza keveredik. Ez áldozatot a helyegység kívánta meg, de különben mivel töltötte volna ki a költő a III. és IV. felvonást?

A *Thébaïde* ismertetése alkalmával kimutattuk, hogy Racine tragédiája megírásánál főképpen Rotrou nyomdokán haladt. E helyen azt kell még megjegyeznünk, hogy a fiatal költő semmivel sem tartozik azoknak, kik Sándor és Porus históriáját ő előtte megjelentették.¹⁾ Azonban a nagy Corneille hatása ugyancsak meglátszik a fiatal Racine e tragédiáján. Még nem tudott menekülni befolyása alól, a mi főképpen Axiane és N. Sándor szerepében tűnik föl. Axiane jelleme és helyzete valóban szembeszökő azonosságot mutat Corneille Viriathe-jával, de főképpen Emiliájával.²⁾ Maximus és Cinna egyaránt szeretik Emiliát, éppen úgy, mint Taxile és Porus Axianet. És Emilia csak Cinnát szereti, miként Axiane is egyedül Porust. Maximus, hogy versenytársától szabaduljon, barátját Cinnát elárulja, kezét, szívét Emiliának ajánlja föl s szökni akar vele. Taxile hasonlóan cselekszik: hogy Porust, szö-

¹⁾ De la Taille Jakab, tehetséges költő, húsz éves korában halt meg. Két tragédiát írt 1573. és 1574-ben: *Daire* és *Alexandre* cz. a.

Hardy Sándor, a kiapadhatatlan színműgyártó megírta: *La mort de Daire* (1619) és *La mort d'Alexandre* (1621) cz. tragédiáit.

Utánok jött Baro: *Parthénie* cz. tragédiájával (1642), melyben N. Sándornak főszerepe van. Boyer pedig *Porus ou la Générosité d'Alexandre* cz. a. írta meg tragédiáját 1648.

Legjelentékenyebb ezek közül Hardy Sándornak *La mort d'Alexandre* cz. tragédiája. A mű teljes érdeke egyedül az *admiration*-ban van: csodáljuk N. Sándor hősiességét, melylyel halálának jóslatát s magát a halált fogadja. A tragédia stilusa gyöngye, de van benne néhány sajátos ízű jelenet, néhány nagyszerű vonás, mely meglep, meghat és tiszteletet parancsol.

²⁾ Corneille, *Sertorius*: II. 4. és *Cinna* IV. 5.

vetségesét, tönkre tegye, N. Sándornak meghódol s Axiane kezét a világhódító kegyelmétől várja.

Emilia és Axiane egyaránt boszúra tüzelik kéréiket. (*Cinna* IV, 5, *Alexandre* IV. 3.)

Emilia: *Quiconque après sa perte aspire à se sauver
Est indigne du jour*

Axiane: *. . . Il faut, s'il est vrai que l'on m'aime,
. . . haïr Alexandre autant que je le hais. . .
Il faut combattre, vaincre, ou périr sous les armes.*

De midőn a kérők gyávaságát látják, megvetéssel fordulnak el tőlük:

Emilia: *. . . Tu m'oses aimer, et tu n'oses mourir?!*

Axiane felelete még ennél is hatásosabb, maróbb:

Tu veux servir. Va, sers, et me laisse en repos!

Racine N. Sándora élénken emlékeztet Corneille Julius Cæsarjára.*) Cæsar Cleopatra szép szemeiért harczol. A táborból szerelmes leveleket küldöz és a csata után sietve jő, hogy szeretőjének isteni bájaiban gyönyörködhessék. De jegyezzük meg, hogy Corneille hőse szerelmében még sem vesztí el teljesen fejét: csak a kivívott győzelem után hagyja el a csatatért. És Saint-Évremond, midőn, a nagy Corneille dicséretére írott bírálatában, Racinenak e hibákat ugyancsak szemére veti, nem veszi észre, hogy csapásainak súlya a magasztaltnak fejét is éri. De úgy látszik, hogy ezt maga Corneille sem vette észre. A dicséret jól esett szívének s érzékeny levélben fejezte ki köszönetét.

Racine nem köszönte meg a bírálatot, a mely első tekintetre nagyon sérthette. Saint-Évremond ujjal mutatott rá sebhely helyére s a mellett szerfölkött megdicsérte azt, a ki drámaírói tehetségét kétségbe vonta. De idővel a megfontolás győzött és Racine bizonyára érezte, hogy Saint-Évremond bírálata jó hatással volt talentuma érlelésére.

Az *Alexandre le Grand* című tragédia valóban gyenge mű. Cselekvés és jellemzés dolgában még Racine első kísérletének is mögötte áll. De azért vannak kétségbe vonhatatlan érdemei is. A preciosos ömlengések mellett némely sorban erővel teljes dictio

*) Corneille: *Pompee* II, 1.

zendül meg. Porus szerepe, jellemrajza, kisebbszerű hibái mellett, igazán szép, és a felvonás második jelenete méltán állítható a nagy Corneille mesteri tanácskozó jelenetei mellé.

Ujabban többen erőlködtek kimutatni: hogy Racine *Alexandreje* nem vall Quinault és Scudéry kisasszony iskolájára. Hiába való fáradozás. Mi tűrés-tagadás, a fiatal költő e tragédiával nem előre lépett, hanem félre. Nagy Sándorja tagadhatatlanul azon regényhősök egyike, kiket Boileau a *Dialogue des héros de roman* című szellemes satirájában gúnyol.¹⁾ És e vallomás után mosolyogva olvashatjuk azt a kis maliciát, melyet állítólag Sévigné Károly szerzett s Boileau említett satirájának kézről-kézre járó másolataiba belecsempészett:

Pluto. Kicsoda az a fiatal szeleburdi, a ki félig komoly, félig vidám arcczal közeleg?

Diogenes. Azt hiszem, hogy az N. Sándor. Mennyire megváltozott! Alig ismerék rá. Arczkifejezése sem nem görög, sem nem barbár. Dandy egy hadvezér! Úgy látszik, hogy hosszú útja elpuhította egy kissé. — De mégis N. Sándor, rá lehet ismerni.

Ezzel megvallja, hogy Racine N. Sándora mégis kevésbbé van eltorzítva a közdivatú regényhősöknél.

Pluto. Ó! Ezuttal valódi hőssel van dolgunk és nem ízetlen negédes emberrel. Mindig csak a dicsőségért lelkesült. Sőt oly kevésbé törődött az udvarlással, hogy hét esztendő alatt csakis egyszer látogatott be Dárius feleségéhez és leányaihoz, jöllehet hogy a világ legszebb női s hozzá még hadi foglyai is valának. Megesküdhetném, hogy biztosította magát a rossz levegő ellen, melyet mások beszívtak volt. — Lépj közelebb, Ázsiának hőslelkű meghódítója, lépj közelebb! Harczról-háborúról van szó. Az alvilág királyának szüksége van karodra.

N. Sándor. Je suis venu; l'amour a combattu pour moi; . . .

Tout cède autour de vous: c'est à vous de vous rendre;

Votre cœur l'a promis, voudra-t-il s'en défendre?

Et lui seul pourroit-il échapper aujourd'hui

À l'ardeur d'un vainqueur qui ne cherche que lui ?²⁾

Diogenes. Hát igazat mondtam-e, hogy elpuhult útjában? Nagy Sándorból udvarló lett!

Pluto. Az ördögbe, micsoda jargon-on beszél hozzánk? Micsoda!

¹⁾ *Oeuvres de Boileau.* (Kiadta Berriat-Saint-Prix) III. 38—82.

²⁾ Racine: *Alexandre* III, 6.

N. Sándor, a ki csak csatáért lelkesült, elfeledkezik magáról szeretője mellett!

N. Sándor. Que vous connaissez mal les violents désirs
D'un amour qui vers vous porte tous mes soupirs!
J'avouerai qu'autrefois, au milieu d'une armée,
Mon cœur ne soupirait que pour la renommée.
Mais, hélas! que vos yeux. ces aimables tyrans,
Ont produit sur mon cœur des effets différents!
Ce grand nom de vainqueur n'est plus ce qu'il souhaite.

Diogenes. El kell küldeni a nagy Cyrushoz.*)

N. Sándor. Hé quoi! vous croyez donc qu'à moi-même barbare
J'abandonne en ces lieux une beauté si rare?

Pluto. Vigye el a pestis ezt az eszelőst, gyöngéd nyafogásával együtt! Lelkemre mondom, oly bolond, mint a többi! Valóban igazuk volt azoknak, a kik sajnálták, hogy Macedóniában nem volt örültek háza, a hová bezárhatták volna. Zárjuk el hát a lehető leggyorsabban.

A tréfa kitünően sikerült. Boileau eszejárása, stilusa találóan volt utánozva. A másolatok kézzől-kézre jártak. Valóban pikáns gondolat volt, úgy tüntetni föl a dolgot, mintha Boileau, Racine legjobb barátja, írta volna. Ez a malícia bizonyosan fáj mind a két barátoknak. De meg kell vallanunk, hogy Boileau sem ítél *Alexandréről* kedvezően, ha a barátság el nem némította vagy el nem vakította volna.

Mindezek daczára *Alexandre le Grand* nagy sikert aratott, mert alkalmi darab volt. Nagyban emelte a költő hírnevét s a közönség az ifjú Racinet — igaz, hogy kissé korán — a nagy Corneillehez kezdte hasonlítani.

Azonban az ifjú költő drágán fizette meg e dicsőséget: Tragédiája ellentétbe állította Corneillelel, megrontá barátságát Molièrerel és — a mi teljes életében a legjobban fáj neki — közvetett oka volt ama háladatlan eljárásának, mely volt tanáraitól, rokonaitól hosszú időre elidegeníté.

X.

Racine szakít Port-Royallal.

Racinet születése, neveltetése, gyermekkori emlékei mind erős szálakkal fűzték Port-Royalhoz. De Port-Royal és a rokonok mindent elkövettek, hogy az ifjú Racinet a költészettől elvonják.

*) T. i. *Scudéry* kisasszony regényhőiséhez.

Egyházi pályára akarják terelni, hogy isten és emberek előtt kedves életet éljen.¹⁾ Az ifjú Uzèsbe megy nagybátyjához: de egyházi javadalomhoz sehogy sem tud jutni. Ekkor azután Párizsba tér vissza azzal az elhatározással, hogy ezentúl geniusát követve, a költészetnek szenteli magát. Buzgalommal dolgozik; de minden sikerét újabb figyelmeztetések, intések, szemrehányások keserítik meg. Azonban mindez el nem tántorítja: erősen megmarad elhatározása mellett, nem hátrál, hanem halad előre a maga útján.

Végre megjelenik a *Thébaïde* 1664. jun. 20-ikán. Port-Royal megdöbben. Fájdalommal s szent megbotránkozással látja, hogy legkedvesebb tanítványa az irodalomnak éppen a legvétkesebb ágát műveli: szindarabokat ír és színészek között tölti életét. A megbomlott viszonyt a *Thébaïde* teljesen elrontotta, az új tragédia híre pedig 1665. elején szakadást idézett elő. A szent ház, a rokonok elfordultak a költőtől. A költő lelkén sebet üt az elszakadás. Minden lehetőet megtesz, hogy rokonaival kibéküljön. Testvérhúgához fordul (1665. aug. 19.), kit oly gyöngéden szeretett: kérdi, mit vétett neki, hogy annyira haragszik rá; és kéri, hogy legalább egyszer írjon neki három hónaponként. E kérelem azt bizonyítja, hogy húga hallgatása már sokáig tartott. Nem tudni, engedett-e Mária neheztelésének jege; mert ez Racinenak egyetlen levele, mely 1665-ből ránk maradt. Majd maga is Port-Royalba készül, hogy Agnès nénjét kiengesztelje, mert őszintén szerette, tisztelte és nénye viszont szerette őt. Nénje, megtudván szándékát, szigorú levelet írt neki: ²⁾ «Szívem keservében, könyvek között írok neked s mindenre kérlek, kedves öcsém, gondold lelki üdvödre, térj magadba és tekintsd komolyan, mily örvénybe sülyedtél!» Naiv borzadálylyal beszél a színészekről, kiknek neve kárhozatos minden ember előtt, ha csak egy mákszemnyi kegyesség van benne s a kikkel unokaöcsese most inkább érintkezik, mint valaha. Esdve kéri, hogy szüntesse meg azt a viszonyt, mely megbecsteleníti isten és emberek előtt. «De ha annyira szerencsétlen vagy, hogy azt meg

¹⁾ Agnès de Sainte-Thècle levele Racinehoz. (Oeuvr. VI.)

²⁾ Agnès de Sainte-Thècle levele Racinehoz (Oeuvr. VI.). E levél kelte bizonytalan: Mesnard 1663-ra, mások (köztük Deltour is) 1665-re teszik. Részünkről az utóbbiak véleményéhez csatlakozunk. Élte alkonyán a költő Maintenon asszonyhoz írott levelében ezeket írja Agnès nénjéről: «C'est elle dont Dieu s'est servi pour me tirer de l'égarment et des misères où j'ai été plongé pendant quinze années».

nem teheted, akkor» — nyugodt, de szigorú elhatározással teszi hozzá — «ne is gondolj arra, hogy engem meglátogass. Mert miképpen tudnék én hozzád szólni, mikor tudom, hogy oly siralmas, a keresztény vallással annyira ellentétes állapotban vagy.» Azonban az utolsó mondat enyhíti a fönt idézett sorok keménységét: «Én részemről meg nem szünöm imádkozni az istenhez, hogy könyörüljön rajtad és rajtam is azért, hogy megbocsátok neked, mivel a te lelki üdvödet a szívemen hordom.»

Képzeltetjük e levél szigorúsága, gyöngédsége mellett is, mennyire fájt az ifjúnak. Ha visszagondolt nénje szemrehányásaira, könyörgésére, könyeire, a bűnbánati gyakorlatokra, a melyekkel az ő kárhoznak indult lelkét meg akarta menteni: nem egyszer megzavarodhatott sikereinek közepette; és dicsőség után vágyó lelkét fájdalom szorongatta, ha Port-Royal nevét hallotta.

Az alatt színre került *Alexandre le Grand*, 1665. deczember havában. A fényes siker örömét Corneillelyel és Molièrerel való meghasonlása, valamint a többé kevésbbé alapos és rosszakaratú bírálatok özöne megkeseríté. És akkor, 1665. decz. 31., jelent meg tanárának Nicolenak Des Maretshez, a *Visionnaires* című vigjáték költőjéhez írott levele, melyben a következő sorok foglaltatnak: A regény- és színműírás «oly foglalkozás, a mely a számba vehető emberek ítélete szerint nem nagyon tiszteletre méltó, a keresztény vallás s az evangyéliom tana szerint meg éppen borzasztó. Egy regényíró, egy színműköltő nyilvános megmérgezője nem a testnek, hanem a léleknek. Kell, hogy vétkesnek tekintse magát végtelen sok szellemi gyilkosságban, a melyeket tényleg elkövetett, vagy elkövethetett.»*)

*) Nicole 1664-től fogva tizennyolcz névtelen kis röpiratot írt *Lettres sur l'Hérésie imaginaire* cz. alatt, melyeket «Petites Lettres de Pascal» néven kezdték nevezni. Az utolsó nyolcz levél még a *Visionnaires* mellékcímét viselte: mert Des Marets ellen volt irányozva, ki nemcsak hogy a *Visionnaires* cz. vigjáték szerzője, hanem maga is különös módon *visionnaire* (képzeltgös, rajongó) vala. Des Marets ugyanis előbb színmű- és regényírással foglalkozott. Egyszerre azonban túlbuzgó katolikus lett. Theológiával kezdett foglalkozni; magyarázta az apocalypst és az *Avis du Saint-Esprit* cz. művében, melyet a királyhoz intézett volt, profétaként lépett föl. Azt tanácsolja a királynak, hogy 144 ezer emberből álló hadsereget gyűjtsön, melylyel sikerülni fog neki az eretnekséget kiirtani és az igaz vallást helyreállítani. Proféta örültségének éle a jansenisták és Port-Royal ellen irányult. Könyvére Nicole leveleivel felelt. De a mellett

Racine e sorok olvasásánál haragra gyuladt. A nyilvános mérgező nevét magára vette. Meg volt győződve, hogy Des Marets név alatt ő rá czéloznak. És lehet, hogy helyesen okoskodott: hisz a tények mint láncszemek függtek össze. Tanárai kezdettől fogva ellenséges szemmel nézték költői hajlamát; rokonai elidegenedtek tőle; nagynénje eltiltá látogatásától. A szakadás közte és Port-Royal között megtörtént: de még csak négy szem közt, magán levelekben. *Alexandre* előadása újabb és nagyobb szerű felháborodást kelthetett Port-Royalban. Tanárainak fájt, hogy az a tehetséges ifjú, kit Isten számára neveltek, az ördög szolgálatába szegődött. Lehetetlen föltennünk, hogy Nicole a fentidézett sorok írásánál, melyek *Alexandre* előadásaival összeestek, tanítványára ne gondolt volna. A levélben foglalt kifejezések különben is nagyon ismeretesek lehettek Racine előtt, számtalanszor hallhatta Port-Royalban, tanárai és nagynénje szájából. Nicole levelét új támadásnak nézte s a dolog úgy tűnt fel előtte, mint ha volt tanára személyes ügyöket a nyilvánosság elé akarta volna hurcolni.

E hitben, nem tudván parancsolni felindulásának, nyomban felelt, a nélkül, hogy bárkinek is egy szót is szólott volna.*) Válasza remekmű a maga nemében. Ismerte tanárainak gyengéit s Port-Royal belső viszonyait: az ifjú költő kegyetlenül visszaélt vele. Vérig ható gúnnyal halmozta el azokat, kiknek hálával tartozott s kiket még szertelen szigorúságuk mellett is tisztelnie kellett volna. Minden csapás talál. Czélzásai finomak, csak gondolkodás után érthetjük meg sujtó értelmüket. Nem lehet eléggé sajnálni, hogy az ifjú vak elkeseredésében a boldogult Angelikának és Le Maître tanárának emlékét is meggyalázta. Tudjuk, hogy Le Maître a gyermek-költőt *kedves fiának* s a költő őt viszont *kedves apjának* nevezte. E jeles tanár már 1658-ban meghalt, tehát még mielőtt Racine költőül föllépett. Ő tehát nem volt s nem is lehetett a költő ellensége

hogy Port-Royal védelmére kelt, Des Maretsnek régibb foglalkozását is megtámadta s a költőknek is neki ment. Az idézett sorok az első *Visionnaires* cz. levélben foglaltatnak.

*) Feleletének címe: *Lettre à l'auteur des Hérésies imaginaires et des deux Visionnaires* (Oeuvr. IV. 255.). Az első kiadásnak nincs kelte. Az új kiadók 1666. jan. hóról keltezték. Bizonyos, hogy az év elejéről való, mert a reá megjelent válasziratok egyike márcz. 22-ikén, másika pedig ápr. hó elsején kelt.

és Racine reá, csak mint jótevőjére gondolhatott. Túláságos érzékenység, hevessege hálátlanságra ragadta.

Racine felelete névtelenül jelent meg. Nagy port vert föl. A jezsuiták ujjongtak: végre-valahára akadt oly ember, a kinek tolla Pascaléval mérkőzhetett. De a szerző nevét nem is sejtették. Testu apát, látván, hogy a kis remeket senki magáénak nem vallja, nyiltan szerzőjének hirdette magát. Erre a szemtelenségre Racine megnevezte magát.¹⁾

Port-Royal fölajdult. Soha, de soha sem tételezte volna föl, hogy legkedvesebb tanítványa ily csunya tette vetemedjék. Mér-ges kigyót nevelt kebelén s fájdalmában elhallgatott. De akadt Port-Royalnak két más védője: Dubois komolyan, tárgyilagosan felelt. Nem rendelkezett ugyan Racine stilusának fényes tulajdo-naival, de a válasz néhány pontját alaposan megczáfolta.²⁾ A másik válasz ügyetlen, otromba gúnyírat, mely csak arra szolgált, hogy a költőt még jobban felizgassa s új feleletre készítse.³⁾

És Racine e két válasza csakugyan írt új feleletet. Méltó volt ez az elsőhöz: elbizakodás, személyeskedés s oly satirikus erő jellemzé, minővel a francziák Pascal levelei óta nem találkoztak. Azonban mégis megfontolta a dolgot s barátai tanácsára nem adta sajtó alá.

Azonban Nicole 1667-ben újra kiadta a maga leveleit és a *Les Visionnaires* című kötetbe a két védőíratot is fölvette.⁴⁾

Racine ekkor újra elővette abbahagyott levelét, az elsőhöz csatolta, bevezetéssel látta el s az egészset Boileauhoz vitte. Barátja figyelemmel elolvasta, azután így szólott: «Mindezt nagyon szépen írtad, de nem gondolod meg, hogy a világ legtisztességesebb embe-rei ellen fordulsz. E munkák nagy szellemre vallanak, de nem jó szívre!» Racine a milyen heves, ép oly gyöngéd szívű, engedelkeny lelkű vala. Megadta magát s hű barátja ajánlatára a levelet nem

¹⁾ Ker. Jánosnak, a költő idősebb fiának följegyzése alapján. (*Oeuvres de Racine*, kiadta La Harpe 1807. VI. 5—6.)

²⁾ Czíme: *Réponse à l'Auteur de la Lettre contre les Hérésies imaginaires et les Visionnaires*.

³⁾ Czíme: *Réponse à la Lettre adressée à l'Auteur des Hérésies imaginaires*. Állítólagos szerzője Barbier d'Aucour.

⁴⁾ Ez az új kiadás Lüttichben jelent meg két kötetben. Az első kötet címe *Les Imaginaires* . . . , a másiké *Les Visionnaires*.

adta ki.¹⁾ És ez becsülendő benne, hogy erőt vett magán a csata hevében, ifjú kora s heves szenvedélye daczára, a mikor győztesnek érzé magát.

Ezek után a költő viszonya Port-Royallal s talán rokonaival is végképpen megszakadt.²⁾ Boileau ezuttal is védőangyala volt; nélküle még fokozta volna azt a hibát, mely jellemére sötét foltot vet s melynek mentségére alig lehet valamit felhozni. Legföljebb azt mondhatjuk, hogy a költő álláspontját, művészetét védte, melyért éveken át annyi szemrehányásnak, annyi támadásnak volt kitéve. Eljárásának hevessege szívének legnagyobb mértékű felindulását árulja el. Levelével legjobb embereinek okozott fájdalmat; de midőn hibáját megvalljuk, ne tullozzuk. Ne keressünk gonosz szívet, avagy szívtelenséget ott, a hol tényleg csak a túlságos érzékenységből kifolyó izgatottságról és szertelen hevességről lehet szó.

Boileau jó hatással volt barátjára. De Racine hevessége és gúnyos hajlama még vele szemben is nem egyszer jelentkezett. És a gúny fegyvere³⁾ az ő kezében hathatósabb vala, mint Boileau kezében: mérges fulánkja a kellő helyen, lassan, mélyen, vérig hatott. Egy vitatkozás alkalmával Boileau e szavakkal utasítá mérsékletre: «Igenis, igazad van; de inkább ne legyen igazam, mintsem hogy oly dölyfösen legyen igazam.» — Egy másik alkalommal Racine gúnynyal halmozá el barátját. A vita végén Boileau így szólott hozzá: «Meg akartál haragítani?» — «Isten mentsen!» válaszolt Racine. — «És lám, nincs igazad, mert megharagítottál», szólott Boileau.

Ilyen volt Racine, és ilyennek ismerték legnagyobb ellenségei is. Egyikök ezt tanácsolja neki: «Azt tartom, hogy oly gyöngéd és

¹⁾ *Oeuvres I. 234.* E második levél csak a költő halála után, 1722-ben jelent meg a bevezetéssel együtt. Megtalálták Dupin apátnak, Racine rokonának, iratai között. Címe: *Lettre aux deux apologistes de l'auteur des Hérésies imaginaires.*

²⁾ Ezt onnan következtetjük, hogy levelezése rokonaival, még hugával is 1665-ben végképpen megszakadt.

³⁾ Még megtérése után is írt epigrammokat Boyer, Pradon, Fontenelle és mások ellen. És Fontenelle *Aspar* cz. színművének emlékét csakis Racine epigrammja tartotta fenn. Fontenelle ezért engesztelhetetlen gyűlölettel viselkedett iránta és a költő barátok ellen e mérges szavakat írta: «Boileau ájtatoskodó volt és gonosz, de Racine még ájtatoskodóbb és még gonoszabb».

érzékeny szívű embernek, a milyen ön, csak arra kellene gondolni, hogy békességben éljen s hogy minden kellemetlen összeütközést kerüljön».*)

Fájdalom, Racine nem kerülte az összeütközéseket. A bírálatokra, melyek sokszor rosszakaratúak, igazságtalanok valának, heves, maró gúnnyal felelt, miáltal sok keserűséget és engesztelhetetlen ellenségeket szerzett magának. De legsajnálatosabb a háladatlan-ság, melyet Port-Royal iránt tanusított volt. És ezt a költő legjobban tudta, érezte, őszintén megbánta, sajnálta: e sajtó seb egész életén át fáj neki. És midőn késő évek múltán Tallemant az Akadémiában újra fölelevenítette a már elfeledett ügyet, Racine nyiltan így válaszolt beszédére: «Igenis uram; önnek igaza van. Az az én életemnek legcsúnyább tette, és most szívem vérért adnám érte, ha el nem követtem volna.» Hibájának férfias beismerése hallgatásra bírta azokat, a kik nevetni, gúnyolni akarták.

Vérzett a seb; de Racine kibékülésre gondolni, bocsánatot remélni nem mert mindaddig, míg a színirodalomnak élt. Mikor aztán a drámairodalomtól elkedvetlenítették, ismét Port-Royal kebelére tért, vigaszt, nyugalmat, enyhe békét, sírt keresni.

THEISZ GYULA.

Utószó.

«Racine ifjúsága» első részét teszi azon tanulmánynak, melynek megírásához fogtam. A második rész a költő életének legfényesebb t. i. remekműveinek korszakáról, a harmadik utolsó huszonegy évről fog szólni.

Természetes, hogy levéltárak kutatására nem terjeszkedhettem; olvasóimat tehát ineditumokkal meg nem lephetem. Célom szerényebb. A költő műveinek, leveleinek gondos tanulmányozása alapján, és a róla eddigelé megjelent jelesebb műbírálatok kellő figyelembe vétele mellett: a magyar közönségnek tiszta, helyes képet akarok adni Racine-ról, a legnagyobb francia tragikusról, mint költőről és mint emberről egyaránt.

Az első rész megírásánál főképpen a következő munkákra támaszkodtam.

Oeuvres de J. Racine. Kiadta s életrajzzal ellátta Mesnard. Paris. Hachette. 1865—1873. (Les Grands Écrivains.) Dolgozatomban e kiadásra rövidség kedvéért *Oeuvres* szóval hivatkozom.

*) Barbier d'Aucour felelete Racinenak Nicolehoz intézett levelére.

Oeuvres complètes de J. Racine. . . Kiadta Saint-Marc-Girardin s folytatólag Moland. 1869—1875.

Théâtre complet de Racine. Kiadta Bernardin. 1882.

Oeuvres de La Fontaine. Kiadta Walckenær. 1826.

Mémoires de Louis Racine a Mesnard-féle kiadásban.

Lettres inédites de J. Racine et de L. Racine. . . par leur petit-fils Adrien de La Roque. 1862.

Correspondance entre Boileau-Despréaux et Brossette. Recueil des Mémoires de Brossette. Kiadta Laverdet. 1858.

Mémoires de Fontaine pour servir à l'histoire de Port-Royal. Utrecht 1736.

Lancelot: Mémoires. . . sur Saint-Cyran. (1723.)

Sainte-Beuve: Port-Poyal. Paris. 4. kiad. 1878.

Cadet: L'éducation à Port-Royal. 1887.

Caro: Étude sur La Ferté-Milon et Racine. 1865.

Registre de La Grange 1658—1685. Kiadta Thierry, 1876.

Oeuvres meslees par M. De S. E. (Saint-Évremond) Amsterdam 1706.

Lettres en vers de . . Robinet, Subligny. . . Kiadta Rothschild 1881.

Deltour: Les Ennemis de Racine au XVII. siècle. Paris.

Deschanel: Le romantisme des classiques. 1883.

Stapfer: Racine et Victor Hugo. Paris. 1887.

A folyóiratok közül: *Revue bleue ou Revue politique et littéraire.*—*Revue des Deux Mondes.* . . stb.

A malom.

(XVI. századi német népdal.)

Ott fenn a hegynek ormán
Zakatol egy malom,
Éjjel, nappal szerelmet
Órölnek csak azon.
A malom elpusztúlt már
Kihült a szerelem, —
Isten veled örökre hát,
Szép rózsám, kedvesem!

VENDE ERNŐ.

A SAKK A SÁHNÁMEH-BAN.

Firdúszí e szép játék feltalálását a szászánida Kiszrá Núsírván uralkodásának történetében mint epizódot mondja el. A «Gev és Telhend története és a sakk feltalálása» című rész Mohl, *Le livre des rois par Abou'lkasim Firdousi* (Paris 1877.) VI. kötetének 319—356. l. olvasható és kivonatban a következő.

Az agg és bölcs Sáhúj elbeszélése szerint volt egykor Indiában egy Dsemhúr nevű király, a ki Kesmírben és China határai felé is uralkodott és a kinek székvárosa Szendeli (vagy Szendel) volt. Kevéssel azután, hogy nejének fia született, a kinek Gev lett a neve, a király rövid betegség következtében meghalt. Az ország nagyjai az elhunyt fejedelem öcsését, Májt hívták meg székhelyéről Denberből, hogy az ő országukon is uralkodjék. Máj elvette bátyja özvegyét, a kitől Telhend nevű fia született. Mikor ez kétéves volt, Gev pedig hétéves, Máj kétheti betegség következtében elhunyt. Ekkor az országnagyok egyhavi gyász után az özvegy királynét választották uralkodójokká, míg fiai felserdülnek. A királyné egy-egy műbeddel (mágusok elseje, tűztemplom papja, bölcs, tanító) gondosan neveltette fiait, a kiket nagyon szeretett és a kiknek külön-külön gyakran odaigért a koronát. A fiúk felnevekedtek, gonosz környezetük és édes anyjok ígéretei hatása alatt egymástól mindinkább elidegenedtek és a népet is két pártra szakították.

A királyné okos és szerető anyai szózata már nem bírta később a két ifjút egymás iránt testvéri szeretettel eltölteni, ámbár Gev kijelentette, hogy szívesen lesz öcsésének alattvalója, ha anyjok azt érdemesebbnek tartja a trónra; a királyné tehát igazságosan megosztotta kincseit két fia közt és visszavonult. Gev azt indítványozta, hogy két nevelőjük a fővezérekkel és a bölcsekkel együtt tegyen köztök igazságot; majd csupán két tanítójukra bízta, hogy egyiköket királylyá válasszák. E két műbed hosszas vita után az ország előkelőit gyűjtötte össze a két királyfi színe előtt és felszólította, hogy válasszanak királyt. Az előkelők nem bírtak megegyezni és az egész ország forrongásba jutott.

A két herceg viszálykodása végre nyílt ellenségeskedéssé fajult. Mindakettő sereget szerelt föl, hadi elefántjára szállott és maga mögött vitette a csatatérre czímeres zászlaját: az egyik tigris

a másik királyi sas képét. Telhend készült el hamarabb ; szenvedélye nem engedte nyugodni.

A higgadtabb Gev követet küldött öcscséhez és azzal azt az ajánlatot tette neki, hogy a birodalmat felezzék meg ; egyuttal a lelkére beszélt, hogy a kiontott vérért mind ezen, mind a másik világon neki kell felelnie. Telhend azonban lángoló gyűlöletében és telhetetlen nagyravágásában azt izente vissza, hogy inkább meghal, mint hogy nézze, hogy bátyja is király, és hogy minden áron harczot akar. Gev újabb követséget menesztett tanítója javaslatára öcscséhez, a melylyel figyelmeztette, hogy az állatöv tizenkét jegye és a hét bolygó is Telhendellen fordul és hogy Indiát e belső villongás következtében a kesmíri király, a chinai feghfúr (begh-púr a. m. divi filius, adivus oly értelmében, a milyenben a római császárság korában használták az imperatorokról) és az iráni hősök felől nagy veszély fenyegeti. Telhend ez újabb békés ajánlatot is visszautasította. Erre mindakét herczeg nagy árkot ásott a két sereg köré.

Másnap a két sereg csatasorba rendezkedett ; közepén állott a két herczeg, mellettök böles nevelőjök, azaz desztúrjok (fővezér, főtanácsos, főpap). Mind a két herczeg meghagyta seregének, hogy a másik herceget ne ölje meg, hanem fogja el élve ; midőn a csata zúrzavarában egymással találkoztak, egymásra figyelmeztető szóval kiáltottak és elkerülték egymást. Este Telhend serege szétszóródott, ő maga Merghbe menekült, ott új csapatokat toborzott össze és újra daczosan bátyja ellen támadt, a ki híven tanítója intéséhez nagy engedelkenységgel és jóssággal járt el Telhenddel szemben. Újabb izenetváltás eredménye sem volt a béke ; a két sereg a tenger partján lévő nagy szabad téren maga körül mély árkot ásott, teleeresztette vízzel, hogy senki el ne menekülhessen, és egymásra csapott.

Véres, elkeseredett harczot vívnak, a melyben Gev marad a győztes. Telhend elefántja hátán végignézi seregének vereségét ; éhség, szomjuság, hőség gyötri, de mindennél inkább vereségén érzett fájdalma és szégyene, menekülnie is lehetetlen, meg sem sebesült, csak úgy terült el aranyos ülőhelyén és meghalt. A nemeslelkű Gev meg is siratta erőszakos öcscsét.

Az özvegy királyné fájdalma mérhetetlen volt, mikor megtudta, hogy kisebbik fia elesett. Indiai szokás szerint máglyán megégette fia holttestét és aztán vigasztalan gyászba borult. Hiába bizonyította Gev, hogy Telhend nem fegyvertől halt meg, anyja nem

hitt neki és isten büntetésével fenyegette testvére meggyilkolásaért. Végre nagy esküt esküdött Gev, hogy vagy bebizonyítja valamiképen anyjának, hogy igazat mond, vagy tűzzel öli meg önmagát. Aztán nevelőjével hosszasan tanakodott, hogyan lehetne ama csata képét láthatóvá tenni.

Az episod utolsó szakaszát egészen közlöm.

«Telhend anyjának megvigasztalása végett feltalálják a sakkot.

Gev mindenfelé lovasokat küldött, a hol kiváló műbed volt, és ez mind a király kapujához jött; mindnyájan ama dicső udvarba jöttek. A világ királya leült az indiaiakkal, e hatalmas, böcs és ragyogó szellemű férfiakkal, és tanítója eléjük rajzolta a csatateret, hogy megmutassa, hogyan esett a királyok és seregek harca; mindnyájan beszéltek ez értelmes embernek a folyóról, az árokról és a víz bevezetéséről; egyikök sem aludt azon éjjel és ajkuk nem nyílt más szóra.

Mikor az üstdobok hangja hallatszott a dísztéren, e tapasztalt emberek ébenfát hozattak és két hatalmas meg jóakaró férfiú abból négyszegű táblát készített, a mely az árkot, a csatateret és a két szemközt álló sereget ábrázolta. E táblára száz mezőt rajzoltak, a melyen a seregek és a királyok mozoghattak; aztán két sereget csináltak teck-fából (*száds, tectona grandis*) és elefántcsontból, meg két felséges koronás királyt, a ki fennen hordta fejét; gyalogosok és lovasok két sort képeztek csatarendben; lovak, elefántok, vezérek és lóháton az ellenségre rohanó vitézek alakjait készítették, mindnyáját a hogy a csatába mennek, némelek sietve és ugrándozva, mások nyugodtan. A király a középben volt, mellette állott jóakaró tanítója; mellettök két elefánt volt, a mely olyan sötét porfelleget vert föl, a milyen a Nilus vize; a két elefánt mellett két gyors teve állt, a melyen tisztaszándékú emberek nyargaltak; a tevékre következett két ló és lovasa, a ki kész a csaták napjain harcolni; végre e sort a két hadseregben két bajnok fejezte be, a kinek ajka vértől tajtékzott. Előttök és megettök gyalogosok mozogtak, a kik arra voltak szánva, hogy a többieken segítsenek a csatában, és ha valamelyik a csatater tulsó széleig jutott, a király oldala mellé állott, mint a tanítója. Ez a csatában soha sem mozdult egy mezőnél tovább a királyon túl; a fejét fennen hordó elefánt három mezőt járt be és az egész csataterre figyelt két mérföldnyire; a gyors teve szintén három mezőt haladhatott fáradva a csatateren; a ló is a harmadik mezőig ment;

e három mező egyike rézsutt esett utjából. Senki sem mert a bajnokkal szembeszállani, mert ez az egész táblán végig mehetett. Mindegyik így haladt saját küzdőterén és sem többet, sem kevesebbet nem tett megszabott mozdulatainál. Ha valaki a király hatása körébe jutott a csatában, hangosan így szólt: «Vigyázz, ó király!» és a király elhagyta mezejét, míg nem mozdulhatott többé; miután a másik király, a ló, a tanító, az elefánt és a csapatok elállták útját, szétnézett mind a négy irányban, látta, hogy emberei tönkre jutottak és szemöldöküket összeránczolják, hogy a víz és az árok elvágja útját, hogy ellenség van jobbra-balra, előtte és mögötte, és aztán fáradságtól és szomjúságtól meghalt; ez volt a sor, a melyet a forgó ég rászabott.

A nemes és jóakaró Gev király nagyon megszerette e sakkjátékot, a mely Telhend sorsát ábrázolta; anyja megtanulta és szíve vértől dagadt fiáért viselt gyászában; éjjel-nappal fájdalommal és haraggal telten ott ült, szemét a sakkra szegezve; semmit sem akart, semmit sem óhajtott e játékon kívül, mert lelke kétségbe esett Telhend elvesztén; szüntelenül ontotta véres könnyeit és kínjainak gyógyulását csak a sakktól remélte. Így ült étlen s mozdulatlan, míg halála bekövetkezett. Ilyen a világ dolgának sora; majd bánattal, majd örömmel tölt el.

Befejeztem e történetet úgy, a mint régi elbeszélésekből megértettem, és a sakktábla azóta emlékként maradt meg az emberek között.»

E leírásból láthatjuk, hogy Firdúsi e helyen a *tíz-tisztű* sakkról beszél, melytől a nálunk is ismeretes *nyolcz-tisztű* lényegesen különbözik. Ennek alakjait perzsául így hívják: a király *sáh*, a vezér (így nevezik helyesen magyarul, holott másutt királyné a neve, a mi teljesen ellenkezik a nőnek keleten elfoglalt társadalmi helyzetével) *firz*, *firzán*, *ferzin* (felsőbbség, győzelem, tudás), a futó *píl* vagy arabosan *fil* (elefánt), a huszár *eszp* (ló) vagy *szevár* (lovas), a bástya *ruch* (bajnok) és a paraszt *pijádeh* (gyalogos). A *ruch* szóról, a melynek mi a *rochirozás* műszavát köszönhetjük, érdekesen ír Vullers (Firdusii liber regum qui inscribitur Schahname, III. köt. 1141. l. 1. jegyz.) mikor a tizenkét bajnok párbajának történetét közli. *Ruch* annyit tesz perzsául, mint arcz, orca és a népies etymologia ebből úgy magyarázza a bajnokot, hogy ez ellenségével színről-színre, szemtől-szembe vívja párbaját. Ugyanúgy működik a bástya is a sakktáblán. A keletieknek van egy műsza-

vok : *sáh ruch*, a mely olyan húzást jelent, a melylyel a királyt a bástya támadja meg. A világverő Timur Leng épen ezt a sakk-húzást csinálta, mikor hírül vitték neki, hogy negyedik fia született; e fiát ennek következtében *Sáh Ruch*-nak nevezte. Mohl (III, 327. és 438.) a *ruch* szót így fordítja: champion. Vullers Lexicon Persico-Latinum-ában még a mesés *ruch* madár nevével tartja a bástya nevét azonosnak. A sakknak magának ujperzsa neve *setreng*, *setrends*, a szanszkrit *csaturanga*, a négyrendű, mert a sereg e négy rendből állott: az elefánt (*píl*), a ló (*cszp*), a szekér (*erábeh*) vagy a bástya (*ruch*) és a paraszt (*pijádeh*). A sakkról több érdekes adatot l. Ujperzsa nyelvjárások cz. értekezésem (M. T. Akadémia I. oszt. VIII. köt. 9. sz.) 76—78. l.

A sakk a Sáhnameh-ban anachronistice is fordul elő: V. Behrám Gúr király elé vendégszerető házi gazdája, a szegény Lenbek, szép sakk-játékot tesz (Mohl V, 451.), holott Firdúszí saját időszámítása és elbeszélése szerint még csak 75½ évvel később uralkodott Kiszrá Núsírván perzsa király, a kinek az indiai radsa az első sakkot küldötte. E küldemény leírásában Firdúszí a nálunk is ismeretes *nyolcztisztű* sakkot vázolja; Mohl (VI. köt. V. lap) e kétféle leírásból egész helyesen azt következteti, hogy Firdúszí ebben is, mint számos más leírásában, két egymástól független hagyományt örökölt meg eposában.

Összehasonlíthatás végett ide iktatom egész terjedelmében azt a szakaszt is, a melyben Firdúszí a sakknak Perzsiába való származását leírja, Mohl VI, 306—312.

«Az indiai rádseh Núsírvánnak sakk-játékot küld. Egy műbed elbeszéli, hogy egy napon a király rúmi (keletrómai) aranyos selyemszövettel ékesítette fel palotáját és koronáját teek-fa trónja fölé akasztotta; a trón egész fája elefántcsonttal volt borítva, az egész elefántcsont elhomályosult a korona fényétől, minden ragyogott, mint a hold világa, mindent felülmúlt a király trónja; az egész udvar megtelt Kiszrá kíséretével, az egész palota tele volt műbedekkel és a belchi és bamií végeknek, meg a birodalom egyéb határainak őgrófjaival.

A világ királya éber megbizottjai által megtudta, hogy Hind (India) királyának egy küldöttje jön elefántokkal, napernyővel, Szindbe való lovasok kíséretével és ezer megrakott tevével és hogy engedelmet kér, hogy a királyt láthassa. A mint az eszes király ezt megtudta, díszkíséretet menesztett elébe. A dicső és hatalmas feje-

delem küldöttje belépve üdvözölte a nagy királyt a nagyok módjára és hálát adott a teremtőnek; aztán a király elé sok drágakövet tett ajándékkép, elefántokat, fülbevalót és egy indiai napernyőt adott neki, a mely aranynyal volt ékesítve és mindenféle drágakövel kirakva. Megnyitotta ládáit az udvar színe előtt és a király lába elé rakott mindent, a mi bennök volt; volt ott sok arany és ezüst, pézsma, ámbrá és friss áloé-fa, rubin, gyémánt és végig habos pengéjű indiai kard, végre volt ott mindenből, a mit Kennúds és Máj (indiai városok) földje kínál. Sietve vitték oda mindazt és letették a trón elé; a győzelmes szerencsés király megtekintette ama kincseket, a melyek a rádseh-nek akkora fáradságába kerültek, és aztán kincstárába vitette.

Majd levelet adott át a küldött, a melyet az indiai rádseh Núsírvánnak atlaszra írt, és sakktáblát, a mely olyan remekül készült, hogy egész kincsbe került; a követ ehhez indiai nyelven a rádseh ez üzenetét csatolta: «Vajha addig maradhatnál király, míg az ég fennáll! Hagyd meg azoknak, a kik legtöbbet foglalkoztak tudománnyal, hogy magok elé tegyék e sakk-táblát és mindenképen tanakodjanak, míg e nemes játék szabályait megtalálják, neve szerint megismernek valamennyi alakot, meghatározzák menetöket és mezőiket, kitanulják a gyalogosokat, az elefántokat és e sereg többi tagjait, a bajnokokat és a lovasokat és a vezér meg a király menetét. Ha felfedezik e szép játék szabályait, a világ valamennyi tudósát felülmulják és mi szívesen küldünk e királyi udvarba annyi adót és váltságot, a mennyit a király tőlünk követel; de ha Irán népének híres emberei nem bírják e feladatot megoldani, nem szabad többé tőlünk adót követelniök, minthogy nem mérkőzhetnek velünk tudományban; akkor inkább neked kell adófizetőnkké lenned, mert a tudomány többet ér bárminél, a mit az emberek dicsőítenek.»

Kiszrá fülét és elméjét arra fordította, a mit az az ember mondott, mikor az üzenetet előadta, a melyet rábíztak; a sakkot a király elé tették és ez hosszasan nézte a bábokat. A sakk-táblán bábok voltak, egy részök fényes elefántesont, más részök teck-fa; az éberértelmű király kérdezősködött ama bábok alakjáról és ama szép sakk-tábláról, az indiai pedig így felelt: «Ó király! ez az egész a háború képe; ha sikerül felfedezned a játékot, ütközet menetét, terveit és készülését fogod találni.» A király így szólt: «Hétnapi időt kérek, a nyolczadik napon szívesen játszunk.» Szép palotát rendeztek be és lakásul adták a követnek.

A nemesek és műbedek, Kiszrá tanácsosai, összegyülekeztek a királynál, magok elé tették a sakk-táblát és nagy figyelemmel nézték; igyekeztek megérteni, megkísérlették mindenféleképen és egymás ellen minden módon játszottak; beszéltek, kérdezősködtek és hallgattak, de miután egyikök sem fedezte föl a játék menetét, eltávoztak összeránczolt ábrázattal és Búzurdsmihr (a legfőbb tanácsos) ment Kiszrához, a kit haragosnak és csalódottnak talált, mivel a dolog így esett; minthogy azonban módját látta, hogy e dolgot befejezze, a mely olyan rosszul kezdődött, azért így szólt Kiszrához: «Ó király, világ ura, éber és hatalmas! fel fogom fedezni e szép játék menetét, arra fogom fordítani elmém minden erejét.» A király így felelt: «Méltó hozzád e czélt elérned. Vajha tisztán látna elméd és épségben maradna tested! A kennúdsi rádseh még azt mondaná, hogy egyetlen jó tanácsot adó emberem sincs, és ez nagy szégyen volna műbedeimre, udvaromra és bölcseimre nézve.» Búzurdsmihr elhozatta a sakk-táblát, leült mélyen és nagy figyelemmel gondolkodva; minden úton-módon kereste a játék menetét és addig próbálgatta, míg mindegyik bábnak helyét megtalálta. Miután egy éjszaka és egy nap alatt a játék módját felfedezte, palotájából Irán királyához sietett és így szólt: «Ó győzelmes szerencsés király! gondolkodtam e fekete bábokon és e sakk-táblán és a világ hatalmas urának szerencséséből tökéletesen számot vetettem e játékkal. Hivasd magad elé a rádseh követét és mindazokat, a kiknek kedvök van a játékot látni; azonban a királyok királyának kell először látnia; azt mondanád, egy csatatér hú képe.»

A király nagyon örvendett e szónak, áldott nyomú embernek és a sors kedveltjének nevezte és meghagyta, hogy a műbedek, a nemesek és a dicső bölcsök színe elé járuljanak. Aztán elhivatta a rádseh követét és leültette dicsőséges trónja előtt. Erre megszólalt Búzurdsmihr és ezt mondta: «O te, a naparczú rádseh műbedje! Mit mondott neked urad e bábokról? Vajha mindig az ész volna társad!» Az indiai így felelt: «Szerencsés uram így szólt hozzám, mikor eltávoztam színe elől: Vidd a korona urának trónja elé e teek-fa és elefántesont bábokat és mondd meg neki, hogy tegye összegyűlt műbedjei, tanácsosai elé. Ha felfedezik e nemes játék menetét, ha helyesen és mesteri játszók módjára állapítják meg mi zacskószámra küldünk aranyat, rabszolgákat, váltságot és adót, a mekkorát bírunk, mert a tudományban van a királyok értéke és nem gazdagságukban, alattvalóikban és magas trónjokban. De ha a

király és tanácsosai kudarcot vallanak és ha elméjük nem elégséges, akkor ne kíváncsion tőlünk Núsírván kincseket és adót; bölcs lelke gyászba fog borulni fáradsággal szerzett kincsein és elismerve lelkünk és szellemünk élet ő fog nekünk bőven kincseket küldeni.»

Búzurdsmihr oda vitte a bábokat és a sakk-táblát a szerencse-óvta király trónja elé, ott letette és így szólt a nemesekhez és műbedekhez: «Ó dicső és tisztaszívű bölcssek! Figyeljete e szavakra és az ő okos ura akarására.» Azután csatateret rendezett el a bölcs, közepére tette a királyt, jobbra-balra a sereg rendjeit, a vitéz gyalogosokat előre, az okos desztúrt a király mellé, hogy a csatában vezesse, kétfelül a hadi elefántokat, a melyek együtt figyelik meg a csatát; ezek mellé a csataméneket, a melyeken két ügyes lovas ült; végre szélről a bajnokokat, a kik egymással vetélkednek és jobbra-balra készek a csatára.

Mikor Búzurdsmihr így elrendezte azt a sereget, az egész gyülekezet elámult rajta; az indiai követ nagyon elbűsult és e szerencse-óvta emberen megdöbbsent; nem bírt magához térni meglepettségéből, a melyet e bűbajos okozott, sokáig elmerült gondolataiba és így szólt: «Pedig soba sem látott sakk-táblát, soha sem hallotta, hogy az indiai bölcssek erről beszéltek, én sem veztettem rá a bábok feladatára, sem meg nem könnyíttem semmiképen sem dolgát; hogyan találhatta ki? Senki a világon fel nem ér ezzel az emberrel.» Viszont Kisrá oly büszke lett Búzurdsmihrre, hogy azt mondanád, érezte, hogyan fordul feléje a szerencse; boldog volt és kegyesen bánt vele, pompás díszruhát készíttetett számára, királyhoz méltó drágakövekkel töltetett meg serleget, aranynyal telt erszényt meg lovat adott neki zabolástul és elhalmozta áldásaival.»

Ezenkívül még kétszer fordul elő a sakk a Sáhnámeh-ban; egyszer, mikor Bándúj így szól a nagy veszélyben levő Chuszrev Pervíz királyhoz: «Ó király, szerzek neked menekülés módját. De az én életem lesz a világ urának, az ifjú királynak váltsága; mert a ki sakkot mond a királynak, nem jut a paradicsomba a más világon» (Mohl VII, 50.); és másodszor, mikor ugyancsak Chuszrev Pervíz időfelosztásáról van szó: «Az idő másik része a sakk és nerd játékának meg a háborús időkről való elbeszéléseknek volt szána.» (Mohl VII, 224.)

Dr. POZDER KÁROLY.

FELVINCZY GYÖRGY COMICO-TRAGOEDIAJA.

A tizenhetedik század vége felé az erdélyi nemesi családok vezeregyniségei körében a naplóírás valóságos divattá vált. Tehetősége, környezete, vagy összeköttetései szerint e naplóírók egy-némelyike valóban nagy jelentőségű politikai események avagy érdekes társadalmi jelenségek rajzát örökíté meg emlékirataiban. A naplóírók nagy tömege azonban megfigyelő-érzékének meddősége avagy összeköttetései primitív volta miatt, csak oly adatokat örökített az utónemzedékre, melyekből alig kalászolható ki egy-egy szilánk az egykorú társadalmi, irodalmi, művészeti avagy állami élet megősméréséhez. Általános jelenség gyanánt észlelhető e naplóíróinknál a tárgyhiány, illetőleg azon előrelátó érzék hiánya, a melylyel ki tudták volna szemelni a köznapi események sorából azon egyedet, melyek a későbbi nemzedékeket is érdekelni képesek. A többi, feledéstől meg nem mentett érdekességgel egyetemben veszett el ilyképen a kolozsvári főúri udvarok egy érdekes alakjának emléke: Felvinczy György, ki «örömben-bánatban» költeményeivel több évtizeden át volt mulattatója a kolozsvári curiának és fejedelmi udvarnak. A tárgyhiányban sinylődő naplóírók azon Felvinczy Györgyről, ki rögtönzött dalaival a magyar irodalom utolsó dalnoka címét érdemlé ki, azon Felvinczy Györgyről, kitől a legelső magyar világi színpad számára készült színművet bírjuk, és a kit a magyar színművészet alapítója gyanánt tisztelünk — nem tartották érdemesnek megemlékezni!

A hagyomány is Felvinczy Györgyről igen keveset tartott fenn. Ezt is a családi kegyelet révén bírjuk csak és nem a naplóírók közlései által.

Állítólag a Felvinczy-család ősi fészkeben született hősünk: Tordán, s Kolozsvárott látogatá az iskolákat. Irodalmi munkásságának sokoldalúsága arra enged következtetni, hogy jó sikerrel végezte ifjúkori tanulmányait. Az erdélyi helytartótanács levéltárában őrzött és I. Lipót császár és királyhoz benyújtott könyörgő levele szerint Felvinczy György alacsony származású szülőktől eredt, sőt azoktól is korán árván hagyatva mint csecsemő: itt-ott jó szívből szánakozó emberek által tápláltatott és neveltetett föl.

Az őszinte embereket jellemző naivitással írja le, «hogy háza, jószágá nem volt soha, jelenben pedig annyija sincs ingatlana,

mint a tenyere, vagy ahová mint sajátjára talpát letegye, avagy fejét lehajthassa». Élete egész tartama alatt mások hajlékában, idegenek házfödele alatt élösködött mindezeideg; pedig hát nem a szorgalom hiányán mult vagyontalanul való maradása. Szavai erősítéseül felhozta, hogy némi nyelvismerettel is bír a közhasználatban levő latin nyelvben, de — úgymond — a mennyire az emelte, a sors mostoha szeszélye két annyira nyomta alá, mert kétszer a tatárok, s ugyancsak kétszer a labanczok által minden házi holmijától, igás lovaitól stb. megfosztatott elannyira, hogy annyija sem maradt, a mivel testét befedhesse és megoltalmazhassa a hideg ellen; sőt egy izben a tűzvész is megkárosította, mely csapások után az Isten különös gondviselése nélkül nem is remélt a nyomorúság porából többé fölemelkedni. Szenvedett kárai folytán kibonyolíthatlan adósságokba merülten, hitelezőinek adott erős kötelezései folytán annyira zaklatottá lön élete, hogy három élő gyermekét szülőföldén idegenek gondviselésére bízva, áldott állapotban levő nejével együtt bujdosóvá lön, elvánszorgottama nagy távolságból a cs. és kir. felség ajtaján kopogtatni és lábai elé borulni.

Szívhez szóló őszinteséggel tárja fel helyzetét elmondván azt, hogy eladott háziholmijok árából szereztek meg útra indulásuk előtt néhány napra való élelmöket, a mi elfogyván mihamar, koldulva és kéregetve tartották fenn magukat, a császári és királyi székhelyet elérve azonban immár az éhség miatt csaknem elvesznek. Mint igazolt kolozsvári lakos nejével együtt beadott könyörgőlevelében pénzbeli segélyt adó és katonamentességet, közterhektől való felszabadítást s az adószedők és hitelezők zaklatásai ellenében vedlevelet adósságai lassankénti törlesztésére s élelme megkeresése végett pedig engedélylevelet kért *versbe foglalt erkölcsös és tisztességes comikai-tragoediai játékok s bohózatok (comoedia) Magyarország és Erdély területén való bemutatására*. Könyörgőlevele erősítése végett egy latin költeményt is csatolt beadványához, melyet egynémely erdélyi befolyásos főúr segélyével sikerült is az uralkodó kezeihez juttatni. Költeménye a következőleg hangzott:

Summa Supplicationis Georgii Felvintzy Transilvani Hungari ad Cæsarem Majestatem directæ :

I.

O clemens Majestas respice Libellum
Qem humilis Servus supplex præbet illum,
Ne foveas corde adversus me bellum,
Quoniam paupertas me premit miscellum.

II.

Nam æs, aut argentum, vel aurum non peto,
Sed libellum artem exercere dato,
Eandemquoe salvo passu confirmato,
Possim exercere ut ubique tuto.

III.

Sed eximitote, ne me vexet census,
Qoniam antiquus mox deseret servus
Pauperies premit, me hercle justo plus,
Detur ad solvendum ut sic mihi tempus.

IV.

Et quid dare potest, nihil plane habens;
Effecta sunt nulla ubi nullum est ens.
Asserit hoc certe Philosophorum mens,
Vera dico Cæsar, esto mihi Clemens.

V.

Qæ si Cæsarea dederit Majestas,
Reviviscet ad huc mea semel ætas,
Post nubila Phœbus, post Hiemem Aestas,
Sequitur, et inde recedet egestas.

VI.

Dirigat Divinium cor Cæsaris Numen,
Ut fiat subscripto mihi lætum omen,
Laudetur et Deus et Cæsaris Nomen
Quod miseris datur relevamen. Amen.

Felvinczy György bizonyára azt látva, hogy hazánkban az idegenajkú vándorszintársulatok mily kedveltségnek és jóllétnek örvendenek, jutott azon ötlethez, miszerint ő is szervezzon egy ily szintársulatot, s ezáltal magát kiemelje a tönkrejutottság ösvényéből. Szabadalom-levél kiállítása végett Felvinczy nem fordult az illetékes forumhoz, azaz a színészek grófjához, kihez az idegen országbeli vándorszínészek és különféle látványosságok mutogatói járultak, és a ki a szabadalomlevelet önkényüleg megállapított díjért szolgáltatta ki, mely szabadalom-levelek két fennmaradt okmány szövegezése szerint hazánk területére is jogérvényesek voltak, ép úgy mint Ausztriában. Elkerülte a színészek grófját azon egyszerű okból, mivel a kiszabott díjat, bármily csekély lett volna is az, nem volt volna képes lefizetni. Lipót kegyelmesen fogadta az esdeklést, s rögtön megparancsolta annak teljesítését, elrendelve egyszersmind a szabadalom-levél szövegének pergamenhártya helyett egyszerű papírra való iratását, nehogy a pergamen kiváltási árával Felvinczy létviszonyait megnehezítse. 1696-ik évi október 23-ikán alig írta alá Lipót császár Kálnoki Sámuel ellenjegyzé-

sével Felvinczy engedély-levelét, melyben összes kérése királyi aláírással teljesített (az eredeti okmány saját gyűjteményemben található), azzal (a családi hagyomány szerint) azonnal levándorolt Felvinczy Kolozsvárra s állítólag tartott is ott egynémely hozzácsatlakozó társaival néhány előadást. A felől a nagyszámú erdélyi napló- és emlékirók közül egyetlenegy sem tartá érdemesnek megemlékezni, hogy Felvinczy miként, hogyan s mily szövetségesekkel, annál kevésbbé, hogy mily végeredménnyel bírta az uralkodó több rendbeli kedvezményt biztosító kegylevelét. E naplóíróknál az általunk érdekelt alak iránt tanusított mély hallgatásból elsomorodva olvassuk ki azt, hogy Felvinczy úttörő vállalatának az egykorúak épen semmi fontosságot nem tulajdonítottak, továbbá azt, hogy Felvinczy szándéka aligha sikerült, minélfogva nem is volt képes fentartani kisdud társulatát. A sokat hányatott ember e napon egy csalódással lett gazdagabb s nem egy reménnyel lett szegényebb, de utolsó reményétől búcsúzott el.

Felvinczy színingazgatói kísérletét előző életviszontagságairól általánosan emlékező könyör-levél sorain kívül életeről és irodalmi munkássága felől alig maradt fenn néhány emléktörlemék. Aranyos-Rákosi Székely Sándor szerint 1674-ben a jóhírű thorocezkai unitárius aliskolának volt tanítója, a mely időben ő országszerte «híres volt énekeiről». Másfél évtizedig aztán semmi nyoma hollétének és állapotának. Lőcsén 1689-ben jelent meg tőle egy «Igen szép história az Jerusalemből Jerichóba menő és tolvajoktól megsebesített embernek állapotjáról» szóló műve, melyek megjelenési helyéből azt sejtethjük, hogy Erdélyből a Szepességre sodorta az élet vihara, melynek kiméletlensége később oly keserves panaszokra fakasztá. Ugyancsak Lőcsén jelent meg tőle 1693-ban, «De Conservanda bona Valetudine Liber Scholæ Salernitanæ azaz az angliai Scholának jóegészségről való megtartásának módjairól» írott könyve, mely művecskében a fordítás és versbeszedés hősiünk érdeme. Ugyanezen évben *«jobbitotta meg, tragoediái játékrendibe és magyar Rhythmusokba alkalmaztatta Plutó, Neptunus és Jupiternek» villongásairól szóló comico-tragoediát.*

A színingazgatói szabadalom-levél kiadatását követő évben azaz 1697-ben jelent meg Felvinczytól Kolozsvárott a «Procuratoria Dicsérete», mely művének beltartalmáról «Protonotária» című művének eme sorai tájékoztatnak:

Hol vagy Calliope?
 Vagy te Melpomene?
 Jöjjetek segítségre!
 Ha mellettem lesztek
Égy éneket kezdek.
 Indítsatok készségre
Majd el is dúdolom
Ne legyen unalom.
 Tudom méltóságtok tőlem sem ellenzi
Hogy versemmel vidul udvaroknak díszi.
 Én minap, nem régen,
 E sæculum végén
 A bölcs procátorokat
 Ditsirtem nyelvekről
 És szép elméjekről
 Mint eszes jámborokat.

Az ügyvédi kar dicsérete után erkölcsi kötelességének tartá — úgymond — az ügyvédek képző elmékről is verses munkában megemlekezni. E célzattal írta meg «Római Császár, kegyelmes urunk és koronás királyunk elő Felsége Erdélyi Proto-Notariájainak és cancellariájának, hűtes Notáriussinak és Író-Deákinak illendő Dicsireti» című verses művecskéjét, melyet az «*írósereg*» fővédnökének: gróf Bethlen Miklósnak, Erdélyország főkancelláriusának ajánlott. Bevezetésében a következő kort és személyt jellemző sorokat írja :

Hogy e kis munkámat, kibocsátottam,
 Ebben nem fejemtől, csak magam átottam,
 Hanem az *ifjaktól erre nódítottam.*
 Ha hasznót nem töttem, talán nem ártottam!
 Uri méltóságos Itélőmesterek
 A nállatok lakó *Ifjúság kedvéért*
 Némelyeknek penig *ugyan kéréseért*
 Írtam ez verseket, *nem annyira bérért*
 Mint rajtok *jövendő, fenmaradó hírért!*

Emű célzatáról és keltezése idejéről felvilágosítást nyújtanak vegsorai, melyek így hangzanak: «Ezerhatszáz után, Kilenczvennyolcz főttán, Hogy szent András havát, Egy Diatán érém, Ugyanott dicsérem a Proto-Notariát, Hogy aki olvassa. Az elne mulassa, Odaszentelni fiát.»

1. Árúsok Dicsérete ; 2. Nyavalyák Gyűlése ; 3. Echo ; 4. Nyer-
 gesek dicsérete ; 5. Jó gazdasszonyokról ; 6. Mausoleum Ducumque
 Hungariæ ; 7. A Hegedű Dicsérete cím alatt ösmert művein kívül
 az erdélyi illetve kolozsvári muzeumban őriztetik egy eddigé tel-

jesen ösmeretlen nagyobb szabású költeménye a «Pokolról és annak állandó lakosairól, természetéről s azon helynek alkalmatosságáról» melyben érdekesen beszél — valószínűleg olasz forrás nyomán — a pokolról, melynek létezését kevesen hiszik már. Leírja annak lakosztályait, berendezését azon czélzattal, hogy annak «leírt ábrázolatja, a büntől az embert megírtóztatja». Költeménye szövegét a Lethe folyó leírásával kezdi; majd Cocytus, Acheron, Styx, Phlegeton folyók rémesen hatásvadászó leírása után részletesen jellemzi Kháront a pokol révészét. Részletezve emlékezik meg a Cerberusról, Typhurgó király rémalakjáról, Aplestóról, a Furiákról, Philocreus királyról, Plutóról stb. szörnyalakokról.

Verselésének módja úgy ezen, mint összes műveiben igen változatos. A métrumok alkalmazásában általában igen jártasnak mutatkozik. Rímei csak elvétve dissonálnak s még ritkábban erőltetettek. Szóbősége ép oly meglepő, mint az a könnyedség, a melylyel ügyesen változtatja a magyaros verselési módot a klasszikus versformák legkülönbélebb alakzataival. Ez utóbbi genreből kivált Horatius egy ódájának egyes utánzata érdemes említésre.

Az utolsó adatok tartalma, mit az első magyar színigazgató és az első világi [színpad számára dolgozó magyar író irodalmi tevékenységéről tudunk, arra szorítkozik, hogy 1702-ben jelent meg tőle «A természet próbája», 1706-ban pedig ugyancsak Kolozsvárott jelent meg tőle «Ritkán kellő, Hüvös szellő, Fű tégedet, Kolozsvár» kezdetű költeménye! Műveinek kellemes zengzete fényesen igazolja Aranyos-Rákosi Székely Sándor azon állítását, hogy Felvinczy György, a derék erdélyi dalnok méltán «híres volt énekeiről». Hogy milyen színigazgató volt, annak méltatása a jövőben felderítendőkhöz tartozik.

Felvinczy iránt érzett kegyeletemnek ez időszert be kell azzal érnie, hogy egyetlen elrongyolt példányban fennmaradt színművét kiragadom az ösmeretlenség és hozzáférhetlenség homályából, és sokszorosítása által közkinccsé tevén, egyszersmind biztosítom a jövő számára!

VÁLI BÉLA.

C O M I C O TRAGOEDIA.

Az - Az :

Valamelly dolognak Éomoru kimene
telinek nyájas versekkel való

K I - F E J E Z E S E ,
E' Munkában pedig le iratik , miképen
PLÚTÓ, NEPTUNUS

és

J U P I T E R

Meg-öfötozván az Attyoktól *Saturnustól*
maradott országokkal, és az öfötozás egye-
nesen nem esvén, PLÚTÓ és JUPITER
egymás között villonganak.

Melly a Bölts Poéták irásiból ki-Éedegettervén
Trageodiai játék rendiben és magyar Rhyt-
musokban alkalmaztatott volt.

FEL - V I N T Z I G Y Ö R G Y

által

Mellyet újonnan meg-is jobbított
az 1 6 9 3. dik Éftendőben.

E' dolognak rövid Summája.

A' régi Pogány bölts Poétak az ő Pogányi értelmek szerint úgy irnak e' dologról, hogy Az Egnak egy Leánya vólt, mellynek neve vólt Vesta : e' szülte Saturnus Istent : Saturnus vötte Feleségül Ops avagy Opis Isten Asszonyt : Ezekből származtatnak, e' három Atyafiak, Plútó, Neptunus és Jupiter ; Kiknek az ő Attyok mind az egész világnak alsó és felső részeit, birta. Az Attyok holtá után pedig meg osztozván az egész világgal, Jupiternek jutott résziben az Egeknek minden részek : Plútónak a' földnek minden részei a' Pokollal együtt : Neptunusnak minden tengerek, és minden vizek a' benne valokkal együtt : Ez a Neptunus meg-elégedett az ő sorsával. De Plútó Jupiter ellen pártot üt, látván hogy Jupiternek — jobb, és kiessebb rész jutott volna, tudniillik az Egek. Melyért panszra fakad Jupiter ellen, és követeket küldvén hozzája, s' nevezet szerint Aplestót fő Követnek, (ki fogadott fia Proserpinának, kit nagy panasszal-is sirata hogy el-küldeték) s' azt izeni e' követektől, hogy nem egyenes igassággal lött az osztozás közöttök, mivel ő neki mindeniknél bajossabb birodalom jutott: mert Neptunus tsak a' vizeknek, gályáknak, és halaknak viseli gondját; a' melly nem igen nehéz dolog a' gubernálásban. Jupiternek pedig igen kies, fényes és tágas ország jutott, még-is oda igen kevés lélek megyen. De az ő néki jutott ország, úgy mint Pokol, a meg számlálhatlan tömmtelen ezer lelkeknek sok volta miatt igen bajos, szoross, és alkalmatlan ország; hanem, vagy tágasítsa meg Jupiter az ő Országát-is a' Poklot, vagy a' lelkekből kivegyen vagy több lelkeket oda menni ne hadgyon; különben ő pártot üt ellene. Jupiter pedig, keveset godolván a' Plútó kívánságával Követeket rosz kedvel látja: sőt fenyegeti Plútót dölgainak gonoszabb kimene-telivel, mivel hogy az osztozáshoz lött alkalomhoz magát nem tartotta. A' Követek azért — meg-hozván Jupitertől Plútónak a' választ; nagy haragra indul a' Plútó és minden hiveit egybe hivatván, kinek kinek azok közzül megparantsollya, hogy az ő hivatallyok szerint nagyobb dühösséggel és mesterséggel hajtsanak mindeneket Pokolba, mint eddig: el annyira, hogy ha lehetséges lészen, senkit is az Egekbe ne botsássanak, hanem a' Pokolnak kinnyára mindeneket be-hajtsanak.

Az Olvasóhoz:

RHytmusimat ha látod, szívesen reá nézni ne resteld :
 A' ki komor vagy igen, tsak kezeidbe se vedd.
 Tudhatod azt nyilván, buzogány nem kedves ajándék
 Hogyha Papodnak adod, tzifra légyen bátor az.
 Bibliát-is ne jovalj soha vinni tsatára vitéznek ;
 Jobb ha szerit teheted, küldj oda pórt 's golyóbist.
 Lám az Eb-is nem eszik zabot, ennie nékie tsont jobb :
 Kit hogy ávitna Szamár, ládtad-é ? nem te soha.
 A' ki nyájas, sem óhajt szomorút ; de vigat szeret inkább
 Torba siet ki komor ; vig lakodalmat ávit.
 Meg-ne tsufoljad azért ez írásomat, ám ne ditsérd bár,
 Szebb kapa mig-nem elébb 's fejsze kohodba készül.
 Nem szereted ? Ne dudold ; tudod a' te kezédbbe mi nem jó,
 A' ki peng szereted, haszna tenéked ihol :
 Has-tekerő Kólikád, vagy egyéb nyavalyád ha mikór bánt,
 Vedd elé, nyilva nem árt : kinodat oltsad így-is.
 Mert-ugyanis-ha henyélsz tsak az Álom-Könyvnek-is adsz helyt ;
 Vagy Cisioba fülelsz, 's annak örülsz, ha hazud.
 Itt penig ollyra találasz, mit a' bölts Poéták-is úgy irtak :
 Hát ne beszélj gonoszúl, avagy imezt, vagy ámazt.

E' Munkában egybe-szóllalkozó személyeknek Nevek.

Plútó. A' Pokolbéli nagyobb és fővebb Király.

Próserpina ; Plútónak Felesége.

Erichtho ; Proserpinának Szolgálója.

Jupiter. Az Égnek Királya.

Radamanthus, *Minos*, *AEacus* : A' Plútónak három Birái,
 vagy Tanátsi.

Dorophonos ; *Telescopus*. *Philortus* : Jupiternek Nótáriussi
Aschárót, *Béliál*, *Sathiel*, *Python*, *Sacerphágus*, *Sarracillus*,
Jána, *Celoeno*, A' Plútó Királynak udvarló hű Szolgái.

Typhurgó, *Aplesto*, *Miástor*, *Phylocreus*, Plútó után való
 négy Pokolbéli Királyok.

Aello, *Thiella*, *Ocipédé* : Pokolbéli Hárpyák avagy Posták.

Első Meg-jelenés Első Tselekedet.

Summája: Plútónak panaszsza Jupiter és Neptunus ellen.

A Trója Historiájának Nótájára.

- Plútó.* Saturnustúl származott Királyi ág.
 Én vagyok Plútó, kit Ural ez Ország.
 Birodalmam mineden-felé széles, tág,
 Mert két annyi 's még.több mint e' nagy világ,
2. Mellyet nagy részént én hatalmam vezet.
 Engem keresvén, nékem nyujtnak kezét;
 Sok ezerni ezer nép itt érkezett,
 Azért vagyok mostan búban én veszett.
 3. Bátor az időben veszttem volna ott,
 A' hol 's mikor nékem ez ország jutott;
 Örökségül nem kívántam én Poklot,
 Mint karhozott lelkekkel tellyes aklot.
 4. De jól tudom ki lön ennek az oka,
 'S kitől áratt légyn mind füle, 's foka :
 Hogy Plútónak Pokolban lön birtoka.
 Meg-panaszlom mert fel-indit a' soka.
 5. Atyámat Saturnust hogy Vesta szülé,
 Ottan ő Feleségül Opsót véné,
 Kinek méhét én foganásom telé,
 Az után Jupiter és Neptunus ülé.
 6. Az Ötséim mihelyt jó kort érének,
 Az Uraság felett el-nem férének,
 Nagy instantziával engem kérének,
 Hogy meg-osztozzunk, 's mind arra térének.
 7. Mint hogy Jupiter igen fenn héjázott,
 Az Egeket kívánta, 's néki jutott;
 Neptunus a Tengeréken vött sorsot :
 Pokolban én nállam a' Királyi-bot.
 8. Hogy mindenik székeben tsendesesen ül,
 Engem pedig ide tudtak egyedül,
 Bánattyában fejem tsak ezen öszül,
 Kiért soha szivem hozzájok nem fül.
 9. Mert Neptunusnak tsak arra van gondgya,
 Miképen áll Feleségének kontya,
 Mindenekben Tetys a' verdót mondgya,
 De félek hogy hamar időn el-ontya.

10. Könnyű ám ott regnálni akárkinek,
A' hól nints mit parantsolni senkinek:
Mert Tengerék sok számu szigetinek,
Tsak halak az lakosi, 's a' nagy vizek.
11. Ő ellene nem vólna igen nagy szom,
Leginkább tsak Jupiterre haragszom:
Mert ő vala mesterségével azon,
Hogy énnékem részemben Pokol jusson.
12. Azért tölt-el szívem szörnyű méreggel,
Ugy tetzik hogy ugyan rakva féreggel.
Bizonyitom az ördögi sereggel,
Kik bánatim látták mind estve reggel.
13. Im Jupiter mindeneket ide üz,
A' miképpen egy döggel ijesztő büz,
Néki tsak olyan kell a' ki büntől szüz;
A' többbit itt emészti nagy kénkö tűz.
14. Tsudálkozom rajta hogy ő szégyenli
Ama' széles süvegüket bé-venni,
Kiknek Törvény szerént-is ott kén lenni,
Nem tudom mint regnál ha ugy kezd tenni.
15. Akar tsak az ollyanokat venné bé,
Kik az nagy Papokat hívják vendéggé,
Lám mindennap imádkoznak eléggé,
Ne lénnének bár tsak azok ördöggé.
16. Amaz nagy magass palotákban lakók,
Tsászár, Király, Szerzetesek, 's Fő Papok.
Kalmári rend, tzipra ruhákon kapók;
Sok pénz-olvasok, kotzka s' kártya tsapók,
17. Ezeken kívül mennyi tollas vitézek,
Utón állók, Talpasok, és Kenézek,
Kiket ide jönni minden Nap nézek;
Üress a' menyinyország, én ugy intézek.
18. Nintsen annak száma mennyi féle nép,
Gazdag, szegény, közép rendű, rút, és szép,
Itt kinlódnak mind tsonka bonka' s' mind ép,
Annyira hogy lábom tsak nem rájuk lép.
19. Mert Jupiternél egyik Notarius,
Amaz igasság szerető Phylorthus,
Másik amaz számvívő Telescopus,
Harmadik amaz szemfűl Dorophonus,
20. A' kik mindeneknek vétkeket tudgyák,
S ő nékie számban mind elő adgyák,

- El-nem titkoltathatik bár tagadgyák,
Mellyekért ő számok közzül ki-hadgyák.
21. 'S Ide küldik, melly nékem ugyan métely,
Nem gondolván hogy igen szoros ez hely,
Maga nem elég sok késnek egy hively:
Mi? hiszem e' sem volna kováts műhely.
22. E' sérteget engem, mint annyi mirigy
Még-is azt mondgyák, hogy én vagyok irigy,
Eddig-is az ártott hogy vóltam szeligy,
Nem türök már ha fel-bomol-is a' frigy.
23. Hanem ha Jupitert arra vehetném,
Hogy országom szélesebbé tehetném,
E' Királyi széket én ugy szeretném.
Mindazaltal bé-mégyek, mert ehetném.

Második Tselekedete Első Megjelenésnek.

Summája: Proserpina panassza Jupiter ellen.

Személyek: *Proserpina*, *Erichtho*.

Nóta: Bódog örömben hirdet mindent Vénus, 's a' t.

- Proserpina*. NE tsudállya senki bár azt magában
Hogy a' Király ő Felsége házában
Vagyon nagy bánatban,
Bizony nem hijában.
2. Mert ím látod Erichtho tennen-magad,
Jupiterre panaszsa miért fakad,
Belénk miként akad,
'S mindenből ki-tagad.
3. Hogy Férjemnek ő gonoszsát kívánnya,
'S énnékem-is ki vagyok ő Leánya,
Ha fejem nem szánnya,
Bizony még meg-bánnya.
4. Lenne bár most tsak annyi segítséggel,
Hogy dolgunkat forditaná jó véggel,
Hogyha sietséggel
Oda küldünk reggel.
5. Meg-is várja, hogy utánna járjanak.
Mindenekben, 's tsak ő tölle várjanak,
Mást ne akarjanak,
'S néki takarjanak.

6. Noha bizony hogyha jól számot vetünk,
Még mi vámat több embertől vehetünk ;
Ha most reá esünk,
Arról nem tehetünk.
7. Mostan vagyon rajtunk egy kis hatalma,
Tsak országa-kiessége jutalma.
Erichtho. De mi az ? *Pros.* Tsak szalma
Néki sincs több malma
8. Ez-aránt most velünk ugyan jól tehet,
Hogy sok ezer lelket innét ki-vehet,
Vagy, ha reá mehet,
Tágasabbá tehet.
9. Ha nékem-is panaszomat kívánnya,
Nem mondhattya, hogy vagyok-más Leánya ;
Söt övé ; 's ha bánnya
Bár szememre hánnya.
10. Noha akkor engemet meg-tagada,
Mikor Plútó AEchnáról el-ragada,
Osztán néki ada,
'S vissza sem fogada
11. Tudom akkor szíve rajtam meg-esett
Udvarából mikor valék ki-esett :
Hogy Ceres keresett,
Akkor ugyan lesett.
12. Bár tsak mostan engemet tekintene,
'S ez országnak szélesebb határt tenne,
Lelkekben ki-venne,
Hogy kevesebb lenne.
- Erichtho.* 13. No meg-válik holnap-után egy héttel,
Ha értettyük a' Királyi petséttel,
Mitsodás beszéddel
Botsáttya szolgánk-el.
14. De meg-lássa, követül kiket választ,
Ő Felsége ; mert által láttam én azt,
Hogy most mind el-maraszt,
Vagy dolgunkban halaszt.
- Proserp.* 15. Valamint lesz ; de már arra fel-töttünk,
Sok ideje hogy mind azon törödtünk,
Az estve sem ettünk,
Hanem tsak etödtünk.
16. Bár az üstöt Tysiphóné hevítse,
Hogy az egész Udvar meg-elégítse,

Az étket készítse,
'S mongyad, melegitse.

Erichtho. 17. Ihol mindgyárt Kegyelmes Aszszonyom.
Felséged szavára meg-parantsolom,
Miként tölled hallom
Ugy léssen, gondolom.

Második Megjelenésnek Első Tselekedete.

Summája: Plútó Királyi Tanácsot gyűjt: Követeket és Postákat választ az Országban, hogy Jupiterhez küldgjön.

Személyek: *Plútó, Radamanthus, AEácus, AElló, Ocypéde.*

Nóta: Régi hatalmam, gazdag vigalmam, 's a' t.

- Plútó.* UDvarom fénye, 's észszel serénye,
Tellyes erővel nagygya s' keménye;
Palotámnak minden rendü főfő legénye
Üllyetek-le, 's szándékunknak-
Szakadgyon vége.
2. Ha kik e' helyen nintsenek jelen,
Ihol Alastor, küldgyünk-el ezen.
- Radam.* Ocypédé, nosza mindgyárt ülly fel hirtelen.
- Minos.* Hogy kevesen törvényt tegyünk,
Bizony disztelen.
- AEácus.* 3. Hól hát Aelló, ki gyors mint a' ló,
Vagy mint az hajó, 's még gyorsabb futó?
Thyellát-is hívjátok-el, mert ő bizony jó,
Sebbel járó, mint á ráró,
Senkit nem váró.
- Aelló.* 4. Ihol ez helyen vagyunk mind jelen,
Talám kételen egyyink sem mégyen;
- Ocypédé* Söt örömet, tsak Celaenó velünk ott legyen.
- Celaenó.* Több ne légyen, járjunk négyen,
Talán nem szégyen.
- Plútó.* 5. No kellyetek-fel készüllyetek-el,
'S itt nagy sereggel legyetek reggel:
Tétovázván beszédünket ha nem hinnék-el
Im e' levél, petsétünkkel,
Légyen ez a' jel.
- Minos.* 6. Typhurgó-is fő, talán el-is jó:
Nem leszsz kivető, mert tanácsal bő,

Dolgaiban álhatatos, mint egy vas-ülő.

Nem levegő, sem rebegő,

Hirrel ugyan nő.

- Radam.* 7. Hát Apollion, 's amaz Abadon ?
 Legyetek azon, hogy leljétek honn ;
 Innét lakik amaz igen-széles patakon,
 Mely Achéron ; az hol Cháron
 Terhes hajót von.

- Aeacus.* 8. Jöjjen-el Thymos, mivel igen szós ;
 Ugyan haragos, de okos 's túdós ;
 Miastorral Philócreus mindenik okos,
 Kívánatos, álhatatos,
 Szava hathatós.

- Plútó.* 9. No, ne késsetek, mert hosszú az út,
 Nevek eszünkben másoknak nem jut,
 Kérdezzétek, mert az idő hirtelen el-fut ;
 Vénségünkre mi fejünkre
 Ne hozzatok bút.

Második Meg-jelenés Második Tselekedet.

Summája : A' Pokolbéli három Birák tanátskozáván, nem javallyák a Plútó
 Király szándékát, hogy az Országban Gyűlést hirdessen, és Jupiterhez
 Követeket küldgön.

Személyek : *Radamánthus, Minós, Aeacus.*

Nóta : Szertelen-rút dológ vólt bűnnel, 's a' t.

- Radam.* Soha nem lesz e' fel-tött dolognak jó vége,
 Tsak nem tudom mit akar Király ő Felsége.
 Mert nints Jupiter ellen semmi erőssége ;
 Ha kívánta, érkezik majd elég vendége.
- Minos.* 2. Ebben egyéb nem lészen, hanem tsak pírónság,
 Melly minékünk fejünkre nagy gyalázzattal hág,
 A' mint van is el-bomol félek ez az ország :
 Kevesebbel érzük, ha még sem elég tág.
3. Ez hitván lelkek felett berzenkedik Plútó.
 Ki miatt az barátság lesz töllök el-futó ;
 Maga hiszem bé-vészi a' Pokoli ajtó,
 Valameddig meg-telik ama' nagy tüzes tó.
4. Ugyan nem ér ő soha véget Jupiterrel,
 Mert ő bizony nem gondol az Ördögi perrel,

- Talál elég Prokátort akar ugyan fellel,
Kik Relatoriáját igazították szerrel. -
- Aeacus.* 5. De vallyon 's ki ültette mostan olyan lóra ?
Radam. Nem tudom ; de keserves lészen az az óra-
A' kiben fel-indult is, noha érti jóra,
Meg-érem hogy még fogja suplicatióra.
6. Nem tehet ő semmit ott Uri hatalmával,
Ámbátor oda mennyen sok számu hadával,
Mert egy tálból eszik tseresznyét Urával,
Az homlokát pattantyák hamar a' magvával.
7. Ugy akar hogy követét eressze, 's abban jár,
Kiért ötet követi betsülhetetlen kár,
Mert ő tölle Jupiter tsak egy tseppet sem vár,
A' helyett a' jó Urunk tsak veszteg ülne bár.
8. Söt valaki fel-vészi e' követség baját :
Nagy félelem szoritván ugyan tépi haját,
Szepegéssel keresi Jupiter ajtaját,
El-indulásának-is átkozza oráját.
- Minos.* 9. Mikor oda érkezik, szeretném hallani ;
Követségét mi formáján kezdi bé-vallani,
Mellyet Jupiter hallván, ha fog sokallani,
Mindenikünk kudartzot nagyot, fog vallani,
10. Tsak leg-első szóván-is hirtelen el-ámúl,
Szívében inkább ijed, mint akár melly kis nyúl,
Nyelve fogik, s' meg-reked : torka ugyan meg fül,
Inai meg-reszketnek, 's lábairól le-húll,
- Aeacus.* 11. Semmi ha tsak az lenne : de nem az lesz elég-
Söt nagyobb-is követi olyat aránzok még,
Életekben tsak alig ha nem ott lészen vég,
Alig marad Plútón-is e' Királyi felség.
12. Ha reá-kezd fel-indult haraggal így irni,
Hogy a Poklot sem hadgya úgy mint eddig birni,
Nem-is fogják e' tollas ördögök kísérni,
Elég lészen min tudgyon mind örökké sírni.
13. Én illy tanátsot adnék, ha fejében férne :
Hadna békét most annak hogy nagyobb részt kérne
Nem úgy látom, hogy lelkek miatt el-nem térne,
De még olly kár követi mellyet nem-is vélne.
- Radam.* 14. Ne adgy bár ott tanátsot majd elő hívják-
Az Ország fő népeit amaz gyors Harpiák,
Ezek Jupiter házát talám ugyan vijják,
'S nálunk nélkül ez után mind örökké birják.

- Minos.* 15. Látok egy nagy sereget tsak ihol nem meszsze,
 Deliáson, tollason: De ök azok, nézsze,
 Nosza jerbé, mongyuk meg az Úrnak hadd nézze,
 'S Eleiben egy néhány legényit ereszsze.

Harmadik Tselekedete Második Megjelenésnek.

Suminája: Plútó Király örül azon hogy az melly Postákat az Országára
 Pokolra szerin-szerte ki-küldött, azok bé-hívták az ő fő Népeit,
 és számosan-is vagynak a' Jupiterhez küldendő Követek
 választásáról való tanátskozásra.

Személyek: *Plútó, Ocypédé, Radamanthus Aedcus, Jánus,*
Minos, Ascharot, Tifurgó.

Nóta: Az Músák szállása Nymphák. 's 'a t.

- Plútó.* KEdvel ujjúl szívem, hogy ennyi sok hivem
 Itt ül szemem láttára,
 Kiket illy hirtelen, hogy legyenek jelen,
 Ugyan nem hittem mára,
 Ocypede, méltán ültél lovam hátán,
 Mert nem jártál sokára.
2. Nem-is véltem soha, hogy az Léthé tova-
 El-botsásson illy hamar,
 Melly mostan meg áradt, testetek is fáradt,
 S' a' Révész-is olly fukar
 Amaz álnok Cháron, mert hogy mindent áron,
 Vigyen által ugy akar.
- Ocypede.* 3. De most nem olly drágás, mint az előtt, mert más-
 Állapotban van sorsa,
 Hogy két fillért le-tők, akkor tsak aval lök-
 Szükségének orvossa:
 Az erszényt meg-nyitá, pénzt beléforditá,
 Azt felevlén, hogy Dobsa.
- Radam.* 4. Ám pedig, hogy így lőtt, 's már mindenik meg-lőtt,
 Hiven hozzád Urokhöz,
 A' Tanáts fel-készült, 's rendesen széket ült,
 Fogjunk egyéb dologhoz,
 Kéressünk olly szolgát ki ez ország dolgát
 Tudja, 's igaz Plútóhoz.
- Plútó.* 5. Mint hogy én vagyok fő, nem lészen illendő,
 Hogy most közzétek szollyak:

- Aeace, mint Biró, légy voxot le-író: ·
 Itt én mit salapollyak?
 A' jó szot ki-tanuld, rosszszért meg-is tsufold,
 Mert tudom lésznek ollyak.
- Aeacus.* 6. Fel-veszem én bizvást. *Rad.* Ne-is válaszszunk mást,
Minos: 'S kit tudnánk jovallani?
 Személyét sem nézem, tsak hiven intézem,
 Mellyik mit kezd szollani:
 Ki egyet ért velem, kedvel veszem, 's ki nem
 Keresztül fog hullani.
- Radum.* 7. Az kell ugyan bezzeg, ennyi sokat vesztég-
 Itt hiában mit ülünk?
 Tsak hogy okos légyen, ki töllünk el-mégyen;
 Mert nyilván belé sülünk.
- Jána.* 8. Nem én vagyok első, sem tanátsal belső;
 De ezt ugyan tudom jól:
 Ha követet küldünk, Uraságunk s' földünk.
 Nem maradhat még sohol;
 Ki mellém nem vonson, nints szobában haszon,
 Am ki ki lássa mit szoll.
- Aeacus.* 9. Itt nem érünk sokat, ha minden illy szókat
 Hántorgat az agyából,
 Nézd tsak miket leppent, illy hamar meg-szeppent
 'S Beteges a' lágyával:
 Minap nem ez valál: Túl lötték, 's azért áll-
 Felölünk az ágyával.
10. Hát ide mi hozott, ha mint egy kárhozott
 Lélek ugy meg-ijedtél,
 Nem voltál érdemes hogy köztünk illy nemes
 Ördögök közt részt vettél:
 Ha minket nem szeretsz, ismét ugy el-mehotsz
 A' miként ide jöttél.
- Tiphurgó.* 11. Azt én sem jovallom, söt szomorán hallom,
 Hogy némellyik tétováz,
 Szavaiban haboz, másra félelmet hoz,
 Mint egy rossz ijesztő váz,
 Ambátor viszszeit vonny, ha hütöd olly vékony;
 Mint a tserépre kent máz.
12. Ugy kell; egy bátor szü, jeltül ki igaz 's hü
 Többet használ mint ezer,
 Nagy dolgot fel-tészen, 's annak Ura lészen,
 Valamit meg-mond egyszer.

Ascharot hogy felelly, tés abban módot lelly,

Mert reád került a' szer.

Ascharot. 13. Engemet mit kértek? mert keveset értek

Tudgyátok e' dologhoz:

A' mi néktek nem árt, nekem is nem hoz kárt,

Lássuk a' jó sors mit hoz:

Bizom tsak reátok, a' mire hadgyátok,

En szóm-is arra nyomoz.

Radam. 14. Sok szóban mi haszon? tsak üdö foly azon,

'S ugyan még sem leljük-fel?

Ha tinéktek tetszik, nem árt ha fel-jegyzik,

Hogy, Aplestot küldgyük-el:

Lám magát úgy hívja, mint hogy fogott fia

Aszszonyunknak, 's olyan kell.

Plútó. 15. Szóllithatszátok hát, de lám itt van, s jól lát,

Tehát ezen érteszszé?

Tégedet választunk, 's melléd még támasztunk

Egy néhányat, jó leszszé?

Azért sokat ne üll, hanem mindgyárt készülly;

Aplestó: Hová? *Plútó:* Mégis kérdészszé?

16. Jupiter Bátyádhoz, a' honnét nekünk hozz

Választ követségeddel,

Erre más reménlett, de tégedet illet.

Hogy a' gloriát vedd-el;

A' mivel kínálunk, meg-ne vesd, hogy nálunk

Tündököllyél hireddel.

Aplestó. 17. Ha nints ebben más mód maradgyon helyén szod,

Talán végben vihetem.

Hogy jómra forduljon, vagy hozzám ne-nyuljon

Könnyen el nem hihetem.

Engem javallátok; de ha kárt vallotok,

Én meg nem fizethetem.

18. Hanemha hirtelen, (úgy lennék kételen)

Ott hagyatnám fogságra,

s' Töbször ide soha, nem jöhetnék haza

Ez én laktam országra,

Melly ha meg-történnék, a' Plútó sem innék

Tovább ez Űraságra.

19. No hát, siessetek, s' olyakat vessetek

Mellém, kik eszes szolgák.

Sathielt és Pythont, kik régen Abiront

Dúlfúlui tanították;

- Egy néhány még jöjjön, kikkel számunk nőjjön,
'S Rútubánt el ne hadgyák.
- Plútó.* 20. Ott légyen Apáti, Mómos, Erys, Lysti.
Daretis Samochárus
Imez déltzeg Lymós, Amphyros, nagy Orcós,
Aty, és Briareus
Janira, 's Erebus, ama zömök Creus.
's A' nagy magas Typoeus.
21. Van még veled gondom, ezennel meg-mondom
Az követség mi légyen :
Hogy e' szoros helyben, tolyongó lelkekben.
A' Jupiter ki-végyen ;
Melyre ha nem-hajol, tágasodjék Pokol,
Lássuk ha reá mégyen.
22. Beszéded bár ne nyujtsd, hogy haragra ne gyujtsd,
Ellenünk, 's kárban ne-ejts.
Ezt-is meg-kivánja, (sorsunk inkább szánnya)
A' Titulust ne felejts.
Kihez midőn fel-jutsz, ha szolni szépen tudsz-
Előtte most el-ne rejts.
- Aplestó.* 23. Tsak reám bizzátok, mert számból réátok
Nem-jő tudom semmi kár,
Helyén hagyom szódat, de még én más modat
Tartok ebben, hidd-el bár.
Tsak vigan járjatok. Minos : Békével járjatok,
Távozzék tölletek kár.

Harmadik Meg-jelenésnek Első Tselekedete.

Summája: Proserpina a' Plútó Felesége panaszszal kesergi Aplestot, mint fogadott Fiát féltvén a' Jupiter haragjától.

Személyek: *Proserpina, Plútó, Radamanthus.*

Nota. Oh én szegény árva, ki halálát várja. 's 'a t.

Proserp. JÁj mit tselekvétek, hogy oda küldétek,
Aplestó fejedelmet,
Bú miatt sárga szín, rettenetes nagy kin,
Hogy emészszen engemet;
Mert a' kitől a' sült-ki,
Hogy Aplestó Király-fi
El-mennyen nagy fennyen,
Még az-is nevet.

2. Ugyan még-érzettem, hogy a' kit kedveltem,
A' hoz nékem siralmat;
Vagyok olly' nehezen, mintha bús szivemen
Vonnának éles gyalmot;
Ha Aplestó most el-vész,
Mindgyárt én-is lészek kész
Ezennel, testemmel
Tölteni, halmot.
3. Mert mint hogy ő sain, léssen hozzá kain,
Tudom bölts beszédéért;
Ki-hogy jút eszemben, még az-is szivemben
Köthetetlen sebbel sért:
Ámbár néki mondjon jót;
De Jupiter ez illy' szót,
Meg-hánnya, 's úgy bánnya,
'S mindent másra ért.
4. Azért addig nékem kedves izü étkem,
Mig nem látom nem léssen,
Az légyen átkozott, ki e' búra hozott.
Ihól meg-hóltam készen.
Mert noha vagy-is Báttya,
Hived' rosz kedvel láttya,
Gyülöli, meg-öli,
Boszszút így téssen.
5. Óh kedves Aplestóm, lám ki-nem mondhatom,
Szivem' fájdalmát soha,
'Tsudám hogy nem szánod; de végre meg-bánod,
Miért vagy illy mostoha?
Engem' pediglén gyászszal,
Mint egy halotti nászszal,
Bé-fogott 's úgy tapot,
Bánatnak moha.
- Plútó.* 6. De tsak ne piszeznél, 's c' tollas süvegnél
Ne fognál elébb járni.
Hogy pittyet ajakad rökölésre fokad,
Nem tudod-é be-zárni?
A' dologhoz nem értesz,
Még-is szivemben sértesz;
Majd el-futsz, hanem tudsz
Tsendesen várni.
7. Dolgodat tsudáлом, hogy elméd illy álom,
'S fejedben meg-nem fordul,

Menyi lélek itten ; kihez képest ott fen
 Mi van ? tsak meg-sem kondul :
 Kiket (talám) büntelen
 Hogy ide küld szüntelen,
 Búval öl 's szememből
 Könyvem ki-tsordul.

8. No mond kérlek tehát, hogy senki-is nem lát :
 Keserüséget, tsak te :
 Mert a' mi néked jaj, az énnékem-is baj ;
 'De mit haljak-meg érte ?
 Én vagyok búval tellyebb,
 Még-is néked áll fellyebb,
 Hogy magát, mint szolgát,
 Oda igérte.

9. Ugya'n inkább tekint ő reá hogy sem mint
 Akárki ment volna más :
 Tudván, hogy nem ledér, hanem Király 's Vezér,
 'S kedvére lesz a' szállás.

Proserp.

De ha fogja szavában,
 Tudom, lészen hijában
 Mind költség, követtség,
 'S oda járás.

10. Ebből nem jö-ki jó, ha nem tetszik a' szó,
 'S 'a miket kezd beszélni :
 Mert hizelkedéssel, tséltsap kérkedéssel
 Senkit nem tud emelni ;
 De mindent valósággal,
 Nem kardé gyanúsággal
 Ki-fejez, s' meg-nevez
 Mit fel-tud lelmi.

Plútó.

11. Eregy tsak tartsd dolgod, tudod nints abba mod,
 Hogy már el-ne-ment légyen ;
 Nem bizták azt reád ; te rajtad ki mít ád ?
 A' vox ki mástól mégyen.

Radam.

Hogy egy Aszszonynak a' kontya
 Tanátsunkat el-bontya,
 Patvart szóll s' meg-tsúfol,
 Hitemre szégyen.

Harmadik Meg-jelenésnek Második Tselekedete.

Summája: Béliál 's Miástor edgyütt beszélgetnek az el-ment követekről,
a Proserpinának, Aplestó után való siránkozásáról, és az Úrnak
Plútóval való bánkodásáról.

Személyek: *Miástor, Béliál.*

Nóta: A' Szent írás mondja hogy szoros út vagyon 's a' t.

- Miástor.* Halládé Béliál, ha voltál Udvarnál,
A' Király most min búsul?
Mert én úgy értettem, noha nem-émettem,
Hogy dolga volna rosszszul:
Tsak álmaadtam-vala, 's egy nagy tűzbe hala,
De nem jóvára fordul.
- Béliál:* 2. Onnét jövök én most, de semmit olly gonoszt
Nem veheték eszemben:
Bánnya ő Felsége, hogy a Felesége —
Sir, 's eped gyötrelemben.
Azért ollyan dérdur, hogy el-ment a' kis Ur —
'S nem lehet velle szemben.
3. Halván Radamanthus, hogy Aszszonyunk illy' bús,
Alig hogy meg-nem szidá.
Nem álhatá meg-is, oda monda ő-is,
Keresztül a' mint tudá,
Méreggel lön tele, hirtelen fel-kele,
'S a' székit-is el-rugá.
- Miástor.* 4. Méltán tselekedte, mert szokásban vette.
Hogy mind untalan dül fül,
Azt itéli nyilván, hogy már a' dió-fán
Övé mind innen 's mind túl,
Tudjuk e' nélkül-is, ingerlés nélkül-is
Urunk eléggé búsul.
5. Úgy aránzom hogy még, mindeniknek elég
Juthat a' siralomban,
Mert ha színtén őket mint gonosz tévőket
Nem rakja is halomban;
Ollyan választ izen, hogy nagy kárban viszen,
Bár hiba legyen számban.
6. Mondani eredém, hogy el-szendoredém,
Imént az ajtónkívül,

- 'S mondám, hogy a' Plútó sebesen rá fútó
 Lángoló tűzben hevül:
 Tűz haragot jelent, 's jövendölök illyent,
 Hogy mind nyakunkban kerül.
7. Lám jó helyen lakik, 's még-is nem nyughatik,
 'S nem fér-el a bőriben,
 Magát 's Feleségét, minket és kösségét —
 Ejt Jupiter töriben,
 Ki hogyha meg-marja, 's bár ugyan akarja,
 Sem kaphat a' szőriben.
- Belial.* 8. Senkire ne vessen, mert tsak egyenessen
 Önnön maga tanátsa,
 Hogy kit elő végyen, vagy bünössé tégyen
 Száját tsak fel-se tátsa.
9. Aplestót nem-féltem, tsak meg sem reméltem:
 Hogy ott meg-tartoztassék;
 Mert nem-engedettett, onnat ki-vettetett
 Ördög hogy ott lakhassék;
 Söt mind öszvességgel, fejünk több inséggel
 Félő, ne átkoztassék.
10. Nyilván meg-sem őli, mert ágyeka béli
 Leányát Plútó vette;
 Más az, hogy régenten, minden nemzetségen
 Halhatlanná tette;
 Bár azt ne sirassa, 's haját ne szaggassa,
 Mert majd lesz haza jötte.

Negyedik Meg-jelenésnek Első Tselekedete.

Summája: A' követeknek Júpiter előtt való Oratójok: Követségnek
 ki-beszéllése: Jupiternek feleletei és haragja.

Személyek: *Aplestó, Sáthiel, Sarratzilus, Jupiter, Philorthus,*
Telescopus, Dorophonus. Pithon.

Nóta: Tudom sokan kívánnák tudni szívem állását.

- Aplestó.* Országokat rontható, 's nekünk jó hírt mondható
 Győzhetetlen Felség!
 Minek Uraságában, Egek magasságában
 Soha nem lészen vég.
2. Hatalmadnak nagy hire, e' világ' négy szélire,
 'S Pokolban-is terjed;

- Azért én-is te hived, bízom hozzád hogy szíved
 Kegyelemmel gerjed.
3. Köszöntésünk volna nagy, de nem szükség mert te vagy
 Örökké boldogúl:
 Jóvad' száma szapora, 's nyavalyáknak ostroma
 Te reád nem tódúl.
4. Hoszszú életet sem kérsz, mert te mind örökké élsz,
 'S örökké meg-maradsz :
 Szerentsét sem kívánunk, mert tudva van mi nálunk,
 Hogy nekünk-is te adsz.
5. Mivel meg-hányod a' szót, ha mit találsz benne jót,
 Mint nekünk mondották :
 Eleinktől értettük, azért mi-is el-hittük
 Hogy ők sem álmodták.
6. Kérünk Uram meg-botsáss, ha nyelvünkre jőne más
 Hogy sem elménk forgat,
 'S minékünk meg-kegyelmez, 's beszédünkre figyelmez
 Mert nyavalyánk szorgat,
7. Mi felséged szolgálai, Lucipernek hívei,
 Ki más néven Plútó,
 Nem mi magunktól jöttünk, de másoktól küldettünk
 Kit te-is vagy tudó :
8. Plútó Király azon sir, hogy kitsiny országot bir,
 'S tsak azon hánykodik,
 Haját meg-eresztette, 's fejét le-függesztette,
 Olly'-igen bánkodik.
9. Nyelvét keresztül falva, könnyöklöt az asztalra,
 'S feje kezen nyugszik,
 Mind két szeme könybe ül, hogy sok lélek gyültön gyül
 'S nagy sirást tselekszik.
10. Utza, piatz, síkator, mindenütt fel-vont sátor
 Rakva ő táborán.
 Kiért Próserpinával, Felséged leányával
 Alkuszik háborán.
11. Mert nintsen ott nyughatta, sok lelkeknek miatta
 Tsak egy Ördögnek-is,
 Söt ez, hogy a' Királynak szorosságot tsinálnak,
 'S a' Királynénak-is.
12. Ezen Uram bár meg-álly, ugy éljek én 's a' Király
 Nints olly szempislantás,
 Kin számok nem többülne, vagy légyio nem gyölne,
 Vagyon nagy villongás.

13. Minos azolta hidd el, hogy Biróságot visel,
Szemét bé-nem-húnta,
Azért a' lelkekre vét, kiknek szörnyü jövését
Kháron-is meg unta.
- Jupiter*: 14. Nő, mit akarsz? ne mulass, mert minékünk unalmas,
Sies, hamar kezd-el!
Kell-é hát e' Királyság? lássam mi az kívánság,
Szívem' terhét vedd-el.
- Aplestó*: 15. Követséget viselünk, Uram, de jól tégy velünk,
'S kérésünkre hajolj.
Lám jól tudod el-hiszsziuk, hogy országunk igen szűk,
Hanem meg-orvosolj.
16. Mellyet ha most vélünk tész, szolgálatunk lészen kész,
Akárki meg-láttya;
Igy beszéle (kin meg-álly) ő magas-is a' Király,
Felségednek Báttya —
17. Im levelet-is adott, mellyben tsak azért fogott
Suplicationa,
Hogy jobb szível olvassad, 's dolgunkat ne halasszad
Apellationa
- Sarratz*: 18. A' miképpen szemlélem, ha melly tágasnak lelem
E' fényes országot,
'Többet hoznál ide bár, mert üressé hadni kár,
Illy derék jószágot.
- Sáthiel*: 19. Tudgyuk mi vagyon benne, akar olvasd, akar ne
Ha tettzik tsak tedd-el,
Irja hogy a' lelkeknek, kárhozatra jötteknek
Hason-felét vedd-el.
- Aplestó*: 20. Lám azt igazán mondjuk, bár Felségedre hadjuk
Harmadánnyi sintsen,
Lélek itt mind minálunk: A mi Plútó Királyunk
Engem úgy segittsen.
- Jupiter*: 21. Be fenn kezdél aratni, majd alább fogsz maradni
Hidd-el ha nem szoktad.
Nyelved olly bátran ered, mintha volna nyert pered,
Noha meg-sem fogtad.
- Philort*: 22. Ládd-é mit tselekedtél, hogy nyakadba vetettél
Nyiltól üress tegzet;
Tudd-é soha nem képes, hogy itt lehessen lépés
A' ki ótt meg-regzet.
- Aplestó*: 23. Űram ne! mert igen kér, mellyet ha most megnem nyér,
Bánattya fog-nőni,

Mellyet ha meg-nem adsz-is, jó lészen ha nem hadsz-is
Többet oda jöni.

Doroph. : 24. Illy gorombán mit izen, mi nem állunk meg-ezen,
Mert minekünk rossz út,
Tudja, hogy meg-gátollya ; 's tsuda még-sem átallya
Szóllani illy boszszut.

Jupiter : 25. Ihol mindgyárt tsak lesse, mi nem úgy áll hogy messe'
'S mindgyárt övé légyen ;
De, nem hogy még az lenne, hogy több oda ne menné
Söt bizony több mégyen.

Aplestó. 26. Tudgyuk néked únalom, de még-kettőt szóllanom,
Ne légyen tilalmas ;
Elméd rollunk ne vedd-el, söt kegyelmes füleddel
Kérlek réá halgass !

27. Az mint nékem beszéllé, úgy mondhatom én elé,
Kit Felséged tudhat :
Mikor az osztozás vólt. mindenitek rá hajlott,
Ha eszedben juthat.

28. Mivel mindeniteknek (kiról vagyon-is levél)
Alatsonabb részt vett,
Mi Felséged' illeti, határát meg-bővíti ;
Illy ígéretet tett.

Jupiter : 29. Halgass, ne szolly egyet-is : nem ígértem semmit-is
Ortzátlánul hazud ;
Mert illy' obligatiót, hogy mi tettünk vólna ott,
Egyikünk-is nem tud.

30. Talán még nem tudjátok, hogy haragszom reátok,
'S véletek mint bántam,
Mikor mind Uratokat, mind pedig magatokat,
Mennyégből le-hántam.

31. Ha mit nem tekintenék, vitézimnek intenék,
Innét seperjétek,

Dorophonus : Mennyetek-el mit vártok ? ezentúl rosszszul jártok.

Philortus : Semmit se kérjete.

Jupiter. 32. Söt a' kik kárhozandók s' reám boszszút hozandók,
Hiven bé-hordjátok.
Kit ha nem tselekesztek, hitemre mind el-vesztek
'S rajtatok lesz átok.

Második Tselekedete Negyedik Meg-jelenésnek.

Summája: A' Követek meg-ijedvén, vissza térnek Jupitertől:
és panaszkodnak egymásnak félelmes állapotokról.

Személyek: *Pithon, Gáthiel, Aplestó.*

Nóta: Mennyünk-el vitézek vissza szégyennel, 's a' t.

- Pithon*: Mit akarsz? nó, hamar jertek el-innét:
Mert Apátok ha reánk melly szemeket vét.
- Sáthiel*: Tagadák, 's nem adák 'a mire bízunk,
Haszontalan reménységért vittunk.
- Aplestó*; 2. Ugy félek, de kérlek, még se siessünk;
Ne véllye, 's reméllye, hogy meg-ijedtünk;
Szaporább, 's ugy inkább nem küld útánnunk:
A' keletztét csak odébb kell hánnunk.
3. Sáthiel, nem-is kell mondani mindgyárt:
Mert épen szívében tenne talán kárt,
A' Király; hanem állj. Igy lelem én fel,
Mikor bé-gyül a' Tanats-is reggel.

Ötödik Meg-jelenésnek Első Tselekedete.

Summája: A' Plútó Király Bé-járó Szolgái megértvén hogy Jupitertől
meg-jöttek a Követek, 'sibongnak egymás között a' rossz
válasz felől.

Személyek: *Typhurgó, Miástor, Sarrazilus, Radamánthus,*
Sarcóphagus, AÉacus.

Nóta: Tegnap Gróf halála mint megszomorita. 's a' t.

- Typhurgó*: A' mint én értettem, eszemben úgy vettem,
Meg-jöttek a' Követek.
De hallottam olly' szót, a' mellyből semmi jót
Ugyan nem remélhetek:
Roszszat beszéll Tymós, azért ebből gyanós
Én-is méltán tehetek.
- Miástor*: 2. Sáthiel azt mondja, hogy nints semmi gondja;
De senki nem hiheti;
Nem beszélt Plútóval, még-is ilyen szóval.
Biztatva magát veti:
Mert vette észében, hogy nem esett szépen,
'S Más posztó az ületi.

- Sarratzilus.* 3. Tsak azért titkolják, hogy meg-ne tázáfolják
 Haszontalon Járások;
 Maga nem ö nékik tulajdonittatik,
 Mert okok ebben mások.
 Plútó Király, 's Minós, Radamanthus, Tymós,
 AEácussal hibások.
- Radam.* 4. Ezennel meg-hallyuk, még meg-is sokallyuk,
 Olly' sullyos dolog lehet;
 Ha szerentsés volna, nagyobb híre folyna;
 De kedvetlen izenet;
 Nem Ország hasznát nyert, hanem éles fegyvert,
 'S tüzzel égető szenet.
- AEacus.* 5. Az Ur-is íhol jó, 's velle minden fő fő
 Rend, úgy látom, öszve gyült;
 Mindenik mint vert-had, nézd-el bár te magad,
 Még most úgyan el rémült:
 Nem helyes a' dolog, melyben fejünk forog,
 'S nyilván a' markunkban sült.
- Sarcoph.* 6. Mind el-érkezének, 's ahun belépének,
 Tsitt! most ne beszéllyetek!
 Vesztég én sem ülök, talpamra pendülök:
 Ti-is mind fel-kellyetek.
- Plútó:* Jó művetek légyen? (*Minos.*) Kiben sok részt végyen
 Nagyságtok 's Kegyelmetek.
- Plútó:* 7. Oh bár tsak az lenne, mind eleget tenne,
 Melly eddig volt állandó!
 De töllünk el-állott: sokkal alább szállott,
 'S mire lesz még szállandó?
- Radam.:* Ki tudgya? talán nem. Hogy így kell felelnem,
 Ne légyek útálandó.
8. Ugy aránzom még én, hogy a' második végén
 Szerentse jobbat fordít;
 Ne féllünk ez iránt: La még az eb sem bánt,
 Ki távolról tsak ordít,
 Hanem-ha meg-sérthet. Azért erről érthet
 Felséged-is valamit.
- Plútó:* 9. Nem az. Híjjátoksza; mert így vége 's hossza
 Nem lesz a' tsátsogásnak:
 Eregy Sarcophagé! Nó, még-is itt vagy-é?
- Sarcoph.:* Nékem mondod? *Rád.:* Nem másnak.
 Mert semmi haszna nints', akár hová tekints,
 A' szó szaporításnak.

- Sarcoph.*: 10. Ihol mindgyárt futok, s' mihelyt odá jútok,
 Meg-mondom ezen szókkal;
 Ne késsenek sokat, hogy hívataltokat
 Meg-vetnek valami okkal,
 Igy szivünk ne tsügjön, mintha vonnák nyügön.
- Aeacus*: Ugy kell, 's jobb lészen sokkal.
11. 'S ki tudná jobban azt, mint a kik a' választ —
 Hozták 's magok értették?
 Talán jól sem esnék, hogyha úgy nem nyesnék,
 Noha meg-sem kérdették,
 Ne hidgyünk lágy szónak: mert ebben Birónak
 Nem mindeniket tették.

Második Tselekedete Ötödik Megjelenésnek

Summája: A' Követek beszéllik a Jupitertől lött választ.

Személyek: *Aplestó, Phító, Radamanthus, Mínos. AEacus.*
Philocreus, Sarraztilus, Sáthiel.

Ad Nótám: Odes 22. Horatii ad Fuscum Aristium:
 Integer vitæ scelerisque purus.

- Aplestó*: IM meg-érkeztünk, 's ihol jelen vagyunk.
 Senki ne véllye valami jó hasznunk.
- Sarraztilus*: Mit tudunk szólni? *Sáthiel*: Jóbb lészen titkólni
 Rettenetes bűnk:
- Plútó*: 2. Hozd elő bizvást, mit gondolok azzal?
 Senki beszédde, tudod, le-nem vagdal.
- Radam.*: Patvar éltében, valaki féltében
 Hirtelen meg-hal.
- Minos*: 3. Azt aránzom, hogy vagyon szódban kétség,
 Vagy serény elméd fogta-bé setéttség.
- Aplestó*: A' miben is mérsz, szólni hogy illyet mersz,
 Tölled-is vétség.
4. Nem tudom, néked kitsodának tetszem:
 Mert hazugságért tsak egyiket-is nem
 Ért-meg annyiba, kibe vólna hiba,
 Mint tsak egy mák-szem.
- Plútó*: 5. Ugy de ha szépen nékie nem szóltál,
 Vagy dérrrel-dúrral beszédben voltál,
 Vagy ijédtedben nem jutott eszedben
 Itt mit tanúltál.

- Aplestó:* 6. Söt beszédemben voltam olyan bátor,
Mint egy sullyos pert forgató Prókátor,
Nem volt Apolló olly' ékesen szólló,
Mint én Orátor.
7. Hallottad, 's még sem veheted eszedben.
Farkast és bárányt egy Példa-beszédben :
Én iszom fellyül, 's zavar alól rám gyül ;
Mit habarsz vízben ?
8. Szintén így ő-is, mivel hogy erősebb,
Töllünk meg-sérült ; 's mi rajtunk a' nagy seb.
- Radam.:* Nem kötünk ijjat : mert a' hájért szijat
Rágta-meg rossz eb.
- Aplestó:* 9. A' levélt, mellyet küldöttél, fel-nyitá,
'S Dorophonusnak haraggal hajitá,
Olvasá hajdén, imigy amígy kardén,
'S félre taszítá.
10. Nem hagyta többé véle feleslenem,
Végre szidalmat kolleték viselnem.
Most én-is szólnék, 's hamarébb kész vólnék
Kardra-is kelnem.
11. Mint Alexander Barbarusnak szóvát ;
Nem érté, hegy ne vehesse jó szóvát ;
Igy beszédimnek, miként jeles himnek,
Meg-veté jóvát.
12. Üsse tsömör-meg a Telescopust-is,
Ugy riaszt, hogy lám neheztellem most-is,
Túl ült mellette, 's hát reám bérlette
Még Philortust-is.
13. Hallyad ezt immár Júpiter a' mit szól :
Érte mit kívánsz ; de arra nem iszól ;
Büz néked 's nagy gond, talám ő sem bolond,
Tudhatod azt jól.
14. A' kik ott laknak, nem lehetnek, méltók,
(Ugy mond) hogy nállunk légyen ő hajlékok ;
Mint az sem tsoda, hogy mi töllünk oda
Sem mehetnek jók.
15. Ugy tsudálkoztak mire nyitád-fel szád,
Hogy még több lelket ne botsásson hozzád ;
Tsak kevélységed, de azért-is téged'
Meg-büntet, meg-ládd.
16. Illy' fenyegette, imigyen parantsol :
Mondgyátok néki : hamar tellyék Pokol ;

Kit hogy ha meg-szeg, nem maradhattok meg.
Ellenem sohol.

17. A' kik ott vagynuk, ne-légyen nyúgalmok,
Kétköves tűzben nőjjön ő siralmok ;
Ezt jól meg-lássa, hogy el-ne mulassa
Semmi fogott ok.
18. Kinlódgyék ő is egyaránt azokkal,
Mit boszszant engem' illy' patvaros szókkal :
Mert ha nem szólna, hitemre jobb volna
Nékie sokkal.
19. Igy lön nagy garral vége beszédének,
Mellynél nints nekünk szomoritobb ének.
Induló félben szemek vete tzélben,
'S meg-nevetének.
- Radam.*: 20. Értéd-é Minos? mit felelsz ezekre ?
Minos: Jó: de rossz izűn esék a' retekre :
Bal füllel hallok ; azért azt jóvállom,
Tennők más szegre.
- Plútó*: 21. Hümh ! még bé-tellyék Pokol, azt izeni,
Ő vétett nekem, noha reám keni :
Ugy veti magát ; de ez után fogát
Még jobban feni.
22. Mert nem azt hajtom tsak ide, mit izen ;
Boszszúság engem holott nagyra viszen :
Hordani lesz kész amaz erős Révész.
Styxfolyó vizén.
23. Im most Typhurgót az ő seregével,
Antikristust-is tsalárd hiveivel
Utra botsátom ; de én-is meg-látom,
Mint felejtí-el.

Harmadik Tselekedete az Ötödik Meg-jelenésnek.

Summája: A' Jupitertől meg-jött és választ meghozó Követek beszélgetik egymás között, hogy, jól tselekedte Aplestó hogy mindeneket ki-nem beszélt a mellyeket Jupiter fenyegetéssel mondott a bátja Plútó felől.

Személyek: *Sáthiel, Pithon, Aplestó, Sarrazzilus.*

Nota: Menj-el édes Szólgám 's a' t.

Sáthiel: BEzzeg jól tselekvéd, hogy meg-nem jelentéd
Az Urnak Plútónak rendit minden szónak.

2. Mert nem-is volt szükség mondania, hogy még
Haragjától félünk, s' reszketve beszéllünk.
- Aplestó :* 3. El-halgatám azt-is, hogy fel-hányá most-is,
Mint járt volt Luciper 's ő véle sok ezer :
4. Mikor a' mennyégből, a' magass felségből
Minket ide le-hánt, 's velünk akkor mint bánt.
5. Ezt-is ő nékie meg-jelentenie-
Nem jónak álitám, mert haragját szítnám :
6. Hogy az osztozásban nem lött része másban,
De jutott tsak Pokól, több semmi sem sehol.
- Pithon :* 7. Mihelyt hallám e' szót, hogy ok nélkül Plútót
Ugy meg-hamissítá, szivem-is hasítá.
- Sáthiel :* 8. Tsak lassan beszéllünk, mert attól-is fellyünk,
Hogy ha titkon lesik, 's a' fülökbe esik.
- Sarratzil. :* 9. Majd széket-is ülnek, eddig-is készülnek :
Mert nem múlik-el ez, mit a' Király végez.

Utolso Meg-jelenésnek Utolso Tselekedete.

Summája: Nagy baragra indulván Plútó a' Jupiter' izeneten, meg-paran-
tsolta minden rendbéli hiveinek, hogy kiki az ő tiszti szerint
hitessen el minden embereket azzal az mesterséggel,
kinek az ő hajlandósága szerint miket gon-
dolhat-fel.

Nóta: Im' minden rendek dolgokban eljárnak, s' a' t.

- Plútó :* IMmár hiveim vagyon híretekkel,
Meg-háborodott szivem min indúlt-fel,
'S Mennyi bánattal sértő hir érdekel,
Kit el-halgatnunk semmiképen nem kell.
2. Mert mit Jupiter nagy haraggal izent,
Mindeniteknek tudom fülében ment,
Gonosz akaróm de még azzal rettent,
Ki neki nem kell ide hozzak mindent.
3. Jól lehet most-is sok féle népekkal,
Teli országom kárhozott lelkekkel,
Kiket kinezok tüzzel és férgekkel ;
Sok beretvákval vagy tüzes szegekkel.
4. Mindazonáltal ha annak kell lenni,
Bé-győzi számán ő-is könnyen venni :
Mert nem tudom kik fognak oda menni,
Illy' boszszuságot mérek én is tenni.

5. Noha úgy akar, hogy engem meg-tsajjon,
De nem teheti szerit, bár akarjon :
Kevés halat fog, bár vizet zavarjon :
Mert nem engedem, hogy ő itt nyargaljon.
6. Ezzel énnékem mi nem felettébb árt,
Lássá mit mivel, meg-állom én a- sárt,
Sok vitézeimet ki-botsátom mingyárt,
Kikkel ő néki tétetek szörnyű kárt.
7. Azért Typhurgó eredgy-el mindgyárást,
Világon szerte ne resteld a' járást,
Királlynál s', Papnál keresd-fel a' hálást,
'S Minden népeknél tégy illy prédikállást.
8. Hogy jelen vagyon amaz nagy Mesiás,
Kiről régentén beszélt E'sáias,
A' pedig te vagy ; senki nem egyéb más,
Jelekkel mutasd hogy szóvad nem hibás.
9. Valakik azért tégedet hallgatnak,
Kénköves tában soha nem jajgatnak,
Más Tanitoknak ha pedig helyt adnak,
Cerberus ebbel Pokólban ugatnak.
10. Ha melly Tartomány e' beszédeden kap,
Nem kell azután nékiek egyéb Pap,
Valamig el-jő amaz utolsó nap,
Kin minden él-ég, miként a' gyúlt harap :
11. Indully-el azért rettenetes haddal,
Sok százszor való ézered magaddal,
Hogy mindeniket meg-birj hatalmaddal ;
A' hová nem érsz parantsolj szájaddal.
12. Ne hadd nyugodni Belzebul Hadnagyot,
A' ki tsak ebben légyen tölled hagyott,
Hogy arra intsen mind kitsint mind nagyot,
Hadgya-el immár mire eddig vágyott.
13. Senki mit eddig hallott el-ne hidgye,
Mert (annak) azt a' népnek kapja tsak szelidgye-
Más értelemre tudományát vigye,
Ki így tselekszik nem lészen irigye.
14. Cyntziust pedig erre tanítsd kivált,
Minden dologban szeressen akadált,
Efféle dolgot mert ő gyakran próbált,
Miatta láttak sokan örök halált.
15. Sokakot vesztett ő nagy haragjában,
Mert némelyeknek követ sarulyában

- Vét alattomban, 's görtsöt ad inában,
 Hogy szitkozodgyék mérges haragjában.
16. Mamnon pediglen tsak abban forgódgyék,
 Kereskedésben, hogy minden aggódgyék,
 Kitsin haszonért sokat pántolodgyék,
 Mit vehet oltson azon olálkodgyék.
17. Mellyet mikoron piatzra ki-tészen,
 'S fukar vásárló az árossa lészen,
 Százszor egy nyomban meg-esküdgyék ezen,
 Hogy ő-is vette szintén annyi pénzen.
18. Sokadalmokban menjen-el sétálni,
 Nem jó mindenkor harang-szót hon várni,
 Né talán hoszszan fognak praedikálni,
 'S a' társaságtól meg-kelletik válni.
19. Im' ebben légyen Jána foglalatos:
 Légyen egymásnál kiki utálatos,
 Tölle tanuljon minden földi lakós,
 Patvarkodással mert igen hathatós.
20. A' Pereseknek légyen jó baráttya,
 Mert' a' Prokátort imigy tanithattya:
 Az Exceptiot mikor el-mulattya;
 Az ő peressit meg-károsithattya.
21. Asmopens-is mindenekhez tatson,
 Még a' jóknak-is hogy ha lehet ártson,
 Gonosz bűnökben sokakat meg-fojtson:
 Hogy sok legyiót ide hozzánk hajtsón.
22. Tsak immel ámmal semmit ne mivellyen,
 Boron ivókat mindenütt fel-lellyen,
 Véllek egyemben még tántzra-is kellyen,
 Halott éneket bár ne énekellyen.
23. Néha lövéssel vesztegessen puskát,
 Hogy nagyobb garral ihassák a' duskát,
 Gyakran kiáltsa: Ag eb a' ki bút lát,
 Senki ne szánnyon borért adni dutkát.
24. Tsak gyilkosokat gyarapitson Python,
 Kakodaemon-is ne maradgyon ithon,
 Bűjös bájossal számot szaporittson,
 Idős kofákat bűjölni tanitson.
25. Summa: hogy kiket vijéndesz világra,
 Oktassad őket ezer tsalárdságra,
 Hadd tanitsanak mást-is gonoszságra,
 Hallyék hiretek mindenik Országra.

26. A' többinek-is tanátsúl azt adom ;
 Hívek légyenek, hadd müllyék haragom,
 Én haza mégyek ; tsak reások bizom,
 Senki nem hallja e' helyen többé szóm.

V É G E.

Dalekarlia.*) Svéd népdal.

Verőfényes nyáron minden úgy vigad,
 Hol a Dala folyik -- messzi ;
 Amikor a nyírfa, virág s rügy fakad,
 Oly szép a Dala partján lenni.
 Ó Isten, áldj meg minden embert ottan,
 A víz partján, a völgyön és hegyen.

Ott csattogtatja észak csalogánya
 Szerelmi dalát, s nem egyedül ;
 Ott a csicsérgés, ének egyre járja
 A hűs, árnyékos berken belül.
 Ó Isten, áldj meg minden embert ottan,
 A víz partján, a völgyön és hegyen.

A Siljamon ringnak hajó és csolnak,
 Ezüstszerű haboktól hajtva.
 Vízén süllők és kacsák bukdácsolnak,
 Halász- s vadásznak van ott dolga.
 Ó Isten, áldj meg minden embert ottan,
 A víz partján, a völgyön és hegyen.

A távolban erdős völgy nyúlik messze,
 S túl rajta a hegy Särne mellett,
 Jávör- s iramszarvasok számos ezre
 Ott szabadságnak úgy örvendhet.
 Ó Isten, áldj meg minden embert ottan,
 A víz partján, a völgyön és hegyen.

A Mindenható hatalmas kezével
 Velünk ilyen sok kegyet művel ;
 Kedves nekem e hon, semmisem ér fel
 Szülőföldem sok szépségivel.
 Ó Isten, áldj meg minden embert ottan,
 A víz partján, a völgyön és hegyen.

FLUDOROVICS ZSIGMOND,

*) Dalekarlia, svédül Dalerna (a völgyek), egy svéd tartomány neve.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM EGY VIRIDARIUM- CODEXE.

A kézirat, melynek signaturája nincsen, áll 56 levélből, melyeknek kisebb fele 20 levél hártya, nagyobb fele 36 levél papiros. Pergamen- és papiroslevelek váltakozva követik egymást. Egy lapnak szélessége $14\frac{1}{2}$ $\%$, magassága $21\cdot8$ $\%$. A mi a prózában írt praebulomot illeti, egy lapon van 30 sor, a versekből 28; a codex vége felé rendszeren 22 vagy 20 sor. Az írás mindvégig minusculairás, szöveg és scholion egy kéztől. Initialék nincsenek, csak az Explicit etc. vagy Incipit etc. van nagy betűkkel írva. Hogy valamely scholion melyik excerptumhoz tartozik, azt rendszeren egy odarajzolt kéz mutatja. Nem érdektelen az Ovidius metamorphosisai elejéből való kivonatokhoz rajzolt, beosztott és kiszínezett két kör, melyeknek egyike az Ovidius által leírt chaost akarja visszaadni, másika ismét az éghajlatokat és a 4-féle szelet tünteti fel.

Mint már megjegyeztem, új signaturája a codexnek még nincsen. A magyar nemzeti múzeum 1884 április 18-án Jankowich örököseitől vette meg. 1842-ben Literáti Nemes Sámuel birtokából került a Jankowichéba. Magának a codexnek keletkezési történetét a 3. levélen olvashatjuk, a mennyiben a kötéskor a címlap elé hibásan egy üres s egy, claudianusi excerptumokkal teleírt pergamenlap került. A címlapon ezt olvashatjuk:

Spiritus sancti | adsit gratia. S ez alatt: «Incipiunt flores poetarum morales et ad diuersa negotia allegabiles, collecte hinc inde per dominum Anthonio de Bonanno, Siculum de terra salem, legum doctorem, — et apostillate per eum ad complacentiam Reverendissimi in Christo patris et domini, domini, dominici Rani, episcopi ylerdensis dignissimi, utriusque Juris doctoris satis famosi.» Ezután következik a «Preambulum ipsius», t. i. az Antonius de Bonanno-é.

«Qualis mihi acciderit in sompnis monitus, dum tot laboribus artus quassatos placidus foveret sopor, *praeceptor* praecipue, et quid hinc sequutum fuerit, paucis percipe. Ipsa etenim Poesis,*) quam plurimorum hinc atque hinc glomeratis sapientum choris

*) poesis. C.

visa est, in hiis monitis silentia nocturna rumpere. „Quid egi misera, mi alumpne, his uberibus enutrite? Cum tam eminus te fugientem prospiciam? Totum etiam iuri civili quam anxie deditum tum aliqua repertoria componendo, super ipsius iuris doctoribus quam diuersis tum aliis multis modis circa illud te tuumque totalem animum dedicando me autem measque pedissequas reliquisti? Te itaque obsecro, Anthoni de Bonanno, mi dulcis Sicule, legum doctor! Ipsæ etiam musæ Sicilides te ortantur, ut nostri sis memor! Particulam temporis nobis impende etiam minimam, ut de tot repertoriis unum etiam satis breue pro nostrum omnium conspiramine construas perpetuo valiturum! Quodsi nulla te nostrum mouet pietas, saltem aspice virum illum inter mortales unicum, Dominum, dominicum Rani ilerdensem, Reverendum antistitem utriusque iuris serto præclarum! Qui sapientia Apollinem, fortitudine Martem, eloquio Ciceronem, pietate eneam, pudicia ypolitum superauit. Cuius non immerito obsequio novi te quam deuote quam uigilanter insisteres. Illius itaque affectio te coercet,*) quem profecto sis inter mortales ceteros veluti inter viburna mollia quercum maximam præfulgere. — Quibus dictis abiit, meque tanto monitu quam perterritum, pluraque sibi loquuturum reliquit. Qua de re, *princeps religiosissime*, tantis iussis obsequentissimum me exhibui, et aliquorum poetarum flores morales tamen et allegabiles in unum contexui, quos aliquibus apostillis interlinearibus lucidaui. Quibus etiam aliquas glossulas per modum summandi addidi. Tandemque omnium materiarum tabulam coadiunxi, ut sic tam periti, quam iuvenes possint illas faciliter inuenire et posthac multorum poetarum dogmatibus gloriari.»

Azaz, valami *Antonius de Bonanno*, sziciliai születésű jogásznak megjelent álmában az általa régen elhanyagolt Költészet, s szemrehányólag kérdi, hogy miért fordult el tőle? Emlékeztetve őt *Rani Domokos* leridai püspökre, ki jogász létére költészettel is foglalkozott, otthagya. Bonanno magába tér, s azonnal hozzálát latin költők műveinek excerpálásához, hogy bárki azután, ha kedve tartja, az életben alkalmazhassa.

E præambulum tartalmából kettős következtetést vonhatunk. Először, hogy előkelő tanítójának, Rani püspöknek dedicalta florilegiumát, másodszer, hogy ez az egész codex, melyet ismertetünk,

*) coarctet. —

a pár soros bevezetést kivéve, Anthonius de Bonanno könyvének egyszerű másolata, azzal a különbséggel, hogy az eredeti körülbelül háromszor oly terjedelmes volt, mint a mi, végén csonka viridariumunk. Kitetszik ez nem csak akkor, ha a kézirat utolsó levelére pillantunk, hanem kiderül abból is, hogy a præambulum után következő index jóval több költőt és művet sorol fel, mint a mennyit a mi codexünk tartalmaz.

A 4. levélen levő «omnium materiarum tabula» t. i. ezeket az auctorokat és műveket sorolja el:

Prudentius de pugna virtutum et viciorum.

Claudianus contra Ruffinum.

Virgilius eneidos in bucolicis et georgica.

Statius thebaydos et achylleidos.

Lucanus de bello cesaris et pompey, et in catholecton.

Ovidius metha. de eplis. de arte. de remediis et alibi.

Titullivius de felicitate pauperis uite.

Oratius in carminibus et in epistolis. Boetius de consolatione.

Seneca in tragediis.

Juvenalis.

Persius.

Marcialis.

Calpurius [sic!] in bucolicis.

Terencius in comediis.

Gualterius super dario et et [sic!] alexandro. Goffredus in poetria.

Ezzel szemben a codexben tényleg ezek foglaltatnak: *Prudentius*: Psychomachiájából 20 excerptum, *Claudianus*nak csaknem összes fenmaradt költeményeiből 86 excerptum, *Vergilius* bucolicáiból 9, culexéből 2, georgiconjaiból 5, az *Aethna*ból 1, az *Aeneis*ből 31 excerptum, *Gaius Valerius* Argonauticájából 10, *Statius* Thebaisából 55, *Achilleis*éből 2 excerptum, *Lucanus*ból 74, a *Laus Pisonis*ből 2, *Ovidius* Metamorphosisaiból 97, összesen 394 excerptum. Codexünk írója tehát Ovidius Metamorphosisaival fejezi be florilegiumát, és csak a fastiból való excerptumok lemásolásáig jutott. Legalább az utolsó levél versóján lévő, körülbelül több mint féllapnyi üres spatiumból következtethetni, hogy az író másolásában valami megakasztotta.

A codex igen jó karban maradt reánk. Még a szélén lévő, rendkívül sok ligaturával irt, — különben teljesen értéktelen —

scholionok is eléggé jól olvashatók. Megvizsgáltam a költői szöveg hagyományának az értékét is. Prudentiusra nézve a Dressel-féle 1860-ban megjelent kiadást használtam, Claudianusra nézve Jeep nagy kritikai kiadását, Vergiliusra nézve a Ribbeck-félét, az Aethna-ra nézve a Bährens P. L. M. II. k.-ben olvasható szöveget, Gaius Valeriusra nézve szintén Bährens szövegkiadását, Lucanusra nézve a Tauchnitz-félét, Statiusra nézve a Kohlmann, Ovidiust illetőleg a Merkel-féle kiadást forgattam.

Könnyen meggyőződhetni, hogy a codexnek szövegkritikai értéke nincsen. Lássuk pld. a Claudianus XV. költeményében olvasható következő három sort (96—98):

Ille diu miles populus, qui præfuit orbi,
Qui trabeas et sceptræ dabat, quem semper in armis
Horribilem gentes, placidum sensere subactæ

E helyet az excerptor, céljainak megfelelőleg, e két sorra torzítja el:

Hic tibi Roma fuit populus, quem semper in armis
Terribilem gentes placidum sensere subactæ.

S ilyen példát tucatszámra idézhetnék, a mi természetes is, hiszen Anthonius de Bonannonak az a cél lebegett szeme előtt, hogy az ő floresei az életben alkalmazhatók legyenek. Azért minden egyes excerptumnak címet is adott, pld. de iustitia, de invidia, de fama, de voluptatibus stb. stb. Hogy azután miként járt el az excerptálásban, ime egy példa Vergilius bucolicáiból: I. ecloga 24. 25. II. 17. 18. III. 16. vs. V. 36. 37. VIII. 63. VIII. 27. 28. IV. 6. 7. VIII. 75. IX. 51. — Igen meg van tehát néhezítve az excerptumok hovávalóságának felismerése. A szélén ugyan megjegyzi egyszer, hogy az illető néhány sort melyik könyvből excerptálta, de másszor megint elmulasztja. Sőt néha egyenesen félrevezeti az olvasót. Így az Aeneis VI. énekének 852—853. soraihoz a margón azt jegyzi meg «in VII°». — A IX. bucolicon 51. sorához azt jegyzi meg, «in ultima» t. i. ecloga. — Ebből azt következtetem, hogy ezek, a margo szélén lévő utalások nem Anthonius de Bonannótól, hanem codexének hanyag másolójától erednek.

Nem érdektelen, hogy tán még Anthonius de Bonanno előtt egy 4 könyvre felosztott meglehetősen teljes Claudianus feküdt. Mert például az első 27 excerptum után olvassuk, hogy Explicit liber primus, Incipit liber secundus. Ez a 27 excerptum pedig megfelel a következő helyeknek: III. 21 (iam —) 23 (ruant.); 25—49;

200 (semper cupit); 215, 216—219; 228 (iurata —) 238 (est); V. 49—53; 87—88; 231; 280 (sensu —) 281; 300; 320 (multis —) 321 (amicitiæ); 415 (spatium — ira), 440—453; 482—490; 516—519; XV. 96—98; 182—183 (luxuries); 262 (quamvis —) 264 (erit); 385 (minuet — famam); 451; XVIII. 1—8; 132—140 (viam); 140 (pro —) 144; 149—150; 181—186; 187, 227—228; XIX. 61. — E helyek kritikai megvizsgálásából is kiderülhet, hogy Claudianus kritikájának semmi hasznot sem hajtának.

A codexnek különben egész külseje arra vall, hogy a XV. századból való.

Bár szöveggkritikai szempontból értéktelen e codex, melyet leírtunk, megvizsgálása mégsem volt egészen meddő fáradság. Ha ugyanis úgy, mint a jelen codexben, különböző költőkből való floresekkal találkozunk, lelkiismeretesebb vizsgálatra van szükség, mint az olyannál, mely egy egész művet tartalmaz, s hol már az első pár lapból következtethetünk a hagyomány jó vagy rossz voltára. A kézirat értékének vagyis inkább értéktelenségének egyszersem mindenkorra való megállapítása után elejét vettük annak az eshetőségnek, hogy más valaki is még alávesse magát az ily hosszadalmas munkának. Ez indított arra, hogy e sorokat közzétegyem.

Dr. VÁRI REZSŐ.

Dietmar von Eist.

Elv á r á s.

Kinn a pusztán asszony állott,
Nézelé a pusztaságot.
És hogy kedvesére várt,
Egy gyors sólyom arra járt:
«Sólyommadár, boldog vagy te!
Hová tetszik, elmehetsz te!
A hol szebb lombok fakadnak,
Ott választasz fát magadnak.
Mint te, ép úgy tettem én,
Férjet választottam én.
Megszerettem egy látásra,
Sok asszonynak haragjára.
Mért nem hagynak engem, ó minek is bánthanak?
Nem bánom szeretőjét én senki fiának.»

HORVÁTH CYRYLL.

EGY MULT SZÁZADBELI MAGYAR ORVOS KÖNYVÉ- NEK EGYKORÚ ISMERTETÉSE.

Mult századbeli íróink a német tudományos világgal a leg-szorosabb viszonyban álltak. Távol minden politikai s nemzetiségi üzelemtől együtt működtek a tudományok terén s szívesen fogadták egymás irodalmi termékeit. Ennek főoka természetesen az volt, hogy a németek íróink latin nyelvű műveit képesek voltak megérteni s kellőleg méltatni, alkalmuk volt magyar viszonyokkal megismerkedni, szóval szellemi összeköttetésben álltak keleti szomszédjaikkal, a kikről eddigelé azt hitték, hogy emberevők, barbárok. Ezen irodalmi összeköttetést főkép a németországi tudományos folyóiratok közvetítették. Az «Academia Leopoldo-Carolina» közlönyében, a «Commercium Noricum» s «Commercium literarium Norimbergense» stb. hasábjain százakra mennek magyar tudósaink értekezései s mindezek fontos s értékes adalékait képezik tudományos műveltségünk történetének. Még egy része irodalmunknak volt az, mely sokat tett szellemi s anyagi életünknek a külfölddel való megismertetésére nézve, t. i. a külföldi egyetemeket látogató magyarok tudori értekezései. Ezek mult századbeli irodalmunk java részét képezik s sajnálatos, hogy mi nem tudjuk azokat kellőleg megbecsülni, holott egyik-másikból örömmel tudjuk meg, a tudomány mily magas színvonalán álltak régibb íróink. E munkák többnyire a természet- s orvostudományok egyes ágaihoz tartoznak s kitűnik belőlük, hogy irodalmi férfaink e téren is mindig lépést tudtak haladni a művelt nyugottal.

Kont Ignác úrnak az «Egyet. Philologiai Közlönyben» (XIII, 729) közölt ismertetéséhez függelékkül hadd álljon itt ugyancsak a nagytudományú debreczeni fizikus Wespzrémi István tudori értekezésének egykorú ismertetése, a mely a «Göttingische Anzeigen von Gelehrten Sachen» 1757. évfolyamának 2. kötetében (1079 old.) látott napvilágot. Az ismertetés következőleg szól:

Utrecht.

Im mitten Junii 1756 vertheidigte Stephan Wespzpremi, ein Ungar, seine Inaugural-Schrift Sist. observationes medicas, die mit allerley nützlichen und zum theil wenig bekannten Erfahrungen angefüllt sind. Hr. W. hat zu Zürich, und in Engelland sich auf die Arzneiwissenschaft gelegt. In der erstern Statt hat er verschiedenen

Oefnungen krankgewesener Menschen beygewohnt, und den Herzbeutel mit dem Herzen zusammen gewachsen, und das Kreissfell um und um mit der Lunge vereinigt gesehen. Bey einer Verengerung des Schlundes ist, wie im Boerhaavischen Beyspiel, die Speichelcur glücklich gewesen, und ein periodisches Kopfweh hat die Fieber-Rinde geheilt. In Engelland hat er, auf eine schändliche Gewohnheit, die Blindheit, und eine sonderbare Empfindung im Rücken wahrge-nommen, die sich mit kalten Bädern hat heben lassen. In einigen Ertrunkenen hat er kein Wasser in der Lunge gefunden und glaubt, der Tod erfolge aus der aufgehäuften, zusammengepressten, und die Lunge anfüllenden Luft. Einen Ertrunkenen hat er durch das Aufblasen der geöffneten Luftröhre, und auch andre Mittel wieder zu sich selbst gebracht. Er beschreibt eine schwarze, schuppichte, fast unerträgliche Krätze. Die grossen Vortheile der Einpropfung der Kinderpocken hat er in dem dazu gewidmeten Hospitale bestätigt. Selten folgen andere Pocken als die von der besten, zerstreuten Art. Einige mahle sind nach der Einpropfung (wie öfters nach den natürlichen Pocken) Geschwüre an den Armen, oder auch Wasserbläschen entstanden. Die Masern heilt man am besten, auch in zarten Kindern, mit der Aderlässe. Des James Pulver ist das gelindere aus dem Spiessglase und Weinstein bereitete Brechmittel des Boerhaave mit etwas thierischen Oeles gelindert. Seehls Pulver ist das bloss bekannte Brechmittel aus Weinstein und Spiessglas.

Haller Albrecht, az orvostudományok híres encyklopædis-tája, Weszprémi e megfigyeléseit az általa kiadott «Disputationes practicæ selectæ» című gyűjtemény 7-dik kötetébe is felvette, a mi gyakorlati fontosságukat eléggé bizonyítja.

Weszpréminek Kont úr által említett művét illetőleg megjegyzem, hogy azt angolországi tanulmányútja alkalmával 1755-ben Londonban írta s latin eredetijének címe: «Tentamen de inoculanda peste».

A «Göttingische Anzeigen» különböző évfolyamai számos magyar mű ismertetését tartalmazzák. Nézetem szerint bibliografiánk hálás feladat megoldására vállalkoznák, ha a külföldi folyóiratokban megjelent magyar tárgyú recenziókat összegyűjtené.

Bécs, 1889 novemb.

SCHWARZ IGNÁ CZ.

PÁRHUZAMOS IDÉZETEK.

Vergil. Aen. II. 755.: « — — ipsa silentia terrent. »
 Eötvös «A megfagyott gyermek»: «A csend irtóztató.»

Homerós II. I. 528—30.:

« Ἡ καὶ κτανέησιν ἐπ' ὀφρύσι νεῖσσε Κρονίων·
 — — — μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον. »

Verg. Aen. IX. 106. X. 115.: Adnuit et totum nutu tremefecit
 Olympum.

Catullus Epithal. Pelei et Thetidos 204—6.:

« Annuit invicto caelestum numine rector,
 Quo motu tellus atque horrida contremuerunt
 Aequora concussitque micantia sidera mundus. »

Berzsenyi «Fohászzkodás»:

« — — — A te szemöldököd
 Ronthat s teremthet száz világot,
 S a nagy idők folyamit kiméri! »

Verg. Aen. I. 204.:

« Per varios casus, per tot discrimina rerum
 Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
 Ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae. »

Vörösmarty, Szózat: És annyi balszerencse közt,
 Oly sok vizsály után,
 Megfogyva bár, de törve nem,
 Él nemzet e hazán. »

Verg. Aen. II. 728.:

« Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis
 Suspensum et pariter comitique onerique timentem. »

Arany V. László:

«Ha zörren egy levél,	és	«Olyan rettegve lép,
Poroszlót jönni vél»		Most lopja életét
		Kanizsa, Rozgonyi.»

VÁRKONYI ENDRE.

DE DIGAMMO IN HYMNIS HOMERICIS QUÆSTIONES.

Præfatio.

Anno 1713 *Richardus Bentley* vestigia quædam digammi in carminibus homericis primum persecutus nobis notitiam huius litteræ aperuit. Tamen viri docti per plus centum annos inventum eius neque probabant, neque satis magni æstimabant. Immo *Friedericus Augustus Wolf*, vir omni doctrina summus ac sagacissimus se a ratione Bentleii adeo avertebat, ut quadam animi pertinacitate digamma impugnaret, eiusque vestigia deleret, qua re in errorem sane maiorem incidit, quam philologus Britannus ille quidem violenter in hac quæstione grassatus.¹⁾ Cum digammum apud Homerum — sed tantummodo in Iliade, quod omnes valde dolemus — tum leges hiatuum subtiliter tractavit *Car. Aug. Jul. Hoffmann*,²⁾ quem ab omnibus, qui linguam homericam post eum indagabant, laudari non est quod expressis verbis moneam. Deinde *Immanuel Bekker* in recensione carminum homericorum Bonnensi digamma restituit,³⁾ sed subsidia ex comparatis adfinibus linguis quærenda, quod *Leskien* paulo post fusius — sed nonnunquam minus iuste — vituperavit,⁴⁾ in usum suum convertisse non vide-

¹⁾ *R. C. Jebb*: Richard Bentley. Eine Biographie. Autorisirte Uebersetzung von E. Wöhler (Berlin 1885). p. 146.

²⁾ Quæstiones Homericæ. Scripsit *C. A. J. Hoffmann* (I. Clausthalizæ 1842. II. ibid. 1848). — Inprimis vide quæstionem quartam: De digamma ante vocales literas initiali 97—172. §§. et quæstionem quintam: Quomodo statuendum sit de locis Iliadis, in quibus neglectum esse digamma videatur? 173—220. §§. — Mitto eiusdem editionem librorum Iliadis XXI. et XXII. et Prolegomena ad hos libros.

³⁾ Carmina Homerica *Immanuel Bekker* emendabat et annotabat. 2 voll. (Bonnæ 1858.)

⁴⁾ Rationem quam *Immanuel Bekker* in restituendo digamma secutus est examinavit *Dr. A. Leskien*. (Lipsiæ 1866.)

tur. In digammo homerico pervestigando exegit monumentum ære perennius *Olavus Guilelmus Knoes*, qui prius in libello, qui «Prolegomena ad quæstiones de digammo homerico instituendas (Upsaliæ 1869.)» inscribitur, *Bentleii*, *Heynii*, *Wolfii*, *Boeckhii*, *Thierschii*, *Buttmanni*, *Spitzneri*, *Bekkeri*, *Savelsbergii*, *Ahrensii* aliorumque priorum rationes ¹⁾ examinavit, deinde inter acta universitatis Upsaliensis de digammo homerico tribus partibus ²⁾ tanta cura ac diligentia disseruit, ut illis solum *Guilelmi Hartelii* «*Studia Homerica*» ³⁾ comparare liceat. Uterque in eo tantum errabat, quod litteræ v paragogicæ aliquam rationem ducebat. Quam litteram *Christ*, ⁴⁾ *Fick*, ⁵⁾ et *Leeuwen* ac *Mendes*, ⁶⁾ ubi ea digammo restituendo obstat, recte deleverunt. A quibus viris præclarissimis digamma nonnunquam magna vi restitutum esse nemo est qui nesciat, — nemo quin præsertim inmoderatam *Fickii* licentiam, *Leeuwenii* circa pronomen *£* ludibria reiiciat. *Christ* etiam in plura

¹⁾ Scripta quæ ad quærendum digamma spectant fere omnia beneficio virorum doctissimorum *Eugenii Abelii*, *Gustavi Meyeri*, *Aemilii Theurenkii* de *Ponor* mihi præsto fuerunt, nisi *Longaroli* Symbolæ ad doctrinam de digammo æolica (Bonnæ 1837.), *F. G. G. Hjeltii* Disquisitioni academica de digammate (Helsingforsii 1844.), *Pohl* libellus «De digammate homericis carminibus restituendo (Vratislaviæ 1854.),», *Petersii* Quæstiones etymologicæ et grammaticæ de usu et vi digammatis (Culmiæ 1863. 1864.), *Bieljajewii* quæstionum homericarum partt. duæ (Petropli 1875), quas dissertationes inspicere mihi non contigit.

²⁾ De digammo homerico quæstiones. Scripsit *Olaus Vilhelmus Knoes* (I. Upsaliæ 1872. II. ibid. 1873. III. ibid. 1879.)

³⁾ Homerische Studien. Beiträge zur homerischen Prosodie und Metrik von *Wilhelm Hartel* (I^o. Berlin 1873. Pars secunda solum inter acta academici Cæsarei Vindobonensis volumine LXXVI. a. 1873. p. 329—376., — tertia eorundem actorum volumine LXXVIII. a. 1874. p. 7—88. in lucem emissa est.)

⁴⁾ Homeri Iliadis carmina seiuncta discreta emendata prolegomenis et apparatu critico instructa edidit *Guilelmus Christ*. (Lipsiæ 1884, 2 voll.) — De digammo v. Proll. p. 150—171.

⁵⁾ Die homerische Odyssee in der ursprünglichen Sprachform wiederhergestellt von *August Fick* (Göttingen 1883.) De digammo cf. p. 7—11. — Die homerische Ilias nach ihrer Entstehung betrachtet, und in der ursprünglichen Sprachform wiederhergestellt v. *August Fick* (Göttingen 1886.). De digammo medio cf. p. 556—559.

⁶⁾ Homeri Iliadis carmina cum apparatu critico ediderunt *J. van Leeuwen* *J. F.* et *M. B. Mendes da Costa*. (I. Lugduni Bat. 1887. II. ibid. 1889.).

verba *f* mediale inducebat. Contra *Nauck*¹⁾ et *Rzach*²⁾ quamquam digammum in textum recipere noluerunt, tamen vestigia huius litteræ — ille magis, quam hic — detegere conati sunt. Multo probabilius rem gessit *Cauer*,³⁾ qui aut digamma restituendum aut *ν* paragodicum ante vocabula, quæ olim a digammo incipiebant, relinquendum censuit. Certe enim, si textum edimus, aut ἴδεν ἄστρα, aut *Fiðe* *Fiðstra* scribendum erit, ἴδε ἄστρα scribere numquam licebit. — Ceterum *Ludwichii* sententia qua digammum litteræ *ν* ἐφεκροστικῶ æquiperavit,⁴⁾ quam sit falsa, iam a *Scheindlero* luculenter declaratum est.⁵⁾ Digamma enim non est, sicut *ν* paragodicum quasi appendix, sed verior quædam pars vocabuli.

Apud Hesiodum *Paley* nuper defunctus primum digamma et initiale et mediale in notis instituit,⁶⁾ sed haud raro in commune cum Bekkero vitium incidit. Post illum autem, cum *Foerstemann* in libello «De dialecto hesiodea» inscripto⁷⁾ de digammate non sufficienter disputavisset, *Johannes Flach* sæpius etsi violenter ferociterque tamen maxima cura de hac re egit,⁸⁾ atque totam

¹⁾ Homeri Ilias cum potiore lectionis varietate edidit *Aug. Nauck*. (2 voll. Berolini 1877—79.). De digammo v. l. præf. p. XVII—XIX. — Homeri Odyssea cum pot. lect. varietate ed. *Aug. Nauck*. (2 voll. Berolini 1874.) De digammo cf. l. p. XI—XIII.

²⁾ Homeri Iliadis carmina. Ed. *Aloisius Rzach*. (Pragæ-Lipsiæ-Budapestini 1886. 1887.)

³⁾ Homeri Odyssea. Scholarum in usum edidit *Paulus Cauer* (Pragæ-Lipsiæ. 1885. 1887.) De dig. v. p. VIII—XII.

⁴⁾ *A. Ludwich*: Aristarch's Homerische Textkritik. (Leipzig 1884. 1885.) De dig. v. vol. II. 270—287.

⁵⁾ In recensione operis *Ludwichii*: *Zschrft f. oest. Gymn.* 1886. VIII. IX. pp. 627 et 628.

⁶⁾ The epics of Hesiod. By *F. A. Paley* (London. 1861.) Second edition revised 1883. — De digammo cf. præf. p. XXIX—XLIV. — In editione Iliadis (London. 1866, sec. ed. 1884.) de spirante haud subtiliter et tantummodo in notis disputavit.

⁷⁾ *Jos. Foerstemann*: De dialecto Hesiodea. (Halis Saxonum 1873.) De digammo v. p. 4—9.

⁸⁾ Die hesiodische Theogonie mit Prolegomena. Herausgegeben v. Dr. phil. *H. Flach*. (Berlin 1873.) De digammo v. p. 1—64. — Die hesiodischen Gedichte. Herausgeg. von *Dr. H. Flach*. (Berlin 1874.) De dig. cf. Vorbemerkungen p. V—XXIV. — Das dialektische Digamma des Hesiodos v. *H. Flach* (Berlin 1876.)

quæstionem aliquamdiu enixissime impulit. Adversarii deinde partes suscepit *Clemm*, qui vehementer peccavit, quod digamma in carminibus Hesiodæis — quin etiam in theogonia — vivum fuisse prorsus negavit.¹⁾ Mediocritatem — quamvis non auream — tenebat *Rzach*,²⁾ cui adnumerare etiam *Devanterium*³⁾ liceat, quorum uterque rationem Hartelii secutus est. Semper magna violentia exposuit rationes *Fick*,⁴⁾ cuius animadversiones quod omisi peccasse mihi non videor. Confidimus fore, ut *Paulson* de hac quoque re — sicut pollicitus est⁵⁾ — uberius disserat, neque tamen — quod adhuc metuendum est — litteræ v paragogicæ rationem habeat.

De digammo in quibusdam hymnis homericis post *Vossium* et *Hermannum* nos monuit *Hoffmann*,⁶⁾ qui et in his carminibus ingeniose, neque tamen satis amplo ad quæstionem solvendam apparatu disseruit. Multo post eum *Ernestus Windisch* ostendere sibi proposuit⁷⁾ nullam subesse causam, cur in hymnis homericis digammum vivum restituamus. Cuius viri doctissimi sententiam etiam nunc vigere nos recensio hymnorum a *Gemollio* emissa,⁸⁾ nec non quæstiones metricæ de his carminibus ab *Eberhardo*⁹⁾

¹⁾ *V. Clemm*: «Kritische Beiträge zur Lehre vom Digamma in Anschluss an dessen Wiederherstellungsversuch bei Hesiod.» in *Curtii Studiis* IX. p. 409 et sqtt. Eiusdem «Quæstiones Hesiodææ» part. I. (Gissæ 1877.)

²⁾ *A. Rzach*: «Hesiodische Untersuchungen» (Prag 1875.) De digammo v. p. 39—59. — Eiusdem: «Der Dialekt des Hesiodos» (Leipzig 1876.) De digammate cf. p. 377—388. — Hesiodi quæ feruntur omnia recensuit *A. Rzach*. (Pragæ 1884.)

³⁾ *Fr. Devantier*: Die Spuren des anlautenden Digamma bei Hesiod. I. (Jever 1878.)

⁴⁾ Hesiod's Gedichte in ihrer ursprünglichen Fassung und Sprachform wiederhergestellt von *August Fick*. (Göttingen 1887.)

⁵⁾ *Joh. Paulson*: *Studia Hesiodæa*. I. De re metrica (Lundæ 1887.) Cf. p. 144.

⁶⁾ In libri supra commemor. pp. 186—194.

⁷⁾ *G. O. E. Windisch*: De hymnis homericis maioribus (Lipsiæ 1867.)

⁸⁾ Die Homerischen Hymnen. Herausgegeben und erläutert von *Dr. Albert Gemoll*. (Leipzig 1886.)

⁹⁾ *E. Eberhard*: Die Sprache der homerischen Hymnen. (I. Husum 1873. II. ibidem 1874.) De digammo v. II. p. 34—35. — Eiusdem: Metrische Beobachtungen zu den homerischen Hymnen. (I. Magdeburg 1886. II. ibid. 1887.) De digammo cf. II. p. 12—27.

subtiliter institutæ luculenter docuere. Windischii rationi adsensus est etiam *Curtius* (Etym. p. 562). Contra illius sententias quam inanibus argumentis niti quis non videt, qui sæcum consideraverit imitationem tam diligenter institutam, quæ non solum ad elocutionem religiosissime accederet, sed etiam in digammi usu carmina homerica consequeretur, semperque pulcherrime explicari posset, denique numquam — ut ita dicam — proposito itinere deerraret, mente concipi non posse. Et qui deinde fit, ut fragmenta orphica, quorum magnum numerum ad tempus valde remotum ascendere constat, digammatis consonantis vice fungentis nullum indicium præbeant? — Rationem Hartelii *Johannes Witrzens* ¹⁾ solus secutus est, cuius quæstiones bonæ frugis plenæ essent, nisi ille ut antea *Koehn* ²⁾ tempora ac locos, quibus affatim inter se diversis singuli hymni orti esse putandi sunt, neglexisset. Cautius quam in carminibus Hesiodæis quæsivit de littera spirante *Flach* ³⁾ cui me de multis rebus adsentiri non est quod infitior. Valde gauderem, si rationes ingeniosissimi at certos fines sibi nunquam nusquamque constituentis viri — *Fickium* ⁴⁾ dico — probare sæpius mihi contigisset. Item *Sterrettii* ⁵⁾ ratio haud raro repudianda mihi videbatur. *Abelium* ⁶⁾ denique, quem in hac quæstione facem mihi prætulisse libere confiteor, omnino ita sequor ut digamma nisi eius certa aut ex lapidibus aut ex metricis indiciis verborumque originibus deducta vestigia habeamus, restitui vetem. Fick digammum initiale in hymnis II. IV. VI., Abel in I. II. IV.

¹⁾ Dr. J. Witrzens: Bemerkungen zur Prosodie der homerischen Hymnen. (Wien 1876.) De digammo v. p. 8—14.

²⁾ Alb. Koehn: Quæstiones metricæ et grammaticæ de hymnis homericis. (Halis 1865.) De digammate v. p. 11—18.

³⁾ H. Flach: Das nachhesiodische Digamma. (In secundo Symbolarum ad linguarum quæ indogermanicæ vocantur cognitionem ab Adalb. Bezenberger editarum volumine. Gottingæ 1877. p. 1—71.) De digammi in hymnis homericis usu p. 1—42. a viro præstantissimo actum est.

⁴⁾ A. Fick: Die ursprüngliche Sprachform der homerischen Hymnen. (In nono Symbolarum a Bezenbergero editarum volumine. Gottingæ 1885. p. 195—246.)

⁵⁾ St. Sterrett: Qua in re hymni homerici quinque maiores inter se differant. (Boston 1881.) De digammo v. p. XXIX—LXI.

⁶⁾ Homerii hymni, epigrammata, batrachomyomachia. Edidit *Eugenius Abel*. (Lipsiæ-Pragæ 1886.) De digammate v. præf. p. XV—XXV.

V. VI. VII. XXIV. restituerunt, — digammum mediale hic in I. II. IV. XXIV., ille in hymnis II. IV. VI. X. instituit.

Iam quæritur utrum illi viri doctissimi in hac re recte iudicaverint, necne? Licetne digammum vivum quibusdam hymnis adtribuere? Licere dixerit quis, si respexerit, evictum esse a Flachio hymnis quibusdam homericis digamma consonantis vice fungens adiudicari posse. Adde testimonia lapidum ad sæculum ante Chr. n. secundum descendentia, quæ a *Tudeero*¹⁾ et *Gustavo Meyer*²⁾ diligentissime collecta sunt, quorumque copiam ex Sylloge Inscriptionum *Collitzio-Bechteliana*³⁾ aliisque publicationibus magnopere auxisse mihi videor. Sed qui tandem fit, ut in dialectorum lapidibus radicem quarundam digamma servatum, aliarum vero neglectum sit? Qui fit, ut in tabulis Heraeleensibus — quas exempli gratia adferam — prope *ῥέτος*, *ῥέδιος* aliaque verba inveniantur vocabula *ῥααστος*, *ῥραζομαι* et cetera, quæ digammum exuisse videntur? Sed idem et in carminibus homericis observatum est. Igitur in eam sententiam adductus sum, ut vim digammi violentia rhapsodorum, qui hanc litteram in quibusdam radicibus ignorarent et hiatu, ubicunque fieri posset, tollendo carminum textum depraverent, adsidue neglectam esse statuerem. Licet alia rhapsodorum pars — sed non solum Ionicorum, quod Abel (præf. p. XVI.) defendit — summam operam navaverit, ut verborum, quorum spirantem ipsi vivum sentirent, digamma conservaret.⁴⁾ Explicatur

¹⁾ De dialectorum græcarum digammo testimonia inscriptionum collegit et examinavit *O. E. Tudeer* dr. phil. (Helsingforsia 1879.)

²⁾ *Gustav Meyer*: Griechische Grammatik. (2. Aufl. Leipzig 1886.) De digammo cf. p. 229—240.

³⁾ Sammlung der Griechischen Dialektinschriften v. F. Bechtel etc. Herausgegeben v. Dr. Hermann Collitz. — Adhuc editur. — Vol. I. (Göttingen 1884.) Vol. II. 1. (1885.) Vol. III. 1. 2. (1888.) Vol. IV. 1. (1886.) 2. (1888.)

⁴⁾ Aliter ratiocinatur Flach in Proll. p. 7.: «Den grossen Dichtern dieser Periode traf sich die Sache äusserst günstig. Sie nahmen den epischen Apparat aus den alten Liedern auf, die zum grössten Theil aus einer Periode stammten, wo das Digamma seine volle consonantische Kraft hatte; wo sie dichteten, nahmen sie entweder den schon geschwächten Gebrauch auf, wie er vermutlich zuerst von den untersten Schichten und bei den geläufigsten Wörtern in Gang gekommen, oder sie richteten sich danach, und gaben dem Wort consonantischen Anhauch, wie sie ihn vielleicht auch in einem Stande oder in einer Gegend, die sie durchwandert, noch in Gebrauch sahen».

hac ratione, quod alia via explicari vix posset, quomodo factum sit, ut digamma modo neglectum modo restituendum videamus.

Qua de causa recensitioni ab Aristarcho redactæ inhærendum esse censeo. Quis igitur ζ 280 — ut exemplo utar — utrum ἦ νό φοι εὐξαμένη an ἦέ φοι εὐξαμένη an demum ἦέ τις εὐξαμένη genuina lectio fuerit possit diiudicare? (V. p. 14.) Ideo siquis Homerum aut Hesiodum aut hymnos edat et digamma in his carminibus instituire velit, me quidem sentiente valde erret, si iis locis, quibus ὦ littera paragogica non invenitur, lectiones traditas ceteroquin haud ineptas spernat. Cautissime vero inter omnes qui ad id temporis carmina illa edidere, Abelium digammatis rationem executum esse meo mihi iure adfirmare posse videor. Divinare, tentare, conicere, si digamma neglectum videamus, nemini detrimento est, dummodo commenta in textum inferre ne audeamus. Qua de causa, si ipse quoque in coniecturas delabor, significatum tantum volo, quid illo loco ante digamma neglectum fuisse suspicer. Nam non est opus expressis verbis commemorare, quid sit conicere, quid coniecturas levissimas in auctorem quempiam intrudere.*)

Cum verba, quæ olim a digammo incipiebant vel digamma medium habebant, in hymnis homericis perscrutari mihi in animo esset, utilissimum mihi visum est breviter attingere, quomodo nobis horum verborum digamma in carminibus homericis et hesiodeis occurrat. Singulis igitur locis ubi hanc litteram in textum inferre liceat, ubi vero codicum memoria neglegatur diligenter demonstrabam. Quibus in rebus non potui negligere, quas emendandi vias viri docti ingressi sint, ut non solum quam raro viri multi clarissimi in his locis sanandis consentirent eluceret, sed etiam Knoesii libelli singulares hac ex parte a nobis supplerentur. Maximam auctoritatem tribui etiam testimoniis inscriptionum, e cognatarum linguarum cautæ comparationi. At lyricos græcos et præter Hesychium unum grammaticos veteres huius litteræ ignaros atque expertes sæpissime neglexi.

*) Hanc rationem et Hoffmann defendit (Q. H. §. 175.): «Primum tenendum est, aliam esse editionem, aliam questionem. Si ederem Iliadem, quantum fieri potest, religiosissime conservarem recensitionem Alexandrinam, maxime Aristarcheam; nec inferrem digamma, nec coniecturas, quibus digamma restitueretur».

Quod ad digamma mediale attinet, dicam certas rationes adhuc non esse ductas. Lex *Bechtelio-Fickiana* ¹⁾ quæ ad vocales olim a digammate diductas contrahendas spectat, parum ad rem facit. Ipse solum cum *Christio* ²⁾ adfirmare volo, digammum intermorans, quod primitus breves vocales antecedentes iam produxerit, non esse restituendum. Ergo $\tilde{\alpha}\epsilon\dot{\iota}\delta\omega$, sed $\tilde{\alpha}F\epsilon\dot{\iota}\delta\epsilon$, — $\varphi\tilde{\alpha}\epsilon\alpha$, sed $\varphi\tilde{\alpha}F\epsilon\alpha$ etc. scribenda sunt. ²⁾

Hæc sunt, quæ de harum quæstionum ratione præmonenda esse statui. Ut rei propositæ ex omni parte satisfacerem, opus in tres partes mihi dividendum fuit, quarum prima quæstiones de digammo in hymnis IV. II. I. et XXIV., in quibus de digammo non solum initiali, sed etiam mediali agi potest, secunda quæstiones in hymnis V. VI. VII. XXXI., ubi solum digamma initiale restituemus, tertia quæstiones de digammo in hymnis reliquis, ubi littera hæc iam evanuerat, continebit. ⁴⁾

¹⁾ V. *Fick*: *Ilias* p. 556 et sqq.: »Vocale, welche ursprünglich durch *F* getrennt sind, können nur in zwei Fällen zusammen gezogen werden:

1. Wenn durch Schwund des inneren *F* die Diphthonge $\alpha\iota$, $\tilde{\alpha}\iota$, $\epsilon\iota$, $\omega\iota$ entstehen, z. B. $\pi\tilde{\alpha}\iota\varsigma$: $\pi\tilde{\alpha}\iota\varsigma$ $\pi\tilde{\alpha}F\iota\varsigma$ etc. An diese Regel, deren Begrenzung ich *F. Bechtel* verdanke, kann man vielleicht den einzigen Fall anschliessen, wo $\epsilon\upsilon$ aus $\epsilon F\upsilon$ entsteht, nämlich $\epsilon\tilde{\upsilon}$ aus $\epsilon\upsilon$ für $\epsilon F\upsilon$ $\epsilon F\upsilon =$ got. ius. etc.

2. Kann auch dann Contraction eintreten, wenn suffixales *F* α - an α , ϵ , ω , tritt. Ist dagegen inneres *F* α nicht suffixal, sondern gehört es zum ursprünglichen Worte, tritt niemals Zusammenziehung ein: hom. $\tilde{\rho}\acute{\epsilon}\omega$, $\tilde{\rho}\acute{\alpha}\alpha\varsigma$, $\nu\acute{\alpha}\alpha\varsigma$ u. s. w».

²⁾ Proll. p. 170.

³⁾ Cf. etiam *Brugmann*: »De græcæ linguæ productione suppletoria» in *Curtii Studiis* IV. p. 130—136; et eiusdem *Grammaticam Græcam* in $\epsilon\gamma\chi\epsilon\iota\mu\epsilon\tau\epsilon\rho$ ab *Johanne Müller* redacto p. 24.

⁴⁾ En tibi scripta ad quærendum digamma cetera:

J. Savelsberg: De digammo seu van græco (Aquisgrani 1854.)

A. Sachs: De digammo eiusque usu apud Homerum et Hesiodum (Berolini 1856.)

J. Bekker: *Homerische Blätter* (I. Bonnæ 1863. De digammo v. p. 133—137. II. ibid. 1872. De digammo p. 21. et s. et p. 69.)

J. Savelsberg: De digammo eiusque immutationibus (Berolini 1868.)

G. Hinrichs: De homericæ elocutionis vestigiis æolicis. (Jenæ 1875.) De dig. v. p. 24—36.

Hartelii censura de opp. *Flachii*: *Dial. Dig.*, et *Rzachii*: *Dial. d. Hes.* in *Zschrift f. öst. Gymn.* XXVII. (1876) p. 619—642.

CAPUT PRIMUM.

De digammate in hymno qui vocatur in Venerem.

Huc pertinent: *Hermann* in s. ed. ad v. 86. huius hymni. — *Hoffmann*: Quæstt. Homerr. p. 187—190. — *Windisch*: De hymnis h. maiorr. p. 48—55. — *Thiele*: Prolegomena ad hymnum in Venerem homericum quartum (Halis 1872.) p. 32—42. — *Flach*: Die hesiodische Theogonie m. Proll. p. 13. et s. — Eiusdem: Das nachhesiodische Dig. p. 14—21. — *Suhle*: De hymno quarto in Venerem. (Stolpæ 1878.) passim. — *Sterrett*: Qua in re h. h. q. maiorr. inter se diff. p. 1—14. — *Fick*: Die Sprache d. h. H. p. 195—196. 213—219. — *Abel* præf. p. XV. et XVII—XIX. — *Eberhard* Metr. Beob. II. p. 20—22.

I. De digammo initiali.

Cum hymnus in Cererem ac hymnus, qui dicitur in Venerem, quibusdam phrasibus inter se congruant, aut hymni quarti auctorem hymnum quintum ante oculos habuisse (quam rationem defendit *Abel* p. 53. et in libello, qui «A homerosi Demeterhymnusról. Budapest, 1886.» inscribitur p. 65.), aut hymni qui vocatur in Cererem, poetam hymnum quartum imitatum esse in propatulo erit. Iam, cum homines doctissimi plerique inter se consentiant, hymnum qui est in Cererem circa olymp. 30. ortum fuisse nihilque certi argumenti habere, cur hymnum quartum post olymp. 30. ortum fuisse cum *Matthiaeo*, *Vossio* et *Suhlio* censea-

G. Curtius: Grundzüge der griechischen Etymologie. 5. unter Mitwirkung v. E. Windisch umgearbeitete Auflage. (Leipzig 1879.) De dig. p. 558—601.

J. Einhauser: Die drei Spiranten der griechischen Sprache. (Lands-hut 1881.)

D. B. Monro: A grammar of the homeric dialect. (Oxford 1882.) De digammate cf. p. 287—309.

R. Meister: Die griechischen Dialekte. I. (Göttingen 1882.) De dig. v. p. 103—114. 253—257. 300.

D. Pezzi: La lingua greca antica. (Torino 1888.)

G. Vogrinz: Grammatik des homerischen Dialektes. (Paderborn 1889.) De dig. v. pp. 47—54.

Alia scripta alio loco adferam.

mus, sententiam *Gemollii* (p. 260), qui hymnum ante olymp. 30. confectum esse putavit, probandam duco.

Digamma in hoc hymno litteræ consonantis vice fungens fuisse, id post Flachium iterum argumentis sustinere præter necessitatem habeo. Qua de causa solum vestigia digammi inquirere, explicare volo.

a) *Quae verba obtinuerint litteram digammum?*

1. (τ) *φαδ** [skr. svad* (svādāmi, suādús, — lat.: suadeo, suavis). — Inserr. *φασάνδρω* (Coll. 476. bis), *φάδωνος* (Coll. 553.), *φεφαδηρύτα* (Coll. 1478.), *φασίας* (Coll. 418.), *φασίαι* (? Coll. 544.), *φαιουλόγω* (Coll. 557.), *φιδ . . .* (Coll. 1159.), *ἔφιδε* (G. 82. secund. *Joh. Baumack* [JB]: Cretica. Berl. Philologische Wochenschrift VII. p. 59.); — Hesych: *γα[δε]δᾶν, γαδεῖν, γάδε-τῆαι, γάδεσαι, βάδομαι, γάδονται, γανδάνειν, γάσσαν, γάδον*. — Eleorum *βάδω* (Paus. 5. 3, 2.) — V. *Curtius* Et.⁵ p. 229. *Brugmann*: Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. I. p. 98. *Knoes*: De dig. hom. p. 202—204.] *φανδάνω*: Apud Homerum præter duos¹⁾ nullus refragatur locus. Cf. *Christ* Proll. p. 158. — In carminibus Hesiodeis semper restitui potest. Cf. *Flach*: Das dial. Dig. d. Hes. p. 34. — In hymno nostro nullus locus obstat. V. 10.: ἀλλ' ἄρα οἱ πόλεμοι τε ἄδον καὶ ἔργον Ἄρηος, ubi solus codex E(stensis) pro ἄδον κ. ἔ. Ἀ. exhibet: καὶ ἀγλαὰ ἔργ' ἄλεγγόνει, quam scripturam *Gemollii* apparatus criticus non habet enotatam. Hoc loco digamma requiritur. — V. 18: καὶ γὰρ τῇ ἄδε τόξα, ubi *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel* sicut v. 21: οὐδὲ μὲν αἰδοίη κοῦρή ἄδε, atque V. 9. ἄδεν ἔργα scripserunt *φάδε*. — *φηδός*: In carminibus homericis digamma suum tuetur undequadragies, abiecisso vero videtur sexies,²⁾ id quod mirum est, inprimis in

¹⁾ Γ' 173: ὃς ὄφελεν θάνατός μοι ἄδειν κακός (ubi Bentley με *φιδεῖν*, Hoffmann ὃς μ' ὄφελεν θάνατος *φιδεῖν*, Nauck proponit με εἰεῖν, Naber με λαβεῖν, Fick μ' ἀνέλην, Leeuwen-Mendes μ'(ου) ἐλσεῖν vel μ' ὄφελεν . . . χανέ-μεν tentant), H 45: ἥ ῥα σεῦσιν ἐφύγδανε (Hoffmann, Christ, Rzach σεῦς ἐπιφάνδανε, — Bentley, Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes ἐφάνδανε, — Bekker male ἐφύγδανε. Cf. *Leskien* p. 34.)

²⁾ Δ 131: ὃς ἡδέϊ λείζεται ὕπνω (Bentley, Bekker, Christ, Rzach, Leeuwen-Mendes; v. eiecit Fick, — mitto coniecturam Hoffmanni), γ 51: δέπας ἡδέος οἴνου (v. damnavit Fick), ε 64: δίδου δ' ἡδέϊαν κοιδήν (δ' del. Fick), ι 210 (ὄδμα δὲ φάδεια Fick), ν 80: νήγρετος ἡδιστος (v. eiecit Fick), τ 510: κοίτω τάχ' ἔσσειται ἡδέος ὥρη κοίτω τάχα φάδεος ἔσσειται ὥρα Fick).

recentiore carmine *Odyssæ*. — Apud Hesiodum tribus locis (Th. 40. 961. 1021) digammi vestigium servatum est. — In hymno IV. initio v. 49. legitur: ἦδὲ γελωήσασα, ubi *Flach*, *Sterrett*, *Fick* et *Abel* digammum iure restituerunt. — *Ἑδανός*: nihil efficit apud Homerum Ξ 172, qui versus in nostro hymno recurrit (v. 63.). Codices hic quoque sicut Ξ 172 ἑανῶ exhibent, quam ob rem *Abelium*, qui Ruhnkenii coniecturam ἑδανῶ in textum recipere noluit, cum *Eberhardo* (Metr. Beob. II. p. 21.) reprehendere cavebimus, cum loco homerico quoque lectio ἑδανῶ incerta sit. At si pro certa defendimus apud Homerum, in hymno quarto versus 63 sine dubio damnandus est. — *νήδυμος*: forma magnam suspicionem movet, qua de causa iam in carminibus homericis *Buttmann*, *Bekker*, *La Roche*, *Nauck*, *Kirchhoff*, *Christ*, *Rzach*, *Cauer*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes* formam ἡδυμος (i. e. *Ἡδυμος*) restituebant. — Verbum apud Hesiodum non occurrit. — H. n. v. 171. legitur: νήδυμον, αὐτὴ δὲ χρὸς ἔννοτο εἴματα καλά. *Baumeister*, *Flach*, *Suhle*, *Fick*, *Gemoll* formam ἡδυμον praeferabant, contra *Sterrett* et *Abel* traditam lectionem non mutaverunt. Forma νήδυμον legitur etiam in quibusdam lapidibus, sed ad quaestionem solvendam nullius est momenti, nam titulus 101 (*Kaibel* Epigr. græca ex lapp. collecta. Berolini 1878.) ætatis romanæ, titulus 714. sæculi II. a Chr. n. est, in titulo 502 autem Νήδυμον pro nomine proprio habendum est. Qui ad radicem *nandh** referre conabantur (cf. *Curtius Et.*⁵ p. 725.), certa etymologia non nituntur.

2. *ῥαλ** skr. var*. — Nec inscriptiones nec Hesych. servabant eius radice digamma. — Cf. *Curtius Et.*⁵ p. 550. *ῥάλις*: Litteram *vau* in carminibus homericis admittunt viginti et sex, non accipiunt tres loci.*) Cf. *Knoes* p. 75. — Apud Hesiodum verbum nusquam reperitur. — In hymno nostro v. 139 (= v 136): οἱ δὲ κέ τοι χρυσόν τε ἄλις digamma requiritur, qua de causa a *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* recte insertum mihi videtur. An ex eo, quod v 136. in hoc hymno recurrere *Eberhardus* demonstravit, etiam digamma illius verbi poetæ ignotum fuisse consensaneum est?

*) P 54 ὅς' ἄλις ἀναβέβρυχεν ὕδωρ (ὁ *ῥάλις* Bentley, Hoffmann, Bekker, — v. eiecit Fick), Φ 236 = [344]: οἱ ῥα κατ' αὐτὸν ἄλις ἔσαν (Eusth. ἔσαν ἄλις quod probabant Bentley, Heyne, Hoffmann, Bekker, Christ, Leenwen-Mendes, — repudiabant Dindorf, La Roche, Nauck — qui κατ' αὐτὸν proposuit — Rzach; versum damnavit Fick).

3. *Fanax* * [etymol. ? Cf. *Knoes* p. 52.—53. — Inscriptt.: *Φάναξ* (Coll. 18. 59. in nummo 154. — J. A. 49. bis. *Cauer* Delect.² 277.), *Φάνακτι* (Coll. 3119a. quinquies, 3119b. bis, 3119c.), *Φανάκων* (J. A. 43. a.), *Φανάκων* (*Cauer*² 48. a.), *Φανακείω* (Coll. 1531.), *Φανακτοριῆς* (J. A. 71.), *Φάνασσαν* (Coll. 1267.), *Φανάσας* (Coll. 38. 39. 40. 1265.), *Φαναξίδοτος* (Coll. 467.), *Φανάξανδρος* (Coll. 550.), *Φαναξάνδρω* (Coll. 530. 531. 534. 544. 551.), *Φαναξανδρίδαο* (Coll. 707.), *Φαναξάρετα* (Coll. 855.), *Φαναξίλαος* (Coll. N. 791.), *Φαναξίων* (Coll. 470. 486. 528. 543. 557.), *Φαναξίωνος* (Coll. 417. 528. 529. 553. 558.), *Φανακισίας* (Coll. 1203.), *φανάκριας* (Coll. 1265.), *ἈριστοΦάναξ* (*Deecke* Berl. Phil. Wochenschr. 1886. p. 1292.), *Βαναξιβούλου* (C. J. 2572. 2577.), *ΔαμοΦάνασσα* (Coll. 3140.), *ἘπιΦάνακτος* (Coll. 570.) *Εἰδυβάνασσα* (C. J. 1372.), *ΚαρσιΦάναξ* (Coll. 68.), *ΤιμοΦάνακτος* (*Sayce* IX. X. B. Ph. Woch. 1886. p. 1292.). — Hesych.: βάννας.] *Φάναξ*: Digamma huius vocis apud Homerum restitui potest locis centum duodeseptuaginta, neglectum est vicies ac semel.¹⁾ — V. *Knoes* p. 53—55. — In carminibus Hesiodois digammon undecies scribi potest, duo loci autem refragantur.²⁾ — V. *Rzach*: Der Dialekt des Hesiodos p. 378. et *Flach* Dial. Dig. p.

¹⁾ B 672: *Χαρόποιό τ' ἄνακτος* (*Χαρόπου τε* Bentley, Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Stier, Fick, Leeuwen-Mendes), II 162 = Ψ 288: *πρῶτος μὲν ἄναξ* (πρώτιστα *Φάναξ* Bentley, Bekker, Nauck — qui solum II 162 mutavit — Leeuwen-Mendes, — μὲν πρῶτα Fick), O 453: *κροτέοντες ἄναξ* (κροτέοντες Bentley, Bekker, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), O 639: *Εὐρυσθῆος ἄνακτος* (v. l. est *Εὐρ. ἀέθλων*, quam prætulerunt Heyne, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes, — repudiaverunt La Roche, Rzach), II 371 = 507: *ἄρματ' ἀνάκτιον* (*ἄρμα* Bentley, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), II 464: *ἦεν ἄνακτος* (*ἦε* Bekker, Christ, — *ἔσκε* proposuit Bekker H. Bl. I. 228 recepit Nauck, — *ἦσκε* Leeuwen-Mendes, v. eiecit Fick), II 523: *ἀλλὰ σὺ πέρ μοι, ἄναξ* (με *Φάναξ* Bentley, Heyne, Bekker, Christ, Leeuwen-Mendes, — ἀλλὰ σὺ περ *Φάνα* μοι, Fick, sed v. quod p. 230 adnotavit), Γ 67: *Ποσειδάωνος ἄνακτος*, (Ποσειδάωνι ἄνακτι Bentley), Ψ 49: *ὄτρυνον, ἄναξ* (ὄτρυνε Bentley, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), Ψ 517: *ὅς β' αὖ τ' ἄνακτα* (part. τ' a Heynio, Bekkerio, Fickio, — part. β' autem a Nauckio, Christio, Leeuwen-Mendesio deleta est), Ω 449 et 452: *ποίησαν ἄνακτι* (δείμαντο Bentley, Fick, — πονέοντο Dawes), ι 452: *ἦ σὺ γ' ἄνακτος* (σὺ *Φάνακτος* Bekker, Nauck, Fick), ξ 40: *γὰρ ἄνακτος*, 395: *νοστήσῃ ἄναξ* (ἐλθῇσι Fick), 438: *θυμὸν ἄνακτος* (Fick tentat *κύδαινε* δὲ *κῆρ* 'Οδύσσεως), ρ 189: *χαλεπαὶ δέ τ' ἄνακτος* (τόξα Bekker, Nauck, Fick).

²⁾ Theog. 486: *Ὀὐρανίδῃ μὲγ' ἄνακτι* (v. damnant Paley, Flach), 543: *πάντων ἀριδείκετ' ἀνάκτιον* (Paley proposuit ἀριδείκετε λαῶν, quod Flach ita

25 et s. — H. n. v. 157.: ὅθι περ πάρος ἔσκειν ἄνακτι *Flach*, *Fick* et *Abel*, cum *ῥάνακτι* scripserint, rectam rationem iniere. — *ῥάνασσα*: Vox apud Homerum quattuor locis servati indicia digammi habet. — V. *Knoes* p. 55. — Carmina Hesiodica hoc verbum non habent. — In hymno nostro v. 92. legitur: Χαῖρε ἄνασσ', ἦτις etc. Licet in quadam formula occurrat, tamen verisimile mihi videtur illa re diutius, quam alia conditione servari. Qua de causa viris clarissimis *Flachio*, *Sterettio*, *Fickio* et *Abelio* quod *ῥάνασσ'* scripserint, adsentior. — *ῥανάσσω*: Apud Homerum nusquam digamma expressius requiritur. Loci decem, qui litteram respuunt, a *Bentleio*, *Hoffmanno*, *Bekkero*, *Nauckio*, *Christio* et cet. facillime correcti sunt. Id vero, quod opponi potest, a viris illis doctissimis prorsus non refutatum est, qui factum sit, ut μεταγραφάμενοι ex forma ἐῤάνασσε vv. Π. 172. et 572. formam ἦνασσε contraxerint et versum dactylicum in spondiacum mutaverint? Cf. *Knoes* p. 55—56. — Apud Hesiodum verbum ubicunque digammo instrui potest, sed nullo requiritur loco. V. *Flach* Dial. Dig. p. 26. — H. n. v. 112: Φρυγίης εἰτερχίτοιο ἄνάσσει. Digamma ratione *Hoffmanni* et *Eberhardi* non est quærendum. Sed quamquam nullum habemus testimonium, quo verbi ἄνάσσειν digammon efficax demonstraretur, tamen in hymno antiquissimo litteram vau illius vocabuli servatam esse conicere licebit. Hac ratione cum *Flachio*, *Sterettio*, *Fickio*, *Abelio* v. 112: *ῥανάσσει*, v. 196.: Τρώεσσι *ῥανάξει* scribere audeo.

4. (σ) *ῥε** [ex σ*ε**ῥε**, skr. sva ex sava*. Cf. prisc. lat. souos. — Titt.: *ῥῖν* (Cauer Del.² 279; sed v. *Peppmüller* in Philol. nova series I. p. 164 et s. et *G. Meyeri* Gr. Gr.² p. 383.), *ῥῖν* (T. de Gort. II.), *ῥόν* (T. de G. I.), *ῥόν* (T. de G. II; III; IV), *ῥό* (G. 80. p. JB), *ῥός* (? Coll. 324.), *ῥά* (T. de Gort. II; III quater), *ῥῳ* (T. de Gort. X.), *ῥέ* (Coll. 95; 100; 122), *ῥοι* (Coll. 59; 60; 1200), *ῥοι* (L. A. 532. Coll. 719?), *ῥή* (Coll. 1267.), *ῥέ* (Tabb. Heracl. I. quater, II. semel), *ῥεαντῶ* (Coll. 41 sec. *Rich. Meister* Berl. Philol. Woch. 1887. p. 1644.). — Balbilla: *γοι* (Coll. 320), *γε* (Coll. 320.). — Hesych. *ρίο*, *ροί*, *ρῶ*, *βαίκαν*. — Cf. *Curtius* Et.⁵ p. 393 et s. *Brug-*

probavit, ut pro ἀριδείκτε variam lectionem περιδείκτε receperit). — Prætermitto fragmenta Hesiodica.

*) B 665: ἀπειλησαν γάρ οἱ ἄλλοι (δὲ *ῥοι* Bentley, Stier), E 338: ἀβροσίου διὰ πέπλου, ὃν οἱ Νάρτες κάμον (ὃ *ῥοι* Heyne, ὃν αἱ proposuerunt Wiel et Nauck, quod in textum recepit Christ, v. eiecit Fick), Z 90 et N 561: ὃς οἱ (ὃ *ῥοι* Bentley Heyne, Hermann, Bekker, Dindorf, Ameis,

mann Gr. d. vgl. Gr. I. p. 143.] *φοι*: In carminibus homericis ratione *Knocsii* (p. 208—213.) restitui potest huius verbi spirans locis octingentis et undequadragesima; obstant vero loci tres et viginti. Cf. *Hermann* Orph. II. 775. et seqt. — In carminibus Hesiodicis decies et novies digamma accipit, refragatur nullus, quem viderim, locus. V. *Rzach*: Hesiodd. Unterss. p. 44. — H. n. vs. 9 exemplaria habent οὐ γὰρ οἱ εἴαθεν ἔργα, quo loco *Matthiac*, *Hermann*, *Baumcister*, *Suhle*, *Sterrett*, *Fick* et *Abel* recte οὐ γὰρ οἱ αἶδε scripserunt. Lectionem traditam male retinebant *Windisch*, *Guttmann*, *Gemoll*. Ceteris locis in meo iure consisto, quibus scribam:

Nauck, Christ, *Rzach*, *Leeuwen-Mendes*, ὁ τις *Fick*) denique φ 416 (ὁ οἱ *Cauer*), Z 101: οὐδέ τις οἱ (οὐ τις *φοι* *Bentley*, *Heyne*, *Bekker*, *Christ*, *Leeuwen-Mendes*, v. eiecit *Fick*), Z 289 et α 105: ἔσαν οἱ (ἔνθα δ' ἔσαν *πέπλοι* *Heyne*, ἔνθ' ἦν *φοι* *Bekker*, ἔνθα τ' ἔσαν *Nauck*, ἔνθα *φοι* ἔσαν *Gendt*, *Leeuwen-Mendes*, fort. ἔνθ' ἦσαν *πέπλοι*?) — *Ameis* et *Fick* hic articulum esse contendunt.), Λ 359: οὐ γὰρ οἱ ἵπποι (v. l. a schol. A. tradita οὐδέ γὰρ ἵπποι, quam receperunt *Heyne*, *Hermann*, *Bekker*, οὐδέ οἱ quod habet cod. *Vindl.* praeferunt *Bentley*, *Spitzner*, *Nauck*, *Christ*, *Rzach*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), II 735: μάρμαρον ὀκρίεντα, τόν οἱ (ὀκρίενθ' ὃν *Bentley*, *Heyne*, *Hermann*, *Bekker*, *Dindorf*, *Ameis*, *Nauck*, *Christ*, *Rzach*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), Γ 282: ἔστι, καὶ δ' ἄχος οἱ χύτο μυρίον (καὶ δ' ἄχλὺς χύτο *Bentley*, *Nauck*, *Cobet*, — nisi μυρίη — *Christ*, *Fick*, καὶ δ' ἄρ ἄχος χύτο *Hermann*, καὶ δέ *φοι* ἄχος χύτο *Leeuwen-Mendes*), Υ' 865: μέγχε γὰρ οἱ τό γ' Ἀπόλλων (μέγχε γὰρ τό γ' *Hermann*, μέγχε δέ *φοι* *Heyne*, *Bekker*, *Christ*, *Rzach*, τό γὰρ *φοι* ἐμέγχε γὰρ Ἀπόλλων *Leeuwen-Mendes*), Ω 53: νευεσσηθῶμεν οἱ ἡμεῖς (ἄν ἡμεῖς *Heyne*, νευεσσηθείμεν vel. νευεσσηθόμεν *Hermann*, *Bekker*, *Nauck*, *Christ*, *Rzach*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), 72: ἦ γὰρ οἱ αἰεῖ (δὴ γὰρ αἰεῖ *φοι* *Bentley*, *Heyne*, ἦ τέ *φοι* αἰεῖ *Hermann*, *Bekker*, *Christ*, *Rzach*, *Leeuwen-Mendes*, εἴ γέ *φοι* proponit *Nauck*, v. cum *Aristarcho* eiecit *Fick*), α 300 et γ 198: Ἀγισθον δολόμητιν, ὅς οἱ («ubi ὁ οἱ pro ὅς οἱ *Aristarchus* scripsisse traditur, quem sequuntur *Bekker*, *Ameis*, *La Roche*», *Nauck*, *Abel*, *Cauer*) γ 308: ὅς οἱ (ὁ *Bekker*, *Dindorf*, *Ameis*, *La Roche*, *Knoes*, *Nauck*, *Abel*, *Cauer*), ε 234: δῶκε μὲν οἱ (δῶκέν *φοι* *Hermann*, *Bekker*, *Dindorf*, *Ameis*, *Nauck*, *Fick*), ζ 280: ἦ τις οἱ εὐξαμένη (ἦ νύ *φοι* *Hermann*, ἦέ *φοι* *Nitzsch*, ἦέ τις *Bekker*, *Nauck*, vs. damnavit *Fick*), ι 360: ὧς ἔφατ'· αὐτὰρ οἱ αὖτις ἐγὼ, v. l. ὧς φάτ' ἀτάρ (*φοι*), quam scripturam probaverunt *Ameis*, *La Roche*, *Nauck*, *Cauer*, ἀτάρ *φοι* ἐγὼν αὖτις *Hermann*, *Bekker*, *Fick*), Λ 442: μηδ' οἱ (μηδ' *φοι* *Hermann*, *Bekker*, *Dindorf*, *Ameis*, *Nauck*, *Fick*), ν 430: κάρφει μὲν οἱ χροα καλὸν («κάρφει μὲν cod. *Ven. K*, unde κάρφην μὲν sumpserunt *Bekker*, *Dindorf*, *Ameis*» *Nauck*, μὲν delendum putavit *Hermann*, cui adsensus est *Fick*), ο 101: ἀλλ' ὅτε δὴ ῥ' ἔκωνον ὅς οἱ κειμήλια (pauci libri, ἔκωνον ὅδε om. οἱ complures, quod receperunt *Bekker*, *Ameis*, *Nauck*, *Fick*, *Cauer*, ἔκωνθ' ὅς *φοι* *Hermann*, ἔκων' ὅσι v. l. recepit *La Roche*).

vs. 10: ἀλλ' ἄρα *φοι* πόλεμοι, vs. 53: Ἀγχίσεω δ' ἄρα *φοι*, vs. 162: κόσμον μὲν *φοι* πρῶτον etc., vs. 164: λῶσε δέ *φοι* ζώνην, vs. 208: ὅππῃ *φοι* φίλον υἱόν etc., vs. 210: δίδου δέ *φοι* υἱὸς ἄποινα, vs. 212: τοὺς *φοι* δῶρον ἔδωκεν, vs. 235: ἦδε δέ *φοι* κατὰ θυμόν. — De vv. 59 (ἐνθα δέ οἱ τέμενος) et 63 (τὸ ῥά οἱ τεθυωμένον ἦεν), quos viri doctissimi editores complures damnaverunt, taceo. — *φέ*: Apud Homerum locis duodeoctoginta vocabulum digammi vim habet, uno solo loco abiecit.¹⁾ V. *Knoes* p. 213. — Apud Hesiodum nusquam non *φε* pro tradito *έ* scribi potest. — V. *Flach* D. D. d. H. p. 38. — Quæ cum ita sint, h. n. vs. 267 cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio* et *Abelio* τεμένη δέ *φε* κικλήσκουσιν scribere cur non audeamus? — *φός*: Vs. 203: ἤρπασε *φόν* διὰ κάλλος pro cdd. ἤρπασ' ἐόν scripserunt *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*.²⁾

5. *φεθεῖρ* * [skr. vr̥dh? — Cf. *Legerlotz* Miscell. Etymoll. Halle 1858. p. 7. *Knoes* p. 174—175.] *φέθεῖρα*: Apud Homerum quinques legitur hoc vocabulum, cuius digamma unus locus respuit³⁾. Voci litteram spirantem tribuerunt *Bekker*, *Christ*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*. — In carminibus Hesiodicis frustra verbum id quaeritur. — Digamma vim suam in h. n. non abiecisce testatur hiatus, qui est in pede quinto versus 228: ποιοὶ κατέχοντο ἔθειραι, ubi digammate instructum est a *Sterrettio*, *Fickio* *Abelio*; contra *Flachium* fugit id verbum.

6. *φεα* * [etymol. ? Cf. *Knös* p. 63. — Inscriptt.: *Πεκαδάμος* (Coll. 876.) V. *Brugmann* Gr. d. vgl. Gr. I. p. 149. *Meister* Die griech. Dial. I. p. 254. — *φεαδάμος* (Coll. 344.), *φεάβα* (Coll. 3130.). Cf. *Fick* *Ilias* p. 232. — Hesych: βεκάς, βεκῶς (βεκόσα *Schmidt*) *φεκηβόλος*: In carminibus Homericis quinque loci litteram *vau* admittere, tres autem obstrepere videntur.⁴⁾ — V. *Knoes* p. 65. — Apud Hesiodum legimus verbum *Theog.* 94., qui locus

¹⁾ Ξ 162: ἐλαῖν εἰς Ἰδην εὖ ἐντύνασαν ἔ αὐτὴν (ἐντύνασα Bentley, Hermann, Bekker, Christ, Fick, ἐντύνασαν ἔF Leeuwen-Mendes, repudiaverunt Hoffmann, La Roche, Nauck, Rzach). — Mitto virorum doctissimorum Batavorum *Cobeti*, *Herwerdeni*, *Geultii*, *Leeuweni* ac *Mendesi* circa *φε* quæ adamarunt, ridicula.

²⁾ Huius vocis digammi neglecti indicia infra adferam.

³⁾ T 382: περισσείοντο δ' ἔθειραι (v. cum sequente spurium suspicatur Nauck, Christ, damnant Heyne, Fick, Leeuwen-Mendes).

⁴⁾ A 21: υἱὸν ἐκηβόλον (υἱά Bentley, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), 438: βῆσαν ἐκηβόλῳ Ἀπόλλωνι (Ἀπόλλων: κλυτοτόξῳ coniecit

digamma aspernatur (ἐκ γὰρ Μουσάων καὶ ἐκηβόλου Ἀπόλλωνος); vs. c. *Flach* in editione carminum Hesiodaeorum prima secundaque fragmentum hymni recentioris ætatis habet; at pro ἐκηβόλου legi potest ἀφήτορος. — Hymni qui est in Venerem v. 151. legitur: οὐδ' εἴ κεν ἐκηβόλος αὐτὸς Ἀπόλλων. Digammon cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* vocabulo adiciendum est.

7. (σ) *Feχα** [(v. *Allen* in *Curtii Studiis* III. p. 251.) skr. sva + ka—s.* — Cf. Titull. *φέαστον* (Coll. 1154.), *φέαστος* (Coll. 1152. 1478.), *φεάστους* (Coll. 1478.), *φεάστων* Coll. 1478. bis.), *φεάσταν* (T. d. Gort. IV.), *φεάστας* (T. d. G. I. ter), *φέαστο* (T. d. Gort. IX. VI.), *φέαστον* (T. d. G. II. IV.), *φέαστος* (T. d. G. V), *φεάτερος* (T. d. G. I.), *φεάσταν* (O. 10. post JB.), *φεάσται* (P. O. 6.), *φέαστον* (G. 82. 21.), *φέαστος* (O. 1.) — Cf. *Curtius* Et.⁵ p. 466.] *φέαστος*: hoc verbum in carminibus homericis digamma suum tueri a *Leone Meyer* in actis Kuhnii XXI. pp. 350—366. optime demonstratum est. Locis centum septuaginta tribus restitui potest, quinquaginta quinque autem refragantur.*) Cf. etiam *Knoesium* pp. 67—68. — Loci Hesiodi

Ameis, *FeχαFέργω* v. Gendt, v. eiecit Fick), X 302: οὐαὶ ἐκηβόλω (ὡὶ exhibet cod. C. quam lectionem probavit Hoffmann, in textum receperunt Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes).

*) B 719: δ' ἐν ἐκάστῃ (δὲ *Feχ*. Bekker, Leo Meyer, Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes), E 470: ὥτρυνε μένος καὶ θυμὸν ἐκάστου et vv. 792, Z 72, A 291, N 155, O 500, 514, 667, H 210, 275, 9 15 (μένος θυμὸν τε Bentley, Bekker, Leo Meyer, Fick, Leeuwen-Mendes, — cf. *Christ* Proll. p. 159.) I 203: ἔντυνον (ἐντυνε Bentley, Bekker, Leo Meyer, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), ρ 70 et τ 463: ἐξερέεινον (ἐξερέοντο Bekker, H. Bl. I. 318, vv. damnavit Fick), ω 417: καὶ θάπτον (θάπτον τε Bekker, Leo Meyer), O 505: γάϊαν (v. eiecit Fick), 9 259: πρήσσεσκον (v. damnavit Fick), ι 127: τελέοιεν (v. eiectus a Fickio), 468: νεῦον (νεῦσα Fick), χ 57: ἐεικοσάβοιον (ἐεικοσάβοια tentat Bekker, v. eiecit Fick) — Restant loci hi: I 180, 383: ἀν' (quod dell. Bekker, Nauck, contra Leeuwen-Mendes 380—384 secluserit), k 215: οἱ ἕκαστος, 388: διασκοπιᾶσθαι ἕκαστα (ἅπαντα suspicatur Heyne, — *Christ* *φέαστα* διασκ., Fick coniecit p. 479. διοπτρεύσαντα *φέκαστα*), A 11: ἐμβαλ' (ὥρσε Bentley, Hoffmann, Fick, Leeuwen-Mendes) = Ξ 151, — O 189: δὲ πάντα δέδασται (δέδαστο Bentley, ἐδέδαστο Fick, δέδασται πάντα Leeuwen-Mendes), 288: θυμός (mitto coniecturam Fickii), P 252: διασκοπιᾶσθαι ἕκαστον (v. eiecit Hoffmann, ἅπαντας scrips. Bentley, Heyne, ἅπαντα Nauck, διοπτρεύοντι coniecit et in textum recepit Fick), T 302, 332, Ψ 55: ἐφοπλίσσαντες (ἐφοπλίσαντο D. «quod Bentley ita probavit, ut v. 56. eiiciendum censeret» ad-sentientibus Nauckio, Fickio, Leeuwen-Mendesio), Ω 1: λαοὶ δὲ σοῦς ἐπὶ

septem digamma respiciunt, contra unus locus repugnat.¹⁾ — Cf. *Flach* Das dial. Dig. d. H. p. 28., *Rzach* Hesiodd. Unterss. p. 51. et *Flach* Vorbemerkk. p. X. — In hymno nostro vs. 15.: ἐδίδαξεν ἐπὶ φρεσὶ θεῖσσι ἐκάστη digamma requiritur, sicut in vs. 212: εἶπεν δὲ ἕκαστα. Quam ob rem his locis littera vau cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* restituenda est.

8. *ἑξ** [skr. vac.* — Inscriptt. *ἑξόντας* (Coll. 1478.) Hesych. γέκαλον, γεκάσα. — Cf. εἰκῆλος (v. *Hinrichs* De hom. elocut. vest. aol. p. 35.). — *Curtius* Et.⁵ p. 136.] *ἑκῆτι*: Apud Homerum ter legitur, duobus locis digamma requiritur. V. *Knoes* p. 69. — In Hesiodi Theog. vs. 232. radicis digamma neglectum est. Nec non aspernatur locus litteram vau in hymno nostro unus, scilicet vs. 147: ἀθανάτοιο δ' ἕκῆτι, ubi cod. M. habet ἀθανάτοιο δ' ἕκατι, quam scripturam *Hermannus* recte ita emendavit, ut ἀθανάτοιο δὲ ἕκῆτι scripserit, quam emendationem receperunt *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*.

9. *ἑπ** [skr. vak,* lat. voc.* — Inscr. *ἑπίπῃ* (Coll. 60.), *ἑπίπῳ* (Coll. 68.), *ἑπίπος* (Coll. 1149.), *ἑίπαι* (T. de Gort. VIII.), *ἑίπωντι* (T. de G. VIII.), *ἀποἑπιπάθῳ* (T. de G. XI.), *ἀποἑίπωντι* (T. d. G. IX.), *διαἑπιπάμενος* (T. de G. IX.), *προἑπιπάτω* (T. de G. II. et XI.). — Hesych. γίπον. — *Curtius* Et.⁵ p. 459. et s.] *ἑπος*: In carminibus homericis hoc vocabulum digamma suum locis trecentis octoginta tuetur, abiecit autem locis sexaginta quinque.²⁾ — Cf. *Knoes* p. 86—88. — Apud Hesiodum litera vau octies

νηξ ἕκαστοι (ἅπαντες Bentley, ἔην ἐπὶ νῆα *ἑκάστος* Heyne, Leo Meyer, Nauck, *Fick* p. 530., *Leeuwen-Mendes*), γ 7: δ' ἐν (pro quo Nauck suspicatur δέ, versum damnavit *Fick*), ς 324, 342: τῶν οἱ ἕκαστος φᾶρος (v. l. est φᾶρος ἕκαστος, — Nauck coniecit τῶν φᾶρός γε *ἑκάστος*, *Fick* φᾶρός τε *ἑκάστος*) : 60: δ' ἀφ' (δὲ Nauck, *Fick*), 65, λ 542: δὲ κῆδε' ἐκάστη (ὃ *ἑ* κῆδε, *ἑκάστα* *Fick*), ξ 128: καὶ ἕκαστα (τε *Fick*), ο 24, 377, π 313: εἴση (εἶσα *Bekker* H. Bl. II. p. 2., Nauck), τ 501, ω 339: καὶ εἶπες ἕκαστα (*ἑίπες* τε *ἑξ*, Leo Meyer, Nauck, *Fick*), Ψ 107: μοι ἕκαστ' ἐπέτελλεν (τε *Hoffmann*, pro ἕκαστ' Nauck malit πολλ', — καὶ τὰ *ἑκάστ'* *Fick*, καὶ μ' ἐπέτελλε *ἑκάστ'* *Leeuwen-Mendes*), 370: πάντασσε δὲ θυμὸς ἐκάστου (θυμὸν δ' ἐπάτασσε *ἑξ*, Heyne, *Bekker*, Leo Meyer, *Leeuwen-Mendes*, — ἀπάντων Bentley, ἀγῆνορ Christ et *Fick*), ζ 258: δῶμας' (δῶμα *Bekker*, *Fick* et σ 428, ω 188; — μ. 130 (δ' dell. *Bekker* *Fick*), — et demum τ 592: τοι (τε *Bekker*, v. damnavit *Fick*).

¹⁾ Theog. 459: ὃς τις ἕκαστος (ὅστε scripsit *Flach*, Paley tentavit εἴτε).

²⁾ Locis, quos enumero A 582, E 30, 893, I 376, 526, M 391, O 127, 156, Γ 200, 211, 256, 431, Φ 286, Ψ 363, Ω 102, 771, γ 264, δ 137, 461, η 17,

restitui potest, ter refragatur.¹⁾ — V. *Flach* Das dial. Dig. d. Hes. p. 28. et s. — Verbum in hymno nostro digamma quattuor locis admittit, quibus cum *Flachio*, *Fickio*, *Abelio* id restituendum mihi videtur: vs. 91: Ἀρχίστην δ' ἔρος εἶλεν, ἔπος δέ μιν etc. (ubi *Peppmülleri* emendationem [Philol. N. F. I. p. 16.]: Ἀρχίστην τάφος εἶλε, *Ἐπός* τέ μιν probandam duco) = vs. 144, — vs. 176: ἐξ ὕπνου τ' ἀνέγειρεν, ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν, — vs. 184: λισσόμενος ἔπεα πτερόεντα προσηύδα. — *Ἰεῖπον*: apud Homerum calculis a me subductis ducenties et quindecies inseri potest, tricies et ter autem digamma neglectum²⁾ esse patet (ratione *Knoesi*

θ, 91, ι 224, λ 99, μ 36, ν 323, ρ 123, 393, σ 111, 244, φ 192, 206, χ 213 ψ 216, ω 410, codicum memoria ἐπέεσσ(ν) traditum est, ubi vero semper *Ἰεπέεσσ(ν)* forma reducta restitui potest. Hos locos O 35, 89, 145, β 269, ε 117, η 236, θ 442, 460, ν 290, ψ 34, (φρονήσατ'), X 81 (δακρυχέουσ' ἔπεα πτερόεντα) Hoffmann, Bekker, Knoes ita sanaverunt, ut ἔπεα per synizesin legerint. Quod recte se habere ex synizesibus verborum σάχεα Δ 113, πρωτοπαγέα Ω 267, Διομήδεα Δ 365 et E 881, ἀσινέας λ 110 et c. elucet. Paulo violentius emendati sunt a viris ingeniosissimis loci qui restant B 342: αὐτός γάρ ῥ' ἐπέεσσ' (ῥ' dell. cum lex. Apoll. et cum schol. B. Hoffmann, Bekker, Nauck, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes, — γάρ ῥα *Ἰεπέεσσ'* ἐριδαίνομεν proposuit ceterum Hoffmann, quod recepit Christ), E 208: εἰ κείνω γ' ἐπέεσσ(ι) (κείνω *Ἰεπέεσσ(ι)* Bekker, Nauck, Fick, — κείνω γε *Ἰεπέεσσ(ι)* Hoffmann, Christ, Rzach, Leeuwen-Mendes), E 879: ταύτην δ' οὐτ' ἐπαί (οὐτε *Ἰεπέεσσ(ι)* Hoffmann, Bekker, Nauck, Rzach, — οὐ *Ἰεπέεσσ(ι)* Christ, — τὰν δ' οὐτε *Ἰεπέεσσ(ι)* Fick, τὴν δ' οὐτ' ἄρ *Ἰεπέεσσ(ι)* Leeuwen-Mendes), B 213: ὅς ῥ' ἔπεα (ῥ' dell. Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, — Hoffmann etiam ὅς ῥα *Ἰεπέεσσ(ι)* coniecit), δ 484: δὴ μιν ἔπεσσιν = δ 706, ε 96, ι 258, 363, κ 500, π 193, τ 214, (ubi *Ἰεπέεσσ(ι)* scripsit Bekker, quod Fick, exceptis vv. δ 484, 706, κ 500, quos eliminavit, in textum recepit), — II 108: δεξιτερῆς ἔλε χειρὸς ἔπος (δεξιτερῆν . . . χεῖρα Bentley, Bekker, Christ, Leeuwen-Mendes, — δεξιτερὰς ἔλε χεῖρσι [!] Fick), E 683: χάρη δ' ἄρα οἱ προσιόντι | Σαρπηδὼν Διὸς υἱὸς ἔπος (χάρη δ' ἄρα *Ἰεπέεσσ(ι)* Διὸς υἱὸς | Σαρπηδὼν προσιόντι, *Ἰεπέεσσ(ι)* Bentley, Bekker, Fick, — Christ coniecit: χάρης δ' ἄρα σοι πρ. | Σ. Δ. υἱε *Ἰεπέεσσ(ι)* δ' ὀλοφυνδὸν ἔφειπε), π 469: πρῶτος ἔπος (πρῶτα Bekker), λ 146: ῥηϊδίον τοι ἔπος (v. l. τι, quam receperunt Nauck, Fick), 561: τὴν ἔπος (τὴν del. Fick), ξ 509: παρὰ μοῖραν ἔπος (v. damnavit Fick), ο 375: οὐτ' ἔπος (οὐ coniec. Nauck), ρ 374: Ἀντίνοος δ' ἔπεσσιν (ἀσυχρῶς maluit Nauck, Ἀντίνοος δὲ *Ἰεπέεσσ(ι)* ἐνέεικας ὕπορβον [!] Fick), ω 161: ἀλλ' ἔπεσσιν τε (ἀλλὰ *Ἰεπέεσσ(ι)* coniecit Nauck).

¹⁾ Theog. 84: τοῦ δ' ἔπε' ἐκ (καὶ *Ἰεπέεσσ(ι)* Paley, v. seclussit Flach), Opp. 453: ῥηϊδίον γὰρ ἔπος (δὲ *Ἰεπέεσσ(ι)* proposuit Paley, v. eiecit Flach), Sc. 326: θαρσύνουσα ἔπεα (θαρσύνουσα *Ἰεπέεσσ(ι)* Paley, Flach).

²⁾ A 64: ὅς κ' εἶποι (ὅς εἶποι Hoffmann, ὅς *Ἰεπέεσσ(ι)* Bentley, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), 230: ἀντίον εἴπη (ἀντία Bentley,

p. 84—85, — sed tricies quinquies neglectum esse significat *Monro* p. 294), atque sicut *Christ* *Proll.* p. 160 recte nos docet, praesertim in *Odyssea* digammi vis abiiciebatur. — In carminibus *Hesiodaeis* locis quattuordecim restitui potest, unus digamma aspernatur.*) — V. *Flach* p. c. — In hymno nostro cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* locis, quos nunc enumerabimus, mihi spirantem restituere licet: vs. 48: καὶ ποτ' ἐπευξαμένη εἴπη, — vs. 138: εἴπειν πατρί τ' ἐμῷ καὶ μητέρει κηδομένη περ, vs. 143: ὧς εἰποῦσα θεὰ γλοκῶν ἥμερον ἔμβαλε, vs. 155: ὧς εἰπὼν λάβε χεῖρα, vs. 212: τοὺς οἱ δῶρον ἔδωκεν ἔχειν· εἶπεν δὲ ἕκαστα, vs. 291: ὧς εἰποῦσ' ἦξε πρὸς οὐρανὸν ἀστερόεντα. — Quæ cum ita sint, digamma huius verbi etiam vs. 186: σὺ δ' οὐ νημερτὲς ἔειπες (qui locus fugit *Flachium*) et vs. 25: ἀλλὰ στερεῶς ἀπέειπεν (quod *Flachius* similiter silentio præterit) scribi licet, denique vs. 286: εἰ δέ κεν ἐξείπης in εἰ δέ κεν ἐκφείπης a *Flachio*. *Sterrettio* et *Abelio* mutatum probo, *Fickii* ἐξφείπης autem reprehendendum arbitror.

10. *Feργ** [*skr. vrag.** — *Inscriptt.* ἔφρεξα (*Coll.* 71.), ἐδφερ-

Bekker, *Nauck*, *Christ*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), B 70: ὧς ὁ μὲν εἰπὼν (ὅ γε *Bekker*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), Z 281: ἐδέλῃσ' εἰπόντος (ἐδέλῃ *Heyne*, *Hoffmann*, *Bekker*, *Nauck*, *Christ*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), II 277: σκῆπτρα σχέθον (σγέθε *Bentley*, *Christ*, — σκῆπτρ' ἔσχον *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), 300: ὃδ' εἰπῆσιν (ὧς *Bentley*, *Hoffmann*, *Bekker*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*) simil. M 317 et ζ 275 (ubi ὧς recepit *Nauck*), II 375: καὶ δὲ τόδ' εἰπέμεναι (τό *Heyne*, *Hoffmann*, *Bekker*, *Leeuwen-Mendes*, — καὶ τόδε proposuit *Nauck*, *Fick* scripsit καὶ δὲ τόδε φείπην), I 688: τίδ' εἰπέμεν (τὰ *Heyne*, *Hoffmann*, *Bekker*, *Nauck*, *Leeuwen-Mendes*, — sed 688—92 ab *Aristophane* et *Aristarcho* damnati sunt), A 791: ταῦτ' εἴποις (εἴποις ταῦτ' *Αγ.* *Hoffmann*, — τὰ φείποις *Bentley*, *Heyne*, *Bekker*, — ταῦτ' ἐνέποις *Fick*), P 260: οὐνόματ' εἴποι (οὐνομα *Bentley*, *Hoffmann*, *Bekker*, *Leeuwen-Mendes*), I' 250: κ' εἴπῃσθα (κ' dell. *Bentley*, *Hoffmann*, *Bekker*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), α 10: Διὸς εἶπε (ἔσπε *Fick*), 37: οἳ εἴπομεν (ἔσπομεν *Fick*), δ 28: ἀλλ', — 682: ἡ εἰπέμεναι (ἡ del. est a *Bekkero*, *Nauckio*, sed ceterum omissum est etiam apud *Longinum* de sublim. 27.), ι 279: μοι (ἔσπ' *Fick*), λ 297: πάντ' (v. eiecit *Fick*), π 338: δ' εἶπε συμβώτης ἄγγι (Nauck tentat ἄγγι συμβώτης εἶπε), χ 350: τάδε γ'εἴποι (γ' dell. *Bekker*, *Fick*, — τά γε *Nauck*), ψ 91: μιν (γε tentat *Nauck*, *Fe* scripsit *Fick*), 342: δεύτατον εἶπεν (δεύτατα *Bekker*), — II 68, nec non vv. II 349, 369, Θ 6, T 102, ι 187, ς 27, ρ 469, σ 332, ζ 276: ὄφρ' εἴπω (ὧς εἴπω *Heyne*, ὄφρ' ἔσπω *Leeuwen-Mendes*, *Fick*, — qui nonnuncquam et ὄφρ' ἐνέπω scripsit, — ὄφρ' υἔπω *Hartel*, quod nullo modo potest enuntiari).

*) *Thcog.* 645: ὄφρ' εἴπω (ὧς φείπω *Flach*).

γείας (Coll. 71.), *Φερραένετος* (Coll. 914. III.), *Φερρονίω* (Coll. 533. bis), *Φέργων* (Coll. N. 791d; 533.), *Φέργωνος* (Coll. 532; 536.), *Φέργων* (J. A. 543.), *Φέργον* (J. A. 41; — O. 3; 5. secund. JB.), *Φάργον* (Coll. 1149 bis), *Φεργασίας* (T. de G. VIII.), *ἐφεργάσατο* (J. A. 48.), *ἐφεργεσίας* (G. 84. p. JB.), *Φεργαζέσται* (O. 4. p. JB.), *Φεργακσάσται* (O. 2. p. JB.), *Φέρκσαι* (T. de G. X.), *Φερκσαίεν* (G. 82. p. JB.), *κατεφέρξοδον* (Coll. 1267.), *Θεοφέργω* (Coll. 802.). — Hesych. *γαβεργός, γέρρινα*. — *Curtius* Et.⁵ p. 181.] *Φέργον*: In carminibus homericis locis centum nonaginta novem digamma vim suam obtinuit, locis duobus et viginti¹⁾ verbum digammi vi destitutum est. — V. *Knoes* p. 94—96. — Apud Hesiodum restitui potest locis quadraginta tribus, refragantur loci quindecim.²⁾ — Cf. *Flach* D. D. d. H. p. 26 s k. — In hymno n. verbum

¹⁾ A 395: ἡὲ καὶ ἔργῳ (ἡὲ τι Bentley, Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Leeuwen-Mendes, — ἡὲ το Φέρῳ: Fick), B 751: Τιταρήσιον, — Δ 470: ἐπ' αὐτῷ δ' ἔργον ἐτύχθη (ἐπειτα δὲ Φέρῳ ἐτύχθη Herwerden, αὐτῷ δ' ἐπὶ Φέρῳ prop. Leeuwen-Mendes, ἐπ' αὐτῷ δ' ἐπλετο Φέρῳ Fick, ἐπ' αὐ τῷ ἔργον Heyne), Z 289: πέπλοι παμπούκιοι, ἔργα γυναικῶν (παμπούκιοι c. Ven., Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), I 228 δαυτός ἐπιράτου ἔργα (ἐπύρατα Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), 374: οὐδὲ μὲν ἔργον (οὐδὲ τι Bekker, Nauck, Leeuwen-Mendes, — Fick cum cod. A οὐδ' ἔτι), M 412: πλεόνων δέ τοι ἔργον (δὲ dell. Hoffmann, Bekker, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes, — δέ τε Bentley, quod probavit Hermann, nec repudiavit Hoffmann), A 703: ἡδὲ κα' ἔργων (ἡδὲ τε Bentley, Fick), P 279: περὶ δ' ἔργα τέτυκτο (δ' ἐπλετο Φέρῳ Fick) = λ 550, — X 450: ἴδωμ' ὅτιν' ἔργα (Φίδω τινα Hoffmann, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes, — ἴδωμ' ὅτι cod. D., quam lectionem defendit Hoffmann in edit. librr. XX. et XXI. Proll. p. 249.), Y 671: ἐν πάντεσσ' ἔργοισι (ἐν πᾶσιν Heyne, Hoffmann, Bekker, Christ — qui ceterum vs. cum antecedente damnat — πάντεσσ' ἐν Fick, Leeuwen-Mendes), Ω 354: φραδέος νόου ἔργα (νοῦ Bentley νόου Hoffmann, φράξέω νυν vel φράξω φίλε tentavit Nauck, φραδέος νῦν Menrad, νῦν φράξω propos. Leeuwen-Mendes), λ 474: μήσαι: ἔργα (per syniz. vult legi Knoes, μήσαι tentat Nauck; μήσαι ἄλλο scripsit Fick), ξ 228: ἐπιτέρπεται ἔργοις (v. damnat Fick), 344: εὐδέτελου ἔργα (εὐδέτελα Fick), ρ 313: ἡδὲ καὶ ἔργα (ἡδὲ τε Bekker, Fick), γ 422: τὰς μὲν τ' ἔργα (τ' del. Knoes, spurium esse contendit Nauck, eiecit v. Fick).

²⁾ Theog. 146: βίη καὶ μηχαναὶ ἦσαν ἐπ' ἔργοις (ἦν ἐπὶ Φέρῳ: Fick), Lenep, Paley, v. eiecit Flach), 595: κακῶν ζυνήονας ἔργων et 601: γυναικας . . . ζυνήονας ἔργων (γυνήονα ζυνήονα Paley, Flach), Opp. 28: μηδέ σ' Ἔρις κακῶχαρτος: ἀπ' ἔργου θυμὸν ἔρκασι (ἄΦεργον θυμῷ suspicantur Bentley, Paley, μη κακ. Ἔρις τ' ἀπὸ Φέρῳ Schœmann, Flach 2.), 119: ἡσυχοὶ ἔργ' ἐνέμοντο (ἡσυχα Bentley, Paley, Flach 2.), 306: σοὶ δ' ἔργα φίλ' ἔστω (v. damnat

sæpe recurrit et semper digamma tuetur. V. 1: Μοῦσά μοι ἔννεπε ἔργα, quo ex versu, sicut *Abelius* (præf. p. XV.) nos certiores fecit, digammum in hymno quarto consonantis vice fungentem litteram fuisse elucet, nam poetam quominus durum hiatum evitaret et ad Homeri exemplum Ἐργα μοι ἔννεπε Μοῦσα scriberet, quid impedisset? Num argumentum *Windischii* (p. 50), quod poeta hymni quarti maluisset hiatum admittere, quam longius ab exemplari suo recedere, quam inane sit et inconsideratum plenius exponam? — Vs. 6. πᾶσιν δ' ἔργα μέμνησεν. — Πᾶσι δὲ ab Hoffmanno restitutam lectionem etiam genuinam fuisse, ex codicum M. et D. scriptura πᾶσι apparet. Quam ob rem laudo *Thielium*, *Flachium*, *Sterrettium*, *Fickium*, *Abelium*, qui πᾶσι δὲ *Ἐέργα* scripserunt. — Vs. 9: οὐ γάρ οἱ ἄδεν ἔργα cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* *Ἐάδε Ἐέργα* mihi proponere licet. Quibuscum viris doctissimis scribi potest littera spirans vs. 10: καὶ *Ἐέργον* Ἀρηος, vs. 11: καὶ ἀγλαὰ *Ἐέργ'* ἀλεγύνειν, vs. 15: ἀγλαὰ *Ἐέργ'* ἐδιδάξεν, vs. 21: *Ἐάδε Ἐέργ'* Ἀφροδίτης, vs. 122: πολλὰ δ' ἐπ' ἡγάγε *Ἐέργα*.

11. *Ἐεργ** [skr. varg.* Lat. urgeo. — «Consonam initialem produnt figuræ vocali prosthetica ε instructæ ἐέργει etc.» *Knoes* p. 96. — Cf. *Curtius* Et.⁵ p. 181.] *Ἐέργω*: in carminibus homericis duobus locis vau requiritur, sex loci digammum admittunt, quattuor autem respuunt.*) — V. *Knoes* p. 97. *Christ* Proll. p. 160. — Apud Hesiodum vocabulum non reperimus. — In hymni quarti vs. 47 verbum duplicatum ἀποσεργμένῃ digammatis vesti-

Paley, Flach 2.), 382: ὃδ' ἔρδαιν καὶ ἔργον ἐπ' ἔργον (*Ἐέργον* δ' ἐπὶ *Ἐέργω* Lennep, v. damnarunt Schoemann, Steitz, Flach 2), 409: μινύσῃ δέ τοι ἔργον (δὲ τε Bentley, Hermann, Flach 2, Rzach), 412: μελέτῃ δέ τοι ἔργον (δὲ τε Bentley, spurium dicunt Paley, Flach), 422: ὥριον ἔργον (ὥρια *Ἐέργα* Lennep, Schoemann, Paley, Flach 2, Rzach), 443: ὕς κ' ἔργου (κ' dell. Bentley, Paley, Flach 2, Rzach), 454: πάρα δ' ἔργα βύσσειν (δ' dell. Lennep, Paley, v. damnavit Flach 2, Rzach), 494: ὅποτε κρούς ἀνέρας ἔργων (ἀνέρα Hermann, Goettling, Paley, Flach 2, Rzach), 578: ἡῶς γάρ τ' ἔργου (τ' dell. Paley, Flach 2, Rzach), 579: προσφέρει δὲ καὶ ἔργον (δὲ τε Bentley, Flach 2).

*) II 481: φρένες ἔρχεται (*Christ* εἶρχεται [i. e. εἶργεται, cf. Proll. p. 114.], quod etsi Leeuwen recepit, difficultatem non sustulit. *Fickium* digamma hoc verbo neglectum fugit), P 354: γὰρ ἔρχατο (εἶρχατο *Christ*, Leeuwen-Mendes, — nihil mutavit *Fick*), 571: ἦτε καὶ ἐργομένην, (ἦ καὶ ἐφεργομένην Heyne, Bekker, *Christ*, *Fick*, Leeuwen-Mendes, — ἦ καὶ *Ἐεργομένην* Wackernagel), § 15: χαμαισυνάδες ἐρχατόωντο.

gium testatur. Voci spirantem reddunt *Flach*, *Fick*, *Abel*, fugit autem locus *Sterrettium*.

12. *Ἰεσ** [skr. *vas**. — Lat. *vestis*. — Titt.: *Ἰεῖμα* (T. de Gort. III.), *Ἰεῖμας* (T. de G. V.). — Hesych. βέστον (aut βέττον), γειθρον (?), γέμματα, γέστα, γέστια, γῆμα. — Cf. *Curtius* Et.⁵ p. 376.] *Ἰεσθής*: apud Homerum, tantum in *Odyssea*, *vau* loci duodecim admittunt, tres repugnant.¹⁾ — V. *Knoes* p. 106. — Apud Hesiodum loco uno vocabulum occurrit, digamma ceterum non requiritur. — V. *Flach* D. D. d. H. p. 37. — In hymno nostro vs. 139 cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio* et *Abelio* digamma retinendum est: *χρυσόν τε ἄλλας ἰεσθήτας θ' ὀφαντήν*. — *Ἰεῖμα*: In carminibus homericis locis undeoctoginta restitui potest, unus refragatur.²⁾ — V. *Knoes* p. 106. — Apud Hesiodum verbum bis occurrit, sed versum, quo verbi spirantem restituere liceret (Sc. 159), damnant *Schlichtegroll*, *Goettling*, *Paley* et *Flach*, — alter locus illius verbi digamma spernit.³⁾ — Cf. *Flach* l. c. — In hymno nostro ergo cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* his locis digammum reducere libet: vs. 64: *περὶ χρὸς εἶματα καλά*, — vs. 164: *ζώνην ἰδὲ εἶματα συναλόεντα* (ubi cod. M. habet ἰδ', quam scripturam *Win-disch* ac *Thiele* praeferunt), — vs. 171: *χρὸς ἔννοτο εἶματα καλά*. — *Ἰέννοσθαι*: Apud Homerum locis uno et quadraginta digamma concedi licet, tres loci spiranti restituendo adversari videntur,⁴⁾ sicut monet nos *Knoes* p. 104—105. — In carminibus Hesiodicis codices quattuor locis verbum exhibent, quos omnes ne digammo instruamus nulla res impedit. — Cf. *Rzach* Hesiodd. Unters. p. 45. — In hymno nostro ad vocabulum ubicunque digammate augendum me cohortantur etiam exempla *Flachii*, *Sterrettii*, *Fickii* et *Abelii*, qui haec scripserunt: initio versuum 64 et 172 *Ἰεσσαμένη*, — vs. 171 (qui fugit *Flachium*): *αὐτὴ δὲ χρὸς Ἰέννοτο Ἰεῖματα καλά*, — in forma augmento instructa vs. 86: *πέπλον μὲν γὰρ ἔφεστο*, et in vocabulo duplicato vs. 285: *καταἸεμμένον*.

¹⁾ ζ 83: φέρον δ' ἰεσθήτα (φέρειν δ' ὕεσιν Fick), ξ 510: οὐτ' ἰεσθήτος (οὐ Ἰεσθήτος Fick), ω 67: ἐν τ' ἰεσθήτι (τ' dell. Bekker, Nauck, v. eiecit Fick).

²⁾ η 259: ἔμπεδον, εἶματα δ' αἰεῖ (ἔμπεδα propos. Nauck, recepit Fick).

³⁾ Opp. 556: κατὰ θ' εἶματα δεύση (καὶ Ἰεῖματα suspicatur Paley, quod probavit Flach 2.)

⁴⁾ Ξ 383: ἐπεὶ ῥ' ἔσαντο (ῥ' omittunt Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, — ἐπεὶ ῥ' ἐφῄσαντο Leeuwen-Mendes) = ω 467, 500.

13. *ῥετ** [skr. vat* (vatsas). Lat. vetus. — Titt. *ῥέτος* (Coll. 1478; 3045; tabb. Heracl. a *Meistero* in Curtii Studiis IV. p. 449—462 editis I, 51; 53), *ῥέτος* (Coll. 1151 bis; tabb. Heracl. I, 109; 110; 121; 124; 134; 177), *ῥέται* (Coll. 59; 60; tabb. Herr. I, 121; — O. 10 sec. JB.), *ῥέτα* (Coll. 1159; 1150; 1151; 1478; — J. A. 68), *ῥέτη* (Tabb. Heracl. I, 111), *ῥέτηα* (Coll. 1267), *ῥέτια* (Coll. 425; 489), *ῥετέων* (Tabb. Herr. I, 103; 104; 117; 178), *Εὐῥετειρίς* (Coll. 1040), *δροδεκαῤετία* (T. de Gort. XII), *ῤικατιῤέτις* (Coll. 417; 418; 551), *διαβέτης* (C. J. Gr. 1241; 1242; 1243; 1273; 1432). — Hesych. *ῥέτορ*, *ῥέτος*. — Cf. homericum (B. 765) *οἰέτας* (pro quo *Bekker* *ὀῤέτας* scripsit, v. *Hartel* H. St. III. p. 32.). — *Curtius* Et.⁵ p. 208.] *ῥέτος*: Apud Homerum littera *vau* præter unum¹⁾ locis omnibus restitui potest. — V. *Knoes* p. 109. — Apud Hesiodum tres loci digamma admittunt, unus autem repugnat.²⁾ — V. *Flach* Dial. Dig. d. H. p. 35 et s. — Quæ cum ita sint, hymni nostri vs. 277: ἐς πέμπτον ἔτος αὐτίς ἐλῦσομαι etiam si digamma non postularetur, tamen cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* voci reddendum esset.

14. *ῥηλ** [etym.? — Lat. vallus. — Hesych. *γάλλοι*. — Cf. *Knoes* p. 109. *Curtius* Et.⁵ p. 360.] *ἀργυρόῤηλος*: Ex hoc composito etiam sequitur, ut verbum *ῥηλος* olim a digammo inceperit, quamvis unus apud Homerum locus³⁾ repugnet, quare *Bekker* nec in vocabulo duplicato digammum est ausus restituere. Nisi *Fickium* unum illi adstipulati sunt *Christ* (cf. *Proll.* p. 165) et *Leeuwen-Mendes*. — In carminibus Hesiodeis verbum frustra quæritur. — H. n. vs. 165: ἐπὶ θρόνον ἀργυροῤλου digammum, quia apud Homerum vim abiecissee non testantur sat indicia, cum *Fickio* et *Abelio* inserendum duco.

15. *ῥω** [skr. vid* (vêdmi). — Lat. video. — Inscriptt.: *ῤιστορες* (*Savelsberg* nro 72, — Coll. 426; 430; 482; 488; 811), *ῤιστωρ* (Coll. 488 quater), *ῤειζώς* (Coll. 1158), *ῤεῖδος* (Coll. 1346),

¹⁾ B 328: ἡμεῖς τοσσαῦτ' ἔτα (τοσσαῦτα *ῥέτα* *Bekker* ac *Nauck*, — *Christ* mavult τοσάδε *ῥέτα*, — *Fick* scripsit τοσσαῦτ' ἄμμες *ῥέτα*, *Leeuwen-Mendes* τόσσα *ῥέτα*).

²⁾ Theog. 803: ἐννέα παντ' ἔτα δεκατῶ (πάντα *ῥέτα* *Paley* ac *Flach* in editione prima, sed in secunda et in libello «Das dial. Dig. d. H.» in-scripto v. damnavit).

³⁾ A 29: ἐν δέ οἱ ῥλοι (ἐν δέ τε *ῥάλλοι* *Fick*).

— βίδεος (C. J. Gr. 1241; 1242; 1255; 1256; 1258), βίδεοι (C. J. Gr. 1268; 1269; 1364), βίδυος (C. J. Gr. 1254), βίδυοι (C. J. Gr. 1270; 1271). — Hesych. βίδην, γισάμεν, γοῖδα, γοῖδημι. — V. *Cur-tius* Et.⁵ p. 241 et s. *Brugmann* Gr. d. vergl. Gr. I. p. 68, *Knoes* p. 110. *Ἰεῖδος*: Digamma suum in carminibus homericis tricies septies tuetur, bis vero abiecisce videtur.¹⁾ — Cf. *Knoes* p. 119 et s. — In carminibus Hesiodeis litera tribus locis admittitur, quattuor refragantur.²⁾ — Cf. *Flach* D. D. d. H. p. 33 et s. — In hymno nostro ubicunque inseri potest: vs. 41: ἡ μέγα εἶδος ἀρίστη, — vs. 82: μέγεθος καὶ εἶδος ὁμοίῃ, — initio vs. 85: εἶδος τε μέγεθος τε, — vs. 201: ὁμετέρης γενεῆς εἶδος τε φύγῃ τε, — vs. 241: τοιοῦτος ἐὼν εἶδος τε δέμας τε. — Quare *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel* optimo iure his locis vocabulum digammae instruxerunt. — *Ἰεῖδώς*, (*Ἰ*)ε(*Ἰ*)δοῖα, *Ἰεῖδός*; — *Ἰεῖδώς* et *Ἰεῖδός*: In carminibus homericis digamma restitui potest locis sescentis et duodequadraginta, et nullo est oblitteratum loco. — V. *Knoes* p. 116 et s. — Apud Hesiodum reparari potest participii generis masc. et neutr. formæ digamma locis septem, obstrepere litteræ videtur locus solus.³⁾ — Cf. *Flach* D. D. d. H. p. 33. — In hymno nostro vs. 167 *Flach*, *Sterrett*, *Fick* et *Abel* recte οὐ σάφα *Ἰεῖδώς* scribebant. — Nec non scribi potest vs. 43: Ζεὺς δ' ἄφθιτα μῆδεα *Ἰεῖδώς*, quem versum cum sequente atque antecedente *Ilgen*, *Jennenses*, *Guttmann* et *Abel* sine certo argumento eiecerunt. — *Ἰεῖδοῖα*: Ubicunque in epica poesi vetustiore pro hac forma *Ahrens* (Rhein. Mus. II. p. 177 et ss.) et *Hoffmann* formam *ἰδοῖα* restituendam proposuerunt, quorum hominum præstantissimorum alter opinionem his breviter ac plane expressis verbis confirmare tentavit (H. H. 202. §.): «Sunt autem suspicionis tres potissimum causæ. Primum enim hoc participii femininum in Iliade nusquam efficit hiatum, quamvis ante masculinum *εἰδώς* legatur hiatus

¹⁾ Γ 224: ἀγασσάμεθ' εἶδος (v. secluserunt Bentley, Heyne, Bekker, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), ε 169: ἄλλος μὲν γάρ τ' εἶδος (partic. τ' dell. Bekker, La Roche, Nauck, Fick, Cauer).

²⁾ Theog. 619: ἀγώμενος ἦδὲ καὶ εἶδος (ἀγαιόμενος ἰδὲ *Ἰεῖδος* Flach), 908: πολυήρατον εἶδος ἔχουσα (v. secluserunt Paley, Flach), Opp. 63: παρθε-νικῆς καλὸν εἶδος ἐπύρατον (π. καλὸν εἶδος πολυήρατον coniecit Hermann, damnavv. v. Paley, Flach), 714: κατελέγχεται εἶδος.

³⁾ Opp. 187: σχετλιοὶ οὐδὲ θεῶν ὅπιν εἰδότες (v. eiecerunt Heyne, Lehrs, Steitz, Koehly, Flach 2, Rzach, — ὅπα tentat Paley).

sæpissime. Tum ex his quos laudaverat A 365, I 128, T 245, Φ 263] quatuor locis in pede quinto, plerumque dactylico, spondeum præbent tres. Accedit, quod ex eodem participio fit adiectivum ἰδοῖα, cf. Σ 380, 484, A 608; quæ ipsa quin antiquitus fuerit participii feminini forma dubitari non potest. Patet igitur omnibus locis restituendum esse hiatum et participium ἰδοῖα.» Cui viro excellentissimo adsensi sunt omnes qui digammum in textum receperunt, aut eius vestigia detexerunt editores. Nec non *Hartel* (H. St. III. p. 38 et s.) et *G. Meyer* (p. 483) illi adstipulantur. Denique *Knoes* (p. 117) hæsitat. Uno enim loco formam ἰδοῖα metrum non admittit.¹⁾ Sed fortasse omnibus locis forma (F)εῖδοῖα scribi potest, cuius digammum initiale sicut in verbis *ῥέφοργα* vel *ῥέφολπα* prius evanuisse statuamus, quam mediale. Qua sententia ceterum non contradicere videor illi doctrinæ, quæ litteram mediam prius quam initialem universe extinctam esse nobis suadet. — In Hesiodum formam ἰδοῖα inducebant *Schoemann*, *Paley*, *Flach* et *Rzach*, quamvis unus locus restituendo obstet.²⁾ — H. quarti vs. 44 pro κέδν' εἰδοῖαν κεδνά ἰδοῖαν, vs. 134 pro κέδν' εἰδοῖη κεδνά ἰδοῖη proposuit *Hoffmann*, quæ a *Windischio* (p. 24) et *Gemollio* (p. 264) levibus argumentis repudiata sunt. Utroque loco *Thiele* (p. 21), *Flach*, *Sterrett*, *Fick* Hoffmannum secuti sunt, *Abel* vero solum vs. 134, — nam vs. 44, sicut supra indicavi, eliminandum censuit. — *ῥεῖδεα*: in carminibus homericis digammo augeri potest locis undetriginta, unus locus autem litteram spernit.³⁾ — V. *Knoes* p. 117 et s. — In carminibus hesiodeis in hoc verbum nusquam incidi. — In hymno nostro cum *Flachio*, *Sterrettio* (qui autem male *ῥήδει* scripsit) *Fickio* et *Abelio* fine vs. 207 scribendum est: οὐδέ τι *ῥεῖδει*. — *ῥιδον*, *ῥιδοῖσα*: Ratione *Jebbii* (Bentley p. 148) digamma stirpis *ῥιδ** apud Homerum locis quingentis septuaginta sex restitui potest. Ratione *Knoesii* (p. 112—114) loci unus et quinquaginta⁴⁾ spirantem respuunt ex-

¹⁾ P 5: οὐ πρὶν εἰδοῖα τόκοιο (ubi Flach Das nachhes. Dig. p. 16 πρὶν γε ῥιδοῖα, Hartel l. c. εἰδοῖα maluerunt).

²⁾ Theog. 887: πλεῖστα θεῶν εἰδοῖαν (τε ἰδοῖαν Schoemann, Flach, Rzach, qui etiam *ῥεῖδοῖαν* restitui posse monet).

³⁾ ψ 29; Τηλέμαχος δ' ἄρα μιν πάλαι ῥῖδε ἐνδον ἐντα (*ῥεῖδη* πάλαι Bekker HBl. II. p. 24., Τηλέμαχος δὲ πάλαι μιν ἐῤεῖδε Fick).

⁴⁾ Θ 453: πόλεμόν τ' ἰδέειν, δ 475 ε 41, 114 ζ 314 η 76 : 532 legitur φίλους τ' ἰδέειν, ε 410: ἄλοχόν τ' ἰδέειν, quibus locis a Bekkero, Nauckio par-

ceptis figuris ἔξειδεν, εἴσιδον, ἐσίδεσκε, εἰσανιδῶν etc. — In carminibus Hesiodicis restituere licet locis quindecim, refragantur autem

ticula τ' deleta est. Knoes coll. vss. λ 142 et π 144 pro ἰδέειν proposuit ἰδεῖν, quem in hac re Christ — qui infinitivi formam -εῖν ubique reprehendit (cf. Proll. p. 145—147) — Fick et Leeuwen-Mendes secuti sunt. Nec non Rzach Θ 453 Eustathii lectionem τε ἰδεῖν recepit. — Loci, qui restant, sunt A 203: ἡ ἴνα ὑβριν ἰδῆς (ὀρᾶς Bentley, — Christ tentat ἡ ὑβριν *Ἰδέμεν*, Leeuwen-Mendes ἡ ὑβριν *Ἰείδῃσθ'*, vGendt ἡ ἴνα *Ἰέργα Ἰίδῃς*, Fick ἡ ὑβριν *Ἰίδῃαι*), B 82: νῦν δ' ἰδεν ὅς (δὲ *Ἰίδ'* Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, — δ' *Ἰίδ'* Leeuwen-Mendes, — v. eiecit Fick), 269: ἀχρεῖον ἰδῶν (ὀρῶν Bentley, Christ, — ἄχρεα Fick), Γ' 224: εἶδος ἰδόντες (v. eiecerunt Bentley, Heyne, Bekker, Christ, Rzach, Stier, Fick, Leeuwen-Mendes), 453: εἰ τις ἴδοιτο (εἰ κε *Ἰίδοιτο* Bentley, εἰ γε coniecit Nauck, v. eliminavit Fick, εἰ *Ἰ'Ἰίδοιτο* Herwerden, Leeuwen-Mendes), Δ 232: σπεύδοντας ἴδοι (ὄρα Bentley, ὄρη Heyne, σπεύδοντα *Ἰίδοι* Wakefield, v. eiecit Fick), 374: οἱ μιν ἴδοντο (οἱ *Ἰε Ἰίδοντο* Bentley, Bekker, *Ἰ'Ἰίδοντο* Leeuwen-Mendes) = η 322, Δ 240: μεθιέντας (μεθιέντα c. Ven. Leeuwen-Mendes, v. eiecit Fick), 508: ἐκκατιδῶν (ἐκκαθορῶν Bentley, ἐκπρο*Ἰίδῶν* Naber, ἐκ τὰ *Ἰίδῶν* tentat Leeuwen-Mendes, ἐκ κα*Ἰίδῶν* Fick, cf. formam Hesiodicam καυάξαις) = II 21 (ubi Nauck ἐκκατιῶν), — E 166: τὸν δ' ἰδεν Αλφειᾶς (δὲ *Ἰίδ'* Bentley, Heyne, Hoffmann, Christ, — δ' del. Bekker, τὸν δ' *ἸἸίδ'* Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes) cui simillimus locus E 565; — M 333: εἰ τιν' ἴδοιτο (ὀρῶτο Heyne, v. eiecit Fick), 389: ἡ β' ἴδε (β' dell. Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), Ξ 294: ὧς δ' ἰδεν (ὧς δὲ *Ἰίδ'* Hoffmann, Bekker, Christ, — δ' *ἸἸίδ'* Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes), O 155: οὐδέ σφωιν ἰδῶν (σφωις Heyne, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, σφε Leeuwen-Mendes), X 450: δεῦτε, δύν μοι ἔπεσον, ἴδωμ' (ἔπεσαε, *Ἰίδω* Bentley, Bekker, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), Ω 337: μήτ' ἄρ τις ἴδῃ (μή τις *Ἰε Ἰίδῃ* Bentley, Cobet, Leeuwen-Mendes), β 152: ἐς δ' ἰδέτην (δὲ *Ἰίδον* coniecit Nauck, δ' *ἸἸίδον* Fick), γ 233: νόστιμον ἦμαρ ἰδέσθαι (ἵεσθαι male Fick) = s 466. — γ 372: ἀμβος δ' ἔλε πάντας ἰδόντας (Ἀχαιοίς Fick), δ 556: τὸν δ' ἴδον (δ' dell. Bekker, Nauck, Fick), ε 209: ἱμερόμενός περ ἰδέσθαι (ἵεσθαι Fick), 220: νόστιμον ἦμαρ ἰδέσθαι (ut supra Fick), 486: τὴν μὲν ἰδῶν (δὲ Bekker, Nauck, Fick), ζ 160: οὐ γάρ πω τοιοῦτον ἴδον βροτὸν ἰφθαλμοῖσιν (τοιοῦτον ἐγὼ ἴδον scripsit Nauck, qui etiam proposuit τοῖονδε ἴδον βροτὸν probante Fickio), 311: ἦμαρ ἴδῃαι (ἴκηαι Fick), η 234: εἴματ' ἰδοῦσα (*Ἰέματα κάλλα* Fick), ι 143: προυφαίνετ' ἰδέσθαι (vs. eiecit Fick, sed si placet, legas οὐ δὲ *προέφαινε Ἰιδέσθαι* coll. η 102, τ 25), κ 44: ἀλλ' ἄγε σᾶσσαν ἰδώμεθα (ὀρεώμεθα Fick), λ 522: δὴ κάλλιστον ἴδον (κάλλιστόν γε Nauck, vs. eiecit Fick), ν 215: ἀλλ' ἄγε δὴ τὰ χρήματ' ἀριμύσσω καὶ ἴδωμαι (ἀλλ' ἄγ' ἀριμύσσω τὰ χρήματα ἡδὲ *Ἰίδωμαι* Fick, qui hoc modo hiatus creavit), ρ 327: αὐτίχ' ἰδόντ' (αὐτὶ vel αἰψα voluit Bekker HBl. I. p. 275, v. eiecit Fick), σ 375 et 379: τῷ κέ μ' ἴδοις (μ' dell. Bekker, Nauck, Fick), τ 567: ὅτε κέν τις ἴδῃται (τίς κε *Ἰίδῃται* Knoes), φ 122: τάφος δ' ἔλε πάντας ἰδόντας (Ἀχαιοίς Fick cum schol. BL ad I 293) 228: μή τις

loci duo.¹⁾ — V. *Flach* D. D. d. H. p. 33. — H. n. vs. 56: τὸν δὲ ἔπειτα ἰδοῦσα, vs. 181: ὥς δὲ ἴδεν (*δ'* εἶδεν cod. M., sed nihil ad rem), vs. 185: θεὰ ἴδον ὀφθαλμοῖσιν, et initio vs. 205: θαῦμα ἰδεῖν. — Quibus locis ergo *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel* digamma non iniuste restituerunt. — *Ἰοῖδα*: apud Homerum spirantis vim locis septuaginta sex defendit, novem autem digamma aspernatur.²⁾ Cf. *Knoes* p. 114 et s. — Apud Hesiodum digamma suum constanter recipit. — V. *Flach* D. D. d. H. p. c. — Nec non in hymno nostro digamma restituentibus *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* locus quidam difficultatem paravit, videlicet vs. 113: καὶ ἡμετέρην σάφα οἶδα et vs. 116: καὶ ὁμετέρην ἐδ' οἶδα. — *Ἰνδάλλομαι*: apud Homerum locis, quibus codices exhibent, quattuor a *Bekkero*, *Christio*, *Fickio*, *Leeuwen* ac *Mendesio* restitutum est littera *vau*. — Cf. *Knoes* p. 120. — Apud Hesiodum non videmus vocem. — Quæ cum ita sint, h. n. vs. 178: εἴ τοι ὁμοίῃ ἐγὼ Ἰνδάλλομαι digammum *Fick* et *Abel* recte reparabant; *Flachium* et *Sterrettium* — mirum est — fugit id verbum, quod explicare prætermisit etiam *Eberhard*.

16. *Ἰχ** [skr.? — Ad verbum εἴχω, quod olim a digammo incipiebat, referunt vocabulorum εἴχε, ἔοικα etc. stirpem *Bekker* H. Bl. I. p. 137 et *Curtius* Et.⁵ p. 663. Ad stirpem *jix** retulerunt *Hartel* H. St. III. p. 72 et *Knoes* p. 159—162, qui nihilosecius haud probandum putavit stirpem a palatali spirante incipientem, cum p. 161 ita prolocutus esset ac quid sentiat nesciret: «Certe audacius sit ex his [ab illo adlatis] locis digamma verbo illi adhæsisse conicere.»] *Ἰεῖσχω*: in carminibus homericis digamma locis decem admittitur, quattuor autem neglectum videmus.³⁾ — V. *Knoes* p.

ἴδεται (ἴχεται *Fick*, forte μή σε *Ἰδῆ* τις?), ω 491: ἐξελεῖν τις ἴδοι, — 504: τὴν μὲν ἰδὼν (τὴν δὲ *Nauck* cum paucis codd.).

¹⁾ Opp. 701: ἀμφὶς ἰδὼν (ἀμφιδὼν commendarunt *Heyne*, *Buttmann*, edidd. *Flach*, *Rzach*; ἀμφι *Ἰδὼν* *Paley*), 738: πρίν γ' εὔῃῃ ἰδὼν ἐς καλὰ ῥέεθρα (ἰδὼν coniecit *Flach*).

²⁾ Z 367: οὐ γάρ τ' οἶδ' ἢ (τ' dell. *Hoffmann*, *Bekker*, *Nauck*, *Christ*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), Λ 792: τίς δ' οἶδ' εἰ (δ' dell. *Heyne*, *Hoffmann*, *Bekker*, *Nauck*, *Christ*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), idem O 403, II 860, β 332, γ 216; — T 421: εἴ νύ τοι οἶδα καὶ αὐτός (εἴ νύ καὶ αὐτός *Ἰοῖδα* *Hoffmann*, εἴ νύ τὸ *Ἰοῖδα* *Bekker*, *Nauck*, *Christ*, *Leeuwen-Mendes*, v. eiecit *Fick*), Σ 185: οὐτ' (vel οὐδ') οἶδε ἱερωνίδης (οὐ *Heyne*, *Leo Meyer*, *Leeuwen-Mendes*, v. damnant *Hoffmann*, *Fick*), ρ 573: λύγρ' ἔχω· οἶσα (v. eiecit *Fick*).

³⁾ Φ 332: δινηντα μάχῃ ἡίτκομεν (ἐῖῖῖῖῖ *Bentley*, *Nauck*, *Christ*,

164 et s. — Apud Hesiodum spirantem semper tuetur. Cf. *Flach* D. D. d. H. p. 36. — Hymni n. vs. 109: τί μ' ἀθανάτησιν εἴσκεις *Flach, Fick, Abel* recte ἀθανάτησιν *FeFισκεις*, *Sterrett* male *Feἴσκεις* scripsere. — *FeFικυῖα*: hanc formam pro ea *εἰκυῖα* restitui iubet apud Homerum *Gustavus Meyer* p. 483, — quod etsi locis septemdecim fieri potest, tamen tribus repugnat.¹⁾ — Cf. *Knoes* p. 164. — Apud Hesiodum huius participii forma generis feminini nobis non occurrit. — Quam ob rem *Fick* et *Abel*, cum h. n. vs. 153: γόναι *FeFικυῖα* θεῇσι scripserint, non erraverunt, sicut *Flach* et *Sterrett*, qui *Feικυῖα* scripsere. Locus longe corruptissimus est vs. 136 et s., quos codd. DELM sic exhibent:

οὐ σφιν ἀεικελίη νυὸς [νηὸς M] ἔσσομαι, ἀλλ' εἰκυῖα
εἴ τι [τοι ELM] ἀεικελίη γυνή ἔσσομαι [ἔσσομαι D] ἡὲ καὶ οὐκί.

Classis Parisina unum solum versum habet pro duobus:

οὐ σφιν ἀεικελίη γυνή ἔσσομαι, ἡὲ καὶ οὐκί,

quod probaverunt *Ruhnken* (nisi quod γυνή in νυὸς emendavit), *Flach, Fick, Abel*. Contra *Gemoll* solum versum primum in textum recepit, alterum autem damnavit. Versuum alteruter sine dubio eiiciendus est, nam prioris versus sententia prope eadem est, quæ posterioris. Ipse *εἰκυῖα* ex verbis ἡὲ καὶ οὐκί corruptum esse compertum habeo, cum vox *εἰκυῖα* ceterum non sit voci ἀεικελίη bene opposita, quoniam hæc habet notionem *indigna*, illa vero semper *similis* et nusquam *digna* significat. — *FeFοικῶς*: scribi potest apud Homerum omnibus, quibus inveniatur, locis. — Cf. *Knoes* p. 163. — Apud Hesiodum unus tantum locus repugnat.²⁾ — V. *Flach* libr. cit. p. 36. — Quæ cum ita sint, in h. n.

Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes, — *FeFισκομεν* male Bekker), δ 247: κατακρύπτων ἦσκειν (*ἦFισκεν* Bekker, *ἔFeFισκεν* proposuit Nauck et in textum recepisset, nisi vs. interpolatum censuisset, qua in re illum secutus est Fick), ι 321: ἄμμες εἴσκομεν (*ἔFισκομεν* Bekker, Fick), λ 363: σ' εἴσκομεν (*ἔFισκομεν* Bekker, σε *Fισκομεν* Fick).

¹⁾ Ψ' 66: κάλ' εἰκυῖα (*ικυῖα* Hoffmann, Bekker, Christ, *ἔFeFικυῖα* Fick, Leeuwen-Mendes), β 383: Τηλεμάχῳ δ' εἰκυῖα (δ' omm. octo ll., quos sequuntur Bekker, Ameis, La Roche, Abel, cett. edd.), ε 337: αἰσυρή δ' εἰκυῖα (vs. eiecerunt Ameis, Nauck, Fick, Cauer). Mitto formam *εἰοικυῖα* (Σ 418), quam sec. Nauckium et G. Meyer editores in *FeFικυῖα* emendaverunt.

²⁾ Opp. 235: τίκτουςιν δὲ γυναῖκες εἰκότα τέχνα γονεῦσι (τίκτουςιν δὲ γονεῦσι

versum 55: δέμας ἀθανάτοισιν ἐοικώς cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* digammum inferre propono. Nec verba duplicata digammo restituendo adversari videntur, qua re cum illis viris doctissimis vs. 136: ἀφεικελίη (quod fugit *Sterrettium*), vs. 219: ἐπιφείκελον, vs. 279: θεοφείκελος restituo.

17. *Fl** [skr. vil*? — Cf. *Oscar Meyer*: Quaestiones Homericæ. Bonnæ 1868. p. 1—25.] *Fl*ιος: In carminibus homericis gammum recipit locis dicentum quattuordecim, non accipit quater et decies.*) — V. *Knoes* p. 181 et s. — Scilicet in carminibus Hesiodicis verbum non occurrit. — H. n. vs. 280: αὐτίκα μιν ποτί *λιον ἡνεμόεσσαν digamma requiritur. Adde, quod legitur apud *Knoesium* p. 97: «Figura ποτί nusquam, quod viderim, vocabulum a vocali incipiens antecedit». Rectam ergo rationem secuti sunt *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*, cum *Fl*ιον scripserint.

18. *FlσF** [skr. visva*. — Inserr. *Flσαρχος* (Coll. N. 791h), *Flσοδίω* (Coll. N. 571a), *Flσοκλέεις* (Coll. 914IV), *Flσοκλείς* (Coll. 977), *Flσόκλια* (Coll. 978), *Flσοτέλιαν* (Coll. 806 bis; 936; 938; 940; 941; 944; 946; 947; 948; 951; 952; 953 bis; 954; N. 747d; N. 747e; N. 956a ter), *Flσοπρόξενον* (Coll. 1153), *Flσοδαμωργόν* (Coll. 1153), *Flσφαι* (G. 82 p. JB), *Flσφας* (O. 10. p. JB), *Flσφον* (B. 2 ex *J. Baunack* und *Th. Baunack*: Die Inschrift von Gortyn. Leipzig

Flσφαιότα τέκνα γυνάικες coniec. Paley, quod probavit *Flach* 2, nisi pro γονεῦσι codd. M. B. auctoritatem secutus τοκεῦσι scripserit).

*) E 204: ὧς λίπον αὐτὰρ πέζους ἐς *λιον (ὧς ἔλιπον, πέζους δ' ἐς *Fl*ιον tentaverunt *Leeuwen* ac *Mendes*, v. eiecit *Fick*), Z 286: ἀλλ' ἐπὶ πύργον ἔρη μέγαν *λιού (ἐπὶ τείχος ἔρη μέγα *Fl*ιού *Naber*, μέγαν Ἰλιού *Fick*, mitto coniecturam levissimam *Leeuweni* ac *Mendesii*), 493: πᾶσιν, ἐμοὶ δὲ μάλιστα, τοὶ *λιῶ ἐγγεγάασιν (πᾶσι, μάλιστα δ' ἐμοί, τοὶ *Hoffmann*, *Bekker*, *Nauck*, *Christ*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), II 345: γένετ' *λιού (γένετ' Ἰλιῶ *Fick*, 'πλέτο *Fl*ιού coniec. *Leeuwen-Mendes*), N 349: 'Αχαιῶν *λιόδι πρό ('Αχαιῶν *Bentley*, *Leeuwen-Mendes*, v. eiecit *Fick*), P 144: σὺν λαοῖσι, τοὶ *λιῶ (λαοῖς, τοὶ *Bentley*, *Heyne*, *Hoffmann*, λαοῖς *Bekker*, *Fick*, λαοῖσ' οὐ proposuit *Nauck*, receptum est a *Leeuwen* ac *Mendesio*), Σ 270: ἀφίξεται *λιον ἱρήν (v. eiecerunt *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), Φ 81 et 156: ὅτ' ἐς *λιον (ὅτε *Bentley*, *Bekker*, *Leeuwen-Mendes*, ὅτ' ἐς Ἰλιον *Fick*, qui v. 156. damnavit), 128: κίχεται *λιού ἱρήν (κίχεται *Fl*ιού del. v. 129 *Naber*, κίχεται *Fl*ιού tentant *Leeuwen* ac *Mendes*, Ἰλιού *Fick*), Ω 67: οἱ ἐν *λιῶ (ἐν dell. *Heyne*, *Bekker*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), Σ 578: ἡδ' *λιού (καὶ *Bekker*, *Fick*, ἡ cod. Vind.), Ξ 238: ἡγήσασθαι ἐς *λιον (ἡγήσασθ' *Bekker*, *Fick*), ρ 104: ἄμ' 'Ατρεΐδῃσιν ἐς *λιον ('Ατρεΐδῃς *Bekker*, v. eiecit *Fick*).

1885. p. 167.), *Ἰσφόμοιρον* (T. de Gort. X. et G. 79 sec. JB.), *ἑφείσσης* (Coll. 68). — Hesych. *Ἰσγόν*, *βίωρ*. — Cf. *Curtius* Et.⁵ p. 378.] *Ἰσος*: Apud Homerum digamma recipit locis uno et sexaginta, abiecisce videtur octies.¹⁾ — Cf. *Knoes* p. 129 et s. — Apud Hesiodum octo locis restituendo nil obstat, duo loci tamen refragantur.²⁾ — V. *Rzach* Dial. d. Hes. p. 385. — In hymno nostro vs. 214: καὶ ἀγήρως (ubi solum cod. D ἀγήραος exhibet) *Ἰσα θεοῖσιν* scribendum est secundum *Flachium*, *Sterrettium*, *Fickium*, *Abelium*.

19. *Ἰστ** [skr. ? — Lat. *Vesta*. — Inscr. *Ἰστιάι* (? Coll. 1223), *Ἰστιάω* (Coll. 1203). — Hesych. *Ἰστιά*] *Ἰστιά*: Digamma huius stirpis, nisi in verbis duplicatis ἀνέστιος, ἐφέστιος, apud Homerum et Hesiodum nusquam non servatum est. — V. *Knoes* p. 131. — H. n. initio vs. 22: Ἰστίη, ἦν πρώτην τέκετο κ. τ. λ. legitur. Digamma iure vocabulo reddiderunt *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*.

20. *Φοιx** [skr. vēḡá-s, vēḡ-jam. — Lat. *vicius*. — Inscr.: *Φοίωι* (Coll. 60.), *Φοixίας* (Coll. 937; 719 bis; 939; T. de Gort. V.), *Φοixίας* (Coll. 380; 492; 493; 734; N747d; N747e; 806; 807; 808 bis; 812; 935; 936; 941; 944; 947; 951; 952; 953; 954; N956b; N956c; 946 bis; 948 bis), *Φοixίαν* (I. A. 544; — G. 83 p. JB), *Φοixέαν* (T. de G. II bis), *Φοixίαι* (Coll. 1154), *Φοixίων* (T. de G. IV), *Φοixεύς* (T. de Gort. II; IV), *Φοixέος* (T. de Gort. II; III; IV bis; — L. 2 p. JB., G. 80 p. JB), *Φοixῆι* (Coll. 3045), *Φοixέα* (T. de Gort. II bis; III bis; IV), *Φοixέας* (T. de Gort. IV), *Φοixηταῖς* (Coll. 1478.), *Φοixιατῶν* (Coll. 1478.), *Φοixέτας* (Coll. N499a), *Φοixέταν* (Coll. N497; 500; 501), *Φοixέοντος* (Coll. 1478), *Φοixέοιεν* (Coll. 3208), *Φοixιόντες* (G. 83. p. JB), *ΦεΦοixονομειόντων* (Coll. 488), *woixπολι...* (Coll. 1267), *woixυπόλις* (Coll. 1267 bis), *Φοixοδομίας* (G. 52 p. JB), *Φοixόπεδον* (G. 83 p. JB), *Φοixοσθένης* (Coll. 934), *ἐν-Φοixέν* (G. 80 p. JB), *ἀπιΦοixία* (Coll. 1478.), *ἐπιΦοixρον* (Coll. 1478

¹⁾ E 467: ἦντ' ἴσον (ἦν *Ἰτσον* Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), I 142: δέ μιν ἴσον (δὲ *Ἰε* Heyne, Bekker, Fick, Leeuwen-Mendes), W 736: ἀέθλις δ' ἴσ' ἀνελόντες (ἄεθλα δὲ Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes), — [Λ 705] : 42 et 549: κίοι ἴσης (αἴσης Bentley, — Fick solum v. 549 mutavit, nam Λ 705 et : 42 eiciendum censuit), β 203: οὐδὲ ποτ' ἴσα (αἴσα Bentley οὐδ' ἀπότεια Fick), λ 484: ἐτίομεν ἴσα (ἔτειον *Ἰίσσα* Fick).

²⁾ Opp. 533: βροτῶ ἴσαι (v. eiecit *Flach*), 752: δυωδεκάμηνον ἴσον (v. damnauerunt *Paley*, *Flach*, — cf. *Paulson* I. p. 126.).

bis), τῶπιφοίῳ (Coll. 1478), ἐπιφοίῳ (Coll. 1478 quinquies), ἐπιφοίῳ (Coll. 1478), ἐπιφοίῳ (Coll. 1468 bis), καταφοίῳ (G. 82 p. JB), μεταφοίῳ (Coll. 1479), Ὀνασίφοικος (Coll. 27; 183), πεδάφοι (I. A. 35), πεδάφοι (I. A. 40), Στασίφοικος (Coll. 193), Στασιφοίῳ (Coll. 183), Στασιφοίῳ (Coll. 27), — βοικίῳ (Coll. 1172). — Nihil præbet Hesych. — V. Curtius Et.⁵ p. 163.] Apud Homerum stirps φοῖχ* calculis a me subductis locis ducentis sexaginta duobus digammi vestigium servasse, locis triginta septem destrinxisse videtur. — φοῖχος: Apud Homerum — præsertim in Odyssea — digamma neglectum est locis viginti sex,¹⁾ qua de re cf. Knoes p. 135—136. — Apud Hesiodum admittitur digamma locis uno et viginti, restituendo difficultatem parant loci duo.²⁾ — V. Flach D. D. d. H. p. 31. et s. — H. n. vs. 30: καὶ τε μέσῳ φοίχῳ scribendum censeo cum Flachio, Sterretio, Fickio, Abelio.

¹⁾ A 15: εὔ δ' οἶκαδ' ἰκέσθαι (καὶ φοίκαδ' Bentley, Heyne, Hoffmann, Bekker, Christ, Fick: εὔ δ' ἀπονέεσθαι coniecit Nauck, ἐκπέρεσαι πόλιν Πριάμοι' εὔ φοίκαδ' ἰκέσθαι male Suringar, εὔ δ' Ἄργος proposuit ceterum Bentley), H 364 et 391: καὶ ἔτ' οἶκοςθεν (ἔτ' dell. Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes), Ω 572: δ' οἶκος (δὲ δόμοις Hoffmann, Fick, — Leeuwen-Mendes — quorum suspicionem mitto, — δὲ θρόνοις Bentley), β 52: μὲν ἐς οἶκον (ἐς dell. Bekker, Fick), δ 596: καὶ μ' οἶκου (με φοίκου Bekker, v. eiecit Fick), η 326: ἀπήνυσαν οἶκαδ' ὀπίσσω (v. eiecit Fick), ι 530: πολυπόροισιν οἶκαδ' ἰκέσθαι (πολυπόροισιν sex codd., quod receperunt Bekker, Fick, — ἀπονέεσθαι proposuit Nauck), κ 35: καὶ ἄργυρον οἶκαδ' ἄγεσθαι (ἄσκησι: ἄγεσθαι [!] Fick), ν 42: ἀμύμονα δ' οἶκου ἄκων (δ' ἔνδον Fick), 121 et 305: ὅπασαν οἶκαδ' ἰόντι (δῶκαν Bekker H. Bl. I. p. 317, Fick, οἶκαδ' ὅπασαν suspicatur Nauck), 125: αὔτ' οἶκον (αὔ cod. A. adsumpserunt Bekker, Nauck, Fick), ξ 318 et ρ 84: ἦγεν ἐς οἶκον (ἦγε δόμονδε coniecit Nauck, εἰς δόμον ἄγε Fick), ο 21: καίνου βούλεται οἶκον ὀφέλλειν (v. eiecit Fick), 66: ἐέλδεται οἶκαδ' ἰκέσθαι (ἀπονέεσθαι suspicatur Nauck, v. eiecit Fick), 436: μ' οἶκαδ' (vel δ' οἶκαδ' codd., sed v. l. οἶκαδ', quam secuti sunt Bekker, Nauck, v. damnavit Fick), π 70: ὑποδέξομαι οἶκῳ (ἐνδον Fick), 463: εἰρύσεται οἶκαδ' ἰόντα (εἰρυνται: vult Nauck, v. eiecit Fick), σ 419: κατακείμεν οἶκαδ' ἰόντες (κείμεν Fick), υ 232: ἐλεύσεται οἶκαδ' Ὀδυσσεύς (ἐνθαδ' coniec. Nauck, recepit Fick), φ 211 et χ 35: ὑπότροπον οἶκαδ' ἰκέσθαι (ἐνθαδ' Bekker H. Bl. I. p. 317, αὔτις Fick, ἀπονέεσθαι tentavit Nauck), φ 8: οἶ σ' ἔδον οἶκον (οἶ ἔδω suspicatur Nauck, probavit Fick), ω 208: ἐνθα οἶ οἶκος ἔην (δόμος Foi?).

²⁾ Opp. 376: πάσις εἴη πατρώϊον οἶκον (πάσις φοῖκον πατρώϊον εἴη Paley, Flach), 632: ἐντόνασσαι ἴν' οἶκαδε (ἐντόνασσαι ἴνα Heinrich, Lennep, ἐντόνεον ἴνα Paley, Flach 2).

21. *φοῦν** [skr.? — Lat. vinum. — Titt.: *φοῖνοι* (Coll. 73; tit. de Gort. X.), *φοῖνων* (Coll. N791d), *φοῖνίας* (Coll. N791d), *φοῖνιάδαι* (Tudeer p. 36), *βοῖνοβῖον* (C. I. Gr. 2576), *βοῖνοπα* (C. I. Gr. 2554), *βοῖνε* . . . (Tudeer p. 15.) — Hesych. *φοῖνος*, *φοῖνακες*, *φοῖνάροτις*, *φοῖνέες*. — V. *Curtius* Et.⁵ p. 390.] Verbum in hymno nostro vs. 204 quod legitur duplicatum ἐπι-οινοχορεῖοι digammi vestigium prodit, quare optimo iure digammum flagitaverunt *Knoes* (p. 138), *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*.

b) *Quibus locis digamma neglectum statuendum sit?*

1. *φεσ** [V. p. 22] *φεῖμα*: Vocis digamma, cui hymni nostri locis tribus ius suum reddi poterat, bis neglectum etiam videmus; vs. 85: εἶδος τε μέγεθος τε καὶ εἴματα σιγαλόεντα, ubi *Flach* particulam delendam esse censuit, quod ab *Abelio* (p. XVII) recte reprehensum mihi videtur sicut *Fickii* μέγεθος τ' ἰδέ. Violentior est mutatio, quam fecit comprobante Hermanno *Matthiae* coll. ω 253 in εἶδος καὶ μέγεθος καὶ εἴματα. Adsentiri ergo debemus *Abelio*, qui nullis machinis hoc loco digamma vocabulo *φεῖματα* reddi posse arbitratus est. — Alter locus qui sane non facilius sanari potest est vs. 232: σί-ψ τ' ἀμβροσίη τε καὶ εἴματα καλὰ διδοῦσα, ubi digammum nullo modo restitui potest. Quamquam ἀμβροσίη καὶ εἴματα coniecit *Hermann*, probandæ coniecturae denique repugnat E 341: οὐ γὰρ σίτον ἔδουσ' οὐ πίνουσ' αἶθοπα οἶνον, quem ad locum a schol. B hæc recte adnotatum reperimus «ἀλλ' ἀμβροσίαν», unde σίτος discrepare ab ἀμβροσία satis elucet. — *Flach* et hic particulam τε ante καὶ delendum, *Fick* ἰδέ scribendum proposuerunt.

2. *φεδ** [V. p. 23] *φεδον*: habemus indicia digammi cum servati, tum neglecti; vs. 256: τὸν μὲν ἐπὶν δὴ πρῶτον ἴδῃ et vs. 278: ἐπὶν δὴ πρῶτον ἴδῃς. Utroque loco poetam scripsisse δὴ πρῶτα *Flach*, *Sterrett*, *Fick* contenderunt, ceterum *Sterrett*, — necnon *Abel* — etiam τὰ πρῶτα probabilem coniecturam esse suspicati sunt.

3. *φε** [skr. vi*. — Lat. vis. — Titt. *φεφιάδαν* (Coll. 488 ter), *φεφιάδας* (Coll. 488 quater), *φεφικράτιδας* (Coll. 713a), *φεφίτος* (Coll. 3133). — Cf. *Curtius* Et.⁵ p. 389.] *φεφια*: Apud Homerum digamma huius vocis non solum ubique restitui potest, sed etiam necessario requiritur. — V. *Knoes* p. 128. — Apud Hesiodum vocem non invenimus. — H. n. vs. 169 legitur: βοῦς τε καὶ ἴφια μῆλα

ubi particulam $\tau\epsilon$ omittendum suaserunt *Hoffmann, Flach, Fick, Eberhard*, in textu relinquendum et *Thiele*, et *Sterrett* et *Abel*.

c) *Quae in hymno quarto verba iam aetate carminum homericorum, i. e. Iliadis et Odysseae, digammum amiserint?*

Huc primum verba, quae a litteris δf vel $f\rho$ vel σf olim inceperint, quorumque spirantem iam in carminibus homericis redintegrari vetem, referenda censeo. Cuius rei habeo argumenta haec. Initium enim verborum a digammo cum alia consonante iuncto incipientium quam rarissime breves in thesi syllabas produci ex locis, qui a *La Rochio* (Hom. Untersuchungen, Leipzig 1869) et *Knoesio* (in libro saepissime laudato) congesti sint, satis elucet; nec non digamma saepe ea conditione neglectum esse videtur. Deinde ne digamma in carminibus recitandis antecedenti litterae δ vel σ aut sequenti litterae ρ facillime se applicare potuisse putemus, nil est, quod impedit. Ceterum pauca sunt exempla, quae digammum cum littera ρ aut σ coniunctum fuisse declarent.¹⁾ Adde, quod etiam in oratione soluta consonas aliquas ad coniunctas attrahere vulgo solebant, cuius rei est exemplum thessal. $\tau\omicron\lambda\iota\alpha\rho\chi\omicron\iota$ et $\acute{\alpha}\rho\chi\iota\tau\omicron\lambda\iota\alpha\rho\chi\acute{\epsilon}\nu\tau\omicron\varsigma$ (Coll. 1330); quo magis ergo versibus sponte sua ad numeros aptos venientibus haec fieri poterant! Quare neque $\delta f\epsilon\iota\nu\acute{o}\varsigma$, neque $f\rho\acute{\alpha}\pi\iota\varsigma$, neque $\sigma f\epsilon\iota\omega$ ²⁾ aliaque nec in carminibus homericis edi probo. Ceterum in hymno nostro exigui momenti est haec quidem quaestio, cum nullo requiratur loco digamma. Attende, quaeso, tibi que persuadeas:

Vs. 193: $\delta\epsilon\iota\delta\iota\theta\iota$ (antecedit $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}$ $\varphi\rho\epsilon\sigma\iota$), 194 $\delta\acute{\epsilon}\omicron\varsigma$ (anteunte $\omicron\delta$ $\gamma\acute{\alpha}\rho$ $\tau\omicron\iota$ $\tau\iota$). Vocabula referri possunt ad radicem $\delta f\iota^*$. [Cf. tit. $\Delta f\epsilon\iota\nu\acute{\iota}\alpha$ (Coll. 3114). Hesych. $\delta\epsilon\delta\rho\omicron\iota\kappa\acute{\omega}\varsigma$ (?). V. *G. Meyer* Gr. Gr.² pp. 235 et 483.] Nec $\delta f\epsilon\iota\delta\iota\theta\iota$, nec $\delta f\acute{\epsilon}\omicron\varsigma$ scribi admittit metrum. Scribi poterat priori loco cum editoribus Lugdunensibus $\delta\acute{\epsilon}\delta f\iota\theta\iota$, sed tunc ne $\acute{\epsilon}\nu f\omicron\varsigma$ quidem restituendum moremur. — Cf. *Knoes* p. 278—280.

¹⁾ Ex titulis omnino haec collegi: $f\rho\eta\tau\alpha\varsigma$, $\acute{\epsilon}f\rho\epsilon\zeta\alpha$, $\epsilon\delta f\rho\eta\tau\acute{\alpha}\sigma\alpha\tau\upsilon$, $\acute{\epsilon}f\rho\eta\tau\acute{\alpha}\sigma\alpha\tau\upsilon$, $\pi\rho\omicron f\rho\eta\tau\alpha\sigma\tau\alpha$, $f\rho\acute{\alpha}\tau\tau\alpha$ (hoc saepissime). — Cf. etiam formas $f\iota\sigma f\alpha\iota$ et similia sub Nr. 18.

²⁾ Stirpibus $\sigma f\alpha\delta^*$, vel $\sigma f\epsilon^*$ res aliter se habet. Nam hic litteram σ prius quam digamma evanuisse, et ideo spirantem diutius viguisse consentaneum est.

Vss. 105 et 260: *δηρόν*. Ad radicem verbi *δήν*, quod olim a digammo incepit, retulit praeunte *Buttmanno* artis grammaticae graecae antistes *Curtius* Et.⁵ p. 572. Cf. praeter illum *Knoes* p. 283 et *La Roche* H. U. p. 47. — In carminibus homericeis vocabulo digammum reddiderunt *Christ*, *Leeuwen-Mendes*. H. n. utroque loco initio versuum legitur, ubi nec *Fick*, nec *Abel* spirantem reduci probavere.

Vss. 117 et 121: *χρυσόρραπις*. Vocabulum, quod ad radicem *φρεπ** (cf. *καλαῦροφ*) retulit *Curtius* Et.⁵ p. 351, *χρυσόφραπις* scripserunt apud Homerum *Fick*, h. n. locis citatis *Fick*, *Abel*.

Vs. 101: *ῥέξω*. Scilicet ad radicem *φεργ** attinet. Sed digamma suam vim iam apud Homerum locis viginti duobus (V. *Knoes* p. 297) abiecissee videtur, cum quinquagies et quinquies auctore *Fickio* restituere liceat. — Carminibus Hesiodicis huius verbi digammatis vim abiudicavit *Flach* Vorbemerk. p. XVI., XVII. — In h. n. locum cit.: *βωμόν ποιήσω, ῥέξω δέ τοι ἱερὰ καλὰ* etsi digamma non requirendum est, intulerunt *Fick*, *Abel*.

Vs. 39: *ῥηδῖως*, quam vocem ad stirpis verbi *ῥεῖα* adferri constat (*Curtius* p. 634. *Knoes* p. 298. *βραΐδιον* Hesych.), digammate instructum est apud Homerum a *Fickio*, in hymno nostro ab eodem et *Abelio*.

Praeter haec verba digammatis vim iam in carminibus homericeis exuisse censemus vocabula, quae sequuntur:

Vs. 70: *σαίνοντες* (mhd. swanz, hom. *περισσαίνουσι* etc. Cf. *Knoes* p. 223, *Curtius* Et.⁵ p. 695).

Vs. 164: *λίσσόμενος*. De huius vocabuli origine nihil constat. Consonas duas initiales olim habuisse indicant figurae *ἐλλίσσεται, πολόλλιστος* etc. — Cf. *Knoes* p. 232. — In Iliade *Fick* voci digammum reddidit, in Odyssea et in hymni n. vs. cit. vocabulum sine spirante in textu reliquit.

Vs. 13: *ἄρματα*. Voces has in titulis boeoticis repertas: *φαρμύχω* (Coll. 529), *φαρμύχω* (Coll. 529 ter; 532; 535; 539) *Meister* Gr. D. I. p. 253 ad stirpem vocis *ἄρμα* = currus, quae ceterum iam temporibus Homeri digammum amisit, referendas censuit. Cf. etiam *Rothe*: Quæstiones de Cypriorum dialecto et vetere et recentiore. I. Lipsiæ 1875. p. 41.

Vss. 281, 289: *εἴρηται*. Formam *εἴρημαι* ex *ῥεῖρημαι*, quam ad verbi *ῥεῖρω* stirpem *φερ** (cum metathesi *φρε**) referri solent, extitisse nos docuit *Knoes* p. 89. Quamquam forma apud Home-

rum semper restitui potest, tamen ratione supra a me fusius exposita linguae poeseos epicae abiudicandam duco. Ceterum h. n. initio vs. 289 legitur, ubi *Flach* *ἑῤῥηται*, *Fick* *εῤῥηται* scripserunt, vs. 281 autem figura vetustior restitui non posse silentio praeteriit *Flach*. *Fick* *ἵῤῥηται* edidit, contra *Sterrett*, *Abel* lectionem corrigere ausi non sunt.

Vss. 89, 163: *ἔλικας*. Ad stirpem *ἑλ** verbi *ἑλίσσω* refert vocabulum *Knoes* p. 78. Iam apud Homerum loco quo legitur solo Σ 401: *πόρπας τε γναμπτάς θ' ἔλικας κάλυκας τε καὶ ὄρρους* digammum neglectum deleta particula θ' restituere conatus est *Fick*. Cum ille quidem versus hymni nostri vs. 163 recurrat, hunc eliminavit *Fick*; sed *Abel*, quod ex loco homerico sequitur, ut versu 163 nihil mutandum sit, ex versu h. n. 163 autem, ut poetae hymni, qui dicitur in Venerem, digamma huius verbi ignotum fuerit, neutro loco spirantem inferre religioni habuit. *Flachii* errorem, quo *Knoesium* vocem *ἑλιξ* cum latino vocabulo, quod est *salix*, composuisse credidit, iam *Abel* p. XVIII. optime correxit. — *Sterrett* vs. 163 hoc modo poetam scripsisse opinatus est: *πόρπας τ' εὐγναμπτάς ἑλίκας κ. τ. λ.*

Vss. 30, 115 *έλοῦσα*, 239 *έλοιμην*, 91, 144, 162 *εἶλε* 57 *εἶλεν*, [274] *έλγῃ*. Cf. *Curtius* Et.⁵ p. 557: «Schwieriger ist die Analyse von *αἶρέω* und *εἶλον*. Das Augment des Aorists lässt auf einen anlautenden Consonanten schliessen, ebenso *ἀπο-αἶρεῖσθαι*. A 230, *ἀπο-αἶρεο* A 275 neben *ἀφαιρείται* A 182, und *ἑλώρ*, *ἑλώρια* wie I. Bekker zur Vermeidung des Hiatus schreibt... Erweisen lässt sich weder das eine noch das andre.» Ad skr. *vr̥nomi* refert eorum vocabulorum radicem *G. Meyer* pp. 425 et 240. — Dial. cypr. *ἑλών* (Coll. 95; 122) non huius loci est, nam *ἑλών* legendum est, quod docent nos *έλόντα* tab. Gortyn. II., *έλόναι* ibidem. — Cf. etiam *Knoesii* libri pp. 171 et s. — *ἑλώρ* et *ἑλώρια* scripserunt male cum *Bekkero* (v. *Leskien* 16), *Fick* ac *Leeuwen* et socius, ad vs. A 4 suasit scribere *Christ*.

Vs. 96 *έταιμίζουσι*. A stirpe pronominis tertiae personae *σῤῥε** ducere verbum conatur *Curtius* Et.⁵ p. 251. Quod si recte se habet, mirum est, digammatis initialis quam pauca indicia illud vocabulum praebere, cum id de tertiae personae pronomine non sit demonstratum. Locorum in carminibus homericis repugnantium numerum permagnum esse confirmavit *Knoes* p. 222. Idem et in

carminibus Hesiodeis observari potest. — Hymni n. versu laudato voci antecedit littera ν paragogica.

Vs. 26. ὄρον. Relatum est ad radicem $\text{F}\epsilon\rho\gamma^*$. Cf. *Knoes* p. 98, qua pagina locos longe plurimos digammo restituendo obstatre declaratum est. Obstat et versus a nobis citatus.

Vss. [98], 258 ὄρος, 54 ὄρεσιν, 69 οὔρεος, 18, 160 οὔρεσι. Sine dubio ad radicem var* referendum testantur skr. varshmán, lat. verruca, inscr. $\text{F}\acute{o}\rho\omicron\varsigma$ (V. *Hoskyns-Abrahall*, a new-found inscription at Aegina. Academy 1888 N. 858. p. 168), nec non figuræ Βορέας, Ὑπερβόρειοι etc. — V. *Curtius* p. 516. — Quamvis de verbo ὄρος *Knoes* nil egerit, tamen haud testimoniis confirmare necesse erit in carminibus homericis permulta, quæ digammum exuisse doceant, inveniri exempla.

Vs. 217 ὄχεϊτο. Ex stirpe $\text{F}\epsilon\chi^*$ deducendum nos monent skr. váhami, lat. veho, titt. $\check{\text{F}}\epsilon\check{\text{e}}\check{\text{e}}$ (*H. Voigt*: Ueber einige neugef. kypr. Inschr. — Stud. Nicolait. Leipzig 1884. p. 67), $\text{F}\epsilon\check{\text{e}}\iota\alpha\varsigma$ (? Coll. 783), $\text{F}\epsilon\chi\acute{\epsilon}\tau\omega$ (Coll. 1267), Hesychii $\epsilon\sigma\chi\mu\acute{\epsilon}\nu\eta$. — Cf. de hac re *Curtius* Et.⁵ p. 192 et *G. Meyer* p. 6. — Apud Homerum digammum nullus locus requirere videtur, obstrepere autem spiranti videntur loci multi haud sane a me enumerandi. V. *Knoes* p. 145. — Et in verbo duplicato, quod non commemoravit *Knoes*, $\epsilon\pi\omicron\chi\acute{\epsilon}\omicron\mu\alpha\iota$ K 330, P 449 digamma restitui non potest.

Vs. 249 ὄαρους. A radice $\text{F}\epsilon\rho^*$, ad quam referri solebant $\text{F}\epsilon\rho\omega$, duxit vocabulum ὄαρος *Curtius* p. 343. Ex quibusdam locis homericis de digammo initiali non diu efficaci aliquid concludi posset, et cum *Bekkero* restituere liceret, si veriloquium verbi incertum atque in lapide Cyprio ὄαρων (Coll. 123) sine littera vau inscriptum esse omnes nescirent. *Paleii* ad Theog. 205 notatum ὀφάρονος prætereo.

Quæ cum ita sint, auctore *Bekkero* particulæ ἰδέ vs. 164, (cf. *Knoes* p. 190), auctore *Fickio* vocabulis ἰότητι vs. 166 (cf. *G. Meyer* p. 222), $\epsilon\upsilon(\text{F})\eta\eta\epsilon\nu\acute{\epsilon}\omicron\varsigma$ vs. 228, $\epsilon\upsilon(\text{F})\acute{\omega}\delta\epsilon\alpha$ vs. 66, $\theta\upsilon(\text{F})\acute{\omega}\delta\epsilon\alpha$ vss. 58, [59] digammum reddere cavebimus, nullum cum habeamus de horum verborum origine certum vestigium.

II. De digammo medio.

In confesso est, sane difficilem esse quæstionem, utrum quibusdam hymnis homericis, cum egeamus certa ratione, digamma medium abiudicandum, an reddendum sit, aliqua ex parte solvi

posse. Ipse unam tantum normam sequi posse puto eam, qualis ratio inter eos locos, qui litteram *vau* requirere et eos, qui repugnare videantur, intercedat. Tum quoad locorum, quibus digammum requisitum videamus, numerus dupliciter saltem numerum locorum, quibus spirantem neglectam sciamus, excesserit, digamma medium in verba inferre non audebimus. Compertum nempe habent viri docti digamma mediale paulo prius evanuisse, quam initiale. Ergo cum *Abelii* rationis summam amplexus hanc inter eos locos, qui litteram *vau* quaerere et eos, qui restituendo difficultatem parare videntur, rationem intercedere concedam, qualis est $4\frac{1}{3} : 1$, veri non dissimile mihi videtur digammum medium in hymno quarto olim enunciatum esse. Utrum hæc littera in iis quidem verbis, quæ ab *Abelio* digammate mediali instructa sint, umquam pronunciata sit, necne, diiudicare posse tantum quis sumat? Tamen quia omnium qui ad id temporis carmina homERICA edidere, illum quidem mihi magistrum benevolentissimum hanc rem optime gessisse arbitrer, primum ac potissimum de iis verbis agere mihi proposui, quibus ab illo viro doctissimo digamma iam redditum est. Verba composita et augmento vel reduplicatione aucta, ubi semper ex metricis indiciis de digammo servato aut neglecto aliquid concludi poterat, videlicet in capite «de digammo initiali» inscripto tractavi. In hoc caput vero ea tantum verba recepi, quæ aut littera prosthetica amplificata fuerint, aut quorum digamma medium pars stirpis extrema vel suffixi pars fuerit. Verba per litterarum ordinem explicabo.

Vs. 253 ἀάσθην. Ad quamdam radicem *va** accedente littera *a* prosthetica referendum testantur Hesychii glossæ γάταλαι, ἀγάτασθαι, ἀγάτηραι, ἀάβατοι, deinde pindaricum ἀάταν (Pyth. II. 28 et III. 24, ubi *Mommsen* ἀάταν scripsit). Cf. de hac re *Hartel* H. St. III. p. 29 et s., nec non *Meister* I. p. 109. — Apud Homerum digammum non instituit *Christ*, formam æolicam autem induxit *Fick*. Apud Hesiodum tantummodo a *Flachio* digamma restitutum est.

Vs. 208 ἄελλα, 217 ἀελλοπόδεσσιν. Radix est secundum *Curtium* Et.⁵ p. 387 au*, cuius rei testimonium habemus in Hesychii glossa αὔελλα. V. etiam *Meister* I. p. 110 et s. — In carminibus homericis digammum medium restituit *Christ*. *Fick* nec formam æolicam intulit in textum. Apud Hesiodum scripsit *Paley*.

Vs. 154 Ἄιδος. Hesychii γ¹. ἀιδετοῦ et Balbillæ εὔιδε (Coll.

320) si contuleris, stirpis $\text{F}\iota\delta^*$ digamma et post vocalem prostheticam vivum fuisse confiteberis. Apud Homerum ediderunt litteram *vau* *Bekker*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*, proposuit ad A 3 *Christ*. Apud Hesiodum scripserunt *Paley*, *Flach*, in hymno nostro *Sterrett*, *Fick*, *Abel*. Sed cum A producta sit, inferendum dissuadeo.

Vs. 201. $\alpha\iota\epsilon\iota$, 62 $\alpha\iota\epsilon\nu$. Cf. lat. ævum, titt. $\alpha\iota\text{f}\epsilon\iota$ (Coll. 60; 1537), $\chi\alpha\tau\alpha\text{f}\epsilon\iota$ (Coll. 1478). — V. *Curtius* Et.⁵ p. 385. — In carminibus homericis digammum *Christ* et *Fick* non restituerunt. Apud Hesiodum proposuit litteram inferendam *Flach* Dial. D. d. H. p. 43.

Vs. 55. $\beta\acute{o}\alpha\varsigma$. Stirpem $\beta\omicron\text{f}^*$ indicant skr. gavalas et lat. bovis, inser. $\beta\acute{o}\text{f}\alpha$ (Coll. 1267). V. *Curtius* Et.⁵ p. 478. Apud Homerum digammum nemo editorum posuit, Hesiodo commendaverunt *Paley* ac *Flach* D. D. d. H. p. laud. — In hymno nostro et *Fick* digamma edidit. — Ut vs. 78. pro tradito $\beta\omicron\omicron\sigma\acute{\alpha}\nu$ *Paleium* sequens $\beta\acute{o}\text{f}\sigma\iota\nu$ scribam animum meum inducere non possum.

Vss. 8, 23, 27, 81, 107, 191, 204 $\Delta\iota\acute{o}\varsigma$, 4 $\delta\iota\upsilon\pi\epsilon\tau\acute{\epsilon}\alpha\varsigma$. Cf. skr. $d\acute{e}v\acute{a}\varsigma$, lat. divos, inscriptionum $\Delta\iota\text{f}\epsilon\iota\theta\epsilon\upsilon\mu\iota\varsigma$ (Coll. 60), $\Delta\iota\text{f}\iota$ (J. A. 32), $\Delta\iota\text{f}\acute{o}\varsigma$ (Tudeer p. 117), $\Delta\iota\text{f}\omicron$ - (Coll. 3119i), $\Delta\iota\text{f}\omicron\gamma\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\omicron\varsigma$ (? Coll. 700), $\Delta\iota\text{f}\omicron\mu\acute{\eta}\delta\eta\varsigma$ (? Coll. 3119h; cf. 3133). — *Curtius* Et.⁵ p. 616. — Apud Homerum nec *Christ*, nec *Fick* digammum restituere ausi sunt. Tamen *Christ* ad A 3 hæc adnotavit: « $\Delta\iota\text{f}\acute{o}\varsigma$. . . poetam dixisse verisimile est.» — Nec *Paley*, nec *Flach* de digammate huius verbi in carmina Hesiodica inducendo aliquid egerunt.

Vs. 188. $\acute{\epsilon}\acute{\alpha}\sigma\eta\varsigma$. Digammi medii vestigium præbent Hesychii gl. $\acute{\epsilon}\beta\alpha\sigma\omicron\nu$ et Festi Pauli *desivare* (p. 51 editionis *Thewrewkianae* mox prodituræ). V. *G. Meyer* p. 426. Apud Homerum nemo digammum illius verbi medium instituere conatus est. In hymno nostro scripsit litteram *vau* etiam *Fick*.

Vs. 222 $\acute{\epsilon}\acute{\epsilon}\lambda\delta\omega\rho$. Litera prosthetica digammum testatur. *Curtius* Et.⁵ p. 580 ad radicem *var** retulit. In carminibus homericis *Fick* semper $\acute{\upsilon}\acute{\epsilon}\lambda\delta\omega\rho$ edidit, sicut hymni nostri loco laudato. *Bekker*, *Christ*, *Leeuwen-Mendes* autem apud Homerum, *Paley*, *Flach* apud Hesiodum $\acute{\epsilon}\text{f}\acute{\epsilon}\lambda\delta\omega\rho$ scripsere.

Vs. 61 $\acute{\epsilon}\lambda\alpha\iota\phi$. Digammatis vestigia præbent nomen castelli Siciliensis Ἐλαβία et verbum ex Græca lingua petittum *oliva*. V. *Curtius* p. 566. 35¹⁾ atque *Brugmann* Gr. d. vgl. Gr. I. p. 91. Neque in carminibus homericis neque Hesiodeis digamma inferendum utile alicui visum est.

Vs. 203 *έόν*. Sic exhibent codices. At certa est *Hermanni* emendatio *ών*, de qua vide supra.

Vss. 105, 256, 272 *ήελιοιο*. Cf. Hesychii *άβέλιον*, *άβελιτην*. A radice us*, et vetustiore *αὔσελιος* (cf. lat. Aurelius) duxit *Curtius* p. 397 et s. — V. etiam *G. Meyer* p. 76. Dialecti Pamphyliae *άβέλιον* ex *αὔβελιον* profectum esse certum habeo. *Fick* in hymno nostro *άφέλιος* edidit. In carmina homERICA vel Hesiodica nemo editorum digamma intulit.

Vss. 218, 223, 230 *’Hώς* 226 *’Hoῶ*. Sicut *ήέλιος* ad radicem us* referendum, et ex *αὔσως* derivandum (cf. lat. Aurora) dixerunt *Curtius* et *G. Meyer* locis nunc ipsum a me commemoratis. — Cf. Hesychii *άβώρ*, *αὔερος*. — Apud Homerum *Fick* *Αῶς*, in hymno nostro *Αφώς* edidit. *Paley* in carminibus Hesiodicis item *Αφώς* proposuit.

Vs. 71 *θοαί*, 67 *θοῶς*. Abel propter *θεῶω* et *θεῖειν*, quæ formæ radicem *θεF** testantur, edidit *θοFαί* et *θοFῶς*. Cf. *Curtius* p. 256. Neque carminum homERICORUM neque Hesiodicorum editores spirantem instituebant.*)

Vs. 70 *λέοντες*, 159 *λεόντων*. Litteræ vau medialis vestigium produnt ahd. *lewon*, homericum *λείουσι* (ex *λέFουσι*), pro qua forma, quæ tribus locis occurrit, *Hartel* H. St. III. p. 34 *λεῶουσι* legi proposuit. — V. *Curtius* p. 366. — Apud Homerum et Hesiodum nemo digammum instituit.

Vs. 58 *νηόν*, 31 *νηοῖσι*. Cf. æolicum *ναῦος* (*Meister* I. p. 111.) et etiam in titulis *ναῦοις* (Coll. 214), *ναῦον* (Coll. 311 bis), *ναῦω* (Coll. 311), — *ναFῶν* (J. A. 91), *ναFός* (? Coll. 3157). Sed *F* ex *υ* profectum esse valde veri simile est. Cf. *Curtius* p. 566. — In Homerum *Christ* vocem digammate instructam non intulit, *Fick* vero *ναῦος* edidit.

Vs. 106 *λαοῖς*. Stirpem *λαF** demonstrant titulorum testimonia: *ΛαFοπτόλεμος* (Coll. 3151), *ΛαFῖνος* (*Cauer* 2 279), *Λαυα-γῆτα* (C. J. Gr. 1466), Prisciani *ΛαFοκόφων* (I. 22; VI. 69), ac fortasse etiam *ΦιολαFός* (Coll. 3132). — Cf. *Curtius* p. 362. — Hesiodo adiudicare voluit *Paley*.

*) Editionem Hesiodi a *Fickio* curatam, sicut iam indicavi, semper neglexisse nunc iterum moneo. Nam rectas et aliqua ex parte novas rationes in editione illa quidem non extare inter omnes constat.

Vs. 251 νόημα, 254 νόοιο, 83, 179, 289 νοήσας, 223 ἐνόησε. Cf. inser. Πολυνόφας (Coll. 3186). — V. *Curtius* p. 179.

Vs. 79 οἶος, 76 οἶον. Cf. zend aëna, inser. οἶφωι (Coll. 60). V. *G. Meyer* p. 373.

Vs. 104 ποίει, 101 ποιήσω, 13 ποιῆσαι, 44 ποιήσατο, 141 ποιήσας, 173 ἐποιήτου, 161 ἐποιήτων, 75 ἐποιήτους. Cf. titt. ἐπέφασα (? Coll. 88), ἐπέφει (? Coll. 119), ποιφέοι (Coll. 1151), ἐποίφηέ (J. A. 42; 44a). Conferri potest etiam inscriptionum ποιούμενα (Coll. 382; N406 bis), ποιόμενος (Coll. 384; 391; 397; 398 bis; N400a), quorum ι, nisi me fallo, nec non digammi vestigium præbet. Fortasse a stirpe ποφ* deducenda erunt hæc vocabula?

Vs. 227 ροῆς. Stirpem ροφ* testatur tit. ρηοφαῖσι (Coll. 3189). V. *G. Meyer* p. 169, *Curtius* Et.⁵ p. 352 et s. — *Christ* apud Homerum vocabula ex hac quidem stirpe deducta digammo medio instruxit. Cf. *Proll*. p. 169.

Vss. 105, 256, 272 φάος, 162 φαεινόν, 60, 89, 236 φαεινός, 86 φαεινότερον. Stirpem φαφ* ostendant titt. Φαφέω (Coll. 133), Φανίδας (Coll. 1246C), Hesychii φανόφοροι ac Prisciani Δημοφάων. V. *Meister* I. p. 111. — Conferre liceat etiam pamph. φάβος. — V. *Curtius* Et.⁵ p. 296.

Vs. 204 ἐπιονοχόρουι. Stirpem χεφ* significant homerica sæpissime quæ legitur forma χεῦε, skr. ghavāmi, nec non figura χεῖω. V. *Hinrichs* p. 31, *Curtius* p. 204 et s. — Vs. 170 etiam figura ἔχευε invenimus. — *Christ* apud Homerum vocabulo dedit eius digammum, quod apud Hesiodum commendaverunt *Paley* ac *Flach* D. D. d. H. p. 43.

Venimus nunc ad verba suffixo ornata hæc:

Vs. 169 ἀνθεμοέντων, 291 ἀστερόεντα(?), 264 ἐροέντων, 280, (291) ἡνεμόεσσαν, 141 ἡμερόεντα, 78 ποιήεντας, 99 ποιήεντα, 184 πτερόεντα, 85, 164 σιγαλόεντα, 20, 74, 124 σκιδόντα, 152 στονόεντα, 288 φολόεντι. Cf. inser. τιμάφασα (Coll. 1267), στονόφασσαν (Coll. 3189). Suffixum -φεις, -φασσα, -φεν ad indogerm. suffixum -uent referendum docet *Brugmann* Gr. d. vgl. Gr. II. 1. Strassburg 1889 p. 379—382.

Vs. 168 νομιῆς, 131 τοχίων. Cf. titt. βασιλέφας (Coll. 39; 46; 47; 59; 60 ter; 153; 154; 176; 177; 178; 179 bis), ἠδαιέφας (Coll. 60), ἱερέφας (Coll. 1), Κετιέφας (Coll. 60), Λιπαρέφα (Coll. 44). Ergo ex suffixis ευ formata verba digammo instrui potest. Huc etiam vocabulum Ἄρηος vs. 10 referendum censemus, cum æoli-

cum Ἄρενος, Ἄρενι etc. (v. *Meister* I. p. 156), ac cypr. Ἀρεφα (Coll. 44) stirpem Ἀρηφ* testentur. V. *Brugmann* Griech. Gramm. p. 52 et *G. Meyer* 323. §.

Vss. 11, 15, 127, 140 ἀγλαά. *Abel* propter vocem κολοβός, — quæ a Xenophontis ætate in Græca lingua legitur, — et ταναόποδες atque ἀγανός (cf. Hesiodeam vocem Ἀγανή Theog. 246, 976), quæ verba suffixum -φο (indogermanice -uo) produnt, edidit ἀγλαφά. V. *Savelsberg* De dig. eiusque immutt. p. 52 et *Brugmann* Gr. d. vgl. Gr. II. 1. p. 127. Hymni nostri vss. laudatis *Fick* digamma non inseruit.

Omnes has, de quibus nunc egi, voces exceptis iis, quibus digamma ex υ profectum esse puto, auctore Abelio digammate medio instruendum pro certo habeo. Excepto uno vocabulo cetera verba, quæ nunc ipsum tractavi et *Fick* littera vau mediali instruxit, deinde alia quoque, quorum de digammate inserendo tantum in his verbis illi viro longe eruditissimo adstipulari possum : vs. 24 Ἰλοσειδάφων propter corynth. Ποσειδάφωνι (Coll. 3119a bis) et vs. 189 βιφοθάλμιος propter cypr. βίφα (Cf. *W. Prellwitz* : Kyprisch piva. Bezzenb. Beitr. 1885. p. 172). — Sed quæ restant verborum digammum instituendum improbo : ἄφιξε vs. 291, αἰφολοπώλους 137, ὀναφίηραι vs. 234, γόφασκε 209, 216, ἄφος (i. e. ἦρος) 225, ἐλέφαιρ' 189, ἐλέφησε 210, ἦφέ 93, 94, 136, 264, ὁμοίφιον 244 (cuius verbi magis formam littera ι non auctam ὁμοίη vss. 82 et 178 digammo instruere debuisset, nam verbi ὁμοίον littera ι digammi locum tenet, qua de re cf. *Christ* Proll. p. 169), πῖφαρ 30 (quod cum et *Abel* digammo instruxerat, præf. p. XXIV prima adnotatione ipse ille improbavit), στερεφῶς 25, — nam nulla sunt adhuc in lingua Græca indicia, quæ horum verborum digamma medium testentur.

Quod *Abel* pro talibus, quales sunt vs. 214 ἰσα, vs. 8 χούρην, vs. 21 χούρη, 127 χοურიδίην formis φισφα (cf. supra sub nro 18), κόρφην, κόρφη aut κορφιδίην [coll. thess. κόρφα (Coll. 373)] edere improbavit, ea de re illi adsentior. Nec non vs. 260 εἰδαρ in ἔδφαρ, sicut *Abel* in adnotatione illius loci proposuit, aut ἔδδαρ, quod *G. Meyer* 285. § in carminibus homericis restituendum vult, mutari improbo. Et vs. 227 nemo pro πείρασι edet πέρφασι.

Digamma medium restitui non potest in vocabulis παῖδ' vs. 115 et παῖζομεν vs. 120. Quod cum ita sit, nec vocibus παῖδες παίδεσσι, quæ vs. 197 leguntur, spirantem reddemus. (Cf. prisc. lat.

pover). Sed vs. 61 auctore *Fickio* vocabulum *λοῖσαν* in *λόφεσαν* distrahendum (quo de verbo infra disseram) erit. Quod si recte se habet etiam vs. 263 pro codicum *σπείων* scribendum puto *σπεφέων*. (V. *Cauer* præf. ad *Odyss.* p. XV.)

CAPUT SECUNDUM.

De digammate in hymnis qui dicuntur in Apollinem maioribus et in hymno XXIV qui est in Vestam.

A) De digammo in hymnis qui sunt in Apollinem maioribus.

Constat *Gemollium* hymnum in Apollinem qui dicitur maiorem a *Ruhnkenio* in duas partes divisum iterum conglutinare conatum esse. Quod illi quidem viro doctissimo probare minime contigisse nos censura *Abelii* (in *Zschrft f. æsth. Gymn.* XXXVIII. p. 23 et s.) luculenter docuit. Attamen unam *Gemollii* ratiocinationem refellere mihi in animo est. P. 114 enim fatetur Aristidis hæc verba (II 558): τίς ἄριστος ἐπῶν ποιητής; Ὅμηρος. τίς δ' ὥς πλεῖστον ἀνθρώποις ἀρέσκει; καὶ τῷ μάλιστα χαίρουσι; ἢ τοῦτό γε καὶ αὐτὸς ὑπὲρ αὐτοῦ προείδετο. διαλεγόμενος γὰρ ταῖς Δηλιάσι καὶ καταλύων τὸ προοίμιον· εἴ τις ἔροιθ' ὁμᾶς, κ. τ. λ. ad hymnum primum spectare et ex fine eiusdem hymni petita esse, nisi Aristidem notum illum Thucydidis locum (III. 104) ante oculos habuisse, atque ex eo hausisse compertum haberemus. In quo primum offensioni est Aristidem inscium quod verum est dixisse, scilicet versus 165—172 esse finem hymni. Deinde si illud *προοίμιον* Aristidis re vera ad Thucydidem referendum esset, sequeretur ex verbis Thucydidis: ἐκ τοῦ προοιμίου Ἀπόλλωνος ei non duos, sed unum tantummodo hymnum in Apollinem notum fuisse? Quid? Nonne possemus eodem iure concludere, ei solum in Apollinem hymnum primum fuisse notum, alterum non? Quo concesso hymnum secundum post ætatem eius ortum esse nondum sequitur. Propterea in quæstionibus nostris de digammate instituendis hymnum, qui dicitur in Apollinem Pythium, et hymnum, qui in Delium, separatim tractabimus.

De digammo in hymno qui vocatur in Apollinem Pythium.

Huc pertinent: *Windisch*: De h. homerr. maiorr. p. 20—26. — *Christensen*: De hymno in Apollinem homerico (Kiliae 1876) p. 33—38. — *Flach*: Das nachhes. Dig. p. 33—36. — *Sterrett*: Qua in re h. h. q. maiorr. inter se diff. p. 15—31. — *Fick*: Die Sprache d. hom. Hymnen p. 196 et 220—228. — *Abel*: Præf. p. XX et s. — *Eberhard*: Metr. Beob. II. p. 15—18.

I. De digammo initiali.

Quod digamma in hoc hymno littera consonantis vice fungens fuit, id non solum a *Flachio* evictum esse, sed etiam ex aliis duobus indiciis, in quæ infra animum vertam, elucere arbitrator. En habes primum digammatis initialis quæ multa sunt vestigia servata.

a) Quæ verba obtinuerint litteram digammum?

1. (σ) *Fad** [V. p. 10] *Ἰαυδάων*: Scribere licet digamma fine versus 220: τό τοι ὁ ἄδε θυμῷ et item fine vs. 244: τόθι τοι ἄδε χῶρος ἀπήμεων, quibus locis digammum restituerunt *Christensen*, *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*.

2. *Favaz** [V. p. 12.] *Ἰάναξ*: Scribi posset initio vs. 179: Ὡ Ἰάνα etc., si vs. 179—181 interpolatori, qui versus laudatos ad hymnum primum et secundum conglutinandos inseruisset, non vindicandi essent. Sed omnibus locis qui sequuntur, cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* digamma restituendum erit, initio vs. 526: Ὡ ἄνα, εἰ δὲ etc., vs. 257: Φοῖβε, ἄναξ, ἐκάεργε, vs. 268: ἐσσί, ἄναξ, ἐμέθεν, 285: ἔνθα ἄναξ τεκμήρατο, 301: κτείνε(ν) ἄναξ, 357: ἰὸν ἐφῆγε(ν) ἄναξ, 382: ὥσε(ν) ἄναξ, fine vs. 237: οἱ δὲ ἄνακτι, 372: οἱ δὲ ἄνακτα, 413: Ἡελίοιο ἄνακτος, 420: πνοτῇ δὲ ἄναξ, 440: ἐκ νηὸς ὄρουσε(ν) ἄναξ, 514: ἦρχε δ' ἄρα σφι(ν) ἄναξ. — *Ἰαυακτορίη*: Apud Homerum uno solo loco legitur, quo autem digamma non requiritur. — Cf. *Knoes* p. 55. — In carminibus Hesiodæis vocem non invenimus. — H. n. vs. 234: κτείν' ὄχεα κροτέουσι(ν) ἄνακτορίην ἀφέντος digamma non queritur. Restituerunt autem *Sterrett*, *Fick*, *Abel*; fugit vocabulum *Flachium*.

3. σ(*F*)ε* [V. p. 13.] *Ἰοί*: Digamma requirendum est vs. 276: ὄφρα οἱ αὐτῇ et in prima thesi vs. 357: πρίν γέ οἱ ἰὸν ἐφῆγε. —

Digammo ius suum reddiderunt *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*. — Fe : vs. 319 requiritur: ἀλλά ἐ Νηρήος θυγάτηρ, ubi digammum scripserunt *Flach*, *Sterrett*, *Abel*, at non *Fick*, cum totam de Typhaonis ortu narrationem ab alio auctore confectam esse putaverit. Sed in digammi usu illa quidem narratio ab hymni aliis partibus minime discrepat. — $\text{F}\acute{o}\varsigma$: apud Homerum locis ducentis viginti duobus digammum suum tuetur, abiecissee videtur locis triginta.¹⁾ — V. *Knoes* p. 214 et s. — Apud Hesiodum sex locis litteram *vau* obtinet, uno loco²⁾ abiecissee videtur verbum. — V. *Flach* D. D. d. H. p. 38. — In h. n. ubicumque iure restituerunt spirantem *Flach*, *Sterrett*, *Fick* (exceptis scilicet vss. 320 et 348), *Abel*, fine vs. 444: $\pi\acute{\iota}\varphi\alpha\nu\sigma\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu\sigma\iota\varsigma\ \tau\acute{\alpha}\ \alpha\ \kappa\acute{\eta}\lambda\alpha$, vs. 320: καὶ μετὰ ἧσι κασινγήτησι, 375: ἔγνω ἧσιν ἐνὶ φρεσὶ, 348: τέρετο οἷς ἱεροῖσι.

4. Fex^* [V. p. 17] $\text{Fex}\acute{\omega}\nu$: Apud Homerum locis tredecim di-

¹⁾ Monuit me typotheta vocis huius neglectis digammi indicis p. 15 spatium relinqui non posse. Postquam ergo ab illa re illic retardatus sum, prætermisssa hoc loco revocare volo. — A 609: Ζεὺς δὲ πρὸς ὃν λέχος (δὲ πρὸς λέχος Bentley, δ' ἐπ' $\text{F}\acute{o}\nu$ tentat Bekker, δὲ ποτὶ proponit Nauck, δὲ ἔον scripsit Christ, δ' ἐπ' $\text{F}\acute{o}\nu$ Cobet, Stier, Leeuwen-Mendes, δὲ πρὸς ἔον [!] Fick, — πρὸς ὃ λέχος scripsisse traditur Zenodotus), E 165: ἴππους δ' οἷς ἐτάροισι διδου (αὖ Heyne, αὖς Nauck, Christ, Fick), Z 474: αὐτὰρ ὃ γ' ὃν φίλον υἷον (γ omm. Bentley, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Stier, Fick, Leeuwen-Mendes), θ 535: αὔριον ἦν ἀρετὴν (hunc versum et qui sequuntur 536—537 delendos esse censuit Aristarchus, secuti sunt Bekker, Nauck, Fick, Leeuwen-Mendes), A 517: αὐτίκα δ' ὦν ὀχέων ἐπεβήσατο (δ' dell. Heyne, Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Leeuwen-Mendes, δ' ἔων Fick), M 162: ὦμωξέν τε καὶ ὦ (καὶ $\text{F}\acute{\omega}$ Heyne, Hoffmann, Bekker, Christ, καὶ ἐ(F)ῶ Bentley, Nauck, Fick per synizesin — Leeuwen-Mendes), II 522: ὃ δ' οὐδ' ὃ παῖδ' ἀμύνει (οὐ Heyne, Christ, Leeuwen-Mendes, οὐδ' ἔωι Fick), T 4: περικείμενον ὃν φίλον υἷον (π. υἷον ἔηα Bekker, γόμενον πέρι $\text{F}\acute{o}\nu$ Heyne, Herwerden, ἔον Fick), Ψ 748: ἀέσλιον οὗ ἐτάροιο (ἀέσλιον Heyne, Leeuwen-Mendes, — ἀέσλια Bekker, Nauck, Christ, ἔω Fick), α 41: ἡβήσῃ τε καὶ ἦς (omm. τε duo codd., Nauck, Fick, — καὶ ἐ F ης edidit Bekker), δ 4: θυγατρός ἀμύμονος ἧ ἐνὶ οἴκῳ (ἀμύμονα Bekker, v. damnavit Fick), η 196: πρὶν γε τὸν ἦς γαίης ἐπιβήμεναι (v. eiecit Fick), λ 273: υἱὲ ὃ δ' ὃν πατέρ' ἐξεναρξίας (ὃ δ' αὖ tentat Nauck, υἱ' ὃ δὲ $\text{F}\acute{o}\nu$ Fick), ν 198: ἔπειτα καὶ ὦ πεπλήγετο μηρῷ (cf. M 162). ο 93: αὐτίκ' ἄρ' ἦ (αὐτίκα F η Bekker, Nauck, [ἦ καὶ] Fick), φ 41: φόρει δὲ μιν ἦς ἐπὶ γαίης (δὲ $\text{F}\epsilon$ Bekker, v. eiecit Fick), ψ 165: ἀντίον ἦς (ἀντία Bekker, v. damnavit Fick), 247: καὶ τότ' ἄρ' ἦν (τότ' ἐ F ην Bekker, τότε ἦν Nauck, Fick), ω 56: ἐρχεται, οὐ (ἐρχετ', ἐ $\text{F}\acute{o}\nu$ Bekker, v. damnavit Fick).

²⁾ Opp. 131: μέγα νήπιος, ὃ ἐνὶ οἴκῳ (cum v. antecedente dell. Bentley, Heyne, Flach).

gammo non caret, spirantis vim exuisse videtur quinquies.¹⁾ — V. *Knoes* p. 69. — Apud Hesiodum uno loco restituere licet, unus locus refragatur.²⁾ — Cf. *Flach* D. Dig. p. 36. — H. n. vs. 471 legitur: οὐ τι ἐκόντες. Quamvis digamma non sit quærendum (Cf. *Knoes* p. 36, *Devantier* p. 16), tamen in hymno nostro digamma illius verbi non pronuntiatum esse quam adferamus causam? — Mitto *Baumeisteri* coniecturam ἐκοῦσα ad vs. 419.

5. *Ἑξα** [V. p. 15.] *Ἑκάφεργος*: In carminibus homericis digamma admittunt loci septemdecim, respuit unus locus solus.³⁾ — Cf. *Knoes* p. 65. — Apud Hesiodum vocem frustra quævisimus. — In hymno nostro nusquam digammi vestigium non servatum est. — Vs. 257: Φοῖβε ἄναξ ἐκάεργε, 357, 382, 420, 440: ἄναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων, quibus versibus *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel* digammum optimo iure restituerunt. Restitui posset etiam vs. 242: τὸν διαβά, Ἐκάεργε, si cum *Matthiae*o, *Fickio*, *Abelio* vss. 239—242 eiicendos non putaremus. *Sterrett* quamquam illos quidem versus secluserit, digamma tamen edidit. — *Ἑκατηβόλος*: Apud Homerum loci sex digammum verbi ferre videntur, unus locus autem repugnat.⁴⁾ — V. *Knoes* loco l. — Apud Homerum semel occurrit (Sc. 58), ubi requiritur. — V. *Flach* D. D. p. 40. — In hymni nostri tantummodo priori parte legitur, in posteriori formæ ἐκάεργος inveniuntur. Vs. 215: ἔβρης, ἐκατηβόλ' Ἀπολλων, 222: διαβάς, ἐκατηβόλ' Ἀπολλων, 229, [2 9] et 277: ἔκεις ἐκατηβόλ' Ἀπολλων. Adsentior *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio*, quod digamma in hos versus intulerunt.

6. (σ) *Ἑξα** [V. p. 16.] *Ἑκάστος*: verbum spirantem suam locis duobus obtinuit, vs. 447: εἴλε(ν) ἑκάστον, et vs. 477: δώματα καλὰ ἑκάστος. Digammum scripserunt *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*.

¹⁾ Ψ 434: αὐτὸς γὰρ ἐκὼν (δὲ Heyne, Bekker, Leeuwen-Mendes, — ῥα Fick), 585: μὴ μὲν ἐκὼν (τι Bekker, Nauck, Leeuwen-Mendes, — μὴ μὲν ἐμὼν τὸ *Ἑκὼν* dubitanter Heyne, recepit Fick), β 133: αὐτὸς ἐκὼν ἀπὸ μητέρᾳ πέμψω (ἐγὼν pauci codd., quos secuti sunt Bekker, Nauck, Fick, Cauer), δ 649: αὐτὸς ἐκὼν οἱ δῶκα (ἐγὼ Nauck), ε 100: τίς δ' ἂν ἐκὼν (τίς κε suspicatur Nauck, probavit Fick).

²⁾ Theog. 232: ὅτε κέν τις ἐκὼν (τίς κε Flach).

³⁾ X 15: ἔβλαψας μ' ἐκάεργε (βλάψας με Bentley, Bekker, Fick, Leeuwen-Mendes, — ἔβλαψας, *Ἑκάφεργε* Hoffmann, sed v. seq. τρέψας μ' adstipulante Christio).

⁴⁾ P 333: Αἰνείας δ' ἐκατηβόλον (ubi Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Fick, Leeuwen-Mendes δὲ *Ἑκατηβόλον*).

7. *ἑλίσσω** [skr. val*. — Lat. volvo. — Inscr. *ἑλίσσιων* (Coll. 485), *ἀποφιλ...* (Coll. 1159), *ἀποφιλέσι* (Coll. 1154), *ἀποφιλέσιαν* (Coll. 1150), *ἐφφιλῆθωντι* (Tabb. Heracl. I.), *καταφελμένων* (T. de Gort. X; XI). — Hesych. *γελίση*. — V. *Curtius* Et.⁵ p. 359.] *ἑλίσσω*: In carminibus homericis digamma suum tuetur locis duodecim, abiecis videtur quinquies.¹⁾ — Cf. *Knoes* p. 77 et s. — In carminibus Hesiodeis in hoc verbum nusquam incidi. — H. n. vs. 361 auctoribus *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* *ἐνθα καὶ ἐνθα ἑλίσσεται* scribendum erit.

8. *ἑπ** [V. p. 17] *ἑπος*: Litteram *vau* his locis: 257 *ἐκάεργε, ἔπος τί τοι ἐν φρεσὶ θήσω*, 451 *φωνήσας ἔπεα πτερόεντα προσηύδα*, 534: *ῥηίδιον ἔπος*, 540: *τηῖσιν ἔπος ἔσσεται* *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel* iure inseruerunt. — *ῥεφ*: in carminibus homericis voci digammum tribuerunt *Bekker*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*, tribuere ausi non sunt *Knoes*, *Christ*. Sed cum locis viginti tribus spirans, quæ ceterum tantum locis tribus neglectum esse patet²⁾ (Cf. *Knoes* p. 88 et s.), restitui possit, apud Hesiodum deinde tribus quoque locis, ubi inveniatur, inserere liceat (quamquam nec *Paley*, nec *Flach* inserebant), nihil est, quidni supponere liceat etiam h. n. vs. 189: *ἀμειβόμεναι ὅπῃ καλῇ*, sicut iam *Flach*, *Fick*, *Abel* supposuere, digamma huius verbi vivum fuisse. — Huc referendum censeo etiam compositum *ἐδρόπα* vs. 339, cui digammum reddere nec *Flach*, nec *Sterrett*, nec *Abel* ausi sunt. Sed cf. *Curtius* Et.⁵ p. 460. — *ἑῖπον*: Digamma huius vocabuli his vss. h. n. restitui potest: 254 et 294: *ὡς εἰπών*, 275 et 331: *ὡς εἰποῦσ'*, 256: *ἐχολώσατο εἰπέ τε μῦθον*, 392: *ὅτι κε(ν) εἴπη*, 486: *ὡς ἂν ἐγὼ εἴπω* (ubi iam *Christensen* et *Flach* monuerunt omnes — quod mirum est — co-

¹⁾ N 204: *ἦκε δέ μιν σφαιρηδὸν ἐλίσσμενος* (σφαιρηδὰ *Bekker*, *Fick*, — σφαιρηδὸν δέ μιν ἦκε *Heyne*, *Cobet*, *Christ*, *Leeuwen-Mendes*), Ψ 309: *περὶ τέρμαθ' ἑλίσσμεν* (τέρμα *Bentley*, *Hoffmann*, *Bekker*, *Nauck*, *Christ*, *Rzach*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), 320: *ἐπὶ πολλὸν ἐλίσσεται* (πολλά *Bentley*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), 846: *ἦ δέ σ' ἑλίσσομένη* (s' dell. cum cod. C. *Hoffmann*, *Bekker*, *Nauck*, *Christ*, *Rzach*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*), υ 24: *ἀτὰρ αὐτὸς ἑλίσσεται* (αὐτὸς δὲ suspicatur *Nauck*, *ἑλίσσεται* *Fick* [! cf. *Iliadem* eius p. 75]). — Mitto M 49.

²⁾ *Knoes* perperam Heynium secutus etiam Γ 221 huc retulit. — Λ 137: *μελιχίοις ἐπέεσσιν' ἀμειλικτον δ' ὅπ' ἄκουσαν* (μελιχίοισι *ἑπέεσσ'* ἀμειλικτον δὲ *Fick*), cui simillimus locus est Φ 98; — ε 61: *ἦ δ' ἐνδον κοιτιάουσ' ὅπῃ καλῇ* (ἀεῖδοισα *Fick*).

dices ἐγὼ et non ἐγὼν exhibere), — deinde in formis augmento auctis 246: καὶ μιν πρὸς μῦθον ἔειπες, 310: μετ' ἀθανάτοισιν ἔειπε, 378 καὶ μιν πρὸς μῦθον ἔειπε.

9. *φερ** [skr.? — Lat. verbum. — Inscr. *φρήτας* (Coll. 60 bis), *ἐφρητάσατο* (Coll. 60), *ἐδφρητάσατο* (Coll. 60), *προφρήταστα* (Coll. 86), *φράτρα* (Coll. 1149; 1150; 1152; 1153; 1156), *φρήτρα* (Coll. 1163). — V. *Curtius* Et.⁵ p. 343.] *φερέω*: apud Homerum locis longe plurimis litteram *vau* tuetur, refragantur tres tantum loci.¹⁾ — V. *Knoes* p. 90 et s. — In carminibus Hesiodeis nusquam non admittitur. — Cf. *Flach* D. D. d. H. p. 40. — Quæ cum ita sint, non solum h. n. vs. 261: ἀλλ' ἔκ τοι ἐρέω *præeunti*-bus *Flachio*, *Sterrettio* *Fickio*, *Abelio* digamma scribemus, sed etiam nec vs. 534: ῥήϊδιον ἔπος ὕμν' ἐρέω digammum neglectum auctoribus *Flachio*, *Sterrettio*, *Abelio* statuemus, contra cum *Fickio* (qui ceterum et τι *φέρως* *φερέω* coniecit) ad exemplum Hesiod. Opp. 202 (quamvis versus spurius sit): βασιλεῦσιν ἐρέω etiam h. n. loco laudato ὕμνι scribendum proponimus.

10. *φερρ** [V. p. 19] *φέρρον*: H. n. vs. 540: ἦέ τι ἔργον vocabulum suam litteram recipit. — *φερδέσχω*: Apud Homerum digammi vestigium servatum est locis quinque, neglectum est semel.²⁾ — V. *Knoes* p. 93. — Apud Hesiodum forma iterativa *φερδέσχω* nobis non occurrit. — Nil efficit h. n. vs. 303: ἀνθρώπους ἔρδεσκεν, — ubi num a *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* digamma recte insertum sit, dubium mihi videtur. — In verbis duplicatis *ἐδεργής* 418, et *ἐκάεργος* (v. supra) digamma ab illis quidem viris clarissimis optimo iure institutum est.

11. *φερρ** [skr.? — Lat. verro. — Titt. *φέρρην* (Coll. 1153), *φυρύσας* (?? Coll. 3129). — Hesych. *ἀδερύοντα*. Cf. et hom. *ἀδέρυσαν* similiaque (de quibus v. *Hinrichs* p. 27.). — *Curtius* Et.⁵ p. 345. — Cf. *Fröhde* Zur griech. u. lat. Conjug. Bezz. Btr. IX. p. 122.] *φερρώ*: apud Homerum huius vocabuli digamma calculis a me subductis locis nonaginta octo scribi potest, refragantur loci septemdecim.³⁾ — Cf. *Knoes* p. 102 et s. — Apud Hesiodum unus

¹⁾ Δ 176: καὶ κέ τις ὧδ' ἐρέει (ὧς Hoffmann, Fick, Leeuwen ac socius, qui ceterum *φέρη* scripserunt), Ψ 787: εἰδόσιν ὕμν' ἐρέω πᾶσιν (ὕμνι Hoffmann, Bekker, Nauck, Rzach, Fick, *φερδοσι* πᾶσ' ὕμνιν *φερέω* Menrad, Leeuwen-Mendes), μ 156: ἀλλ' ἐρέω (ἀλλὰ Bekker, Fick).

²⁾ I 540: πόλλ' ἔρδεσκεν (ἔρρεζεν Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ).

³⁾ A 141: νῦν δ' ἄγε νῆα μέλαιναν ἐρύσσομεν (θόαν *προφέρύσσομεν* Fick),

locus spirantem admittit, unus autem adversari videtur.¹⁾ — Cf. *Flach* D. D. p. 39. — In hymno nostro cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Fickio*, *Abelio* vs. 488 scribi potest: ἐπ' ἡπίειρον φερύσασθε.

12. *φασ** [V. p. 22] *φείμα*: Vs. 184 *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel* ἄμβροτα φείματ' ἔχων scripserunt, nec non vs. 225 verbum duplicatum καταφειμένον.

13. *φασ** [V. p. 23] *φέτος*: H. n. vs. 250 cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Abelio* ἄφ περιτελλομένων φέτος scribi potest.

14. *φ** [skr. vi*; ad stirpem vi* a verbi ζῆμι stirpe se* alienam referunt *Leo Meyer* Bezz. Btr. I. p. 308, *Brugmann* Gr. Gr. p. 81, *Gustav Meyer* Gr. Gr.² p. 217, ad radicem ji* referunt *Knoes* p. 156 et sqtt., *Hartel* H. St. III. p. 72 et s., *Curtius* p. 604.] *φίμα*: apud Homerum restitui potest locis sexaginta tribus, repugnant loci quattuor.³⁾ — V. *Knoes* p. 158 et s. — Apud Hesiodum tantummodo locis quattuor inserere licet, decies autem digamma neglectum videtur, quam ob rem nec *Flach* digammum inferre conatus est. — V. *Flach* Vorbemerkk. p. XXI. — H. n. initio vs. 472: νόστον ἰέμενοι legitur. Etsi *Baumeister*, *Guttmann*, *Sterrett*, *Fick* versum eiiciendum opinantur, tamen a *Gemollio* optime defensus est, qua re cum *Flachio*, *Abelio* digammum restituendum censemus.

15. *φιδ** [V. p. 23] *φείδος*: fine vs. 198: καὶ φείδος ἀγγιτή. — *φειδῶ*: vs. 467: ὅφρ' ἐὺ εἰδῶ. — *φείδομαι*: In carminibus homericis digammi vestigium servatum est locis triginta sex, neglectum est

Δ 467: γάρ ρ' ἐρύοντα (ρ' dell. cum cod. C. Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), 492: νέκυν ἐτέρωσ' ἐρύοντα (ἐτέρωσε νέκυν Heyne, Christ, νέκυν φερύοντ' ἐτέρωσε Fick), P 635: ἡμὲν ὅπως τὸν νεκρὸν ἐρύσσομεν (ὅπως νεκρὸν τε Bentley, νεκρὸν γε tentant Lugdunenses, ἐφρύσσομεν Fick) = 713; — Υ' 21: "Ἐκτορα δεῦρ' ἐρύσας (v. eiecerunt Fick, Leeuwen-Mendes), Ω 16: τρὶς δ' ἐρύσας (δ' dell. Heyne, Fick, Leeuwen-Mendes), δ 577 et simill. κ 403, 423, λ 2: πᾶμπρωτον ἐρύσσαμεν (πᾶμπρωτα Bekker, Fick), θ 34: νῆα μελαιναν ἐρύσσομεν (Fick ut A 141) = π 348; — ι 77: ἀνά δ' ἱστία λεύκ' ἐρύσαντες (ἱστία εὐρύσαντες Fick) = μ 402, — ρ 479: δώματ' ἐρύσσωσ' (δῶμα Bekker, Nauck, Fick), τ 481: ἄσσαν ἐρύσσατο (ἐφρύσατο Fick).

¹⁾ Theog. 304: ἡ δ' ἐρυτ' εἰν Ἀρίμοισιν (δ' del. Flach.)

²⁾ Σ 501: ἄμφω δ' ἔεισεν (ἄμφω φειμένω Fick, α. ἐφείσεν tentant Leeuwen ac socius), β 327: ἐπεὶ νύ περ ἔεται αἰνῶς (ἔσσεται Fick), κ 246: ἔπος, ἰέμενός περ (ἔσσόμενος Fick), ξ 142: δῶρομαι, ἰέμενός περ (v. eiecit Fick, sed melior est var. l. ἄχινόμενος).

quater.¹⁾ — V. *Knoes* p. 118 et s. — Apud Hesiodum forma hæc media non reperitur. — Qua de causa his h. n. locis: 441 ἀστέρ: εἰδόμενος, 449 ἀνέρι εἰδόμενος et initio vs. 494 εἰδόμενος δελφίνι digamma restituendum censeo. — *Φειδέω*: h. secundi vs. 484: βουλάς τ' ἀθανάτων εἰδήσετε. — *Φίδον*: vs. 198 μεγάλη τε ἰδεῖν digamma requiritur. Nec non vs. 415 inserendum est ὀφθαλμοῖσι *Φιδέσθαι*; vss. 255 et 341 ἡ δ' ἐσιδοῦσα exhibent mss. (præter M, qui vs. 341 δὲ ἰδοῦσα habet), quæ lectiones iam *Hermann* in δὲ ἰδοῦσα emendaverat approbante *Gemollio*. Conferendam habes et *Rzachii* ad Theog. 82 versum notam. — *Flach*, *Sterrett*, *Fick* (solum vs. 255), *Abel* recte ἡ δὲ *Φιδοῦσα* scripserunt. — In compositum vs. 493: ἡροεῖδαι digammum inferendum esse quis non videt?

16. *Φιx** [V. p. 27] *ΦέΦοιxα*: h. n. vs. 464: καταθνητοῖσι(ν) ἔοικας. — *ΦεΦοικώς*: h. n. fine vs. 400 δελφίνι: ἔοικώς traditum est. Traditas lectiones digammo ornabant *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel*.

17. *Φισχ** [skr. vish*? — Hesych. βίσχον, γισχόν. — V. *Curtius* p. 389.] *Φισχύς*: In carminibus homericis non legitur. — Apud Hesiodum litteram *vau* bis restituere licet, semel non licet.²⁾ — H. n. initio vs. 210 nomen proprium occurrit: Ἴσχυ ἄμ' ἀντιθέφ, Ἑλατιονίδῃ ἐνείπῃ. Si in Hesiodi fragmento 147 Rz. in nomen illud proprium non incideremus, ibique digamma non requireretur, (cf. *Flach* Vorbemerkk. p. XIX) ambigerem id verbum digammo instruere. Hoc nomen substantivum concretum Ἴσχυς ab abstracto ἰσχύς (*vis*) separare frustra conatur *Wilamovitz-Moellendorf*: Isyllos v. Epidauros. Berlin 1886. p. 81. not. — *Sterrett* voci digammum non reddidit, vss. 208—253 damnavit *Fick*.

18. *Φοix** [V. p. 30.] *Φοixεῖν*: digamma huius verbi apud Homerum in formis *ῥικεον*, *ῥικει*, *ῥικηθεν* traditis neglectum esse demonstravit *Knoes* p. 137, qui omnibus locis *Φοίκεον*, *Φοίκει*, *Φοίκηθεν* cum digammo servato legi viris *Nauckio*, *Christio*, *Rzachio*, *Stierio*, *Fickio*, *Leeuwen* ac *Mendesio* persuasit, *Bentleii* et *Bek-*

¹⁾ θ 559: πάντα δὲ τ' εἶδεται (τ' dell. cum cod. Vind. Hoffmann, Bekker, Nauck, Christ, Rzach, Fick, Leeuwen-Mendes), Ξ 472: οὐ μὲν μοι κακοεἶδεται (οὐ τι κακός μοι *Φεῖδεται* Bentley, Herwerden, receperunt Christ, Fick, *ἔΦεῖδεται* Cobet), ι' 234: ἔπλεον δ' εἰσάμενος (δ' omm. Heyne, Hoffmann, Bekker, Leeuwen-Mendes, v. damnavit Fick), τ 283: κέρδιον εἶσατο θυμῷ (εἶσατο κέρδιον εἶναι tentat Nauck, v. eliminavit Fick).

²⁾ Theog. 823: ἐπ' ἰσχύϊ ἔργματα ἔχουσαι (ἐπ' ἔργμασιν ἰσχὺν ἔχουσαι Schœmann).

keri illicitas formas *ῥάκεον*, *ῥάκει*, *ῥάκηθεν* autem cum *Leskieno* (p. 34) reprehensit.*) — Apud Hesiodum verbum non reperitur. — H. n. vs. 522 initio legitur: οἰκήσειν πολλοῖσι τετιμένῃα, ubi *Flach*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel* digamma restituerunt.

19. *ῥον** [V. p. 32.] *ῥοῖνοφ*: Digamma huius verbi apud Homerum locis viginti reddere licet, neglectum est nusquam. — V. *Knocs* p. 140. — Apud Hesiodum digammi vestigium locis duobus servatum est, Opp. 622 et 817. — H. n. vs. 394: ἐνόνῃς' ἐπὶ οἴνοπι πόντῳ digammi vivi testimonium habemus, nam quominus poeta ἐνόνῃσεν ἐπ' οἴνοπι πόντῳ scriberet, illum quid impedisset?

b) *Quibus locis digamma neglectum statuamus?*

1. *ῥαν** Fine vs. 385: ἐνθα δ' ἄνακτι. *Matthiae*, *Sterrett*, *Fick*, *Abel* δ' male deleverunt. Vs. 437: ἡγεμόνευε δ' ἄναξ. *Flach* ἡγεμόνευε — ἕξον δ' eliminandum esse censuit, cum iam ex vss. 420 et s. ab Apolline navem directam esse apparet; nil lucramur quod *Fick* in textum ἀγεμόνευε δ' ὁδὸν recepit, p. 197 autem ἡγε δὲ νῆα *ῥάναξ* scribendum esse proposuit. Neque *Sterrett*, neque *Abel* traditam lectionem mutavere. Vs. 396: οἷ ῥά τ' ἄνακτι, ubi τ' omiserunt *Flach*, *Sterrett*, *Fick*. Quamquam etiam *Abel* particulam τ' in textu omisit, praefationis p. XX not. errorem correxit. — *ῥαν*σσω: vs. 181, ubi μέγ' ἀνάσσεις legitur, ab interpolatore additus est.

2. *ῥε*α* Vs. 275 et 276 vocis Ἑκτος digamma neglectum videmus: ὥς εἰποῖς' Ἑκάτου et fine vs. 276 μηδ' Ἑκάτοιο. Quos locos mutare in textu solum *Fickium* ausum esse, nemo mirabitur. Vir egregius nempe pro εἰποῖς' Ἑκάτου scripsit *ῥε*πῶσα θεῶ cum *Flachio*, vs. sequentem autem damnavit. Mitto *Flachii* suspicionem ad vs. 276.

3. (σ) *ῥε*α* Huius verbi spiranti restituendo unus locus vs. 535: δεξιτερῇ μάλ' ἕκαστος ἔχων ἐν χειρὶ μάχαιραν difficultatem parat. Pro codd. μάλ' *Flach* malit legere μὲν vel γε, sed neutri coniecturae adsentiri possum, nec *Fickii* mutationi δεξιτερᾶφι.

4. *ῥε*λ* [etym.? — Lat. vallis, Veliae. — Titt. *ῥε*λεδάμω (? Coll. 117), *ῥε*λατίη (Coll. 489), *ῥε*λαττήρ (Coll. 489), *ῥε*λεῖσις

*) Sed. cf. γ' 218: ὤκεον, ubi cum Heynio *ῥοῖκεον* legi vetant *Leeuwen* ac socius.

(Coll. 1149; 1152; 1160), *Φαλειῶρ* (Coll. 1169), *Φαλειῶ* (Coll. 1152), *Φαλειῶν* (Coll. 1171; 1175), *Φαλειῶι* (J. A. 71). — Cf. Ὑέλη apud Herodot. I 167 et in nummis, coll. *Baumeister* Denkmäler d. class. Altertums p. 1129. — V. *Curtius* Et.⁵ p. 360. *Savelsberg*: De dig. eiusque immut. p. 14.] *Ἑλος*: apud Homerum quattuor loci digamma admittunt, duo autem refragantur.*) — Cf. *Knoes* p. 80. — Apud Hesiodum vocabulum non legitur. — H. n. vs. 410: πὰρ δὲ Λακωνίδα γαῖαν Ἑλος τ' ἔφαλον πτολίεθρον ne *Fick* quidem digamma restituere conatus est, cum ad B 584 hæc adnotaverit: «εἶχον Ἑλος ist richtig überliefert, die Stadt heisst nicht *Ἑλος*, sondern Ἑλος, so auf der Damononinschrift J.G.A. 79.» Quod forte recte se habere libenter confiteor.

5. *Φεργ**. H. n. vs. 297 legitur υἱέες Ἑργίνου, quod *Fick* in υἱέε *Φεργίνου* mutavit «cum υἱέε Ἑργίνου in codice Moscoviensi scriptum esse e *Baumeisteri* editione collegisset.» Sed ille quidem codex υἱέε σεργίνου exhibet. Ceterum *Fick* υἱέας proposuit, quod iam *Abel* improbavisse moneo.

6. *Φερυ** [V. p. 47] *Φερύω*: h. n. vs. 506 invenimus huius vocabuli digamma neglectum: θοὴν ἀνὰ νῆ' ἐρύσαντο, qua pro lectione *Fick* ναὺν *Φερύσαντο* edidit, quam formam *Abel* in epica poesi inauditam esse suo iure declaravit.

7. *Φεπ** [V. p. 17] *Φεῖπον*: h. n. vs. 286 codices exhibent: νηὸν ποιήσασθαι ἐπὶ γατον εἰπέ τε μῦθον. *Fick* τεύξασθαι ναφὸν περικαλλέα, *Φεῖπέ* τε μῦθον, et non quod *Abel* præf. p. XX. indicavit, edidit.

Mitto coniecturam *Cobeti* vs. 235: ἄρματ' ἀγγῆσιν, quam *Abel* in textum recepit.

c) *Quae verba iam aetate Iliadis et Odysseae digammum amiserint.*

De vocabulis, quæ ex hymno secundo sumta enumero, vss. 306, 352, 401 δεινόν, vs. 447 δέος, vs. 404 δειμαίνοντες (ubi δφειμαίνοντες scribere metri causa vetamur), vs. 544 εἶρηται, vs. 525 ἀνεύρομενος, vs. 318 ἐλοῦσα, vs. 489 ἔλεσθε, vs. 447 εἶλε, vs. 511 εἶλοντο, vs. 232, 235, 265, 270 ἄρουατα, vs. 347 πολύλλιστος, vs. 223, 428 ὄρος, vs. 234 ὄχρα, vs. 382 ῥίον (ubi *Gemoll* ingeniose ῥόον scripsit, quod etiam vv. hymni II 107 et 108 *Callimacheis*

*) B 584: εἶχον Ἑλος τ' ἔφαλον πτολίεθρον, et 594: καὶ Πτελεὼν καὶ Ἑλος.

commendari puto), vs. 447 *ῥιπῆς*, vs. 391 *ῥέξουσι*, vs. 421 *ῥηιδίως*, 534 *ῥηιδίον*, vs. 505, 508 *ῥηγμῖνι*, vs. 516 *ῥήσσοντες*, vs. 403 *ἀνασσεισασκε* (cf. hom. *περισσεύοντο*), — vide quæ supra p. 33—36 egi.

Vs. 232 *ἔλχων*, 406 *ἔλχον* [Cf. bulg. vet. *vlĕk-a*, lit. *velk-ŭ*. — V. *Curtius* Et.⁵ p. 136. — Cf. *Brugmann* Gr. d. vgl. Gr. I. p. 147: «Das ' von *ἔλκω* «ziehe», welches Wort von *ἀλλαξ* «Furche» und lit. *velkŭ* «ziehe» nicht getrennt werden kann, erklärt sich vielleicht so, dass Anlehnung an ein dem lat. *sulcus* und dem ags. *sulh* «Pflug» entsprechendes *ἐλκ- ὀλκ-* (mit ' aus σ-) stattfand.»] Cum in carminibus homericis, tum in Hesiodicis nullus est locus, qui digamma requirat. V. *Knoes* p. 79.

Vs. 450 *χαιτῆς εἰλυμένος*. Ad stirpem *Feλ** referunt *Knoes* et *Curtius* p. 359. Ex *FeFluμένος* formam *εἰλυμένος* ortam esse nos docent editiones *Fickii* et *Leeuweni-Mendesi*; quam ob rem valde verisimile mihi videtur digamma iam temporibus Homeri evanuisse; nam *FeFluμένος* sicut *ἑῤῥημαί* a lingua poeseos epicæ alienum esse cui non apparet?

Vs. 426 *Ἥλιδα*. Voci antiquitus digamma præfixum fuisse constat ex veriloquio eius verbi, quod enucleavit *Curtius* Et.⁵ p. 360. [V. p. 50.] — Sed apud Homerum satis sunt exempla, quæ digamma neglectum exhibeant. — V. *Knoes* p. 80. — Spirans verbo ne in nostro hymno quidem reddi potest.

Denique de vocibus *ἑρματα* vs. 507. *Ἥρη* vss. 307, 309, 332, 348, 353, et *Ἀζανίδα* vs. 209 (cui vocabulo *Flach* digamma adiudicavit, sed quo *Bursiani* *Ἀμωρηίδα* magis placet), dubium est, num a digamma antiquitus incepterint.

Prætereo verbum *ἰότητι* vs. 484, quod *Fick*, sicut supra indicavi, digammo instruxit.

II. De digammo mediali.

Cum inter eos locos, qui litteram *vau* in hymno secundo requirere et eos, qui respuere videntur secundum *Abelium* (præf. p. XXI), cuius observationes in universum amplexus sum, ratio $3\frac{1}{4}$: 1 intercederet, ii homines prudentissimi, qui etiam digamma medium restituerunt, rectam inire viam. Digamma horum verborum *αἰεῖ* 248, 259, 262, 288, 299, 412, 485, 496, 536 (mitto vs. 529 coniecturam *Baumeisteri* *ἐπητανόν*), *βοεῖας* vs. 487, 503, *βοεῦσιν* 407, *βοῶπις* 332, 348, 353, *Διός* 187, 195, 279, 301, 338,

344, 427, 433, 437, 480, 514, 531, 545, *Διί* 307, *ἔῶσιν* 236, *Ἡελίοιο* 371, 374, 411, 413, *ῥέλιον* 436, *ῥῶ* 436, *θοῆς* 494, *θοῆ* 401, 497, 511, *θοῆν* 409, 488, 506, *θέουσα* 435, *λάεσσιν* 299, *λάνον* 296 (Cf. *Curtius* p. 362), *νηῖ* 253, 293, *νηόν* 221, 245, 247, 258, 266, 286, 287, 298, 478, 482, 501, 523, 538, *νηοῖσι* 347, *νόημα* 186, 448, *νόον* 379, *ἐνόησ(ε)* 394, *νοῆσαι* 402,*) *οῖος* 323, *οῖης* 381, *ποιήσατο* 313, 384, 490, *ποίησαν* 508, *ποίησαι* 269, *ποίησασθαι* 286, *εὐποίητα* 265, *ῥέεθρα* 383, 387, *καλλιρέεθρον* [240], *καλλίρροος* 300, 376, *καλλιρρούου* 385, *καλλίρροον* [241], 380, *ἀμφιφαιίνει* 202, *ιοχέαιρα* 199, *προχέει* [241], *προχοῆσιν* 383, *ἀγλαόν* 230, *Νηρηῶς* 319, *οὐρήες* 263, *δενδρήεντι* 235, 384, *δενδρήεντα* 221, 245, *ῥημαθόντα* 398, 424, *ἱμερόεσσιν* [180], 185, *μητιόντος* 344, *νιφόντα*, 282, *πετρήεσσιν* 183, *πετρήεσση* 390, *πετρούντα* 451, *ποιήεντα* 242, *τελγέσσας* 249, 260, 289, 366, *ὕλγεςσα* 429, quas voces *Abel* digammo instruxit, et eorum verborum digamma, quibus *Fick* praeterea digammum medium dedit, *βιόμεσθα* vs. 528, *ῥέ* 208 [quem vs. ceterum *Fick* damnavit], *Πιερίην* 216, *πίειραν* 250, 290, 419, 432, *πίονι* 253, 293, *πίονα* 478, 482, 501, 523, — iam in capite primo fusius tractavisse videor. Praeter ea vocabula inveniuntur etiam alia, ad quae virorum doctorum animos intendere mihi proposui, haec :

Voces littera prosthetica amplificatae *ἐέρχει* [V. p. 21] vs. 432, et *είσης* [V. p. 29] vs. 489.

Vs. 208 *ἀεῖδω*, 500, 517 *ἀεῖδεις*, 188, 519, 546 *ἀοιδή*, 299 *ἀοιδίμων*. Cf. doricum *ἄβειδω*, — titull. *ἀόλαφυδός* (Coll. 503), *κίθαρυδός* (Coll. 503), *κωμαρυδός* (Coll. 503 bis), *ῥάφαρυδός* (Coll. 503), *τραγαρυδός* (Coll. 503), *τραγαρυδῶ* (*Wachsmuth* Rhein. Mus. XVIII. p. 539). — *Hesych.* *ἀβηδόνα*. — *Christ* Proll. p. 168 hac

*) Locum longè corruptissimum, quem codices ita exhibent :

ἐν πόντῳ δ' ἐπόρουσε δέμας δελφῖνι ἐοικώς	400
νηῖ τοῦ, καὶ κείτο πέλωρ μέγα τε δαινόν τε.	
τῶν δ' ὅστις κατὰ θυμὸν ἐπεφράσσατο νοῆσαι,	
πάντοσ' ἀναστειτάσκει, τίνασσε δὲ νῆϊα δοῦρα.	
οἱ δ' ἀλέων ἐνὶ νηὶ καθεῖατο δαιμαίνοντες	

hoc modo legendum propono :

ἐν πόντῳ δ' ἐπόρουσε δέμας δελφῖνι ἐοικώς	400
νηῖ τοῦ, καὶ κείτο πέλωρ μέγα τε δαινόν τε	401
πάντοσ' ἀναστειτάσκει, τίνασσε δὲ νῆϊα δοῦρα.	403
τῶν δ' ὅστις κατὰ θυμὸν ἐπεφράσσατο νοῆσαι.	402
οἱ δ' ἀλέων ἐνὶ νηὶ καθεῖατο δαιμαίνοντες.	404

opinionem falsa versabatur: «neque ἀΐδω scribere ausus sum, quoniam simplex verbum ΐδω ab Homero usurpatum non invenitur.» Quam sententiam iam *Abel* (præf. p. XXIV) his verbis refellit: «Ubi in Græca lingua ΐδω legit?» — Cf. *Curtius* p. 248 et *G. Meyeri* Gr. Gr.² p. 231.

Vs. 426 διαν. *Abel* διΐαν scripsit, sed præf. p. XXIV improbat. Nam διαν ex διΐαν ortum esse constat.

Vs. 493 ἡεροειδέϊ *Fick* ἀΐεροΐειδέϊ, *Abel* ἡΐεροΐειδέϊ edidit. — Cf. Hesychii ἀβήρ. — Sed si conferimus æolicum αῖῃρ (V. *Meister* Gr. Dial. I. p. 110) et Hesychii glossam αῖερος, litteram ΐ ex υ̣ profectam esse pro certo habebimus. — V. etiam *Curtius* p. 387.

Vs. 276, 381 κλέος. Cf. skr. grāvas, et titt. κλέφος (Coll. 1537), Νικοκλέφης (Coll. 40), Νικοκλέφος (Coll. 179), Τιμοκλέφος (Coll. 36; 64). — V. *Curtius* Et.⁵ p. 151. — Forte vs. 219 ναυσικλεΐτης scribere licet?

Vs. 284 κοίλη, 405 κοίλην. Ad radicem κω* [κω*: κοΐ* = πνω*: πνοΐ*] refert *Curtius* Et.⁵ p. 157. *Abel* propter Mimnermi κοίλη (frgm. 12 Bgk., quamquam ex coniectura *Meineckii*) et Alcæi κοίλαι (vulgo κοίλαι, frgm. 15 Bgk.) locis hymni nostri laudatis eum *Fickio* κόΐλος edidit.

Vs. 454 ληιστῆρες. Ad stirpem λαΐ* refert *Curtius* p. 363 propter ἀπολαύω, lat. Lavena, prisc. slav. ling. lovū, etc. Sed vide an in hoc verbo spirans ex vocali υ̣ nata sit?

Vs. 231 νεοδμής. Compositum est ex νέος et δαμάω. Digammi vestigia in vocabulo νέος præbent skr. návas, lat. novus, inser. νεφοστάτας (Coll. 59). — Cf. *Curtius* p. 315. — Tit. Νερόπολις (Coll. 1260) num voci Νεΐόπολις æqualis sit, dubitat *G. Meyeri* Gr. Gr.² p. 235.

Vss. 406, 416, 440, 457, 489, 494 νήος, 397, 401, 404, 459, 471, 497, 511 νή, 395, 405, 409, 414, 448, 488, 506 νῆα, 403 νῆα. Cf. lat. navis. «Die Wurzel entweder *snu*, oder *sna*, das freilich nur in der Bedeutung lavare angeführt wird. In letzterem Falle würde ναός wie γραός gebildet sein.» *Curtius* p. 313. — Cf. Hesychii glossam καραβίδες· γραες. — *Meister* I. p. 113.

Vs. 231 ἀναπνέει, 362 ἀποπνέουσ'. *Fick* etiam vs. 420 πνοΐῃ scripsit. — Ad radicem πνω* refert *Curtius* p. 279. Si θεΐω, χέΐω etc. scribimus, scribamus oportet etiam πνέΐω.

Hæc sunt verba, quæ ab *Abelio* plerumque recte digammo

medio instructa sunt. Addo vocabula a *Fickio* digammate mediali ornata:

Vs. 357 *ἰόν*, 199 *ἰοχέαιρα* (skr. ἰσυ. *G. Meyer* p. 222), 318 *εὐρεί*, 255, 295 *εὐρέα*, 374 *ὀξέος* [cf. inser. *πελέκεας* (Coll. 60 quater), sed etiam quod *Abel* praef. p. XXIV adnotavit], 272 *ἱηπαίγονι* (*ἱηπαίφονι Fick*), 517 *ἱηπαίγον*, 518 *παίγονες*, 233 *τέως*, 392 *χρουσαόρου* (verbum ultimum et pænultimum etiam *Abel* digammo instruxit, sed praef. p. XXIV rem male gessisse confessus est).

Sed restant insuper nonnulla verba, quorum digamma medium tractare necesse erit, hæc:

Vs. 438 *εὐδείελον*. Ad stirpem *διφ** refert *Curtius* Et.⁵ p. 236. Cf. *δέσλος* K 466. — In verbo *εὐδείελον* digammi locum obtinet littera ι, qua re vocem digammo instruere vetamur.

Vs. 218 *ἰαωλκόν*. De digammo medio huius verbi præcipue disseruit *Flach* D. D. d. H. p. 40, — sed conferendum est etiam *Knoes* p. 183, quorum virorum uterque vocem *ὠλξ* (dor. *ὠλαξ*, hesiod. *αὐλαξ* Opp. 439 et 443) ad radicem *φελκ** referre contendunt. At, cum verbum *ἔλω* iam ætate Iliadis et Odysseæ digamma abiicisse a me supra demonstratum sit, nullam habemus causam, qua in vocabulum *ἰαωλκόν* digamma medium inducamus.

An *τετιγφότε(ς)* vs. 456 (*Brugmann* Gr. Gr. p. 93), *Ποσιδῆ-
ριον* vs. 230 (cf. *Fritsch*: Zum Vokalismus des herodotischen Dialektes. Hamburg 1888. p. 8.), scribam, dubius hæreo. Sed *ξεῖνοι* 451, 475, *ξεῖν* 464 in *ξένφοι* et *ξένφ* [cf. Titt. *Ξενφάρεορ*, (Coll. 1165), *Ξενφοκλῆς* (Coll. 3119d), *Ξένφων* (Coll. 3121), *πρόξενφος* (Coll. 3188), *Ξενφάρεος* (Coll. 3190)], *κούργη* vs. 209 in *κόρφην* mutare minime audeo. Diphthongum verborum *παίζουσα* 201, *παίζοντα* 206, *παῖς* 317, 328, *παῖδα* 337 nequaquam dissolvere potest.

Secundum rationem *Paleii* vss. 306, 352 *ἀργαλέφον*, 533 *ἀργαλέφους* scribere vel proponere caveo.

De digammo in hymno qui vocatur in Apollinem Delium.

Cum hymnum, qui est in Apollinem Pythium, inter olympiados 11, 3 et ol. 48, 3 ortum esse ex pluribus argumentis constat, de hymni primi ætate certe difficilior est quæstio. Propter dicendi genus, quod antiquitatem redolere videtur, *Voss*, *Bergk*, *Gemoll*, *Abel* septimo a. Chr. n. sæculo medio, *Matthiae* eiusdem

sæculi fine, *Flach* (Gesch. d. griech. Lyr. p. 95) initio sæculi sexti scriptum volunt.

I. De digammo initiali.

Huc pertinent: *Windisch*: De h. h. maiorr. p. 8—10. — *Flach*: Das nachhesiod. Dig. p. 29—32. — *Christensen*: De h. in Apoll. p. 33—38. — *Sterrett*: Qua in re h. h. q. m. i. se diff. p. 32—39. — *Fick*: Die Sprache d. h. H. p. 197., — Die homerische Odyssee p. 278—291. — *Abel* præf. p. XIX et s. — *Eberhard*: Metr. Beob. II. p. 14—15.

In hoc hymno iam digammatis initialis minus certa vestigia sunt a *Flachio* reperta. Tamen digammum initiale his verbis reddendum curavimus, quamvis *Fick* hymnum Cynætho, poetæ Jonum, quorum dialecto digammum suo more abiudicat, tribuere conatus sit.

a) Quae verba obtinuerint litteram digammum?

1. (σ) *Fad** [V. p. 10.] *Φανδάνω*: vs. 75: *ῥῖ κεν ᾗδῃ οἶ*, ubi *ῥῖ* κς *ῥᾗδῃ* *Christensen*, *Flach*, *Sterrett*, *Abel*. — *ῥῖδός*: An hymni nostri vs. 169 *ἀνὴρ ῥῖδιστος* cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Abelio* restitui possit, nescio.

2. *Fal** [V. p. 11.] *ῥᾗλις*: In hymno nostro vs. 74 *κατὰ κρατὸς ᾗλις αἰεὶ* digamma requiritur, quam ob rem cum *Christenseno*, *Flachio*, *Sterrettio*, *Abelio* spirantem restituendam puto. — Cf. etiam *Eberhard* M. B. II. ad hunc locum.

3. *Favaz** [V. p. 12.] *ῥᾗναξ*: Vss. 63 et 90: *ἐκάτοιο ᾗνακτος*. Quamquam ratione *Hoffmanni* et *Eberhardi*, sicut supra indicavi, digamma non est quærendum, tamen quis probaret rationem, qua litteram *vau* tantum si metricis indiciis requisita sit, insereret aliquis. Qua de causa vs. 140, quo *ἀργυρότοξες ᾗναξ* legitur spirantem cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Abelio* voci reddendam statuo. — *ῥᾗνάσσω*: Vs. 29 legitur *θυνητοῖσιν ᾗνάσσεις*. — Quid impedit, quominus *θυνητοῖσι ῥᾗνάσσεις* scribamus cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Abelio*? Sed num recta ratione digamma restituere liceat, post ea quæ de hoc verbo p. 13 egi, sub iudice lis est. — Ceterum *Abel* vv. 25—29 post v. 29 hymni qui est in Apollinem Pythium inserendos censuit. Sane placet, sed tunc etiam eius sententiam hymni secundi vv. 179—181 [1—3] ex hymno quodam in Apollinem Delium scripto

versui 182 praefixos esse amplecti debemus. Nam versus, quales 29 et 181 sunt, in eodem hymno exstare posse confidenter nego.

4. (σ)φε* [V. p. 13.] φοῖ: Digammi in h. n. indubitata indicia praebent vs. 7: καὶ οἱ ἀπ' ἰφθίμων ὤμων, — vs. 46: εἴ τις οἱ γαιέων, — vs. 75: ἥ κεν ἄδῃ οἱ. — Viri, qui digammi consonantis vice fungentis aliquot vestigia in hoc hymno inveniri demonstraverunt, omnibus locis adlatis digammum restituere.

5. φεα* [V. p. 15.] φέατος: In hymno nostro huius verbi digamma, quod apud Homerum semper inserere licet et tantum in hymno, qui est in Apollinem Pythium neglectum esse patefactum est, ubicunque cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Abelio* restitui potest. Vs. 1: Ἀπόλλωνος ἐκάτοιο cum in quinto pede hiatu. Vs. 63: γονὴν ἐκάτοιο, — vs. 90 γονῇ ἐκάτοιο. — φεκάφεργος: H. n. vs. 56: Ἀπόλλωνος ἐκαέργου. *Eberhard* p. 14 huius hiatus excusationem adfert apud Homerum quæ inveniantur aliquot exempla, quibus ut in caesura semiquinaria breves syllabæ finales, quæ in consonas litteras exeunt, ante verba a vocalibus incipientia produci possint demonstrare voluit. Sed quamvis huius rei apud Homerum *Knoes* p. 27 et s. centum septuaginta quinque contulerit exempla et tantum centum undecim sint loci, qui breves syllabas finales, quæ in consonas litteras excidunt, ante vocabula a digammo incipientia productas exhibeant (cf. *Hartel* H. St. II. p. 62—73, exceptis versibus, qui recurrere solent), sequitur ea ratio, quæ hiatus, quorum est Ἀπόλλωνος ἐκαέργου, in tertia thesi digammo tollendos vetet? — φεκατηβέλης: h. n. vs. 157: κοῦραι Δηλιάδες, ἐκατηβέλεταο θεράπναι: digammum restituerunt *Flach*, *Sterrett*, *Abel*. — φεκατηβόλος: H. n. vs. 134: ἀκερσεκόμης, ἐκατηβόλος, et vs. 140: ἄναξ ἐκατηβόλ' Ἀπόλλων digamma voci adiciendum est. — φεκηβόλος: Scribi potest vs. 45: ὠδίνουσα φεκηβόλον, ubi *Fick* ὠδίνουσ' ἐκατηβόλον scripsit.

6. φελπ* [skr. ? — Lat. volup(is), voluptas. — Inscr. φελπαρον (*Savelsberg* p. 56. nro 85). — V. *Knoes* p. 80. *Curtius* p. 264.] ἄφελπος: apud Homerum non legitur. — H. n. versu 91 ἀφελποῖς scripserunt *Knoes*, *Flach*, *Schmidt* (*Synonymik d. griech.* Spr. III. Leipzig 1879. p. 590), *Sterrett*, *Abel*.

7. φεπ* [V. p. 17.] φέπος: In h. n. his versibus restitui potest: Vs. 50: καὶ μιν ἀνειρομένη ἔπεα, — vs. 66: ἀλλὰ τόδε τρομέω, Λητοῖ, ἔπος, — vs. 111: ἐπροκαλεσσαμένη ἔπεα, quibus locis *Flach*,

Sterrett, *Abel* digamma reducebant. — *ῥῥῖπον*: H. n. vs. 133: ὡς εἰπὼν spiranti restituendo nil obstat.

(σ) *ῥῥῖρ** [Skr. svar*? — Ad stirpem σ *ῥῥῖρ** referunt vocem εἶρω *Curtius* Et.⁵ p. 354 et *Gust. Meyer* Gr. Gr.² p. 221.] *ῥῥῖρω*: Litteram consonam produnt apud Homerum formæ augmento amplificatiᾱε ῥῥῖτο, ῥῥῖμένον et fortasse etiam ῥῥῖρε K 499. Digammum restituit *Bekker* solus. — Apud Hesiodum vocem frustra quæsiuimus. — H. n. vs. 104, quamvis ex *Odyssea* recurrat (σ 296: ἡλέκτροισιν ῥῥῖμένον), spirantem restituendam censeo. Nam si littera σ prius evanuerat, *ῥ* illi iunctum diutius vigere ex verbis *ῥῥῖξ* (lat. sex), *ῥῥῖδρω*s (sudor), *ῥῥῖ* (se) luculenter apparet. Si firmitus est σ, prius evanescere solebat digamma. (cf. σείω, σάινω etc.)

8. *ῥῥῖ** [V. p. 23.] *ῥῥῖδον*: De digamma huius verbi nil certi demonstrant vs. 153: πάντων γάρ κε(ν) ἴδοιτο et vs. 84: ἴστω νῦν τάδε ῥῥῖα, καὶ κ. τ. λ. — Utroque loco *Flach*, *Sterrett*, *Abel* digamma restituerunt.

9. *ῥῥῖ** [etym.? — V. *Knoes* p. 125] *ῥῥῖρις*: apud Homerum (tantummodo in *Iliade*) locis triginta septem digamma suum tuetur, quater spirantem abiecit.¹⁾ — Apud Hesiodum digammatis vestigium initialis ubicunque est servatum, qua de re cf. *Flach* D. D. d. H. p. 29. — Hymni nostri vs. 107 in epica formula illa quidem notissima ὡκέα *ῥῥῖρις* scribendum est vau cum *Flachio*, *Sterrettio*, *Abelio*; formulæ enim conditione digamma certe diutius servari cui non liquet? *Fick* ceterum ὡκέτ' ῥῥῖρις edidit.

10. *ῥῥῖ** [V. p. 30.] *ῥῥῖκέω*: Cum huius verbi stirpis digamma testantur testimonia lapidum plurima, h. n. vs. 172: τοφλὸς ἀνὴρ, *ῥῥῖκεῖ* δὲ Χίω scribere me exempla *Flachii*, *Sterretti*, *Abelii* monent. *ῥῥῖκία*: Initio vs. 78: οἰκία ποιήσονται. Vs. 137 restituere liceret (ὅτι μιν θεὸς εἴλετο οἰκία θέσθαι), nisi sine ulla dubitatione cum versu antecedente et sequente — quos in margine habent D (a manu sec.), E, L, omm. cett. codd. — secludendus esset auctoribus *Ruhnkenio*, *A. Matthiaeo*, *Hermann*o, *Spie-*

¹⁾ E 353: τὴν μὲν ῥῥῖρις (τὴν ἄρα *ῥῥῖρις* Thiersch, *Leeuwen-Mendes*, τὰν μὲν *ῥῥῖρις* *Fick*; v. 353—431 interpolatos esse probavit *La Roche* Zschrft f. æst. Gymn. 1863 p. 167), 365: πὰρ δὲ οἱ ῥῥῖρις (*ῥῥῖ* *ῥῥῖρις* *Cobet*, *Christ*, *Fick*, τε *ῥῥῖρις* *Herwerden*, *Leeuwen-Mendes*), A 27: τρεῖς ἐκάτερσ' ῥῥῖρισιν ἐοικότες (ἐρίδεσσιν *Zenodotus*, ὑῥισσιν *Fick*), Ψ 198: ὡκέα δ' ῥῥῖρις (ὡκα δὲ *Bentley*, *Christ*, *Fick*, *Leeuwen-Mendes*).

szio, Frankio, Priemio, Baumeistero, Sterrettio, Abelio. Defendit locum *Gemoll*.

b) *Quae verba digammi vi destituta esse videntur?*

1. (σ) *Ῥαδ** *Ῥανδάνω*: neglectum est vs. 22 σκοπιαί τοι ἄδων, quem versum eiecerunt *Baumeister, Christensen, Abel*.

2. *Ῥανακ** *Ῥάναξ*: Vs. 15 codd. exhibent Ἀπόλλωνά τ' ἄνακτα. Mutare locum tantum *Sterrett* ausus est, qui particulam τ' delendum vidit. Sed vss. 14—18 alii hymni, qui dicatur in Latonam, clausulam esse censeo, quibus etsi *Gemoll* (p. 123) hymno orphico 35 Ab. vetustiores esse arbitratur, digamma vivum iam pridem extinctum fuisse nemo non videt.

3. *Ῥεχα** *Ῥεκηβόλος*: Vs. 177 legitur λήξω ἐκηβόλον quem locum sanare adhuc nemini contigit.

4. (σ) *Ῥεχα** *Ῥέκαστος*: H. n. vs. 163: αὐτὸς ἔκαστος. Versum *Matthiae* et *Flach* sine certiore causa damnaverunt. Digamma enim huius vocis ἔκαστος iam in carminibus homericis evanescere coepisse supra a me demonstratum est.

5. *Ῥεπ** *Ῥέπος*: Vs. 106: μή μιν ἔπειτ' ἐπέεσσιν. *Windisch* (p. 10), *Eberhard* (*Die Sprache d. h. H. I.* 1873. p. 17), *Sterrett*, ἔπειτα Ῥέπεσσιν scripserunt, fortasse recte.

6. *Ῥηχ** [skr. ? (lat. vag-io). — Cf. *Oscar Meyer* Q. H. p. 50, *Knoes* p. 59. et titt. *Ῥᾶχος* (Coll. 1181), *Ῥάχος* (Coll. 3139)] *δυσῬηχῆς*: Apud Homerum tantummodo in formulis πολέμοιο δυσῬηχέος aut θανάτοιο δυσῬηχέος legitur, quibus *Bekker, Fick, Leuwen-Mendes* πολέμου aut θανάτου ediderunt. Vide etiam *Hartel* H. St. III. p. 58. — Apud Hesiodum verbum nusquam vidimus. — H. n. vs. 64 digammo restituendo obstat: εἰμὶ δυσῬηχῆς.

7. *Ῥιδ** *Ῥιδον*: H. n. duobus locis digammum neglectum esse videmus, vs. 71: μή ὅπως ἂν τὸ πρῶτον ἴδῃ, ubi *Flach* et *Sterrett* τὰ πρῶτα legerunt, contra *Abel* lectionem traditam non sprexit, — deinde vs. 163: μμῆισθ' ἴσασιν quem versum *Matthiae* ac *Flach* eiiciendum censebant. Forma *Ῥίσασιν* apud Homerum locis duodeviginti occurrit, cum tres loci litteram vau respuunt.*) *Egregie fal-*

*) Z 151: πολλοὶ δέ μιν ἄνδρες ἴσασιν (δὲ *Ῥίσασιν* μιν ἄνδρες *Heyne*, v. damnaverunt *Bentley, Nauck, Christ, Fick* — qui, si quis v. dammare nolle, illi suasit *Ῥίσασιν* δέ μιν μάλα πολλοί coll. v 239 — *Leuwen-Mendes*) des) = Υ' 214, — Ψ' 271: εὖδ' ἄρα τοί γ' ἴσασιν (Υ' dell. *Bekker, Nauck, v.* eiec. *Fick*).

litur *Curtius*, cum in actis, quæ ad antiquarum litterarum studia spectant, Lipsiensibus III. p. 190 dixerit: «Die nachhomerische Græcität kennt nur die Kürze».

8. *Φο** *Φις*: digamma vs. 102: Αἶ δ' Ἴπιν vim suam abiecit, et neque *Flach*, neque *Sterrett* loco mederi potuerunt.

9. *Φοι** *Φοίχ*: Neglecta est littera vau vs. 46: εἴ τις οἱ γαιέων υἱεῖ θελοὶ οἰκία θεσθαι, ubi *Hermann* εἴ τις οἱ γαιέων ἐθέλοὶ υἱεῖ οἰκία θεσθαι, *Matthiæ* θελοὶ υἱεῖ οἰκία θεσθαι coniecerunt. Sed traditam lectionem retinebant *Abel*, *Gemoll*.

c) *Quæ vocabula iam temporibus, quibus Iliadis et Odysseæ carmina orta esse putanda sint, digamma amiserint?*

De verbis *δεινότατος* 86 (antecedit *ῥρκος*), *ἐδειδίσαν* vs. 47 (*Abel* male *ἐδειδίσαν*), *δειδοίχα* vs. 70 (*δειδφοίχα* *Abel*), *ῤήναια* vs. 44 [*Φραν**. — skr. urnā. — Lat. lāna (ex vlāna). — Titt. *Φάρων* (Coll. 489), *Φάρρην* (Coll. 1152), *Φαρίχως* (? Coll. 1158), *Βρανίδα* (Coll. 418). — Hesych. βάριον, βάριχοι, βρίννια (i. e. *Φρήνεια* sec. *Schmidt*), et alia. — V. *Curtius* Et.⁵ p. 344 et s. *Meister* I. p. 253 et 255. — *Knoes* p. 56. — Νάξος τ' ἡδὲ Πάρος *ῤήνεια* scripserunt *Gemoll* et videlicet *Fick*], *ρίον* vs. 139 (ὥς ᾗτε τε *ρίον*), — quæ *Abel* digammo instruxit, — sententiam meam iam supra aperui. Nihil est, quod addam vocibus vs. 147 *ἐλκεχίτωνες*, 7 *ἐλοῦσα*, 116 *εἰλε*, 137 *εἰλετο*, 18, 26, 35, 40 *ῥρος*, 34 *ῥρεα*, 23, 145 *ῥρέων*, 136 *οῖρεος*, 86 *ῥρκος*, 79, 83, 89 *ῥρκον*.

Sed restant quædam verba, de quorum digammo initiali breviter agendum sit.

Vs. [24] *ἀχαί* [*ἀχ** aut *φα**? Dubitat et *Curtius* Et.⁴ sub. Nro 654] apud Homerum nullum invenimus digammi vestigium. V. *Knoes* p. 52.

Vss. 99, 129 *ῥροχε* in carminibus homericis digammum amississe nos docet *Froehde* Zur griech. u. lat. Coniug. Bezzenb. Btr. IX. p. 123, cum *ἐρώω* eadem stirpe deductum littera vau non destitutum esse constat.

Vs. 7 *ἰφθίμων*. Ad radicem *vi** pertinere defendit *Knoes* p. 127. Sed idem apud Homerum multos locos, qui digammo restituendo obstant, exstitisse nos docuit p. 129.

Vs. [16] *ῥορυγίη* (skr. *vartaka*-s. — Hesych. γέρτυξ. — Cf. *Curtius* Et.⁵ p. 349). — Apud Homerum uno loco, initio versus

o 404 occurrit, alter: *) ε 123 digammo restituendo difficultatem parat. H. n. loco citato: τῆν μὲν ἐν Ὀρτυγίῃ verbum digammi vim abieciſſe apparet.

Vs. 73 ὤσῃ. Verbi ὠθέω (skr. vādh*, — *Curtius* p. 260) digamma testantur apud Homerum composita ἐννοσίγαιος et εἰνοσίφωλλος. Ceterum denique compluribus locis littera spirans neglecta est. — Cf. *Knoes* p. 132 et sq.

Prætermitto vs. 53 ἄφεται, cui verbo *Flach* Vorbemerk. p. XV. digammum adiudicare conatus est. Sed de huius verbi origine nil certi habemus. V. *Curtius* p. 510.

II. De digammo medio.

Constat *Abelium*, qui in hymno primo hanc inter eos locos, qui digamma quærere et eos, qui spernere videntur rationem intercedere vidit, qualis est $2\frac{1}{2}:1$ (i. e. 20:8), solum digammum medium instituisse. Qua in re illi viri præstantissimo minime adstipulor, nam tantum in quattuordecim locos incidi, qui mihi digammum — etsi non expressius — requirere videantur. Quæ cum ita sint, calculis a me subductis ratio mea ab Abelii ratione valde discrepat, est enim hæc: $1\frac{3}{4}:1$ (i. e. 14:8). Ideo digammum medium in hunc hymnum inducere haud alicui fas esse arbitror. Attamen cognoscamus verba, quæ *Abel* littera mediali instruxit.

De vocabulis ἀεῖδουσιν 161, ἀοιδῶν 169, ἀοιδοῖς 20, ἀοιδῇ 164, ἀοιδῶν 149, ἀοιδαί 173, αἰεῖ 58, 74, 87, 151, Διός 2, [96], 132, [136], Διί 5, ἡελίοιο 71, θέειν 108, κλέος 156, 174 λαῶν 78, νηόν 52, 56, 76, 80, νηοί 143, νῆας 155, οἶη 5, πῖαο 60, πτόνα 52, ποτιέρη 48, ποιήσονται 78, (ρέέθροισ [18]), προρέοντες 23, 145, φάος 71, φώσδε 119, ἰοχέαιραν [15], 159, χρυσάορα 123, (ἀγλαά 14), κραναῆ [16], 26, κραναῆπεδος 72, αἰγλήεσσα 40, ἀμυχθαλόεσσα 36, δεινδρήεντα 76, 143, ἡνεμόεσσα 43, παιπαλόεις 39, παιπαλόεντος 141, παιπαλοέσση 172, περιτιμήεσσα 65, πετρήεσσα 44, πετρώοντα 50, 111, σκίοέντα 34 nihil est quod agam. Transeamus ad voces ab Abelio digammate instructas a me autem adhuc non explicatas.

Vs. 93 Διώνη. *Abel* Διῶνη edidit voce, quæ antecedit, tradita

*) ζῶς μὲν ἐν Ὀρτυγίῃ (versum eiecit Fick).

ἔσαν cum *Wolfio* in ἔασι mutata. Haud recte, cum *Gemoll* allegante Verg. Aen. I. 499 (Dīana) nil mutandum nos docuerit. Litteræ ι enim a digammo productæ exemplum adferri potest homericum Ὠρίων et Ψ 346 Ἀρίωνα [quod pro codd. Ἀρείωνα restitui vult — nisi Ἀρίωνα proposuisset — *Kretschner*: Die korinthischen Vaseninschriften in Zschrft f. vgl. Sprachforsch. XXIX p. 152 et sqq. s. Nro 13. Cf. Ὀρίων (Coll. 3136.)].

Vs. 8 ἐοῖο. *Abel* propter *Ῥός*, *Ῥέθεν*, *Ῥέο* [V. p. 13.] scripsit ἐῖοτο (cf. præf. p. XXIII.). Formam ἐῖός ex vetustiore σεῖός* ortam esse (quam in carminibus homericis male restituerunt *Leeuwen* ac socius) docet prisc. lat. forma *sovos*. — Cf. *Curtius* p. 353.

Vss. 147, 152 ἰδόνες. Cf. skr. Javanás et prisc. pers. Yauna. — V. *Curtius* Et.⁵ p. 606. Brevis vocalis α a digammate producta esse certum habeo. — Cf. etiam *G. Meyer* Gr. Gr.² p. 76.

Vs. 6 ἐκλήισσε (ἐκλήισε cum codd. *Gemoll*). *Abel* propter κλωβός digamma in verbum intulit. (Cf. *Curtius* Et.⁵ p. 585: «κλωβός Käfig, Deminut. κλωβίον hängt wohl mit dem St. κλᾱF*-d. i. mit κληίς = clavis zusammen.») Apud Homerum *Christ* in verbum κληίς digammum medium induxit.

Vs. 42 Κόως. *Abel* propter κόϊλος digammo induit. An secundum *Nauckium* et hoc loco Κόος restituendum sit, ambigo.

Vs. 120. λόον. Propter Ennii lavere, homer. præterit. λῶε, formam λωστρόν, quæ ad stirpem λοF* spectant (cf. *Curtius* p. 368), digammo instructam edidit vocem *Abel*. Apud Homerum ubique formas ex stirpe λοFεσ* deductas restituendas esse ait *Leskien* (in Curtii Studiis II. p. 104 et s.), sed uno loco Ξ 7 formam solutam redintegrare nequit (θερμήνην καὶ λούσῃ ἄπο βρότον αἵματόεντα, ubi Herwerden λούσῃ τε coniecit). — Titulis Coll. 98 et 99, quibus *Abel* aliquam auctoritatem tribuit (præf. p. XXIII), nil lucramur.

B) De digammo in hymno vicesimo quarto, qui dicitur in Vestam.

De hymni huius ætate nihil constat. Certe difficilis atque sterilis erit tunc de hoc carmine qualiscumque sit quæstio. Duo hiatus illiciti vs. 1 ἦτε ἄνακτος et vs. 4 ἀνὰ οἶκον *Abelium*, non solum ad digammum initiale, sed etiam mediale instituendum adduxerunt. Quam ob rem initio vs. 1: Ῥεστίη ἦτε Ῥάνακτος Ἀπόλλωνος Ῥεκάτοτο, vs. 4 ἀνὰ Ῥοῖκον edidit. Sed cum vs. 3 αἰῖει, — ἔλαι-

φον, — vs. 5 μητιόφεντι et ἀφοιδῆ edidisset, cur eodem versu quinto Διὶ et non Διφι scripsērit, nescio. Quamquam digammatis neglecti exemplum in hoc hymno nullum habemus, quæritur, utrum in hoc hymno digamma medium optimo iure restituamus, necne?

An vs. 4 pro ἐνηέα, quæ est *Barnesii* pro manuscriptorum ἐπέρχαιο ab *Abelio* et *Gemollio* recepta coniectura, ἐνηφέα scribendum sit (cf. *Curtius* Et.⁵ p. 386.), id equidem in medio relinquam.

A d d e n d a.

Libellus iam typis excussus fuit, priusquam *Richardi Meisteri* operis «Die griechischen Dialekte» inscripti tomus secundus (Göttingen 1889, de dig. v. pp. 46—49. 103. 242—246) in lucem prodiiisset; ex illo quidem libro addenda sunt hæc:

Ad verbum νήδουρος p. 11 cf. *Meister* II. p. 141 not.

Ad num 3 p. 12. Adde inscript. *Φανάσσας* (Coll. 36a; 36b; *Meist.* p. 179 et s.).

Ad num 11 p. 21. Adde *κατεφόρων* (Coll. 60; sec *Meist.* II. p. 154 legendum est *κατέφορον*).

Ad num 18 p. 29 et s. Pro ἐφέισης (Coll. 68) malit *Meist.* II. p. 158 *φέιπω*.

Ad verbum Διός p. 38. Cf. Διφειδέμιδος (Coll. 52b; *Meist.* II. p. 180), Διφισωνίδας (Coll. 26 secund. *Meisterum* II. p. 139).

Ad verbum ποίει p. 40 cf. *Meister* II. p. 48 not.

Ad verbum κλέος p. 54. Cf. titt. Ἀριστοκλέφης (Coll. 147a, — *Meist.* II. p. 182), κλεφίτω (Coll. 147e, *Meister* II. p. 183), Νικοκλέφης (Coll. 36a, *Meist.* II. p. 179), Ὀμφοκλέφης (Coll. 147kk., *Meist.* II. p. 189), Παυκλέφης (? Coll. 147g, *Meist.* II. p. 183), Πακλέφης (Coll. 147t, *Meist.* II. p. 186), Σαφοκλέφης (Coll. 147dd, — *Meist.* II. p. 188), Τιμοκλέφης (Coll. 147e; 147f, — *Meister* II. p. 183).

Ad verbum νεοδμής p. 54 cf. inser. Νεφαγόρας (Coll. 147m, *Meist.* II. p. 186).

SVED NÉPDALOK.

I.

A magas észak. (Song to the North.)

Te, atyám honja, sziklabérezes hon,
Hol zordon a tél, s forró szív terem,
Nem ismerek jobbat a földön sehol;
Itt dél szépségít könnyen feledem.

A gyors patak habja szüntelen cseveg,
Örökzöld az erdő, éjjel süt a nap,
Ércztelvék a sziklák, rajtok emberek,
S leányaink kéjt s szerelmet nyujtanak.

Hálával én vissza hányszor gondolék,
Hogy mily drága valál nekem honom,
Itt ringott a bölesőm, boldog itt valék,
S egykor csöndes sírom itt lesz — északon.

II.

Dal Gottlandból. (Song from Gottland.)

Magasan a kék égen
Fényes csillag ragyog,
Mint kedvesemhez éppen,
Hozzá nem juthatok.

Megesküvék ő nékem,
Hogy sírig hű leszen,
Én megőrzém hűségem,
Vigadva s könyesen.

FLUDOROVICS ZSIGMOND.
